

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000200193

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

1
2005

369

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΒΑΡΣΑΜΙΔΗΣ

**ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΒΙΟΣ
ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΤΗΣ
ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΒΟΪΟΥ (19^{ος} - ΑΡΧΕΣ 20^{ου} ΑΙΩΝΑ)**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**ΕΠΟΠΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
κ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ**

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2004

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ Α

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

- Επιβλέπων καθηγητής:** Γεώργιος Παπαγεωργίου, Καθηγητής
Μέλη:
1. Αθανάσιος Παλιούρας, Καθηγητής
2. Κων/νος Κόμης, Επίκ. Καθηγητής

ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

1. Γεώργιος Παπαγεωργίου, Καθηγητής
2. Γεώργιος Πλουμίδης, Καθηγητής
3. Γεώργιος Σιορόκας, Καθηγητής
4. Κων/νος Κόμης, Επίκ. Καθηγητής
5. Αιμιλία Θεμοπούλου, Επίκ. Καθηγήτρια
6. Κων/να Πανάγου, Λέκτορας
7. Λύδα Παπαστεφανάκη, Λέκτορας

«Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα (Ν.5343/32 αρ.202 παρ.2)»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ Α΄

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	5
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	12
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄	
Η ΓΗ.....	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄	
ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ.....	53
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄	
ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ-ΕΜΠΟΡΙΟ.....	114
1.Βιοτεχνία.....	114
2. Το εσωτερικό-εξωτερικό εμπόριο.....	125
3.Οι Δυτικομακεδόνες έμποροι της Κεντρικής Ευρώπης.....	135
4.Το τοπικό εμπόριο (19 ^{ος} αιώνας).....	150
5. Οι εμπορικοί δρόμοι.....	158
6.Τα χάνια.....	163
7. Εμπορικά πανηγύρια.....	176
8.Η αγορά Τσοτυλίου.....	185
9.Προϊόντα της αγοράς.....	186
10.Το Κατάστιχο ληψοδοσίας των εμπόρων της Σιάτιστας Κων/νου Λαζάρου, Νικολάου και Δημητρίου Μιχαήλ.....	190

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ.....	196
Γενικά.....	196
1.Είδη φόρων.....	197
α) Προσωπικοί φόροι.....	197
β) Βασιλικά δασίματα.....	200
γ) Αυθεντικά δασίματα.....	204
δ) Έκτακτοι φόροι.....	208
ε) Άλλες επιβαρύνσεις.....	216
στ) Οι φόροι στις αρχές του 20 ^{ου} αιώνα.....	229
2. Κατανομή και είσπραξη φόρων.....	233

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε'

ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ -ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ.....	245
1.Αίτια μείωσης πληθυσμού.....	267
α) Πανώλη.....	267
β) Ληστεία.....	270
γ) Μετανάστευση.....	274

ΜΕΡΟΣ Β'

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ.....	279
1. Οι συντεχνίες.....	279
2. Οι αμοιβές.....	282

3. Οι ζωγράφοι.....	283
Γενικά.....	283
α) Παράγοντες ανάπτυξης της λαϊκής ζωγραφικής.....	284
β) Η πορεία της ζωγραφικής στην Εράτωρα και σε άλλους οικισμούς..	286
4. Οι τεχνίτες των οικοδομών.....	295
5. Τα επαγγέλματα με βάση τον Εκλογικό Κατάλογο της Υποδ/σεως	
Ανασελίτσης του 1915.....	326
ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	340
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	347
Χάρτης.....	360
Βιβλιογραφία.....	361
Summary.....	380

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρουσίαση και η ανάλυση της οικονομικής ζωής και της επαγγελματικής κίνησης σε ένα συγκεκριμένο τμήμα της Δυτικής Μακεδονίας, την περιοχή Βοΐου του Ν.Κοζάνης, αποτελεί το αντικείμενο της μελέτης αυτής κατά τους τελευταίους αιώνες της τουρκοκρατίας, ειδικότερα δε, τον 19^ο αιώνα ως τις αρχές του 20^{ου}.

Με βάση την περιοχή αυτή, η οποία κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας ήταν γνωστή με το όνομα «Ανασελίτσα», «Νάσλιτζα», ή «Ανασελίτζα», επιχειρούμε να αναλύσουμε τους επί μέρους παράγοντες που συνετέλεσαν στην ανάπτυξη της οικονομικής ζωής η οποία, ως σημειωθεί, ήταν από τις πιο ανθηρές την περίοδο που εξετάζουμε και ειδικότερα τον 18^ο αιώνα ως στις αρχές του 19^{ου}, γι' αυτόν δε το λόγο παραθέτουμε και στοιχεία του 18^{ου} αιώνα, και που συνεχίστηκε αργότερα με διάφορες διακυμάνσεις, μέχρι την περίοδο που εξετάζει η εργασία αυτή.

Η συνολική και σε βάθος ανάλυση της οικονομικής ζωής, η οποία παρουσιάζει κατά τη γνώμη μας τεράστιο ενδιαφέρον, όπως επίσης και η επαγγελματική κίνηση, η οποία συνδέεται απόλυτα με την εξέλιξη της οικονομίας και αποτελεί κι αυτή ουσιώδες αντικείμενο, αποτέλεσαν τους κύριους στόχους της έρευνας και συμπλήρωσαν το κενό που υπήρχε για τον ευρύτερο χώρο της Ανασελίτσας, ειδικά τον 19^ο αιώνα ως τις αρχές του 20^{ου}.

Οι γνωστές, αλλά, κυρίως, οι αρχειακές πηγές που ερευνήσαμε, μελετήσαμε και αξιοποιήσαμε, ήταν εκείνες που αποτέλεσαν τη βάση για τη διερεύνηση του θέματός μας. Οι πηγές αυτές είναι:

1) Το «Κατάστιχον της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου και λοιπών εκκλησιών Ζουπανίου» 19^{ος} – αρχές 20^{ου} αιώνα. Η τελευταία σελίδα και μερικές σημειώσεις του «Κατάστιχου» δημοσιεύτηκαν από τον Μιχαήλ Καλινδέρη στο βιβλίο του, *Σημειώματα ιστορικά εκ της Δυτικής Μακεδονίας*, Πτολεμαΐς 1939, σ. 50-52. Ο Κώδικας είναι πολυσέλιδος (241 σελίδες). Βρίσκεται κατατεθειμένος στην κοινότητα Πενταλόφου.

2) «Το αρχείο Γεράσιμου Δώσσα» με κατάλογο ομολογιών, τέλος 19^{ου} – αρχές 20^{ου} αιώνα, που εναπόκειται στον Γεράσιμο Δώσσα στο Τσοτύλι.

3) «Ο Κώδικας κοινότητας Ζουπανίου», που βρίσκεται κατατεθειμένος στην κοινότητα Πενταλόφου. Μέρος του «κώδικα» δημοσιεύτηκε σε φωτοτυπημένη

αναπαραγωγή στο τέλος του βιβλίου του Χρήστου Καζαρίδη, *Ο Πεντάλοφος Βοΐου*, Θεσσαλονίκη 1991 χωρίς σχολιασμούς. Πολυσέλιδος κώδικας, που καλύπτει τη χρονική περίοδο από το 19^ο ως τις αρχές 20^{ου} αιώνα.

4) Το ανέκδοτο ιδιωτικό «Αρχείο του Ιωάννη Καραγεωργίου (Θεσσαλονίκη) που περιλαμβάνει το φορολογικό τεφτέρι του χωριού Αυγερινού του 1896.

5) Το ανέκδοτο «Αρχείο του Κοσμά Παπαϊωάννου» (Αυγερινός) που περιλαμβάνει διάφορα λυτά έγγραφα (πωλητήρια, ενοικιαστήριο μύλου) του 19^{ου} αιώνα.

6) Το ανέκδοτο ιδιωτικό «Αρχείο Χρυσοστόμου Γκάσταρη» (Βυθός) «Κατάστιχο ληψοδοσίας» του εμπορικού καταστήματος του Γεωργίου Παπαζήση, τέλος 19^{ου} αιώνα – αρχές 20^{ου}.

7) Το ανέκδοτο ιδιωτικό «Αρχείο του Χρήστου Κατσίκω» (Κοζάνη) που περιλαμβάνει ιστορικά στοιχεία του χωριού Βυθός και χειρόγραφες ιστορικές σημειώσεις του γιατρού Κοσμά Αγακίδη για την περιοχή του Βυθού.

8) Οι φάκελοι 20,21, του «Ιστορικού Αρχείου» της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. Περιγραφή των φακέλων έγινε από τον Αντώνιο Σιγάλα στο βιβλίο του: *Από την πνευματική ζωή των ελληνικών κοινοτήτων της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1939.

9) Οι φάκελοι: 114: «Αρχείο Δημητρίου Κ.Κοεμτζή», 19^{ου} αιώνα, 115: «Φάκελος εγγράφων και επιστολών Συλλογής Κ.Δ.Τακιατζή. Κατάστιχα λογαριασμών Κ.Δ.Τακιατζή (Α' Κατάστιχα λογαριασμών Κ.Δ. Ατλάζη), 19^{ου} αιώνα, 89: «Αρχείο Τσιμηνάκη, διάφορα έγγραφα 1856-1922», 111: «Αρχείο Ι.Μ. Σερβίων και Κοζάνης», αρχών του 20^{ου} αιώνα., 8: Διάφορες επιστολές της Μητρόπολης Σισανίου και Σιατίστης προς τον Μητροπολίτη Κοζάνης, αρχών 20^{ου} αιώνα. Από το φάκελο 64 λυτό έγγραφο: «Στατιστική των εκλογών του καζά της Ανασελίτσας 1906». Αποτελούν τμήμα του «Ιστορικού Αρχείου Κοζάνης».

10) Το ιδιωτικό «Αρχείο του Κων/νου Ζησόπουλου», οι «Αφηγηματικές Σημειώσεις», «Στοιχεία από την ελληνική κοινότητα Τσοτυλίου κατά την τουρκοκρατία (1856-1912), από έγγραφο της Εφορευτικής Επιτροπής του Ιερού ναού του Αγίου Αθανασίου» του ίδιου, ανέκδοτα στα μεγαλύτερα τμήματά τους, που περιέχουν πλήθος λυτών εγγράφων από το τέλος του 18^{ου} ως τις αρχές του 20^{ου} (πωλητήρια αγρών, χανιών, ενοίκια αγρών και ακίνητης περιουσίας, εμπορικά είδη καταστήματος-χανιών, ομόλογα κλπ). Το αρχείο αυτό ανήκει στην ιδιωτική συλλογή του γιατρού Παρμενίωνα Ζησόπουλου στη Θεσσαλονίκη. Ελάχιστο τμήμα αυτού δημοσίευσε ο Αλέξανδρος Κ. Αδαμίδης στα βιβλία του: *Ο Κων/νος Α. Ζησόπουλος*

και η προσφορά του στο Τσοτύλι Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1989 και *Η Περιστερά Βοΐου Κοζάνης*, έκδ. Συλλόγου Περιστεράς Βοΐου, Θεσσαλονίκη 1995.

11) Η ανέκδοτη «Απόφαση Επιτροπής Απαλλοτριώσεως Πρωτοδικείου Κοζάνης για το αγρόκτημα της Δέβλας» 1931. Εναπόκειται στην ιδιωτική συλλογή του Βασιλείου Μιλιωσίδη στο Κρυονέρι Κοζάνης.

12) Ο φάκελος 15 με ανέκδοτες εκθέσεις του Υποδ/τή της Ανασελίτσης για την οικονομική κατάσταση των κοινοτήτων της Ανασελίτσης αρχές 20^{ου} αιώνα (1913) και «Γενική έκθεση των διαφόρων απόψεων της ζωής, της παραγωγής, του πολιτικού φρονήματος και της εν γένει καταστάσεως των κατοίκων» (15-11-1914). Ο φάκελος αποτελεί τμήμα του «Ιστορικού Αρχείου της Μακεδονίας».

13) Το ιδιωτικό ογκώδες «Αρχείο του Αθανασίου Σπύρου» με λυτά έγγραφα τέλους του 18^{ου} - 19^{ου} αιώνα (πωλητήρια ομόλογα, προικοσύμφωνα κ.ά.). Το αρχείο εναπόκειται στην ιδιωτική Συλλογή του Αθανασίου Σπύρου στη Σιάτιστα.

14) Το «Αρχείο του Ζουπάν-Μωραΐτη-Περικλέους» της Μανούσειας Δημόσιας Βιβλιοθήκης Σιάτιστας. Περιληπτική δημοσίευση των λυτών εγγράφων έγινε από τον Αναστάσιο Χ. Μέγα στο άρθρο του: «Το αρχείον των οικογενειών Ζουπάν - Μωραΐτη-Περικλέους της Μανουσειού Δημόσιας Βιβλιοθήκης Σιατίστης», *Σιατιστέων Μνήμη, Λεύκωμα Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1972.

15) Το ιδιωτικό «Αρχείο Αθανασίου Κανατσούλη» (Αθήνα), που περιλαμβάνει ανέκδοτο ογκώδες υλικό για την περιοχή της Σιάτιστας και της ευρύτερης περιοχής, οικονομικής, εμπορικής φύσεως του 19^{ου} αιώνα, καθώς επίσης και ιδιόχειρες σημειώσεις περί του εμπορικού οίκου Χατζή Μιχαήλ εκ Σιατίστης της Μακεδονίας σσ. 55-71. Μερική δημοσίευση των σημειώσεων έγινε από τον Κανατσούλη Δημήτριο σε σύντομο άρθρο του με τίτλο: «Ένας εμπορικός οίκος της Σιάτιστας του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα» *ΜΗ*(1961), σ. 105-108 και από τον Γεώργιο Λάιου στο βιβλίο του: *Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1982.

16) Οι αναφορές των Δ/ντών των Δημ. Σχολείων της περιοχής για τη σύνθεση του πληθυσμού των οικισμών (1941), αδημοσίευτες. Εναπόκεινται στη Δημόσια Βιβλιοθήκη Σιάτιστας.

17) Ο Εκλογικός Κατάλογος της Υποδ/σεως Ανασελίτσης του 1915 που περιλαμβάνει τους άρρενες εκλογείς, με αδημοσίευτο το μεγαλύτερο τμήμα των οικισμών της επαρχίας. Εναπόκειται στη Δημόσια Βιβλιοθήκη Σιάτιστας.

Με βάση τις άγνωστες αυτές αρχειακές πηγές τις δημοσιευμένες και τις ελάχιστες προφορικές, προχωρήσαμε στη συγγραφή της μελέτης αυτής που τη χωρίσαμε εκτός της εισαγωγής και τα συμπεράσματα σε 6 κεφάλαια .

Στην εισαγωγή προσπαθήσαμε να οριοθετήσουμε το γεωγραφικό χώρο της περιοχής Ανασελίτσας πριν και μετά την οθωμανική κατάκτηση για να παρουσιαστεί η εξέλιξη των οικισμών της .

Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται το γαιοκτητικό καθεστώς που κατά το πλείστον είναι τιμαριωτικό ,ακόμη και στην ορεινή ζώνη, με τα ελάχιστα κτήματα, που δεν ήταν και αποδοτικά.Γίνεται ,επίσης, προσδιορισμός των ισχυρών γαιοκτητικών παραγόντων της περιοχής ,που δεν ήταν άλλοι ,παρά τα μοναστήρια, αρκετά σε σχέση με τον πληθυσμό,καθώς και των ελαχίστων ιδιοκτητών, των μεγαλοκτηματιών, που κατά κανόνα κατοικούσαν σε περιοχές με περισσότερα κτήματα.Τα υπόλοιπα εύφορα κτήματα ανήκαν ,κατά κανόνα, σε Οθωμανούς μεγαλογαιοκτήμονες.

Το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στην αγρότική παραγωγή της Ανασελίτσας.Στην αρχή επισημαίνεται η έλλειψη εκμεταλλεύσιμης γης ,η οποία είναι άγονη κατά το μεγαλύτερο μέρος της και είναι αυτή που προσδιορίζει την ποσότητα, το είδος και την ποιότητα των παραγομένων προϊόντων.Στη συνέχεια προσδιορίζεται η απόδοση της παραγωγής των κτημάτων που ήταν καταμεμημένα σε διάφορες ζώνες, καθώς και η στρεμματική αξία τους σε συνδυασμό με το είδος της καλλιέργειας. Εξετάζονται ακόμη:α) τα έσοδα -έξοδα από την αμπελοκαλλιέργεια και γίνεται σύγκριση της καλλιέργειας αυτής με την καλλιέργεια των δημητριακών, β) η κτηνοτροφική δραστηριότητα και οι τιμές των κτηνοτροφικών προϊόντων σε ανάλογες χρονικές περιόδους ,γ) η παραγωγή άλλων γεωργικών προϊόντων (καπνός-δημητριακά), σε συνδυασμό με την εκτροφή του μεταξοσκώληκα. Περιγράφεται, επίσης,η κτηνοτροφική δραστηριότητα των εκκλησιών Ζουπανίου.Τέλος, παρουσιάζονται οι φόροι των κτηνοτροφικών και γεωργικών προϊόντων.

Στο τρίτο κεφάλαιο 'εξετάζονται και αναλύονται οι πλούσιες βιοτεχνικές και εμπορικές δραστηριότητες των κατοίκων της Ανασελίτσας τόσο στο εσωτερικό , όσο και στο εξωτερικό ,τέλος 18^{ου} -αρχές 20^{ου} αιώνα, καθώς και οι παράγοντες που ήταν καθοριστικοί για την εξέλιξη των βιοτεχνικών και εμπορικών δραστηριοτήτων. Εξετάζονται, ακόμη , οι ντόπιες αγορές, τα ετήσια και περιοδικά πανηγύρια και αιτιολογείται η προσέλευση, η συμμετοχή των επισκεπτών και εμπόρων με αγορά-

πώληση προϊόντων. Τέλος, παρουσιάζεται και αναλύεται το ενδιαφέρον κατάστιχο ληψοδοσίας των Σιατιστινών εμπόρων της περιόδου που εξετάζουμε.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζονται όλα τα φορολογικά δοσίματα, οι προσωπικοί φόροι, τα βασιλικά και αυθεντικά δοσίματα, οι έκτακτοι φόροι, άλλες επιβαρύνσεις, κατανομή και εισπραξη φόρων, η φορολογία σε διάφορους οικισμούς με τις κατά τόπους ιδιαιτερότητες, (Εράτυρα, κοινοτικοί φόροι Ζουπανίου (Πενταλόφου), το φορολογικό τεφτέρι του Κωνσταντίνου (Αυγερινού), με ενδιαφέροντα στοιχεία. Γίνεται εξέταση του τρόπου εισπραξης και κατανομής των φόρων, επισημαίνεται ο τρόπος φορολόγησης, επίσης, των οικονομικά αδυνάτων από την πλευρά της κοινότητας και η δανειοδότησή τους, με μορφή ομολόγων, από τους οικονομικά ισχυροτέρους με τον ανάλογο τόκο.

Στο πέμπτο κεφάλαιο αναφέρεται η δημογραφική εξέλιξη της Ανασελίτσας και η μετανάστευση των κατοίκων την περίοδο που εξετάζει η εργασία μας. Αρχικά τονίζεται το πρόβλημα της έλλειψης επαρκών στοιχείων για τη δημογραφική κίνηση και στη συνέχεια, με βάση τις πηγές που υπάρχουν, παρακολουθείται η δημογραφική εξέλιξη τον 19^ο αιώνα με περισσότερες πληροφορίες στο τέλος αυτού και στις αρχές του 20^{ου}. Παράλληλα, επισημαίνονται και αναλύονται τα αίτια της μείωσης του πληθυσμού σε διάφορες χρονικές περιόδους. Τέλος, ολοκληρώνεται το κεφάλαιο με τη μετανάστευση των κατοίκων, αναλύονται τα αίτια της μετανάστευσής τους σε διάφορες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και του εξωτερικού.

Στο 6^ο κεφάλαιο αναφέρεται η επαγγελματική κίνηση της περιοχής. Αναλύονται τα αίτια της δημιουργίας συντεχνιακών ενώσεων, παρουσιάζεται ο ρόλος των συντεχνιών στην οθωμανική κοινωνία. Παρατίθενται οι αμοιβές των διαφόρων επαγγελματιών στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Παρουσιάζεται και αναλύεται το επάγγελμα του κτίστη – που αποτελεί το μεγαλύτερο ποσοστό ασχολίας των κατοίκων – επίσης, αυτό του μυλωνά, του ζωγράφου, που αποτελεί ιδιαιτερότητα και επειδή υπάρχουν στοιχεία για την εξέλιξη της ζωγραφικής της περιοχής. Ακόμη, παρουσιάζεται η επαγγελματική κίνηση της περιοχής στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, με στοιχεία που μας δίνει ο Εκλογικός Κατάλογος της Υποδ/σεως Ανασελίτσας του 1915, κατά κατηγορίες χωριών. Γίνεται συνολική παρουσίαση, κατά κατηγορίες επαγγελμάτων με μεγαλύτερη παρουσία. Ακολουθεί σύγκριση των επαγγελμάτων των χριστιανών κατοίκων, με αυτά των μουσουλμάνων της περιοχής (Βαλαάδων) και παρακολουθείται η πορεία των διαφόρων επαγγελμάτων, που είναι 169 τον αριθμό στο χριστιανικό πληθυσμό.

Στις Διαπιστώσεις και τα Συμπεράσματα με βάση τα στοιχεία που μελετήσαμε, κωδικοποιήσαμε και συγκρίναμε, γίνεται μια ανακεφαλαίωση της πορείας της οικονομίας και της επαγγελματικής κίνησης και οδηγούμαστε σε χρήσιμες και ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις για την εξέλιξη της οικονομικής ζωής και της επαγγελματικής κίνησης της περιοχής.

Στο Παράρτημα δημοσιεύονται μερικά χαρακτηριστικά έγγραφα από το ανέκδοτο αρχειακό υλικό που χρησιμοποιήσαμε και ένας χάρτης.

Θεωρώ υποχρέωσή μου πρώτα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον επιβλέποντα καθηγητή κ. Γεώργιο Παπαγεωργίου, ο οποίος δέχτηκε πρόθυμα ν' αναλάβει την προεδρία της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής, παρακολούθησε την πορεία της εργασίας μου με ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε όλες τις φάσεις της και με τις πολύτιμες υποδείξεις του με καθοδήγησε επιστημονικά.

Ιδιαίτερα, επίσης, ευχαριστώ τα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής: τον καθηγητή της Βυζαντινής Αρχαιολογίας κ. Αθανάσιο Παλιούρα που με ενδιαφέρον και προθυμία δέχτηκε να συζητήσει μαζί μου την εκπόνηση της διδακτορικής μου διατριβής, καθώς και για τις χρήσιμες παρατηρήσεις του και τον Επίκουρο καθηγητή κ. Κων/νο Κόμη για τη συνεργασία του και τις βιβλιογραφικές του υποδείξεις.

Ευχαριστώ ακόμη: τον διδάκτορα της Λαογραφίας κ. Δημήτρη Ράπτη για το ενδιαφέρον του στην πορεία της εργασίας και για τις βιβλιογραφικές του υποδείξεις, τους κ.κ. : Αθανάσιο Κανατσούλη, Αθανάσιο Σπύρου, Κατερίνα Μάτσου, Παρμενίωνα Ζησόπουλο, Ιωάννη Καραγεωργίου, Βασίλειο Μιλιωσίδη, Χρήστο Παπασίμου, Γεράσιμο Δώσσα, Κοσμά Παπαϊωάννου, Χρυσόστομο Γκάσταρη, γιατί με προθυμία έθεσαν στη διάθεσή μου τα ιδιωτικά τους αρχεία, τον ιερέα Παπαφωτίου Ιωάννη, που έθεσε στη διάθεσή μου το αρχείο της εκκλησίας της Κοίμησης της Θεοτόκου Πελεκάνου, τον Δ/ντή της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Σιάτιστας κ. Παναγιώτη Μάνο για την παραχώρηση άδειας μελέτης αρχειακού υλικού, την υπεύθυνη των αρχείων του Ιστορικού Αρχείου της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστήμιου Θεσσαλονίκης, καθηγήτρια, κ. Αγγελική Σφήκα-Θεοδοσίου, τον κ. Βασίλειο Καραγιάννη, Δ/ντή του Ινστιτούτου Βιβλίου και Ανάγνωσης και της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, γιατί έθεσε στη διάθεσή μου τα Αρχεία του Ιστορικού Αρχείου της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, το συνάδελφο κ. Ιωάννη Ζέρβα για την αποστολή για έρευνα και μελέτη των «Κωδίκων» των εκκλησιών και της κοινότητας Ζουπανίου.

Τον κ.Βασίλη Δημητριάδη,καθηγητή Πανεπιστημίου,για τη μετάφραση εγγράφων από την τουρκική στη νεοελληνική και τον κ.Αργύρη Πετρονώτη, καθηγητή Πανεπιστημίου, για τη βοήθειά του.

Ευχαριστώ, επίσης, όλους όσους με βοήθησαν στην εργασία μου.Η συνδρομή επίσης φίλων εκπαιδευτικών,όπως του συναδέλφου Σχολικού Συμβούλου Τ.Ε κ.Γεωργίου Τσότσου ήταν σημαντική και εκφράζω από εδώ τις ευχαριστίες μου.

Τέλος, ευχαριστώ την οικογένειά μου για την υπομονή και τη στήριξη που μου προσέφερε κατά τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας αυτής.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

<i>ΑΑΚ</i>	Αρχείο Αθανασίου Κανατσούλη
<i>ΑΖΜ:</i>	Αρχείο Ζουπάν Μωραΐτη.
<i>ΑΚΖ:</i>	Αρχείο Κων/νου Ζησόπουλου
<i>ΒΖ:</i>	Βοϊακή Ζωή.
<i>ΕΑ:</i>	Εκκλησιαστική Αλήθεια.
<i>ΕΜΣ:</i>	Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
<i>ΗΔΜ:</i>	Ημερολόγιο Δυτικής Μακεδονίας.
<i>ΗΧ:</i>	Ηπειρωτικά Χρονικά.
<i>ΙΑΕΝ:</i>	Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας.
<i>ΙΑΚ:</i>	Ιστορικό Αρχείο Κοζάνης.
<i>ΙΑΜ:</i>	Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας.
<i>ΙΑΦΣΑΠΘ:</i>	Ιστορικό Αρχείο Φιλοσοφικής Σχολής Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
<i>ΙΜΧΑ:</i>	Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.
<i>ΚΝΕΕΙΕ:</i>	Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.
<i>ΜΖ:</i>	Μακεδονική Ζωή.
<i>ΜΗ:</i>	Μακεδονικόν Ημερολόγιον
<i>ΜΗΠΣ</i>	Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου..
<i>ΜΦΑ</i>	Μακεδονική Φιλεκαπαιδευτική Αδελφότητα.
<i>Ν.Ελ:</i>	Νέος Ελληνομνήμων.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η επαρχία Βοΐου, γνωστή στην τουρκοκρατία, ως «Ανασελίτσα», «Ανασελίτσα»¹, «Νασιλίτσα»², έπαιξε ιδιαίτερο ρόλο στην οικονομική ζωή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (18^{ος} - αρχές 19^{ου} αιώνα) και διαμόρφωσε τέτοια οικονομική και επαγγελματική κίνηση, ώστε να δίνεται σ' αυτήν την περίοδο μεγαλύτερη και ιδιαίτερη έμφαση, παρά στους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κατάκτησης. Τότε ακριβώς έχουμε και τη μεγαλύτερη πολιτιστική και οικονομική άνοδο, που δεν παρατηρείται σε τέτοιο βαθμό στα υπόλοιπα ελληνικά κέντρα της Δυτικής Μακεδονίας. Αψευδείς μάρτυρες είναι τα υπέροχα και πολλά σε αριθμό αρχοντικά της περιόδου αυτής, με τις υπέροχες τοιχογραφίες, που δείχνουν τον πλούτο και την αρχιτεκτονική της περιόδου, καθώς και τις επαφές των εμπορευόμενων με τις χώρες της Βαλκανικής και προπαντός με τις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης.

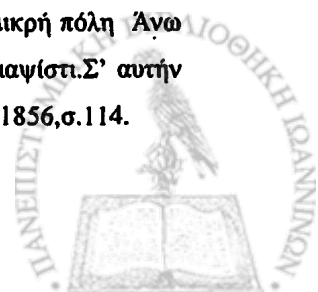
Θα προσπαθήσουμε, ακόμη, να δούμε το οριστικό οικιστικό δίκτυο της περιοχής, την περίοδο που εξετάζει η εργασία μας, την περίοδο δηλαδή της μεγαλύτερης ακμής της, ξεκινώντας παράλληλα από τα υπάρχοντα στοιχεία (όσα έχουν διασωθεί) από τους προηγούμενους αιώνες και μάλιστα από τον 15^ο αιώνα. Προγενέστερα δεν υπάρχουν πηγές που να μας επιτρέπουν να οριοθετήσουμε το οικιστικό δίκτυο με απόλυτη σιγουριά. Είναι η σκοτεινή περίοδος που δεν έχει μελετηθεί επαρκώς.

Η εξέλιξη του πληθυσμού είναι ενδιαφέρουσα για τη συνολική οικονομική εξέλιξη ενός τόπου. Τα στοιχεία που έχουμε γι' αυτήν είναι ατελή, παρουσιάζουν πολλές ασάφειες ως προς τον πραγματικό αριθμό των κατοίκων. Εξάλλου δε μας έχει παραδοθεί μέχρι σήμερα καμιά επίσημη απογραφή του 18^{ου} ή του 19^{ου} αιώνα.

Στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας, οι κάτοικοι Έλληνες, αφήνουν τις πεδινές περιοχές και καταφεύγουν σε ορεινές περιοχές, όταν οι Γιουρούκοι Τούρκοι

¹ Στον Κατάλογο των χωριών της επαρχίας του αρχιερέα Νεοφύτου της μητρόπολης Σισανίου το 1797, στις τελευταίες σελίδες του κώδικα του Ζωσιμά αναγράφεται το χωριό Λαψίστι (Νεάπολη) ως «Κασαμπάς Ανασελίτσα». βλ. Μιχαήλ Καλινδέρη, *Σημειώματα ιστορικά εκ της Δυτικής Μακεδονίας*, Πτολεμαίς 1939, σ. 43.

² Σύμφωνα με τον Παναγιώτη Αραβαντινό το όνομα «Νασιλίτσα», δόθηκε από τη μικρή πόλη Άνω Σελίτσα. Στην επαρχία αυτή, που υπαγόταν διοικητικά στη Ρουμελία, είχε έδρα το Λιαψίστι. Σ' αυτήν ανήκαν 70 περίπου χωριά. βλ. Π. Α. Π. *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τόμος Β', εν Αθήναις 1856, σ. 114.

εγκαθίστανται στις πεδιάδες³. Πολλοί από αυτούς που παρέμειναν σε πεδινά εδάφη, ιδίως κατά τους τελευταίους αιώνες, εξισλαμίζονται και είναι οι ελληνόφωνοι «Βαλαάδες»⁴. Άλλοι για να αποφύγουν τον εξισλαμισμό καταφεύγουν σε ορεινές και δύσβατες περιοχές στις πλαγιές του όρους Βοΐου και των άλλων πλησιέστερων βουνών, όπου ίδρυσαν τα χωριά τους. Έτσι, σύμφωνα με την παράδοση συνοικίστηκαν η Γαλατινή, η Βλάστη, η Σέλιτσα (Εράτυρα) κ.ά.⁵. Η ίδρυση των ορεινών οικισμών και η εγκατάσταση των κατοίκων σ' αυτές στηρίζεται στην προφορική παράδοση, και κατά συνέπεια, θα δεχθούμε την άποψη αυτή με επιφύλαξη, γιατί δεν είναι απόλυτα τεκμηριωμένη. Πότε όμως έγινε η εγκατάσταση στους σημερινούς οικισμούς; Πληροφορίες αναφέρουν για εγκατάσταση μερικών κατοίκων της Σέλιτσας (Εράτυρας) κατά την Ιδ' εκατονταετηρίδα στην Άνω Σελίτσα ή Ανωσελίτσα⁶.

Οι πιο παλιές μαρτυρίες για ύπαρξη μικροοικισμών στη σημερινή επαρχία Βοΐου, ανάγονται στον 15^ο αιώνα.

Συγκεκριμένα την πρώτη μνεία μας την παρέχει ο «Κώδικας της Ζάμπορδας»⁷, όπου σ' αυτόν αναγράφονται οι διάφοροι οικισμοί με τα ονόματα των αφιερωτών. Έτσι, στην Α' Γραφή (1534) αναγράφονται τα εξής χωριά με τον αντίστοιχο αριθμό αφιερωτών: Σιάτζιστα χωρίον (Σιάτιστα) 100, Κονισκό (Γαλατινή) 69, Γιάνκοβη (Μεσοπόταμος), Κήναμος (Πολύλακκος) 32, Τζερούσινο (Μικρόκαστρο) 20, Βρατινή χωρίον (Αλιάκμονας) 5, Σέλτζα (Εράτυρα) 2, Γιανισκό⁸ 3, Χιλιόμοδι

³ Αθαν. Κανατσούλη, «Η Σιάτιστα από της εισβολής των Τούρκων και εντεύθεν», *ΗΔΜ* (1932), σ. 158.

⁴ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 43, Κ. Αγγελή, «Το Τσοτύλιον» *ΗΔΜ*, 1 (1932), σ. 138-139, Αποστόλου Βακαλόπουλου, *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1958, σ. 4, Σωτηρίου Σκληρού, *Η νέα Ελλάδα, Αλεξάνδρεια* 1913, σ. 98-100, όπου και η αναφορά ότι εξισλαμίστηκε μέρος των κατοίκων τον 17^ο αιώνα και ότι είναι ελληνικής καταγωγής και μιλούν την ελληνική.

⁵ Απόστολου Βακαλόπουλου, *Οι Δυτικομακεδόνες...*, ό.π., σ. 4, σημ. 2.

⁶ Π. Α. Π., *Χρονογραφία*, ό.π., σ. 148.

⁷ Για τον «Κώδικα της Ζάμπορδας», βλ. Μιχ. Αθ. Καλινδέρη, *Σημειώματα ιστορικά εκ της Δυτικής Μακεδονίας*, Πτολεμαΐς 1939, σ. 3-7, του ίδιου, *Γραπτά μνημεία από τη Δυτική Μακεδονία, χρόνων τουρκοκρατίας*, Πτολεμαΐς 1940, σσ. 56-65, Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα κατά την τουρκοκρατία, ο Κώδικας αρ. 201 της Μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Ζάμπορδας*, εκδ. ΚΝΕΕΙΕ, Αθήνα 2000, σ. 72 κ.εξ.

⁸ Πρόκειται για το παλιοχώρι «Γιαγονισκό», ερημωμένο χωριό, κοντά στη Γαλατινή. Η Γαλατινή αναφέρεται και στον κατάλογο του Νεοφύτου «Χωρίον Κουντζικόν». Πλησίον δε τούτου

2⁹,Καλογέρτζα¹⁰ (Καλογρίτσα) 1,Ζουπάνη χωρίον (Πεντάλοφος) 2,Τζέρος χωρίον¹¹ 11,Μυραλή (Χρυσανγή),Λουκόμι χωρίον 1,Ρατοβίσι (Ροδοχώρι)1.Αυτές είναι λοιπόν οι πρώτες ιστορικές μαρτυρίες για την ύπαρξη αυτών των οικισμών που ανήκουν οι περισσότερες και σήμερα στην επαρχία Βοΐου.

Τίθεται όμως το ερώτημα:υπήρξαν άραγε άλλοι οικισμοί οι οποίοι δεν αναγράφονται στον παραπάνω κώδικα; Και εάν πράγματι υπήρξαν, γιατί δεν αναγράφονται;Απλούστατα δεν υπήρξαν αφιερωτές από όλους τους οικισμούς.Απάντηση στο ερώτημα αυτό μας δίνει μια άλλη πληροφορία η οποία είναι σημαντική και ενδιαφέρουσα για την παρουσία και άλλων οικισμών.Οι οικισμοί αυτοί αναγράφονται στην πρόθεση 421 της Μονής του Μεγάλου Μετεώρου σε χειρόγραφο 114 σελίδων με ονόματα διάφορων συνδρομητών αντίστοιχων οικισμών και που δημοσιεύτηκε σχετικά πρόσφατα¹².Έτσι, λοιπόν, το 1592/93 οι οικισμοί που μνημονεύονται και που υπάγονταν στην επισκοπή Σισανίου είναι οι παρακάτω με τον ανάλογο αριθμό συνδρομητών:1)Βαΐπεσι (Χειμερινό),4στο φ.82α,2) Βελήσι (Ασπρούλα),2 στο φ.85 α 3) Γαιδουροχώρι (Αηδονοχώρι) 3 στο φ.85α 4) Γιανησκός 2, στο φ.82α 6) Γράτζανη 4,στο φ.84α ,7)Κονησκός (Γαλατινή) 66 στο φ.83α, 8)Πέλκα (Πελεκάνος) 2 στο φ.84α,9) Σιάτζηστα (Σιάτιστα), 6 στο φ.82β, 10) Σέλητζα (Εράτυρα), στο φ.84α, 11) Συρμπάδες (Σιαρμπάδες) (Βελανιδιά), 3 στο φ.84β, Τέλβα¹³ (Δέβλα, Ντέβλα), (Κρυονέρι) 4 στο φ:85^α, 13) Τράνοβω (Δρυόβουνο), 10στο

παλιοχώρια.Γιαγονισκόν και Πεκρεβενίκον και Γράτζανη»,Βλ Μ.Α.Καλινδέρη ,*Ο Κώδιξ Μητροπόλεως Σισανίου (1686-)*,εκδ.ΕΜΣ,Θεσσαλονίκη 1974,σ.122.

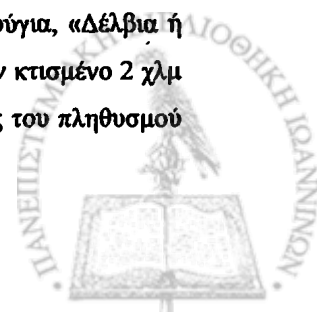
⁹ Πρόκειται για το ακατοίκητο τσιφλίκι Χελιμόδι κοντά στο σημερινό χωριό Αλιάκμονας.

¹⁰ Πρόκειται για το παλιοχώρι Καλογρίτσα,που βρίσκεται 15 χλμ Α. του Βυθού..Για την Καλογρίτσα Βλ.Κων.Τσασελίκη, «Ο θρύλος της Καλογρήτσα»,*ΗΔΜ* (1934),σσ.67-72,*Αρχείο Χρήστου Γερ.Κατσίκας*,σ.126,Μιχαήλ Καλινδέρη, *Γραπτά μνημεία...* ,ό.π.,σ. 62.Αλεξ.Κων.Αδαμίδη,*Παλιοχώρια Βοΐου Κοζάνης*,Θεσσαλονίκη 1990,σ.14.

¹¹ Πρόκειται για το χωριό Τσέρος που βρισκόταν 15 χλμ. ΝΔ του Διλόφου στο μέσον μιας μεγάλης οδικής αρτηρίας που ένωνε την Ήπειρο με τη Θεσσαλία.Λόγω της επίκαιρης θέσης του, δέχτηκε πολλές επιδρομές και καταστράφηκε τρεις φορές κατά τά έτη 1700,1770 και 1830 από τους Αρβανίτες,Βλ.Στέφ.Τζιούφα ,*Το Δίλοφο Βοΐου*,Θεσσαλονίκη 1977,σ.11,12.

¹² Βασίλης Κ.Σπανός «Η επισκοπή Σισανίου και οι οικισμοί της στην πρόθεση 421 της Ι.Μ.Μεγάλου Μετεώρου(1592/93-19^{ος} αι'»), *ΚΒ'Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο 25,26,27,Μαΐου 2001 ,Πρακτικά, Μνήμη Αποστόλου Ε.Βακαλόπουλου*,Θεσσαλονίκη 2002,σ.47-64.

¹³ Η αρχική ονομασία του χωριού ήταν σύμφωνα με την αναφορά του Λεωνίδα Κούγια, «Δέβλα ή Δέβλα».Η δεύτερη ονομασία δόθηκε από τους Τουρκαλβανούς .Το πρώτο χωριό ήταν κτισμένο 2 χλμ Νότια της σημερινής του θέσης,Βλ. Λεωνίδα Κούγια., «Εκθεσις περί της συνθέσεως του πληθυσμού

φ.85β,14) Χωρεβό (Χορηγός) 2, στο φ.84β, 15) Τομαβήστι (Δοβαμίσι¹⁴, Ντομαβίσι, Φλαμουριά) 1 στο φ.83β .

Η παραπάνω ,ακριβής και ασφαλής πληροφορία, αποδεικνύει την ύπαρξη και άλλων οικισμών το 16^ο αιώνα και είναι ασφαλώς μεγάλου ενδιαφέροντος για την τοπική ιστορία. Εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι πλησιόχωροι οικισμοί αναγράφονται στο ίδιο φύλλο και είναι βέβαιο πλέον ότι πρόκειται για τους σημερινούς οικισμούς ανεξαρτήτως του αναγραμματισμού που παρατηρείται στη γραφή των ονομάτων τους. Άλλωστε η επίσκεψη των διπλανών οικισμών έγινε την ίδια χρονική περίοδο, όπως συνέβη με την Ασπρούλα και το Κρουνέρι, που φέρονται γραμμένοι στο 85 α φύλλο .

Άλλη μεταγενέστερη πληροφορία προέρχεται από την επίσκεψη τεσσάρων Αγιοταφιτών στην περιοχή Βοΐου το 1660. Οι Αγιοταφίτες αυτοί αποτελούσαν την ερανική επιτροπή οικονομικής ενίσχυσης του Αγίου Τάφου. Η πληροφορία αναφέρει τα ονόματα των συνδρομητών μερικών οικισμών. Έτσι πληροφορούμαστε την επίσκεψή τους στη Σιάτιστα στις 14 Σεπτεμβρίου του 1660, όπου αναγράφονται αρκετοί συνδρομητές, στην Κίναμη (Πολύλακκο) στις 26 Σεπτεμβρίου και στις 18 Οκτωβρίου στο Κριμίνι¹⁵ (Παλαιοκρυμίνι) την ίδια χρονιά¹⁶.

Παράλληλα τον αιώνα αυτό ,μετά την εξέγερση στην Ήπειρο στα 1611 από τον Διονύσιο τον Φιλόσοφο και την κατάπνιξή της από τους Οθωμανούς, ακολούθησε κύμα μεταναστών Ηπειρωτών και Θεσσαλών στη Μακεδονία , στην Κοζάνη και στα

του χωρίου Κρουνερίου από αρχαιότερων χρόνων μέχρι σήμερα» , προς τον Επιθεωρητή των Δημ. Σχολείων περιφέρειας Βοΐου, Κρουνέρι 2/28-11-1941. Πρόκειται ασφαλώς για τον ίδιο οικισμό που ονομαζόταν Δέλβια , Δέβλα και αργότερα Ντέβλα. Η αναγραφή ως Τέλβα στον κώδικα δεν αφήνει περιθώρια για αμφισβητήσεις . Άλλωστε ο παρακείμενος οικισμός Βελίστι (Ασπρούλα) αναγράφεται στο ίδιο φύλλο 85α με αυτόν της Δέβλας. Προφανώς οι καλόγεροι επισκέφθηκαν τους οικισμούς την ίδια χρονική περίοδο.

¹⁴ Στον κατάλογο του Νεοφύτου αναγράφεται το 1797 ως: «Χωρίον: Δομαβίσι και μοναστήριον Αγίας Παρασκευής». Βλ. Μιχαήλ Καλινδέρη, *Ο Κώδιξ...*, ό.π., σ. 122, του ίδιου, *Σημειώματα...*, ό.π., σ. 41.

¹⁵ Πρόκειται για το Παλαιοκρυμίνι που βρισκόταν στις νότιες πλαγιές του όρους Βοΐου. Στον κατάλογο του Νεοφύτου του Κώδικα του Ζωσιμά , αναφέρεται το 1797 το νέο Κριμίνι ότι έγινε προ 75 ετών ήτοι: το 1722 , γιατί το άλλο Παλαιοκρυμίνι ερημώθηκε. ββλ. Μιχαήλ Αθ. Καλινδέρη, *Ο Κώδιξ...*, ό.π., σ. 124.

¹⁶ Χ.Γ. Πατρινέλης, «Πρώιμες ιστορικές μαρτυρίες για την Κοζάνη τη Σιάτιστα και άλλες κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας (1660)», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, 5(1996), *Μνήμη Λεάνδρου Βρανούση*, σ. 105-107.

περίχωρά της¹⁷. Μετακινήσεις επίσης πληθυσμών επέφεραν τα διάφορα επαναστατικά γεγονότα και η επανάσταση του 1821, όπου σύμφωνα με διάφορες πηγές πολλοί Σουλιώτες, Μοσχοπολίτες, Ρουμελιώτες, Θεσσαλοί, Μωραΐτες, αναγκάστηκαν να καταφύγουν στη Σιάτιστα¹⁸ και σε ασφαλέστερα ορεινά μέρη.

Τέλος, άλλη μεταγενέστερη πηγή, που αναφέρει την εκκλησιαστική υπαγωγή των χωριών στη μητρόπολη Σισανίου και Σιατίστης το 1797, είναι ο Κατάλογος του Μητροπολίτη Σισανίου Νεοφύτου, όπου αναγράφει ο ίδιος τους οικισμούς της δικαιοδοσίας του στις τελευταίες σελίδες του κώδικα της μητρόπολης που είναι γνωστός ως «Κώδικας Ζωσιμά»¹⁹, αναφέροντας τα χριστιανικά χωριά, τα μεικτά, με χριστιανούς και μουσουλμάνους, καθώς και τα παλιοχώρια. Ο κατάλογος θεωρείται ακριβής. Ο Μιχ. Καλινδέρης βασιζόμενος σε γραπτές πηγές των αρχών του 19^{ου} αιώνα και σε προφορικές της 4^{ης} δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα, διαπιστώνει ότι οι εξισλαμισμοί δεν έγιναν στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, που να δικαιολογούν τουρκικούς πληθυσμούς σε χωριά που προηγούμενα ήταν χριστιανικά. Η αλλαγή της σύνθεσης των πληθυσμών σε πολλά από αυτά έγινε κατόπιν μετακίνησης των κατοίκων²⁰.

Στο οικιστικό δίκτυο της περιοχής έχουμε πολλές και σημαντικές μεταβολές. Αν και δεν έχουμε πλήρη στοιχεία για την ερήμωση οικισμών των πρώτων χρόνων της οθωμανικής κατάκτησης, η κατάσταση ξεκαθαρίζει τους επόμενους αιώνες, από το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα ως τις αρχές του 19^{ου}. Σήμερα υπάρχουν τοπωνύμια με την ονομασία «Παλιοχώρι – Παλιοχώρια»²¹ που

¹⁷ Ελένη Μπιμπίκου-Αντωνιάδη, *Προβλήματα ιστορίας Βοζαντινά, μεταβυζαντινά*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, σ. 106, σημ. 208.

¹⁸ Ιωάν. Αποστόλου, *Ιστορία της Σιατίστης*, Αθήνα 1929, σ. 10-13, Αθαν. Κανατσούλη, «Η Σιάτιστα από της εισβολής των Τούρκων και εντεύθεν», *ΗΔΜ* 3(1934), Διονυσίου Κοκκίνου, «Ελληνικά κέντρα» *ΗΔΜ* (1932), σ. 49-52.

¹⁹ Μιχαήλ Καλινδέρης, *Σημειώματα... ό.π.*, σ. 41-47, του ίδιου, *Ο Κώδιξ... ό.π.*, σ. 122-125, βλ. Πανταζόπουλου Νικολάου, *Κώδιξ μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης ιζ'-ιθ' αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1974.

²⁰ Μιχαήλ Καλινδέρης, *Σημειώματα... ό.π.*, σ. 45.

²¹ Και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας συναντούμε οικισμούς με το όνομα «Παλιοχώρι». Αναφέρεται, μάλιστα, σε στατιστικό του 1828 στο τμήμα Γ' Βόρειο στη Σάμο, οικισμός υπ' αριθ. 18 με όνομα «Παλιαιοχώριον» με πληθυσμό 11 αυτόχθονων ανδρών και 14 αυτόχθονων γυναικών με 6 οικίες και συνολικό πληθυσμό 25 ατόμων. βλ. Κώστας Κόμης, *Ιστοριοδημογραφικά, Μελέτες ιστορίας και ιστορικής δημογραφίας του ελληνικού χώρου*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1999, σ. 161, 173, 176.

προσδιορίζουν την ύπαρξη κατοικημένων περιοχών άλλοτε.Μεγάλος είναι ο αριθμός αυτός των «Παλιοχωριών»,που εγκαταλείφθηκαν από τους κατοίκους.

Οι αιτίες ερήμωσης των παραπάνω οικισμών οφείλονται στους εξής κυρίως λόγους:1) Στην πρώτη οθωμανική κατάκτηση ,η οποία διέλυσε αρκετά πεδινά χωριά και έγινε αιτία δημιουργίας άλλων ορεινών οικισμών.2) Στα διάφορα πολεμικά γεγονότα και στους κατά καιρούς επαναστάσεις των υπόδουλων Ελλήνων.Μεταξύ αυτών κυριότερες αιτίες ερήμωσης των χωριών θεωρούνται:α)Τα Ορλωφικά (1769-70) ,εξαιτίας ληστρικών επιθέσεων των Αλβανών μουσουλμάνων της περιόδου αυτής, β) η επιδρομή των Αλβανών το 1822 στην περιοχή ,μετά την εκτέλεση του Αλή-πασά των Ιωαννίνων και με αρχηγό τον Αλβανό Μαξούτ Στρόμπολι ,γ) η επιδρομή του Ασλάνμπεη το 1830 μετά τη μάχη της Πέτρας της Βοιωτίας.στην περιοχή²². Τέλος θα προσθέσουμε την αδυναμία πληρωμής των φόρων,τους εξισλαμισμούς, την ίδρυση οικισμών κοντά σε οδικές αρτηρίες που ήταν στόχος των διερχόμενων τουρκοαλβανικών στρατευμάτων,καθώς και τις διάφορες επιδημίες (πανώλη , ευλογιά κλπ) που θέρισαν τους πληθυσμούς.

Η παραβίαση των ηθών του γάμου από τη μεριά των σπαχίδων και ο φόνος τους από το γαμπρό ,όπως αναφέρει ο θρύλος στην περίπτωση της Καλογρίτσας²³, πιθανώς να έχει κάποια βάση για εγκατάλειψη οικισμών,λόγω εκδίκησης.Η κυριότερη όμως αιτία ερήμωσης του οικισμού είναι: το ορεινό του εδάφους,ο αποκλεισμός των λίγων κατοίκων , ειδικά την περίοδο του χειμώνα και οι συνεχείς καταπιέσεις από την πλευρά των Αλβανών. Οι κάτοικοι επίσης των χωριών αυτών ,που κατά κανόνα ήταν ολιγάριθμοι, μετανάστευαν κατά διαστήματα στα πλησιέστερα χωριά για κοινωνικούς λόγους με αποτέλεσμα ,όπως είναι φυσικό,αργότερα να εγκατασταθούν σ'αυτά.

Μικροοικισμοί κατά το πλείστον οι περισσότεροι, συνενώθηκαν για λόγους ασφάλειας με τους γειτονικούς οικισμούς.

Σύμφωνα με τον κατάλογο του Νεοφύτου το 1797 «παλιοχώρια» φέρονται τα χωριά:Γιαγονισκό,Πεκρεβενικό και Γράτζανη (κοντά στη Γαλαπινή) ,Αϊθανάσης (τα ερείπιά του βρίσκονται 2 χλμ Β του Πολυλάκκου),Φωτεινού (άγνωστο),Σινίβεργο (κοντά στο χωριό Δάφνη) ,Καλογερίτσα και Ζάλτζι (κοντά στον Αυγερινό-Βυθό).

²² Αλεξάνδρου Κ.Αδαμίδα,Παλιοχώρια Βοΐου Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1990,σ.6-7

²³ Αρχείο Χρήστου Κατσίκας,Καλογρίτσα Χειρόγραφες σημειώσεις του γιατρού Κοσμά Αγακίδη, Κων.Τσιτσελίκη, «Ο Θρύλος της Καλογρίτσας» ΗΔΜ(1934),σ.67-72.

Για το χωριό Καλύβια σημειώνει δίπλα :Παλιοχώρι.Παλιοχώρι αναφέρει ότι έχει και η Μπόρσια (Κορυφή)²⁴.

Τα παραπάνω « Παλιοχώρια» δεν υπήρχαν το 1797 κι αυτό μας οδηγεί το συμπέρασμα ότι ερημώθηκαν πριν από το έτος αυτό.Στον Κατάλογο αναφέρονται κι άλλα χωριά που σήμερα δεν υπάρχουν κι αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ερημώθηκαν αργότερα τον 19^ο αιώνα.Αυτά είναι:Το Αϊβατλί,το Μπουφάρι (οικισμός που συνενώθηκε με το Λόπεσι=Απιδέα και βρισκόταν 2 χλμ Α.περίπου του Λόπεσι),Κουλουύρι 2 χλμ ΝΝΑ της Τριάδας),Τζέρος ,Κιάφα,Καλύβια²⁵.

Διάφοροι ερευνητές, βασιζόμενοι σε προφορικές κυρίως μαρτυρίες, πιθανολογούν το χρόνο ερήμωσης των παλιοχωριών .Αν και δεν είναι δυνατόν να οριστεί ακριβώς ο χρόνος ερήμωσης των οικισμών αυτών, εντούτοις, οι περισσότερες πληροφορίες αναφέρουν ότι η ερήμωση των περισσότερων από αυτούς χρονολογικά ανάγεται στον 18^ο αιώνα.Πιο κοντά στην πραγματικότητα έρχεται η μαρτυρία του γιατρού Κοσμά Αγακίδη από το Βυθό για την ερήμωση της Καλογρίτσας ,που βασίζεται σε προφορική πληροφορία συγγενή του, όταν ο τελευταίος ήταν το 1873 ηλικίας 76 ετών. Με βάση την πληροφορία αυτή συμπέρανε, κατά προσέγγιση, ότι η Καλογρίτσα ερημώθηκε μετά το 1740, όχι εξαιτίας της παραβίασης των ηθών σε κάποιο γάμο από τους σπαχήδες και το φόνο ενός από αυτούς από το γαμπρό,αλλά λόγω επιδρομών των Αλβανών και των δύσκολων συνθηκών διαβίωσης σε ορεινά μέρη²⁶ ,γεγονός που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση.Το χωριό Τσέρος καταστράφηκε τρεις φορές από τους Αλβανούς²⁷. Το 1700,1770,1830 και διαλύθηκε οριστικά το 1830.Τα «Παλιοχώρια»:Καλογερίτζα (μετά το1740),Ζάλτσι, Μπάτζη (1755), Τσατίβι (1780), Καλύβια,Τσέρνι,Κοντσικό,Φτέρη (1630-1640), Ισκιο-Ντόλος (Παλιός Ντόλος)²⁸.Το Ζουπάνι (Πεντάλοφος), που ως μικροοικισμός φαίνεται να προϋπήρχε, πριν το 1600²⁹.Συνοικίστηκε από τους

²⁴ Μιχ.Καλινδέρη.,*Ο Κώδιξ...* ό.π.,σ.122-124.

²⁵ Του ίδιου ,*Ο Κώδιξ...* ό.π., του ίδιου,*Σημειώματα...*,ό.π., σ.41.κ.εξ.,βλ.Θεοδώρου Κ.Σαράντη, «Τα χωριά του Βοΐου κατά το 1797,Κατά τον κώδικα της Ιεράς Μητροπόλεως Σισανίου»,*ΗΔΜ* (1961),σ.241-246.,Αλεξ.Κων.Αδαμίδη ,*Παλιοχώρια Βοΐου Κοζάνης*,ό.π.,όπου και βιβλιογραφία.

²⁶ *Αρχείο Χρήστου Κατσικά*, «Καλογερίτζα»,ό.π.

²⁷ Στεφ.Τζιούφα,*Το Δίλοφο Βοΐου*,Θεσσαλονίκη 1977,σ.12.

²⁸ Αλεξάνδρου Κ.Αδαμίδη,*Παλιοχώρια ...*,ό.π.,σ.12-13.

²⁹ *Γνωριμία με τον Νομόν Κοζάνης*,Νομαρχία Κοζάνης,Θεσσαλονίκη 1970,σ.226.

πλησιόχωρους οικισμούς Νικορίνα, Τζούκα, Ριάχοβον³⁰. Σύμφωνα με την προφορική παράδοση πάλι δύο οικισμοί η Σκύδρα και τα Σιδεροκάψια υπήρχαν βορειότερα της Σέλιτσας (Εράτυρας) στη βυζαντινή περίοδο οι οποίοι καταστράφηκαν³¹. Υπαρξη τέτοιων μικροοικισμών, γύρω από τον κυρίως οικισμό, παρατηρείται σε όλους τους σημερινούς οικισμούς και ενισχύει την άποψη της συνένωσής τους στους μεγαλύτερους οικισμούς για λόγους κοινωνικούς, εργασιακούς, ασφάλειας, επιβίωσης κ.ά. Τέτοιους μικροοικισμούς, χωρίς να γνωρίζουμε το χρόνο διάλυσής τους, έχουμε κοντά στα χωριά: Αγία Σωτήρα, Ανθοχώρι, Αξιόκαστρο, Απιδέα, Ασπρούλα, Αυγερινό, Βελανιδιά, Βυθό, Γαλατινή, Γραμματικού (που δεν αναφέρεται στον Κατάλογο του Νεοφύτου, γιατί δεν υπήρχε την περίοδο αυτή, δηλαδή το 1797 λόγω ερήμωσής της), Δαμασκηιά, Δασύλλιο, Δάφνη, Δραγασιά, Δρυόβουνο, Εράτυρα, Ζώνη, Καλλιστράτι, Κιάφα, Κλήμα, Κλεισώρια, Κορυφή, Κριμίνι, Λευκοθέα, Λούβρη, Λουκόμι, Μελιδόνι, Μεσόλογγος, Μικρόκαστρο, Μόρφη, Ομαλή, Παλαιοκρυμίνι, Πανάρετη, Πελεκάνος, Πεντάλοφος, Περιστερά, Πλακίδα, Πολυκάστανο, Πολύλακκο, Σκαλοχώρι, Σταυροδρόμι, Τραπεζίτσα, Τριάδα, Τσέρος, Τσοτύλι, Φυτώκι, Χορηγός, Χρυσσαυγή, Ρόκαστρο³².

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η σύνθεση του πληθυσμού των οικισμών διαφέρει από αυτήν του καταλόγου του Νεοφύτου. Ο Εκλογικός Κατάλογος της Υποδιοίκησης της Ανασελίτσας του 1915 δίνει άλλη εικόνα για μερικά μεικτά χωριά. Τι απέγιναν οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί αυτών των μεικτών χωριών, όπως π.χ. της Λευκοθέας (Χουτούρι); Ασφαλώς μετακινήθηκαν σε άλλους μουσουλμανικούς οικισμούς - που υπήρχαν συγγενικοί και φιλικόι δεσμοί - και μερικά χωριά έμειναν καθαρά χριστιανικά. Την άποψη αυτή ενισχύει και η προφορική παράδοση. Σύμφωνα με μαρτυρίες κατοίκων της Λευκοθέας οι μουσουλμάνοι κάτοικοι του χωριού αυτού κατέφυγαν στα χωριά: Τσακνοχώρι, (Ανθοχώρι), Μπουμπούστι (Πλατανιά) και Βουδορίνα (Νέα Σπάρτη)³³. Σε άλλο μεικτό οικισμό, πάλι, όπως π.χ. στο Μπουμπούστι (Πλατανιά), στον οποίο υπήρχαν το 1797 και χριστιανοί, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1915), δεν έχει καθόλου χριστιανικό πληθυσμό. Ασφαλώς μετακινήθηκε ο χριστιανικός πληθυσμός σε άλλους ομόθρησκους οικισμούς, με

³⁰ Αρχείο Χρήστου Κατσίκας..., ό.π.

³¹ Ι. Φωτόπουλος, *Ιστορία της Σελίτσας - Ερατύρας*, Αθήναι 1939, σ. 55-56.

³² Αλεξάνδρου Αδαμίδη, *Παλιοχώρια...*, ό.π., σ. 9 κ.εξ.

³³ Μιχ. Καλινδέρη, *Σημειώματα...*, ό.π., σ. 46.

αποτέλεσμα να φαίνεται το χωριό αυτό καθαρά μουσουλμανικό στον Εκλογικό Κατάλογο. Σε ποιον οικισμό κατέφυγαν οι χριστιανοί αυτοί και πότε είναι άγνωστο.

Αψευδείς μάρτυρες του ελληνικού χριστιανικού πληθυσμού των διαφόρων οικισμών ,πριν τον εξισλαμισμό των κατοίκων ορισμένων κοινοτήτων ,παραμένουν οι εκκλησίες και τα απομεινάρια των εκκλησιών, καθώς και η ελληνική γλώσσα που μιλιόταν από τους «Βαλαάδες». Την άποψη αυτή ενισχύουν και οι αναφορές των Δ/ντών των Δημοτικών Σχολείων το 1941 , που υποβλήθηκαν στην προϊστάμενή τους αρχή, αναφέροντας σχετικά τη σύνθεση του πληθυσμού των ελληνικών κοινοτήτων³⁴.

Στις ορεινές κοινότητες το άγονο του εδάφους δεν επιτρέπει τις συνηθισμένες καλλιέργειες των δημητριακών. Αυτές άλλωστε γίνονται και μόλις μετά βίας καλύπτουν τις ανάγκες. Το ψυχρό κλίμα ,πάλι, δεν ευνοεί την ανάπτυξή τους. Η κτηνοτροφία αρχίζει να αναπτύσσεται ,γιατί αυτή πλέον τους δίνει περισσότερη τροφή και άλλα μέσα επιβίωσης (μάλλινα ρούχα,υποδήματα κλπ). Ως επακόλουθο αυτής της μεταβολής έχουμε ,πλέον ,την ανάπτυξη κυρίως της βιοτεχνίας των μάλλινων υφασμάτων και άλλων προϊόντων, που ως βάση έχουν το μαλλι³⁵. Αργότερα ο πληθυσμός αυξάνεται και δημιουργεί πρόβλημα επιβίωσης,παρόλη την ασφάλεια που παρείχε η ορεινή κατοικία,ακολουθεί μια τάση μετακίνησης στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στο εξωτερικό εκεί ακριβώς που οι πολιτικές και οικονομικές συνθήκες ευνοούσαν την ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών. Αλλά δεν είναι μόνο η αύξηση του πληθυσμού που οδήγησε τον πληθυσμό σε αναζήτηση άλλης εργασίας. Η βιοτεχνική παραγωγή των κέντρων αυτών είχε αυξηθεί σε τέτοιο βαθμό ,με αποτέλεσμα να αναζητηθούν αγορές τόσο στο εσωτερικό όσο και στο

³⁴ Αναφορές Δ/ντών Δημοτικών Σχολείων: Αγίων Θεοδώρων, 3/26-11-41, Αγίων Αναργύρων, 26/3-12-41, Ανθούσας 8/24-11-41, Βροντής 11/ 24-11-41, Ασπρούλας 59/23-11-41 , Γλυκοκερασιάς, 29-11-41, Διχειμμάρου, 3/24/11/41, Καλονερίου 11/18-11-41, 3/27-11-41, Λεύκης 32/24-11-41, Μολόχας, 67/30-11-41, όπου και λειτουργούσε ελληνικό σχολείο πριν από το 1912 από τους μουσουλμάνους Νεαπόλεως, 177/26-11-41, Πεπονιάς 5/1-12-41 όπου και η αναφορά ότι παρόλο που εξισλαμίστηκαν οι κάτοικοι διατήρησαν την ελληνική γλώσσα τα ήθη και έθιμα και τα ελληνικά ονόματα τους, Πλατανιάς, 70/25-11-41, όπου και η γνωστή αναφορά για την ελληνικότητα του πληθυσμού και η ανέγερση Σχολείου κατά την τουρκοκρατία, όπου διδάσκονταν τα ελληνικά και τουρκικά, Σταυροδρομίου, 87/25-11-41, Τσοτυλίου, 16/20-11-41, όπου και η αναφορά για την ελληνική σύνθεση του πληθυσμού από αρχαιοτάτων χρόνων. Οι Βαλαάδες γνώριζαν μόνο την ελληνική. Τουρκικά γνώριζαν αυτοί που στρατεύονταν. Χειμερινού, 2/26-11-41.

³⁵ Απ. Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π., σ. 101.

εξωτερικό.Σημαντική εμπορική κίνηση παρατηρείται προς τη Βενετία ,από τους Σιατιστινούς κυρίως εμπόρους, οι οποίοι μέσω Δυρραχίου μετέφεραν όχι μόνο τα τοπικά προϊόντα ,αλλά και της ευρύτερης περιοχής της Δυτικής Μακεδονίας.Αργότερα στράφηκαν προς το βορρά ακολουθώντας τον άνω ρου του Αλιάκμονα ,που αποτελούσε το φυσικό δρόμο επικοινωνίας των κατοίκων της Δυτικής Μακεδονίας³⁶.

Μετά το 1600, μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα κατοίκων της Δυτ.Μακεδονίας κινείται προς τη Σερβία,Ρουμανία και ιδίως προς την Αυστροουγγαρία ³⁷.Το εμπόριο που συνεχίστηκε αμείωτα και τους επόμενους αιώνες 18^ο-αρχές 19^οστην περιοχή και η επικοινωνία με τα χώρες της Ευρώπης επέφερε ,όπως ήταν φυσικό,οικονομική άνοδο, που ως επακόλουθο είχε την ανάπτυξη της παιδείας.

Αναμφισβήτητο παραμένει το γεγονός ότι οι εξισλαμισθέντες χριστιανοί της περιοχής εγκαταστάθηκαν σε πεδινές περιοχές και ασχολούνταν αποκλειστικά με τη γεωργία σε αντίθεση με τους ορεινούς οικισμούς των οποίων οι κάτοικοι ασχολούνταν περισσότερο με την οικοδομική παρά με τη γεωργία.

Οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών ,εκτός από την τέχνη του οικοδόμου,ασχολούνταν και με άλλα επαγγέλματα .Σύμφωνα με τις αρχαιακές πηγές, ασχολούνταν με επαγγέλματα που εξυπηρετούσαν το εμπόριο και τις μεταφορές.Αρκετοί ήταν αρτοποιοί,μυλωνάδες ,κεραμοποιοί,κρεοπώλες,υποδηματοποιοί ³⁸.

Στα μεγαλύτερα κέντρα οι κάτοικοι ασχολούνταν με τη βιοτεχνία των δερμάτων ,Σιάτιστα-Σέλιτσα (Εράτυρα)³⁹, με αποτέλεσμα να έχουμε ανάπτυξη του εμπορίου και οικονομική άνοδο των κέντρων αυτών.

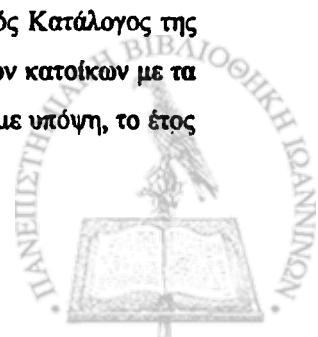
Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι σε διάστημα τεσσάρων αιώνων (16^{ος} -19^{ος}) ερημώθηκαν 89 μεγάλοι και μικροί οικισμοί,για τους λόγους που

³⁶ Απόστ.Βακαλοπούλου,Οι Δυτικομακεδόνες...,ό.π.,σ.7,Κων.Μέρτζιου,Μνημεία Μακεδονικής ιστορίας,εκδ.ΕΜΣ,Θεσσαλονίκη 1947,σ.209 κ.εξ.,Μαρτινιανού Ιωακείμ ,Η Μοσχόπολις 1330-1930 εκδ.,ΕΜΣ,Θεσσαλονίκη 1957,σ.116,113,120.

³⁷ Σπυρίδωνος Λάμπρου,Σελίδες εκ της ιστορίας του εν Ουγγαρία και Αυστρία Μακεδονικού Ελληνισμού,Ν.Ελ.8(1911),σ.279,Ι.Κ.Βογιατζίδου,«Αι ελληνικάί κοινότητες της Αυστροουγγαρίας», ΗΜΕ (1926),σ.73 κ.εξ.

³⁸Βασική πηγή των επαγγελμάτων, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, αποτελεί ο Εκλογικός Κατάλογος της Υποδ/σης Ανασελίτσης του 1915,όπου αναλυτικά καταγράφονται τα επαγγέλματα των κατοίκων με τα οποία ασχολούνταν οι κάτοικοι και από το μέσον του 19^{ου} αιώνα και μετά, αν λάβουμε υπόψη, το έτος γέννησης αρκετών από αυτούς

³⁹ Αθ.Γιομπλάκης,Η Εράτυρα,,Θεσσαλονίκη 1985,σ.35.

προαναφέραμε. Οι περισσότεροι λόγοι ερήμωσης είναι αυτοί που παρατηρούνται και στις άλλες περιοχές, όχι μόνο της ευρύτερης περιοχής, αλλά και της βαλκανικής. Δύο περιπτώσεις ερημώσεων και μεταναστεύσεων κατοίκων δεν έχουν σχέση με τις παραπάνω αιτίες που προαναφέραμε. Πρόκειται για τον οικισμό: Παλιόσπιτα (οικισμός κοντά στο Κλήμα), όπου οι κάτοικοι σκότωσαν τους φοροεισπράκτορες, γιατί οι τελευταίοι άρπαξαν μερικές γυναίκες, με σκοπό να αναγκάσουν τους κατοίκους να πληρώσουν τους φόρους και Φωτεινού (κοντά στον Πολύλακκο), εξαιτίας της καταπίεσης και της βίαιης αρπαγής των κτημάτων των κατοίκων από Τούρκο αξιωματούχο⁴⁰. Τέλος, θα αναφέρουμε και την ερήμωση μερικών χωριών τον 20^ο αιώνα. Πρόκειται για τους οικισμούς: Αγία Παρασκευή (Μπάνια), Λευκάδια (Βίλιανη), Μεσοπόταμο (Γιάγκοβη), Νέα Σπάρτη (Βουδορίνα) 1949, Παρόχθιο (Σιγκόλι), Ρόκαστρο, Φλαμουριά (Δομαβίστι)⁴¹. Τα χωριά αυτά αναφέρονται το 1797 στον Κατάλογο του Νεοφύτου⁴².

⁴⁰ Αλεξ. Αδαμίδη, *Παλιοχώρια...*, ό.π., σ. 24, 34.

⁴¹ Τα χωριά αυτά ερήμωσαν αντίστοιχα: Η Αγία Παρασκευή το 1968. Σήμερα υπάρχει ένα σπίτι που κατοικείται τους θερινούς μήνες. Τα Λευκάδια το 1925 επίσης. Οι κάτοικοι εγκαταστάθηκαν στους γειτονικούς οικισμούς: Εράτυρα, Πελεκάνο, Καλονέρι. Ο Μεσοπόταμος το 1942. Η Νέα Σπάρτη το 1949. Το Παρόχθιο, το 1969, το Ρόκαστρο 1946-1949. Η Φλαμουριά το 1920. Οι κάτοικοί του εγκαταστάθηκαν στον Πελεκάνο, Νάματα και Εράτυρα. Βλ. Αλ. Αδαμίδη, *Τα παλιοχώρια...*, ό.π., σ. 43-46.

⁴² Μιχ. Α. Καλινδέρη, *Ο Κώδιξ...*, ό.π., σ. 122-123.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

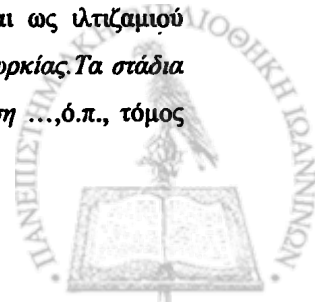
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΓΗ

Αν και δεν έχουμε διαθέσιμα στοιχεία για το γαιοκτητικό καθεστώς μετά το τέλος της οθωμανικής κατάκτησης στην περιοχή Βοΐου, εντούτοις, θα αρκεστούμε στις σχέσεις που ρύθμιζε το οθωμανικό δίκαιο για την κατοχή και καλλιέργεια της γης. Έτσι, σύμφωνα με τη φιλοσοφία του ιερού ισλαμικού νόμου, η γη στο σύνολό της ανήκε στο σουλτάνο¹. Μετά την πρώτη εγκατάσταση των Οθωμανών, κατά τα τέλη του 14^{ου} αιώνα στη Μακεδονία, χωρίστηκε σε χάσια (δημόσιες γαίες), που ανήκαν στο σουλτάνο και σε ζιαμέτια (μεγαλοκτήματα), που ανήκαν στους σπαχίδες².

¹ Μιχαήλ Σακελαρίου, *Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, Αθήνα 1939, Ανατύπωση Αθήνα 1978, σ.43, Peter F. Suqar, *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από οθωμανική κυριαρχία 1354-1804*, τόμος Α΄, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1994, σ.78, Θεόδωρος Σταυρόπουλος, *Ιστορική ανάλυση του Αγροτικού Ζητήματος στην Ελλάδα από Φραγκοκρατία 1267-1980* τόμ. Α΄, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1979, σ.270.

² Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1988, σ.94. Οι Σπαχίδες ή Σιπαχίδες (sipahi) τουρκικά, Σιπάχ=υπέας από όπου προέρχεται η λέξη. Ήταν τιμαριούχοι σπλοφόροι και παραχωρήθηκε σ' αυτούς από την τουρκική κυβέρνηση το δικαίωμα να εισπράττουν ισόβια τη δεκάτη των δημόσιων γαιών με την υποχρέωση να υπηρετούν οι ίδιοι αυτοπροσώπως στο στρατό σε καιρό ανάγκης και να χορηγούν οι ίδιοι ορισμένο αριθμό σπλιτών. Κάθε οικογενειάρχης λ.χ. έδινε 35 παράδες κάθε έτος και οι γιοι κάθε οικογένειας που ήταν άγαμοι από δέκα. Οι κάτοχοι δημόσιας γης (Εμφιγιέ) δεν μπορούσαν να εκποιήσουν ή να κάνουν κάποια αλλαγή που αφορούσε το δικαίωμα της κυριότητας χωρίς την άδεια του κυριάρχου, κατά τον ίδιο τρόπο και ο κάτοχος ή καλλιεργητής των κτημάτων του Σπαχί δεν μπορούσε να εκποιήσει ή να μεταβιβάσει τη γη αυτή χωρίς την άδεια του Σπαχί. Βλ. Σπ.Π. Αραβαντινού, *Ιστορία Αλή πασά του Τεπελενλή*, Εν Αθήναις, 1895, ψηφιακή ανατύπωση, εκδ. Δωδώνη 2000 τόμος 1, σ.46, σημ. 1. Από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα το φεουδαλικό ιππικό άρχισε να μειώνεται λόγω της αλλαγής διεξαγωγής του πολέμου. Στην ύπαιθρο όλο και περισσότερα τιμάρια μετατρέπονταν σε βασιλικές γαίες και αντικαταστάθηκαν από τα ιλιτζάμια ή μουκατάδες (εκμισθωτές φόρων) με καθαρά οικονομικές υποχρεώσεις. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα υπήρχαν ακόμη και οι σπαχίδες και τα τιμάρια. Το 1831 προετοιμάστηκε το έδαφος για την κατάργηση του τιμαριού. Η δε μετατροπή του σε κρατική περιουσία και ως ιλιτζαμιού υιοθετήθηκε από τον Σελίμ ΙΙΙ. Βλ. Bernard Lewis, *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας. Τα στάδια της ανάδυσης*, τόμος Ι, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2001, σ.88, 212-215. Του ίδιου, *Η ανάδυση ...*, ό.π., τόμος

Τα πρώτα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας πείθουν ότι τα περισσότερα χωριά, τουλάχιστον για τα μεταγενέστερα χρόνια, (18ος αιώνας και μετά), ήταν τιμάρια ενός ή περισσότερων σπαχήδων.

Πληροφορίες για το τέλος του 18^{ου} αιώνα μας δίνει ο τεσκερές (εξοφλητική απόδειξη) για το χωράφι κάποιου Μούρτου με ημερομηνία 13 Αυγούστου 1792. Εκεί το μερίδιο του σπαχή για το παραπάνω χωράφι ανέρχεται σε 55 ασλάνια³. Η παραπάνω πληροφορία προέρχεται από την κτηματική περιοχή Μαρτσισιτίου (Περιστεράς).

Σημαντική πληροφορία μάς δίνει επίσης το ταπί του χωραφιού του Χασάν αγά Παλιόπλου με ημερομηνία 18 Απριλίου 1796 σύμφωνα με την οποία επιφορτίζεται ο βεκίλης⁴ Τζήμος Τζάπαρης να δώσει το ταπί από το σπαχή⁵.

Άλλη πληροφορία αντλούμε από μια απόδειξη σε ελληνική γραφή. Σ' αυτήν ο Χασάν από τη Γιάγκοβη⁶ έλαβε από τον Παπακώστα για το τεκρίφ⁷ της χώρας 234 γρόσια. Πρόκειται για την οφειλή του χωριού Μαρτζίστι (Περιστεράς)⁸ προς το σπαχή. Άλλο λυτό έγγραφο με ημερομηνία 10 Ιανουαρίου 1797 μας πληροφορεί για το (χακλασμά) του Ναζήραγα⁹. Σ' ένα πάλι λυτό έγγραφο δοσιμάτων της χρονιάς του 1816 του Παπαθανάση από το Μαρτσισίτι, αναφέρονται τα κρασονόμια του σπαχή Νεφέρ και το κανίσκι του που ανέρχεται σε 34 και 75 παράδες αντίστοιχα¹⁰.

II, σ. 233-239, όπου και η αναφορά για την αγροτική πολιτική τον 19^ο αιώνα. Για τους σπαχήδες βλ. Korçulu Mehmed Fuad, *Οι απαρχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2001, σ. 260-261, σημ. 157, 158.

³ AKZ, λυτό έγγραφο με ημερομηνία 13 Αυγούστου 1792, με ελληνική γραφή. Στο οπισθόφυλλο αραβική.

⁴ Βεκίλης=προεστός, εκπρόσωπος (τουρκ. Vekil).

⁵ AKZ, έγγραφο, με ημερομ. 18 Απριλίου 1796.

⁶ Γιάγκοβη: Χωριό Ν. της Σιάτιστας. Το 1797 ήταν μεικτό αποτελούμενο από μωαμεθανούς και χριστιανούς, βλ. Μιχ. Καλινδέρη, *Ο Κώδιξ της μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης (1686-)*, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1974, σ. 122.

⁷ τεκρίφι (τεκλίφι)=φόρος, υποχρέωση (τουρκ. teklif).

⁸ AKZ, απόδειξη χωρίς ημερομηνία, αλλά ίδιος γραφικός χαρακτήρας με τις προηγούμενες αποδείξεις.

⁹ AKZ, ό.π., όπου αναγράφεται σε λυτό έγγραφο «1797 *Γανουαήου 10 θήμησης ο χακλασμας νάζηράγα από τα τα ογδονταπέντη στο που δηα τετράκοσια ηκοσι πέντη 425*».

¹⁰ AKZ, ό.π.

Αναφορά για το μερίδιο σπαχή από το Λαψίστι (Νεάπολη) γίνεται σε απόδειξη που γράφει «εγο ο σπαχής απ το λαψίστι πηρα από δεκα κιλα...»¹¹.

Στη Σιάτιστα από την καταγραφή εξόδων της Κοινότητας με χρονολογία 1 Απριλίου 1836 μαθαίνουμε ότι την 3-4-1835 οι σπαχήδες βεκιλάδες Μουχαμέταγας και Αχμέταγας για τα αμπέλια και άλλα μερίδια μαζούλια εισέπραξαν το ποσόν των 777 γροσίων. Παρέμειναν στη Σιάτιστα 9 ημέρες για την εισπραξη και η κοινότητα επιβαρύνθηκε με το ποσόν των 91,15 γροσίων ,επί πλέον, για έξοδα διατροφής, διανυκτέρευσης και τροφής ζώων¹². Ένας άλλος πάλι σπαχής, ονόματι Οσμάνης (Οσμάν), αναφέρεται ότι για την εισπραξη του φόρου των αμπελιών του Γιανκόβου¹³ του 1835 ,επιβάρυνε την κοινότητα ,για τα έξοδα παραμονής και σίτισής του, με το ποσό των 45 γροσίων¹⁴. Το τιμαριωτικό σύστημα ίσχυε και για την περιοχή των ορεινών οικισμών¹⁵. Σ' όλη την περιοχή του Πενταλόφου και της γύρω περιοχής που αναφερόταν γενικά ως «Ζουπάνια»,ίσχυε το τιμαριωτικό σύστημα. Σε απόφαση (χοτζέτι) του Ιεροδικείου του έτους 1158 (1745 μ.Χ.), που το υπογράφει ο ιεροδικαστής Αχμέτ Έλ Μεχλιάν, γίνεται αναφορά για τρεις κατοίκους του χωριού «Ζάλτοση» που μαζί με τους χριστιανούς κατοίκους του Ζουπανίου (Πενταλόφου) και τους «Σπαχήδες Ζουπανίου» παρουσιάστηκαν στο ιερό δικαστήριο και κατέθεσαν για τα σύνορα του μοναστηριού της Αγίας Τριάδας. Οι σπαχήδες Ζουπανίου που αναφέρονται στο χοτζέτι :Υσά-αγάς και Μεχμέτ Τσελεμής¹⁶. Άλλη πληροφορία μας δίνει ο Μιχ. Καλινδέρης. Τα 9 χωριά (κοινότητες) με την ονομασία «Ζιουπάνια», λόγω του ορεινού και απρόσιτου εδάφους, πριν της εμφάνισης του Αλή

¹¹ ΑΚΖ, ό.π., απόδειξη σπαχή της Λαψίστας (Νεάπολης) για ενοίκιο από τα κτήματά του.

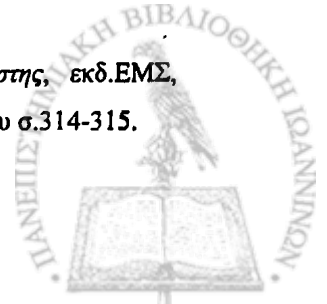
¹² Α Ζ Μ, Μανούσειας Βιβλιοθήκης Σιάτιστας, λυτό έγγραφο αρ. 183. Νο 2, 1 Απριλίου 1836. Μερική δημοσίευση όλου του αρχείου έγινε από τον Αναστάσιο Μέγα, Βλ Αναστασίου Χ. Μέγα. «Το αρχαίον των οικογενειών Ζουπάν -Μωραΐτη-Περικλέους της Μανούσειου Δημόσιας Βιβλιοθήκης Σιατίστης», επιμέλεια Αναστ.Γ.Μέγα, Σιατιστέων Μνήμη, Λεόκωμα Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1972, σ.Α 12 κ.εξ.

¹³ Στην περιοχή του χωριού της Γιάγκοβης Ν. της Σιάτιστας καλλιεργούσαν αμπέλια οι κάτοικοι της Σιάτιστας.

¹⁴ ΑΖΜ, ό.π., έγγραφο 1^{ης} Μαρτίου 1836.

¹⁵ Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο, Ζαγόρι (μέσα 18^{ου}-αρχές 20^{ου} αι.)*, εκδ. Ριζάρειος Σχολή, Ιωάννινα 1995, σ.32. Το τιμάριο ίσχυε και στην περιοχή του Ζαγορίου, ορεινή κατεχοχήν περιοχή.

¹⁶ Αναστασίου Ν. Δάρδα, *Τα μοναστήρια της μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης*, εκδ. ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1993, σ.333-335, φωτοτυπημένη μετάφραση στα ελληνικά του χοτζετίου σ.314-315.

πασά των Ιωαννίνων ήταν κεφαλοχώρια¹⁷. Τα χωριά αυτά ήταν τα εξής: Ζιουπάν (Πεντάλοφος), Κωνσταντσικό (Αυγερινός), Λιμπόχοβο (Δίλοφος), Μοιραλή (Χρυσαιγή), Κριμίνι, Μοιρασάνη (Μόρφη), Σβόλιανη (Αγία Σωτήρα), Μαγιέρ (Δασύλλιο), Μπόρσια (Κορυφή)¹⁸. Με την εμφάνιση του Αλή πασά, αναγκάστηκαν να πληρώνουν επιπρόσθετο φόρο το «αγαλίκι»¹⁹, δηλαδή το δικαίωμά του για παροχή προστασίας.

Μετά την πτώση του Αλή πασά, τα κτήματα των 9 αυτών πρώτων κεφαλοχωριών καταχωρήθηκαν στο αυτοκρατορικό κτηματολόγιο ως «δημόσια κτήματα», διαχειρίζονταν από το ταμείο των βακουφικών κτημάτων (Χαζινεϊ Μουκαταάτ) και ο ετήσιος φόρος πληρωνόταν όπως και στην περίοδο του Αλή πασά²⁰. Για να επανέλθουν τα κτήματα στην προ του Αλή πασά περίοδο, γιατί άδικα καταχωρήθηκαν στο κτηματολόγιο του στέμματος, οι κάτοικοι των παραπάνω κοινοτήτων απευθύνθηκαν στο σουλτάνο Μαχμούτ, ο οποίος ανέθεσε στο Δ/ντή των αυτοκρατορικών κτημάτων Σαδεδίν και στον ιεροδικαστή να εξετάσουν την κατάσταση αυτή και να γνωμοδοτήσουν. Από την εξέταση που έγινε, διαπιστώθηκε ότι τα χωριά αυτά ήταν πράγματι κεφαλοχώρια, δεν ήταν ιδιωτικά τσιφλίκια του Αλή πασά και ούτε αποκτήθηκαν έναντι πληρωμής. Το δε αγαλίκι που πλήρωναν στον ίδιο

¹⁷ Καλινδέρη Μιχαήλ, *Σημειώματα ιστορικά εκ της Δυτικής Μακεδονίας*, Πτολεμαΐς 1939 σ.56.

¹⁸ Καλινδέρη Μιχ. ό.π., Φώτη Δ. Παπανικολάου, *Ιστορία Κριμινίου*, Θεσσαλονίκη 1959, σ.57.

¹⁹ Η προστασία που παρεχόταν από τη Βαλιδέ Σουλτάνα ή από έναν ισχυρό αγά είναι το «αγαλίκι». Πότε εφαρμόστηκε σε μας δεν είναι γνωστό. Πάντως ο θεσμός αυτός της προστασίας ήταν καταστροφικός για τον ιδιοκτήτη, γιατί έχανε την ιδιοκτησία του. Πρβλ. Νικ. Ζιάγκου, *Τουρκοκρατούμενη Ήπειρος*, Αθήνα 1974, σ.84. Το 1598 οι πατριές του Αγίου Μηνά Ζαγορίου ήλθαν σε διαμάχη και ζήτησαν την προστασία των Καραμουρατάτων (Αλβανών εξισλαμισθέντων) αντί τιμήματος. Η προστασία αρχίζει από το τέλος του ΙΖ' αιώνα. Από το 1735-1740. Ακόμη και στο αυτονομούμενο Ζαγόρι έγινε αναγκαία. Βλ. Ιωάννου Λαμπρίδου, *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, τχ Β, Έταιρεία Ηπειρωτικών μελετών, Ιωάννινα 1993, Εν Αθήναις 1887 σ.9.

²⁰ Γιάννη Παπαγιάννη, «Φορολογική απαλλαγή του ταπίου (Πενταλόφου) και άλλων 8 κοινοτήτων με φιρμάνι του σουλτάνου Μαχμούτ», Εφημ. *Πεντάλοφος Βοΐου* αριθ. Φύλλ. 7/Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 1996, σ.5., Φώτη Παπανικολάου, *Ιστορία...*, ό.π., σ.56, Μιχαήλ Καλινδέρη, *Σημειώματα...*, ό.π., σ.53. Τα κτήματα των παραπάνω χωριών, μετά την πτώση του Αλή πασά, διαχειρίζονταν από το ταμείο των βακουφικών κτημάτων. Το βακούφι (Vakf ή Vakif τουρκ.) παλαιός ισλαμικός θεσμός αφορούσε αρχικά την παραχώρηση γης ή άλλων περιουσιακών στοιχείων με στόχο την εξασφάλιση εισοδήματος για ευλαβείς σκοπούς. Βακούφια μπορούσαν να συσταθούν μόνο από το σουλτάνο και από μούλκια (ακίνητη περιουσία πλήρους κυριότητας). Βλ. για τα βακούφια: Bernard Lewis, *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας...*, ό.π., τόμος 1, σ.215-218.

ήταν αδικαιολόγητο, το πλήρωναν για ν' αποφύγουν τις διώξεις και κακοποιήσεις. Σύμφωνα με το αυτοκρατορικό αυτό διάταγμα του Μαχμούτ, που εκδόθηκε το 1857, δόθηκε εντολή προσωπικά από το σουλτάνο, στο Δ/ντή των κτημάτων του στέμματος και στον ιεροδικαστή να μην επεμβαίνουν στο εξής στα χωριά αυτά και επί πλέον να καταχωρηθεί η διάταξη αυτή στα βιβλία των αυτοκρατορικών κτημάτων, χωριστά από τα κτήματα του στέμματος²¹. Ολόκληρο το αυτοκρατορικό μονόγραμμα του σουλτάνου Μαχμούτ, δημοσιεύτηκε από το Φώτη Παπανικολάου²².

Ανέκαθεν οι κάτοικοι του Ντόλου (Βυθού) ήταν εφοδιασμένοι με ταπιά και τίτλους ιδιοκτησίας. Αυτό φαίνεται από μια ομαδική επιστολή τους προς τον αρχιερέα Σισανίου και Σιατίστης, Αθανάσιο, με ημερομηνία 30 Δεκεμβρίου 1892, σύμφωνα με την οποία απαντούν στην κατηγορία του ηγουμένου του μοναστηριού της Αγίας Τριάδας, ότι δηλαδή μερικοί κτηνοτρόφοι δεν πληρώνουν το κατ' έτος οφειλόμενο ποσό για τη βοσκή των ζώων τους σε βακουφικό τόπο, με αποτέλεσμα να ζημιώνεται η μονή. Οι κάτοικοι απαντώντας στον μητροπολίτη γράφουν ότι «.....χωριανικά Ντολιανάτικα πρόβατα είναι άτινα βόσκουσι, και δεύτερον ότι όχι εις βακουφικόν αλλά εις χωριανικόν Ντολιανάτικον τόπον βόσκουσι, τόπον τον οποίον ορίζομεν με ταπιά και τίτλους ιδιοκτησίας από τους πατέρας και προπάτορας ημών και του οποίου καλλιεργούμενόν τε και χαλήλ μπατάλ τον πληρώνομεν εις το Αυτοκρατορικόν ταμείον κατ' έτος...»²³. Σε άλλη πάλι αναφορά των κατοίκων του Ντόλου με ημερομηνία 7 Σεπτεμβρίου του 1909 προς το μητροπολίτη Σισανίου και Σιατίστης γίνεται υπενθύμιση για την κακή χρήση των δικαιωμάτων που δόθηκαν από τους πατέρες τους στη μονή, όσον αφορά το βοσκήσιμο τόπο που γίνεται ενοικίαση προς όφελος της μονής και σε βάρος των ζώων τους, καθώς και στη συγκέντρωση χόρτου και σαλεπίου για πώληση, που τα συγκεντρώνουν οι πατέρες «...εκ των τόπων

²¹ Το αυτοκρατορικό αυτό διάταγμα του Μαχμούτ εκδόθηκε το τουρκικό έτος 1273 (1857). Το πρωτότυπο βρίσκεται στα αρχεία της κοινότητας Πενταλόφου και μεταφράστηκε το 1915 από το Πρωτοδικείο Γρεβενών. Αντίγραφο του τίτλου με ακριβή μετάφραση εκδόθηκε από το γραμματέα της κοινότητας Γ. Καζαρίδη το 1931 και κατατέθηκε στο Συμβολαιογραφείο Νεαπόλεως, Βλ Γιάννη Παπαγιάννη, «Φορολογική...», ό.π.

²² Φώτη Παπανικολάου, *Ιστορία...*, ό.π., σ. 57-58.

²³ *Τρεις κώδικες της εκκλησίας και της σχολής του Ντόλου (Βυθού) Βοΐου Κοζάνης (1838-1940)*, Επιμέλεια-Μεταγραφή κειμένων -Σχόλια-Σημειώσεις, Αλέξανδρος Σωτ. Μπακαϊμης, εκδό. Πολιτ. Σύλλογος Βυθού, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 54.

τούτων οίτινες είνε χωράφια με βασιλικά ταπιά Δουλιανιάτικα και διά τα οποία πληρώνομεν φόρον ιραζίχόρτον όχι τον επαρκή προς τροφήν των ζώων της Μονής, αλλά πολύ περισσότερον ,ον ύστερον εμπορεύονται, ενώ τα ιδικά μας ζώα τότε πάσχουσιν»²⁴.

Κατόπιν αυτών παρακαλούν το μητροπολίτη να επέμβει για να αρθεί η αδικία.

Από τα παραπάνω έγγραφα προκύπτει ότι η περιοχή του Ντόλου (Βυθού), που ανήκε στα «Ζιουπάνια», ήταν ιδιοκτησία των κατοίκων αναγνωρισμένη με ταπιά, όπου αποδιδόταν και ο ανάλογος φόρος. Δεν είχε φυσικά η κοινότητα το δικαίωμα να αφιερώνει και να πωλεί δημόσιο κοινοτικό τόπο σύμφωνα με την επιστολή του Κοσμά Αγακίδη²⁵. Η παραχώρηση κοινοτικού μέρους από πλευράς κοινότητας, Ντόλου και Κωνσταντινού (Αυγερινού), προς το μοναστήρι της Αγίας Τριάδας, έγινε για λόγους συντήρησης των ζώων (βοσκή). Η Καλογρίτσα²⁶, μετά τη διάλυσή της δεν πουλήθηκε ως τσιφλίκι. Κύριοι όλων σχεδόν των κτημάτων της ήταν οι κάτοικοι του Βυθού, αφού πριν την κατάργηση του τιμαριωτικού συστήματος, απέκτησαν τίτλους κυριότητας (ταπιά) από τους σπαχήδες που τα κατείχαν. Αλλά και αργότερα για τα υπόλοιπα κτήματα παραχωρήθηκαν ταπιά από την τοπική αρχή και έτσι οι κάτοικοι του Βυθού και μερικοί του Πενταλόφου, ουδέποτε σταμάτησαν να καλλιεργούν τα κτήματα αυτά. Η καλλιέργεια διακόπηκε μόνο κατά την επανάσταση του 21, όταν οι κάτοικοι για λόγους ασφάλειας κατέφυγαν αλλού και παρέμειναν μόνο 8 οικογένειες. Επανήλθαν μετά το 1830 και ανέλαβαν την καλλιέργεια των κτημάτων²⁷. Ενδεικτική είναι η επιστολή του σπαχή²⁸ που χρονολογείται από το 1828. Την παραθέτουμε, γιατί θεωρούμε ότι αξίζει να

²⁴ *Τρεις κώδικες...*, ό.π., σ.35.

²⁵ *Τρεις Κώδικες...*, ό.π., σ.37, όπου και η επιστολή του ιατρού Κοσμά Αγακίδη με ημερομηνία 22-6-1895, Τσοτύλι, προς τον Ν. Τσούλκα στην Κων/πολη περί Καλογρίτσας κ.τ.λ. για θέματα βοσκοτόπων της μονής Αγίας Τριάδας.

²⁶ Η Καλογρίτσα ή Καλογρίτσα, χωριό ανατολικά του Βυθού (Ντόλου) στις υπώρειες του Άι-Λιά, χαλάστηκε από τους Αρβανίτες την περίοδο 1730-1740. Βλ. *Αρχείο Χρίστου Γερ. Κατσίκας, Σημειώσεις του γιατρού Κοσμά Αγακίδη*, Για την Καλογρίτσα, βλ. Κων. Τσιτσελίκη, «Ο θρύλος της Καλογρίτσας», *ΗΔΜ*, (1934), σ. 67-72, Γιάννη Παπατσιούμα, «Ο χαλασμός της Καλογρίτσας», *ΒΖ* 24 (1977) σ.20-21, Κατερίνα Μάτσου, «Ο «θρύλος» της Καλογρίτσας» εφημ. «Πεντάλοφος Βοΐου», φύλλ.30/2002 σ.10-11.

²⁷ *Αρχείο Χρίστου Γερ. Κατσίκας, Σημειώσεις Κοσμά Αγακίδη*, ό.π.

²⁸ *Αρχείο Χρ. Κατσίκας*, ό.π.

μνημονευθεί: «Δίνω το σινέτι μου εγώ ο Ιμέρ Βέης από Χρούπιστα²⁹ απού ορίζω το παλουχόρη την Καλογρίτζαν επειδή κι έφυγουν οι αραγιάδες από Ντόλον και έμειναν τα χωράφια τους μπατζάλι και δίνω το ιζίνι μου να τα δουλέβον αυτοί απού βρίσκονται εδώ και να με πλερόνουν το ισούρι μου και όποιος από τους φευγάτους να βγη μανής να ζαβίση κανέναν χωριανόν να έρθη να μου πλερόνη το ισούρι από τον τόπον μου απού όσα χρόνια του έχει άσπαρτο και ας κάθηται μπαταλίκη. Εγώ έτζι το ήβρα τζατζι και έδωσα τον τεσκερέ μου τους βρισκομένους ραγιάδες να δουλέβουν τον τόπον μου και να ήνε απίραχτη και όχι άλλο» Ομέρ μπέης 1828 νοεμβρίου 2»

(Τ.Σ) »

Φαίνεται ,όμως, ότι υπήρχαν και σουλτανικά κτήματα στην περιοχή,(imlak) τα οποία εκμισθώνονταν και απαγορεύονταν η πώλησή τους ,είτε σε κεφαλαιούχους,ή και σε χωριά ακόμη. Έτσι, η κτηματική περιοχή του μοναστηριού της Παναγίας Τσιαρουσίνου (Μικροκάστρου) ήταν σουλτανικό κτήμα σύμφωνα με την επιστολή κάποιου αξιωματούχου της περιοχής ονόματι Κοστούρ του 1832. Την παραθέτουμε, γιατί είναι σημαντική: «ηγαπημένοι μου μάρω και ζάχω,μετά τον χαιρετισμόν μου σας φανερόνω,ότι εδώ με παραπονέθηκαν από τζιουρούσνω,³⁰ διά το μοναστήρι παναγίας ότι η χοριανοί σιατιστηνοί πηγαίνουν εις αυτό το μοναστήρι και κάμνουν ζαράλι ³¹όσον εις τα μτέλια,τόσον και εις τα καλαμπόκια,όθεν αυτά τα μαξούλια³² είναι ημλιάκη και μέρος βασιλικόν,όθεν να κάμηται ταμπήχη τους χοριανούς να τραβήξουν χαίρι,ότι,είναι ο θεός βρίσκουν τον μπελιάν τους καθώς πρέπη,χωρίς άλλο ηγιαίνεται.

1832 σεμπτεμβρίου 5 (τουρκική σιαχίν
σφραγίδα) κοστούρ»³³

Συμπεραίνουμε ,λοιπόν, ότι εξαιτίας της έλλειψης γης, δεν έλειπαν οι φιλονικίες και οι αρπαγές ακόμη και σε βασιλικά κτήματα. Το τιμαριωτικό σύστημα επίσης κατείχε σημαντική θέση στην περιοχή. Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα το σύστημα

²⁹ Χρούπιστα=Άργος Ορεστικό Καστοριάς.

³⁰ Παλιά ονομασία του χωριού Μικρόκαστρου Βοΐου.

³¹ ζαράλι=ζημία.

³² μαξούλια=παραγωγή.

³³ ΑΑΚ,λυτό έγγραφο (επιστολή με ημερομ. 5 Σεπτεμβρίου 1832).

αυτό πήρε την τελική του μορφή κι έγινε γαιοπρόσοδος³⁴. Το τιμάριο αποτελούσε τη βάση της κάθε διοικητικής περιφέρειας. Κατά συνέπεια αποτελούσε το ίδιο τη βάση της οθωμανικής διοίκησης. Ο σπαχής διορισμένος από το σουλτάνο καθόταν επικεφαλής, χωρίς να είναι ιδιοκτήτης. Οι εργαζόμενοι της γης ήταν υποχρεωμένοι να δίνουν τον απαραίτητο φόρο. Το τιμάριο ήταν μέρος της δημόσιας κτήσης και έτσι αναπαλλοτριώτο³⁵.

Οι κάτοικοι των διαφόρων χωριών για να προστατέψουν την κτηματική περιοχή τους και για να μην υπάρχουν κτηματικές διαφορές με τους πλησιέστερους οικισμούς, κατέγραφαν σε κώδικες τα σύνορα της περιοχής τους. Ένα αντίγραφο των συνόρων της περιφέρειας Ντόλου (Βυθού) που είναι καταχωρημένο στο «Κατάστιχο της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου και των λοιπών εκκλησιών Ζουπανίου»³⁶ είναι σημαντικό, γιατί από την αναφορά που γίνεται, προκύπτει ότι το χωριό δεν ήταν τιμάριο κανενός σπαχή (λόγω κατάργησης του τιμαριωτικού συστήματος) και επιβεβαιώνεται η προηγούμενη άποψη ότι τα «Ζουπάνια», επανήλθαν στο προηγούμενο γαιοκτητικό καθεστώς, αυτό δηλ. που ίσχυε πριν γίνει η

³⁴ Βέρα Μουταφτσίεβα, *Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (15^{ος}-16^{ος} αι.)*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1990, σ. 55.

³⁵ Από μια βεβαίωση πώλησης χωραφιού του Αρχείου του Κων/νου Ζησόπουλου, φαίνεται ότι τρεις τιμαριούχοι, είχαν από κοινού ως τιμάριο χωριά της περιοχής το έτος 1207 (19.8.1792-8.8.1793), βλ. ΑΚΖ, Βεβαίωση πώλησης χωραφιού του Μουρτζά μπέη, της κτηματικής περιοχής Λουκομίου, στον παπα Θανάση έτος (1207), βλ., Θεόδωρος Σταυρόπουλος, *Ιστορική ανάλυση...*, ό.π., σ. 274. Εκτός από τα τιμάρια υπήρχαν και άλλες κατηγορίες γης: τα μούλκια (mülk) ήταν ιδιωτικές γαίες -ήταν σχετικά λίγες- και εκχωρούνταν από το σουλτάνο σε μουσουλμάνους ή χριστιανούς που είχαν υποταχθεί ή συνθηκολογήσει. Μπορούσαν οι κάτοχοι να τις πουλήσουν να τις κάνουν δώρο ή να τις αφήσουν σε κληρονόμους ή σε βακούφια με τον όρο οι ιδιοκτήτες να πληρώνουν εκτός του κεφαλικού και διπλό έγγειο φόρο, α) το στρεμματικό σε μετρητά ανάλογα με την έκταση του κτήματος και β) το δέκατο που αναλογούσε στο δέκατο της ετήσιας παραγωγής και ανάλογα με τη γονιμότητα της γης. Βλ. για τα μούλκια ακόμη: Bernard Lewis, *Η Ανάδυση...*, τόμ. Ι, ό.π., σ. 216.

Αυτές ήταν οι φορολογούμενες (έρτσι χαρατσιέ). Δεύτερη κατηγορία ήταν οι δεκατιζόμενες γαίες που παραχωρήθηκαν σε μωαμεθανούς για τις διάφορες υπηρεσίες και σε ευνοούμενους, καθώς και σ' αυτούς που εξισλαμίστηκαν και πλήρωναν το δέκατο της ετήσιας παραγωγής. Βλ. Δ.Κ. Τσοποτού, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την τουρκοκρατία*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1977, σσ. 82-88 σημ. 43-49, Γ' έκδοση, Φωτογραφική αναπαραγωγή προηγούμενων εκδόσεων, Βόλος 1919.

³⁶ «Κατάστιχο της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου και λοιπών εκκλησιών Ζουπανίου αριθ. 82, χωρίς ημερομηνία. Η προηγούμενη πράξη υπ' αριθ 81 έχει χρονολογία 1897 και η επόμενη υπ' αριθ 83 1899. Η καταχώρηση θεωρείται βέβαιο ότι έγινε μεταξύ 1897-1898.

βίαη αρπαγή των κτημάτων από τον Αλή πασά. Το θεωρούμε σημαντικό και το παρουσιάζουμε πιο κάτω: « Σύνορα της περιφέρειας Ντόλου. αντίγραφο. Από τον λάκκον επάνω εις τα ισιάδια εις την παζαρόστρατα και απ'εκεί εις του Μπακάλη τα κάστανα και απ' εκεί εις το χωράφι του Στεργίου Δημούλη και απ' εκεί εις το σύνορον του Κωνσταντσίκου³⁷ εις την Μπιστεριάν και απ' εκεί εις του Σλίκα το πηγάδι και απ'εκεί ίσια πηγαίνοντας εις το χωράφι του Διαμαντούλη, όπου είναι μία δέσις και απ' εκεί κάτω εις του Κοσσιούλη το χωράφι και απ' εκεί εις τον λάκκον επάνω εις την Μπιστεριάν³⁸ «Περιστέρη» και απ' εκεί επάνω εις του Καραδήμου το χωράφι ίσια εις τα λειβάδια και απ' εκεί ίσια εις πετρόστρουγκα και απ' εκεί τον δρόμον ίσια κάτω εις του Εξάρχου και Δημοσιάρη τα χωράφια και απ' εκεί τον λάκκον άντικρυ ίσια την ράχι εις το Καραούλι του Τάμσια και απ' εκεί πηγαίνοντας ίσια έως τον λάκκον και απ' εκεί έως το σύνορον Παληοκρημίτι και απ' εκεί την ράχιν πηγαίνοντας ίσια εις Νερικείταιν και πάλιν πηγαίνοντας ίσια εις του Καρακώστα το χωράφι και απ' εκεί κάτω πηγαίνοντας έως το χωράφι Δημοσιάρη και απ' εκεί το Καραγάτσι και απ' εκεί ίσια εις το χωράφι του Τζιαμπίρη και απ' εκεί ίσια έως του Πα' Δημήτρη το χωράφι και απ' εκεί κάτω ίσια εις του Πάππου το πηγάδι και απ' εκεί κάτω ίσια έως το χωράφι του Κουβάτη και απ' εκεί ίσια κάτω από το χωράφι του Καραχανά ίσια πάλιν πηγαίνοντας έως εις του Βασιλ. Τζιούγκρα το αμπέλι. κισλάς³⁹ και μεράς⁴⁰ 350»⁴¹.

Αναφορά για (μούλκια) γίνεται σε πωλητήριο έγγραφο του ιερέα Κων/νου από το χωριό Μαρτσίστι (Περιστέρα). Στο πωλητήριο έγγραφο ο παπα-Αθανάσιος Γεωργίου αγόρασε 4 κομμάτια αμπελιών από τον παραπάνω αναφερόμενο ιερέα Κων/νο, που τα είχε κληρονομήσει από τον πατέρα του, έναντι του ποσού των 40 γροσίων. Τα αμπέλια βρίσκονταν στην κτηματική περιοχή Περιστερας και

³⁷ Κωνσταντσικό. Παλιά ονομασία του χωριού Αυγερινός.

³⁸ Μπιστεριά τοποθεσία η λέξη σημαίνει απότομο βράχο.

³⁹ Κισλάς = χειμερινή βοσκή ζώων από το τουρκ. kislak.

⁴⁰ μεράς = βοσκότοπος τουρκ. Mer'a.

⁴¹ Το ίδιο κείμενο με διαφορετική διατύπωση. Βλ. *Τρεις κώδικες της...*, ό.π., σ. 61-62, όπου στον κώδικα της εκκλησίας: « Τα Εισόδειά της Θεοτόκου» η επικεφαλίδα «χωρίον Ντόλον. Του ανωτέρω χωρίου Μιράς και γαιλάς», στο τέλος αναφέρει κισλάς και μιράς ντονούμια (στρέμματα) 750, ενώ στο Κατάστιχο της εκκλησίας Αγίου Αθανασίου Πενταλόφου στρέμμ. 350. Ορθότερη θεωρείται η αναφορά του Κώδικα της εκκλησίας Βυθού, γιατί η περιοχή ως ορεινή, προσφέρεται περισσότερο για κτηνοτροφία και κατά συνέπεια είναι μεγαλύτερος ο αριθμός στρεμμάτων για βοσκή.

αναφέρεται ότι πλέον αυτά είναι μούλκια του αγοραστή. Το πωλητήριο έγγραφο φέρει ημερομηνία 1780 Απριλίου 3⁴².

Κατά την περίοδο της παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, άρχισαν να δημιουργούνται μεγάλα αγροκτήματα τα τσιφλίκια⁴³. Ο αριθμός τους αυξήθηκε, γιατί εξασθένησε η κεντρική εξουσία και η υποτίμηση του νομίσματος έκανε την

⁴² ΑΚΖ φάκ. 3/27, λυτό έγγραφο με ημερομ. 1780/Απριλίου 3. Το έγγραφο δημοσιεύτηκε από τον Αλέξ Αδαμίδη, βλ. Αλέξ. Αδαμίδη, *Η Περιστέρα Βοΐου Κοζάνης*, εκδ. Πολ. Σύλλογος Περιστερας, Θεσσαλονίκη 1996, σ.14,44 και Αλέξ. Αδαμίδης, *Ο Κων/νος Α.. Ζησόπουλος και η προσφορά του στο Τσούλι Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1989, σ.9, όπου δημοσιευμένο το πρωτότυπο. (φωτοτυπική ανατύπωση).

⁴³ Το τσιφλίκι σε διάφορες μελέτες εκλαμβάνεται ως μεγάλη εμπορικογεωργική οικονομική μονάδα που συμπλέκονται φεουδαρχικά και καπιταλιστικά στοιχεία (χαρακτηριστικό για τα τέλη του 18^{ου} αιώνα ως τις αρχές του 20^{ου}), η λέξη «τσιφλίκιον» (από τη λέξη çift = ζεύγος βοδιών. Πρόκειται για την έκταση γης που μπορούσε να καλλιεργηθεί με ένα ζευγάρι βόδια. Ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε στους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κατάκτησης, όπου εκεί σημειώνεται σαν «taget çiftligi», «ραγιάδικο τσιφλίκι». Στη νομοθεσία η λέξη, «τσιφλίκιον» ή απλώς «τσιφτ», σημαίνει μια καθορισμένη σε έκταση επιφάνεια φορολογήσιμης γης στα εύφορα εδάφη = 60 στρέμματα (ντιουνιούμ) γης, μέτρια εύφορα 80-90 στρέμμ. άγονα 150 στρέμμ. Βλ. Vera Mutaftsiyeva, «Περί του ζητήματος των τσιφλικιών εις την οθωμανικήν αυτοκρατορίαν του ΙΔ'-ΙΖ' αιώνα» (μετάφραση Ι.Δ. Λαμψίδη), *Δελτίο Σλαβικής βιβλιογραφίας (ρωσικής-γιουγκοσλαβικής-βουλγαρικής)* έτος Ζ', 29(1970), Επιμ. Αθην. Α. Αγγελοπούλου, Ιωάννου Α. Παπαδριανού σ.85, σημ. 1,2,3,4,8,9. Το τσιφλίκι λεγόταν και ζευγηλατείο = το σύνολο των καλλιεργημένων αγρών μετά των σπιτιών, ζώων, γεωργών κλπ, βλ. Γεωργ Παχύ, *Το εν Ηπείρω Αγροτικόν Ζήτημα*, εν Αθήναις 1882, σ.20. Το ζευγάρι (ζευγολατιό) στο Μοριά, αντιστοιχούσε, θεωρητικά, σε μια επιφάνεια γης που αροτριάζόταν σε μια μέρα. Οι διαστάσεις των αγροτεμαχίων στη βενετοκρατούμενη Πελοπόννησο δίνονταν με βάση γνωστές μονάδες επιφάνειας. Μεταξύ αυτών και το ζευγάρι. Βλ. Κώστας Κόμης, *Βενετικά κατάστιχα Μάνης-Μπαρδούνιας*, (αρχές 18^{ου} αιώνα), τεκμήρια οικονομίας και ιστορικής δημογραφίας, εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1998, σ.24-25, σημ.49. Τσιφλίκια, επίσης, ονομάζονταν και οι παραχωρούμενες από τον κατακτητή γαίες σε ιδιώτες, τα οποία ήταν νόμιμα και ελάχιστα. Εξαιρέση αποτελούσαν οι περιοχές με πυκνό μουσουλμανικό πληθυσμό, όπου εκεί ήταν πολύ περισσότερα. Κατά την περίοδο της παρακμής δημιουργήθηκαν νέα πολυάριθμα τσιφλίκια σε βάρος των τιμαριών. Εκτός από τα κενά τιμάρια που αγοράστηκαν με την έγκριση του κράτους, από ιδιώτες με εφάπαξ καταβολή των προσόδων δεκαετίας, τα υπόλοιπα δημιουργήθηκαν παράνομα. Μετά την προσπάθεια των ζαϊμηδών και τιμαριωτών να καταστήσουν τα ζιαμέτια και τα τιμάρια κληρονομικά και να έχουν ευρύτερες δικαιοδοσίες, όσον αφορά την εκμετάλλευση του ραγιά, ονομάστηκαν çiftlik sahibi (κύριοι κάτοχοι τσιφλικίου, τσιφλικάδες.), οι δε εγκατεστημένοι σ' αυτά çiftçiye (ζευγιτες, δουλοπάροικοι) και έχαναν το δικαίωμα επικαρπίας και τη διεκδίκηση μέρους της παραγωγής τους. Γενικά η θέση του ραγιά και με το τιμαριωτικό καθεστώς, αλλά πολύ περισσότερο με το καθεστώς των τσιφλικιών ήταν απελπιστική. Βλ. Ιωάννου Γ. Γιαννόπουλου, «Τα τσιφλίκια του Βελή πασά υιού του Αλή πασά», *Μνήμων* 2 (1972), σ.137-139, σημ. 9,11.

κυρίαρχη οθωμανική τάξη να επενδύσει τα κεφάλαιά της στη γη, προκειμένου να εξασφαλίσει τα κτήματά της⁴⁴. Από τον 16^ο αιώνα άρχισε η ιδιοποίηση από τους τιμαριούχους προσόδων πολύ πιο μεγάλων εκτάσεων. Σε τσιφλίκια επίσης μετατράπηκαν και άλλες μικρές ή μεγάλες εκτάσεις γης. Η διαδικασία αυτή τουλάχιστον για το χώρο της Μακεδονίας διήρκησε όλο το 18^ο αιώνα, μέχρι το πρώτο μισό του 19^{ου}⁴⁵. Σ' αυτό συνετέλεσε και η δυνατότητα που είχαν οι ιδιώτες να αγοράζουν τις κενές τιμαριωτικές γαίες, καταβάλλοντας τις προσόδους μιας δεκαετίας, χωρίς να γίνει νομική ρύθμιση. Τα τσιφλίκια αυτά αντικατέστησαν, κατά κάποιον τρόπο τα τιμάρια, χωρίς να τα καταργούν τελείως, από το 18^ο και 19^ο αιώνα (ως το 1844)⁴⁶. Δε γνωρίζουμε πότε έγιναν ακριβώς τα τσιφλίκια στην περιοχή που εξετάζουμε. Θα περιοριστούμε σε πληροφορίες περιηγητών, σε διάφορες μαρτυρίες άλλων, που κατά καιρούς είδαν το φως της δημοσιότητας, καθώς και σε ανέκδοτα κείμενα.

Έτσι, σύμφωνα με τη σχετική μαρτυρία του Πουκεβίλ, το χωριό Τραπεζίτσα ήταν κτήμα των αγιάννηδων (Μπέηδων) της Λαψίστας (Νεάπολης)⁴⁷. Το Μαρτσίστι (Περιστέρα) ήταν ελληνικό χωριό και τσιφλίκι⁴⁸. Το μέρος, που αργότερα πήρε το όνομα Κριμίνι, ήταν τσιφλίκι του Ιμπραήμ Τσάτσου. Σ' αυτόν τον τόπο, στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, ενσωματώθηκαν με τους αυτόχθονες πρώτους κατοίκους ομάδες νέων οικογενειών από το Παλαιοκριμίνι Βοΐου, που αναγκάστηκαν να εκπατριστούν εξαιτίας των συνεχών επιδρομών των Αρβανιτών και έδωσαν στο νέο τόπο την ονομασία Κριμίνι⁴⁹ σε ανάμνηση του παλιού τους οικισμού. Ο Φώτης Παπανικολάου αναφέρει ότι χρονολογικά η εξαγορά του χωριού από τον Ιμπραήμ Τσάτσο δεν είναι γνωστή και την τοποθετεί μεταξύ των ετών 1815-1840 και επειδή το ποσό ήταν υπερβολικό αναγκάστηκε ο εκπρόσωπος του χωριού Ν. Μούμος να ζητήσει τη συνδρομή των Κριμινιωτών της Μ. Ασίας, οι οποίοι ανταποκρίθηκαν κι έτσι έγινε η

⁴⁴ *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Τόμος ΙΑ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήναι 1975, σ. 108.

⁴⁵ Δήμητρα Μ. Γιαννούλη, *Το εγιαλέτι Μοναστηρίου (1856-1870)* Δ.Ι.Ε.Ε., Αθήναι 1987, σ. 112, σημ. 5, 7.

⁴⁶ *Ιστορία ελληνικού έθνους*, ό.π. Για το σχηματισμό του τσιφλικισμού, βλ. Κ. Δ. Καραβίδα., *Αγροτικά, φωτογραφική ανατύπωση από την έκδοση του 1931*, εκδ. Παπαζήσης, χ.χ.έ., σ. 111 κ.εξ.

⁴⁷ Φραγκίσκος Πουκεβίλ., *Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία (άνοιξη του 1806)* Εισαγωγή - μετάφραση-σχόλια, Γιάννης Τσάρας, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, χ.χ.έ. σ., 35.

⁴⁸ Στο ίδιο, ό.π., σ. 35.

⁴⁹ Φώτη Παπανικολάου, *Ιστορία...*, ό.π., σ. 6-7.

εξαγορά⁵⁰. Το γειτονικό χωριό Ροδοχώρι (Ραντοβίσι), ήταν τσιφλίκι του Τζαφέρμπεη, ο οποίος κατείχε το μισό των κτημάτων του οικισμού. Η εξαγορά έγινε με την καταβολή 77.940 γροσίων το 1845⁵¹. Στο ποσό αυτό συμπεριλαμβάνεται και ένα δάνειο 3.000 γροσών (ομολογία), από τον Σιώμο⁵² (Θωμά) απ' τη Μποιρασάνη (Μόρφη), καθώς επίσης και από ένα άλλο δάνειο 1100 γροσίων από διάφορους. Φαίνεται, όμως, ότι το Ροδοχώρι δεν έγινε τσιφλίκι του Αλή πασά σ' όλη του την έκταση, γιατί έχουμε πωλητήριο έγγραφο κτημάτων από ιδιώτες με χρονολογία 11 Δεκεμβρίου 1833, που μας πείθει, ότι η εξαγορά του τσιφλικιού έγινε το 1845⁵³. Το ποσό της εξαγοράς καθορίστηκε να πληρώνεται σε τρεις δόσεις των 1350 γροσίων κατανεμημένη ως εξής: α) το Μάη β) τον Αύγουστο και η γ) το Νοέμβριο⁵⁴ στον Πούλιο Παπαϊωάννου⁵⁵, από τη Βλάστη, που ήταν ταμίας του καζά Ανασελίτσας από το 1845-1851. Η κοινότητα πλήρωνε φόρο για την τελική κυριότητα των κτημάτων.

Την περίοδο του Αλή πασά έχουμε αρκετές τσιφλικοποιήσεις, οι οποίες έγιναν βίαια και με διάφορα άλλα τεχνάσματα ιδιοποίησης. Από σημείωμα του δασκάλου του γένους Φιλητά Ααρόν (17 Φεβρουαρίου 1813), της επικράτειας του Αλή πασά και των υιών του, πληροφορούμαστε ότι το «Κρμίνι», «Λιμπόχοβο»,⁵⁶ «Μυράλ»⁵⁷, «Πόρσα»⁵⁸, «Μερίσια»⁵⁹, «Μέγαρ»⁶⁰, «Σβόλιανη»⁶¹, «Τζουρούσια»⁶², «Βρογκίστα»⁶³, «Σέλσκα»⁶⁴, ήταν τσιφλίκια του Αλή πασά⁶⁵.

⁵⁰ Στο ίδιο, ό.π., σ. 11.

⁵¹ Δημ.Γ. Γκαβανά, *Ροδοχώριον Βοφου*, Κοζάνη 1974, σ.23.

⁵² Ο Σιώμος (Θωμάς) (1785-1870), από το χωριό Μοιρασάνη (Μόρφη), ήταν από την οικογένεια των Παπαδοπουλαίων, αρχικάλφας στην υπηρεσία του Αλή πασά, κατασκευαστής κάστρων και άλλων οικοδομημάτων του. Ήταν ο πιο πλούσιος της επαρχίας. Το επίθετό του ήταν Παπαβασιλείου. Στην Κων/πολη έκανε πολλά λιμενικά έργα και είχε κατασκευάσει στρατώνες «Κισλάδες». Στην Πόλη κέρδισε αρκετά χρήματα και δάνειζε σε πολλούς. Βλ. Τζώρτζης Βασίλειος, *Μόρφη το χωριό μου*, Θεσσαλονίκη χ.χ.έ., σ. 145-146, Δημ.Γκαβανά, *Ροδοχώριον...*, ό.π.

⁵³ Δημ.Γκαβανά, ό.π., σ. 27.

⁵⁴ Δημ.Γκαβανά, ό.π., σ.27-28.

⁵⁵ Ο Πούλιος Παπαϊωάννου, αρκετά εγγράμματος, ταμίας του καζά Ανασελίτσας στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Το 1845 τον συναντούμε στην πρώτη τριμελή Εφορεία των Σχολείων της Βλάστης, βλ. Μιχαήλ Καλινδέρη, *Ο βίος της κοινότητας Βλάστης επί τουρκοκρατίας*, εκδ. ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1982, σ.115. Του ίδιου, *Σημειώματα ιστορικά*, σ.65, όπου αναφέρεται και το φορολογικό τεφτέρι του καζά Ανασελίτσας.

⁵⁶ Λιμπόχοβο, =το σημερινό Δίλοφο.

⁵⁷ «Μυράλ», αντί του σωστού Μοιραλή =η σημερινή Χρυσανγή.

⁵⁸ «Πόρσα», αντί του σωστού Μπόρσια =η σημερινή Κορυφή.

Συχνές αναφορές για τσιφλίκια έχουμε συνήθως στις αρχές του 19ου αιώνα. Οι καταπατήσεις γης από τον ίδιο τον Αλή πασά και τους ανθρώπους του είναι χαρακτηριστικές, ειδικά σε περιοχές που υπάρχουν σημαντικές καλλιεργήσιμες εκτάσεις. Έτσι, εκτός από τις βίαιες ιδιοποιήσεις των χωριών που προαναφέραμε, ιδιοποιήσεις έχουμε και σε εκτάσεις κεφαλοχωριών, όπως του Κρουνερίου (Δέβλας) από ανθρώπους του Αλή, με αποτέλεσμα να έχουμε αναγκαστικές μετοικεσίες των κατοίκων εξαιτίας του σχισίματος των τίτλων κυριότητας και αναγνώριση των μισών κτημάτων τους από τον έμπιστο του Αλή Ομέρ Δερβίς στις αρχές του 19ου αιώνα⁶⁶.

Λόγω της αναγκαστικής μετοικεσίας, διαπιστώθηκε έλλειψη εργατικών χεριών σε πολλά μέρη με αποτέλεσμα να γίνει εγκατάσταση νέων γεωργών για κάλυψη του κενού και επαναφορά μιας μερίδας πρώην καλλιεργητών που διώχτηκαν βίαια, με αντάλλαγμα την εκμίσθωση των αγρών.

Ενδεικτικά αναφέρουμε το παράδειγμα της Δέβλας. Σύμφωνα λοιπόν με τις αναφορές για τσιφλίκια, ειδικά την περίοδο του 19ου αιώνα, καταρτίσαμε έναν πίνακα των τσιφλικιών των μπέδων της Λειψίστας που τον παραθέτουμε πιο κάτω:

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Τσιφλίκια των μπέδων της Λειψίστας (Νεάπολης)

A/a	Όνομα τσιφλικούχου	Όνομα χωριού
1.	Γιουσούφ μπέης	Μαρτσίστι (Περιστέρα) Πανάρετη, Σουρδάνι (Αξιόκαστρο) Φυτόκι, μισό του Ρόκαστρο
2.	Ζουφλικιάρ μπέης	Ντομαβίστι (Φλαμουριά)
3.	Βελήμπης Καπλάνμπης	Πέλκα (Πελεκάνος)

⁵⁹ «Μερίσια» αντί του σωστού Μοιρασάνη=η σημερινή Μόρφη.

⁶⁰ «Μέγαρη» αντί του σωστού Μαγέρη= το σημερινό Δασύλλιο Γρεβενών.

⁶¹ «Σβόλιανη», =η σημερινή Αγία Σωτήρα.

⁶² «Τζουρούσιω» αντί του σωστού Τζιρούσινο=το σημερινό Μικρόκαστρο.

⁶³ «Βρογκίστω»=Το σημερινό Καλονέρι.

⁶⁴ «Σέλσκα», αντί Σέλτσα, ή Σέλιτσα, ή Σέλιτσα=η σημερινή Εράτυρα.

⁶⁵ Σπυρ. Π. Αραβαντινού, *Ιστορία Αλή πασά του Τεπελενλή*, τόμος II, Εν Αθήναις 1895, σ.608, ψηφιακή ανατύπωση, Δωδώνη, 2000, τόμος II.

⁶⁶ Μιχαήλ Καλινδέρη, *Ο βίος ...*, ό.π., σ.80-81.

4. Βελήμπτες Βρατίνι (Αλιάκμονας)
 Ρουφάμπτες Μουστάμπτες Ρισούλια (Βέλος)
 ,Σουλεϊμάν μπτής
5. Κιαμήμπτες Χουσεϊνμπτες - Λουκόμι
 Καλαϊρίων (Πτολεμαΐδας) και ένας
 άλλος από Καστοριά.
6. Ετέμ Χουρσίτ ,Ραμαντάνμπτες Μόλαση (Διαλεκτό)
 Ζαζλούμπτες
7. Χαμζάμπτες 1/3 ,τα 2/3 οι Αλβανοί
 αδελφοί Ρεσίτμπτες,Μαμούτμπτες και Βελίστι (Ασπρούλα)
 Ζουλφόμπτες ,το 1/2 ο Οσμάνμπτες
8. Αλιούσι Πλάζομη (Ομαλή) όλο
 σχεδόν το χωριό
9. Μπραϊμ αγάς Πλάζομη
 (Ομαλή),Πέτσιανη(Τριάδα)
 Γραμματικού (μισή)
10. Κουτσιούκ Αλήμπτες,Γκαβουσελήμπτες Λούβρη (μέρος)
 και άλλοι
11. Νουζλούμπτες Χορηγός .Εξαγοράστηκε το 1837.
12. Μεμέτ Αλής από Καστοριά,ένα μερίδιο Σουλομιστι (Στέρνα)
 οι Αλβανοί Φεζήμπτες-Ναζήμπτες
 Ζαβαλιάν Ντέβλας (Κρουνερίου)
13. Σαλεμέκους (Αρβανίτης) Λούντζι (Καλλονή Γρεβενών)

14. Τζιαμάλμπες από Καϊλάρια.

Γράτσιανη και Πεκρεβενίκος

15. Μεμέτ μπες(εκτός του Τζιαμήλμπη του
Καλαϊρίου(Πτολεμαΐδας)και ενός άλλου από την
Καστοριά

Σιάνι (Σισάνι)

Πηγή:Μιχ. Καλινδέρης, *Ο βίος της Κοινότητας Βλάστης.....*,ό.π.,σ.80-81.

Τα περισσότερα χωριά ,όπως προαναφέραμε, την περίοδο του Αλή πασά έγιναν τσιφλίκια μπέηδων με βίαιο τρόπο. Υποσχόμενοι προστασία οι Αρβανίτες (από τις αρπακτικές διαθέσεις διάφορων ομοεθνών τους), ή δανείζοντάς τους χρήματα για πληρωμή διάφορων φόρων και αδυνατώντας να ξεπληρώσουν το χρέος τους αναγκάζονταν οι κάτοικοι να υπογράψουν στα Γιάννενα,όπου τους πήγαιναν,πωλητήρια έγγραφα των χωραφιών του χωριού τους κι έτσι γίνονταν τσιφλίκια⁶⁷. Πολλά χωριά αντιτάχθηκαν στις μεθόδους αυτές και πλήρωσαν ομαδικά , όπως συνέβη με τη Μαγέρη (Δασύλλιο) που παρέμεινε κεφαλοχώρι⁶⁸.

Όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα η περιοχή στο σύνολό της είχε τσιφλικοποιηθεί. Πολλοί από τους μπέηδες ήταν είτε ιδιοκτήτες ενός ή περισσότερων χωριών ή και συνδιοκτήτες (δύο και παραπάνω μπέηδες στο ίδιο χωριό).

Σε ελληνικά χέρια έμεναν , ως φαίνεται ,τα κεφαλοχώρια που αρκετά από αυτά αργότερα έγιναν κτήματα του Αλή πασά και για να ελευθερωθούν καταβλήθηκαν μεγάλα ποσά.

Τα μοναστήρια σύμφωνα με τεκμηριωμένα στοιχεία φαίνεται ότι συγκέντρωναν μεγάλη κτηματική έκταση,τόσο στην άμεση,όσο και στην ευρύτερη περιοχή.Αλλά και σε μακρινές περιοχές ακόμη .Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της μονής Αγίας Τριάδας Βυθού –Αυγερινού- Πενταλόφου που κατείχε κτήματα και εδαφικές εκτάσεις (δασώδεις,χέρσες ,βοσκήσιμες) σε περιοχές των Γρεβενών-Λάρισας –Ελασσόνας (αυτές από αφιερώσεις ιδιωτών).Οι αφιερώσεις κτημάτων

⁶⁷ Ευθ.Γρηγορίου ,«Γενικά περί του πολιτισμού των αμέσως προγόνων Ανασελίτσας-Γρεβενών», εφημ. «Βόρειος Ελλάς» αρ.φ. 255 Απριλίου 1932 ,σ.2.Για τις μεθόδους αύξησης της κτηματικής γης και τσιφλικιών,Γρηγόρι Λ.Άρς ,*Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του 1Η και στις αρχές του 1Θ'αιώνα*,GUTENBERG, Αθήνα 1994 ,σ.275-279.

⁶⁸ Ευθ.Γρηγορίου ό.π.

προέρχονταν συνήθως από δωρητές, οι οποίοι ως αντάλλαγμα ζητούσαν να εκφωνούνται και να μνημονεύονται προσφιλή πρόσωπα.

Τδια περίπου κατάσταση επικρατούσε και στις εκκλησίες κάθε οικισμού. Απέκτησαν κτηματική περιουσία, είτε από αφιερώσεις δωρητών, είτε από αρχικές παραχωρήσεις. Οι λόγοι οι οποίοι ωθούσαν τους διάφορους δωρητές να παραχωρούν τμήματα γης ήταν εκτός από τους παραπάνω λόγους και η αποφυγή της φορολογίας η οποία ήταν δυσβάσταχτη για τους μικροκαλλιεργητές. Οι αφιερωτές κρατούσαν γι' αυτούς κάποια επικαρπία. Υπήρχαν ακόμη και άλλοι λόγοι που συνέτειναν στην αύξηση της μοναστηριακής περιουσίας. Αυτοί ήταν : Οι ομαλές σχέσεις των μοναχών με τους χωρικούς. Οι σχέσεις των μοναχών και χωρικών ήταν εναρμονισμένες με το φεουδαλικό και πατριαρχικό σύστημα των μοναστηριών . Προσφέροντας την περιουσία τους οι δωρητές εξασφάλιζαν σε πολλές περιπτώσεις και εργασία , καλλιεργώντας τα κτήματα ή κάνοντας άλλες βοηθητικές υπηρεσίες. Έτσι δικαιολογείται η αύξηση της μοναστηριακής περιουσίας. Εξάλλου η αφιέρωση υποδημόσιας γης σε βακούφια ή ναούς, χωρίς έγκριση σουλτανικού διατάγματος, γινόταν μόνο, αν μεταβιβαζόταν ονομαστικά στον ηγούμενο ή άλλο μοναχό με έγκριση του σπαχή ή άλλου υπαλλήλου του τουρκικού κτηματολογίου⁶⁹.

Στην πραγματικότητα όμως η μεταβίβαση γινόταν στο νομικό πρόσωπο της μονής. Τα κτήματα αυτά (μούλκ) στο Βακούφι απαλλοτριώνονταν στο διηνεκές. Παραθέτουμε παρακάτω πίνακες κτηματικών περιουσιών μοναστηριών και εκκλησιών:

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ακίνητη μοναστηριακή περιουσία στην περιφέρεια Ανασελίτσας

Α/α	Έτος	Όνομα και θέση μοναστηριού	Ακίνητη περιουσία	Περιοχή
1	1915	Αγία Παρασκευή Δομαβιστίου Δομαβίσι (Φλαμουριάς)	1500 στρ. καλλιεργήσιμης 7500 στρ. δάσος βοσκοτόπια	Δομαβίσι
2	1915	Μεταμόρφωση, Σωτήρος Δρυοβούνου	20.000 στρ. συνολική έκταση, 350 στρ. χωράφια,	Δρυόβουνο

⁶⁹ Πέτρος Η. Κοντού, *Δασική ελληνική ιστορία*, Αθήναι 1929, σ. 154.

			10στρ.αμπέλια,3.000στρ. δάσος,ή 25.000 στρ. συν. Έκταση εκ των οποίων 450 στρ. χωράφια, ⁷⁰ 1 παλιό σπίτι (Βογατσικό)ένα μετόχι με 2 αχυρώνες και 2 δωμάτια ,δύο μαντριά.	
3	1915	Κοίμηση Θεοτόκου	230 στρ.χωράφια,12 στρ. αμπέλια,8 στρ.λιβάδι,300 στρ.Δάσος ,1 μύλος.	Σισάνιο
4	1915	Αγιος Αθανάσιος Εράτουρας	307στρ. χωράφια,100στρ δάσος	Εράτουρα
5	1915	Κοίμηση-Θεοτόκου Μικρόκαστρο	130 στρ. χωράφια,25 στρ. αμπέλια, 15 στρ. δάσος	Μικρόκαστρο
6	1915	Αγιος Αθανάσιος (Σπήλιου) Καστανοχωριών	300 περ. στρ. καλλιεργήσιμων αγρών και λιβαδιών,300 στρ. δάσος, υδρόμυλος.	Σπήλιος (Ζηκόβιστα)
7	1928	Εισόδια της Θεοτόκου Ζώνης	155στρ.χωράφια,αμπέλια ,λιβάδι,υδρόμυλος	Ζώνη
8	1745	Αγία Τριάδα Βυθού Αυγερινού,Πενταλόφου	Άγνωστη έκταση.	Ζάλτσι,Ζουπά νι,Βυθός,Καλογρίτζα,Αυγερινός
	1865	>>	Άγνωστη έκταση,χωράφια,	Ζάλτσι,Καλογρίτζα.Ζουπά νι
		>>	Αμπέλια αφιερωμένα	Πεκρεβενίτσα

⁷⁰ Δημ.Μακρή, *Η ιερά Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Δρυοβούνου-Βοΐου Κοζάνης*, Κοζάνη 1969, σ. ,46,48.

			από καλόγρια, κτήματα Μετόχι.	(Αμυγδαλιές) Γρεβενών
		>>	Κτήματα	Ελασσόνα
		>>	Ένα περιβολάκι από ελιές, αφιέρωμα του Χατζή Σφύρα, μετόχι.	Δράκεια Βόλου
	Πριν απότο 1865	>>	Βοσκήσιμη έκταση.	Αργυροπούλι Λάρισας

Πηγή: Αναστάσιος Δάρδας, *Τα Μοναστήρια της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίτσας*
Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1993, σ. 41 σημ. 58, σ. 74, 116, 118, 177, 239, 307, 293, 385 σημ. 420, 422.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Ακίνητη περιουσία της εκκλησίας της Κοίμησης της Θεοτόκου Πέλλας
(Πελεκάνου).

A/a	Είδος	Τοποθεσία	Στρ.	Αξία	Εισόδη- μα.
1.	Χωράφι	«Κούτσουρα»	4 1/2	40	8
2.	>>	«Ριζό»	2	25	-
3.	>>	«Παλιούρια»	4	90	10
4.	2 χωράφια	«Βέη βρίζα»	4	50	-
5.	Εργαστήριο	-	-	300	60
6.	Χωράφι	«Βρύση»	3	30	5
7.	>>	«Ορμάνια»	4	30	5
8.	>>	«Χάσια»	3	25	8
9.	>>	«Λιάβα Μαντρώ»	5	50	5
10.	>>	«Λευτοκαριά»	4	40	4
11.	>>	«Μπουνάρια»	1	10	-

12.	>>	«Κουριά»	3	25	-
13.	>>	«Σκάι Δέντρα»	1	20	3
14.	>>	«Χάσια»	4	40	-
15.	>>	«Πρόποδες Γάβρου»	15.	100	-
16.	>>	«Καζίκουρα»	4	50	3
17.	>>	«Βρατίνιο αχυρώνα Νούλα»	7	100	8
18.	>>	«Κουκούπετρα»	4	40	-
19.	>>	«Προσήλια»	4	60	-
20.	>>	«Καθαρή Μπάρα»	5	60	-
21.	>>	«Βουργαράδικα»	4	50	-
22.	>>	«Παπα-Δέντρα Τάρη»	15	160	-
23.	>>	«Ζήκα Δέντρα»	3	50	-
24.	>>	«Βλυσίδια»	4	60	8
25.	>>	«Άγιος Δημήτριος»	4	60	8
26.	>>	«Ίσιωμα»	2	25	3
27.	>>	«Καζίκουρα»	2	25	3
28.	>>	«Σαίτα Τσαπουρνιές»	1		3
29.	>>	«Λευκάδια»	1	25	3
30.	>>	«Ορμάνια Σολιά»	2	30	-
31.	>>	«Μπζούκια»	1,1/2	30	-
32.	>>	«Μούζκα»	1,1/2	25	3
33.	>>	«Κούτσουρα»	7	140	-
34.	>>	«Βρατίνι Μανδρινιές»	2,1/2	50	-
35.	>>	«Σέλιτσα Χριστόφορος»	-	60	20
36.	Οικία	«Κων/πολη, Ορτάκιου» ⁷¹		1600	200
37.	>>	«Σκούταρι» ⁷²		3000	280
38.	Δάσος	«Άγιος Γεώργιος»	800	-	-

⁷¹ Ορτάκιοι :Συνοικία της Κων/πολης από τις πιο ζωντανές περιοχές του Βοσπόρου.Οι αγορές των οικιών έγιναν από τους κατοίκους της Πέλλας (Πελεκάνου) που εργάζονταν στην Πόλη, ως κτίστες οι περισσότεροι, από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

⁷² Σκούταρι=(Χρυσούπολη). Αρχαία πόλη της Μ.Ασίας στην ανατολική παραλία του Βοσπόρου,απέναντι από την Κων/πολη,με πολυάριθμη ελληνική κοινότητα.

39.	Χωράφι	«Προσήλια Κρασιά»	10	200	-
40.	>>	«Τσενή Καραούλυ»	4	30	-
41.	>>	«Μιζούκια»	3	50	-

Πηγή: Αρχείο εκκλησίας Κοίμησης της Θεοτόκου Πελεκάνου,λυτό έγγραφο,χωρίς ημερομηνία.Η αξία δεν αναγράφεται σε νόμισμα. Μάλλον όμως πρόκειται για γρόσια κατά στρέμμα..

Παραθέτουμε την ακίνητη κτηματική περιουσία των εκκλησιών του Ζουπανίου (Πενταλόφου),όπως είναι καταγεγραμμένη στο Κατάστιχο της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου και των άλλων εκκλησιών .Προσθήκες με άλλη γραφή έγιναν μεταγενέστερα ,πράγμα που σημαίνει ότι δεν έλειψαν οι δωρεές κατά καιρούς.

Εκκλησιαστική περιουσία Πενταλόφου

« Εκκλησία αγίας Βαρβάρας

2 κομμάτια αμπέλια κάτω εις τον κόκαλην στρεμ 3

1 κομμάτι χωράφι εις τις κυδωνιές κοιλά 2,1/2.⁷³

1 κομμάτι χωράφι εις την Νικουρίνα κοιλά 1,1/2

1 τόπος με κτήμα και δέντρα εις πετράκη

Αγίου Αχιλλείου

1 κομμάτι αμπέλι εις τον κόκουλα έως έν στρέμμα

1 τόπον με καστανιές εις το Κούντζι;

Του αγίου Αθανασίου

αμπέλι σε Άγιον Κων/νο έως στρέμματα 2

1 έτερον αμπέλι εις λογόν στρέμματα 4

1.....νοτόπι εις άγιον Κων/νο

1 χωράφι εις γιώποτ, κοιλά 3

1 αμπελι εις φράτζα ένα τζερέκι

1 αμπέλι εις την ράχην τα μπέλια συνορούμενον με Μιχάλην Κάπον και Μιχάλην

Καμπέρην και Νικ.Καρούταν

του Αγίου Γεωργίου

⁷³ κοιλά = μέτρο χωρητικότητας δημητριακών ,20-24 οκάδες,αλλά και μονάδα επιφάνειας καλλιεργήσιμης γης που ισοδυναμούσε με έκταση 1,5 στρεμμάτων.

- 1 χωράφι εις τόν Μπόνον κοιλά 3
- 1 εις ποτη; με τρεις καριές
- 1 αμπέλι εις το λογό στρέμ. ½
- 1 λόγκος με κάστανα εις την στρεΐζαν
- 1 λόγκος με κάστανα εις το ελάδιο
- 1 λόγκος με κάστανα εις Ζαμπέτλον.
- 1 χωράφι εις τον αγιον Κων/νον με καστασιές
- 1 χωράφι εις το σκαπετον εις το ποτάμυ⁷⁴.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Ακίνητη εκκλησιαστική περιουσία Σισανίου και οι δωρητές της

Α/α	Όνομα εκκλησίας	Ονοματεπώνυμο δωρητή	Είδος	Στρέμμ.
1.	Άγιος Νικόλαος	Κων/νος Καραδήμος	1 χωράφι	3
2.	Άγιος Δημήτριος	Ευθ. Καραστεργίου Κάτσιος Φύτσιου Κώστας Μπήκου Κουλούσιας Ζβίγγου ⁷⁵	2 λειβάδια 3 χωράφια	
3.	Κεντρική εκκλησία	Μάρκος κάλφας ⁷⁶	1 κήπος	3

Πηγή: Αρχείο Χρήστου Παπασίμου, «Κατάλογος κτητόρων των Αγίων εκκλησιών Σισανίου», 1952, σ. 90⁷⁷.

⁷⁴ Κατάστιχον της εκκλησίας του αγίου Αθανασίου και λοιπών εκκλησιών Ζουπανίου, σ. 222.

Η εκκλησία της αγίας Βαρβάρας άρχισε να κτίζεται το 1864, Κατάστιχο...,ό.π., σ.236

⁷⁵ Οι τέσσερις αναγραφόμενοι δωρητές είχαν συστήσει, όπως αναφέρει ο κατάλογος,οικοδομική Εταιρεία.Αγόρασαν τα κτήματα από τους μπέηδες και τα αφιέρωσαν στην εκκλησία Στον κατάλογο η « επιρία ενθύμισις...απελευθέρωσαν από τους μπεΐδες 2 λειβάδια και 3 χωράφια», σ.90.

⁷⁶ Ο Μάρκος Κάλφας ,εργολάβος οικοδομών, είχε κι αυτός συστήσει οικοδομική εταιρεία στην Πόλη και αγόρασε τα κτήματα των μπέηδων και τα αφιέρωσε στην κεντρική εκκλησία του Σισανίου,σύμφωνα με τα αναγραφόμενα στον κατάλογο. «Μάρκος Κάλφας εν Ευαγγέλιον και 1 Απόστολον η επιρία από αγόρασεν τα κτήματα των βείδων αφιέρωσεν εις την εκκλησίαν 1 κήπον και 1 λειβάδη 3στρ» σ.90.Για το Μάρκο Κάλφα ,βλ.,Σιδηρούλα -Ζιώγου Καραστεργίου, « Το Σισάνι στην ιστορία», ΒΖ 58(1982), σ. 8-10.

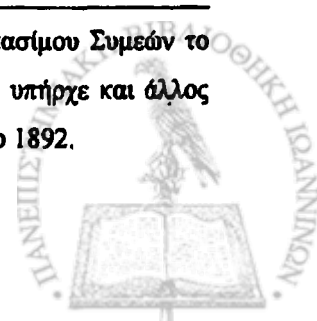
ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Ακίνητη εκκλησιαστική περιουσία Αγίου Αθανασίου Τσοτλίου (1895)

A/a	Είδος	Περιοχή
1	1 κομμάτι κοιλιά 3	« Αγίου Νικολάου»
2.	1 κομμάτι κοιλιά 2,6	« >> >>»
3.	>> >> 1,6	«Παλαιού Πηγάδ'»
4	>> >> 7	«Καραγάτσια»
5.	>> >> 4,6	«Άγιος Ιωάννης»
6	>> >> 4	«Πηγάδια»
7	>> >> 6	>>
8	1 κομμάτι κοιλιά 3,6	«Λιμπίνια»
9	>> >> 2,6	« Τσαπουρνιά»
10	>> >> 2,6	«Ράχη αμπέλια»
11	>> >> 3	«Τσιποτούρα»
12	>> >> 5,6	«Μπόιο»
13	>> >> άγνωστο	«Φανάρια»
14	>> >> άγνωστο	«Γκαβροβίτσα»
	Αμπέλια:	
1	2 κομμάτια της Χαρίζαινας πού έχει ο Λαρόπουλος	
2	1 κομμάτι της Τζαβέλαινας που έχει ο Ρυσούλης	
3	>> που έχει η Βασίλω	
4	>> >> >> Ο Παπα-Αθανάσιος	

Πηγή: ΑΚΖ, Έγγραφο της Εφορευτικής Επιτροπής του ιερού ναού αγίου Αθανασίου Τσοτλίου, λυτό έγγραφο με ημερομ. 1895.

⁷⁷ Πρόκειται για έναν κώδικα διαστ. 18Χ27,5, που τον αντέγραψε ο ιερέας Παπασίμου Συμεών το 1952 από άλλον παλιότερο του 1904, όπως αναγράφει ο ίδιος. Φαίνεται, όμως, ότι υπήρχε και άλλος παλιότερος, γιατί υπάρχει σημείωση για συνδρομή αφιερωτών από την Κων/πολη το 1892.

Από τα στοιχεία του πίνακα της μοναστηριακής περιουσίας που παραθέσαμε, διαπιστώνουμε τα παρακάτω:

α) Τα παραπάνω μοναστήρια έχουν ιδιόκτητα χωράφια συνολικής επιφάνειας 2.972 στρεμμάτων.

β) Πρώτη και με μεγάλη διαφορά από τις υπόλοιπες μονές, έρχεται η μονή της Αγίας Παρασκευής Δομαβιστίου (Φλαμουριάς), της οποίας η καλλιεργήσιμη γη ανέρχεται σε 1500 στρέμματα και ακολουθούν οι μονές: Μεταμόρφωση του Σωτήρα Δρυοβούνου με 350 στρ., κατ' άλλους με 450 στρ., του Αγίου Αθανασίου Εράτουρας με 307 στρ., του Αγίου Αθανασίου Σπήλιου (Ζηκόβιστας) Καστανοχωρίων με 300 στρέμμ., Εισόδια της Θεοτόκου Ζώνης με 155 στρ., Κοίμηση της Θεοτόκου Μικροκάστρου με 130 στρέμμ. Στον πίνακα δεν έχουν συμπεριληφθεί οι μονές του Αγίου Κων/νου Βογατσικού και Αγίου Δημητρίου Βλάστης, που αν και ανήκουν εκκλησιαστικοπνευματικά στη μητρόπολη Σισανίου και Σιατίστης, δεν ανήκουν διοικητικά στην σημερινή επαρχία Βοΐου.

Άγνωστος παραμένει ο αριθμός των χωραφιών της μονής Αγίας Τριάδας Βυθού-Αυγερινού-Πενταλόφου.

γ) Μικρός σχετικά είναι ο αριθμός των αμπελιών, που ανέρχεται σε 47 στρέμματα, αυτών που γνωρίζουμε και κατανέμεται ως εξής: Κοίμηση Θεοτόκου Σισανίου=12 στρ. Μεταμόρφωση Σωτήρα Δρυοβούνου=10 στρ., Κοίμηση της Θεοτόκου Μικροκάστρου=25 στρ., ενώ άγνωστος παραμένει ο αριθμός τους στις άλλες μονές.

δ) Η δασώδης έκταση των μονών είναι μεγάλη. Ανέρχεται σε 10.500 στρέμματα από επίσημα στοιχεία. Αν σ' αυτά προσθέσουμε 7.500 στρ. δάσος και βοσκήσιμης γης της μονής της Αγίας Παρασκευής Δομαβιστίου και τον άγνωστο αριθμό δασών της μονής Αγίας Τριάδας Βυθού-Αυγερινού -Πενταλόφου, που είναι μεγάλος, τότε μπορούμε να ισχυριστούμε, ότι ο συνολικός αριθμός των συνολικών δασών υπερβαίνει τα 20.000 στρέμματα.

ε) Αρκετές μονές έχουν λιβάδια, καθώς και υδρόμυλους.

στ) Στη μονή της Αγίας Τριάδας, έχουμε αφιερώσεις αμπελιών από καλόγρια, κτήμα και ελιές από το Χατζή Σφύρα στη Δράκια Βόλου, καθώς και παραχώρηση βοσκήσιμου τόπου από την κοινότητα Βυθού. Για την κτηματική περιουσία των υπόλοιπων μονών δεν γνωρίζουμε την προέλευσή της, ούτε τον ακριβή χρόνο απόκτησης.

Οι μονές ενδιαφέρονται για την καλλιέργεια των χωραφιών τους από την όποια προσδοκούν σημαντικά κέρδη. Έτσι γνωρίζουμε ότι η μονή Μεταμόρφωσης του Σωτήρα Δρυοβούνου καλλιεργούσε για ίδιο όφελος 226,5 στρέμ.δημητριακά⁷⁸. Εκμεταλλευόταν επίσης το δασικό πλούτο, καθώς και τους βοσκήσιμους τόπους τους, που ήταν απαραίτητοι για τα μοναστηριακά ζώα.

Παρατηρούμε ακόμη ότι κτηματική μοναστηριακή περιουσία βρίσκεται εκτός περιοχής, σε άλλες περιφέρειες, πράγμα που κατά τη γνώμη μας προσδίδει το κύρος της μονής (Αγία Τριάδα). Οι εκκλησίες, πάλι, χρησιμοποιούσαν την ακίνητη περιουσία τους διαθέτοντας τα προϊόντα του τόπου τους στην αγορά νοικιάζοντας⁷⁹ τόσο τα χωράφια τους σε ιδιώτες, όσο και τους βοσκήσιμους τόπους τους σε κτηνοτρόφους⁸⁰.

Ισχυροί γαιοκτητικοί παράγοντες, εκτός των Τούρκων -Αλβανών μπέηδων, δε φαίνεται να υπήρχαν, εκτός ελαχίστων περιπτώσεων. Στο τέλος του 18^{ου} αιώνα και κατά το χρονικό διάστημα 1792-1795, ισχυρός γαιοκτητικός παράγοντας φαίνεται να είναι ο παπα-Αθανάσιος Γεωργίου⁸¹. Ο ίδιος τοποθετεί κεφάλαια σε αγορές γης στην

⁷⁸ Δημ Γ, Μακρή, *Η Ιερά μονή Μεταμόρφωσης...*, ό.π., σ.48

⁷⁹ ΑΚ Ζ, Έγγραφα Εφορ. Επ. εκκλ..... ό.π., Συμφωνητικό ενουκίας 48 στρ. της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου στον μουσουλμάνο Ημίν Ισλιάμ από τον επίτροπο της εκκλησίας Κων/νο Ζησόπουλο για 5 έτη με ενοίκιο σε είδος 97 κοιλιά «παζαρίσια» σιτάρι, πληρώνοντας παράλληλα ο ενουκιστής το δέκατο της κυβερνήσεως 15 Μαρτίου 1899.

⁸⁰ Η εκκλησία του Πενταλόφου εκμεταλλευόταν όλα τα προϊόντα που απέδιδε η γη τους, και νοίκιαζε και τους βοσκήσιμους τόπους για ίδιο όφελος.. βλ. *Κατάστιχο της εκκλησίας* ό.π. ...των ετών 1880-1881, 1883-84, 1884-85, 1891-92, 1906-1907, σ.67,75,77,109,157. Η εκκλησία του Πελεκάνου πάλι όπως φαίνεται νοίκιαζε την κτηματική της περιουσία.

⁸¹ Ο Παρμενίων Ζησόπουλος σε ανέκδοτο σύντομο οικογενειακό χρονικό με ημερ. Οκτώβριος 1996, αναφέρει ότι ο Παπαθανάσης του Γεωργίου, καταγόμενος από ένα χωριό της Ηπείρου, εκδιώχθηκε από τον Αλή πασά για άγνωστους λόγους και κατέφυγε με άλλους συντοπίτες του στο Μαρτισίσι (Περιστέρα), πριν το 1780, σύμφωνα με το συμβόλαιο αγοράς αμπελιού. Φαίνεται ότι ο ίδιος είχε την οικονομική δυνατότητα να αγοράζει κτήματα και να πουλάει γεννήματα ή να τα δίνει εν είδει δανείου. Αργότερα απήχθη από τον Αλή πασά, άγνωστο για ποιο λόγο, μεταξύ των ετών 1816-22 και μεταφέρθηκε στα Γιάννενα, όπου χάνονται τα ίχνη του. Ο Αλέξ. Αδαμίδης αναφέρει ότι ο Παπαθανάσης Γεωργίου την περίοδο των Ορλωφικών (1770) κατέφυγε στην Περιστέρα με το γιο του Ζήση κατόπιν δίωξης του στη Μοσχόπολη, βλ. Αλεξ. Αδαμίδη, *Η Περιστέρα Βοΐου Κοζάνης*, εκδ. Πολ. Σύλλ. Περιστέρας Βοΐου, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 14 και αλλού ότι καταγόταν από κάποιο ηπειρώτικο χωριό και κατέφυγε στην Περιστέρα, γιατί αντιτάχθηκε στις ασυδοσίες των

ιδιαίτερη πατρίδα του το Μαρτίσιτσι.(Περιστέρα).Σε πωλητήριο έγγραφο με ημερομηνία 3 Απριλίου 1780,φαίνεται ότι αγόρασε 4 κομμάτια αμπέλια με την τιμή των 40 γροσίων το καθένα⁸². Ο ίδιος επενδύει κεφάλαια για αγορά γης και ταυτόχρονα,δανείζει δημητριακά,προπαντός σιτάρι, που αποτελεί βασικό είδος διατροφής, σε διαφόρους κατοίκους της περιοχής ,αλλά και στην ευρύτερη περιοχή,με ανάλογο τόκο. Θα παραθέσουμε παρακάτω τους λογαριασμούς που είχε με τους κατοίκους της περιοχής,γιατί το θεωρούμε σημαντικό ,όσον αφορά την οικονομική τους κατάσταση ,προς το τέλος του 18^{ου} αιώνα.

«1792 απρηλήου 20 θημησης το σιτάρη οπόχου με δηάφορου τα πρώτα δεκα προς δοδηκα ης κίναμην⁸³

στον κομπαρο μου
τον θεόδουρου μήτζου
στάρη κιλά
κηλά 10 γροσι 18 παρ. 12
επήρε με δηάφορου γρόσι 12

παπαμηγαλη
γρόσ. 30
μη αγορέλα; γρο.3
δηά τά μαχέρηα γρο. 1

σουμα γροσια 30 παρ. 12
έμηναν γρόσια 15

ζήσου παντόπλου
σταρη κια 4 γρο.12

γήοργη τζαρδάκοπλο
σιτάρη κιλά 5
κιλα 5 γροσια 9 παρ.24
φλόρητζα κιλα 5 γροσια 9

χρήστοδουλος και Βαρσάμης
από ρατοβήστη⁸⁴ στάρη
κιλα 6-γροσια -12

μήτζου τζηκόπλου σταρη
κηλά 10 γροσια από παδης⁸⁵ 12
κιλα 10 γροσια 18 παρ.24

ζήσους παντόπλος
σταρη 4 μαζή
με δηαφορον

Αλβανών του Αλή πασά. Του ίδιου ,Ο Κων/νος Ζησόπουλος, και η προσφορά του στο Τσοτόλι Κοζάνης,Θεσσαλονίκη 1989, σ. 9.

⁸² Αλεξ. Αδαμίδη ,Η Περιστέρα, ό.π., και του ίδιου Ο Κων/νος Ζησόπουλος...,ό.π. Δημοσιευμένο το πρωτότυπο πωλητήριο (φωτοτυπική ανατύπωση).

⁸³ Κίναμη=Παλαιά ονομασία του σημερινού χωριού Πολύλακκος.

⁸⁴ Ραδοβίσιτι=Παλιά ονομασία του σημερινού χωριού Ροδοχώρι.

⁸⁵ Πάδες =χωριό της Κόνιτσας.

φλόριτζα κιλά 5 κιά 5
 μηχάλης κατζήκουδας
 τουθεοδόρου πεηόπλου σηταρι
 κιλά 7 γροσια 12 παρ.40
 γηάνη κόστα φοτόπλου σταρη
 κιλά γρ. 9 παρ.24
 μαρτζήστη⁸⁶ κόστα σοφόπλου στάρη
 κιλά-2 γρόσια 4
 αντρόνης
 στάρη με δηάφορον
 κιλά 12
 με δηάφορον κλ-16»

«1793 Υανουαρίου 18 θήμησης του στάρη αποδουσα βηρησέ από
 πεντη γροσια τοκιλό.

Του γαμπρό του μηχάλη	τη γήανοβηά του κόστα
Κατζηκούδα	φοτοπλου νηφη στάρη
Κιλά 2 γροσια -10	κιλα 2 γροσια 10

Στέρηος του παναγηότη	μουτιατζής αργήρης
Της μετάξος γαμπρός	σητάρη κιλά 1
σητάρη κιλά 5	γρόσια 4
γρόσια 25	
αλέξης του νικολα	η Τάσηο ξάδελφή μου
σταρη κιλά 4	από τζουτήλη ⁸⁷
γρόσια 14	σητάρη κιλά 2
	γροσια 8

ο παπαμηχάλης φλορήτζα	λόπηση ⁸⁸
κιλά 6 γρόσια 30	η ματα γιανοβηα
	σηταρη κιλά 2

⁸⁶ Μαρτζίστι=Παλιά ονομασία του σημερινού χωριού Περιστερά.

⁸⁷ «Τζουτήλη» =Παλιά ονομ. του σημερινού Τσοτυλίου, χωριού τότε.

⁸⁸ Λόπεσι ή Λόπες=Παλιά ονομασία του σημ. χωριού Απιδέα.

η τούτζηνα	γροσια 10
κιά 2 γρό. 12	
η δασκαλονηφη κιά 2	Ομήν αγας του πληλόπλου
γροσια 12	κιά 2
	γροσια 10
η τζακόνηφη	ο αλήπτης κιά 3
γρόσια 30	

1794 απρήληου θήμησης το σητάρη από έχω βερησέ στην κήναμη

νερεσταση	στού παπάμηχάλη	
κηλά 5 γρο26 π.32	κηλά 4	24
τελίμη γρ.13 π. 30	γροσια 24	
ληόληνά χάσονίζα	κηράτζου	
στάρη βρηζα	κιά 2	
κλό 1 γρ.6 κλό 1 γρ. 7	γρόσια 12	
καληστρατηνού ⁸⁹	λόπηση κοστηνα	
μούτηνα κιά 2	κηλο ένα γροσια	
γροσια 12	6	
λουκόμη ⁹⁰ χρήστου	κοστας χαλκήπλους	
κιά 2 γρο. 12	φουρκιότης ⁹¹ κηλά 2	
	γροσι 10	
βρότηζα ⁹²	Τζακνοχόρι ⁹³	σαρπάδης ⁹⁴
σμαήλης κιά 2	χουσήνης	τόζηνα στάρ κηλό 1
γροσια 11	κιά 3	κρηθαρ κηλά 2
	γροσια 18	γρόσια 12
μαρτζήστη ζήσου	αντρονης	πηλορή ⁹⁵ σηάμετοπλους

⁸⁹ «Καληστρατηνού», από το Καληστράτι σημ. ονομασία του χωριού Καληστράτι.

⁹⁰ «λοκόμη» .Παλιά ονομ. του σημ. Λουκόμι.

⁹¹ «φουρκιότης». Από τη Φούρκα της Κόνιτσας.

⁹² «βρότηζα»=Παλιά ονομ. του σημ χωριού Βροντή.

⁹³ «τζακνοχόρι» ή Τσακνοχώρι = Παλιά ονομ. του σημ. χωριού Ανθοχώρι.

⁹⁴ «σαρπάδης» ή Σιαρμπάδες=Παλιά ον. του σημ. χωριού Βελανιδιά.

παπαγοοργη κιλά 2 γροσια 11	κιλά 8	σηαμέτης κριθάρι ταγαρη ⁹⁶ ένα
λοκομη στέρηος του μανάγοπλου μεσήαρη στάρη κιλά 2 γροσι 12		ξενέλης στάρη ταγαρη ένα γροσια -2
1795 θημησης τη μη χρηοστη ο καθένας μαρτζήστη ζήσης κατίπλος σταρη κηλά 3 γροσια 12 κιλό δανηκό ένα νανόπλους μήτζους σταρη κηλ. 2 γρ.18	παπαμηχάλης σταρη κλ 2 κιλ.2 γρ.8 κηράτζου κιλά βρη οκαδι οκά. 104 γρ. 124 παρ. 28	λιόληνα χάσο σταρη κιλά 1 βρίζα κιλά 1- γροσια 13
Τζουτήλη ζάχος Σταρη κιλ. 4 γρο. 16	χασαναγας σταρη κλ 3	μουχαρέμης βρήζα κιλ. 2 γρ. 8

θημησης τη έδοσα τον τζοκανου την πασκαληά εδοσα γρόσι στου παζαρη τον εδοσα γρόσια παρδ.20 του αγίου γεοργήου του εδοσα γροσι 1 παρ. 30»⁹⁷.

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι οι αγοραστές αδυνατούν να πληρώσουν τα δημητριακά που προμηθεύονται από τον πωλητή έγκαιρα από το 1793 μέχρι και το 1795. Η τιμή των 5 γροσίων ,ανά κοιλό ,διαφοροποιείται κατά το 1793 (18 Ιανουαρίου). Συγκεκριμένα την ίδια περίοδο σε συγγενικά πρόσωπα και σε μικρές ποσότητες η τιμή κατεβαίνει στα 4 γρόσια κατά κοιλό και αλλού ανεβαίνει σε 6 γρόσια, αλλού δεν υπάρχει τιμή ,αλλά εύκολα συμπεραίνει κανείς το συνολικό ποσό των 30 γροσίων αντιστοιχεί σε 5 κοιλιά σιτάρι. Το ποσοστό των δανειζόμενων γυναικών ανέρχεται περίπου στο 50% (6 από τους 13 δανειζόμενους). Αυτό κατά τη

⁹⁵ «πηλορή» Πηλωρή = Παλιά ον. του σημ. χωριού Πηλωρί ή Πυλωρί.

⁹⁶ Ταγάρι=μέτρο χωρητικότητας δημητριακών, ισοδυναμούσε με 10-12 οκάδες, 2 ταγάρια έκαναν ένα κοιλό.

⁹⁷ AKZ ,λυτό έγγραφο δοσοληψίας δημητριακών 1792-1795.

γνώμη μας οφείλεται στο γεγονός ότι οι άντρες εργάζονταν ως επαγγελματίες σε διάφορες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (οι περισσότεροι ως κτίστες).

Από τους δανειζόμενους οι δύο είναι μουσουλμάνοι και μάλιστα αξιωματούχοι. Για το υπόλοιπο χρονικό διάστημα 1794-95 ,πάλι, εξακολουθεί ο δανεισμός από διάφορους χριστιανούς και μουσουλμάνους. Έχουμε μάλιστα δανειζόμενους και από χωριά της περιοχής της Κόνιτσας (Πάδες, Φούρκα), που οπωσδήποτε επισκέπτονταν το παζάρι Τσοτυλίου .

Με βάση τον παραπάνω λογαριασμό μπορούμε να δούμε τις τιμές των δημητριακών που έχουν ως εξής:

1792 σιτάρι το κοιλό= 2 γρόσια περίπου. Διάφορο (τόκος) στα 4 κοιλιά μαζί με διάφορο= 5 κοιλιά = 25 %.

1793 σιτάρι 5 γρόσια το κοιλό.

1794 σιτάρι, κριθάρι 6 γρόσια το κοιλό.

1795 σιτάρι =4 γρόσια το κοιλό. Βρίζα=4 γρόσια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Η περιοχή Βοΐου ,ορεινή κατεξοχήν στο μεγαλύτερο τμήμα της, εκτός της μικρογεωργίας και κτηνοτροφίας δεν παρουσίασε ιδιαίτερα αριθμητικά μεγέθη γεωργικών καλλιεργειών. Το έδαφος των οικισμών που βρίσκονταν στην ορεινή διακλάδωση του όρους Βοΐου, «εκτός καστάνων ουδέν άξιον λόγου προϊόν παράγει»¹. Η αναφορά εδώ γίνεται για την περιοχή του Ζουπανίου (Πεντάλοφου) και της γύρω περιοχής. Το ίδιο ίσχυε και για την ευρύτερη περιοχή. Για το λόγο αυτό οι κάτοικοι του Ζουπανίου ως κύρια απασχόληση είχαν την τεκτονική². Την ίδια τέχνη ασκούσαν και ασκούν και σήμερα όλοι οι κάτοικοι των ορεινών οικισμών.

Η έλλειψη γης και η διαρκώς αυξανόμενη ζήτηση αυτής για καλλιέργεια, δημητριακών συνήθως ,αλλά και για βοσκή ζώων, οδηγούσε γειτονικές κοινότητες σε προστριβές και οι διεκδικούμενες περιοχές αποτελούσαν αντικείμενο μακροχρόνιων έριδων και δικαστικών αγώνων. Πληροφορίες για τις προστριβές αυτές αντλούμε από εκκλησιαστικούς κώδικες που αναφέρονται σε βακουφικά κτήματα. Έτσι, από τον ισολογισμό τριετούς χρήσεως 1912-1914 του ταμιά της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου Κορυφής, πληροφορούμαστε ότι η εκκλησία το 1914 επιβαρύνθηκε για την «Μπάρα» (αμφισβητούμενη κτηματική περιοχή των χωριών Κορυφής και Χρυσουγής) με το ποσό των 1445 γροσίων³.

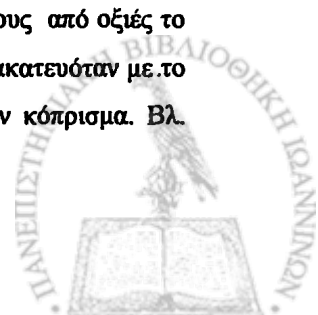
Η γεωργία στα ορεινά ήταν υποτυπώδης⁴, λόγω του άγονου εδάφους. Κάθε σπιθαμή γης ήταν χρήσιμη και καλλιεργούνταν. Στα κάπως εύφορα εδάφη βασική καλλιέργεια ήταν αυτή του σιταριού κριθαριού και καλαμποκιού. Στα αδύνατα καλλιεργούνταν η σίκαλη και τα ψυχανθή.

¹ Ιωάννου Αγακίδου, *Ζώντα μνημεία της ελληνικής γλώσσας*, εκδ. Νικόδημος, Αθήνα 1984, σ.55.

² Του ίδιου ό.π.

³ Λαζάρου Παπαϊωάννου -Αναστασίου Διαμαντή, *Εκκλησιαστικά γενεαλογικά και άλλα ιστορικά της Μπόρσιας*, Πολ. Σύλλογος Κορυφής, Κοζάνη 1997, σ. 65-66.

⁴ Η καλλιέργεια της ορεινής και δασώδους περιοχής στον Πεντάλοφο γινόταν με κάποια ιδιαιτερότητα. Κατόπιν αδείας του τουρκικού δασαρχείου ,κόβανε ένα τμήμα του δάσους από οξιές το χειμώνα και το καλοκαίρι βάζανε φωτιά για να μαζέψουν τη στάχτη η οποία αφού ανακατευόταν με το χώμα το έκανε γόνιμο την πρώτη χρονιά. Αργότερα τον τέταρτο χρόνο χρειαζόταν κόπρισμα. Βλ. Χρήστου Καζαρίδη, *Ο Πεντάλοφος Βοΐου*, Θεσσαλονίκη 1991, σ.253.

Γνωρίζουμε ακόμη ότι στο πασαλίκι του Μοναστηρίου από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, μόλις το ¼ του καλλιεργήσιμου εδάφους γινόταν συστηματικά⁵.

Η στενότητα της γεωργικής γης ανάγκασε τους κατοίκους της Πέλκας (Πελεκάνου), Βρογκίστας (Καλονερίου), Κοντσικού (Γαλατινής) με την πτώση του Αλή πασά και με το πρόσχημα ότι τα κτήματα της Εράτυρας, ήταν τσιφλίκια του και αργότερα περιήλθαν στην κατοχή του στέμματος, να καταλάβουν όλα τα ποτιστικά εδάφη του Μύριχου ποταμού⁶. Για την κατάσταση που επικρατούσε την περίοδο αυτή πληροφορίες μας δίνει ένα έγγραφο που παρουσιάζει τους αγώνες των κατοίκων της Εράτυρας (Σέλιτσας). Έτσι, από ένα αντίγραφο του Υψηλού Διατάγματος που απευθύνεται στους ιεροδίκες των επαρχιών Καστοριάς και Ανασελίτσης, που υπάγονταν στη δικαιοδοσία του Νομάρχου Ρωμυλίας Βεζίρ Μεχμέτ πασά, μαθαίνουμε ότι οι κάτοικοι της Πέλκας (Πελεκάνου) και του οθωμανικού χωριού Βρογκίστας (Καλονερίου) με βίαιο τρόπο κατέλαβαν τους αγρούς, αμπελίες, κήπους και τους βοσκήσιμους τόπους τους. Σε απάντηση του αιτήματος αυτού έγινε σύσταση στους ιεροδίκες να επιστήσουν την προσοχή τους, ώστε οι χριστιανοί κάτοικοι της Πέλκας να μη διαπράττουν του λοιπού καμιά βιαιοπραγία και αδικία. Στους δε κατοίκους της Βρογκίστας διατάχθηκε να αποδώσουν στους νόμιμους κατόχους τα κτήματα τα οποία βιαίως κατέλαβαν και του λοιπού να μην εμποδίζουν τους ιδιοκτήτες στις γεωργικές τους εργασίες⁷.

Οι κάτοικοι, επίσης, του γειτονικού χωριού Γαλατινής, που είχαν στενότητα γης και βοσκής, κατέλαβαν τα αμφισβητούμενα κτήματα του Παλαιοχωριού Γιαγουνσκου και του βοσκήσιμου τόπου και δεν επέτρεπαν τα κοπάδια των Ερατυραίων να βόσκουν. Ακολούθησαν πολυάριθμοι δικαστικοί αγώνες και το θέμα έφτασε στη Γενική Διοίκηση του Μοναστηρίου, όπου δόθηκε εντολή το 1833 στους κατοίκους των παραπάνω χωριών Γαλατινής-Εράτυρας να βόσκουν από κοινού τον τόπο αυτό και να πληρώνουν τον ανάλογο φόρο βοσκής (αβαέτ). Η εντολή δεν τηρήθηκε από τους κατοίκους και οι δικαστικοί αγώνες συνεχίστηκαν⁸.

Δεν έλειψαν βέβαια και οι κατά καιρούς αρπαγές και καταπατήσεις γεωργικών κλήρων και βοσκοτόπων εκ μέρους των Οθωμανών. Το 1874 ο Σεμσή

⁵ Κων/νος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, (1830-1912)*, εκδ. Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 139.

⁶ Αθανασίου Γιομπλάκη, *Η Εράτυρα*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 16-17.

⁷ Του ίδιου, *ό.π.*, σ. 293-295.

⁸ Του ίδιου, *ό.π.*, σ. 18-22.

Βέης από τη Λειψίστα (Νεάπολη), αγόρασε 1500 στρέμματα γης μισή ώρα πακριά από το μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής Δομαβιστίου. Στη συνέχεια αυθαίρετα κατέλαβε όχι μόνο τα κτήματα του μοναστηριού, αλλά και τα κτήματα των γειτονικών περιοχών Πέλκας και Πιπλίστας (Ναμάτων)⁹. Δικαστικές διαμάχες είχαν οι κάτοικοι της Σιάτιστας με τους Κονιάρους του χωριού Σεϊνλάρ για το βοσκήσιμο τόπο της Τσερβένας, που ανήκε στη Σιάτιστα. Για το σκοπό αυτό ο μητροπολίτης Σισανίου και Σιατίστης Ιερόθεος με επιστολή του και με ημερομηνία 3 Μαΐου 1910 προς το μητροπολίτη της Κοζάνης Κωνστάντιο τον παρακαλεί να μεσολαβήσει, ώστε να μην νοικιαστεί ο βοσκήσιμος τόπος από τον Κεχαγιά της Βελίστης. Η επιστολή εκτός των άλλων αναφέρει και τα εξής: «...Διά της παρούσης μου προς τούτοις σκοπώ όπως παρακαλέσω την υμ. Σεβασμιότητα, όπως ευαρεστουμένη προσκαλέση παρ' εαυτή τον εκ Βελίστης¹⁰ της ταυτής επαρχίας Κεχαγιάν και αποτρέψη αυτόν κατά το δυνατόν της ενοικιάσεως υπό του ιδίου βοσκησίμου τόπου ανήκοντος τοις μεθ' ων διαδικάζεται η κοινότης μας Κονιάρους¹¹ του χωριού Σεϊνλάρ¹² ίνα μη ούτω παράσχη χρήματα τούτοις προς συνέχισιν του κατ' αυτής δικαστικού αγώνος, αν τυχόν υποβάλωσιν έφεσιν κατά της πρωτοδίκως ήδη υπέρ αυτής δεδομένης αποφάσεως περί Τσερβένας¹³ ...»¹⁴. Το προηγούμενο έτος ο ίδιος πάλι μητροπολίτης Σισανίου και Σιατίστης Ιερόθεος παρακαλεί για το ίδιο θέμα το μητροπολίτη Κωνστάντιο να προτρέψει τους χριστιανούς κατοίκους της Βελίστης να μαρτυρήσουν στο δικαστήριο της Ανασελίτσας «..κατά το δίκαιον και την αλήθειαν υπέρ των

⁹ Αναστασίου Ν. Δάρδα, *Τα μοναστήρια της μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 37, όπου σύμφωνα με την αναφορά του ηγουμένου Στεφάνου, με ημερομηνία 26 Οκτωβρίου 1914 προς το Δασάρχη Κοζάνης, γίνεται αναφορά για τη μονή ότι έχει διάρκεια ζωής 720 ετών και αναφέρει τη βίαιη αρπαγή της περιουσίας από το μπεή της Λειψίστας.

¹⁰ Βελίστι=χωριό της Κοζάνης (ν.όν. Λευκοπηγή).

¹¹ Κονιάρροι =Τούρκοι καταγόμενοι από το Ικόνιο αποικίστηκαν επί Μουράτ Α στην περιοχή των Καραγαννίων.

¹² Σεϊνλάρ=Οθωμανικό χωριό, κατοικημένο από Κονιάρρους που αποικίστηκαν επί σουλτάνου Μουράτ Α' και κατάγονταν από το Ικόνιο το ΙΕ αιώνα. Το 1886 είχε 70 οθωμανικές οικογένειες 2 τεμμένα, χάνι και φρεάτια. Βλ. Νικόλαος Σχινάς, *Οδοιπορική Σημειώσεις, Μακεδονίας Ηπείρου Νέας Οροθετικής Γραμμής και Θεσσαλίας*, φυλλ. Πρώτον, εν Αθήναις 1886 σ. 136. Το νέο του όνομα είναι Ξηρολίμνη.

¹³ Η Τσερβένα είναι περιοχή της Σιάτιστας απέναντι από τη Μπάρα.

¹⁴ *ΙΑΚ, Φάκ. ΚΤ 8*, επιστολή του μητροπολίτη Σισανίου και Σιατίστης Ιερόθεου προς το μητροπολίτη Κοζάνης Κωνστάντιο με ημερομηνία 3 Μαΐου 1910.

Σιαπιστέων οίτινες έχουν δικαστικούς αγώνας μετά των Κονιάρων περί της κυριότητας της Τσερβένας ανηκούσης ανέκαθεν εις τους πρώτους...»¹⁵.

Με επιστολή τους πάλι με ημερομηνία 22 Μαΐου 1906 προς τον επίτροπο του Αγίου Σισανίου Οικονόμο Παπαγεωργίου, οι επίτροποι της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου Τσοτυλίου πληροφορούν ότι το μέρος που βρίσκονταν τα δυο παρεκκλήσια : του Αγίου Νικολάου και του Αγίου Ιωάννη ήταν ακαλλιέργητο και οι γιοί του Σολεμάν Ροσολοπούλου Κιαζίμης και Κιάνος ,ως συνορίτες, καλλιέργησαν το μέρος αυτό τις δε πέτρες και τις πλάκες των ερευτίων των παραπάνω παρεκκλησίων τις πέταξαν μακριά .Άλλες αφαίρεσαν και άλλες έσπασαν. Τέλος ζητούν την επέμβαση της Ιεράς Μητρόπολης για την επίλυση της διαφοράς, γνωστοποιώντας την υπόθεση στον καϊμακάμη¹⁶.

Η έλλειψη γεωργικής γης ,το άγονο του εδάφους ,τουλάχιστον για το μεγαλύτερο τμήμα της επαρχίας ,ήταν εκείνα τα στοιχεία που καθόριζαν και το βαθμό και το είδος της καλλιέργειας. Τα μέχρι σήμερα προσιτά στοιχεία σχετικά με την αγροτική παραγωγή και το είδος των καλλιεργειών αφορούν το 19^ο αιώνα και τις αρχές του 20^{ου} και αυτά προέρχονται από εκκλησιαστικά και μοναστηριακά έγγραφα, ταξιδιωτικές εντυπώσεις διαφόρων περιηγητών ,από εισφορές της δεκάτης και από εκθέσεις οικονομικών κυβερνητικών παραγόντων των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Θα παραθέσουμε μερικά συμφωνητικά ενοικίασης βακουφικών χωραφιών της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου Τσοτυλίου που νομίζουμε ότι είναι αποκαλυπτικά για το είδος των καλλιεργειών. Έτσι, σύμφωνα με το συμφωνητικό ενοικίασης και με ημερομηνία 4 Μαρτίου 1884 τα βακούφικα χωράφια νοικιάστηκαν για 3 χρόνια στο Γεράση ο οποίος ήταν υποχρεωμένος να δώσει 20 κοιά ¹⁷ το χρόνο όταν γινόταν ο αλωνισμός .Το συμφωνητικό έγινε με τον επίτροπο της

¹⁵ *Ι.Α.Κ., φάκ.ΚΤ 8* ,Επιστολή του μητροπολίτη Σισανίου και Σιατίστης Ιερόθεου ,υκ' αριθμ.532/18 Σεπτεμβρίου 1909.Αυτό έγγραφο.

¹⁶ *ΑΚΖ, Στοιχεία για την ελληνική κοινότητα Τσοτυλίου κατά την τουρκοκρατία (1856-1912).*Αυτό έγγραφο με ημερομηνία 22 Μαΐου 1906.

¹⁷ Μονάδα μέτρησης δημητριακών αντίστοιχη με 20-24 οκάδες ,αλλά και μονάδα επιφάνειας καλλιεργήσιμης γης που ισοδυναμούσε με έκταση 1,5 στρεμμάτων ή με 1200 τ.μ. Οι Α.Μπαντέλλας και Π.Σαββαΐδης ,δέχονται ότι το κοιά ήταν μέτρο χωρητικότητας δημητριακών 24 οκάδων που ήταν για σπορά.Αν για κάθε στρέμμα ,αναλογούσε σπόρος 120 οκάδων τότε προκύπτει ότι το κοιά ήταν μέτρο επιφάνειας 2000 περίπου τ.μ. ,στηριζόμενοι βιβλιογραφικά στο: (Σιούλης Α: Εφαρμογή τίτλων ιδιοκτησίας ,Δελτίο Γ.Υ.Σ,Π Εξαμηνίας 1979). Βλ. Α.Μπαντέλλα ,Π.Σαββαΐδη , «Μονάδες μετρήσεως μηκών και επιφανειών», *Συμβολαιογραφική επιθεώρηση*,ΙΔ 6 (1984) σ. 349.

εκκλησίας Θανάση Χαντζή¹⁸. Φαίνεται ότι η καλλιέργεια των δημητριακών κατείχε σημαντική θέση την περίοδο εκείνη ,γιατί από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα στο πασαλίκι του Μοναστηρίου πρώτη θέση κατείχε η καλλιέργεια του σταριού που διακρινόταν σε τρεις κατηγορίες :α) το κόκκινο (20% της παραγωγής) το κοινό 1/6 της παραγωγής και το άσπρο¹⁹.

Τα 13 κομμάτια χωράφια 48 στρεμμάτων και ταγάρι²⁰ περίπου και δυο κομμάτια μπαϊρια²¹ νοίκιασε ο Ιμίναγας Ισλιάμ με συμφωνητικό, το οποίο υπέγραψε ο ίδιος, με τον επίτροπο Κων/νο Ζησόπουλο. Σύμφωνα με τους όρους του τα νοίκιασε για 5 έτη. Για μεν το πρώτο έτος υποχρεωνόταν να δίνει στον αλωνισμό 17 κοιλιά παζαρίσια²², ενώ στα υπόλοιπα έτη από 20 κοιλιά σιτάρι ,από αυτό που θα έσπερνε στα ίδια χωράφια.Ακόμη ο εκμισθωτής αναλάμβανε να πληρώνει το δέκατο της κυβέρνησης (φόρο κυβερνητικό).Το συμφωνητικό έγινε στις 15 Μαρτίου 1899²³. Από άλλο πάλι συμφωνητικό ενοικίασης του 1897 ,που έγινε μεταξύ του επιτρόπου της παραπάνω εκκλησίας Κων/νου Ζησόπουλου και του Οθωμανού ενοικιαστή Ραμαντά Χαμζά από το Τσοτύλι, για ένα βακουφικό χωράφι στη θέση «Μποφ» για ένα έτος, πληροφορούμαστε ότι αυτό νοικιάστηκε για 2 κοιλιά σιτάρι και μισό ταγάρ (2 ½)²⁴. Από οφειλές τεταρτηχιάς (το τέταρτι) των βακουφικών χωραφιών της κοινότητας Κορυφής του 1872-1873 οι διάφοροι εκμισθωτές χρωστούσαν:

55 γρόσια για 2 κοιλιά σιτάρι,

40 >> >> 2 κοιλιά βρίζα,

¹⁸ AKZ, ό.π., από έγγραφο εφορευτικής επιτροπής του Ιερού ναού Αγίου Αθανασίου .Αυτό έγγραφο με ημερομηνία 4 Μαρτίου 1884.

¹⁹ Κων/νος Α.Βακαλόπουλος, «Πολιτική και οικονομική δομή του πασαλικιού Μοναστηρίου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα»,*Μακεδονικά* 21 (1981) Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1981, σ.188.

²⁰ Το ταγάρι ήταν μέτρο χωρητικότητας δημητριακών ,που αντιστοιχούσε στο μισό του κοιλού ήτοι 12 οκάδες ,αλλά και μονάδα μέτρησης επιφανείας που ισοδυναμούσε με μια ποσότητα δημητριακών που χρειαζόταν για να γίνει σπορά 750 τ.μ. ή κατ' άλλους 1000 τ.μ.. Άλλοι αναφέρουν ότι το ταγάρι ήταν μέτρο ξηρών δημητριακών καρπών 22 περίπου οκάδων σίτου. Βλ. Χρίστου Γεωργίου ,*Το γλωσσικό ιδίωμα Γέρμα Καστοριάς* Ε.Μ.Σ.,Θεσσαλονίκη 1962,σ.242.

²¹ Μπαϊρια =χωράφια ακαλλιέργητα που έμειναν για αγρανάπαυση.

²² Τα παζαρίσια κοιλιά φαίνεται ότι χρησιμοποιούνταν ως μονάδα μέτρησης στα παζάρια .Η χωρητικότητά τους δε μας είναι γνωστή .Πάντως η χωρητικότητα των κοιλών κυμαινόταν από 22-24 οκάδες. Ανάλογα με την περιοχή υπήρχε διαφοροποίηση ως προς τη χωρητικότητα.

²³ AKZ, ό.π.,έγγραφο με ημερομηνία 15 Μαρτίου 1899.

²⁴ AKZ, ό.π., έγγραφο με ημερομηνία 1 Μαρτίου 1897.

30 >> >> 1 κοιλό σιτάρι,

90 >> >> 3 κοιλά σιτάρι,

80 >> >> 4 >> βρίζα²⁵.

Ενώ η ενοικίαση των δημητριακών γινόταν σε είδος στην ενοικίαση των αμπελιών ο ενοικιαστής απέδιδε το οφειλόμενο ποσό ενοικίου σε χρήμα. Αυτό διαπιστώνεται από συμφωνητικό ενοικίασης του Οθωμανού κατοίκου Τσοτυλίου Ραμαντά Χαμζά ενός αμπελιού της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου. Το συμφωνητικό υπέγραψε ο επίτροπος της εκκλησίας Κων/νος Ζησόπουλος με τον ενοικιαστή την 1^η Μαρτίου του 1897. Σύμφωνα λοιπόν με τους όρους του συμφωνητικού, ο ενοικιαστής θα νοίκιαζε για 3 έτη το αμπέλι και αφού θα το δούλευε και έπαιρνε τον καρπό, υποχρεωνόταν να δώσει 108 γρόσια για κάθε έτος²⁶. Το ότι η συνηθισμένη καλλιέργεια ήταν αυτή των δημητριακών φαίνεται και από τον Κώδικα της μονής της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα Δρυοβούνου. Σύμφωνα λοιπόν με τον κώδικα της μονής οι καλλιεργούμενοι αγροί ήταν σπαρμένοι :α) με σιτάρι κοιλά 91,β) με βρίζα κοιλά 40 γ) με κριθάρι κοιλά 20²⁷.

Γίνεται λοιπόν φανερό από την παρουσίαση των παραπάνω στοιχείων ότι η καλλιέργεια των δημητριακών αποτελούσε σημαντικό μέρος της παραγωγής. Ακολουθούσε η αμπελοκαλλιέργεια. Παραθέτουμε παρακάτω την εδαφική έκταση του οικισμού Δέβλας (Κρυονερίου), όπως την αντλήσαμε από την απόφαση Επιτροπής Απαλλοτριώσεων Κοζάνης²⁸. Η απόφαση παρουσιάζει κατά κατηγορίες γαιών την εδαφική έκταση και μας δίνει αναλυτικά την παραγωγή των δημητριακών κατά στρέμματα, καλλιεργητικά έξοδα, το κέρδος που απέδιδε το στρέμμα αφαιρουμένων των εξόδων (καλλιέργειας, φόρων κλπ), καθώς και την πρόσοδο βοσκησίμων εκτάσεων. Για το λόγο αυτό θεωρούμε ότι είναι πολύ κατατοπιστική και χρήσιμη. Στη συνοπτική της παρουσία η έκθεση έχει ως εξής:

α) Καλλιεργήσιμη και καλλιεργούμενη έκταση στρ. 4219,529

²⁵ Λαζάρου Αθ. Παπαϊωάννου-Αναστ. Διαμαντή. *Εκκλησιαστικά...ό.π.*, σ.21. Τεταρτιά ήταν το μίσθωμα που αντιστοιχούσε στο τέταρτο της παραγωγής και που κατέβαλλε ο μισθωτής των κτημάτων στον εκμισθωτή.

²⁶ ΑΚΖ, ό.π., συμφωνητικό με ημερομηνία 1 Μαρτίου 1897, Αυτό έγγραφο.

²⁷ Δημητρίου Γ. Μακρή, *Η Ιερά Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Δρυοβούνου-Βοΐου Κοζάνης*, Κοζάνη 1969, σ.48.

²⁸ Αρχείο Βασιλ. Μιλιωσίδη, Υπ' αριθ. 9/30 Σεπτεμβρίου 1931 απόφαση Επιτροπής Απαλλοτριώσεων Πρωτοδικείου Κοζάνης για το αγρόκτημα της Δέβλας, σ. 9-11.

β) Αμπέλια στρ.	292,988
γ) Αυλαγάδες αγροί .	73,125
δ) Βοσκότοπος (Λιβάδια-Χερσολίβαδα)	2230,960
ε) Χερσότοπος	54,123
ζ) Δάσος	1375,963
στ) Ρεύματα (ρέματα)	70,6 87

Σύνολο έκτασης	8317,375
----------------	----------

Το αγρόκτημα της Δέβλας κατά την τουρκοκρατία ανήκε στην κατηγορία των Δημόσιων γαιών (Εριζιέ-εμιριέ)²⁹ σύμφωνα με τις εξακριβωθείσες πληροφορίες της Επιτροπής. Ακολουθούσε το μονοετές αγραναπαυτικό σύστημα. Από την ετήσια σοδειά το ½ έπαιρνε ο ιδιοκτήτης. Από τα 3000 στρέμματα καλλιεργούνταν τα 1500 από τα οποία: με σιτάρι 900 στρέμματα , με κριθάρι 300 στρ. και τα υπόλοιπα 300 στρ. με βρίζα. Από τις εκτάσεις της αγρανάπαυσης (1500 στρέμματα) καλλιεργούνταν: τα 200 στρ. με καλαμπόκι και τα υπόλοιπα με ανοιξιάτικες καλλιέργειες. Σύμφωνα με την εκτίμηση της Επιτροπής για την εξεύρεση της καθαρής προσόδου της καλλιεργήσιμης έκτασης έγινε ο παρακάτω υπολογισμός:

1. Παραγωγή σιταριού στρέμματα 900X14 οκάδες σπόρου =12600 οκ. Με απόδοση 1:6=οκάδ. 75.600 μείον το φόρο της δεκάτης 12,50% οκ.9.450 υπόλοιπο 66150 οκ. 1/2 μερίδιο ιδιοκτήτη οκ. 33075 μείον 12600 οκ. σπόρος =20475 οκ. Αυτός πολ/σιαζόμενος με 0,35 δραχ. την οκά μας δίνει 20475X0,35=7166 δρχ.
2. Παραγωγή κριθαριού στρ. 300X14 οκ. =4.200 οκ. Με απόδοση 1:7=29400 οκ. μείον φόρο δεκάτης 12,5% οκάδες 3675, υπόλοιπο 25725 οκ. Μερίδιο ιδιοκτήτη ½ 12862,5 οκ. Μείον 4200 οκ. Υπόλοιπο 8625 επί 0,22 λεπτά η οκά =1905,75 δρχ.

²⁹ Ο χαρακτηρισμός των γαιών ως εριζιέ εμιριέ των γαιών του αγροκτήματος της Δέβλας από την Επιτροπή χαρακτηρίζει τις υποδημόσιες γαίες, οι οποίες σύμφωνα με τον ιερό νόμο παραχωρήθηκαν με μορφή ισόβιας επικαρπίας ή ωφέλιμης κυριότητας (τεσσαρούφ) στις οποίες το κράτος είχε την ψιλή κυριότητα (ρακαμπέ) με τον όρο οι τιμαριούχοι (σπαχήδες) να στρατεύονται με τον ανάλογο αριθμό ανδρών (τζεμπελήδων) σε καιρό πολέμου. Για τις υποδημόσιες γαίες (εράζι μιριέ) σύμφωνα με τον Νικ. Πανταζόπουλο βλ. Νικολάου Πανταζοπούλου, *Κοινοτικός βίος εις την Θεσσαλομαγνησίαν επί τουρκοκρατίας* (ανάτυπο), εκδ. ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 14-15.

3. Παραγωγή βρίζας στρ. 300×12 οκ.=3600 οκ. Με απόδοση 1:7 οκ. =25200, μείον φόρο δεκάτης 12,5%=3150 υπόλοιπο=22050οκ. $\frac{1}{2}$ μερίδιο ιδιοκτήτη =11025 οκ. Μείον σπόρο 3600 υπόλοιπο 7425οκ. $\times 0,22$ κατά οκά 1663,5 δρχ.
4. Παραγωγή Αραβόσιτου στρ. 2350 με απόδοση 80 οκάδες κατά στρέμμα 28000 οκ. Μείον φόρο δεκάτης 12,5% οκ.3500. Υπόλοιπο οκ.24500 $\frac{1}{3}$ μερίδιο ιδιοκτήτη οκ.8166 $\times 0,22$ η οκά=1796,60δρχ. και από τις εαρινές καλλιέργειες δρχ.304 σύνολο εσόδων δρχ. 12.836,10.

Έξοδα κολληγικής καλλιέργειας

1) Μισθός επιστάτη 30 δρχ μηνιαίως ,ετησίως $30 \times 12 = 360$ δρχ.	
2) Τόκος 6%	21,6
3) Μισθός αγροφύλακα 20 δρχ .μηνιαίως ετησίως $12 \times 20 = 240$	
4) τόκος 6%	14,40
5) Κτηματικός φόρος	200,10

Σύνολο εξόδων

836,10

12836,10

Καθαρή πρόσοδος - 836,10 Σύνολο 12000,0 δρχ.

Αν διαιρεθεί με τον αριθμό των 300 στρεμμάτων η καθαρή πρόσοδος είναι 4 δρχ. το στρέμμα και σύμφωνα με το νόμο αν εικοσαπλασιαστεί δίνει τη βασική αξία του στρέμματος που είναι 80 δρχ.

Πρόσοδος βοσκησίμων εκτάσεων

Η εκτίμηση της βοσκήσιμης έκτασης γινόταν με βάση τα 1866 μικρά ζώα τα οποία μπορούσαν να βοσκήσουν στην έκταση των 3731,733 στρεμμάτων μαζί με τις αγραναπαύσεις. Το κατά κεφαλήν μίσθωμα των μικρών ζώων ανερχόταν σε 2 δρχ. Έτσι, έχουμε καθαρή πρόσοδο για κάθε στρέμμα 1 δρχ, ήτοι 3731,733, ή 3732 δρχ. και το εικοσαπλάσιο $1 \times 20 = 20$ δρχ, βγαίνει η προπολεμική στρεμματική βοσκήσιμη έκταση. Η δε αξία της όλης βοσκήσιμης έκτασης ανερχόταν σε $3731,733 \times 20 = 74634,66$ δρχ.

Από την παράθεση των παραπάνω στοιχείων προκύπτουν τα εξής:

Σιτάρι απόδοση 1:6 συγκομιδή $14 \times 6 = 84$ οκάδες μερίδιο ανά στρέμμα

Κριθάρι >> 1:7 >> $14 \times 7 = 98$ >> >> >>

Βρίζα >> 1:7 >> $12 \times 7 = 84$ >> >> >>

Αραβόσιτος >>> 80 >> >> >>

Για το καλαμπόκι δε γνωρίζουμε την ποσότητα σπόρου ανά στρέμμα ,γιατί δεν το αναφέρει η έκθεση της Επιτροπής ,αλλά μας αναφέρει χονδρικά τη μέση απόδοση παραγωγής ανά στρέμμα³⁰. Έτσι, ο μέσος όρος απόδοσης στα τρία πρώτα προϊόντα ανέρχεται σε 1:6,7 περίπου για την προπολεμική περίοδο. Κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας δε διέφερε κατά πολύ η απόδοση, η οποία πιστεύουμε ότι ήταν χαμηλότερη εξαιτίας των διαφορών συγκυριών και των σχέσεων καλλιεργητή και τιμαριούχου. Άλλη εικόνα παρουσιάζουν οι καλλιέργειες στα ορεινά οι οποίες είναι και χαμηλότερες σε απόδοση.

Η αποδοτικότητα των χωραφιών για έναν οικισμό που χαρακτηριζόταν παραγωγικός ήταν της τάξης του 1:6,1:7 κι αυτός ήταν αντιπροσωπευτικός για μια μερίδα χωριών που βρίσκονταν στα χαμηλότερα χωριά της Ανασελίτσας (Βοΐου). Στα ορεινά η αποδοτικότητα ήταν χαμηλή και κυμαινόταν σε απόδοση της τάξης του 1:5 ή 1:6 και πιο χαμηλότερα ακόμη. Τα λίγα καλλιεργήσιμα εδάφη ήταν στα ορεινά, στις πλαγιές των λόφων με βάθος χώματος 10 εκ. έως και 1 μέτρου³¹.

Η έλλειψη γης ανάγκαζε τους κατοίκους των ορεινών περιοχών να συγκρατούν το χώμα στις πλαγιές των βουνών ,με ξερολιθιές και να δημιουργούν έτσι μια μικρή έκταση χωραφιού για καλλιέργεια. Τα πιο φτωχά και αδύνατα εδάφη τα χρησιμοποιούσαν για την καλλιέργεια δημητριακών ,τα πιο γερά για τις υπόλοιπες καλλιέργειες. Η σίκαλη καλλιεργούνταν συνήθως στις ορεινές περιοχές κι αυτό συνεχίστηκε και στον 20^ο αιώνα³². Τα εύφορα κτήματα, που ήταν ιδιοκτησίες μουσουλμάνων (Βαλαάδων), καλλιεργούνταν κι αυτά με δημητριακά τα περισσότερα. Από συμφωνητικό του 1890, πληροφορούμαστε ότι κάποιος μουσουλμάνος ονόματι Χαμήλ ,πούλησε στον Κων/νο Ζησόπουλο στο Τσοτύλι 200 κοιλιά δημητριακά εκ των οποίων τα 100 κοιλιά βρίζα προς 12 γρόσια το κοιλό και 100 κοιλιά καλαμπόκι προς 11 γρόσια το κοιλό με τιμή λίρας τουρκικής 108 γρόσια³³

Η συνολική παραγωγή δημητριακών στην περιφέρεια της Ανασελίτσας προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα παρουσιάζεται στον παρακάτω πίνακα:

³⁰ Αρχείο Βασ. Μιλωσίδη, Απόφαση Επιτροπής, ό.π.

³¹ Χ. Γιάγκου «Αναπτυξιακό Συνέδριο Πενταλόφου και περιοχής», ΒΖ 127(1994), σ. 35.

³² Αντ. Δαμασκηνίδου, Στοιχεία οικονομικής γεωγραφίας της Ελλάδος, Πανεπιστημιακά παραδόσεις, εκδ. Σάκουλα, Θεσσαλονίκη 1959.

³³ ΑΚΖ, Συμφωνητικό με ημερομηνία 14 Ιανουαρίου 1890.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Παραγωγή δημητριακών σε κοιλιά του καζά Ανασελίτσας (τέλος 19^{ου} αιώνα).

Έτος	Σιτάρι	Κριθάρι	Αραβόσιτος
1881	15000	16000	6000
1886	60000	25000	24000

Πηγή: Λύντια Τρίχα, *Το βιλαέτι Βιτωλίων το 1881. Στατιστική από το βιβλίο του Χαρίλαου Τρικούπη*, Δημόσια Βιβλιοθήκη Φλώρινας, Φλώρινα 1994, σ.20,55. Νικολ. Σχινά, *Οδοιπορικοί Σημειώσεις Μακεδονίας Ηπείρου, Νέας Οροθετικής Γραμμής και Θεσσαλίας*, φυλλάδιο 1^ο, Εν Αθήνας 1886, σ.62.

Το 1913 στην περιφέρεια της κωμόπολης Ανασελίτσας η παραγωγή ανερχόταν σε 160.000 οκάδες σιτάρι, 165.000 οκ. κριθάρι και 124.000 οκ. καλαμπόκι³⁴.

Από τη σύγκριση των ποσοτήτων παραγωγής δημητριακών του παραπάνω πίνακα σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και σε διάστημα 5 ετών, διαπιστώνουμε μια διαφορά 45.000 κοιλών στα σιτηρά, 9.000 κοιλών στο κριθάρι, 18.000 κοιλών στο καλαμπόκι.

Το 1881 ο πληθυσμός του διαμερίσματος Ανασελίτσας ανερχόταν σε 41.000 κατοίκους εκ των οποίων 24000 Έλληνες και 17000 Οθωμανοί³⁵. Αν δεχτούμε, ότι για κάθε οικογένεια απαιτούνταν 32 κιλά σιτάρι το ελάχιστο³⁶, τότε οι 10.250 οικογένειες (θεωρούμε 4 άτομα ότι αναλογούν σε κάθε οικογένεια κατά μέσο όρο) χρειαζόνταν 328.000 κιλά. Τα 15.000 κοιλιά αν πολ/στούν με 24 οκάδες που είναι το κοιλό τότε βγαίνουν 360.000 οκάδες, που αντιστοιχούν με 461.520 κιλά. Αν αφαιρεθεί η μισή παραγωγή που την καρπώνονταν ο ιδιοκτήτης και για εδάφη με απόδοση 1:5 ή 1:6 τότε ο πληθυσμός της επαρχίας, μ' αυτά τα δεδομένα, δεν είχε επάρκεια σιτηρών για τη διατροφή του την περίοδο εκείνη.

³⁴ Σωτηρίου Σκληρού, *Η Νέα Ελλάς*, Αλεξάνδρεια 1913, σ.98.

³⁵ Λύντια Τρίχα, *Το βιλαέτι...*, δ.π., σ. 53.

³⁶ Σπ. Ασδραχάς, «Προβλήματα οικονομικής ιστορίας της τουρκοκρατίας», *Ο.Δ.Β.Χ.*, σ.25. Για τις κρίσεις διατροφής στην ελληνική χερσόνησο την περίοδο 1650-1830, βλ. Κώστας Κωστής, *Αφορία, ακρίβεια και πείνα*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, όπου και η αναφορά για την πείνα στη Σιάτιστα εξαιτίας της πανώλης της δεύτερης δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα, σ.72-73.

Το 1886 παρατηρείται αύξηση του βασικού είδους διατροφής, του σιταριού, αλλά και των άλλων δημητριακών. Η έλλειψη αυτή που παρατηρούνταν το 1881, αλλά και παλιότερα, οδήγησε τον ελληνικό πληθυσμό του καζά σε άλλες ασχολίες και στη μετανάστευση. Από την τρίτη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα το καθεστώς της αγροτικής ιδιοκτησίας ήταν άμεσα συνυφασμένο με τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ³⁷.

Τα αυτοκρατορικά διατάγματα Hatt-i-Serif (Χάτι Σερίφ) και του Hatt-i-Humayun (Χάτι Χουμαγιούν) του 1856 που υπόσχονταν σεβασμό της περιουσίας και της τιμής των υπηκόων του τουρκικού κράτους, ανεξαρτήτως τάξεων και θρησκειών, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην οικονομική και κοινωνική τους κατάσταση³⁸. Από τη δεκαετία του 1840 έχουμε αύξηση της αγροτικής παραγωγής, η οποία συνεχίστηκε πιο εντατικά τις επόμενες 2 δεκαετίες, εξαιτίας του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856). Οι σιτοδείες στη Δύση και ο Κριμαϊκός πόλεμος έγιναν αιτία στο να αυξηθούν οι εξαγωγές σιτηρών από τη Μακεδονία προς τη Δυτική Ευρώπη και ειδικά προς την Αγγλία³⁹. Η εξαγωγή σιτηρών συνεχίστηκε και το 1857. Μια επιστολή του Αθανασίου Κανατσούλη από τα Βιτόλια (Μοναστήρι) με ημερομηνία 28 Οκτωβρίου 1857 προς τον αδελφό του Δημήτριο Κανατσούλη στην Κοζάνη, ενισχύει το γεγονός αυτό. Συγκεκριμένα ο Αθαν. Κανατσούλης παραγγέλλει στον αδελφό του Δημήτριο να του στείλει σιτάρι στο Μοναστήρι υπενθυμίζοντάς του ότι του έστειλε ένα χρηματικό ποσό για αγορά σιταριού, αφήνοντας τις ομολογίες στη Σιάτιστα με διορία ως τις 11 Δεκεμβρίου. Του τονίζει ακόμη ότι πρέπει να φροντίσει για την αποστολή του σιταριού στο Μοναστήρι, αν δεν το έστειλε ήδη⁴⁰.

³⁷ Κων/νος Βακαλόπουλος, *Νεότερη ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912)*, εκδ. Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 141. Το *Tanzimat -i Hayriye*, ή «Προστατευόμενες αναδιατάξεις», όπως λεγόταν, ήταν μια περίοδος μοντέρνων νομοθετήσεων και μεταρρυθμίσεων μεταξύ (1839-1876). Σύμφωνα με τις διατάξεις του Τανζιμάτ, όλοι οι υπήκοοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχαν ίση μεταχείριση ενώπιον του Νόμου. Για τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ βλ. Stanford J. Shaw, *Ezel Kural shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume II*, Cambridge university Press, Cambridge 1977, σ. 55, 126-127.

³⁸ Γιώργου Παπαγεωργίου, «Συντεχνίες : Η πορεία προς το μετασχηματισμό» *Περ. Ιστορικά εφημ. Ελευθεροτυπία* 59 (2000), σ. 17.

³⁹ Αιμιλία Θεμοπούλου, «Μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», *Περ. Ιστορικά εφημ. Ελευθεροτυπία* 59 (2000), σ. 8-9, σημ. 11.

⁴⁰ ΑΑΚ, Επιστολή με ημερομηνία 28 Οκτωβρίου 1857 από το Μοναστήρι του Αθανασίου Κανατσούλη προς τον αδελφό του Δημήτριο στην Κοζάνη.

Οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ όριζαν ότι σε περίπτωση μεταβίβασης της χρησικτησίας της γης ,ο πωλητής ήταν υποχρεωμένος να αποδείξει το νόμιμο των δικαιωμάτων του και κατόπιν αυτού ο νέος δικαιούχος εγγραφόταν στους κτηματικούς καταλόγους⁴¹. Μη μπορώντας στη συνέχεια ο τελευταίος να ξοφλήσει τα δάνεια ,έχανε το δικαίωμα της επικαρπίας, το οποίο κατέληγε στον κεφαλαιούχο που μεταπουλούσε το δικαίωμα της χρησικτησίας με αποτέλεσμα να γίνονται συνεχείς αγοραπωλησίες σ' ένα μεγάλο αριθμό κτημάτων⁴². Επειδή υπάρχει έλλειψη στοιχείων ,όσον αφορά τη διάρθρωση της γης ανάλογα με τη χρήση της για μεγάλο χρονικό διάστημα την περίοδο της τουρκοκρατίας ,ο παρακάτω πίνακας είναι αρκετά κατατοπιστικός και μας επιτρέπει να τη δούμε στο τέλος του 19ου αιώνα (1891).

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Χωράφια ,αμπέλια ,βοσκότοποι,κήποι, λιβάδια ,οικόπεδα του καζά Ανασελίτσης (1891) σε κομμάτια.

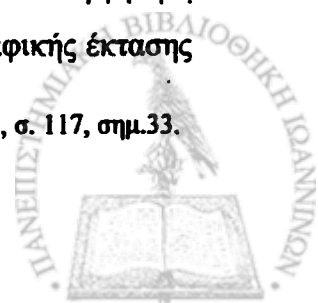
Α/α	Χωριά	Λιβάδια	κήποι	Χωράφια	Βοσκότοποι	Κήποι και αμπέλια	Αμπέλια	Οικόπεδα
1.	Ανασελίτσα κωμόπολη και χωριά		270	1000	4	-	-	14
2.	Σιάτιστα και χωριά	25	-	2625	3	1927	-	34
3.	Ζουπάν και χωριά	2	-	3120	6	5	402	36

Πηγή:Αναστ.Κ.Ιορδάνογλου, «Οθωμανικές επετηρίδες (σαλναμέ) του βλαετίου Μοναστηρίου», *Μακεδονικά* 29 (1993-1994),Ε.Μ.Σ, ,Θεσσαλονίκη 1994,σ.334.

Από τον παραπάνω πίνακα διαπιστώνεται ότι το μεγαλύτερο τμήμα των χωραφιών κατείχε η περιφέρεια των Ζιουπανίων ,όχι φυσικά σε καλλιεργήσιμη έκταση ,αλλά σε αριθμό κομματιών που κατά κανόνα ήταν μικρής εδαφικής έκτασης

⁴¹ Δήμητρα Μ.Γιαννούλη «Το εγιαλέτι Μοναστηρίου (1856-1870)» *ΔΙΕΕΕ* 30(1987) , σ. 117, σημ.33.

⁴² Δημ. Γιαννούλη ,ό. π., σ.117, σημ.32.

λόγω του ορεινού του εδάφους. Έτσι αποδεικνύεται ακόμη η ύπαρξη πολλών μικρών ιδιοκτητών λόγω εξαγοράς των τσιφλικιών. Ακολουθεί η περιφέρεια της Σιάτιστας όπου κι εδώ ισχύουν οι παραπάνω λόγοι σε μικρότερο βαθμό. Τελευταία ακολουθεί η περιφέρεια της Ανασελίτσας (Νεάπολης) με μικρότερο αριθμό κομματιών λόγω της ύπαρξης τσιφλικιών, που ανήκαν σε μπέδες εξαιτίας του γόνιμου εδάφους.

Η γεωργία λοιπόν ήταν η κύρια ασχολία των κατοίκων και η καλλιέργεια της γης γινόταν σύμφωνα με το παλιό σύστημα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα το περιορισμένο της παραγωγής. Αντίθετα τα αμπέλια ήταν φημισμένα ποιοτικά και ποσοτικά σ' όλη την επικράτεια του βιλαετιού Μοναστηρίου, όπου υπαγόταν και ο καζάς της Ανασελίτσας⁴⁴. Φαίνεται όμως ότι η καλλιέργεια των αμπελιών γινόταν από παλιά. Ο Leake που επισκέφθηκε τη Σιάτιστα στις αρχές του 19^{ου} αιώνα αναφέρει ότι στους πρόποδες του ψηλού και βραχώδους βουνού, που ήταν κτισμένη η Σιάτιστα, υπήρχε μεγάλη έκταση με αμπελώνες και ότι από αυτά οι Σιατιστινοί έφτιαχναν τα καλύτερα κρασιά της Ρούμελης. Το κρασί αυτό το πωλούσαν σε μεγάλες ποσότητες στη Μακεδονία-Θεσσαλία. Αντίθετα σπάνια στελνόταν στην Ήπειρο, λόγω των δυσκολιών της μεταφοράς του από τα περάσματα της Πίνδου⁴⁵. Η οικονομική ακμή της Σιάτιστας καλύπτει την περίοδο 1600-1810, τότε που άνθιζε το εμπόριο με τις χώρες της Κ.Ευρώπης και προπαντός με τις γερμανόφωνες. Ο πληθυσμός της την περίοδο της ακμής της φαίνεται ότι ξεπερνούσε τις 10.000 κατοίκους. Τα λίγα και φτωχά χωράφια δεν ήταν δυνατόν να εξυπηρετήσουν όλο τον πληθυσμό, ούτε η αμπελοργία, ούτε η κτηνοτροφία, μπορούσαν να καλύψουν το εργατικό δυναμικό. Παράλληλα, τα 3/4 της καλλιεργήσιμης γης ήταν τα αμπέλια που αποτελούσαν τον κυριότερο κλάδο της γεωργίας. Ταυτόχρονα οι έμποροι και οι βιοτέχνες ήταν και αμπελοργοί⁴⁶. Στη διάβαση «Μπογάζι-Δερβένι»⁴⁷ υπήρχαν τα

⁴⁴ Αναστ. Ιορδάνογλου, ό.π. σ.316.

⁴⁵ William-Martin Leake, *Travels in Northern Crece*, Vol. 1. London 1835, σ. 305, όπου περιγράφει το περίφημο ηλιασμένο κρασί που είναι μίγμα από άσπρα και κόκκινα σταφύλια, που τα αφήνουν για 8 ημέρες στον ήλιο ή τα τοποθετούν σ' ένα κτήριο στη σκιά για 7 βδομάδες και απ' αυτά παράγεται ένα λευκό γλυκό κρασί, με υψηλή γευστικότητα και δυνατό. Τα περίφημα κρασιά της τα αναφέρει και ο Πουκεβίλ, τα οποία ήταν τα καλύτερα της Μακεδονίας όπως πίστευε ο ίδιος. Βλ. Φραγκίσκος Πουκεβίλ, *Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία (Άνοιξη του 1806)*, Εισαγωγή-Μετάφραση -Σχόλια: Γιάννης Τσάρας, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη χ.χ.έ, σ. 81.

⁴⁶ Βασιλείου Χ. Λογοθέτου, *Σύμμεικτα από την νεωτέραν αμπελοοινικήν ιστορίαν της Ελλάδος*, Ανάτυπο. τόμος Κ, Α.Π.Θ. Επιστημονική Επετηρίδα της Γεωπονικής και Δασολογικής Σχολής, Θεσσαλονίκη 1977, σ.6.

περισσότερα αμπέλια και τα καλύτερα στο «Δερβένι», στα «Προσήλια» στη νότια πλευρά του Γρίβα και Ν.Α της Βέλιας. Τα κρασιά, συνήθως μπρούσικα μαύρα και ιδίως τα « ντερβενίσια», ήταν ονομαστά και τα μετέφεραν με τα караβάνια στα Γιάννενα, Θεσσαλονίκη. Στην επιστροφή τα караβάνια φόρτωναν διάφορα γεωργικά και άλλα προϊόντα.⁴⁸ Κρασιά πωλούνταν και στα παζάρια Τσοτυλίου, Γρεβενών, Άργους Ορεστικού, Κορυτσάς⁴⁹. Η Σαμαρίνα επίσης προμηθευόταν ποσότητες κρασιού⁵⁰ λόγω της ποιότητάς του και λόγω κλίματος. Αναφορά για πώληση ποσοτήτων κρασιού στη Σιάτιστα γίνεται από μια επιστολή κάποιου Γεωργίου Ζήση προς τη σύζυγό του και με ημερομηνία 14 Αυγούστου 1831⁵¹. Την περίοδο της ακμής καλλιεργούνταν 20.000 στρέμματα με μέση απόδοση 600-800 χλγ σταφύλια το στρέμμα. Εισέβαλε όμως η φυλλοξήρα το 1923 η οποία σε διάστημα 7 ετών, μέχρι το 1930, επέφερε την τέλεια καταστροφή.

⁴⁷ Μπογάζι-Δερβένι=Περιοχή που αρχίζει από τη θέση «Μπάρα» και καταλήγει μέχρι το άνοιγμα προς την Ξηρολίμνη (διέρχεται από τη διάβαση αυτή ο δρόμος Κοζάνης-Σιάτιστας-Καστοριάς.), μεταξύ των ορέων Βέλια προς βορρά και Βούρινο προς νότο.

⁴⁸ Βασ. Λογοθέτου, ό.π., σ. 7.

⁴⁹ Παν. Τσαούση, «Οι Σιατιστινοί στα παζάρια», *Σιατιστέων Μνήμη, Λεύκωμα Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης* επιμέλεια Αναστ. Γ. Μέγα, Θεσσαλονίκη 1972, Α160-162.

⁵⁰ Alan-J.B. Wace-Maurice s. Thompson, *Οι νομάδες των Βαλκανίων*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 74.

⁵¹ ΑΖΜ, Λυτό έγγραφο υπ' αριθ. 157, μερική δημοσίευση, βλ. Αναστασίου Χ. Μέγα «Το αρχείο των οικογενειών Ζουπάν-Μωραΐτη -Περικλέους, της Μανούσειας Βιβλιοθήκης Σιατίστης», *Σιατιστέων Μνήμη, Λεύκωμα Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1972, Α -113. Από την επιστολή αυτή του Γεωργίου Δ. Ζήση προς τη σύζυγό του Σουλτάνα στην Κοζάνη, η οποία είναι ανορθόγραφη και δυσανάγνωστη, πληροφορούμαστε ότι ο ίδιος πούλησε 40 φορτώματα κρασί με τιμή που κυμαινόταν από 55-60 γρόσια το φόρτωμα (100 οκάδες). Πούλησε επίσης 35 οκάδες ρακή προς 65 παράδες την οκά. Κάποιος ονόματι Γινδές πούλησε λιανικώς την οκά το κρασί προς 26 παράδες.

Μαρτυρίες για αμπελοκαλλιέργεια στη Σιάτιστα έχουμε και κατά το χρονικό διάστημα 1882-1912, όπου ελλείπει πεδινών καλλιεργήσιμων εκτάσεων, το κρασί ήταν το μόνο εισόδημα που συντηρούσε τους κατοίκους⁵².

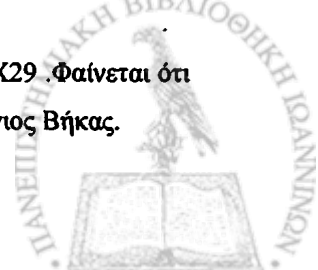
Μια επιπλέον μαρτυρία που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι αυτή που αναφέρεται στην εξαγωγή του κρασιού της Σιάτιστας προς την Κορυτσά. Σύμφωνα λοιπόν με την επιστολή του Γεωργίου Δ. Βήκα που έστειλε από την Κορυτσά στις 13 Απριλίου του 1896 στο θείο του Χριστόδουλο⁵³ στη Σιάτιστα, πληροφορούμαστε ότι ο Χριστόδουλος έστειλε δύο δείγματα παλιού κρασιού στον ανεψιό του στην Κορυτσά και ο τελευταίος στη συνέχεια, μέσω ταχυδρομείου, τα διαβίβασε την ίδια μέρα στη Βιέννη. Επί πλέον, δόθηκε παραγγελία για αποστολή ποσοτήτων κρασιού στην Κορυτσά με τίμιο μεταφορά για να αποσταλούν την ίδια μέρα στη Βιέννη, μέσω Μοναστηρίου. Σε περίπτωση που ο αγωγάτης δεν ήταν ειλικρινής, θα αναγκαζόταν να στείλει άλλον έμπιστον από τη Σέλιτσα (Εράτυρα), γιατί δεν εμπιστευόταν τον αγωγάτη Κωτούλα. Μάλιστα, προτείνει στο θείο του να του στείλει τραμιτζάνες από τη Σιάτιστα, επειδή είναι εκεί πιο φθηνές και διατηρούν το κρασί πιο καλά. Του στέλνει επίσης και ένα κουτί ζαχαρωτά δικής τους παραγωγής⁵⁴.

Το 1914 η Σιάτιστα συνέχιζε την καλλιέργεια αμπελιών κατά μήκος και προς τα δεξιά του δρόμου που οδηγούσε στη Σιάτιστα μέσω της κοιλάδας των Καραγιαννίων στις πλαγιές, ακόμη και στις ψηλότερες της δεξιάς λοφοσειράς. Η έκταση των αμπελιών της υπολογιζόταν σε 4000-5000 στρέμματα ντόπια ή 15-17.000 βασιλικά (ντόπιο στρέμμα 60X60). Μάλιστα το αργιλλοπυριτικό κόκκινο και γεμάτο με χαλίκια έδαφος ήταν το πλέον κατάλληλο γι' αυτήν την καλλιέργεια. Αυτό σε συνδυασμό με το δροσερό κλίμα, το υψόμετρο και την προσαρμοσμένη στις

⁵² Γιάννης Αδάμου, « Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912 », *Δυτικομακεδονικά Γράμματα*, Ε(1994), σ.107. Αναφορά για το καλό κρασί της Σιάτιστας το 1913, βλ. Σωτηρίου Σκληρού, *Η Νέα Ελλάδα*, τόμος 1^{ος}, Αλεξάνδρεια 1913, σ.99, Γεώργιος Μ. Μπόντας, « Τα κρασιά της Σιάτιστας », *BZ* 113(1991), σ.21.

⁵³ Για το Χριστόδουλο Ζωγράφο, βλ. Αθ. Βαρσαμίδης, *Αγιογράφοι Ανασέλτσας Κοζάνης*, Ανάτυπο από *Χρονικά Ζ'* (1987-1988), Μ.Φ.Α., σ.140-141. Αν. Δάρδας, *Ίδρυση και λειτουργία του Τραπαντζείου Γυμνασίου Σιατίστης με την εποπτεία της εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1997, σ.146. Ευθυμία Γεωργιάδου-Κούντουρα-Ζωή Γοδόση, *Σχέσεις κοσμικής και θρησκευτικής ζωγραφικής στη Δυτική Μακεδονία*, Από τη μεταβυζαντινή τέχνη στη σύγχρονη 18^{ος}-20^{ος} αι., Α.Π.Θ UNIVERSITY STUDIO PRESS Θεσσαλονίκη 1998, σ.15.

⁵⁴ *Ι.Α.Φ.Σ. Α.Π.Θ.*, φάκελος 21, Λυτά έγγραφα 5 με ημερομηνία 13 Απριλίου 1896, 21X29. Φαίνεται ότι στην Κορυτσά είχε εργαστήριο ζαχαροπλαστικής ο ανεψιός του Χριστόδουλου, Γεώργιος Βήκας.

κλιματολογικές και εδαφικές συνθήκες πικουλία «Ξυνοστάφυλα»,παρήγε μια ανώτερη ποιότητα κρασιού.Η ετήσια παραγωγή της Σιάτιστας ανερχόταν σε 15-18.000 φορτώματα των 100 οκάδων .Από αυτά 750.000-900.000 οκάδες κρασιού μαύρου υπέρυθρου α'ποιότητας πωλούνταν στη Σιάτιστα σε μεταπωλητές προς 50 λεπτά την οκά και καταλωνόταν στις αγορές Καστοριάς ,Κορυτσάς ,Ιωαννίνων και τελευταία στην Αίγυπτο⁵⁵. Φαίνεται ,όμως, ότι και την περίοδο 1925-1940 δε σταμάτησε η παραγωγή, γιατί η Σιάτιστα προμήθευε με κρασί το Μέτσοβο, με δυο караβάνια που είχαν οι ικανοί αγωγάτες αδελφοί Κωτούλα,που εκτελούσαν το δρομολόγιο Σιάτιστα-Γρεβενά -Κηπουριό-Κρανιά-Μηλιά-Μέτσοβο⁵⁶.

Η παραγωγή του κρασιού στη Σιάτιστα ήταν ποιοτικά και ποσοτικά ανώτερη από τις άλλες περιοχές .Υπήρχε ,όχι μόνο επάρκεια στην αγορά, αλλά γινόταν και εξαγωγή ακόμη και στην Αίγυπτο.Η εξαγωγή γινόταν και προς τις αγορές της Βιέννης.

Η καλλιέργεια των αμπελιών γινόταν συστηματικά σ' όλη την επαρχία Βοΐου.Ο Λήκ αναφέρει την ύπαρξη αμπελώνων στη Σέλιτσα (Εράτυρα) και την ύπαρξη πολυάριθμων νεροπηγών που πότιζαν τους κήπους⁵⁷.Διαπιστώνουμε την ύπαρξη αμπελιών στο Μαρτσίστι (Περιστεέρα) από πωλητήριο έγγραφο αμπελιού το 1861,σύμφωνα με το οποίο το αμπέλι αυτό πουλήθηκε με το ποσό των 100 γροσίων⁵⁸.Αναφορά για ύπαρξη αμπελιών στο Παλιοχώρι Ριάχοβο (κτηματική περιοχή Πενταλόφου) γίνεται το 1886,⁵⁹επίσης στη Γιάνκοβη,⁶⁰Δίλοφο⁶¹. Το 1914 στον καζά Ανασελίτσας ,οι καλλιέργειες ήταν κυρίως των αμπελιών και λιγότερο του καπνού. Η ετήσια παραγωγή του κρασιού ανερχόταν σε 750.000-900.000 οκάδες⁶². Μεγάλες εκτάσεις για αμπελοκαλλιέργεια υπήρχαν επίσης και στο Κριμίνι⁶³.

⁵⁵ Γ. Παλαμιώτου ,ό.π. ,σ. 24.

⁵⁶ Μαίρη Μ. Κωστή, «Μέτσοβο:Μεταφορές επικοινωνία κατά το 19^ο αιώνα αρχές 20^{ου}»,*Πρακτικά Γ'Συνεδρίου Μετσοβίτικων Σπουδών* ,Επιμ.Τριαντ.Παπαζήσης,Μέτσοβο 29-31 Αυγούστου 1907,Αθήνα 2000 ,σ. 305.

⁵⁷ William-Martin -Leake, ό.π. σ.316.

⁵⁸ ΑΚΖ,Λυτό έγγραφο πωλητηρίου με ημερομηνία 6 Φεβρουαρίου 1861.

⁵⁹ Νικόλαος Θ.Σχινάς,*Οδοιπορική σημειώσεις Μακεδονίας Ηπείρου ,Νέας Οροθετικής Γραμμής και Θεσσαλίας*, ό.π. ,σ.59.

⁶⁰ Στο ίδιο ,ό.π., σ.67.

⁶¹ Στέφ.Αθ. Τζιούφα,*Το Δίλοφο Βοΐου*,Θεσσαλονίκη 1977 σ.59.

⁶² Γ,Παλαμιώτου,ό.π. ,σ.14.

⁶³ Κριμινιώτης, «Το Κριμίνι από το 1880 ως το 1915» ,*BZ* 52(1981) ,σ.18.

Αλλά και στις ορεινές κοινότητες η αμπελοκαλλιέργεια γινόταν σε μικρά σχετικά κομμάτια χωραφιών για ατομική χρήση. Μάλιστα, στην ιδιοκτησία της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου Πενταλόφου ανήκαν δύο κομμάτια αμπέλια και ένα άλλο αμπέλι, τα οποία σύμφωνα με το «Κατάστιχο των εκκλησιών Ζουπανίου» τα εκμεταλλεύονταν η καλόγρια⁶⁴. Η εκκλησία πάλι της Αγίας Βαρβάρας είχε στην κατοχή της άλλα δύο αμπέλια.⁶⁵ Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο διαχωρισμός των αμπελιών σε κομμάτια και αμπέλια που γίνεται το 1835 σύμφωνα με το Κατάστιχο της εκκλησίας. Το 1925 η παραγωγή σε σταφύλια διαφόρων κοινοτήτων είχε ως εξής:

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Παραγωγή σταφυλιών διαφόρων κοινοτήτων (1925)

---

1) Βελίστι (Ασπρούλα), Πλαζόμιστα, Δέβλα (Κρυονέρι), Πλαζόμιστα (Σταυροδρόμι) Μεσολογγόστι (Μεσόλογος) = 6.000 οκάδες	
2) Πέλκα Πελεκάνος) = 60.000	>>
3) Σιάτιστα = 1.000.000	>>

Πηγή: Νικ. Γ. Ιγγλέση, *Οδηγός της Ελλάδος, έτος 1925-1926*, σ. 418-423.

Απροσδιόριστες είναι οι ποσότητες σταφυλιών στις κοινότητες, Τσοτυλίου, Λειψίστας (Νεάπολης), Κριμινίου, Ζουπανίου (Πενταλόφου).

Επειδή δεν έχουμε επαρκή στοιχεία για τα έξοδα-έσοδα της αμπελοκαλλιέργειας, που θα μας έδιναν τη δυνατότητα να βγάλουμε χρήσιμα συμπεράσματα, θα δούμε τα στοιχεία αυτά από τη γειτονική περιοχή της Κοζάνης τα οποία μας είναι προσιτά από το Αρχείο του Κ. Δ. Τακιατζή και τα οποία προσεγγίζουν αυτά της περιοχής Ανασελίτσας σε ικανοποιητικό βαθμό. Έτσι, μ' αυτά τα δεδομένα καταρτίσαμε έναν πίνακα ο οποίος είναι αρκετά διαφωτιστικός για το τέλος του 19^{ου} αιώνα και τον οποίο παραθέτουμε.

⁶⁴ Κατάστιχον της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου και λοιπών εκκλησιών Ζουπανίου, αρ. 9/1835.

⁶⁵ Κατάστιχον ό.π. αρ. 10/1835.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Έσοδα - Έξοδα αμπελοκαλλιέργειας της περιοχής Αγίου Γεωργίου Κοζάνης,
ιδιοκτησίας Κ.Α. Τακιατζή (1889).

Έξοδα

A/a	Ημερομηνία.	Είδος εργασίας	Ημέρες	Τιμή	Σύνολο
1.	4 Φεβρ.	Ξελάκισμα	4	2,25	10,20
2.	3 >>	>>	6	2,22	15,90
3.	23 >>	Κλάδεμα	2	4,30	9,20
4.	24 >>	>>	2	4,30	9,20
5.		Μάζεμα κλημ.	1		3,30
6.		Φέρσιμο κλημ.			5,20
					_____ 54,20
7.	27 >>	Κλάδεμα	2	4	8
8	>> >>	Μάζεμα κλημ.			2,25
9	>> >>	Φέρσιμο			4
10.	1 Απριλίου	Σκάψιμο	1		2,25
11	3 >>	>>	4		10,20
12	5 >>	>>	4	3,10	13
13	6 >>	>>	4	3,10	13
					_____ 108,10
14		Μάζεμα κλημ.	2		5,20
15.		Φέρσιμο			7
					_____ 120,30
16.	13 Μαΐου	Βλαστολόγημα	1		320
		Δευτέρι ο ίδιος	2		1
17	1 Ιουνίου	>> φυτών	3	4:20	9,20
					_____ 144,30
18	24 Αυγ.	Τρυγητός 1 άνθρ. και 1 ζώο	1		24,20
		Τροφή			10

19		Τρυγητός 1 άνθρ. 1 ζώο ⁶⁶	1		6
20	30 Αυγ.	Τροφή			2 _____190,10
21		Δέκατο σταφυλ.			65
22		Γιουμπρούκι			75 _____300,10
23		Δραγατικά			12,20 Σύνολο 342,30

Έσοδα

α/α	Είδος	Τιμή
1.	25 μέτρα	493,30
2.	2 ½ >> ρακή γρ. 40	100
3.	10 οκάδες μεταβγαλμένο	41
4.	8 οκάδες ρακή	22
5.	Από ξύδι	18,20
	Σύνολο	674,50

Πηγή: I.A., K., φάκελος ΚΤ 115 αρ. υποφ. Α, φάκελος εγγράφων και επιστολών Συλλογής Κ.Δ. Τακιατζή, Κατάστιχα λογαριασμών Κ.Δ. Τακιατζή (Α' Κατάστιχα λογαριασμών) Κ.Ν. Ατλάζη, τεφτέρι 35X12, χωρίς εξώφυλλα.

Αφού αφαιρέσουμε τα έξοδα από το σύνολο των εσόδων διαπιστώνουμε ένα κέρδος 332,20 γροσίων από την καλλιέργεια των αμπελιών. Στον πίνακα δεν αναγράφονται μερικές επιπρόσθετες εργασίες οι οποίες είναι απαραίτητες για ένα ασφαλές συμπέρασμα που θα μπορούσε να πλησιάσει κατά κάποιο τρόπο την πραγματικότητα. Τις επιπρόσθετες αυτές εργασίες θα τις αντλήσουμε από το ίδιο

⁶⁶ Το 1888 ένα γαϊδούρι για μεταφορά σταφυλιών στοίχιζε 2,25 γρόσια, Αρχείο Κ.Δ. Τακιατζή I.A.K. ΚΤ 115, φάκελος εγγράφων και επιστολών συλλογής Κ.Δ. Τακιατζή, Κατάστιχο λογαριασμών Κ.Δ. Τακιατζή (Κατάστιχα σ/μών) Κ.Ν. Ατλάζη.

αρχείο του έτους 1888⁶⁷. Οι εργασίες αυτές είναι οι εξής για την τοποθεσία «Άγιος Γεώργιος» Κοζάνης:

Για κρασί διαφόρων που εργάστηκαν	Γρόσια	32,95
.Κόπρισμα 1 ημέρας με δύο ζώα	>>	8
Σύνολο	>>	40,95

Αν αφαιρεθούν τα παραπάνω έξοδα προκύπτει ένα συνολικό κέρδος 290,05 γροσίων, το οποίο εγγίζει την πραγματικότητα κατά κάποιο τρόπο. Από την εξέταση του παραπάνω αρχείου διαπιστώνονται τα εξής για το έτος 1888.

Για ριζίμο κοπριάς, μάζεμα κλημάτων, κλάδεμα, σκάψιμο το μεροκάματο ήταν 3,20 γρόσια⁶⁸. Το συνολικό κέρδος των 290 γροσίων που αναφέρθηκε πιο πάνω αντιστοιχεί σε 91 ημερομίσθια περίπου. Από τον παραπάνω υπολογισμό, προκύπτει ότι η αμπελοκαλλιέργεια ήταν συμφέρουσα, γιατί προέκυπτε ένα σχετικό κέρδος. Για το λόγο αυτό, παρατηρούμε να καλλιεργούνται ακόμη και σε ορεινές κοινότητες αμπέλια. Η διαπίστωση αυτή βέβαια αναφέρεται στο τέλος του 19^{ου} αιώνα. Εντελώς διαφορετική εικόνα σχηματίζουμε για τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Από επιστολή που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Αλήθεια» της 30/11/1908 ενός αμπελοκτήμονα από τη Νάουσα, που απευθύνεται στους αμπελοκτήμονες της αυτοκρατορίας, μεταξύ άλλων αναφέρει ότι είναι κάτοχος ο ίδιος 25 στρεμμάτων αξίας άνω των 300 λιρών. Για το έτος 1907 δαπάνησε: Για καλλιέργεια: γρ. 3750

Έξοδα τρύγου και άλλων	>>	950
Φόρος δεκάτης:	>>	850
Τελωνειακός φόρος:	>>	1500
Ήτοι το όλον	>>	7050

Η ίδια δαπάνη γίνεται για τη νέα καλλιέργεια. Η τιμή του κρασιού ορίστηκε από την κυβέρνηση προς 48 παράδες το κιλό και επί τη βάση της τιμής αυτής εισέπραξε τον τελωνειακό φόρο. Θεωρεί ακόμη τον εαυτό του πολύ ευτυχή αν πουληθεί το κρασί με 40 παράδες το κιλό. Ο ίδιος έχει από εισόδημα 2 ετών 15.000 κιλά κρασί και αν αφαιρεθούν τα έξοδα του μένει ένα εισόδημα 900 γροσίων για 2 έτη (450 για κάθε έτος). Την αιτία της κατάστασης αυτής την αποδίδει στους

⁶⁷ Αρχείο Κ.Δ. Τακιατζή, ό.π. με τη σημείωση: «Σημειώσεις εξόδων των αμπελιών και χωραφιών μου για το έτος 1888 Κοζάνη», από 24 Φεβρουαρίου -6 Ιουνίου 1888.

⁶⁸ Αρχείο Κ.Δ. Τακιατζή, ό.π.

εισαγωγικούς δασμούς που είναι της τάξης του 8-11% ,ενώ η εγχώρια παραγωγή πληρώνει εξαγωγικό δασμό 30-35%. Τα εισαγόμενα από την Αυστρία οινοπνεύματα και κονιάκ πληρώνουν εισαγωγικό δασμό 15%, τα δε εξαγόμενα από εδώ 40%. Γι' αυτό καλεί τους αμπελοκτήμονες και οινοπαραγωγούς των οινοφόρων επαρχιών-μεταξύ αυτών και της Σιατίστης-να συσκεφθούν και να συνεννοηθούν για να αντιμετωπίσουν την κατάσταση αυτή. Επιπρόσθετα αναφέρει ότι ο τελωνειακός δασμός καταρχάς θεσπίστηκε με 10%. Κατόπιν εξαιτίας του χαρτονομίσματος έγινε 15% και προτείνει να ζητήσουν μέσω των βουλευτών την επίλυση του προβλήματος⁶⁹.

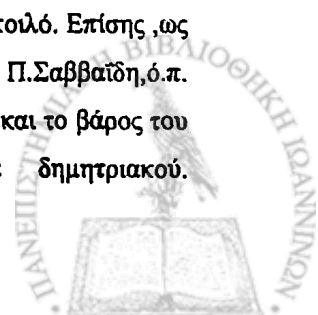
Από τις αγοραπωλησίες των χωραφιών που έγιναν κατά καιρούς, τον 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα , διαπιστώνεται ότι η τιμή των αμπελιών σε σχέση με αυτή των χωραφιών ,που καλλιεργούνταν συνήθως με δημητριακά, ήταν κατά 3,5 περίπου φορές μεγαλύτερη τουλάχιστον για το 1834. Έτσι, από πωλητήριο έγγραφο που συντάχτηκε στον Περλεπέ στις 20 Ιουλίου του 1834 μεταξύ του Γεωργίου Δ. Μώραλη (πωλητή) και του Δημητρίου Κ. Κοεμτζή (αγοραστή), μαθαίνουμε ότι για 5 στρέμματα χωράφια πληρώθηκε ο πρώτος με το ποσόν των 600 γροσίων που αντιστοιχεί με 120 γρόσια το στρέμμα ,ενώ ένα κομμάτι αμπελιού 1,5 στρεμμάτων με 400 γρόσια που αντιστοιχεί με 266 περίπου γρόσια το στρέμμα⁷⁰.

Ενδιαφέρον ,επίσης ,παρουσιάζουν τα πωλητήρια έγγραφα που αναφέρονται στην κτηματική περιοχή Πελεκάνου. Έτσι, από πωλητήριο του έτους 1879, που συντάχτηκε από τον παπα-Δημήτριο Αθανασίου στις 16 Φεβρουαρίου 1879, μαθαίνουμε ότι ο Γεώργιος Χριστοδούλου πούλησε στον Νικόλαο Κωνσταντίνο 900 πήχεις αυλαγά ⁷¹, που αντιστοιχεί σε 675 τ.μ. περίπου, προς 1 λίρα τουρκική και μισό

⁶⁹ Εφημ. «Αλήθεια» αρ. Φύλλ. (849) 133, Κυριακή 30-11-1908 σ. 2-3, όπου στην επιστολή αναφέρει το 18^ο άρθρο του Νεοτουρκικού Κομιτάτου, που δημοσιεύτηκε πρώτα στην «Τανίν» στην οποία αναφέρονται τα εξής: «Εξαιρετικώς θα ληφθή πρόνοια και φροντίς προς εξεύρεσιν μέτρων εξασφαλίζόντων την οικονομικήν πρόοδον και ευδαιμονίαν της χώρας και θα συντελεσθώσιν παντοειδή προοδευτικά έργα προς ανάπτυξιν της γεωργίας».

⁷⁰ Ι.Α.Κ. ,φάκ. 114, υποφ. Β' Πωλητήριο έγγραφο ,Γεωργίου Μώραλη εις Δημ. Κ. Κοεμτζή με ημερ. 20 Ιουλίου 1834 Πέρλεπε.

⁷¹ Πρόκειται για το γνωστό τεκτονικό πήχυ που ήταν ίσος στην πράξη με 0,75 μ. το κοιλό. Επίσης ,ως μονάδα μέτρησης , ισοδυναμούσε με 2000 τ.μ. περίπου. Βλ.Α. Μπαντέλα Π. Σαββαΐδη, ό.π. σ. 348. Σαν μέτρο χωρητικότητας το κοιλό ήταν συνήθως κυλινδρικό ξύλινο δοχείο και το βάρος του από είδος σε είδος ήταν διαφορετικό και καθοριζόταν από το ειδικό βάρος κάθε δημητριακού.

αργυρό μετζίτι⁷². Από άλλο πάλι πωλητήριο έγγραφο αγρού 16 κούλων που αντιστοιχεί σε 32 στρέμματα πουλήθηκε αντί του ποσού των 13 λιρών Τουρκίας. Αν δεχτούμε την τιμή της τουρκικής λίρας ,που αντιστοιχούσε σε 100-108 γρόσια περίπου την περίοδο εκείνη ,τότε η τιμή σε γρόσια του στρέμματος αντιστοιχούσε με το ποσόν των 40-42 γροσίων περίπου, λαμβάνοντας υπόψη το μέσο όρο διακύμανσης της τουρκικής λίρας⁷³. Εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι το συμφωνητικό αγοραπωλησίας αγρού έγινε στη Χρυσούπολη της Πόλης ,όπου εκεί εργάζονταν πολλοί από τον Πελεκάνο, συνήθως κτίστες το επάγγελμα. Αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι στο τέλος του εγγράφου βεβαιώνει για τις παραπάνω υπάρχουσες υπογραφές κάποιος «πρωτομάστορις» Χατζηδήμος⁷⁴. Επί πλέον η παρουσία του πρωτομάστορα⁷⁵ σε συμφωνητικά αγοραπωλησίας αγρών αποδεικνύει το κύρος του επαγγέλματος .

Ένα πρόβλημα που συναντάται κυρίως σε αρχαιικά υλικά ,είναι ο αόριστος προσδιορισμός των εκτάσεων των χωραφιών που απαντάται συνήθως με έναν πολύ γενικό χαρακτηρισμό «ένα κομμάτι» γης .Μια πρώτη πληροφορία μας δίνει το συμφωνητικό αγοραπωλησίας που προαναφέρθηκε και που έγινε μεταξύ του Γεωργίου Δ.Μώραλη και του Κ.Δ.Τακιατζή στον Περλεπέ το 1834,όπου εκεί το κομμάτι αμπελιού αντιστοιχεί με 1,5 στρέμμα. Έχουμε απλό πωλητήριο αμπελιών το 1780 στο Μαρτσίστι (Περιστέρα),όπου σ' αυτό αναγράφονται αόριστα 4 κομμάτια αμπελιών ,που είναι μούλκια και που πουλήθηκαν αντί του ποσού των 40 γροσίων

Σύμφωνα με τον Ν.Καλογερόπουλο,το σιτάρι=22 οκάδες,καλαμπόκι=20,βρώμη=11,Βλ. Ν.Καλογερόπουλος, *Το Ραντοβίσι...ό.π.*, σ. 143.

⁷² *Αρχείο Ιερού ναού Κοίμησης της Θεοτόκου Πελεκάνου*, λυτό έγγραφο με ημερ. 16-Φεβρουαρίου 1879.Το μετζίτι αντιστοιχούσε με 20 γρόσια..

⁷³ *Αρχείο Ιερού ναού Κοίμησης της Θεοτόκου,ό.π.*, λυτό έγγραφο με ημερομηνία 30 Σεπτεμβρίου 1897 Χρυσούπολις.Το συμφωνητικό έγινε στη Χρυσούπολη της Κωνσταντινούπολης .Το 1909 η λίρα Τουρκίας είχε 105 γρόσια,Εφημ. «Αλήθεια» αρ.(875) 159,Σάββατο 10 Ιανουαρίου 1909,σύμφωνα με το Εμπορικό Δελτίο της 9 Ιανουαρίου 1909.

⁷⁴ *Αρχείο Ιερού ναού Κοίμησης της Θεοτόκου Πελεκάνου*, Πωλητήριο γράμμα, λυτό έγγραφο με ημερ. 30 Φεβρουαρίου 1897.

⁷⁵ Για τον κάλφα ,βλ. Γιώργος Παπαγεωργίου,*Η μαθητεία στα επαγγέλματα (16^{ος}-20^{ος} αι.)*,εκδ.ΙΑΕΝ, Αθήνα 1986,σ. 77-122.

συνολικά.⁷⁶ Σε άλλο πωλητήριο αμπελιού στην ίδια κτηματική περιοχή που έγινε στις 6 Φεβρουαρίου του 1861 δεν αναγράφεται η ακριβής έκταση, αλλά προσδιορίζονται επακριβώς τα σύνορα και γίνεται υπενθύμιση για την παραλαβή των απαραίτητων εγγράφων της αγοραπωλησίας από τα τουρκικό δημόσιο⁷⁷. Σε άλλο πάλι πωλητήριο έγγραφο αμπελιού από την κτηματική περιοχή της Σιάτιστας το 1845, προσδιορίζονται τα σύνορα και η ακριβής έκταση του αμπελιού. Τα αίτια της παράλειψης αυτής πιθανότατα έχουν να κάνουν με το γεγονός ότι στα ενδιαφερόμενα μέρη η έκταση ήταν γνωστή κατά τη σύνταξη του πωλητηρίου εγγράφου. Άρα, θεωρούνταν περιττή η αναγραφή της. Η αναφορά της τοποθεσίας και των συνόρων, καθώς και το ποσό της αγοράς αναγράφονται κατά κανόνα στα δικαιопρακτικά έγγραφα. Δεν αποκλείεται επίσης η μη αναγραφή της έκτασης να ευνοούσε συνήθως τον αγοραστή, ο οποίος πιθανώς να έκανε επέκταση της κτηματικής του περιουσίας σε βάρος των γειτονικών περιοχών. Σ' αυτήν την περίπτωση δεν επικυρωνόταν από το ιεροδικείο και σπάνια τέτοια δικαιопρακτικά έγγραφα συντάσσονταν, γιατί αν δεν επικυρωνόταν δεν είχε το δικαίωμα ο ενδιαφερόμενος να εκποιήσει τη γη του. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις πωλητηρίων, αμπελιών συνήθως, αναγραφόταν η έκταση και προσδιορίζονταν γραπτώς τα σύνορα. Έχουμε πωλητήριο γράμμα από την περιοχή Σιατίστης το 1845, όπου σ' αυτό αναγράφεται λεπτομερώς η έκταση του αμπελιού (ένα στρέμμα). Ακριβής επίσης αναφορά υπάρχει για τα σύνορα καθώς και η τιμή του όπου μαζί με δύο βαένια (ένα τεσσάρικο και ένα πεντάρικο) ανερχόταν σε 1100 γρόσια. Η πράξη συντάχτηκε ενώπιον των προκρίτων και του δεσπότη Σισανίου και Σιατίστης⁷⁸. Παραθέτουμε πίνακα πωληθέντων βακουφικών χωραφιών των αρχών του 20^{ου} αιώνα της κοινότητας Κορυφής που είναι αρκετά κατατοπιστικός για την αξία των χωραφιών της περιόδου αυτής.

⁷⁶ Αλεξ. Αδαμίδης, *Η Περιστερά Βοΐου Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 14. Του ίδιου, *Ο Κανόνας Ζησόπουλος και η προσφορά του στο Τσοτόλι Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 9, όπου δημοσιευμένο το πρωτότυπο.

⁷⁷ ΑΚΖ, Αυτό έγγραφο πωλητήριο αμπελιού, 6 Φεβρουαρίου 1861.

⁷⁸ Αρχείο Αθανασίου Σπύρου, Αυτό έγγραφο, με ημερομ., 27 Μαρτίου 1845.

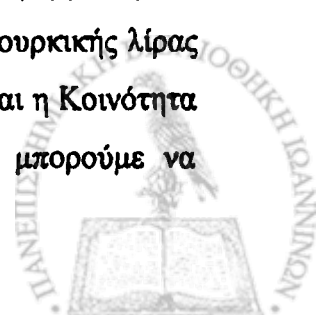
ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Πουλημένα χωράφια της κτηματικής περιοχής Κορυφής το 1912

Α/α	Χωράφια	Στρέμ.	Τοποθεσία	Όνοματεπώνυμο αγοραστή	Ποσό σε λίρες	Γρόσια
1.	1	4	«Ξηράδια»	Αθαν. Σ.Ζαραμπούκας	11	
2.	1	6	«Παζαρόστρατα»	Αθαν.Σ.Ζαραμπούκας		
3	1	7	«Νικόλα Πηγάδυ»	Στέργ. Κ.Ντώνας	14	20
4	1	4	«Ταμπούρ»	Χρ.και Αντ.Γ.Ζήκου	4 ½	
5.	1	15	«Καλάμ»	Δημ.Ν.Τζικούλης	13	32
6	1	3	«Μπίσκου»	Παν. Τζίκου	3 ½	
7	1	4	«Τζούγκρα Αλών»	Νικ.Διαμαντής	16 ½	
8.	2	7	«Κουρί»	Στέργ.Ν.Ζαραμπούκας	16	
9.	1	3	«Σουρβιά»	Γιαννούλας Δήμου	5	10
10	1	1	«Κουρί»	Κώστας Δ.Ζιώγας		80
11	1	4	«Καλόγηρος»	Τάσιος Β.Ζιουτούλης	5	
12	1	3	«Τσαπουρνιά»	Τάσιος Β.Ζιουτούλης	5	20
13	1	5	«Πλάτανος»	Φώτιος Τόλιος	24	20
14	1	6	«Μπαρμπαρός»	Φώτιος Τόλιος		
15	1	3	«Ντίκου»	Κώστας Χατζής		37
Σύνολο	16	75			117 ½	219

Πηγή: Λαζάρου Αθ. Παπαϊωάννου-Αναστασίου- Ιωάν. Διαμαντή, *Εκκλησιαστικά-γενεαλογικά και άλλα ιστορικά της Μπόρσιας*, Πολ. Σύλλ. Κορυφής, Κοζάνη 1997, σ.61-62.

Από τον παραπάνω πίνακα γίνεται φανερό ότι η τιμή του στρέμματος το 1912 ανερχόταν στα 110 περίπου γρόσια, κατά μέσο όρο, με τιμή τουρκικής λίρας 108 γροσίων. Κι αυτό ίσχυε για την αξία γης στην ορεινή ζώνη μια και η Κοινότητα της Κορυφής ανήκε σ' αυτή. Με βάση ακόμη τον πίνακα αυτόν μπορούμε να

κατατάξουμε τα χωράφια αυτά σε τρεις κατηγορίες ανάλογα με την αξία τους. Ο πίνακας που ακολουθεί είναι ενδεικτικός για τις κατηγορίες αυτές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

Η τιμή της γης στην ορεινή ζώνη του Βοΐου αρχές του 20^{ου} αιώνα

Έδαφος καλλιεργήσιμο	γρόσια ανά στρέμμα
Α' φτωχό	12,5-120
Β' μεσαίο	170-200
Γ' πλούσιο	230-430

Για τα προϊόντα που παράγονταν στους ορεινούς τόπους πληροφορίες μας δίνει το κατάστιχο των εκκλησιών Ζουπανίου, όπου από τους λογαριασμούς των εσόδων της εκκλησίας της ακίνητης περιουσίας της έχουμε:

Από καρύδια και σταφύλια	Γρόσια	282 ⁷⁹
Από πώληση ξύλων	>>	108 ⁸⁰
Από γεμίσια ⁸¹ κλαδί και κάστανα	>>	205 ½ ⁸²
Από σαλέπι	>>	340 ⁸³
Από βαλάνια	>>	15 ⁸⁴
Από πώληση βρίζας χωραφιού «Λιάπουτ»		135 ⁸⁵

Από τις δενδροκαλλιέργειες η καστανιά κατείχε την πρώτη θέση και ακολουθούσαν η καρυδιά, η μηλιά και άλλα οπωροφόρα δένδρα⁸⁶. Η ανατολική πλαγιά του Βοΐου όρους είναι και σήμερα κατάφυτη, κατά το πλείστον από

⁷⁹ Κατάστιχο της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου και λοιπών εκκλησιών Ζουπανίου, λογαριασμός αρ. 57 από 10 Σεπτεμβρίου 1880-10 Σεπτεμβρίου 1881 σ. 67.

⁸⁰ Στο ίδιο ό.π.

⁸¹ Γεμίσια=Οπωροφόρα δέντρα.

⁸² Κατάστιχο, ό.π., αρ.59 λογ. 10-9-1883-10-9-1884, σ.75.

⁸³ Στο ίδιο, ό.π., αρ. 60 λογ. από 10-9-1884-10-9-1885, σ. 77.

⁸⁴ Στο ίδιο, ό.π., Λογ. 1891-1892, σ.109.

⁸⁵ Στο ίδιο ό.π., αρ.94, λογ. 10-9-1906-10-9-1907 σ. 157.

⁸⁶ Στο ίδιο, ό.π., λογαριασμός αρ.57, 10-9-1880-10-9-1881, σ.59, όπου από γεμίσια, κλαδί και κάστανα εισέπραξε η εκκλησία 205, 1/2 γρόσια.

καστανιές, που οι περισσότερες είναι αυτοφυείς. Τα χωριά που βρίσκονται εκεί φέρουν τη γενική ονομασία «Καστανοχώρια»⁸⁷.

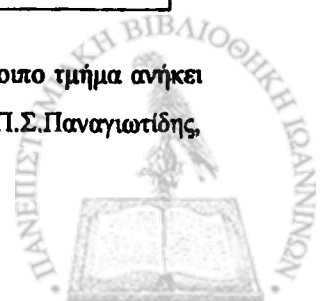
Στα χαμηλότερα χωριά ανάλογες δενδροκαλλιέργειες παρατηρούνταν, με εξαίρεση την κασταριά, η οποία χρειάζεται για να αναπτυχθεί μεγαλύτερο υψόμετρο. Τα δασοκομικά προϊόντα (ξύλα, βελανίδια) που αφθονούσαν αποτελούσαν το φυσικό πλούτο στις ορεινές περιοχές. Η συλλογή του σαλεπιού επίσης αποτελούσε ικανοποιητικό έσοδο των κατοίκων των περιοχών αυτών. Παραθέτουμε έναν πίνακα εσόδων από πώληση διάφορων προϊόντων της περιόδου 1880-1902, όπως τον αντλήσαμε από το Κατάστιχο των εκκλησιών Ζουπανίου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

Έσοδα από πώληση διάφορων προϊόντων των εκκλησιών Ζουπανίου (Πενταλόφου) 1880-1902.

A/a	Ημερομηνία	Είδος	Ποσό σε γρόσια
1	10-9-1880 έως 12-9-1881	Καρύδια και σταφύλια	282
2	>>	πώληση ξύλων	108
3	10-9-1881 έως 10-9-1884	Γεμίσια κρασί και κάστανα	205 και ½
4	>>	Από σταφύλια	258
5	10-9-1884 έως 10-9-1885	Σταφύλια, ξύλα, κάστανα	1688
6	>>	Σαλέπι	340
7	1885-1886	Φρούτα, κάστανα, σταφύλια	290
8	>>	Σαλέπι	214
9	1887-1888	Κάστανα, σταφύλια και λοιπά	309
10	1888-1889	Σταφύλια και καρύδια	107
11	>>	Σαλέπι {2 λίρες οθωμανικές}	214
12	1891-1892	Σαλέπι	300
13	>>	Σταφύλια και κάστανα	108
14	>>	Ξύλα	197
15	>>	Βαλάνια	15

⁸⁷ Ένα τμήμα των χωριών αυτών ανήκει διοικητικά στην επαρχία Βοΐου, το υπόλοιπο τμήμα ανήκει στο Ν.Καστοριάς, όπου και ο μικρότερος αριθμός. Για τα «Καστανοχώρια», βλ. Π.Σ. Παναγιωτίδης, «Τα Καστανοχώρια», Μ.Η. (1911), σ. 133-143.

16	>>	Χόρτο	53:20
17	1894-1895	Σαλέπι	465
18	>>	Σταφύλια και χόρτο	416
19	>>	Σαλέπι	466
20	>>	Σταφύλια	220
21	>>	Κάστανα	22
22	>>	Καρύδια	23
23	1895-1896	Σαλέπι	521:20
24	>>	Σταφύλια	181:20
25	>>	Κάστανα	30:
26	>>	Ξύλα	15
27	1897-1898	Σταφύλια,καρύδια,σαλέπι	399
28	1897-1898	Ξύλα	41
29	>>	Κάστανα	35
30	>>	Καρύδια	55
31	>>	Περυσινά σταφύλια	70
32	>>	Φετεινά >>	50
33	1898-1899	Ξύλα	70
34	>>	Κάστανα και λοιπά	65
35	1902-1903	Σαλέπι ⁸⁸	695,20

Πηγή: Κατάστιχο της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου και λοιπών εκκλησιών Ζουπανίου. αριθ. λογαριασμών:

- 1) 57/10-9-1880- 12-9-1881 σ.67 2) 59/10-9-1883- 10-9-1884,σ.75 3) 60/10-9-1884- 10-9-1885,σ.81 4) 62/9-9-1885-9-9-1886,σ.83, 5) 63/9-9-1886 - 9-9-1887,σ.87. 6) 66/10-9-1888-10-9-1889,σ.91,7) 74/13-9-1891-10-9-1892,σ.109. 8) 76,77/5-9-1894-5-9-1895,σ.115,117. 9) 78/8-9-1895-8-9-1896,σ.119. 10) 80/8-9-1896-8-9-1897,σ.125, 11) 84/7-9-1897-7/9-1898,σ.133, 12) 86/7-9-1898-7-9-1899,σ.137, 13) 8-9-1902-8-9-1903,σ.147.

⁸⁸ Το σαλέπι αποτελούσε και στα επόμενα χρόνια σημαντικό έσοδο. Έτσι το σχολ. έτος 1913-1914 η σχολή Ζουπανίου είχε έσοδα από την πώλησή του 352 γρόσια. Βλ. Κατάστιχο., ό.π., Απολογισμός του Ταμείου της Σχολής Ζουπανίου, σχ. έτους 1913-14, σ.186. Το 1888 το σαλέπι πωλούνταν προς 32 γρόσια την οκά, Βλ. Ι.Α.Κ ,ΚΤ 115, αριθ. Υποφ. Α', φάκελος εγγράφων και επιστολών Συλλογής Κ.Δ. Τακιατζή (κατάστιχο λογαριασμών Κ.Δ. Τακιατζή) Α' κατάστιχα λογαριασμών Κ.Ν. Ατλάζη. Η τιμή ήταν υψηλή για ένα προϊόν που αφθονούσε στις ορεινές περιοχές και δεν απαιτούσε ιδιαίτερη φροντίδα.

Από τα στοιχεία που παρατέθηκαν διαπιστώνεται ότι τα έσοδα των εκκλησιών προέρχονταν κατά κύριο λόγο από σαλέπι, κάστανα, σταφύλια, καρύδια, σπωρικά. Τα δασοκομικά προϊόντα αποτελούσαν κι αυτά ένα έσοδο που προερχόταν από το φυσικό πλούτο της περιοχής. Επειδή όμως ορισμένα βακουφικά κτήματα δεν απέδιδαν, δόθηκε πληρεξουσιότητα το 1885 στους επιτρόπους να προβούν στην πώλησή τους (αμπέλια-καστανιές με δημοπρασία), όσα φυσικά ήταν άχρηστα και δεν απέφεραν καμιά πρόσοδο⁸⁹.

Πότε καλλιεργήθηκε η μουριά δεν είναι γνωστό. Αν λάβουμε όμως υπόψη ότι από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα παρατηρείται συστηματική καλλιέργεια της μουριάς, ειδικότερα στο Ζαγόρι, και η οποία γίνεται στα πλαίσια της προσπάθειας να αναπτυχθεί η σηροτροφία⁹⁰, κάτι ανάλογο έγινε και στην περιοχή του Βοΐου. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από μια επιστολή του Μεσιτικού Γραφείου Τζιατζιαπά και Σαχίνη της Θεσσαλονίκης προς τον έμπορο Κων/νο Ζησόπουλο στο Λιαψίστι (Νεάπολη) της 5ης Φεβρουαρίου 1886, όπου ανάμεσα στ' άλλα, μας πληροφορεί για την πιάτσα των κουκουλιών την περίοδο εκείνη, που για μεν τα πράσινα κουκούλια η τιμή ήταν 42-43 γρόσια, για τα κίτρινα δε 48-50 γρόσια⁹¹. Πληροφορίες αναφέρουν ότι πολλά χρόνια, πριν το 1900, οι κάτοικοι του χωριού Βελανιδιάς (Σιαρμπάδες) ασχολούνταν με τη σηροτροφία και ότι αυτή ήκμασε τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα 1900-1920⁹². Θεωρούνταν δε ως η καλύτερη ποιότητα από όλα τα κουκούλια της Μακεδονίας⁹³. Η καλλιέργεια κουκουλιών γινόταν και στον Πεντάλοφο. Σχετική είναι η αναφορά της μουχταροδημογεροντίας Ζουπανίου της 10^{ης} Ιουλίου του 1890, που απαντά στο Μουδίρη Ζουπανίου για το ληστή Κώστα

⁸⁹ Κατάστιχο, δ.π., αρ. 60/9 -9-1885.

⁹⁰ Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο Ζαγόρι εκδ. Ριζάρειος Σχολή, Ιωάννινα 1995, σ. 54, σημ. 2.*

⁹¹ ΑΚΖ, Επιστολή του Μεσιτικού Γραφείου Τζιατζιαπά -Σαχίνη, από Θεσσαλονίκη με ημερομηνία 5 Φεβρουαρίου 1886 προς τον Κων/νο Ζησόπουλο στο Λιαψίστι.

⁹² Γιώργη Θεοδοσάκη, «Η Βελανιδιά παλαιό κέντρο σηροτροφίας και παραγωγής μεταξόπορου στο Βοΐο», *Γ' Συνέδριο Ιστορίας- Λαογραφίας- Γλωσσολογίας- Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής, Δυτικομακεδονικού χώρου, Πρακτικά Β.Ε.Θ.* Θεσσαλονίκη 3-4-5 Απριλίου 1982, σ. 166.

⁹³ Γ.Ν. Κοφινά, *Τα οικονομικά της Μακεδονίας*, Ανατύπωσης εκ του Δελτίου του Υπουργείου Οικον., Εν Αθήναις 1914, σ. 70.

Τζιτζινικό⁹⁴. Η καλλιέργεια της μουριάς γινόταν συστηματικά και στ' άλλα χωριά του Βοΐου σε μικρότερο βαθμό. Επειδή η ποσότητα των φύλλων δεν επαρκούσε στη Βελανιδιά αναγκάζονταν οι σηροτρόφοι να αγοράζουν φύλλα από τα χωριά :Μολόχα,Χειμερινό,Πεπονιά,Αλιάκμονα,ακόμη και από το Σειρήνη Γρεβενών.Η Βελανιδιά τη δεκαετία 1900-1920 ξεπερνούσε τα 50 κουτιά σπόρο παραγωγή (Χ7,5 δράμια το ένα κουτί σπόρο) και επειδή απαιτούνταν για ένα δράμι σπόρο 1000 οκάδες φύλλα,χρειάζονταν 300 στρέμματα περίπου.Το κάθε δράμι σπόρου παρήγαγε 7 οκάδες κουκούλια.Έτσι το κάθε κουτί σπόρου των 7,5 δραμιών έδινε 50 οκάδες κουκούλια⁹⁵.Ξέχωρα από την εκτροφή του μεταξοσκώληκα στη Βελανιδιά ,γινόταν και μεταξοποροπαραγωγή, από εξειδικευμένους τεχνίτες, με ειδική άδεια εξασκήσεως του επαγγέλματος.Τέτοιοι ήταν ο Γεώργιος Αναγνωστόπουλος και ο γιος του Θωμάς Χρηστίδης (1881-1955) ο τελευταίος μάλιστα μαθήτευσε στην Προύσσα μαζί με άλλους 20 Έλληνες σε μια ιδιωτική σχολή μονοετούς φοίτησης εκτροφής και σποροπαραγωγής του μεταξοσκώληκα και αποφοίτησε με άριστα.Το έργο του συνέχισε ο γαμπρός του Ιορδάνης Σπανόπουλος.Έτσι, σύμφωνα με την άποψη του Γ.Θεοδοσάκη η Βελανιδιά (πριν το 1881,έως το 1955) υπήρξε κέντρο σποροπαραγωγής⁹⁶.

Η εκτροφή του μεταξοσκώληκα είχε επεκταθεί και στα χωριά: Κρυνόρι,Απιδέα και σ' άλλους οικισμούς, όπου δείγμα της καλλιέργειας της μουριάς αποτελούσαν οι πολυάριθμες φυτείες σε πολλά μέρη. Υπολείμματα των καλλιεργειών μουριάς υπάρχουν ακόμη και σήμερα. Στο Κριμίνι εκτεταμένες εκτάσεις καλυμμένες με μουριόδεντρα (συκαμνιές) υπήρχαν που με τα φύλλα τους έτρεφαν οι περισσότερες οικογένειες μεταξοσκώληκες για να πλέξουν τους βόμβυκες από τους οποίους έβγαινε το μετάξι.Μεγάλο εισόδημα είχαν από τα κουκούλια που τ' αγόραζαν οι έμποροι. Ένα μαγαζί του Αργύρη Τσιόλια χρησιμοποιούνταν για τον

⁹⁴ *Κώδικας Κοινότητας Ζουπανίου*,Απάντηση της Μουχαροδημογεροντίας Ζουπανίου,με ημερ.20 Ιουλίου 1890,σύμφωνα με την οποία απαντούν στο Μουδέρη Ζουπανίου,ότι ο αδελφός του ληστή Κώστα Τζιτζινικού, Βασίλειος ,υποβοηθά τον αδελφό του στέλνοντας μια δεύτερη γυναίκα παλλακίδα-όπως την χαρακτηρίζουν-να μαζέψει δήθεν φύλλα για την εκτροφή κουκουλιών,ενώ στην πραγματικότητα δεν τρέφει κουκούλια.Φωτοτυπημένη αναδημοσίευση,Βλ,Χρήστου Καζαρίδη ,*Ο Πεντάλοφος*,ό.π., σ.342.

⁹⁵ Του ίδιου ό.π., σ.166-167.

⁹⁶ Του ίδιου ,ό.π.σ.168-169.

καθαρισμό του μεταξιού από τα κουκούλια⁹⁷. Ένα μικρό μέρος του μεταξιού χρησιμοποιούνταν για τις ανάγκες των παραγωγών. Βγάζανε οι ίδιοι την κλωστή του κουκουλιού και κατασκεύαζαν κάλτσες και άλλα είδη, ενώ το μεγαλύτερο μέρος το διέθεταν στην αγορά.

Η παραγωγή σε κουκούλια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πριν από τον πόλεμο του 1912 ανερχόταν σε 16-18 εκατομμύρια χιλιόγραμμα νωπά από τα οποία τα 4 ½ παράγονταν στην Ευρωπαϊκή Τουρκία. Η δε παραγωγή στη Μακεδονία ανερχόταν σε 2.000.000 χλγ νωπά κουκούλια και επειδή ένα χλγ από αυτά είναι το τρίτο των ξηρών, η δε τιμή των ξηρών την περίοδο εκείνη ήταν 40-50 χρυσά γρόσια = 10-12 φρ. η τιμή των νωπών κουκουλιών τότε ήταν 3-4 φρ και η εξαγωγή των κουκουλιών της Μακεδονίας έφτανε στο ποσό των 6.000.000 δραχμών⁹⁸. Η παραγωγή των κουκουλιών κατά την περίοδο 1908-1912 παρουσιάζεται στον παρακάτω πίνακα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

Παραγωγή χλωρών κουκουλιών σε χιλιόγραμμα στις αρχές του 20^{ου} αι (1908-1912)

Περιφέρεια Νασελίτσα	1908	1909	1910	1911	1912
	31.700	38.700	34.500	40.000	30.000
Συνολική παραγωγή					
Μακεδονίας	1.809.300	2.307.000	1.884.900	2.152.700	1.743.500

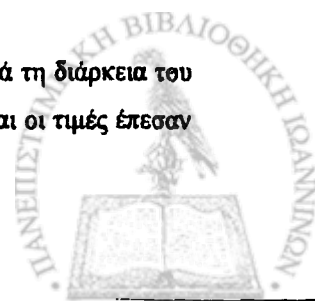
Πηγή Γ.Ν.Κοφινάς, ό.π., σ. 76.

Από την παράθεση των παραπάνω στοιχείων συμπεραίνεται ότι η αύξηση και η μείωση της παραγωγής έρχεται σε αντιστοιχία με το συνολικό ποσοστό παραγωγής της Μακεδονίας σε σχέση με το προηγούμενο έτος. Αύξηση σε σχέση με το προηγούμενο έτος παρατηρείται στα έτη 1909, 1911 και αντίστοιχη μείωση στα έτη: 1910, 1912. Η μείωση αυτή οφείλεται σε πολλούς παράγοντες⁹⁹ και η τελευταία του 1912 εξαιτίας του Ελληνοτουρκικού Πολέμου.

⁹⁷ Κριμινιώτης, «Το Κριμίνι από το 1880 ως το 1915», ΒΖ 52(1981), σ. 18

⁹⁸ Γ.Ν.Κοφινάς, Τα οικονομικά..., ό.π. σ. 69, 70.

⁹⁹ Του ίδιου ό.π., σ. 74 -75, όπου η επιβολή διαφορετικών τελών από την Ιταλία κατά τη διάρκεια του Ιταλοτουρκικού πολέμου έφερε το εμπόριο της Θεσσαλονίκης σε δύσκολη θέση και οι τιμές έπεσαν κατά 25 έως 30%.

Η συλλογή πάλι χόρτου, ήταν μια από τις ασχολίες των κατοίκων που το συγκέντρωναν για τα ζώα. Έχουμε πληροφορίες για συλλογή χόρτου στον Πεντάλοφο το 1889. Σύμφωνα λοιπόν με το τεφτέρι του «Κάτω Μαχαλά» (Κάτω Συνοικία) Ζουπανίου το ολικό ποσό του χόρτου ανήλθε σε 9.095 οκάδες, από το οποίο έπρεπε το δέκατο να αποδοθεί ως φόρος¹⁰⁰. Το τεφτέρι συντάχτηκε το 1890 και αναφερόταν για την περυσινή ποσότητα του χόρτου.

Για τη φύλαξη των κοινοτικών δασών και των καλλιεργειών, κάθε κοινότητα προσλάμβανε και δραγάτη και η σχετική αμοιβή διαμορφωνόταν ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες της περιοχής. Από διάφορα έγγραφα αποτυπώνονται οι αμοιβές των δραγατών και οι υποχρεώσεις τους. Λόγω έλλειψης δραγατών ο Μουλτεζίμης Χαμζά-Βέης της Σιάτιστας έφερε κολητζήδες να φυλάξουν τα κτήματα τα οποία, όπως υποστηρίζουν με επιστολή τους με ημερομηνία 19 Αυγούστου 1904 οι κάτοικοι της Σιάτιστας που υπογράφουν, χρεώθηκε ο ίδιος τους μισθούς και τα έξοδά τους και γι' αυτό εκφράζουν τις ευχαριστίες τους¹⁰¹. Άλλο πάλι συμφωνητικό μας πληροφορεί ότι οι κάτοικοι της Κάτω Συνοικίας της Σιάτιστας (Γεράνεια), προσέλαβαν άλλους 2 Ντραγαμπατζήδες την 15 Μαΐου 1905 που προστέθηκαν στους άλλους 2 υπάρχοντες κι έτσι έγιναν 4 με την προοπτική να προστεθεί κι ένας άλλος στη θέση «Δερβέν», γιατί εκεί φυτεύτηκαν καινούρια αμπέλια. Η δε αμοιβή τους ορίστηκε σε 2 γρόσια ανά στρέμμα μέχρι τέλους Οκτωβρίου¹⁰².

Ο καπνός ήταν μια από τις κύριες καλλιέργειες της Μακεδονίας. Καλλιεργούνταν δύο τύποι καπνών τα καπνά μπασμάδες και μπασή μπαλή. Κέντρα παραγωγής η Νασελίτσα, Σελίτσα και Σιάτιστα και από το σαντζάκι Σερβίων τα Σέρβια. Οι ποικιλίες των καπνών αυτών υστερούσαν σε ποιότητα από αυτών της Ανατολικής Μακεδονίας, με εξαίρεση αυτών της Σελίτσης, που πλησίαζαν προς τα καπνά της Ανατ. Μακεδονίας, χωρίς να έχουν το άρωμά τους. Τα καπνά αυτά καταναλίσκονταν στα μονοπώλια της Τουρκίας, Αυστρίας και Ουγγαρίας. Μέρος

¹⁰⁰ Κώδικας Κοινότητας Ζουπανίου, με ημερ. 30 Ιουλίου 1890, όπου σ' αυτό αναγράφεται αναλυτικά η ποσότητα και το δέκατο των 157 οικογενειών του Κάτω Μαχαλά. Το 1890 η μουχταροδημογεροντία Ζουπανίου απάντησε στο Μουδύρη Ζουπανίου ότι αδυνατεί να συντάξει τεφτέρι συλλογής χόρτου, γιατί το ελάχιστο χόρτο που συλλέγουν οι γυναίκες από πετρώδεις βραχώδεις και ανωμάλους τόπους, είτε το δίνουν για τροφή ζώων αμέσως, είτε αργότερα, βλ. Κατάστιχο, ό.π., με ημερ. 24 Μαρτίου 1890, σ. 23.

¹⁰¹ Αναστασίου Χ. Μέγα, «Σιατιστινά σύμμεικτα», Σιατιστινά 11(1994), σ. 36.

¹⁰² Του ίδιου ό.π., σ. 37.

αυτών διοχετεύονταν στο εμπόριο με ξένη ονομασία, στα καπνά της Ανατ.Μακεδονίας¹⁰³.Κέντρα παραγωγής στην Ανασελίτσα ήταν:

- α) Η Νασελίτσα (Νεάπολη) μόνο με μπασμάδες καλής ποιότητας.
- β) Η Σέλιτσα (Εράτυρα) μόνο μπασμάδες καλλίστης ποιότητας.
- γ) Η Σιάτιστα μόνον μπασμάδες καλής ποιότητας¹⁰⁴.

Η παραγωγή καπνών που βεβαιώθηκαν από το Μονοπώλιο στη δεύτερη καταγραφή έχουν ως εξής κατ' έτος και χιλιόγραμμα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

Παραγωγή καπνού Δήμου Νασελίτσας (1907-1911)

Έτη	1907	1908	1909	1910	1911
Δήμ.Νασελίτσας	9.143	6.211	14.222	26.508	60.428

Πηγή: Κοφινάς,ό.π., σ.54.

Στην Εράτυρα η καλλιέργεια του καπνού άρχισε το 19^ο αιώνα, χωρίς να είναι απόλυτα εξακριβωμένο.Η μικρή ποσότητα της καλλιέργειας γινόταν για ιδιόχρηση τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα.Σε τοπική κλίμακα γινόταν περιορισμένο εμπόριο.Η επεξεργασία και η πώληση καπνού γινόταν παράνομα.Το οθωμανικό κράτος λάβαινε σκληρά μέτρα για τα άτομα που έκοβαν καπνά σε χαβάνι¹⁰⁵.Παράλληλα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα,η καλλιέργεια των καπνών στην περιφέρεια της Σιάτιστας γινόταν συστηματικά. Έχουμε πληροφορίες για την πώληση των καπνών από δύο επιστολές που απευθύνονται προς τον Ιωάννη Βοδινά το 1904¹⁰⁶ και αναφέρονται στην πώληση των καπνών στη Θεσσαλονίκη.

¹⁰³ Κοφινάς,ό.π., σ.4.Για την εξασφάλιση της κατανάλωσης καπνού λειτούργησε το σύστημα του μονοπωλίου καπνού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.Το σύστημα του μονοπωλίου ξεχώριζε τον καπνό κατά ποιότητες και κατά είδος.Στο διαχωρισμό αυτό υπήρχε η ανάλογη διατίμηση και εξυπηρετούσε τα συμφέροντα των λαϊκών τάξεων, ενώ, παράλληλα, διευκόλυνε την ανάπτυξη του δημοσίου αυτού εσόδου.Σύμφωνα με την αναφορά του Γ.Ν.Κοφινά (1914), το σύστημα αυτό λειτουργούσε πριν από 30 χρόνια. Βλ. Κοφινάς ό.π.,σ.24.

¹⁰⁴ Του ίδιου ό.π.,σ.7.

¹⁰⁵ Αωνύμου,«Ο καπνός στην Εράτυρα»,περ, *Τα χνάρια*,. 4 (1981), σ.12.

¹⁰⁶ Αναστασίου Χ.Μέγα, «Σιατιστινά σύμμεικτα»,*Σιατιστινά*. .ό.π.,34-35.

Η γενική παραγωγή αυξήθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα εξαιτίας της υπερβολικής τιμής που έδωσε η αμερικάνικη εταιρεία των καπνών το 1903 για τα καπνά παραγωγής 1902, που είχε ως αποτέλεσμα οι καλλιεργητές να ενθαρρυνθούν και να αυξήσουν την παραγωγή. Η υπερπαραγωγή συνεχίστηκε για να μειωθεί αργότερα λόγω της κρίσης του καπνεμπορίου το 1912¹⁰⁷. Ο παρακάτω πίνακας είναι ενδεικτικός.

ΠΙΝΑΚΑΣ 15

Είσπραξη πωληθέντων καπνών Νασελίτσας-Σιάτιστας σε γρόσια-(Μετρητιές 19).

Χώρες	1906- 1907	1907- 1908	1908- 1909	1909- 1910	1910- 1911	1911- 1912	1912- 1913	
Νασελίτσα	186.928	197.077	207.225	217.004	201.612	211.780	166.661	50
Σιάτιστα	65286	77196	67250	72536	71304	85745		

Πηγή: Κοφινάς ό.π., σ 56-57, (ο μετρητιές ήταν νόμισμα 19 αργυρών γροσίων την περίοδο εκείνη).

Από τα στοιχεία που παρατέθηκαν πιο πάνω διαπιστώνεται ότι υπήρχε αύξηση εσόδων από την πώληση των καπνών και μείωση το 1912. Μάλιστα, για τη Σιάτιστα δεν υπάρχουν στοιχεία την τελευταία περίοδο. Αυτό μας πείθει ότι δεν υπήρχε σημαντική παραγωγή.

Στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, οι κάτοικοι της Εράτυρας στράφηκαν προς την καπνοκαλλιέργεια μειώνοντας τους άλλους τομείς εργασίας τους (εμπόριο, βιοτεχνία, εργασίες με την Ευρώπη, Πόλη). Σ' αυτό συνετέλεσαν τα εξής:

- α) Η αύξηση της ζήτησης του καπνού με παράλληλη εμφάνιση οργανωμένου εμπορίου στην περιοχή.
- β) Οι κατάλληλες εδαφικές και κλιματολογικές συνθήκες.
- γ) Η εγκατάλειψη άλλων καλλιεργειών (φυλλοξέρα για τα αμπέλια) και η αντοχή του καπνού σε φυσικές καταστροφές¹⁰⁸. Τη δεκαετία 1910-1920, το προϊόν διακινείται κυρίως, στο λαθρεμπόριο. Ο κομμένος καπνός πωλείται 1 χρυσή λίρα η οκά στις περιοχές Ανασελίτσας, Γρεβενών και Καστοριάς. Εκτός των ντόπιων εργατών προσλαμβάνονταν κι άλλοι εργάτες από τις κοντινές περιοχές, αλλά και Τούρκοι

¹⁰⁷ Κοφινάς, ό.π., σ.6.

¹⁰⁸ Ανωνύμου, «Ο καπνός στην Εράτυρα», ό.π., σ.12.

(Κονιάροι) και Βαλαάδες. Όταν αποκτούσαν δική τους γη, έκαναν κι αυτοί τις ίδιες καλλιέργειες. Το εμπόριο καπνού στην Εράτυρα από τα μέσα της δεκαετίας του 1910 και τη δεκαετία του 1920 γινόταν από τρεις ξένες εταιρείες α) Αμέρικα Ταμπάκ, β) Γκλέντα Ταμπάκ και γ) Σουηδικό Μονοπώλιο. Οι εταιρείες είχαν αντιπροσώπους καπνοκαλλιεργητές, που ασχολούνταν παράλληλα και με τη μεσιτεία. Μερικοί από αυτούς ήταν ο Χρ. Βρογκιστινός (Γκλέντα ταμπάκ), (Αμέρικα ταμπάκ), Β. Τσιόπτσιας από την Κοζάνη και Ν. Μπάτζιος (Σουηδικό μονοπώλιο)¹⁰⁹.

Τα καπνά μπασή-μπαλή και ιδίως οι μπασμάδες που καλλιεργούσαν στις περιοχές αυτές, ήταν κατώτερα ποιοτικά από αυτά της Ανατολικής Μακεδονίας, όχι μόνο εξαιτίας του σπόρου, αλλά και εξαιτίας της έλλειψης φροντίδας, τόσο κατά τη διάρκεια της καλλιέργειάς τους, όσο και κατά τη διάρκεια της αποξηράνσης. Αλλά και οι κλιματολογικές συνθήκες της περιοχής δεν επέτρεπαν το συναγωνισμό με αυτά της Ανατ. Μακεδονίας. Πάντως, αυτά της Σέλιτσας πλησίαζαν τα καπνά της Α. Μακεδονίας, χωρίς να έχουν το άρωμά τους, όπως αναφέρει ο Γ. Ν. Κοφινάς το 1914¹¹⁰. Εξαγωγή αυτών αργότερα γινόταν όπως αναφέρθηκε στις χώρες της Ευρώπης και την Αμερική.

Η τιμή του καπνού το 1926 στην περιφέρεια της Ανασελίτσας έφτανε τις 20 δραχμές η οκά και το 1928 τις 32 δραχμές¹¹¹. Το 1870 τα 100 δράμια επεξεργασμένου καπνού, πωλούνταν σε εμπορικό κατάστημα στο Κριμίνι στην τιμή των 2 γροσίων και 30 παράδων¹¹².

Μετά τη γεωργία που ήταν η κύρια ασχολία των κατοίκων στους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κατάκτησης, ακολούθησε η κτηνοτροφία, που αναπτύχθηκε πιο πολύ στους ορεινούς οικισμούς. Η κτηνοτροφία αποτέλεσε συμπλήρωμα της γεωργίας και αντιστάθμισμα στον περιορισμό του γεωργικού κλήρου, ο οποίος

¹⁰⁹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 14. Στην Ελλάδα η τιμή του καπνού, κατά χιλιόγραμμο το 1914 ήταν 18 δρχ., τιμή υπερδιπλάσια από αυτήν της Τουρκίας, λόγω μη ύπαρξης κρατικού μονοπωλίου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη του λαθρεμπορίου. Ο φόρος του καπνού μαζί με το τσιγαρόχαρτο στην Ελλάδα ήταν 12,40 δρχ. η οκά. συνολικά. Τον διασκευασμένο καπνό σε τσιγάρα τον πωλούσαν οι καπνοπώλες 20-26 δρχ. την οκά και τον τριμμένο 16-18 δρχ. την οκά. Βλ., Γ. Ν. Κοφινά, *Τα οικονομικά της Μακεδονίας*, ό.π., σ. 25.

¹¹⁰ Ν. Γ. Κοφινάς, ό.π., σ. 4.

¹¹¹ Στάθης Πελαγίδης, «Κοινωνικοί και οικονομικοί μετασχηματισμοί στην επαρχία και το Νομό Κοζάνης μετά την εγκατάσταση των προσφύγων (1923-1930)», *Η Κοζάνη και η περιοχή της. Ιστορία, Πολιτισμός, Πρακτικά Α' Συνεδρίου Σεπτεμβρίου 1993, Κοζάνη 1997*, σ. 482.

¹¹² Ι. Α. Φ. Σ. Α. Π. Θ., *Αρχείο Χριστόδουλου Ζωγράφου φάκ. 21. Αυτά έγγραφα 5.*

συρρικνώθηκε εξαιτίας του υπερπληθυσμού και των αποίκων που έφθασαν εκεί προερχόμενοι είτε από την Ήπειρο, είτε από πεδινά μέρη. Έτσι στον ορεινό οικισμό του Διλόφου, μετά το 1750 οι νέοι κάτοικοι, που συμπλήρωσαν τον οικισμό, ασχολήθηκαν με την κτηνοτροφία. Τα γιδοπρόβατα ήταν πάνω από 10.000 και η κτηνοτροφία ήταν νομαδική, ακολουθώντας τα βοσκοτόπια (Θεσσαλία-Δίλοφο)¹¹³. Η κτηνοτροφία στη Μακεδονία παρουσιαζόταν με δυο μορφές: αυτή που γινόταν με κτηνοτρόφους που μετακινούνταν νομαδικά και από τη στατική ή χωρική, που γινόταν από χωρικούς που διέμεναν μόνιμα στα βουνά ή στους κάμπους¹¹⁴. Νομαδική κτηνοτροφία υπήρχε και στην Πιπελίστα (Νάματα). Έτσι, το 1816 γνωρίζουμε τους ιδιοκτήτες των κοπαδιών και τους τόπους χειμερινής διαβίωσης των κοπαδιών τους που ήταν ο Διαμαντής Πεπελίστα (από την Πιπλίστα = Νάματα) από τη Νασελίτζα (καζάς) στο Δομένικο κισλαντζής¹¹⁵ (Βελεσνίκος), ο Τζίμος Πεπελίστα κισλαντζής κι αυτός (Βελεσνίκος)¹¹⁶. Παράλληλα κάθε οικογένεια διατηρούσε έναν αριθμό γιδοπροβάτων που ικανοποιούσε τις ανάγκες της, καθώς και 2 ή τρία μεγάλα ζώα, βόδια, άλογα.

Από το φορολογικό κατάστιχο κάποιου Στέργιου από τη Βλάστη μαθαίνουμε για τον αριθμό των γιδοπροβάτων που ήταν καταχωρημένα και σύμφωνα μ' αυτό έπρεπε να αποδοθούν οι ανάλογοι φόροι. Τα χωριά αυτά είχαν τον εξής αριθμό γιδοπροβάτων: Βελίστ¹¹⁷: 820, Δέβλα: ¹¹⁸830, Χορσιό¹¹⁹: 640, Δριάνοβο¹²⁰: 2330. Μοναστήρι Δριάνοβο¹²¹: 390, ¹²²(1836).

Το 1896 ο αριθμός των ζώων στην ορεινή κοινότητα του Κωνσταντσίκου (Αυγερινού) ήταν ο εξής: 1462 γιδοπρόβατα, 68 άλογα, 44 γουρούνια¹²³, αριθμός

¹¹³ Στέφ. Τζιούφα, *Το Δίλοφο Βοΐου*, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 62.

¹¹⁴ Κ. Δ. Καραβίδα, *Αγροτικά (μελέτη συγκριτική)*, εκδ. Παπαζήση, (φωτογραφική ανατύπωση) 1977, Εν Αθήναις 1914, σ. 40.

¹¹⁵ Κισλαντζής, από το κισλάς λεξ τουρκική = χειμερινή βοσκή ζώων.

¹¹⁶ Σπύρος Ασδραχάς, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία 1η' και 1θ' αιώνα*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988 σ. 139.

¹¹⁷ Βελίστ = η σημερινή Ασπρούλα.

¹¹⁸ Δέβλα = Το σημερινό Κρουνέρι.

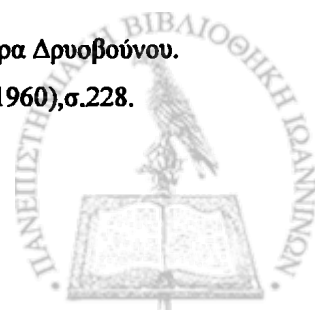
¹¹⁹ Χορσιό = Το σημερινό Χορηγό, ο Ι. Βασδραβέλλης θεωρεί το χωριό αυτό σαν άγνωστο. Πρόκειται όμως για το χωριό Χορηγός, από παραφθορά του ονόματός του αναγράφεται στο κατάστιχο έτσι.

¹²⁰ Δριάνοβο = Δρυόβουνο.

¹²¹ Μοναστήρι Δριάνοβο: Πρόκειται για το Μοναστήρι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα Δρυοβούνου.

¹²² Ι. Βασδραβέλλης «Το Αρχείο των αδελφών Γραμματικού», *Μακεδονικά*, 4 (1955-1960), σ. 228.

¹²³ Αρχείο Ιωάννη Καραγεωργίου, *Φορολογικό τεφτέρι του Κωνσταντσίκου (1896)*.

σχετικά μικρός σε σχέση με τον πληθυσμό. Ο μικρός αυτός ζωϊκός πληθυσμός μας δείχνει ότι οι κάτοικοι ασχολούνταν με άλλα επαγγέλματα και μάλιστα του κτίστη, όπως συνέβαινε άλλωστε με όλους τους ορεινούς οικισμούς.

Σύμφωνα με τον ισχυρισμό του Ευθυμίου Γρηγορίου, πολλοί από τα κάτω χωριά της Ανασελίτσας, πήραν τα γιδοπρόβατά τους την περίοδο των εξισλαμισμών επί Σουλτάνου Σουλεϊμάν του Α' (1520-1566) και ανέβηκαν για περισσότερη ασφάλεια στα βουνά όπως έγινε με την οικογένεια Ντελή που κατέφυγε στο Δίλοφο μαζί με άλλους.¹²⁴

Στο Δίλοφο η μεγαλύτερη ανάπτυξη της κτηνοτροφίας έγινε την περίοδο του Αλή πασά. Ο μεγαλύτερος τσέλιγκας, ο Κώστας Κοτρότσιος, είχε 7000 γιδοπρόβατα την περίοδο 1750-1820. Ο Ρόβας, επίσης, είχε χιλιάδες γιδοπρόβατα. Από το 1840 και δώθε ο Μήτρο-τσέλιγκας με 3500 γιδοπρόβατα, πολλά γελάδια -φοράδια.¹²⁵ Αξιοπρόσεχτο είναι το γεγονός ότι οι τσελιγκάδες Παπαδήμος-Μήτρο-τσέλιγκας το 1865 με ιδιωτικό συμφωνητικό μοίρασαν το βοσκήσιμο τόπο¹²⁶. Άλλος τσέλιγκας υπήρξε ο Σπανοτέγος που ξεπερνούσε τα 1000 γιδοπρόβατα. Η κτηνοτροφία αργότερα μειώθηκε την περίοδο 1900-1930¹²⁷.

Η σελίδα 8 του τεφτεριού των γιδοπροβάτων του κασαμπά Ζουπάν (Πενταλόφου), που την αντιγράφουμε, μας πληροφορεί ότι το Μάρτιο του 1886 ο αριθμός των ζώων ήταν ο εξής σύμφωνα με τον παρακάτω πίνακα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 16

Ζωϊκός πληθυσμός Πενταλόφου το Μάρτιο του 1886.

Είδος ζώων	Υπάρχοντα κατά Μάρτιο	Απώλειες	Ήδη υπάρχοντα	Γενικές παρατηρήσεις
Πρόβατα	320	18	302	

¹²⁴ Ευθυμίου Γρηγορίου, «Γενικά περί του πολιτισμού των αμέσως προγόνων Ανασελίτσας-Γρεβενών», εφημ. «Βόρειος Ελλάς» αριθ.φ. 256/1932 σ. 2. Για τους εξισλαμισμούς, βλ. Βασίλης Κ. Γούναρης, «Δημογραφικές εξελίξεις στην τουρκοκρατούμενη Μακεδονία», *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία-ιστορία -οικονομία-κοινωνία*, Α' τόμος χ.τ.χ.ε., Επιμ. Ιωάννης Κολιόπουλος-Ιωάννης Χασιώτης, εκδ. Παπαζήσης- Παρατηρητής, Το 16^ο αιώνα δεν είχαν λείψει οι εξισλαμισμοί, με την πιο χαρακτηριστική περίπτωση των Βαλαάδων της Δυτικής Μακεδονίας.

¹²⁵ Στέφ. Τζιούφα, ό.π., σ. 63.

¹²⁶ Στο ίδιο ό.π., σ. 64.

¹²⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 65.

Γίδια	222	6	216	Τα 24 γιδοπρόβατα λόγω ψυχρού χειμώνα ψόφησαν
Γίδια ελθόντα			74	
Αρνιά			98	
Κατσίκια			136	
Βόδια πάσης ηλικίας	37	0	37	
Αγελάδες	11	1	10	Η μία αγελάδα έπεσε από βράχο και τσακίσθηκε
Βουβάλια	-	-	-	
Σύνολο	590	25	873	

Πηγή: Κώδικας Κοινότητας Ζουπανίου, 18 Απριλίου 1889, σ. 8.

Από την παράθεση των παραπάνω στοιχείων διαπιστώνεται ότι ο αριθμός του ζωϊκού πληθυσμού είναι σχετικά μικρός σε σχέση με τον πληθυσμό της κοινότητας. Ένας αριθμός γιδοπροβάτων διαχειμαζε σε πεδινά μέρη κατά τη διάρκεια του χειμώνα και μετακινούνταν τους ανοιξιάτικους και θερινούς μήνες στον Πεντάλοφο για αναζήτηση καλύτερων βοσκοτόπων. Άλλωστε, γίνεται αναφορά για τα «...εκ χειμαδίου ελθόντα...»¹²⁸.

Από τους κτηνοτρόφους, άλλοι ήταν ντόπιοι, οι οποίοι ήταν νομάδες, με τη στενή έννοια του όρου μια και ο αριθμός των ζώων δε δικαιολογεί αποκλειστική νομαδική ζωή και άλλοι βλάχοι, οι οποίοι ως κύρια ασχολία είχαν την κτηνοτροφία και νοίκιαζαν ορεινούς και πεδινούς βοσκότοπους.

Το φαινόμενο αυτό παρατηρούνταν και σ' άλλες περιοχές της Πίνδου, μάλιστα δε αρκετοί απ' αυτούς είχαν ιδιόκτητες κατοικίες κοντά στα μέρη που έβοσκαν τα κοπάδια τους κατά τη θερινή περίοδο στα ορεινά χωριά¹²⁹. Απώλειες ζωϊκού κεφαλαίου υπήρχαν εξαιτίας των κλιματολογικών συνθηκών και του ανωμάλου πετρώδους εδάφους που χαρακτηρίζει τις ορεινές περιοχές. Το 1885

¹²⁸ Κώδικας, ό.π.

¹²⁹ Γεώργιος Π. Παπαγεωργίου, *Οικονομικές και κοινωνικές πραγματικότητες στο Βιλαέτι Ιωαννίνων (Τέλη 19^{ου} - αρχές 20^{ου} αιώνα)*, Ιωάννινα 1984 σ.13.

τσελιγγάδες στο Ζουπάνι υπήρξαν οι: Απόστ. Κούτσιους Απόστ. Χασάπης, Ιωάννης Τσιτσικλής και Κώστας Παπαβασιλείου¹³⁰. Αργότερα το 1890 βρέθηκαν σύμφωνα με το τεφτέρι του Κάτω Μαχαλά Ζουπανίου τα εξής γιδοπρόβατα που κάτοχοί τους

ήταν: Κώστας Μακρής	γίδια 94	πρόβατα	28
Ζιώγας Σαμαριναίος	>>25	>>	6
Φώτιος Γαλάνης	>>65	>>	15
Σύνολο	184	+	189=373¹³¹ .

Κτηνοτροφική δραστηριότητα είχαν αναπτύξει τα μοναστήρια και από την πλευρά των τοπικών εκκλησιών, σύμφωνα με το αρχαικό υλικό, μόνον οι εκκλησίες της κοινότητας Ζουπανίου φαίνεται ότι είχαν αναπτύξει παρόμοια δραστηριότητα. Σε αρκετές περιπτώσεις τα μοναστήρια προσλάμβαναν υπαλλήλους για τη βοσκή των ζώων τους με ανάλογη αμοιβή. Τα εισοδήματα του μοναστηριού της Αγίας Τριάδας Βυθού-Πενταλόφου-Αυγερινού προέρχονταν κυρίως από την κτηνοτροφία, για το λόγο αυτό το μοναστήρι διατηρούσε μεγάλο αριθμό γιδοπροβάτων, βοδιών, μουλαριών και αλόγων¹³². Σε άλλες περιπτώσεις, όπως συνέβη στις εκκλησίες του Ζουπανίου, η εκκλησία νοίκιαζε το βοσκήσιμο τόπο της και εξασφάλιζε έτσι ένα σημαντικό τμήμα εσόδων. Το αρχαικό υλικό μας πληροφορεί ότι η εκκλησία του Ζουπανίου εισέπραξε από βοσκοτόπια το 1882 το ποσόν των 37 οθωμανικών λιρών (γρόσια 3954), καθώς επίσης και από βλάχικες οικογένειες 70 γρόσια¹³³. Την περίοδο επίσης 1891-1892 από βοσκήσιμους τόπους εισέπραξε 1137 γρόσια και από το χόρτο που πούλησε 53,20 γρόσια,¹³⁴ την περίοδο δε 1912-1913, «..από νομής ξένων προβάτων γρ.3525»¹³⁵.

Από τα στοιχεία που παραθέσαμε πιο πάνω βγαίνει το συμπέρασμα ότι η εκκλησία διέθετε τους βοσκήσιμους τόπους της για εκμετάλλευση σε ξένα πρόβατα, τα οποία προφανώς ήταν εκείνα που διαχείμαζαν σε άλλους τόπους και ανέβαιναν για βοσκή τους θερινούς μήνες στην Πίνδο. Η αναφορά που γίνεται για βλάχικες φαμίλιες στο Κατάστιχο μας επιτρέπει με βεβαιότητα να ισχυριστούμε ότι η

¹³⁰ Κατάστιχο εκκλησιών..ό.π., αριθ.61/9 Σεπτεμβρίου 1885, σελ 79-80.

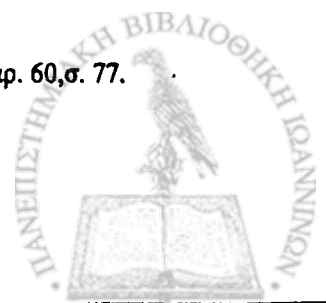
¹³¹ Κώδικας, ό.π., σ. 22.

¹³² Αναστασίου Ν. Δάρδα, Τα μοναστήρια της μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1993, σ.383.

¹³³ Κατάστιχον, Λογαριασμός με ημερ. 10 Σεπτεμβρίου 1884-10 Σεπτεμβρίου 1885 αρ. 60, σ. 77.

¹³⁴ Στο ίδιο, ό.π., Λογαριασμός 1891-1892 σ.109.

¹³⁵ Στο ίδιο, ό.π., Λογαριασμός αριθ, 104/1912-1913 σ.181.

βοσκήσιμη περιοχή χρησιμοποιούνταν από βλάχους νομάδες, οι οποίοι περιοδικά επισκέπτονταν την περιοχή με τα κοπάδια τους. Το ζωϊκό κεφάλαιο των μοναστηριών παρατίθεται στον παρακάτω πίνακα που είναι αρκετά κατατοπιστικός για την κτηνοτροφική δραστηριότητα των μοναστηριών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 17

Ζωϊκό κεφάλαιο των πιο αξιόλογων μοναστηριών του Βοΐου

Α/α	Έτος	Μοναστήρια	Ζώα αριθμός	Σύνολο
1	1915	Μεταμόρφωση Σωτήρα Δρυοβούνου	Γιδοπόβια 280 Αγελάδες 14 Βόδια 4 Φοράδες 3 Ίπποι 2 Ημίονοι 2 Ονάρια 1	306
2	1915	Κοίμηση Θεοτόκου Σισανίου	Γιδοπρόβια Και άλλα ζώα 300	300
3	1915	Άγιος Αθανάσιος Εράτυρας	Γιδοπρόβια 231 Φοράδες 4 Αγελάδες 23	
			Όνοι 3 Βόες αροτριώ- ντες 6 μελίτσια 13	268
4	1915	Κοίμηση Θεοτόκου Μικροκάστρου	πρόβια 150 αίγες 44 Βόες αροτριώ- ντες 4	
5	Αρχές 20 ^{ου} αι.	Αγία Τριάδα Βυθού-Πενταλόφου- Αυγερινού	Γιδοπρόβια 1000	1000

Πηγή: Αναστ. Δάρδα, Τα μοναστήρια της μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1993, σ. 74 σημ. 140, σ. 118, 177, 239, 391, σημ. 435.

Θα παραθέσουμε εδώ πίνακες εσόδων-εξόδων των γιδοπροβάτων της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου Ζουπανίου οι οποίοι μας παρέχουν πολύτιμες

πληροφορίες για την κτηνοτροφική δραστηριότητα της εκκλησίας για την περίοδο από το τέλος του 19^{ου} αιώνα, ως τις αρχές του 20^{ου}.

ΠΙΝΑΚΑΣ 18

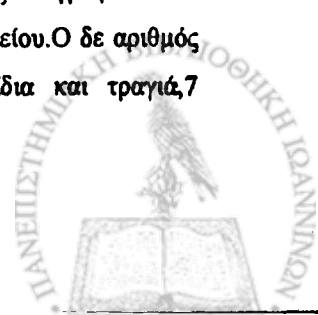
Έσοδα γιδοπροβάτων ,Αγίου Αθανασίου Ζουπανίου,(τέλος 19^{ου}-αρχ. 20^{ου}αι.)

Α/	Έτος	Αριθ.	Είδος ζώων	Είδος εσόδων	Ποσό (γρ.)
	1891-92		Πρόβατα	Μαζούλι	131
2	1891-92		>>	Ρόγα	158
3	1894-95	16			172
4	1895-96		>>	Τυρί,βούτυρο,μαλλιά,γάλα	20
5	1897-98		>>	Εισόδημα	280
6	1898-99		>>	Τυρί,βούτυρο,μαλλιά	476
7	1901-02	51	Γιδοπρόβατα	Έσοδα από τσέλιγκα Κώστα Παπαβασιλείου	370
8	1902-03		>>	Μαλλιά ,τυρί	439,10
9	1903-04	94	>>	Έσοδο	1319
10	1904-05	110	>>	Έσοδο	2146,35
11	1905-06	128	>>	Έσοδο	2368,30
12	1906-07	106	Πρόβατα	Έσοδο	2457
13	1907-08 ¹³⁶	114	Γιδοπρόβατα	Πώληση μαλλιών,τυρού Βουτύρου,σφαγίων	1223,10
14	1910		>>	94,50 οκ.μαλλιά 40οκ.βούτυρο τυρί σύρδα ¹³⁷ τυρί και σύρδα	1009 506 310 60 147= 2032

Πηγή:Κατάστιχο,ό.π.,αριθμ.λογ.74/1891-1892 σ.109,74/1891-92,σ.110,77/1894-95,σ.117,78/1895-96.σ.119,84/1897-1898,σ.133,86/1898-1899,σ.137,89/1901-1902,σ.143,91/1902-1903,σ.147,92/1903-1904,σ.149,93/1904-1905,σ.151,94/1905-1906,σ.133,95/1906-1907,σ.157,98/1907-1908,σ.161,103/1910-1911,σ.175.

¹³⁶ Φαίνεται ότι τα γιδοπρόβατα το 1908 διαχειμάζαν σ' άλλη περιφέρεια,γιατί όπως αναγράφεται στο κατάστιχο τα σφαγιά στάλθηκαν για διαχείμαση στον τσέλιγκα Κώστα Παπαβασιλείου.Ο δε αριθμός τους ήταν ,κατά είδος, ως εξής:57 πρόβατα και κριάρια,32 ζυγούρια,18 γίδια και τραγιά,7 βιτούλια.Σύνολο 114,Βλ.Κατάστιχο, αριθ.Λογ.98/10-9-1907έως 10-9-1908,σ.161.

¹³⁷ Σύρδα=μυζήθρα,έτσι ονομάζεται στην επαρχία Βοΐου.

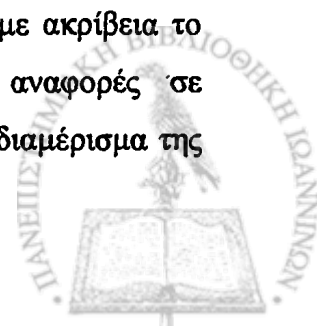
ΠΙΝΑΚΑΣ 19

Έξοδα γιδοπροβάτων εκκλησίας Αγίου Αθανασίου Ζουπανίου (1900-1913).

Α/α	Έτος	Αριθμός Ζώων	Είδος Εξόδων	Ποσό γρ.
1	1900-01	51		
2	1902-03		Τσέλιγκα Κώστα Παπαβασιλείου	535
3	1903-04	94	Διατήρηση προβάτων	1373
4	1905-06	110	Γενικά έξοδα	1584:25
5	1906-07	106	Έξοδα	2730
6	1907-08		Κώστα Παπαβασιλείου, στρούγκα, έτερα έξοδα	2831
7	1909-10		Έξοδα	958
8	1912-13		Συντήρηση προβάτων	1635

Πηγή: Κατάστιχο, ό.π., αριθ. λογαρ. 89/1900-1901 σ. 144, 92/1903-1904, σ. 150, 93/1904-1905, σ. 152, 94/1905-1906, σ. 154, 95/1906-1907, σ. 158, 98/1907-1908, σ. 162, 101/1909-1910, σ. 169, Λογ. 1912-1913, σ. 182.

Επειδή δεν έχουμε επαρκή στοιχεία για τα έσοδα –έξοδα, για την προ του 1902 περίοδο, θα αρκεστούμε στα υπάρχοντα που αναφέρονται, στην μετά του 1902 περίοδο μέχρι το 1912, αφού εξαιρέσουμε το χρονικό διάστημα 1911-1912, γιατί δεν υπάρχουν στοιχεία. Από τον υπολογισμό των εσόδων της οκταετούς περιόδου που ανέρχονται σε 13.533,85 γρόσια από την εκμετάλλευση των γιδοπροβάτων, αφού αφαιρεθεί το ποσόν των 11.711,25 γροσίων που αντιστοιχεί στο ποσόν των εξόδων, προκύπτει ένα κέρδος 1822,60 γροσίων, που αντιστοιχεί στο ποσό των 228 γροσίων ετησίως. Τα γιδοπρόβατα της εκκλησίας τα είχε αναλάβει ο τσέλιγκας Κώστας Παπαβασιλείου, που σ' αυτόν απέδιδε η εκκλησία τα ανάλογα χρηματικά ποσά για τη φύλαξη και τη συντήρησή τους. Οι βλάχοι και οι ντόπιοι τσελιγκάδες ακολουθούσαν τους καγόνες της νομαδικής ζωής νοικιάζοντας τα βοσκοτόπια ανάλογα με την περίπτωση. Δεν είμαστε σε θέση να προσεγγίσουμε με ακρίβεια το συνολικό αριθμό του ζωϊκού κεφαλαίου του καζά. Σκόρπιες αναφορές σε διαφορετικές περιόδους αναφέρονται. Το 1881 τα μεγάλα ζώα στο διαμέρισμα της

Ανασελίτσας ήταν 450 ημίονοι, 900 ίπποι, 200 όνοι, 600 βόδια.¹³⁸ Το 1913 στην επαρχία Ανασελίτσας ο αριθμός των κτηνοτρόφων ή κατόχων ήταν 2268. Δηλώθηκαν 72001 αιγοπρόβατα, καταμετρήθηκαν δε 73.724¹³⁹.

Για την παραγωγή δερμάτων δεν έχουμε ακριβή στοιχεία για την περιφέρεια που εξετάζουμε. Πάντως χρήσιμα είναι τα στοιχεία εκείνα που μας δίνονται συνολικά για τις περιφέρειες Ελασσόνας, Κοζάνης, Σιάτιστας, Καστοριάς. Έτσι, έχουμε αρνοδέρματα 80.000, εριφοδέρματα 60.000, προβατοδέρματα 35.000, αιγοδέρματα 40.000, για δε τα λευκά μαλλιά, άπλυτα (περιφέρεια Κοζάνης - Σιάτιστας) 40.000 που η οκά στοίχιζε 8 γρόσια χρυσά¹⁴⁰. Η αρχαική έρευνα μας έδωσε τη δυνατότητα να γνωρίσουμε τις τιμές των διαφόρων ζώων της γειτονικής περιοχής της Κοζάνης του 1912, οι οποίες δε διαφέρουν από αυτές του Βοΐου, και τις παραθέτουμε, γιατί είναι χρήσιμες για την κτηνοτροφική δραστηριότητα της επαρχίας¹⁴¹. Με βάση λοιπόν τις πηγές αυτές οι τιμές των ζώων ήταν οι παρακάτω:

ΠΙΝΑΚΑΣ 20

Τιμές ζώων (1912)

Είδος ζώων	Γρόσια
Κεσέμι ¹⁴²	145-150
τριοκάτσικα	100-110
αίγες	50-82
στέρφα ¹⁴³	90-100
στείρα	48
κριάρια	75-85-100
τράγοι	58-97
χοίροι	210

¹³⁸ Λύντια Τρίχα, *Το βιλαέτι*, ό.π., σ. 20.

¹³⁹ Γ.Ν.Κοφινά, ό.π., σ. 107.

¹⁴⁰ Στο ίδιο ό.π., σ. 173, 175-176.

¹⁴¹ Ι.Α.Κ., *φάκ.*, ΚΤ 111, *Βιβλίο Απολογητικό της Ιεράς Μονής Το Γενέθλιο της Θεοτόκου της επιλεγμένης «Ζιδάνι» επί της ηγουμενίας Αμβροσίου Μοναχού από 28 Απριλίου 1912 μέχρι 15 Μαΐου 1913.*

¹⁴² Το κριάρι, ο οδηγός του κοπαδιού.

¹⁴³ Στέρφα=Η προβατίνα που δεν έχει γεννήσει, Βλ. Φώτη Παπανικολάου, *Γλώσσα και λαογραφία της επαρχίας Βοΐου*, εκδ. ΒΕΘ (2) Θεσσαλονίκη 1973, σ. 202.

ίπποι	810-1089
χοιρίδια	108
δαμάλι	648-776
ημίονοι	738-1566

Πηγή: IAK, φάκ., ΚΤ 111, Βιβλίο Απολογητικό της Ιεράς Μονής Το Γενέθλιο ης Θεοτόκου της επιλεγόμενης «Ζιδάνι» επί της ηγουμενίας Αμβροσίου Μοναχού από 28 Απριλίου 1912 μέχρι Μαΐου 1913.

οι δε τιμές των μαλλιών των αιγοπροβάτων σε γρόσια ήταν το 1912: κλόκουρα: 7¹⁴⁴, αρνόμαλλο: 7, τραγόμαλλο: 8¹⁴⁵. Το 1855 οι τιμές του μαλλιού ήταν 6-9 γρόσια και το γιδόμαλλο 3 γρόσια¹⁴⁶. Στην περιοχή υπήρχαν, εκτός από τα γίδια και τέσσερις ράτσες προβάτων των οποίων οι τιμές ποίκιλλαν ανάλογα με το είδος των προβάτων. Έτσι, διακρίνουμε το 1914: α) τα γκέκικα πρόβατα που οι προβατίνες στοιχίζουν 20-25 δραχ. χωρίς αρνί, με αρνί: 32-35 δραχ. β) τα βλάχικα: το χειμώνα οι προβατίνες: 18-20 δραχ. με αρνί: 28-30 γ) σαρακατσάνικα χωρίς αρνί: 20-21 δραχ., με αρνί 33 δραχ. δ) καταφυγιώτικα 50-100%, μεγαλύτερα των γκέκικων 30-50 δραχ., 48-70 δραχ.¹⁴⁷.

Η παραγωγή γάλακτος ήταν για μεν τα βλάχικα πρόβατα 2 ετών, 12 οκάδες, για των τριών ετών 15 οκάδες, για δε τα σαρακατσάνικα 25 οκάδες ετησίως¹⁴⁸. Οι τιμές δε των μαλλιών ήταν 7,5-8,5 γρόσια και το 1914, 9-10 γρόσια λόγω αποκλεισμού των άριστων ερίων της Αδριανουπόλεως¹⁴⁹. Για τις αίγες οι τιμές το 1914 είχαν διαμορφωθεί ως εξής: τράγοι 16-18 οκάδων 20-25 δραχ., μητέρες 16-20 δραχ., με κατσίκι 20-25 δραχ.¹⁵⁰. Η παράθεση των τιμών των κτηνοτροφικών προϊόντων για το 19^ο αιώνα είναι χρήσιμες, γιατί θα σχηματίσουμε μια εικόνα για την κτηνοτροφική εκμετάλλευση της περιόδου αυτής. Οι πληροφορίες αυτές άλλες προέρχονται από αρχειακό υλικό και αναφέρονται στην Κοζάνη, δεν έχουν όμως

¹⁴⁴ κλόκουρα, ή κοντόκουρα, τα μαλλιά που κουρεύουν για να παίρνουν αέρα τα πρόβατα, ώστε να είναι καθαρά και ο τσοπάνος να διευκολύνεται στο άρμεγμα. Βλ. Φώτη Παπανικολάου, ό.π., σ. 204.

¹⁴⁵ IAK, Φάκ., ΚΤ 111, Βιβλίο Απολογητικό, ό.π.

¹⁴⁶ Νίκος Καλογερόπουλος, *Ράντοβίσι-Ροδοχώρι...*, ό.π., σ. 143.

¹⁴⁷ Παναγιώτου Α. Δεκάζου, *Αι γεωργικαί σχέσεις της Μακεδονίας*, μέρος Α', Εν Αθήναις 1914, σ. 71, 73.

¹⁴⁸ Στο ίδιο ό.π., σ. 73.

¹⁴⁹ Στο ίδιο ό.π., σ. 71.

¹⁵⁰ Στο ίδιο ό.π. σ. 73

ουσιαστική διαφορά με αυτές της περιοχής Βοΐου ,μια και είναι γειτονικές περιοχές, από άλλες αναφορές που έγιναν κατά καιρούς. Οι τιμές των κτηνοτροφικών προϊόντων παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα που ακολουθεί:

ΠΙΝΑΚΑΣ 21

Τιμές κτηνοτροφικών προϊόντων

Α/α	έτος	τόπος	είδος	τιμή σε γρόσια
1	1815	Κοζάνη	τυρί	1 ½
2	>>	>>	βούτυρο	1 ½
3	>>	>>	κρέας αρνίσιο και χοιρινό	1 ¼
4	>>	>>	κρέας αγελαδινό και πρόβειο	1
5	1834	Σιάτιστα	βούτυρο	3,20-4,30
6	1836	>>	τυρί	2
7	>>	>>	βούτυρο	5 20 παρ.
8	1888	Κοζάνη	βούτυρο	2,5-3
9	>>	>>	τυρί	4
10	>>	>>	γάλα	1
11	>>	>>	Μπάτζιος	2
12	>>	>>	τσουκάλι μαρκάτι ¹⁵¹	20 παρ.
13	1912	>>(Ζιδάνι)	Μπάτζιος	4
14	>>	>>	βούτυρο	12
15	>>	>>	ούρδα	2
16	1913	>>	τυρί	7

Πηγή:Για το (1815): Ελένη Μπλιούρα, «Μαρτυρίες από την Κοζάνη του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνων», *Δοκίμομακεδονικά Γράμματα* Η(1997) ,Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Ν.Κοζάνης, σ.287,(1834) *AZM* υπ'αριθ.180/1834 έγγραφο.

Για το 1836:*AZM*,ό.π.,υπ'αριθ.183/1836 έγγραφο,9188) *I.A.K.Φάκελος KT 115,αρ.υποφ.Α'φάκ.εγγράφων και επιστολών Συλλογής Κ.Δ.Τακιατζή ό.π.,(1912-13)I.A.K.,φάκ.KT 11 Βιβλίο Απολογητικό,ό,π.*

¹⁵¹ μαρκάτι=το γιαούρτι.

Θα παραθέσουμε εδώ τις τιμές των ημερομισθίων κατά περιόδους για να γίνει σύγκριση των τιμών τους με αυτές των κτηνοτροφικών προϊόντων. Μ' αυτόν τον τρόπο θα συμπεράνουμε αν η τιμή των κτηνοτροφικών προϊόντων ήταν συμφέρουσα και ,κατά συνέπεια, θα βοηθούσε στην ανάπτυξη της κτηνοτροφίας. Το 1815 το εργατικό ημερομίσθιο ήταν 3 γρόσια¹⁵², το 1855 το μεριάτικο στο Κριμίνι ήταν 1-4 γρόσια¹⁵³, το 1894 το μεροκάματο στο χωράφι στην Κοζάνη ήταν 3,5 γρόσια , στο φούρνο 9 γρόσια και ποίκιλλε ανάλογα με το είδος της εργασίας π.χ. για το 1895 το μάζεμα κοπριάς 3 γρόσια για το ξανάσερμα 7,20, ενώ για το ριζιμο κοπριάς 10 γρόσια¹⁵⁴. Το 1895 η μετανάστευση που άρχισε τη χρονιά αυτή μείωσε τα εργατικά χέρια. Το ημερομίσθιο των ανδρών από 5-7 γρόσια την ημέρα έγινε 8-10 γρόσια (2-3 περίπου δραχμές), των δε γυναικών 5-10 γρόσια¹⁵⁵. Το 1917 τα ημερομίσθια ήταν: των μαστόρων 5 δραχ. ενός εργάτη 2,20 δρχ¹⁵⁶ περίπου.

Από τα στοιχεία αυτά συμπεραίνεται ότι οι τιμές των κτηνοτροφικών προϊόντων ήταν συμφέρουσες για αυτούς που ασχολούνταν με την κτηνοτροφία. Η άνετη επίσης φοροδιαφυγή ήταν άλλη μια αιτία αύξησης της κτηνοτροφίας. Αυτό δε σε συνδυασμό με τις εδαφικές συνθήκες που ευνοούσαν την κτηνοτροφία, οδήγησαν στην αύξηση του ζωϊκού κεφαλαίου στην περιοχή. Έτσι, και κατά το 1925-1926, σύμφωνα με τον Ν. Ιγγλέση, διάφοροι οικισμοί της περιφέρειας Ανασελίτσας είχαν τον εξής αριθμό αιγοπροβάτων: η Σιάτιστα: 12000 γιδοπρόβατα, η Πέλκα (Πελεκάνος): 2000 αιγοπρόβατα και 100 βόες,¹⁵⁷ (μεγάλος αριθμός σε σχέση με την πληθυσμιακή κατάσταση των οικισμών αυτών).

Εκτός του μικρού αριθμού αιγοπροβάτων που συντηρούσε κάθε οικογένεια για τις ανάγκες της, οι ιδιοκτήτες μεγάλου αριθμού κτημάτων, τουλάχιστον για την περιοχή της Κοζάνης, προσλάμβαναν προσωπικό το οποίο αναλάμβανε εκτός της καλλιέργειας και τη συντήρηση του μικρού αριθμού μεγάλων ζώων που ήταν απαραίτητα για την καλλιέργεια. Η πρόσληψη γινόταν με συμφωνητικό έγγραφο, τους όρους της οποίας κατέγραφαν για να είναι κατοχυρωμένα τα συμβαλλόμενα

¹⁵² Ελένη Μπλιούρα., «Μαρτυρίες από την Κοζάνη του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα* Η(1997), Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Ν. Κοζάνης, σ. 287.

¹⁵³ Νίκος Καλογερόπουλος, *ό.π.*, σ. 143.

¹⁵⁴ ΙΑΚ Αρχείο Τακιατζή *ό.π.*.

¹⁵⁵ Παναγιώτου Δεκάτζου, *Αι γεωργικαί σχέσεις*, *ό.π.*, σ. 38.

¹⁵⁶ ΙΑΚ Αρχείο Τσιμηνάκη *φάκ.* ΚΤ 118, 10 τετράδια με λογαριασμούς των ετών 1908-1919.

¹⁵⁷ Νικολάου Ιγγλέση, *Οδηγός της Ελλάδος έτος 1, 1925-26*, σ. 422, 421.

μέρη. Παραθέτουμε ένα τέτοιο συμφωνητικό της περιοχής Κοζάνης το οποίο προέρχεται από το Ι.Α.Κ.

«Συμφωνητικό έγγραφο

Διά του οποίου γίνεται δήλον ότι οι υποφαινόμενοι Βαγγέλης και ο υιός μου Αναστάσης συνεφωνήσαμεν να δουλέψωμεν ειλικρινά και μετά φόβον θεού εις τους υιούς Νικόλαον Φ.Δ. Τσιμηνάκη Δημήτριον και Γεώργιον δηλαδή εις «6» κτήματα κρανίας από σήμερον διά εν ολόκληρον έτος υποχρεούμαστε δε να διατηρήσουμε και τα ζώα του εν καλή καταστάσει τα ευρισκόμενα εις χείρας μας. 3 βουβάλια και 3 βόδγια αφού παραλάβουν την τροφήν από τα 3 βόδγια ευρισκόμενα εις Αντώνην, τον δε μισθόν μας ελαβώμαι σήμερον μέχρι οβολού προπλεροτές εκτός του ψωμί δικαιούμεθα να ζητούμε κατά μίνα προς τέσσερα ταγάρια ο εις. Δηλαδή το όλον τον δυο 96 ενενήντα έξη ταγάρια διά ολόκληρον έτος και εις ένδειξιν υποφαινόμεθα.

Κοζάνη 1889 8/τομβρίου 26

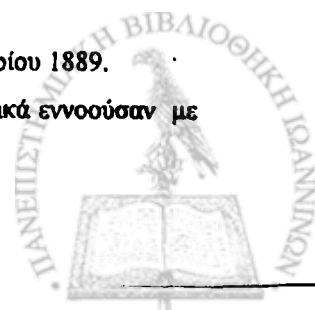
Εγο Βαγγέλις και αναστασις ηπόσχομε τα ανοθεν»¹⁵⁸. (Ακολουθούν δύο υπογραφές).

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι εκτός του μισθοῦ που είχε συμφωνηθεί μεταξύ του εργοδότη και του εργαζόμενου στα κτήματα -και που δεν αναφέρεται - μια ποσότητα του προϊόντος της καλλιέργειας, στην προκειμένη περίπτωση σιταριού, έπρεπε να αποδοθεί στον εργαζόμενο (48 ταγάρια ετησίως) για καθένα ξεχωριστά που αντιστοιχεί σε 552 οκάδες, και το «ψωμί»¹⁵⁹.

Η έλλειψη καλλιεργήσιμης γης ανάγκαζε τους γεωργούς κατοίκους επίσης σε αναζήτηση εργασίας σε άλλα κτήματα με εργασία που τους ήταν γνωστή. Χρήσιμο θα ήταν να γνωρίζαμε από την εξέταση των αρχείων τα συμφωνηθέντα ποσά μεταξύ των συμβαλλομένων μερών για να έχουμε μια πρώτη γνωριμία όσον αφορά το ετήσιο μίσθωμα της εργασίας σε κτήματα. Μικρό επίσης ήταν το συμφωνηθέν είδος δημητριακών. Αλλά, η εξασφάλιση μιας θέσης εργασίας για το χωρικό που δεν είχε άλλη επιλογή, λόγω έλλειψης απαραίτητης γης, ήταν ένας τρόπος αντιμετώπισης των βιοποριστικών του αναγκών. Το πόσο σημαντική ήταν η εξασφάλιση του πρώτου είδους πρώτης ανάγκης, του σιταριού, φαίνεται από την αναφορά που έγινε στο παραπάνω συμφωνητικό όπου με τη λέξη « ψωμί» χαρακτηρίζεται η τροφή που έπρεπε να διαθέσει ο γαιοκτήμονας στο προσωπικό

¹⁵⁸ ΙΑΚ, Αρχείο Τσιμηνάκη, αριθ. 6. αριθ, υποφ. Α/16 λυτό έγγραφο με ημερ. 26 Οκτωβρίου 1889.

¹⁵⁹ Εννοεί το φαγητό, επειδή το ψωμί ήταν η βασική τροφή και' επέκταση μεταφορικά εννοούσαν με τη λέξη αυτή την καθημερινή τους τροφή.

του. Οι τιμές των δημητριακών που παρατίθενται στον πίνακα που ακολουθεί είναι χαρακτηριστικές και απαραίτητες να δοθούν για να αντιληφθεί κάποιος τις διακυμάνσεις τους που ήταν αποτέλεσμα διάφορων συνθηκών και παραγόντων που τις επηρέαζαν κατά καιρούς.

ΠΙΝΑΚΑΣ 22

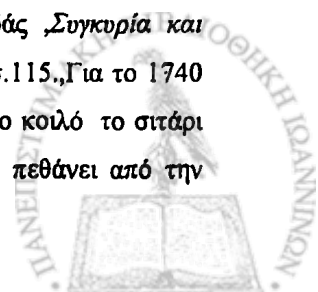
Η τιμή του σιταριού (γρόσια /κοιλό) (1740-1912)

Έτος	1792	1793	1794	1795	1811	1822	1823	1834	1889	1896	1897	1912
	2	5	6	4	8	12	12	10	15,30	16	16 ½	15

Πηγή:(1792-1795), Α Κ Ζ, Αυτό έγγραφο ,(1811-1822), Καλινδέρη Μιχαήλ, *Γραπτά μνημεία χρόνων τουρκοκρατίας*, Πτολεμαίς 1940, σ.37, (1823), Ι. Βασδραβέλλη, «Το αρχείο των αδελφών Γραμματικού» ό.π σ. 212, (1834), Θωμά Παπαθανασίου, «Το κατάστιχο της Ιεράς Μονής των Παμμεγίστων Ταξιαρχών του χωριού Ταξιάρχης Γρεβενών», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα Η* (1997), Σύνδεσμος Γραμμάτων και τεχνών Ν. Κοζάνης, σ., 204 ,(1889) Δημ. Νικολαΐδου, *Οθωμανικοί κώδικες*, Εν Κων/πόλει 1889, τόμος 4^{ος} σ.4067, (1896-1912), Ι.Α.Κ. *Αρχειό Τσιμηνάκη* ΚΤ 89 αρ.5., Συμφωνητικά έγγραφα ιδρύσεως Εταιρείας «Αδελφότης Ερμήφ». Πρακτικό συνεδριάσεως μελών της εταιρείας, λογ/σμοί «Αδελφότης Ερμήφ», Συμβόλαιο έτος 1884-1913.

Από τον παραπάνω πίνακα, προκύπτει ότι μεγάλη ύψωση της τιμής του σιταριού παρατηρείται κατά τα έτη 1793-1794, όπου έχουμε ειδικά για το τελευταίο έτος, τριπλασιασμό της τιμής. Μεγάλη αύξηση επίσης παρατηρείται και για τα έτη 1811, 1822-1823. Αυτό οφείλεται στην υποτίμηση του τουρκικού νομίσματος αφενός¹⁶⁰, αφετέρου δε στην έλλειψη εργατικών χεριών κατά τη διάρκεια της

¹⁶⁰ Η αύξηση της τιμής των σιτηρών την περίοδο 1793-1794 έγινε λόγω υποτίμησης του τουρκικού νομίσματος. Βλ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας (1700-1821)*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1988 σ.102, όπου και πίνακας υποτίμησης του τουρκικού νομίσματος και τιμή του σιταριού στη Θεσσαλονίκη (1741-1799). Συγκεκριμένα για το έτος 1793, σύμφωνα με τον Βασίλη Κρεμμυδά, η τιμή του σιταριού στη Θεσσαλονίκη τιμάται προς 240 παράδες που αντιστοιχεί σε 6 γρόσια και το 1794 προς 280 παράδες που αντιστοιχεί σε 7 γρόσια. Η αντίστοιχη τιμή στην περιφέρεια της Ανασελίτσας σύμφωνα με το αρχειακό υλικό υπολείπεται κατά 1 γρόσι αντίστοιχα της τιμής της Θεσσαλονίκης. Αυτό οφείλεται κατά τη γνώμη μας σε πολλούς παράγοντες μεταξύ των οποίων στα έξοδα μεταφοράς και στο κέρδος του εμπόρου. Μεγάλη ύψωση τιμών παρατηρήθηκε, σύμφωνα με τον Βασίλη Κρεμμυδά, στην αρχή της περιόδου 1804-1809 και αυτό οφείλεται στην υποτίμηση του τουρκικού νομίσματος το διάστημα αυτό. Βλ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *Συγκυρία και εμπόριο στην προεπαναστατική Πελοπόννησο 1793-1821*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1980, σ.115., Για το 1740 σε παρακλητική της εκκλησίας του Αγίου Αχιλλείου Πενταλόφου αναφέρεται ότι το κοιλό το σιτάρι είχε 420 άσπρα και ήρθε τέτοια μεγάλη ακρίβεια, που ο πληθυσμός κόντευε να πεθάνει από την

Επανάστασης του 1821, όπου αναγκάστηκαν πολλοί κάτοικοι της περιοχής να μετοικήσουν, εξαιτίας των καταπίεσεων και των διωγμών. Κλασικό παράδειγμα η περίπτωση του Βυθού, όπου έμειναν μόνον 8 οικογένειες, όπως προαναφέρθηκε. Αλλά και κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του Αλή πασά από τα τουρκικά στρατεύματα και μετά την πτώση του το 1822, έχουμε μείωση της παραγωγής λόγω αναταραχών και συνεχών διώξεων. Για τα υπόλοιπα έτη υπάρχει ανομοιογένεια πηγών οι οποίες προέρχονται από βιβλιογραφία και από αρχαικό υλικό του ΙΑΚ (Αρχειό Τσιμηνάκη). Το τελευταίο μας δίνει τιμές σιτηρών που προσεγγίζουν με αυτές της Ανασελίτσας και επειδή είναι γειτονικές περιοχές δε διαφέρουν ουσιαστικά. Το αγροτικό ημερομίσθιο το 1815 στην Κοζάνη ήταν για τον αλωνισμό 3 γρόσια ίσο δηλαδή με το εργατικό ημερομίσθιο¹⁶¹. Έτσι, για το 1811 που η τιμή του κοιλού ήταν 8 γρόσια, (με 24 οκάδες που ισοδυναμούσε το κοιλό) η τιμή της οκάς έφτανε τα 0,35 με τιμή αγροτικού ημερομισθίου του 1815 που ήταν 3 γρόσια, πλησίαζε δηλαδή το 1 γρόσι (1 γρόσι=40 παράδες), τιμή δηλαδή υψηλή σε σχέση με το αγροτικό ημερομίσθιο, το αποτέλεσμα της οποίας είχε άμεσο αντίκτυπο στην αγοραστική δύναμη των περισσότερων καταναλωτών κι αυτό βεβαίως για το παραπάνω ημερομίσθιο, γιατί διαφορετικά ήταν τα ημερομίσθια άλλων εργαζομένων.

Ασφαλέστερα συμπεράσματα βγαίνουν από τη σύγκριση τιμών της τιμής του κοιλού σιταριού στην Πελοπόννησο, όπου η τιμή του κοιλού (Κων/πολης) έκανε 507 παράδες στην εσωτερική αγορά¹⁶² και αντιστοιχούσε σε 12,6 γρόσια περίπου. Αυτό συγκρινόμενο με το αγροτικό ημερομίσθιο των 3 γροσίων στην Κοζάνη δείχνει ότι η τιμή του σιταριού ήταν αρκετά υψηλή σε σχέση με την αμοιβή ενός εργαζόμενου. Οι φόροι, επίσης, που επιβάλλονταν στην αγροτική παραγωγή

πέινα. Για το 1793 στο ίδιο βιβλίο στις σημειώσεις του παπα-Νικόλα αναφέρεται ότι το κοιλό το σιτάρι είχε 5 γρόσια (είναι ίδια τιμή και με τα αναφερόμενα στο αρχείο του Κων/νου Ζησόπουλου) και ότι – όπως αναφέρει – ενώ υπήρχε πολύ σιτάρι, εντούτοις, το έκανε πολύ ακριβό ο κόσμος. Για το 1811 στο ίδιο βιβλίο αναφέρεται σε σημείωση του Στέργιου Γεωργίου ότι η τιμή του κοιλού του σιταριού ήταν 8 γρόσια και ότι ήταν μεγάλη ακρίβεια. Για το 1822 αναφέρεται σε μηναίο Σεπτεμβρίου της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου Πενταλόφου σε σημείωση του Αθανασίου Παπαδημητρίου με ημερομηνία 10 Φεβρουαρίου 1822 ότι το κοιλό το σιτάρι είχε 12 γρόσια και ότι σε εκείνον τον καιρό χάλασαν τον Αλή πασά., Βλ. Μιχαήλ Καλινδέρη, *Γραπτά μνημεία ...* ό.π., σ. 37.

¹⁶¹ Ελένη Μπλιούρα, ό.π., σ. 287.

¹⁶² Βασίλης Κρεμμυδάς, *Συγκορία...* ό.π. σ. 121. Το κοιλό Κων/πολης ισοδυναμούσε 25,7 χλγ σιταριού, Βλ. Σοφίας Λαΐου, *Πτυχές του οικονομικού και κοινωνικού βίου της Σάμου ως βακουφίου κατά την οθωμανική περίοδο 16^{ος} - 18^{ος} αιώνας*, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 178, σημ. 9.

στην περιφέρεια του Βοΐου, δεν διέφεραν από αυτούς των άλλων περιοχών. Συγκεκριμένα αυτοί ήταν:

1) Κεσίμι

Ο φόρος αυτός ήταν φόρος αμοιβής προστασίας των γεωργών και πληρωνόταν κυρίως σε χρήμα¹⁶³. Ο φόρος αυτός σύμφωνα με την καταγραφή εξόδων του 1836 της κοινότητας Σιάτιστας, ήταν ετήσιος φόρος, που πλήρωναν οι καλλιεργητές στους σπαχήδες. Έτσι, πληροφορούμαστε ότι ανάμεσα στα ποικίλα δοσίματα ήταν και για «Τον λετφήν σπαχήν το κέσμι του των 1836...1200 γρόσια»¹⁶⁴. Πιο αποκαλυπτική γίνεται η αναφορά για το κέσμι του 1835 του Οσμάνη σπαχή για τα αμπέλια του Γιανκόβου (Γιάγκοβης) που ανέρχεται στο ποσό των 45 γροσίων¹⁶⁵, ποσό βέβαια μικρό για την περίπτωση, εκτός και εάν ήταν υπόλοιπο λογαριασμού, ή αν είχε δοθεί το υπόλοιπο του χρέους σε είδος. Ένα καθορισμένο ποσό φορολογίας πλήρωναν ετησίως στους σπαχήδες για κεσίμι και οι καλλιεργητές στην Ήπειρο και ειδικότερα στο Ζαγόρι¹⁶⁶. Αργότερα από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα οι κάτοικοι της πιο πάνω περιοχής, εκτός από το κεσίμι σε χρηματικό ποσό, επιβαρύνονταν και κεσίμι σε είδος, όπως: τυρί, μέλι, βούτυρο, καρύδια, τραχανά, ακόμη και αρνιά για το Πάσχα¹⁶⁷. Ακόμη η κοινότητα της Σιάτιστας, όπως φαίνεται από τις πηγές, επιβαρύνθηκε να δώσει 500 γρόσια στο σπαχή Λετφή από το λογαριασμό του Θεοχάρη, το 1833¹⁶⁸. Επίσης με το ποσό των 777 γροσίων στους σπαχήδες βεκύληδες Μουχαμέταγα και Αχμέταγα για τους φόρους των αμπελιών και άλλα μερίδια μαξούλια την 14 Απριλίου του 1836¹⁶⁹. «Όσα από γενήματα Λετφή ταχμινά 576»¹⁷⁰, «όσα ζημία από το κέσμη του Λετφή ταχνά 200 γρόσια»¹⁷¹.

¹⁶³ Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί...* ό.π., σ. 69.

¹⁶⁴ AZM, της Μανούσειας Βιβλιοθήκης Σιάτιστας, υπ' αριθ. 183 λυτό έγγραφο 1^η Μαΐου 1836. Το Αρχείο μερικώς έχει δημοσιευτεί από τον Αναστ. Μέγα. Βλ. «Το Αρχείον των οικογενειών Ζουπάν - Μωραΐτη-Περικλέους της Μανουσειού Δημόσιας Βιβλιοθήκης Σιατίστης», *Σιατιστέων Μνήμη, Λεύκωμα Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1972, Επιμέλεια, Αναστ. Γ. Μέγα σ. Α89-Α118. Η αναφορά στο υπ' αριθ. 180 έγγραφο βρίσκεται στη σελ. Α114, όπου δεν υπάρχει λεπτομερής αναφορά του περιεχομένου του εγγράφου. Το περιεχόμενο παρουσιάζεται σε λίγες σειρές επιγραμματικά, όπως και στα υπόλοιπα έγγραφα.

¹⁶⁵ AZM, ό.π., έγγραφο 1^{ης} Μαρτίου 1836.

¹⁶⁶ Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί...* ό.π., σ. 69.

¹⁶⁷ Στο ίδιο ό.π., σ. 70.

¹⁶⁸ AZM, ό.π., λυτό έγγραφο λογαριασμός Θεοχάρη υπ' αριθ. 180/20 Ιουνίου 1834.

¹⁶⁹ AZM, ό.π., υπ' αριθ. 183, No 2 έγγραφο με ημερ. 1^η Απριλίου 1836.

Εκτός από τα συνηθισμένα χρηματικά ποσά που υποχρεώνονταν να δίνουν στους спаχίδες επιβαρύνονταν να δίνουν και τροφή. Ο спаχής Λετφής πήρε από το Χάτζια για 10 μέρες 10 οκάδες ψωμί και ο спаχής Αχμέτ Ζεληγκόστη 5 οκάδες και 200 δράμια την 23 Ιουλίου του 1836¹⁷². Ο φόρος αυτός, όταν καταργήθηκε ο θεσμός των спаχίδων, έπαυσε να ισχύει και καθιερώθηκε το σύστημα της δεκάτης¹⁷³.

2) Η δεκάτη

Η δεκάτη ήταν έγγειος φόρος που επιβαλλόταν και σε μουαμεθανούς και σε χριστιανούς. Οι μεν μουσουλμάνοι έδιναν μόνο το δέκατο των προϊόντων της ετήσιας παραγωγής για τις γαίες που τους είχαν αρχικά παραχωρηθεί, ενώ οι χριστιανοί, συνήθως, πάνω από το δέκατο εξαιτίας της γονιμότητας του εδάφους¹⁷⁴. Η δεκάτη που πλήρωναν οι μουσουλμάνοι και οι χριστιανοί πάνω στην αγροτική παραγωγή στο πασαλίκι του Μοναστηρίου, μετά το 1850, είχε αρχίσει να καταβάλλεται σε χρήμα¹⁷⁵. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από την αναφορά του φόρου της δεκάτης στο Κριμίνι, όπου σύμφωνα με το κατάστιχο του παπα-Δημήτρη για τη δεκάτη (στάρι βρίζα, καλαμπόκι, ρόβι, γεμίσια) επιβαρύνθηκε ο ίδιος με το ποσόν των 540 γροσίων¹⁷⁶. Για την προ του 1850 περίοδο η απόδοση της δεκάτης γινόταν σε είδος, όπως φαίνεται εξάλλου και σε αποδείξεις спаχίδων που έχουμε προαναφέρει στην

¹⁷⁰ Στο ίδιο, ό.π., υπ' αριθ. 184/1^η Μαΐου 1836.

¹⁷¹ Στο ίδιο ό.π.

¹⁷² Στο ίδιο, ό.π., υπ' αριθ. 185 /23 Ιουλίου 1836 έγγραφο.

¹⁷³ Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί... ό.π.*, σ.75.

¹⁷⁴ Δ.Κ. Τσοποτού, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατίαν*, Βόλος 1912. Πιστή φωτογραφική αναπαραγωγή προηγούμενων εκδόσεων, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1977, σ.116, Μιχ. Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν τουρκοκρατίαν, (1715-1821)*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1939 σ.60, Η δεκάτη ήταν φόρος που αναλογούσε στην παραγωγή των προϊόντων και όχι στην έκταση της γης. Βλ. Σπύρος Ασδραχάς, *Ιστορικά απεικασματα*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ.131. Φώτη Παπανικολάου, *Ιστορία Κριμινίου*, ό.π., σ.57, όπου αναφέρει ότι η δεκάτη αποδιδόταν σε είδος, προφανώς αναφερόμενος για την προ του 1850 περίοδο.

¹⁷⁵ Κων/νος Βακαλόπουλος, «Πολιτική κοινωνική και οικονομική δομή του πασαλικιού Μοναστηρίου στα μέσα του 19ου αιώνα», *Μακεδονικά*, 21(1981), ΕΜΣ, σ.187.

¹⁷⁶ Νίκος Καλογερόπουλος, *Ραντοβίσι*, ό.π., σ. 142-143.

περιοχή του Μαρτσισιού (Περιστέρας)¹⁷⁷. Αλλά και κατά την περίοδο του 15^{ου}-16^{ου} αιώνα η πρόσδοος σε είδος ήταν πολύ διαδεδομένη, συνήθως στα σιτηρά, ενώ στα άλλα είδη (δεκάτη αμπελιών, μπουστανικών μελισσιών, λαχανόκηπων κλπ.) είχε μετατραπεί σε χρήμα εξαιτίας του ότι δεν διατηρούνταν για αρκετό χρόνο στις αποθήκες και δεν ήταν πάντα διαθέσιμα στην αγορά¹⁷⁸.

Σε πολλές περιπτώσεις που ο σπαχής έλειπε από το τιμάριό του, είχε αντιπρόσωπο (κεχαγιά), ο οποίος αναλάμβανε να συγκεντρώσει την οφειλόμενη ποσότητα σιτηρών από τους ραγιάδες (το μισό της σοδειάς ως δικαίωμα) και στη συνέχεια την πουλούσε στην αγορά Τσοτυλίου και την μετέτρεπε σε χρήμα, όπως άλλωστε συνέβαινε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στη Δέβλα (Κρυονέρι)¹⁷⁹.

Επειδή η φορολογία σε είδος ήταν αναλογική, ως προς την παραγωγή, δεν υπήρχαν σοβαρά προβλήματα ανισορροπίας στη σχέση :καθαρά εισοδήματα - οφειλόμενος φόρος, ενώ το αντίθετο συνέβαινε με τη χρηματική φορολογία που παρουσίαζε διακυμάνσεις και οφειλόταν είτε στη νομισματική υποτίμηση, είτε στην προσθήκη άλλων φόρων¹⁸⁰.

Κατά συνέπεια, η απόδοση σε χρήμα του φόρου λειτουργούσε σε βάρος του καλλιεργητή εξαιτίας αυτών των παραγόντων. Η απόδοση της δεκάτης σε είδος συνεχίστηκε σε ορισμένες κοινότητες του Βοΐου. Ένα έγγραφο του Καϊμακάμη της Ανασελίτσας με ημερομηνία 1 Απριλίου 1885 Λιαψίστη (Νεάπολη), εξουσιοδοτεί τον Αθανάσιο Ζησόπουλο από το Μαρτσισί (Περιστέρα) να εισπράξει το βασιλικό δέκατο από τα καλαμπόκια του προηγούμενου έτους της Σέλιτσας¹⁸¹. Παραθέτουμε

¹⁷⁷ Αρχείο Κων/νου Ζησόπουλου, ό.π., απόδειξη εξοφλητική ότι πήρε ο σπαχής από το Λαψίστι (Νεάπολη) 10 κοιά.

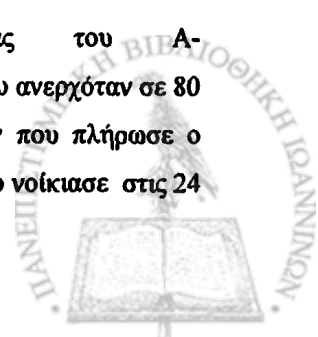
¹⁷⁸ Βέρα Μουταφτιέβα, *Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (15^{ος}-16^{ος} αι.)* εκδ. Πορεία, Αθήνα 1990, σ. 271.

¹⁷⁹ Βασίλειος Μίλιωσίδης, Προφορική μαρτυρία 10-10-2002, Κρυονέρι.

¹⁸⁰ Σπύρος Ι. Ασδραχάς, *Οικονομία και νοσιτροπίες*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988, σ. 124.

¹⁸¹ Α.Κ.Ζ., Το κείμενο δημοσιεύτηκε από τον Αθανάσιο Γιομπλάκη, «Τοπική Αυτοδιοίκηση στην Εράτυρα επί τουρκοκρατίας», Περ. «*Τα χνάρια*» Β (1983), Πολ. Σύλλογος Έρατυρας, σ. 32. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις η απόδοση της δεκάτης γινόταν σε χρήμα.

Έχουμε αποδείξεις πληρωμής από χωράφια της εκκλησίας του Αθνασίου Τσοτυλίου, όπου ο ενοικιαστής Ιμίν Ιλιάν πλήρωσε το δέκατο που ανερχόταν σε 80 γρόσια το 1901. Σε άλλη πάλι απόδειξη αναγράφεται το ποσόν των 42 γροσίων που πλήρωσε ο Κων/νος Παπαδόπουλος για εισφορά δεκάτης, για το χωράφι το εκκλησιαστικό που νοίκιασε στις 24

το κείμενο γιατί είναι σημαντικό. «Μουχτάριδες και Δημογέροντες από χωρίον Σέλιτσα με την διαταγήν την οποίαν έρχεται ο Κύριος Αθανάσιος Ζησόπουλος από Μαρτίσιση να τον δόσητε από το βασιλικόν δέκατον διακόσια ή τον Αριθ. 200 σινίκια¹⁸² καλαμβούκη το οποίον έχει να λάβη από το οθωμανικόν έτος 299 και αφ' ου τους κάμητε ταξίλη και να λάβητε μίαν απόδειξιν από αυτόν και αμέσως να το στείλλετε εις το ασιάρ Ικταρέ και αλέως να μην κάμητε διότι πεδεύεσθε Νομικώς.

1885 Απρίλιος 1 Ιαψίσιση

Ο Καϊμακάμης Ανασελίσισης (Υπογραφή Σφραγίδα)»

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι η είσπραξη δεν έγινε στο συγκεκριμένο τόπο και το έτος συγκομιδής, αλλά αργότερα, λόγω ίσως άλλων συνθηκών (μειωμένη σοδειά, φυσικές καταστροφές, αδυναμία εξόφλησης κλπ) και, ακόμη, ότι η είσπραξη της δεκάτης του καλαμποκιού γινόταν σε είδος, πράγμα που έρχεται σε αντίθεση με αυτά που προαναφέρθηκαν για την μετά του 1850 περίοδο. Φαίνεται ακόμη εδώ ότι η εκμίσθωση της δεκάτης έγινε από τον Αθανάσιο Ζησόπουλο, ο οποίος ήταν ενοικιαστής της δεκάτης. Η επιστολή, διαταγή του Καϊμακάμη η οποία περιέχει και δικαστική απειλή, σε περίπτωση που δεν δοθεί η δεκάτη που αναλογεί, απευθύνεται στους μουχτάρηδες και δημογέροντες οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για τη συλλογή σε είδος της δεκάτης.

Η ενοικίαση και υπενοικίαση της δεκάτης διατηρήθηκε μέχρι την απελευθέρωση και καταγράφονται σ' αυτές κάθε είδους καταπιέσεις και απάτες εκ μέρους των ενοικιαστών της δεκάτης και σε βάρος του ραγιά, ο οποίος σε πολλές περιπτώσεις αδυνατούσε να αποδώσει τον οφειλόμενο φόρο. Η οθωμανική κυβέρνηση αδυνατούσε να εφαρμόσει ένα σύστημα συλλογής της δεκάτης, είτε από ολιγωρία, είτε από απροθυμία, γι' αυτό ακολουθούσε την πάγια συνήθεια -την οποία χρησιμοποιούσε από παλιά- να βγάζει σε πλειστηριασμό το μήνα Μάρτιο κάθε χρόνο και να την κατοχυρώνει στον πλειοδότη¹⁸³. Η απόδοση σε χρήμα της δεκάτης των σταφυλιών στους ενοικιαστές γινόταν αφού προηγουμένως καθοριζόταν η αγοραία

Σεπτεμβρίου του 1901., ΑΚΖ, Στοιχεία για την ελληνική κοινότητα Τσοτλίου κατά την τουρκοκρατία (1856-1912) από έγγραφα της εφορευτικής επιτροπής του Ιερού ναού του Αγίου Αθανασίου.

¹⁸² Το συνοίκι ισοδυναμούσε με 16 οκάδες, βλ. Στάθης Ν. Τσοτσόρογ, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο*, Ι.Α. Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, σ. 129, σημ. 3, όπου έχουμε διαφοροποιήσεις της ισοδυναμίας του συνοικιού όπου σε άλλες περιοχές όπως στη Μάνη το συνοίκι ισοδυναμούσε με 10 οκάδες. Πάντως στην Επανάσταση το συνοίκι είχε 16 οκάδες.

¹⁸³ Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί* ..., ό.π., σ. 78.

τιμή των σταφυλιών. Στο Αρχείο Τσιμηνάκη αποκαλυπτική είναι μια αχρονολόγητη αίτηση -η οποία όπως φαίνεται πρέπει να είναι των αρχών του 20^{ου} αιώνα και μάλιστα του 1912 -και την οποία παραθέτουμε γιατί μας δείχνει τον τρόπο συλλογής της δεκάτης των σταφυλιών.

«Προς τον κ, Επίτροπον Κοζάνης ενταύθα. Κατά τους οθωμανικούς νόμους η αγοραία τιμή των σταφυλών επί τη βάσει της οποίας επληρώνετο υπό των διαφόρων φορολογουμένων παραγωγών σταφυλών ο εις χρήμα φόρος της δεκάτης εις τους ενοικιαστάς ωρίζετο υπό του Διοικητικού Συμβουλίου αποτελουμένου υπό του Καϊμακάμη, οικ. Εφόρου, Μητροπολίτου Μουφτή και τεσσάρων Συμβούλων (Αζάδων). Εφέτος όμως ένεκα του εκραγέντος πολέμου δεν κατωρθώθη υπό του προ της καλήψεως Διοικητικού Συμβουλίου να ορισθή η τιμή των σταφυλών ένεκα του οποίου δεν είνε δυνατή και η υπό των ενοικιαστών εισπραξις του επ' αυτών φόρου της δεκάτης εις χρήμα. Εφ' ω παρακαλούμεν όπως ευαρεστηθήτε να ενεργήσετε τα δέοντα προς ορισμόν της αγοραίας τιμής των σταφυλών.

Ευπειθέστατοι

Οι ενοικιασταί του φόρου της δεκάτης του χωρίου Δραβοδανίστης¹⁸⁴»¹⁸⁵. Η μίσθωση της δεκάτης συνεχίστηκε και στα επόμενα χρόνια μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους. Η μίσθωση γινόταν και μεμονωμένα και συνεταιρικά από ομάδα ατόμων με σκοπό το κέρδος. Οι συνέταιροι υπέγραφαν έγγραφο συνεταιρικό, μέσα στο οποίο καθορίζονταν οι όροι της μίσθωσης της δεκάτης, τα χρηματικά ποσά, τα οποία έπρεπε να αποδώσουν στο Δημόσιο Ταμείο για τη δεκάτη κάθε χωριού. Αποκαλυπτικό είναι ένα έγγραφο συνεταιρικό των μισθωτών της δεκάτης του Τσοτυλίου.

«Έγγραφο συνεταιρικών

Εν Τσοτυλίω σήμερον την δεκάτην του μηνός Ιουλίου του χλαιοστού εννενηκοστού δεκάτου εβδόμου έτους 1917, ημέραν της εβδομάδος Δευτέραν και ώραν 5ην μ.μ. οι υπογεγραμμένοι κ.κ. Νικόλαος Σταμουλάς, Κων/νος Ζησόπουλος, Γεράσιμος Α. Δώσσας και Νικόλαος Γεωργίου Φλιώνης κάτοικοι Τσοτυλίου, ομοφώνως προέβησαν εις συνεταιρισμόν σκοπός του οποίου είναι μίσθωσις της δεκάτης του τρέχοντος έτους διαφόρων χωριών της επαρχίας Ανασελίτσης και εμίσθωσαν την

¹⁸⁴ Δραβοδάνιστα= Η σημερινή Μεταμόρφωση Κοζάνης.

¹⁸⁵ ΙΑΚ, Αρχείο Τσιμηνάκη, φάκ. ΚΤ89, Ονοματικοί κατάλογοι χρεωστών αιτήσεις- σημειώσεις, αχρονολόγητο. Βρέθηκε με την ένδειξη «ΑΡΧΕΙΟ ΤΣΙΜΗΝΑΚΗ».

δεκάτην των χωριών Σιρότσιανης¹⁸⁶ αντί δραχμών 10705, Πλαζόμιστας¹⁸⁷ αντί δραχμών 10600, Βαΐπες¹⁸⁸ αντί δραχμών 15000, Νιστίμι¹⁸⁹ αντί δραχμών 13348, Μελιδονίου¹⁹⁰, αντί δραχμών 7000, Βρόδηζας¹⁹¹ αντί δραχμών 13348 και (Παλαιοκόπρα) Παλαιοκόπρια¹⁹² αντί δραχμών 2840 υπό τους εξής όρους.

1) Παν κέρδος, όπερ ήθελε προκύψει εκ της ενλόγω επιχειρήσεως θα διανέμεται εξ ίσου εις τους τέσσερεις συνεταιρούς.

2) Πάσα ζημία, ήτις ήθελε προκύψει εκ της εν λόγω επιχειρήσεως (θα διανέμεται εξ ίσου ως τους (διαγράφονται εξ λέξεις) θα καλύπτηται διά καταβολής χρηματικού ποσού εξ ίσου εξ ενός εκάστου των συνεταιρίων.

3) Δι' εκάστην δόσιν πληρωμής θα καταβάλλωσιν άπαντες οι συνέταιροι εξ ίσου άνευ ουδεμιάς προφάσεως.

4) Ταμίας της εταιρείας ορίζεται ο κ. Νικόλαος Σταμουλάς.

Δι' ο εγένετο το παρόν έγγραφον εις τετραπλούν όπερ αναγνωσθέν μεγαλοφώνως εις επήκοον πάντων και βεβαιωθέν υπεγράφη υπό των συνεταιρίων και των παρευρεθέντων μαρτύρων ως έπεται και εδόθη εις έκαστόν των συνεταιρίων ανά εν. Οι συνέταιροι Οι μάρτυρες¹⁹³ (Υπογραφές)

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι το σύστημα εκμίσθωσης της δεκάτης συνεχίστηκε και το 1917 από το ελληνικό κράτος με καθορισμένες τις τιμές των προϊόντων και στην περιφέρεια Ανασελίτσης, από το Γραφείο της οικονομικής Εφορίας Ανασελίτσης, όπως φαίνεται από συνοδευτικό έγγραφο του παραπάνω συνεταιρικού εγγράφου. Σ' αυτό καθορίζονται οι τιμές των αγροτικών προϊόντων¹⁹⁴ που είναι για την περίοδο εκείνη οι εξής: Πατάτες 0,30 κατ' οκά, καραμποτζάκι 0,12, αυτοφυές χόρτο 0,12 και κατά στρέμμα μπαχτσέδες (ανοιξιάτικοι) 30 δρχ, μπαχτσέδες (φθινοπωρινοί) 40, μποςτάνια 15. Ενώ, κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, οι τιμές των προϊόντων καθορίζονταν από επιτροπή την οποία

¹⁸⁶ Σιρότσιανη= Σημερινή Λεύκη.

¹⁸⁷ Πλαζόμιστα= Το σημερινό Σταυροδρόμι.

¹⁸⁸ Βαΐπες= Το σημερινό Χειμερινό.

¹⁸⁹ Νιστίμι= Το σημερινό Νόστιμο. Σήμερα ανήκει διοικητικά στο Νομό Καστοριάς.

¹⁹⁰ Μελιδόνι= Το σημερινό Μελιδόνι.

¹⁹¹ Βρόδηζα= Η σημερινή Βροντή.

¹⁹² Παλαιοκόπρια= Χωριό των Γρεβενών το σημερινό Δασάκι.

¹⁹³ Αρχείο Κων/νου Ζησόπουλου. Αυτό έγγραφο.

¹⁹⁴ Στο ίδιο ό.π., συνοδευτικό έγγραφο με τις τιμές των προϊόντων.

αποτελούσαν ο Καϊμακάμης, ο οικον. έφορος, ο μητροπολίτης, ο μουφτής, και τέσσερις σύμβουλοι (αζάδες) και φυσικά τον τελευταίο λόγο είχαν οι εκπρόσωποι της τουρκικής κυβέρνησης. Στην άλλη περίπτωση οι τιμές καθορίζονταν από τα κατά τόπους γραφεία των οικονομικών εφοριών. Εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι φορολογούνταν και στις δυο περιπτώσεις το αυτοφύες χόρτο, που όπως έχει προαναφερθεί στην κοινότητα Ζουπανίου, η τουρκική διοίκηση ζητούσε να καταρτιστεί τεφτέρι συλλογής χόρτου για τη φορολογία της δεκάτης το 1890¹⁹⁵, ενώ για το 1889 υπάρχει στον κώδικα κατάσταση ολικής ποσότητας χόρτου με το αντίστοιχο δέκατο¹⁹⁶. Σ' αυτό η οφειλόμενη ποσότητα δέκατου σε είδος ανέρχεται στο πραγματικό 10%.

Οι εκμισθωτές της δεκάτης, πάλι, του Τσοτυλίου, όπως φαίνεται από το συνεταιρικό έγγραφο, επέλεξαν για την εκμίσθωση χωριά τα οποία στην πλειονότητά τους κατοικούνταν από μουσουλμάνους (Βαλαάδες), και άλλα ήταν μεικτά, ενώ ελάχιστα ήταν αμιγώς ελληνικά.

Συγκεκριμένα από τα παραπάνω χωριά ήταν: μουσουλμανικά: Σιρότσιανη (Λεύκη), Βαΐτες (Χειμερινό), Βρόδρηζα (Βροντή) Πλαζόμιστα (Σταυροδρόμι), μεικτά: Νιστίμι (Νόστιμο) και χριστιανικά: Μελιδόνι. Τα μουσουλμανικά χωριά ήταν καθαρώς γεωργικά και συνάμα παραγωγικά, γιατί οι μουσουλμάνοι είχαν καταλάβει τα παραγωγικά μέρη, ενώ από τα ελληνικά χωριά το Μελιδόνι ως παραποτάμιο χωριό είχε εύφορα χωράφια. Οι λόγοι λοιπόν εκμίσθωσης της δεκάτης από τους παραπάνω εκμισθωτές ήταν προφανείς και ως σκοπό είχαν, άλλωστε το κέρδος, το οποίο στην προκειμένη περίπτωση ήταν σχεδόν βέβαιο.

Δεν παραλείπουμε, βεβαίως, το γεγονός ότι οι Βαλαάδες φημίζονταν για την αφέλειά τους, η οποία λειτουργούσε προς όφελος των εκμισθωτών. Ο φόρος της ενοικίασης της δεκάτης, σύμφωνα με τον Γ.Ν. Κοφινά, ήταν για μεν το 1912 250.000 δρχ και το 1913 204.984¹⁹⁷. Για το χρονικό διάστημα από 1^{ης} Ιανουαρίου

¹⁹⁵ Κώδικας Κοινότητας Ζουπανίου, αριθ, 23 με ημερομηνία 24 Μαρτίου 1890, σύμφωνα με το οποίο οι μουχταροδημογέροντες απαντούν στο Μουδίκη Ζουπανίου ότι αδυνατούν να κάνουν τεφτέρι χόρτου για τη συλλογή της δεκάτης.

¹⁹⁶ Κώδικας Κοινότητας Ζουπανίου, χωρίς σελίδα, κατάσταση με ημερομηνία Ζουπάν 30 Ιουλίου 1890, σύμφωνα με το οποίο η συνολική ποσότητα χόρτου ανερχόταν σε 9.095 οκάδες και το δέκατο σε 909,5 οκάδες από 157 συλλέκτες χόρτου.

¹⁹⁷ Γ.Ν. Κοφινάς ό.π., σ. ιζ.

μέχρι 31 Δεκεμβρίου του 1913 τα εισπράξιμα έσοδα από το φόρο της δεκάτης ήταν 67.886,60δρχ¹⁹⁸, από 1^{ης} δε Ιανουαρίου 1913 μέχρι τέλους 262569,80 δρχ.¹⁹⁹. Η δωροδοκία ,πάντως, εξακολουθούσε να υφίσταται εκ μέρους των εκμισθωτών (Πλιζάμηδων) ,παρόλο που είχε καταργηθεί βάσει του ισχύοντος νόμου κατά την περίοδο του Hatt-i Serif 1839,Hatt-i Humayun 1856 ,όπου είχε καθιερωθεί σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, ισότητα μεταξύ φορολογιών και στρατιωτικών υποχρεώσεων όλων των υπηκόων²⁰⁰.

3. Κρασονόμι ή ζιντζιριές ή κρασιάτικο (γιουμπρούκ)

Ο φόρος αυτός γνωστός ως *resm-i-zeciyeye* είχε επιβληθεί στο τέλος του 18^{ου} αιώνα και ο φόρος στο ελεύθερο εμπόριο ήταν για κάθε οκά κρασί 2 παράδες και για κάθε οκά ρακιού 4 παράδες.²⁰¹ Μια πρώτη αναφορά για τα κρασονόμια έχουμε από το Αρχείο του Κων/νου Ζησόπουλου ,όπου από ένα λυτό έγγραφο του 1816 παρέχεται η πληροφορία ότι τα κρασονόμια του σπαχή ήταν 34 παράδες²⁰². Η αναφορά αυτή μας δίνει τη συνολική εισφορά του κρασονομιού που ανέρχεται σε 34 παράδες .Δε γνωρίζουμε την τιμή που αναλογεί σε κάθε οκά κρασιού για να προσδιορίσουμε επακριβώς την ποσότητα κρασιού που είχε ο φορολογούμενος του Μαρτσιστίου (Περιστεράς).Η αναλυτική επιβάρυνση του παραπάνω φορολογούμενου επειδή είναι αποκαλυπτική την παραθέτουμε:

«1816 θήμησις το δοσημό μου της χρονιάς

δηά ταμπέλλα και σιμί γρ. 38 πρ. 10

δηά του χρέη δόσιμο γρ. 36 πρ. 20

74 30

κρασονόμια του σπαχή παράδες 34

κανίσκια του σπαχή νεφέρη παρ. 75

¹⁹⁸ Στο ίδιο ό.π., σ. κστ.

¹⁹⁹ Στο ίδιο ό.π., σ.ιη.

²⁰⁰ Νικολάου Πανταζόπουλου, «Τα προνόμια ως πολιτιστικός παράγων εις τας σχέσεις χριστιανών Μουσουλμάνων».(Ανάτυπον),*Επιστημονική Επετηρίς Νομικών και Οικονομικών Επιστημών τ.Θ* ,Θεσσαλονίκη 1975, σ.866.

²⁰¹ Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί*.ό.π., σ.81, σημ.4.

²⁰² Α ΚΖ,λυτό έγγραφο με ημερ. 1816.

κρασιάτηκο γρ.20»²⁰³. Από τα παραπάνω παρατηρείται ότι η καταβολή των φόρων αυτών γίνεται σε χρήμα και όχι σε είδος. Πότε έπαψε να αποδίδεται ο φόρος αυτός του κρασονομιού δε μας είναι γνωστό, γιατί δεν έχουμε σχετικές αναφορές.

Ο φόρος του κρασιού ονομαζόταν «γιουμπρούκ». Σύμφωνα με μια απόδειξη «γιουμπρουκτσή» το 1887 αναλογούσε φόρος για 2000 οκάδες κρασί 424 γρόσια²⁰⁴. Εύκολα συμπεραίνει κανείς ότι ο φόρος που αναλογούσε κατά οκά ήταν 4,71 γρόσια και ήταν της τάξης του 21,2% ποσό αρκετά υψηλό για τους φορολογούμενους. Φαίνεται, όμως, ότι ο φόρος αυτός ήταν δυσβάστακτος για τους αμπελοκαλλιεργητές της Σιάτιστας. Σύμφωνα με την επιστολή του προεστού της Σιάτιστας Γεωργίου Νιόπλιου, που στάλθηκε από την Κων/πολη στους προεστούς και προύχοντες της Σιάτιστας στις 16 Φεβρουαρίου 1841, φαίνεται ότι η Σιάτιστα για τα κρασιάτικα πλήρωνε το ποσόν των 10.000 γροσίων, ποσό για το οποίο επέμεινε ο ίδιος να συνεχιστεί να καταβάλλεται και να επιστρέψει η κοινότητα στο προηγούμενο ευνοϊκό φορολογικό καθεστώς, γιατί τώρα, όπως αναφέρει, η τιμή του φόρου είναι 4 παράδες κατά οκά κρασιού και 8 κατά οκά ρακής.²⁰⁵ Αυτός ο φόρος πληρωνόταν και στο Τσοτύλι σε χρήμα. Ο ειδικός που έκανε την καταμέτρηση των βαρελιών σύμφωνα με τη χωρητικότητά τους όριζε και το σχετικό φόρο. Στη Μόρφη το ρακί δε φορολογούνταν²⁰⁶.

Για κάθε περιοχή σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητές της, υπήρχε και η ανάλογη φορολογία. Έχουμε αποδείξεις πληρωμών κρασορακιών για το 1881-82²⁰⁷, το 1884-85 του Χριστόδουλου Ζωγράφου²⁰⁸, για το 1903-1904²⁰⁹ και το 1913²¹⁰. Το φόρο αυτό

²⁰³ AKZ, ό.π.

²⁰⁴ Στ ίδιο βό.π., λυτό έγγραφο με ημερομ. 10 Φεβρουαρίου 1887 με σημείωση: « Η πεσούλα του Ξίν Γιουμπρουκτσή 1887 Φεβρ. 10 διά 2000 οκ. κρασή γρ. 424 εις γρ. % Κ. Ζησόπουλος ».

²⁰⁵ Δημήτριος Γ. Σιάσιος, « Η Σιάτιστα στην περίοδο των μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ) 1839-1856. Μια επιστολή του Γ. Νιόπλιου του 1841 », Σιατιστινά 2 (1989), σ. 31. Ο ίδιος αναφέρει στη σημ. 44 ότι το κρασιάτικο ήταν φόρος (ένα είδος δεκάτης επί της προσόδου) πάνω στην παραγωγή του κρασιού και ότι αυτό λέγεται κρασονόμι. Ίσως την περίοδο εκείνη να υπήρχε ταύτιση του φόρου αυτού με το κρασονόμι, ενώ για το 1816 υπάρχει διαφοροποίηση του φόρου, ο οποίος καταβάλλεται σαν κρασονόμια του σπαχή και άλλος φόρος είναι τα κρασιάτικα, όπως φαίνεται από το σημείωμα.

²⁰⁶ Τζώρτζης Βασιλείος, Μόρφη το χωριό μου, Θεσσαλονίκη, χ.χ.έ., σ. 60.

²⁰⁷ Ι.Α.Φ.Σ.Α.Π.Θ., φάκελος 21 λυτά έγγραφα 6, Διάφοροι αποδείξεις καταβολής φόρων επί τουρκοκρατίας του β' ημίσεος του 19^{ου} αιώνας και εξής β' μισό 19^{ου} αιώνα (Σιάτιστα).

²⁰⁸ Στο ίδιο, ό.π.

αναλάμβανε να το μαζέψει συνολικά κάποιος αρμόδιος .Αφού όριζε το ποσό , αυτός που έκανε την καταμέτρηση των κρασιών (ο γιουμπρουκτσής), έδινε στη συνέχεια έγγραφη διαταγή σύμφωνα με την οποία έπρεπε ο μουχτάρης ή κάποιο άλλο μέλος της μουχαροδημογεροντίας να συγκεντρώσει το ποσό συνολικά από όλο το χωριό.Ενδεικτική είναι η περίπτωση μιας τέτοιας έγγραφης εντολής στην περιφέρεια Τσοτυλίου που βρέθηκε στο Αρχείο του Κων/νου Ζησόπουλου : « του σηνέτη²¹¹ του ξινγινπρουτζι δια του χουριον εδουσαν 1000 γροσια κη να τα μασου ασσαπου του χουριον 1879 μαρτιου 7»²¹².Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι ο φόρος αυτός διατηρήθηκε μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και με την πάροδο του χρόνου υπήρχε σταδιακή αύξηση .

4)Τσελεπικό ή προβατονόμιο

Ο φόρος αυτός ,γνωστός ως αντέτι αγνάμ (adet-i-ağnam) (βυζαντινό προβατονόμιο), είχε επιβληθεί στα γιδοπρόβατα.Σύμφωνα με αυτόν οι ποιμένες ήταν υποχρεωμένοι να καταγράφουν τον ακριβή αριθμό των γιδοπροβάτων και να αποδίδουν τον ανάλογο φόρο.Σε αντίθετη περίπτωση τιμωρούνταν με ειδικές ποινές.Η φορολογία αυτή συνεχίστηκε μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, υπολογιζόταν δε κατά κεφαλή ζώου²¹³. Η φορολογία αυτή ,όπως προκύπτει από διάφορα έγγραφα αρχείων για την επαρχία που εξετάζουμε ,δε σταμάτησε στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, αλλά συνεχίστηκε και αργότερα.Το 1855 στο κατάστιχο του παπα-Δημήτρη στο Κριμίνι υπάρχει σημείωση για Τζελέπκα (γίδια =15,πρόβατα 17)²¹⁴. Αλλά και προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα έχουμε αποδείξεις για καταβολή του φόρου αυτού και στο Κωνσταντινικό(Αυγερινό) σύμφωνα με τον πίνακα που παραθέτουμε πιο κάτω.

²⁰⁹ Στο ίδιο ό.π., με τη σημείωση: «απόδειξις πληρωμής κρασορακίου του έτους 1903-904 διά κοιλ. 470 μαύρον και 50 λευκόν Γρ. το όλον 94:30 εκλήρωσα την 15 Μαρτίου 1904.

²¹⁰ Στο ίδιο ,ό.π., με σημείωση:απόδειξις πληρωμής κρασορακίης του έτους 1912-13 κοιλό γραμ:740 οκάδες 569 Γρόσ. 220 λίρ.102 ½ επλήρωσα Μαρτίου 26 1913».

²¹¹ Σενέτι (λ. τουρκική sened) =διαταγή,αποδεικτικό έγγραφο.

²¹² ΑΚΖ,αυτό έγγραφο με ημερομ. 1879 Μαρτίου 7 .Η διαταγή είναι γραμμένη με αραβική γραφή και η σημείωση με ελληνική όπως έχει προαναφερθεί.

²¹³ Νεοκλής Σαρρής ,*Οσμανική πραγματικότητα.Συστηματική παράθεση δομών και λειτουργιών.Η δογματική διοίκηση*,τόμος ΙΙ,εκδ.Αρσενίδη ,Αθήνα,χ.χ.έ, σ. 172.,όπου μέχρι το 1595 ήταν 1 άσπρο για 2 πρόβατα,αργότερα 1 άσπρο για ένα πρόβατο.

²¹⁴ Νίκος Καλογερόπουλος,*Ραντοβίσι-Ροδοχώρι...*,ό.π.,σ.142.

ΠΙΝΑΚΑΣ 23

Τσελεπικός φόρος Κωνσταντινικού (Αυγερινού) (1896-1898).

α/α	Αριθμ.γίδοπρ.	Όνομα	Γρόσια
1.	207	Παναγιώτης Τσέκαρ(ης) το όλον ²¹⁵	931,20
2.	80	Παναγιώτης	360
3.	61	Στέργιος Βάγγος	274,20
4.	17	Μακαριάς	76,20
5.	16	Καραχλές	72
6.	6	Καπέσιος	27
7.	19	Κώστας Τζουμακές	85,20
8.	8	Δ. Μουχαρεμής	36
9.	229	Γεώργιος Νάνος	1030,20
10.	227	Δημήτριος Τριαντάφυλλος	1021,20
11.	10	Νικόλαινα Καρανίκα	45
12.	25	Ζήκου Καρακούλ(η)	112,20
13.	130	Χρήστος Νάνος το όλον	585
14.	50	Του ίδιου	225
15.	80	Αθανάσιος Χόδος	360
16.	95 του ίδιου	Δημήτριος Ξεαρχος	427
17.	146	Δημ.Βαργιάμης το όλον	657
18.	79	Του ίδιου	355,20
19.	35	Ζήκου Βαρσάμη	157,20
20.	32	Λάμπρος	144
21.	227	Παύλος Καρανικόλας το όλον	1021,20
22.	123	Του ίδιου	553
23.	24	Γουλιαμπέρης	108
24.	11	Π.Καρανικόλας	49,20

²¹⁵ Η πρώτη ένδειξη «το όλον» δείχνει το συνολικό αριθμό των ζώων. Από κάτω ακολουθούν οι ιδιοκτήτες κτηνοτρόφοι. Αν προστεθούν τα ζώα τους δείχνουν το συνολικό αριθμό καθώς και το φόρο που αναλογεί.

25.	19	Χρήστος Νάκουσ	85,20
26.	8	Δ.Κουτσουλάϊ	36
27.	2	Κ.Χασιώτης	9
28.	33	Γιάνης καρανικόλας	148
29.	57	Βασίλειος Δράτσας το όλον	256,20
30.	48	Του ίδιου	216
31.	6	Στέργ.Γόγου	27
32.	3	Χρ. Γόγου	13,20
33.	182	Γιάνης Σλίκας το όλον	819
34.	99	Του ίδιου	445,20
35.	37	Βασ. Κόκκινος	166,20
36.	4	Χρήστος Φέτσαρης	18
37.	22	Γιαννάκης	99
38.	20	Ντογόγαμβρος	90
39.	215	Μιχαήλ Βάγκου το όλον	967,20
40.	122	Του ίδιου	549
41.	56	Φίλιππος Βαρσάμης	252
42.	26	Γιάνης Βαρσάμης	117
43.	11	Ευθ.Γόγου	49,20
44.	79	Δημ.Μητούλης το όλον	355,20

Πηγή :Φορολογικό Τεφτέρι του χωριού Κωνσταντικού (Αυγερινού) 1896,εναπόκειται στην ιδιωτική συλλογή του Ιωάννη Καραγεωργίου.

Από τον παραπάνω πίνακα διαπιστώνεται ότι ο ετήσιος κατά κεφαλή φόρος των γιδοπροβάτων ήταν 4,5 γρόσια.Ακόμη , γίνεται φανερό ότι οι κτηνοτρόφοι ήταν 36, μικρό ποσοστό σε σχέση με τον πληθυσμό ,δεδομένου ότι στο φορολογικό τεφτέρι αναγράφονται 164 φορολογικές μερίδες.Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο πληθυσμός ασχολούνταν με άλλα είδη επαγγελμάτων.Μέσα στους κτηνοτρόφους ,αν μπορεί να χαρακτηριστούν έτσι όλοι, υπάρχουν και μερικοί που έχουν ελάχιστο αριθμό γιδοπροβάτων.Αυτοί με τον μικρό αριθμό ζώων κάθε άλλο παρά κτηνοτρόφοι μπορούν να χαρακτηριστούν.Η εκτροφή των λίγων γιδοπροβάτων γινόταν για αυτοκατανάλωση.

5) Η δεκάτη των ζώων

Ένας άλλος επίσης φόρος ήταν το ονταλίκ αγνάμ ρεσμί (ondalik ađnam resmi) δηλαδή η δεκάτη των ζώων. Σκοπός της ήταν η προμήθεια του τουρκικού στρατού σε κρέας και συνήθως αποδιδόταν σε είδος. Το 1830 έγινε συνένωση με τη φορολογία των ζώων και καταβαλλόταν από κοινού²¹⁶. Στην επαρχία της Ανασελίτσας, αλλά και στην ευρύτερη ακόμη περιοχή, η δεκάτη των ζώων καταβαλλόταν και μετά το 1830 γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με τα παραπάνω αναφερόμενα στη βιβλιογραφία.

Γνωρίζουμε ότι το 1836 από το αρχείο των αδελφών Γραμματικού της Βλάστης, ότι τα χωριά Δέβλα (Κρυονέρι) με συνολικό αριθμό γιδοπροβάτων 830, Χορσιό (Χορηγός), με 640 γιδοπρόβατα, Δριάνοβο (Δρυόβουνο) με 2330 γιδοπρόβατα, Βελίστι (Ασπρούλα) με 820 γιδοπρόβατα έδωσαν 83,64,233,82, γιδοπρόβατα αντίστοιχα σε είδος²¹⁷. Τον τζελεπικό αυτό φόρο ανέλαβε να συγκεντρώσει για λογαριασμό της Χρούπιστας (Άργους Ορεστικού) κάποιος Στέργιος. Νομίζουμε, όμως, ότι η περιοχή δεν είχε απαλλαγεί από τη δεκάτη των ζώων. Σε περιόδους πολεμικών αναταραχών εμφανιζόταν πιο πυκνά και μάλιστα ήταν ένας από τους πιο βαρείς φόρους.

²¹⁶ Νεοκλής Σαρρής *Οσμανική πραγματικότητα*, ό.π., σ. 173.

²¹⁷ Ιωάνν. Βασδραβέλλη, «Το αρχείον των αδελφών Γραμματικού», *Μακεδονικά*, 4(1955-1960), εκδ. ΕΜΣ, σ. 228.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ-ΕΜΠΟΡΙΟ

1.Βιοτεχνία

Το ορεινό του εδάφους ,η διάβρωση¹,ο μικρός γεωργικός κλήρος ,το φτωχό του εδάφους ,με συνέπεια τη μικρή γεωργική παραγωγή ,η πληθυσμιακή έκρηξη που σημειώνεται κατά το 18^ο και 19^ο αιώνα και που παρατηρείται ιδιαίτερα στους ορεινούς οικισμούς εξαιτίας των μετακινήσεων των πληθυσμών ,οδήγησαν τους κατοίκους σε αναζήτηση συμπληρωματικών εργασιών, εκτός της γεωργίας και κτηνοτροφίας που αποτελούσε την κύρια πηγή εσόδων .Σ' αυτά θα προσθέσουμε την απλή εμπορευματική παραγωγή που παρατηρείται ειδικά στα γεωργικά προϊόντα, αλλά και στα κτηνοτροφικά σε μικρότερη κλίμακα και που ο αγρότης αναγκάζεται να πουλήσει αυτό που παράγει.

Οι ορεινοί αυτοί οικισμοί ,όμως, δεν εξασφάλιζαν άνετους όρους διαβίωσης, γιατί η γεωργική εργασία σε φτωχά εδάφη και μάλιστα σε πλαγιές βουνών δεν ήταν εύκολη και δεν παρείχε τα προς το ζην απαραίτητα προϊόντα.

Η κτηνοτροφία αποδείχτηκε πιο συμφέρουσα για τους ορεινούς αυτούς οικισμούς και κατ' επέκταση η βιοτεχνία επεξεργασίας και κατασκευής μαλλιών υφασμάτων μάλλινων,καπών και σκουτιών².Όταν μάλιστα αυξήθηκε ο πληθυσμός, δημιουργήθηκε οξύ πρόβλημα επιβίωσης, με αποτέλεσμα οι κάτοικοι να αναζητήσουν άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ή του εξωτερικού για εγκατάσταση.Οι ανθηρές ελληνικές παροικίες του εξωτερικού δημιουργήθηκαν, κυρίως,από κατοίκους ορεινών οικισμών,καθώς και από κατοίκους της ευρύτερης περιοχής.Έτσι, δημιουργήθηκε ο πρώτος βιοτεχνικός πυρήνας που ως πρώτη ύλη είχε κτηνοτροφικά προϊόντα.

¹ Η διάβρωση είναι ο μεγαλύτερος εχθρός των ορεινών και ημιορεινών περιοχών.Τα κύρια αίτια της διάβρωσης ήταν η καλλιέργεια σε κεκλιμένες εκτάσεις (ορεινές περιοχές συνήθως,καθώς και ο πρωτόγονος αναρχικός τρόπος άσκησης της κτηνοτροφίας.(ο αριθμός των βοσκήσιμων ζώων να είναι ανάλογος με τις βοσκήσιμες εκτάσεις) και τέλος η μη κανονική εκμετάλλευση των δασών.Βλ.Αντώνη Πήτα .,«Αλιάκμονα»,*Εφημερίδα της Εράτρας* αριθ.φύλλου 80/Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2000,σ.4. .

² Απόστ.Βακαλόπουλου ,*Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας*,εκδ.ΕΜΣ,Θεσσαλονίκη 1958, σ.5.

Εκτός ,λοιπόν, των γεωργικών και κτηνοτροφικών προϊόντων εξάγονταν και έτοιμα βιοτεχνικά προϊόντα ³. Η οικονομική ακμή του καζά ,ιδίως το 18^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα ,που οφειλόταν στην ανάπτυξη του εμπορίου,είχε ως συνέπεια την αύξηση της δραστηριότητας των εμπόρων. Βασικοί βιοτεχνικοί τομείς που διακρίθηκαν στον καζά Ανασελίτσας ήταν:

- 1) Ο τομέας κατεργασίας δερμάτων και κατασκευής όλων των συναφών προϊόντων που προέρχονται από αυτά (γουναρικά και γενικά δερμάτινα προϊόντα).
- 2) Ο τομέας σαπωνοποιίας (οικοτεχνική παρασκευή σαπουνιού).
- 3) Ο τομέας οικοτεχνικής παραγωγής μεταξωτών υφασμάτων, κεντητική, πλεκτική με φυσική μεταξωτή κλωστή καθώς και η περιοδική απασχόληση παραγωγής μάλλινων νημάτων ,υφασμάτων ,φανελλών, καλτσών, ζακετών. σε σπιτικούς αργαλειούς.
- 4) Ο τομέας κατασκευής κεριών.

Αν και τις οικιακές τους ανάγκες οι χωρικοί τις κάλυπταν με την κατασκευή διάφορων οικιακών συσκευών και ειδών ένδυσης, εντούτοις, στα μεγαλύτερα αστικά κέντρα ,όπως στη Σιάτιστα, εργαστήρια παπουτσιών υπήρχαν από το 1724⁴, όπως φαίνεται από την επιγραφή στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη της Σιάτιστας ,γιατί η συντεχνία των παπουτσιών ανέλαβε τη δαπάνη για την ιστορία της παραπάνω εκκλησίας. Άλλη αναφορά για « νταμπάκικα⁵ χωράφια» γίνεται το 1696 σε μια πράξη του Κώδικα της Μητρόπολης Σισανίου και Σιατίστης⁶.

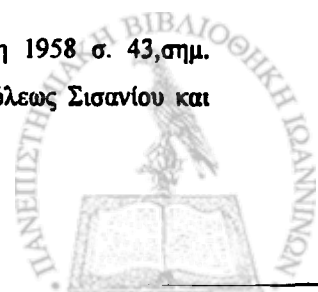
Από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα άρχισαν να δημιουργούνται οι συντεχνίες των χριστιανών που επιδόθηκαν κυρίως στην εριουργία, βαμβακουργία στην βυρσοδεψία, την κηροπλαστική, τη λινουργία ,τη μεταξουργία και τα περισσότερα βιοτεχνικά κέντρα υπήρχαν σε διάφορες πόλεις της Δυτικής Μακεδονίας και Κεντρικής Μακεδονίας (Κοζάνη,Καστοριά,Σιάτιστα κ.α.), εκεί που αφθονούσαν οι πρώτες

³ Χαρίλαου Παπαχρήστου, Συμβολή εις την μελέτην των βασικών χαρακτήρων της χωρικής οικονομίας της Ελλάδος, Αθήναι 1954, σ. 152.

⁴ Ν. Μουτσοπούλου, Συμβολή στη μορφολογία της ελληνικής Γραφής, Λεόκωμα βυζαντινών και μεταβυζαντινών επιγραφών, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 123 ,(334) όπου και η επιγραφή: «ΕΙΣΤΟΡΙΘΥ ΔΗΑ ΔΑΠΑΝΗΣ ΤΟΝ ΠΑΠΟΥΤΖΟΙΔΩΝ ΔΕΙΑ ΨΗΧΥΚΗΝ ΑΥΤΩΝ ΣΟΤΗΡΙΑΝ 17 ΟΥ Υ ΙΟΥΝΟΥ 24 ». (1724) .Σύμφωνα με την επιγραφή η ιστορία έγινε το 1724. Η εκκλησία κτίστηκε το 1700, βλ. Νικολάου Δάρδα, Ιεροί ναοί και παρεκκλήσια της Σιατίστης, Αθήναι 1964, σ. 17.

⁵ Από το ταμπάκης =βυρσοδέψης λέξ. τουρκ. (tabak).

⁶ Μιχ. Αθ. Καλινδέρη, Αι συντεχνίαι της Κοζάνης επί τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1958 σ. 43, σημ. 2, όπου ο Αρχιεπίσκοπος Αχριδών Ζωσιμάς σε πράξη του κώδικα της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης, διαμοιράζει την πατρική του περιουσία με τον αδελφό του Θωμά.

ύλες⁷. Τα υποδηματοποιεία της Σιάτιστας ήταν αξιόλογα κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα⁸.

Η γουνοποιία, επίσης, κατείχε ξεχωριστή θέση στην περιοχή και ειδικά στη Σιάτιστα. Ο βασικός λόγος που έκανε τους Σιατιστινούς να ασχοληθούν με την τέχνη αυτή ήταν η συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση, εκ μέρους των Τούρκων πτλούχων οι οποίοι αρέσκονταν στο να φορούν γουναρικά, ως ένδειξη πλούτου, πολιτικού βαθμού και εξαιρετικής εύνοιας. Η τοπική ζήτηση ήταν ελάχιστη, γιατί οι κάτοικοι έκαναν χρήση των ακατέργαστων δερμάτων των αιγοπροβάτων καλύπτοντας τις ανάγκες τους αυτές στην οικοτεχνία. Οι σουλτάνοι επίσης είχαν περιλάβει στο ενδυματολόγιό τους τα γουναρικά και στους αξιωματούχους τους.

Το 1691 κατεργάζονταν στη Σιάτιστα τις μηλόγουνες, ένα είδος γούνας, που γινόταν από το περισσότερο κοκκινωπό τμήμα του δέρματος της αλεπούς⁹. Δηλωτικό της επεξεργασίας των γουναρικών και μάλιστα των λυγκών είναι και το επώνυμο Καρακουλάκης που συνηθίζεται στη Σιάτιστα¹⁰. Ανθηρή βιοτεχνία κατασκευής γουναρικών υπήρχε στη Σιάτιστα¹¹ κατά την τουρκοκρατία, καθώς και σε άλλες πόλεις όπως στην Κοζάνη¹², στην Καστοριά¹³, στα Ιωάννινα, όπου από τις αρχές του

⁷ Βασίλης Κ. Γούναρης, «Οικονομικές εξελίξεις στη Μακεδονία, 1430-1912» *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία, ιστορία-Οικονομία-Πολιτισμός*, Επιμέλεια: Ιωάννης Κολιόπουλος-Ιωάννης Χασιώτης, εκδ. Παπαζήσης-Παρατηρητής χ.τ.χ.έ., σ. 64.

⁸ Βακαλόπουλος Κων/νος, *Νεότερη ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912)*, εκδ. Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 163.

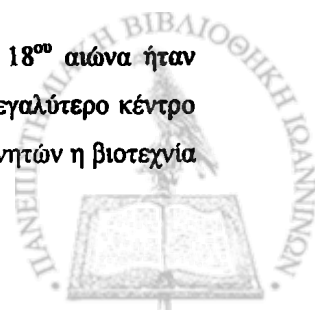
⁹ Λεωνίδας Θ. Πουλιόπουλος, *Ιστορική εξέλιξη της γουνοποιίας και ο ρόλος της Καστοριάς*, εκδ. Καστοριανή Εστία, Καστοριά 1994, σ. 60, οι πληροφορίες αυτές προέρχονται από το βιβλίο του Θεοχάρη Μπαλλή *Οικονομική και Οργανωτική Διεύθυνση των Επιχειρήσεων Γουνοποιίας*, Αθήνα 1979 απόσπασμα του οποίου παραθέτει αυτούσιο.

¹⁰ Τα καρακουλάκια ήταν οι λύγκες της Αμερικής (παρδάλεις) που έδιναν λευκά γουναρικά με μαύρες κηλίδες.

¹¹ Λεωνίδας Θ. Πουλιόπουλος, *Ιστορική... ό.π.*, σ. 58.

¹² Μιχαήλ Α. Καλινδέρη, *ό.π.*, σ. 27-33.

¹³ Λεωνίδας Θ. Πουλιόπουλος, *ό.π.*, σ. 64, σημ. 48, όπου η Καστοριά στις αρχές του 18^{ου} αιώνα ήταν αναγνωρισμένο βιοτεχνικό και εμπορικό κέντρο. Και σήμερα η Καστοριά είναι το μεγαλύτερο κέντρο γουνοποιίας ακολουθώντας την παράδοση, σύμφωνα με την αναφορά ορισμένων ερευνητών η βιοτεχνία

19^ο αι.(1822) η συντεχνία των γουναράδων είχε πάνω από 80 μέλη, τα οποία ασχολούνταν εκτός από την επεξεργασία και κατασκευή των γουναρικών και με το εμπόριο¹⁴ και αλλού.Μάλιστα στη Σιάτιστα ,όπως και στη Σέλιτσα (Εράτυρα), υπήρχαν πολλοί και καλοί γουναράδες¹⁵.Στο πρώτο μισό του 18^ο αιώνα ήκμαζε η βιοτεχνία της γουναρικής , βυρσοδεψίας ,υφαντικής ,χρυσοχοΐας στη Σέλιτσα.Οι Σελιτσιώτες εμπορεύονταν τα προϊόντα αυτά των βιοτεχνιών.Δείγματα της οικονομικής αυτής ακμής έχουμε τα περίφημα αρχοντικά.Τότε έχουμε και αποδημία 100 και πλέον οικογενειών στην Κεντρική Ευρώπη¹⁶.

Στις αρχές του 20^ο αιώνα (1913) η Σιάτιστα είχε μικρή βιομηχανία κατεργασίας γουναρικών από δέρματα κουναβιών, ζαρταβάδων (από τις οποίες κατασκεύαζαν τις σαμαρόγουνες),αγριόγατων και λαγών¹⁷.

Από τις σημειώσεις του εμπορικού κατάστιχου του έτους 1742 του εμπορικού οίκου Χατζή Μιχαήλ από τη Σιάτιστα και που αντέγραψε ο Αθανάσιος Κανατσούλης, πληροφορούμαστε ότι έστειλε στις 16 Απριλίου του 1773 ο εμπορικός αυτός οίκος 9 φορτώματα σαχτιάνια¹⁸ και μεσίνια¹⁹ από τα Σκόπια αξίας 2158 ασλανιών ,καθώς

της γουνοποιΐας στην Καστοριά άρχισε στους χρόνους της τουρκοκρατίας το 15^ο αιώνα .Βλ. στο ίδιο, ό.π.,σ.56,όπου παραθέτει τη γνώμη του Θεοχάρη Μπαλή.

¹⁴ Γεώργιος Παπαγεωργίου,Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19^ο αιώνα και τις αρχές του 20^ο αιώνα,(διδασκαρική διατριβή),ΙΜΙΑΧ,εκδ.β',Ιωάννινα ,1988 σ.41.

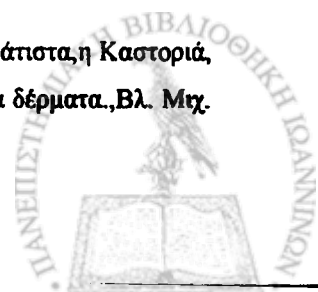
¹⁵ Μιχ.Αθ.Καλινδέρη,Αι συντεχνίαι ,ό.π.,σ. 33 σημ.1, όπου στον Κώδικα Ζωσιμά της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης αναγράφεται λογαριασμός έτους 1720 Ιανουαρίου 25 εν Σιατίσταις ενώ πουλιούνται σε κάποιον «Δημήτρη Κωζιανιώτην» 30 γούνες =40 ασλάνια.Στη συνέχεια στο Ρούση Κωζιανιώτη γούνες 30 =40 ασλάνια.Σε μια πράξη του έτους 1714 Φεβρ.18 της σελ. 235 μια γούνα κόκκινη καπλατισμένη μοχασείνη στοιχίζει στη Σιάτιστα 185 άσπρα.Για τη γούνα της Καστοριάς και Σιάτιστας βλ. Κλεομένη Π.Οικονομόπουλου, «Η γούνα της Καστοριάς και της Σιάτιστας»,ΜΗ (1979),σ.153-156.,Βασίλης Κ.Γούναρης, «Οικονομικές εξελίξεις...»,ό.π., σ.64.

¹⁶ Αθανασίου Θ.Γιομπλάκη,Η Ιερά Μονή του Αγίου Αθανασίου Εράτυρας (Σελίτσης),Θεσσαλονίκη 1962,σ.12-13.

¹⁷ Σωτηρίου Σκληρού,Η Νέα Ελλάς,Αλεξάνδρεια 1913,τόμος 1^{ος}, σ.99.

¹⁸ Μεσίνια=επεξεργασμένο δέρμα γιδιού.Για πρώτη φορά γίνεται μεία για σαχτιάνια στην πράξη του Κώδικα του Ζωσιμά της μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης το έτος 1699, σ. 210.,όπου γίνεται μεία «δι' ένα σαχτιάνι ασλλ. 3»Βλ.Μιχ.Καλινδέρη,Αι συντεχνίαι...,ό.π., σημ.2.

¹⁹ Μεσίνια=δέρματα επεξεργασμένα.Ονομαστά ήταν τα σελτσιώτικα μεσίνια .Η Σιάτιστα,η Καστοριά, η Κορυτσά,το Μοναστήρι, τα Σέρβια είχαν βυρσοδεψεία ,όπου επεξεργάζονταν τα δέρματα.,Βλ. Μιχ.Καλινδέρη,ό.π.,σημ.2.

και 6 φορτώματα σαχτιάνια από Βελεσσά²⁰ (ασλάνια 4331,85).Σύμφωνα με τις σημειώσεις του Αθανασίου Κανατσούλη, ο εμπορικός αυτός οίκος ,εκτός των άλλων εμπορευμάτων , εμπορευόταν κατεργασμένα και ακατέργαστα δέρματα τα οποία έστελνε στα Σκόπια²¹.Εκεί υπήρχε κάποιος ονομαστός νταμπάκης Τούρκος ο Μπαϊράμ Αγάς μοναδικός στο είδος του για (σαχτιάνια,μεσίνια) και στα Βελεσσά ο Ιμπραϊμ Αγάς νταμπάκης στα μεσίνια²².Από τα παραπάνω φαίνεται ότι τα δέρματα του εμπορικού οίκου Χατζή Μιχαήλ στέλνονταν για επεξεργασία στα Σκόπια-Βελεσσά και από εκεί μεταφέρονταν επεξεργασμένα πλέον στη Βιέννη για διάθεση στο εμπόριο.Επί πλέον στις σημειώσεις γίνεται αναφορά για Τούρκους ταμπάκηδες οι οποίοι ,όπως φαίνεται, ήταν μοναδικοί στο είδος τους.

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα έχουμε αναφορές για το εμπόριο των ακατέργαστων δερμάτων τα οποία στέλνονταν στη Λειψία για επεξεργασία και μετά έμπαιναν στην αγορά.Αποκαλυπτικά είναι τα στοιχεία που αντλούμε από το αρχείο του Αθανασίου Κανατσούλη.Στις 25 Ιανουαρίου του 1854 στη Σιάτιστα οι έμποροι δερμάτων Κανατσούλης Α.Κων/νος και Μάρκος Γ.Γκίμπας με συμφωνητικό γράμμα αποφάσισαν να συνεταιριστούν και από κοινού να επεκτείνουν τις εμπορικές τους δραστηριότητες στη Γερμανία,όπως κάνανε και στα προηγούμενα χρόνια.Τα προϊόντα της εξαγωγής ήταν τα δέρματα αγριμιών και τα τομαρικά (τομάρια).Από την επιχείρηση αυτή ,μετά την αφαίρεση των κεφαλαίων και των εξόδων αγοράς, τα κέρδη θα μοιράζονταν εξίσου. Όσα κυνήγια (δέρματα) θα μάζευε ο Μάρκος Γκίμπας και δεν πήγαιναν στα εργαστήρια θα ήταν για λογαριασμό του ίδιου.Το ίδιο ίσχυε και για τη συγκέντρωση δερμάτων αγριμιών και ζώων που θα μάζευε ο Κων/νος Κανατσούλης.

Φαίνεται ότι ο ένας απ'αυτούς –ο Μάρκος Γκίμπας-ανέλαβε τη συγκέντρωση των δερμάτων με άλογο. Όλα αυτά τα έξοδα που έκανε αποτελούσαν μέρος του

²⁰ Στα Βελεσσά στις όχθες του Αξιού ποταμού είχαν εγκατασταθεί κατά το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα αρκετοί Κουτσόβλαχοι (250 οικογένειες).Αυτοί μαζί με άλλους Μακεδόνες που εγκαταστάθηκαν εκεί ασχολήθηκαν με το εμπόριο.Αρκετά ,μετά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, άρχισε να χάνει την εμπορική του κίνηση .Κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ,οι Έλληνες των Βελεσσών, είχαν ασχοληθεί με το εμπόριο των ερίων,των υφαντών,των μεταξωτών των γεωργοκτηνοτροφικών ειδών και ειδικά με την επεξεργασία των δερμάτων.Φημισμένα ήταν τα βυρσοδεψεία του.Βλ.Βακαλόπουλος Κων/νος, *Νεότερη Ιστορία...*,ό.π., σ.175.

²¹ Στα Σκόπια ανθούσε η βυρσοδεψία από το 16^ο αιώνα.Βλ.Βασίλη Γούναρη,ό.π.

²² Σημειώσεις Αθανασίου Κανατσούλη,σ.62-63.

κεφαλαίου του που θα έβαζε και μαζί με το πράγμα του εργαστηρίου τους (βερεσέδια και μετρητά), τα οποία ήταν αμοίραστα, θα ξεκινούσαν τις αγορές. Σε περίπτωση αδυναμίας καταβολής των χρημάτων του κεφαλαίου που του αναλογούσε και που θα ξόδευε για αγορά δερμάτων, υποχρεώνονταν οι συνεταιρι να δανειστούν. Σε περίπτωση που ο ένας συνεταιίρος χρησιμοποιούσε τα κεφάλαια του άλλου συνεταιίρου, υποχρεωνόταν να πληρώνει τόκο 12%, έως ότου επιστραφούν τα γρόσια πίσω. Το συνολικό κεφάλαιο του καθενός χωριστά ήταν 10.296 γρόσια και έβαλε και ο Κων/νος Κανατσούλης άλλα 10.000 γρόσια για να καλύψει προφανώς το κεφάλαιο του άλλου συνεταιίρου του²³.

Το εμπόριο των γουναρικών συνεχίστηκε και το επόμενο έτος. Ο Κων/νος Κανατσούλης στις 12 Ιανουαρίου του 1855 υπέγραψε στην Κοζάνη μαζί με τον Νικόλαο Πάπουρα συμφωνητικό για τη δημιουργία συντροφίας με σκοπό την αγορά και εμπορία γουναρικών. Το μεγαλύτερο ποσό αποτελούμενο από 12918,10 γρόσια κατέθεσε ο Κων/νος Κανατσούλης και ένα ποσό 951,30 γροσίων ο δεύτερος συνεταιίρος Πάπουρας Νικόλαος. Ο τελευταίος πήρε το συνολικό ποσό των 13.870 γροσίων με σκοπό να τα δουλέψει για ένα χρόνο. Τα κέρδη ή οι ζημιές θα λογαριάζονταν στο μισό καθώς και ο δανεισμός με τον ανάλογο τόκο²⁴.

Αλλά, σύμφωνα με αντίγραφο ποσοτήτων εμπορευμάτων του 1853 στη Λειψία της Γερμανίας την 11 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους²⁵, το εμπόρευμα των γουναρικών αποτελούνταν από 1900 κομμάτια γουναρικών αργασμένα (επεξεργασμένα) κατά το μισό μαύρα 350 ψοφάκια²⁶. Τα έξοδα που αντιστοιχούσαν

²³ ΑΑΚ, Συμφωνητικό γράμμα με ημερομηνία 25 Ιανουαρίου 1854, Σιάτιστα μεταξύ Κανατσούλη Κων/νου και Μάρκου Γκίμπα. Ο Κων/νος Κανατσούλης, αρχικά ασχολήθηκε με τη συλλογή αγριμιών (ακατέργαστων δερμάτων). Έκανε συναλλαγές με εμπορικά κέντρα της Μεσευρώπης, προπαντός με τη Βιέννη. Εκεί πέθανε το 1855. Παντρεύτηκε την Αλεξάνδρα Κουράνη ή Παχύ από την Κοζάνη της οποίας τα παλιότερα μέλη της οικογένειάς της ήταν εγκατεστημένα στην Πέστη, όπου άνθισαν οικονομικά, αποκτώντας τίτλους ευγενείας, βοηθώντας παράλληλα τη γενέτειρά τους Κοζάνη με σημαντικές δωρεές, καθώς και τους κοντινούς τους συγγενείς και το ελληνικό κράτος.

²⁴ Α Α Κ, Συμφωνητικό με ημερομηνία 12 Ιανουαρίου 1855, Κοζάνη.

²⁵ Στο ίδιο, ό.π., λυτό έγγραφο με ποσότητες εμπορευμάτων αντίγραφο με ημερομηνία εξόδων 11 Σεπτεμβρίου 1853.

²⁶ Ψοφάκια = πρόκειται για δέρμα αρνιού μικρού χρήσιμο για τις καλύπτρες των Τατάρων και των εγχωρίων χριστιανών κατοίκων της Τουρκίας. Τα ψοφάκια είναι ή μαύρα ή στακτιά λευκομέλανα. Πουλιούνταν, ανά δύο, ήτοι ζευγάρια από το μέρος της ουράς ή ραμμένα από τις δύο άκρες κατά μήκος με τη ζυγαριά. Λέγονταν ψοφάκια γιατί μόλις γεννιούνταν τα αρνιά τα θανάτωναν

σ'αυτά ήταν: αγώγι για τη μεταφορά των προϊόντων ,τινακτικά,το μαγαζί (μαγαζιάτικα) ,όπου γινόταν η φύλαξη και η εμπορία των γουναρικών η ασφάλεια, ο εκτελωνισμός,η μεσιτεία 1% επί της πώλησης και η προμήθεια 2%.Όλα αυτά πιστώθηκαν στο τέλος Μαΐου 1854.

Ακόμη, υπήρχαν 60 αγριόγατες, 40 γκιζένες²⁷,10 ζαρταβάδες²⁸ για την εκκαθάριση του 1854 και 33 βίδρες²⁹ για την εκκαθάριση του Μαΐου του 1856.

Σε εξοφλητικό γράμμα με ημερομηνία 26 Οκτωβρίου 1856 Βιτόλια , οι Α.Κ. Κανατσούλης -γιος του Κων/νου Κανατσούλη, που στο μεταξύ είχε πεθάνει τον προηγούμενο χρόνο (1855)- και ο Μάρκος Γ.Γκίμπας (συνεταίρος τον προηγούμενο χρόνο του Κων/νου Κανατσούλη) ξόφλησαν τους προηγούμενους λογαριασμούς με τους Κων/νο Α.Χριστομάνου και Θεόδωρο Χ'ιωάννου με τους οποίους εμπορεύονταν οι πατέρες τους και απέμεινε αθεώρητος ο λογαριασμός με τον Ιωάννη Ρίζο για το υπόλοιπο εμπόρευμα που απέμεινε και αποτελούνταν από διάφορα γουναρικά .Δοσοληψίες και εμπορικές σχέσεις είχαν με Κοζάνη -Σιάτιστα όπου σύμφωνα με το εξοφλητικό γράμμα διάφοροι με ομολογίες και χωρίς ομολογίες τους χρωστούσαν: Στην Κοζάνη οι:Ν.Βαγγέλη και συντροφία,Γ,Β, Μίσιου,Ν.Πάπουρα κ.ά..Στη Βρογγίστα³⁰ χρεώστες με ομολογίες διάφοροι Οθωμανοί όπως οι:Χασάν Λαγκόζη,Χαμσίτη Μουσταφά.Χρεωστικά αναφέρονται και 250 γρόσια από μισό αμπάρι από Σιοπάτα³¹ και άλλοι όπως οι:Τάπας Τζαγκάλη και Μάρκος Τζιόκος,προφανώς Σιατιστινοί³².

τα ψοφούσαν ακόμα και στην κοιλιά για να είναι μικρότερο το μαλλί τους.Βλ.Νικολάου Παπαδοπούλου,*Ερμής ο Κερδάος ,ήτοι Εμπορική Εγκυκλοπαιδεία*,Εν Βενετία 1815 τόμος Β',σ.371,372.

²⁷ Γκιζένια ή βρωμοκούναβα (δέρμα από κουνάβι).Όταν καταδιώκεται το κουνάβι βγάζει ένα υγρό που βρωμάει για το λόγο αυτό τα λέγανε βρωμοκούναβα.

²⁸ Ζαρταβάς=άγρια γάτα η οποία βρισκόταν στην Τουρκία.Το δέρμα αυτό της άγριας γάτας στην Αμερική και Σιβηρία λέγεται σαμούρι και κατασκευάζαν γούνες που τις ονόμαζαν σαμουρόγουνες.

²⁹ Βίδρα= τουρκ.(κουντούς) αμφίβιο ζώο μακρύτερο από την ενυδρίδα.Το δέρμα της πουλιόταν για καλπάκι. Βλ.Νικολάου Παπαδοπούλου,ό.π.,τόμος Α' σ.116.

³⁰ Βρογγίστα=Καλονέρι, χωριό Δ. της Σιάτιστας, που κατοικούνταν από Οθωμανούς (Βαλαάδες).

³¹ Σιοπάτα=Σπάτα χωριό των Γρεβενών Ν.Α. της Σιάτιστας το σημερινό Πολύδενδρο.Φαίνεται ότι τα δέρματα της περιοχής συγκεντρώνονταν σε αμπάρι (αποθήκη) του χωριού αυτού και μετά φορτώνονταν για εξαγωγή στα Βιτόλια ή Βιτώλια (Μοναστήρι),Λειψία,Πέστη.

³² Α Α.Κ,Εξοφλητικό γράμμα με ημερομηνία 26 Οκτωβρίου 1856 Βιτόλια.

Αναφορά επίσης στο ίδιο γράμμα γίνεται και για το εμπόρευμα που έμεινε στην Πέστη της Ουγγαρίας στον εκεί αντιπρόσωπό τους Χ'ωάννου Θεόδωρο, αποτελούμενο από 2600 ουρές ντόπιες που μετά την πώλησή τους θα μοιραζόταν εξίσου³³.

Το εμπόριο των γουναρικών συνεχίστηκε και το 1862. Έτσι στη Λειψία πάλι ο αντιπρόσωπος του Δημ.Κανατσούλη, Ιωάννης Ρίζος, που ανέλαβε την επιχείρηση, μας αναφέρει ότι πουλήθηκαν 780 αρνοτόμαρα μεγάλα, 263 λευκά, 867 λαγοδέρματα, 1 βίδρα. Σ' αυτό το έγγραφο εκκαθάρισης πωληθέντων γουναρικών αναφέρονται τα έξοδα που αναλογούν και είναι τα ίδια με αυτά που προαναφέρθηκαν με τη διαφορά ότι εδώ προστίθεται και δικαίωμα εκκλησίας³⁴.

Ο Δημήτριος Κανατσούλης³⁵, έμπορος γουναρικών την περίοδο εκείνη, είχε δoσοληψίες με τη Λειψία, όπου έκανε εκεί εξαγωγές γουναρικών και δερμάτων. Με επιστολή του ο Ρίζος Ιωάννης από τη Λειψία και με ημερομηνία 19 Οκτωβρίου 1862³⁶ προς το Δημήτριο Κανατσούλη στη Λαμία, όπου βρισκόταν ο τελευταίος για αγορά γουναρικών και που όπως φαίνεται ήταν ο αντιπρόσωπός του στη Λειψία και φίλος του, όπως ισχυρίζεται ο ίδιος, τον πληροφορεί για την κατάσταση που επικρατούσε στη Λειψία στην αγορά των γουναρικών - δερμάτων. Του υπενθυμίζει ότι οι τιμές των γουναρικών θα κρατηθούν στα ίδια επίπεδα και στο ερχόμενο έτος (1863). Οι τιμές, επίσης, των ντόπιων αλεπούδων και όλες οι τιμές των γουναρικών εξαγωγής, τον πληροφορεί, ότι παραμένουν ίδιες.

Στα μέσα, ακόμη, του 19^{ου} αιώνα υπήρχαν υποδηματοποιεία, (10 εργαστήρια)³⁷. Δε γνωρίζουμε επακριβώς πότε τα εργαστήρια βυρσοδεψίας στη Σιάτιστα άρχισαν να λειτουργούν. Πάντως, την περίοδο 1850-1870 στο πασαλίκι Μοναστηρίου, ο τομέας της βιομηχανίας και βιοτεχνίας ήταν σε ικανοποιητικά

³³ Αρχείο...ό.π.

³⁴ Αρχείο...ό.π., έγγραφο εκκαθάρισης πωληθέντων γουναρικών, Λειψία 18 Δεκεμβρίου 1862.

³⁵ Δημήτριος Κανατσούλης, δεύτερος γιος του Κων/νου Κανατσούλη (1830-1905). Τελείωσε το γυμνάσιο στην Κοζάνη και γράφτηκε στην Ιατρική Σχολή Αθηνών (1852-1853), όπου φοίτησε για ένα χρόνο. Διέκοψε τη φοίτησή του ίσως για λόγους οικονομικούς. Άσκησε το επάγγελμα του Δημοδιδασκάλου. Βλ (ΑΑΚ, Σημειώσεις).

³⁶ ΑΑ Κ,ό.π., Επιστολή από Λειψία με ημερομηνία 19 Οκτωβρίου 1862 του Ιωάννη Ρίζου προς το Δημήτριο Κανατσούλη στη Λαμία.

³⁷ Κων/νος Βακαλόπουλος, «Πολιτική κοινωνική και οικονομική δομή του πασαλικιού Μοναστηρίου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα», *Μακεδονικά*, 21(1981), εκδ.ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1981, σ.193, Του ίδιου, *Νεότερη ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912)*, εκδ.Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 1986, σ.163.

επίπεδα χωρίς να σημαίνει ότι βρισκόταν σε ευρωπαϊκό επίπεδο ανάπτυξης³⁸. Κατά συνέπεια, η αρχική υποδομή υπήρχε για να ενταθεί την περίοδο αυτή.

Αλλά και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα τα δέρματα ακατέργαστα στέλνονταν στη Λειψία, όπου γινόταν η κατεργασία και εισάγονταν σε άλλες χώρες και πόλεις της Ευρώπης. (Στη Λειψία την περίοδο εκείνη υπήρχαν ομογενείς εμπορικοί οίκοι που εμπορεύονταν τα δέρματα όπως οι: Μ. Σκούταρης και από τη Σιάτιστα, Χρήστος Λύτσικας και αδελφοί Ζυγούρη³⁹. Αποστέλλονταν έτσι στη Λειψία, γιατί κατεργασμένα εισαγόμενα στη Γερμανία υποβάλλονταν σε βαρύτατη φορολογία. Τα ζώα τα παγίδευαν οι χωρικοί το χειμώνα, επειδή δεν εξασκούσαν άλλο επάγγελμα και οι μικρέμποροι τα αγόραζαν από αυτούς ή από τις εμπορικές πανηγύρεις. Από αυτούς τα έπαιρναν οι μεταπράτες και τα έστελναν στη Θεσσαλονίκη, όπου υπήρχε η κεντρική αγορά⁴⁰.

Στην Εράτυρα (Σέλιτσα) η βυρσοδεψία αναπτύχθηκε ιδιαίτερα το 18^ο αιώνα⁴¹. Στα ΒΑ της Σέλιτσας υπήρχαν τα περίφημα (νταμπακλιά), τα βυρσοδεψικά εργαστήρια. Σύμφωνα με αναφορά ερευνητή στην Εράτυρα το 18^ο αιώνα λειτουργούσαν πάνω από 60 εργαστήρια βυρσοδεψίας⁴², αριθμός που θεωρείται μάλλον υπερβολικός για τα πληθυσμιακά δεδομένα. Πιο κοντά στην πραγματικότητα είναι τα 40 εργαστήρια βυρσοδεψίας. Στα βυρσοδεψεία αυτά επεξεργάζονταν δέρματα κάθε είδους που προορίζονταν για την ντόπια ή ξένη αγορά.

Από επιστολή των κिरατζήδων της Νέβεςκας (Νυμφαίου Φλώρινας) του 1794 προς τους Σελιτσιώτες ταμπακήδες μαθαίνουμε, ότι εκτός των άλλων υλικών, τους προμήθευαν και σκυλοκοπριά για την επεξεργασία των δερμάτων⁴³. Σύμφωνα δε με αναφορά ερευνητή τα δέρματα της Σέλιτσας ήταν τα καλύτερα όλων και αυτό το αποδίδουν στην επιμελημένη εργασία, στο ρούδι που χρησιμοποιούσαν το οποίο

³⁸ Κων/νος Βακαλόπουλος, «Πολιτική...» ό.π., σ. 193, σημ. 2.

³⁹ Σωτηρίου Σκληρού, *Η Νέα Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια 1913, τόμος 1^{ος} σ. 109.

⁴⁰ Σωτηρίου Σκληρού, ό.π., σ. 108.

⁴¹ Θανάσης Ζ. Βαρσαμίδης, *Η κοινωνική και οικονομική ζωή της Έρατυρας (Σέλιτσας) το 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, εκδ. Ένωσης Ερατυριτών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 35.

⁴² Αθαν. Γιομπλάκη, *Η Εράτυρα*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 35.

⁴³ Γιάννη Νασιόπουλου, *Η οικονομική ακμή της Εράτυρας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας (ανάπτυξη) από τα Πρακτικά του Β' Συμποσίου της Β.Ε. Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 10. όπου και η επιστολή προς τους «Σελιτσιώτες Νταμπακαλήδες» με ημερομηνία 18 Σεπτεμβρίου 1794. Για την επιστολή αυτή, βλ. ακόμη, Γρ. Βέλκου, «Νεβεσκιώτες κिरατζήδες, Σελιτσιώτες δερματέμποροι, σε αδελφική συνεργασία» ΜΖ 169(1980), σ. 42-43.

ήταν φυτό του τόπου καθώς και το ασβεστούχο νερό της περιοχής που έσφιγγε τα δέρματα πιο πολύ⁴⁴.

Το 1865 η Σέλιτσα είχε 50 βυρσοδεψεία, 11 κηροποιεία, 66 σαπωνοποιεία, και το 1939 μόνο 5 βυρσοδεψεία⁴⁵, η δε βιομηχανία της βυρσοδεψίας λειτουργούσε μέχρι το 1900 και είχε παραπάνω από 30 εργοστάσια που έφερνε αρκετά κέρδη στους Σελιτσιώτες⁴⁶. Σύμφωνα όμως με νεότερες έρευνες το 1910-11, η Εράτυρα είχε 3 βυρσοδέψες και 1 βυρσοδεψείο από τα 30 που αναφέρει ο Ιωάννης Φωτόπουλος για το 1900. Το 1915 είχε 15 βυρσοδέψες που εξασκούσαν το επάγγελμα αυτό, πράγμα που σημαίνει, ότι η επεξεργασία των δερμάτων συνεχιζόταν και στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα⁴⁷. Η ανάγκη διάθεσης των βιοτεχνικών προϊόντων είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη του εμπορίου μεταξύ των περιοχών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των χωρών της Ευρώπης. Ο Λήκ που επισκέφθηκε τη Σέλιτσα το 1804⁴⁸, αναφέρει ότι παλιότερα είχε πολλούς εμπόρους που εμπορεύονταν με τη Γερμανία, αλλά την περίοδο του Αλή πασά είχαν εγκαταλείψει το εμπόριο.

Η ανάπτυξη της βυρσοδεψίας στη Σιάτιστα και Εράτυρα οφειλόταν σε πολλούς λόγους. Το πλούσιο κунήγι που υπήρχε στην περιοχή προμήθευε με πρώτη βασική ύλη τα εργαστήρια βυρσοδεψίας. Τα βαλανίδια, πουρνάρι και το ρούδι ως απαραίτητα υλικά για την τεχνική επεξεργασία των δερμάτων, αφθονούσαν στην περιοχή. Αν προσθέσουμε την εργατικότητα και τις ικανότητες των ταμπάκηδων, τότε μπορούμε ανεπιφύλακτα να παρουσιάσουμε τους συντελεστές της βιοτεχνικής αυτής παραγωγής. Οι συχνές επαφές επίσης των διαφόρων εμπορών, ιδίως της Σιάτιστας, με εξαγωγικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν αιτία για την ανάπτυξη της τέχνης αυτής, η οποία πολλά προσέφερε στον οικονομικό τομέα.

Η σαπωνοποιία επίσης και η κηροποιία είχαν αναπτυχθεί και στις δύο περιοχές που προαναφέρθηκαν. Υπάρχει, μάλιστα αναφορά για μια γυναίκα, ονόματι Μαργάρω, μάνα του Μεχμεντιάου (μουτεσελίμη Γρεβενών), Ελληνίδα το γένος από τη Νάουσα, η οποία περίμενε το Γεώργιο Ντάρντα έμπορο σαπουνιών από τη Σιάτιστα να του

⁴⁴ Γιάννη Νασιόπουλου, ό.π., σ. 4-8.

⁴⁵ Ιωάννη Φωτόπουλου, *Ιστορία της Σελίτσας*, Αθήνα 1939, σ. 74.

⁴⁶ Στο ίδιο, ό.π., σ. 17.

⁴⁷ Θαν. Ζ. Βαρσαμίδης, *Η οικονομική*, ό.π., σ. 35.

⁴⁸ W.M. Leake, *Travels in Northern Crece*, vol. 1. London 1835, s. 317.

δώσει άσπρα για τη λειτουργία της Παναγίας⁴⁹. Η κηροποιία ανθούσε στη Σιάτιστα παράλληλα με το εμπόριο κεριών. Σε πράξεις του Κώδικα Ζωσιμά της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης των ετών 1688, 1699, 1697 αναφέρονται εμπορικές πράξεις πώλησης κεριών με τη Βενετία και με τη Θεσσαλονίκη⁵⁰ που φανερώνει ότι οι κάτοικοι της Σιάτιστας ασχολούνταν με την τέχνη αυτή από παλιά. Η κατασκευή και η πώληση των κεριών συνεχίστηκε και αργότερα. Το 1890 φαίνεται ότι λειτουργούσαν εργαστήρια κατασκευής κεριών από τους αδελφούς Σπύρου και αυτό διαπιστώνεται από επιστολή με ημερομηνία 26 Σεπτεμβρίου 1890, που στάλθηκε από τη Σιάτιστα από τους ίδιους, στον επίτροπο της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου Τσοτυλίου Κων/νο Ζησόπουλο, που τον πληροφορούσαν για την παραγγελία των κεριών⁵². Στις αρχές του 20ου αιώνα, συγκεκριμένα το 1901, σύμφωνα με το πρακτικό της 12 Σεπτεμβρίου του 1901 της κοινότητας Ζουπανίου, υποχρεώθηκαν οι προμηθευτές των κεριών των εκκλησιών να πωλούν το κεριά, αφού το προμηθευτούν από το Μονοπώλιο Σιάτιστας, οι δε ιερείς ήταν υποχρεωμένοι στις ιεροπραξίες να μεταχειρίζονται κεριά από το Μονοπώλιο της Σιάτιστας, υπενθυμίζοντας τους χριστιανούς να μην κάνουν χρήση ξένων κεριών⁵³. Χρήσιμη και η αναφορά στο πρακτικό που απαγορεύει στους χριστιανούς της κωμοπόλεως να κατασκευάζουν κεριά στο σπίτι ή να πουλούν νοθευμένο κεριά⁵⁴. Η τελευταία αναφορά μας πείθει ότι υπήρχαν μερικά εργαστήρια κατασκευής κεριών που οπωσδήποτε εξυπηρετούσαν τις τοπικές ανάγκες, χωρίς να έχουμε μαρτυρίες για εξαγωγές. Τον Ιούλιο του 1905 έως τον Ιούνιο του 1906⁵⁵ ανέλαβε την κατασκευή και πώληση κεριών στις εκκλησίες της μητρόπολης αποκλειστικά το εκκλησιαστικό κηροπωλείο, τονίζοντας παράλληλα ότι «...ο εξωτερικός κηρός άνευ της εποπτείας της Μητροπόλεως ουχί μόνον

⁴⁹ Μιχαήλ Α. Καλινδέρη, *Ο βίος ...*, ό.π., σ. 84, σημ. 1.

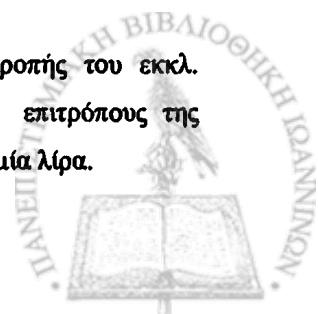
⁵⁰ Μιχαήλ Καλινδέρη, *Αι συντεχνίαι...*, ό.π., σ. 40, σημ. 2.

⁵² ΑΚΖ, Στοιχεία για την ελληνική κοινότητα Τσοτυλίου κατά την τουρκοκρατία (1856-1912) από έγγραφα της εφορευτικής επιτροπής του Ιερού ναού του Αγίου Αθανασίου. Επιστολή των αδελφών Σπύρου.

⁵³ *Κώδικας Κοινότητας Ζουπανίου*, Πρακτικό της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1901. Το αντίγραφο σε φωτοτυπία χωρίς σχόλια και χωρίς αντιγραφή του πρωτότυπου. Βλ. Χρ. Καζαρίδη, *Ο Πεντάλοφος Βοΐου*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 355.

⁵⁴ Στο ίδιο, *Κώδικας*, ό.π.

⁵⁵ Στο ίδιο ό.π., επιστολή του Θωμά Βούρρου, ταμία της Κεντρικής Επιτροπής του εκκλ. κηροπωλείου από τη Σιάτιστα με ημερομηνία 25 Νοεμβρίου 1905, προς τους επιτρόπους της εκκλησίας Τσοτυλίου, όπου αναφέρεται ότι οι 4 οκάδες κίτρινων κεριών κοστίζουν μία λίρα.

παραδεκτός εστί αλλά και καταδιώκεται θρησκευτικώς τε και διά της κυβερνήσεως...»⁵⁶. Λίγα χρόνια νωρίτερα (1902) ,σύμφωνα με τον Κανονισμό της Ορθοδόξου Κοινότητας Σιατίστης (άρθρο 68), οι επίτροποι του Εκκλησιαστικού κηροποιείου ήταν υποχρεωμένοι να φροντίζουν για την καλή και ανόθευτη κατεργασία του κεριού και με το άρθρο 69 του παραπάνω κανονισμού οι επίτροποι ήταν υποχρεωμένοι να μην ξοδεύουν άλλο κεριό εκτός αυτού του κηροποιείου καταδιώκοντας μάλιστα αυτούς που πουλούν άλλο κεριό ,είτε είναι εκκλησιαστικοί, είτε πολίτες⁵⁷.

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι ο τομέας της κηροποιίας στην Ανασελίτσα είχε βαθιές ρίζες που αναγόταν στον 17^ο αιώνα –όσο τουλάχιστον φαίνεται από τις πηγές-χωρίς να αποκλείεται η ύπαρξη βιοτεχνίας κεριών και από παλιότερα. Όλα αυτά προϋποθέτουν την ύπαρξη μελισσοκομίας στην περιοχή, η οποία ξεκίνησε παλιότερα για να συνεχιστεί και τους επόμενους αιώνες .Ενδεικτική είναι και η επιστολή του Θωμά Βούρρου από τη Σιάτιστα στις 2 Δεκεμβρίου 1905⁵⁸ προς τον Κων/νο Ζησόπουλο στο Τσοτύλι που του υπενθυμίζει για την αποστολή 2 φορτωμάτων κηρού και τον ρωτά εάν πρόκειται για ντόπιο κεριό ή προερχόμενο εξ Ανατολής.

Η κηροποιία ,ως βιοτεχνικός χώρος, πρόσφερε πολλά στην οικονομική ζωή του τόπου και ήταν ένας κλάδος που απασχολούσε αρκετό δυναμικό τόσο για την παραγωγή κεριού όσο και για την μεταποίησή του σε βιοτεχνικό προϊόν.

2. Το εσωτερικό -εξωτερικό εμπόριο

Για να αντιληφθούμε την εμπορική δραστηριότητα της περιοχής Βοΐου, την περίοδο που εξετάζουμε, χρήσιμο είναι να αντλήσουμε πληροφορίες και από άλλες πηγές.Σ' αυτές δηλαδή τις πηγές που αναφέρονται γενικά στις εμπορικές συναλλαγές του ελλαδικού χώρου, σ' αυτές που αναφέρονται στο εμπόριο των γειτονικών περιοχών και σ' αυτές που αναφέρονται στο εμπόριο εν γένει των ελληνικών παροικιών του εξωτερικού.

⁵⁶ Στο ίδιο ,ό.π.

⁵⁷ Χαράλαμπου Παπαστάθη, *Οι κανονισμοί των ορθοδόξων ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της διασποράς*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1984, τόμος Αος ,σ.301.

⁵⁸ ΑΚΖ,ό.π., Επιστολή από Σιάτιστα με ημερομηνία 2 Δεκεμβρίου 1905.

Κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας πολλοί κάτοικοι των πεδινών περιοχών εγκατέλειπαν τους μόνιμους τόπους διαμονής τους και κατέφευγαν στα ορεινά και απρόσιτα μέρη για να αποφύγουν τη σκλαβιά και την καταπίεση του κατακτητή. Έτσι, μετά τον 15^ο αιώνα σύμφωνα με τις τοπικές προφορικές παραδόσεις, συνοικίσθηκαν η Γαλατινή, το Μπλάτσι (Βλάστη) η Κλεισούρα, το Βογατσικό, η Σέλιτσα, ο Αυγερινός, ο Πεντάλοφος και άλλες κωμοπόλεις και χωριά εξαιτίας της τουρκικής κατάκτησης και αργότερα εξαιτίας των ληστρικών αλβανικών επιδρομών⁵⁹. Αλλά και πολλοί μικροοικισμοί αναγκάστηκαν να συνενωθούν για λόγους ασφάλειας και για να αντιμετωπίσουν τους πάμπολλους κινδύνους.

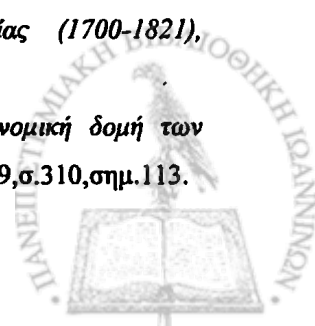
Ο 18ος αιώνας και οι πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα είναι μια περίοδος που επικρατεί το εμπόριο παρόλο που έχουν συμβεί μικρές και μια βιομηχανική επανάσταση μεγάλη. Η όλο και διαρκώς αυξανόμενη παραγωγή βιοτεχνικών προϊόντων έγινε αιτία να δημιουργηθεί η διεθνοποίηση της αγοράς. Για να γίνει διάθεση των εμπορευμάτων στην περιφέρεια ήταν αναγκαία μια αγορά που θα απορροφούσε ανάλογα διαθέσιμα προϊόντα. Η απορρόφηση όμως αυτή στην περιφέρεια όταν είναι αναχρονιστική, έχει ως συνέπεια, τη συγκέντρωση πλούτου⁶⁰. Τα πλεονάζοντα πλέον κτηνοτροφικά προϊόντα (μαλλιά, τυρί δέρματα), καθώς και τα επεξεργασμένα από την κατηγορία αυτή, η εσωτερική μετανάστευση, ιδίως των ανδρών για αναζήτηση εργασίας, καθώς και η αντίδραση στη φεουδαρχική προσπάθεια των Οθωμανών, ανάγκασε πολλούς κατοίκους να ασχοληθούν με τη μεταφορά των εμπορευμάτων (ως αγωγάτες) και με το εμπόριο μετά το 1600⁶¹.

Η αύξηση του πληθυσμού στις ορεινές κοινότητες, η φτωχή οικονομία των περιοχών αυτών, η διάθεση των βιοτεχνικών κτηνοτροφικών προϊόντων σε

⁵⁹ Για τις μετακινήσεις των κατοίκων του Σισανίου και τον εποικισμό της Σιάτιστας, βλ. Alan J. B. Wace-Maurice S. Thompson, *Οι νομάδες των Βαλκανίων*, (Φ.Ι.ΛΟ.Σ) Τρικάλων, εκδ. Κυριακίδη Θεσσαλονίκη 1989, σ. 211-213, Αν. Γ. Λαζάρου, «Σιάτιστα», *ΜΗΠΣ* 3(1910), σ. 142, Γεωργ. Λαίου, *Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 10-12, Για τις άλλες κωμοπόλεις, Κων/νου Αγγελή, «Το Τσοτύλιον» *ΗΔΜ* 1(1932), σ. 138-139, Αθαν. Γιομπλάκη, *Η Εράτυρα*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 12, Μιχ. Καλινδέρη, *Ο βίος...*, ό.π., σ. 49-51, Απόστ. Βακαλόπουλου, *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1958, σ. 3-4.

⁶⁰ Βασίλης Κρεμμυδάς, *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας (1700-1821)*, εκδ., εξάντας, Αθήνα 1988, σ. 27-32.

⁶¹ Traian Stoianovich, «Ο κατακτητής ορθόδοξος βαλκάνιος έμπορος», *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ. 310, σημ. 113.

συνδυασμό και με τους άλλους παράγοντες που προαναφέρθηκαν έγιναν αιτία να στραφούν οι κάτοικοι της περιοχής στο εμπόριο και στην εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση. Η μετανάστευση αυτή, προπαντός στις χώρες της Ευρώπης, όπου δημιουργήθηκαν ανθηρές ελληνικές παρειακές, συνεχίστηκε αμείωτα από τις αρχές της οθωμανικής κατάκτησης, συνέχισε να αυξάνεται μετά το 1600⁶² και κράτησε μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα.

Μεγάλα караβάνια ξεκινούσαν από τη Σιάτιστα και την Κοζάνη φορτωμένα με εμπορεύματα, προϊόντα της Μακεδονίας και μέσω Μοναστηρίου και Σκοπίων ακολουθούσαν την κοιλάδα του Αξιού και Μοράβα και έφθαναν στο Βελιγράδι. Περνούσαν μετά το Δούναβη και το Σαύο φθάνανε στην ουγγρική πόλη Σεμλίνο (Ζέμονα), (πρώτος διαμετακομιστικός σταθμός) και έφθαναν μετά στη Βουδαπέστη και Βιέννη που ήταν τα δυο μεγαλύτερα κέντρα του μακεδονικού ελληνισμού. Αρκετοί προχωρούσαν και φθάνανε στη Βλαχία-Μολδαβία και προς τη Γερμανία ακόμη⁶³.

Τα προϊόντα που μετέφεραν για τις χώρες της Αυστροουγγαρίας, ήταν κυρίως μάλλινα, γουναρικά από την Καστοριά, νήματα κόκκινα και λευκά Αμπελακίων και Τυρνάβου, κρόκος Κοζάνης, τάπητες από τη Μοσχόπολη, ακατέργαστο βαμβάκι Σερρών, δέρματα πρόβια-κατσικίσια, υφαντά Ναούσης, αλατζάδες Κοζάνης, κρασιά: Ναούσης-Σιάτιστας και Γουμένισσας, καπνός, πιπέρι όσπρια, άλας, ρύζι, λινάρι, μαχαίρια σαμαρινιώτικα και Χρούπιστας (Άργους Ορεστικού), μετάξι σε μπρισίμι, δρέπανα, γαιτάνια, σιρίτια κ.ά.⁶⁴

Το εσωτερικό εμπόριο της Μακεδονίας τον 18^ο αιώνα γνωρίζει μεγάλη ακμή. Κορυφαία εμπορικά κέντρα την περίοδο εκείνη η Μοσχόπολη, η Σιάτιστα, η Κορυτσά, η Κοζάνη, η Καστοριά⁶⁵. Η συνθήκη του Passarowitz (1718) διευκόλυνε τη μεγάλη μεταναστευτική κίνηση προς τις βαλκανικές χώρες και την Κεντρική

⁶² Σπυρ. Λάμπρου, «Σελίδες εκ της ιστορίας του εν Ουγγαρία και Αυστρία Μακεδονικού ελληνισμού», ΝΕ 8(1991), σ. 279, Ι.Κ. Βογιατζίδου, «Αι ελληνικά κοινότητες της Αυστροουγγαρίας», Η.Μ.Ε. (1926), σ. 73 κ.εξ., Αναστ. Ν. Δάρδα, *Ίδρυση και λειτουργία του Τραπεζιζείου Γυμνασίου Σιατίστας, με την εποπτεία της εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 55-69.

⁶³ Θεοδώρου Μ. Νάτσινα, *Οι Μακεδόνες πρματευτάδες εις τας χώρας Αυστρίας και Ουγγαρίας*, (Ανάτυπο) από την εφημερίδα «Δυτική Μακεδονία», Κοζάνη 1961, σ. 19.

⁶⁴ Γεώργιος Λυριτζής, *Αι μακεδονικά κοινότητες της Αυστροουγγαρίας επί τουρκοκρατίας*, Κοζάνη 1952, σ. 16-20, Απόστ. Βακαλόπουλος, *Οι Δυτικομακεδόνες...* ό.π., σ. 7.

⁶⁵ Κων/νος Α. Βακαλόπουλος, *Νεοελληνική ιστορία (1204-1940)*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 84.

Ευρώπη. Στην Αδριατική έχουμε μεγάλο εμπορικό ανταγωνισμό μεταξύ Βενετίας-Αυστρίας-Γαλλίας-και Αγγλίας. Μεγάλες εμπορικές σχέσεις αναπτύσσουν οι έμποροι Δυτικομακεδόνες, πρώτα με τη Βενετία και αργότερα με την Αυστροουγγαρία⁶⁶.

Με το εμπόριό της η Σιάτιστα έγινε κέντρο εμπορικής κίνησης των περισσότερων πόλεων της Μακεδονίας, Ηλείου, Μοναστηρίου, Κορυτσάς Ιωαννίνων, οι οποίες προμηθεύονταν τα εμπορεύματά της από αυτήν. Το 1810 η Σιάτιστα αριθμούσε 200 περίπου εμπορικούς οίκους που διενεργούσαν εκτεταμένο εμπόριο με την Αυστρία και Ιταλία. Μάλιστα, για τη μεγάλη της ακμή τον 18^ο αιώνα την ονόμαζαν «Φλωροχώρη». Δείγμα της οικονομικής της ακμής αποτελούσαν τα μεγαλοπρεπή αρχοντικά της και η πνευματική της ανάπτυξη με την ίδρυση σχολείων. Αρκετές οικογένειες εγκαταστάθηκαν στην Αυστρία-Ουγγαρία προ του 1700 και ίδρυσαν εμπορικούς οίκους. Στη Βιέννη παρουσιάζονται ως έμποροι οι: Αθανάσιος και Ιωάννης Μανούσης. Απόγονος αυτών ήταν ο Θεόδωρος Μανούσης καθηγητής ιστορίας στο Εθνικό Πανεπιστήμιο. Από την παροικία των Σιατιστιέων της Βιέννης ακολούθησαν αρκετές δωρεές στους κατοπινούς χρόνους με τον έμπορο γουναρικών Θεόδωρο Μουσταφά. Το 1800 επειδή η Αυστρία καταστράφηκε οικονομικά εξαιτίας του πολέμου της με τη Γαλλία επέφερε και την πτώχευση των εμπορικών της οίκων. Την κατάσταση όμως αυτή ανέκοψε η καλλιέργεια των αμπελιών και η τέχνη της γουναρικής⁶⁷.

Τον 18^ο αιώνα σημαντική είναι η παρουσία πολλών μεγαλεμπόρων της Σιάτιστας με ανάλογους εμπορικούς οίκους. Ανάμεσα σ' αυτούς σημαντική θέση κατέχει και ο εμπορικός οίκος του Χατζημιχαήλ Νάκου. Αν και αρκετά στοιχεία έχουν δημοσιευτεί από τον Γεώργιο Λάιου, εντούτοις από το αρχαιακό υλικό του

⁶⁶ Απόστ. Βακαλόπουλου, *Οι Δυτικομακεδόνες...*, ό.π., σ. 7, Του ίδιου, *Ιστορία της Μακεδονίας*, σ. 349, Στρ. Ηλιαδέλη, «Η συμβολή των αποδήμων Κοζανιτών στην οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη της Μεσευρώπης κατά την τουρκοκρατία», *Ελιμειακά*, 28 (1992), σ. 6-9.

⁶⁷ Ιωάννης Αποστόλου, *Ιστορία της Σιατίστης*, Αθήνα 1929, σ. 14-15, Διον. Κοκκίνου «Ελληνικά κέντρα» *ΗΔΜ*, Εφημ. «Βόρειος Ελλάς», Κοζάνη 1932, σ. 49-52. Αθ. Κανατσούλη, «Η Σιάτιστα από της εισβολής των Τούρκων και εντεύθεν», *ΗΔΜ*, (1934), σ. 159, Στράτος Ηλιαδέλης «Η συμβολή των αποδήμων Κοζανιτών στην οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη της Μεσευρώπης κατά την τουρκοκρατία», *Ελιμειακά*, 28 (1992), σ. 8. Για τ' αρχοντικά της Βλ. Ν.Κ. Μουτσόπουλος, *Παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Μακεδονίας 15^{ου}-19^{ου} αιώνας*, εκδ. Παρατηρητής Θεσσαλονίκη 1993, σ. 52 κ.εξ., Γεώργιος Θ. Γκανούλης, «Τα αρχοντικά σπίτια της Σιατίστης του ιστ' και ιζ' μ.Χ. αιώνας» *ΜΗ* (1939), σ. 153-159. Σήμερα σώζονται 30 από αυτά τα οποία έχουν έκδηλα τα σημάδια του χρόνου. Εντυπωσιακές είναι οι τοιχογραφίες πολλών από αυτών.

Αθανασίου Κανατσούλη αποκαλυπτικά είναι πολλά άγνωστα σημεία της δράσης του εμπορικού αυτού οίκου και κρίνουμε σκόπιμο να τα παρουσιάσουμε εδώ, γιατί φωτίζουν αρκετά την εμπορική δραστηριότητά του. Η δε προσφορά του ήταν μεγάλη, τόσο στην οικονομική ζωή τόσο του τόπου που τον ανέδειξε, όσο και στη χώρα που τον φιλοξένησε.

Ως ιδρυτής του οίκου αυτού φέρεται ο Χατζή Μιχαήλ Νάκου από το Δριάνοβο(Δρυόβουνο) της Ανασελίτσας.Εξαιτίας των δύσκολων καταστάσεων της εποχής εκείνης, στις αρχές του 1700, ίσως και λίγο νωρίτερα, κατέφυγε στη Σιάτιστα για περισσότερη ασφάλεια και πέθανε προ του 1730.Σε επίγραμμα του γυναικωνίτη του Προφήτη Ηλία στη Σιάτιστα (1741) αναγράφεται το όνομά του, γιατί υπήρξε δωρητής του αγιογραφιών του γυναικωνίτη.Ως συνδρομητής πάλι αναγράφεται στο μοναστήρι της Αγίας Σωτήρας Δρυοβούνου,επειδή δαπάνησε ένα ποσό για την ανέγερση μιας πλευράς του μοναστηριού⁶⁸.Οι τρεις γιοι του Χατζή Μιχαήλ,Νικόλαος, Δούκας και Παύλος ανέλαβαν τις εμπορικές επιχειρήσεις μετά το θάνατο του πατέρα τους ⁶⁹.Ο τελευταίος διέμενε πάντοτε στην Αυστροουγγαρία για να διεκπεραιώνει τις εμπορικές επιχειρήσεις και οι δυο πρώτοι παρέμειναν στη Σιάτιστα .Το 1757 ο Νικόλαος έκτισε το αρχοντικό Κανατσούλη⁷⁰.

Σύμφωνα με τις σημειώσεις του Αθανασίου Κανατσούλη⁷¹, σώζεται το κατάστιχο, που είναι αληθινό λογιστικό βιβλίο, υπόδειγμα γραφής καλλιγραφικής και αρχίζει από το έτος 1742.Αναφέρονται όμως και χρεωστικές ομολογίες από το 1733⁷².

⁶⁸ Αθανασίου Κανατσούλη, *ιδιόχειρες σημειώσεις περί του εμπορικού οίκου Χατζή Μιχαήλ εκ Σιατίστης της Μακεδονίας*,σ.55-71.Μερική δημοσίευση των σημειώσεων, βλ.Κανατσούλη Δημητρίου «Ένας εμπορικός οίκος της Σιάτιστας του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα»,*ΜΗ*(1961),σ.105-108,Γεωργίου Λάιου,*Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση*,ΕΜΣ,Θεσσαλονίκη 1982,σ.101-149.

⁶⁹ Αθαν.Κανατσούλη, *Ιδιόχειρες σημειώσεις...ό.π.*, σ,59-60.

⁷⁰ Στο ίδιο, *Σημειώσεις ό.π. σ. 59*. Διασώζεται σήμερα στη Σιάτιστα και ονομάζεται αρχοντικό Κανατσούλη.

⁷¹ Σήμερα είναι άγνωστο που βρίσκεται το κατάστιχο αυτό.Στο ιδιωτικό αρχείο που ερευνήσαμε του Αθανασίου Κανατσούλη στην Αθήνα δεν το βρήκαμε.Όπως μας πληροφόρησε ο ίδιος, το είδε κάπου χωρίς να γνωρίζει τον κάτοχό του .Αρκετά στοιχεία του κατάστιχου αντέγραψε ο πατέρας του Αθανάσιος Κανατσούλης, καθηγητής Γαλλικών, από τα οποία πολλά παραθέτουμε στη μελέτη αυτή.

⁷² Ο Αντώνιος Σιγάλας που επισκέφθηκε τη Σιάτιστα το Φεβρουάριο του 1930 και τον Ιούνιο του 1931,είδε το Αρχείο του καθηγητή Αθανασίου Κανατσούλη.Αναφέρει 3 κατάστιχα ως εξής: το 1)

Τα εμπορεύματα που διακινούσε ο εμπορικός αυτός οίκος ήταν: νήματα⁷³, βαμβάκια, πανιά, κρόκος καλλιανιώτικος⁷⁴, κρόκος γρεβενίτικος, κρόκος βεντζιώτικος⁷⁵ αλατζάδες, δέρματα, ακατέργαστα, κατεργασμένα, (σαχτιάνια, μεσίνια, τελετίνια), μαλλιά, μπακίρια, καλαϊκά. Ευρωπαϊκά υφάσματα μεταξωτά, μάλλινα, βαμβακερά, χρυσές στόφες με πεταλούδες κεντημένες, μεταξωτές με ανεξίτηλα χρώματα, ρούχα μάλλινα αξίας, ρούχα κατώτερα από Αυστρία, Ολλανδία, Λειψία, γαϊτάνια (χρυσά, αργυρά, μεταξωτά, μάλλινα), έπιπλα, υαλικά, επίχρυσες λαγένες Βενετίας⁷⁶, σαπούνια, ψιλικά, καροφύλι, ζάχαρη, καφές, κοσμήματα, διάφορα, δαχτυλίδια, σκουλαρίκια, βραχιόλια, μαργαριτάρι⁷⁷, πανιά, πανιά λινά⁷⁸ βαμβακερά, τα οποία υφαίνονταν στη Σιάτιστα και στα περίχωρα⁷⁹.

1742-1782 αναγράφει διάφορα χρέη που οφείλουν στην οικογένεια Χατζημιχάλη. Αριθμημένες σελίδες 72. Ακολουθούν 8 άγραφα φύλλα και στη συνέχεια ακολουθούν 12 φύλλα γραμμένα. Πράξεις όμως έχει και το 1733, 1772, Νοεμβρίου 16. Σ' αυτό αναγράφονται εμπορικά είδη που στέλνονταν στη Βιέννη, 38 σελίδες με υπότιτλο: «Κάτωθεν φανερώνω τα όσα στέλνω δια Βιέννην εις πράγμα» π.χ. «10: φ(ορτία) νήματα έστειλα διά Βιένναν εκόστησαν κατά την φατούραν ασλ. 4375=8 π. 1773 αναγράφονται εμπορικά είδη που στάλθηκαν στη Βιέννη και το Ζέμονα (Σεμλίνο). Π.χ.: ½ φ(ορτίου) οκ. 311 εκόστησε κατά την φατούραν μαζί με όλα τα έξοδα ασλάνια 4884. Πρβλ. Αντωνίου Σιγάλα, *Από την πνευματική ζωή των ελληνικών κοινοτήτων της Μακεδονίας*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 121. Οι αποσπασματικές σημειώσεις του Αθανασίου Κανατσούλη συμφωνούν με τα όσα αναφέρει παραπάνω ο Αντώνιος Σιγάλας και που αναφέρονται στην αποστολή 10 φορτίων νημάτων που στάλθηκαν στη Βιέννη το 1772. Διευκρινίζει, επίσης, ότι το εμπόρευμα το έστειλε διά Ζέμονα και Βιέννη στο 3^ο κατάστιχο. Στις 5 Φεβρουαρίου του 1773 έστειλε κρόκο με Κόνιαρη αξίας 4375.81, οκάδες 311 δράμ. 300 ασλάνια 4884. -κατά τη φατούρα με όλα τα έξοδα στο οποίο προσθέτει κάτι παραπάνω. Στις 27 επίσης Νοεμβρίου του 1774 στάλθηκαν στον Γεώργιο Πασιώτα 426 φορτ. βαμβάκια, όπως φαίνεται στη φατούρα Νο 56, ασλ. 39472.9. Βλ. *Σημειώσεις Αθαν. Κανατσούλη*, σ. 62.

⁷³ Τα νήματα τα προμηθεύονταν από Τύρναβο, Φάρσαλα και άλλα μέρη της Θεσσαλίας. Τα ωμά βαμβάκια από τα γύρω χωριά των Σερρών (Αλιστράτη, Ράχοβα, Ζίχνα, Ντοβίτσα) και από τη Λειβαδιά. Βλ. *Σημειώσεις Αθαν. Κανατσούλη* σ. 67.

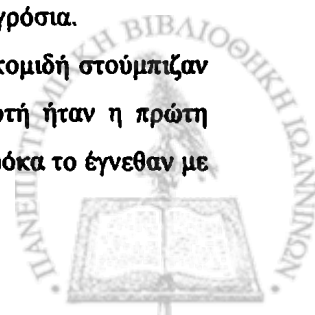
⁷⁴ Κάλλιανη= παλιά ονομασία της σημερινής Αιανής. Ο κρόκος της Αιανής ήταν μεγαλύτερης αξίας και πουλιόταν 26-27 γρόσια την οκά. Βλ. *Σημειώσεις Αθαν. Κανατσούλη*, σ. 68.

⁷⁵ Από τα Βέντζια= περιοχή των Γρεβενών.

⁷⁶ Από τη Βενετία. Πήλινες βεγγάτικες ονομάζονταν στη Σιάτιστα, διακοσμημένες εξωτερικά.

⁷⁷ Το γνήσιο μαργαριτάρι πουλιούνταν 10 ασλάνια το μουντάλι ήτοι 1 ½ δράμια 10 γρόσια.

⁷⁸ Σε μεγάλη έκταση ήταν η καλλιέργεια του λιναριού στην Τουρκία. Μετά τη συγκομιδή στούμπιζαν το λινάρι με σιδερένιο εργαλείο που είχε ξύλινη λαβή, (χλιάρισμα) λεγόταν. Αυτή ήταν η πρώτη εργασία. Ακολουθούσε το βούρτσισμα και το έκαναν τουλούπα, το έβαζαν μετά στη ρόκα το έγενθαν με

Σύμφωνα με το κατάστιχο ο εμπορικός αυτός οίκος είχε δοσοληψίες με όλα τα γύρω χωριά των Σερρών (Αλιστράτη,Ράχοβο,Ζίχνα,Ντοβίτσα),της Ανατολικής Μακεδονίας, Δυτικής,Βόρειας και Κεντρικής και με πολλά μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας:Βελιγράδι, Σκόπια, Αλεξινίτσα, Λευκόφτσα, Νήσσα, Βελεσσά,το Αλμπασάνι, Μοσχόπολη, Μοναστήρι, Καστοριά, Κοζάνη, Νάουσα, Βέροια, Βοδενά (Εδεσσα), Δόλιανη, Ιωάννινα, Θεσσαλονίκη, Τρίκαλα, Τύρναβο, Λάρισα, Αγυιά, Ραψάνη, Ζητούνι(Λαμία),Λειβαδιά κ.ά.Συμμετείχε στα μεγάλα εμπορικά πανηγύρια του Περλεπέ,του Μαυρονόρους, Κερβάνι των Σερρών,Ουζούν Τζόβας (Φιλιππούπολη) και στη μεγάλη αγορά της Κων/πολης,απ' όπου προμηθευόταν προϊόντα της Ανατολής.Οι συναλλαγές γινόντουσαν με χριστιανούς, Εβραίους, Τούρκους ,Αρμένιους κ.ά.⁸⁰.

Από τις σημειώσεις πληροφορούμαστε επίσης και τις ομολογίες τις οποίες υπέγραψαν διάφοροι εμπορευόμενοι από τη Σιάτιστα με τον εμπορικό αυτό οίκο.Έτσι, κατά το χρονικό διάστημα 1747-1751 υπέγραψαν ομολογίες οι:Μιχαήλ Γκίμπας , ο γιος του Θεόδωρος και οι αδελφοί του Θεόδωρου,οι:Ανδρέας Τσιολάκης, Γεώργιος Κατσάνου,Μιχαήλ Χατζή, με ουγγρικά φλορίνια η οικογένεια Γκίμπα και με ασλάνια οι υπόλοιποι και με τόκο 12%⁸¹. Συναλλαγές είχε ο οίκος με τους:Γεώργιο Πασιώτα,Γεώργιο Μανούση ,Θεόδ. Μανούση,(μεγαλέμποροι),Γεώργιο Πάϊκο,παπα-Αγόρα,Αλέξιο Λαζάρου,Λάζαρο Αλεξίου.Κων/νο Αλεξίου,Γιάννη Χατζή Κότζη,Πάνο Χαρισίου,Μήτσο Γεωργίου Ψαρά,Μάρκο Χατζηδήμου,και συντροφία,Αναστάσιο Δούκα,Δούκα και Κων/νο Θεοδώρου,Νεράντζη Πανταλή,Κώστα Τακιατζή (μεγάλη εμπορική οικογένεια της Κοζάνης),Μανώλη Κων/νου Παπαστράτο(αντιπρόσωπός του στον Τύρναβο που προμήθευε νήματα)⁸².

Η μεταφορά προϊόντων της Ευρώπης και η αποστολή εγχωρίων προϊόντων αντίθετα ,γινόταν με караβάνια (αλόγων-καμηλών), οι οδηγοί ήταν Οθωμανοί οπλισμένοι (των μερών της περιφέρειας ντόπιοι ή της ευρύτερης περιφέρειας, ιδίως

το αδράχτι και με το σφοντύλι και το έκαναν νήμα.Κατόπιν το τληγάδιαζαν το έκαναν γκελέπι ,το σαπούνιζαν ,το έβαζαν στον ήλιο για να ασπρίσει και κατόπιν το ύφαιναν.Για την προετοιμασία εκατόν πήχων απαιτούνταν πολλοί μήνες και οι γυναίκες εργάζονταν με υπομονή.Βλ.Σημειώσεις Αθ.Κανατσούλη,ό.π., σ.63.

⁷⁹ Αθαν.Κανατσούλη,Σημειώσεις,σ.55.

⁸⁰ Αθαν.Κανατσούλη,Σημειώσεις σ,64,Δημ.Κανατσούλη,ό.π.,σ.106-107.

⁸¹ Στο ίδιο ,ό.π.,σ.68.

⁸² Αθανασίου Κανατσούλη,Σημειώσεις,σ.68.

Κονιάροι) για περισσότερη ασφάλεια. Μεταχειρίζονταν ταχυδρόμους (πεζοπόρους) που πήγαιναν πεζοπορώντας στην Κεντρική Ευρώπη και το αντίθετο. Οι συναλλαγές γινόντουσαν στην Τουρκία με ασλάνια και άσπρα τα οποία είχαν την ίδια αξία με τα γρόσια, ενώ τα καραγρόσια είχαν διπλάσια τιμή⁸³.

Στην Κεντρική Ευρώπη οι συναλλαγές γινόντουσαν με διάφορα νομίσματα τα οποία αντιστοιχούσαν σε ορισμένη ποσότητα γροσίων⁸⁴. Από το 1750-1760 κράτησε ο εμπορικός συνεταιρισμός των τριών αδελφών. Στις 13 Οκτωβρίου 1760 ο Δούκας ίδρυσε δικό του εμπορικό οίκο⁸⁵. Το εμπόριο των αδελφών Χατζή Μιχαήλ Νικολάου και Παύλου κράτησε μέχρι το 1785⁸⁶, οπότε έγινε εκκαθάριση μεταξύ τους. Το μερίδιο του Νικολάου στο λογαριασμό ανερχόταν σε 117.853 φιορίνια και 17 ½⁸⁷. Μετά τη διάλυση της εταιρείας ανέλαβε τη διαχείριση της ο γιος του Νικολάου Δημητράκης, που συνέχισε την εργασίες μέχρι την κατάληψη της Βιέννης από τους Γάλλους στις 31 Οκτωβρίου του 1805. Μεταξύ των ετών 1810-1811 έγιναν πτωχεύσεις πολλών εμπορικών οίκων στην Αυστρία και κατά συνέπεια και αυτών της Σιάτιστας. Ο Παύλος μαζί με το γιο του Χριστόφορο- όταν επανήλθε η Βιέννη στην

⁸³ Στο ίδιο, ό.π., σ. 64, και Δημ. Κανατσούλη, ό.π., σ. 108.

⁸⁴ Σημειώσεις Αθαν. Κανατσούλη, ό.π., σ. 66. Παραθέτουμε ένα τμήμα από τις σημειώσεις του κατάστιχου της σελίδας 66, όπως τις αντέγραψε ο Αθανάσιος Κανατσούλης. «1776 Ιανουαρίου 6 ελάβομεν

ένα τουράς πόλεως ασλάνια 200,

ένα detto γρόσια 200,

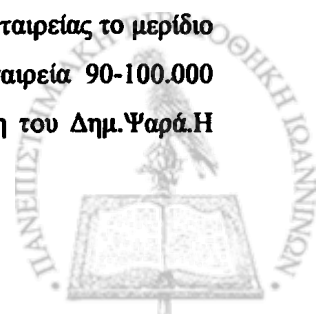
34 βενέτικα προς ασλάνια 4 ½ γρόσια 153,

18 πολιτικά >> >> 3 >> 54..... 7 ρούβλια προς 8,90». Στην πράξη αυτή, όπως σημειώνει ο Αθαν. Κανατσούλης, ένας τουράς ισοδυναμούσε με 200 ασλάνια, σε άλλη πράξη με ημερομηνία 22 Μαρτίου 1776 ο τουράς ισοδυναμούσε με 500 ασλάνια. Στην πράξη του Σεπτεμβρίου του 1773 γίνεται αναφορά για αποστολή 4 σακουλιών γερά ασλάνια-2000 με συνοδό τον Παναγιώτη Τσιαμπαρά προς τον Μανωλάκη Κων/νου Παπασυράκη για αγορά 10 φορτίων νήματος., Βλ. στο ίδιο, ό.π., σ. 67.

⁸⁵ Λάιου Γ., ό.π., σ. 108-109.

⁸⁶ Σημειώσεις Αθ. Κανατσούλη, σ. 52. Οι πληροφορίες προέρχονται από το κατάστιχο του 1785 «Κατάστιχον του 1785. Επιγραφή καπιταλίου λογαριασμός του πατρός μου Νικολάου εις όσα εφανερώθη...».

⁸⁷ Σημειώσεις Αθ. Κανατσούλη, σ. 69. Ο Λάιος υποστηρίζει ότι μετά τη διάλυση της Εταιρείας το μερίδιο του Νικολάου Χατζημιχαήλ ανερχόταν σε 125.000 φιορίνια. Έβαλε στη νέα εταιρεία 90-100.000 φιορίνια και τα υπόλοιπα τα πήρε μαζί του στην πατρίδα σύμφωνα με τη γνώμη του Δημ. Φαρά. Η άποψη του Αθαν. Κανατσούλη φαίνεται πιο τεκμηριωμένη. Βλ. Λάιος, ό.π., 118.

αυστριακή εξουσία και αποκαταστάθηκε το αυστριακό κράτος-εξακολούθησαν τις εμπορικές τους εργασίες και επιδόθηκαν στην επιστημονική καλλιέργεια των απέραντων κτημάτων τους στην Ουγγαρία ,όπου απόκτησαν τεράστια χρηματικά ποσά, σε σημείο να προσελκύσουν την εύνοια του αυτοκράτορα της Αυστρίας Ιωσήφ Α΄και να πάρουν τον τίτλο του βαρώνου.Μία δε κόρη της οικογένειας Νάκου-επώνυμο το οποίο πήραν μετά την αποκατάσταση του αυστριακού κράτους –ονόματι Μιλέβα -παντρεύτηκε τον πρώτο εξάδελφο της αυτοκράτειρας Ελισάβετ το 1855. Σύμφωνα με τις σημειώσεις του Αθανασίου Κανατσούλη φημολογείται ότι υπάρχει και οικογένεια που φέρει τον τίτλο, Φον Σισανίου ,επειδή κατάγεται από την επαρχία Σισανίου και Σιατίστης ⁸⁸.Η ενασχόληση μιας μεγάλης μερίδας κατοίκων της Σιάτιστας χρονολογείται από παλιά.Πολλοί έμποροι της Σιάτιστας αναφέρονται στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας.

Από τις έρευνες του Κ.Μέρτζιου στο παραπάνω αρχείο ενδιαφέρουσες είναι οι εμπορικές συναλλαγές της Σιάτιστας και άλλων δυτικομακεδονικών πόλεων. Σταθμός διακίνησης των εμπορευμάτων το Δυρράχιο⁸⁹ με το λιμάνι του.Οι πληροφορίες που μας δίνονται αντλούνται από 93 επιστολές των ετών 1695-1699 εμπόρων προς τον Κρητικό Γεώργιο Κούμανο,ο οποίος ήταν παραγγελιοδόχος και μετά από το 1700 πρόξενος της Βενετίας στο Δυρράχιο⁹⁰.Σε επιστολή του Δήμου Καστρίτσιου από τη Θεσσαλονίκη με ημερομηνία 27 Μαρτίου 1697 αναγράφεται ότι «...επέρυσι ήρταν οι Σιατιστινοί και οι Βοσκοπολίτες και έδωκαν άσπρα του Σιμχανατζή=(εισπράκτορα φόρου) και έπερναν το κερι από τα χέρια μας καί μας κακοφάνη πολλά»⁹¹.Από την αναφορά φαίνεται ότι οι Σιατιστινοί έμποροι διατηρούσαν εμπορικές σχέσεις με τους Μοσχοπολίτες⁹².Αναφορά για εμπορικές

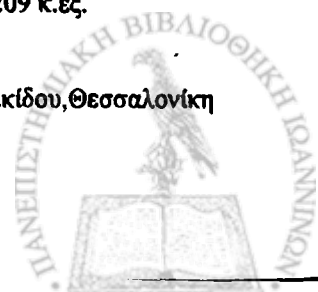
⁸⁸ Σημειώσεις Αθαν.Κανατσούλη,σ.69-70,Πρβλ Δημ.Κανατσούλη ό.π., σ.106.

⁸⁹ Η Σκάλα της Μακεδονίας ήταν το Δυρράχιο .Το 1699 υπήρχαν εκεί 100 έμποροι που κέρδιζαν αρκετά,σύμφωνα με επιστολή του υποπροξένου .Οι έμποροι αυτοί είχαν εμπορικούς οίκους στις βλάχικες παροικίες της Πίνδου ,Βοσκόπολη,Σιάτιστα,Θεσσαλονίκη,Ιωάννινα.Φόρτωναν για τη Βενετία 3000 στατήρες κερι,μαλλί,μετάξι,δέρματα και έπαιρναν κατά την επιστροφή μάλλινα υφάσματα,Λοντρίνια,υφάσματα από μετάξι,διάφορα μικροπράγματα.Βλ. F.C.H.L Rouquerville, *Ταξίδι στην Ελλάδα, Τα Ηπειρωτικά*, Πρόλογος Ελευθερία Ι.Νικολαΐδου,προλεγόμενα-μετάφραση,Κώστας Π.Βλάχος,Τόμος ΙΙ,Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.Ιωάννινα 1996,σ.144,145,σημ. Ι.

⁹⁰ Κωνστ.Δ.Μέρτζιου, *Μνημεία Μακεδονικής ιστορίας*,ΕΜΣ,Θεσσαλονίκη 1947,σ.209 κ.εξ.

⁹¹ Στο ίδιο ,ό.π.,σ.231.

⁹² Ιωακ.Μαρτινιανού, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, επιμ. Στυλιανος Κυριακίδου,Θεσσαλονίκη 1957σ.106,113,120.

συναλλαγές με τη Βενετία το 1697 υπάρχουν για τον έμπορο Λαζάρου Γεωργίου από τον Πεκρεβενίκο⁹³, σύμφωνα με την επιστολή του από το Δυρράχιο με ημερομηνία 9 Μαΐου 1697 προς τον Γ.Κούμανο⁹⁴.

Άλλη επιστολή από Σιάτιστα με ημερομηνία 1 Μαΐου 1697, των εμπόρων Δούκα Νίκου και Στάθη Νίκου, μας πληροφορεί για το εμπόριο κηρού που κάνανε⁹⁵. Από επιστολή από Σιάτιστα προς τον Γεώργιο Κούμανο με ημερομηνία 8 Ιουνίου 1702 των Σιατιστινών εμπόρων, μαθαίνουμε ότι εμπορεύονταν μαλλιά και κεριά. Την επιστολή υπογράφουν οι: Δήμος Γεώργης Σφίκα, Ιωάννης Θ. Νεράντζης, Δημήτρης Γεωργίου, Θεοδωρής Γεωργίου, Δήμος Κότζης, Νίκος Μαυρουδής, Κων/νος Πείος, Μάνος Μαυροδής Κων/νος, Ιωάν. Σεγγάνης, Νικόλ. Θεοδώρου, Νίκος Κότζης, Νίκος Χατζημάρκος, Χατζή Μάρκος⁹⁶. Την 1^η Απριλίου 1706 ο ίδιος πρόξενος αναφέρει ότι φορτώθηκαν 123 δέματα κηρού σε φελούκα του Γάλλου προξένου από το Δυρράχιο με προορισμό τη Ραγούζα, εμπορευμάτων που ανήκαν σε 8 Σιατιστινούς εμπόρους που αποβιβάστηκαν και οι ίδιοι σ' αυτό το καράβι, συνοδεύοντας το εμπόρευσμά τους⁹⁷.

Στις 10 Ιουνίου 1706, πραματευτάδες Σιατιστινοί, υπέγραψαν επιστολή για θέματα που σχετίζονταν με τη θέση του γραμματέα της Σκάλας Δυρραχίου και ήταν οι: Χατζή Μάρκος, Δήμος Γ. Σφήκα, Δούκας Νίκου, Νίκος Χατζή Μάρκου, Θεοδωρής Γεωργίου, Στάθης Νίκου, Δούκας Κότζη, Μάρκος Κώτζη, Νίκος Κότζη, Κώτζης Χατζή Μάρκου, Μιχαήλ Χατζημάρκου, Μηνάς Γεωργίου, Γεώργιος Κότζη, Δήμος Γεωργίου, Νίκος Μαυρουδής, Γεώργιος Δήμου Μπούλη, Μάνος Μαυρουδής, Λάζαρος Γεωργίου, Ιωάννης Μήνου, Δήμος Χατζή Μάρκου, Νικόλας Θεοδωρής, Γεώργιος Ιωάννου⁹⁸. Το εμπόριο με τη Βενετία συνεχίστηκε και τα επόμενα χρόνια. Έτσι, στις 23 Ιουλίου του 1741 φόρτωσαν για τη Βενετία οι έμποροι από τη Σιάτιστα Γ. Λάζαρης και συντροφία 84 δέματα μαλλί και 26 σακιά κερί. ενώ άλλες ποσότητες με ίδιο

⁹³ Πεκρεβενίκος=Παλιοχώρι στα ανατολικά κράσπεδα του όρους Σινιάτσικου (Άσκιου), κοντά στο παλιοχώρι Γράτσιανη που είχε κι αυτό συνεργασίες με πραγματείες το 1688 σύμφωνα με μια πράξη του Κώδικα του Ζωσιμά, Βλ. Μ. Α. Καλινδέρη, *Τέσσαρες οικισμοί περί την Σιάτισταν. Αι συντροφίαι των εις πραγματείας 1688-1700*, (Ανάτυπο) από το περιοδικό ΜΖ 72, 73, (1972) σ. 5-6.

⁹⁴ Μιχ. Καλινδέρη, ό.π.

⁹⁵ Κων/νου Μέρτζιου, ό.π., σ. 234.

⁹⁶ Στο ίδιο, ό.π., σ. 267.

⁹⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 268.

⁹⁸ Στο ίδιο, ό.π., σ. 269.

εμπόρευμα την επόμενη χρονιά οι : Ιωάννης Σεγούρη, Δούκας Νικόλαος και Χατζή Μιχαήλ, Γεώργιος Νικολάου και συντροφία⁹⁹. Δυο έμποροι επίσης από τη Σιάτιστα και 2 από τα Ιωάννινα την 1^η Σεπτεμβρίου του 1744, κατόπιν εντολής της Ουγγαρίας, ανέλαβαν ν' αγοράσουν μαλλιά σε οποιαδήποτε τιμή κι έτσι οι άλλοι έμποροι που εμπορεύονταν μαλλιά για τη Βενετία τα πούλησαν στους παραπάνω εμπόρους σε πολύ καλή τιμή¹⁰⁰.

3. Οι Δυτικομακεδόνες έμποροι της Κεντρικής Ευρώπης

Οι Μακεδόνες έμποροι δεν είχαν όλοι μόνιμη εγκατάσταση και δεν διατηρούσαν όλοι τους εμπορικό κατάστημα. Πολλοί από αυτούς διεξήγαγαν χοντρικό ή λιανικό εμπόριο προϊόντων της πατρίδας τους ή άλλων τουρκικών και μετά πουλούσαν λιανικώς προϊόντα που αγόραζαν από τη Βιέννη ή την Ουγγαρία. Ήταν μεταπράτες ουγγρικών ψώνιων (κρασιών, γερμανικών καλλιτεχνικών έργων, της Λειψίας περισσότερο). Υπήρχαν και πλανόδιοι έμποροι χωρίς μαγαζί. Άλλοι είχαν το δικαίωμα πώλησης όλων των προϊόντων καθόλη τη διάρκεια του έτους, άλλοι δε στις εμπορικές πανηγύρεις. Τον υπόλοιπο χρόνο αποθήκευαν τα προϊόντα στις αποθήκες της πόλεως στην οποία έμεναν ή και αλλού. Τα προνόμια και οι υποχρεώσεις των εμπόρων είχαν ορισθεί με καισαροβασιλικά διατάγματα των: Λεοπόλδου Α' (1-7-1667), του Καρόλου (8-7-1740) και της Μαρίας Θηρεσίας (17-8-1761)¹⁰¹.

Τα εμπορεύματά τους ήταν γεωργικά, κτηνοτροφικά προϊόντα, υφάσματα συνήθως, μπρισίμια, νήματα σαπούνια χαρτιά, ενδύματα, τάπητες μαγειριών και τραπεζών, γεωργικά οικιακά εργαλεία κ.ά. Οι πατρίδες αυτών ήταν σπανιότητα η Θεσσαλονίκη και τα Βιτώλια, ενώ πολύ συχνότατα η Σιάτιστα, η Κοζάνη, το Βογατσικό κλπ¹⁰².

Τα κύρια, πάλι, εμπορεύματα των Ελλήνων εμπόρων της Βιέννης ήταν τα προϊόντα της Ανατολής που προορίζονταν για Αυστρία - Γερμανία - Ελβετία, προπαντός βαμβάκι, μαλλιά από κατσίκες, (μακεδονικά και της Βλαχίας) και νήματα. Το ελληνικό εμπόριο ωφέλησε ο εμπορικός αποκλεισμός των Άγγλων από το

⁹⁹ Στο ίδιο, ό.π., σ.274,275.

¹⁰⁰ Κων/νου Μέρτζιου, ό.π., σ.275.

¹⁰¹ Σπυρ. Λάμπρου, ό.π., σ.277-278.

¹⁰² Στο ίδιο, ό.π., σ.279.

Ναπολέοντα το Μεγάλο. Την περίοδο εκείνη τα προϊόντα των θεσσαλικών Αμπελακίων διοχετεύονταν στην Αυστρία¹⁰³.

Οι κυριότερες κοινότητες που ιδρύθηκαν στην Ουγγαρία ήταν του Ζέμονα (Σεμλίνου)- ελληνική κοινότητα που γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη κατά τη διάρκεια του Ρωσοτουρκικού πολέμου – η ίδια δε πόλη λόγω της γεωγραφικής της θέσης ανέπτυξε μεγάλη εμπορική και οικονομική κίνηση (ήταν στα σύνορα της Αυστροουγγαρίας- Οθωμανικής Αυτοκρατορίας)¹⁰⁴, η του Neusatz, η της Τεμεσβάρης, η της Βουδαπέστης και άλλων πόλεων και κωμοπόλεων. Το Σεμλίνο μέχρι τις πρώτες δεκαετηρίδες του 19^{ου} αιώνα υπήρξε ο πρώτος διαμετακομιστικός σταθμός του ελληνικού εμπορίου προς την Ουγγαρία και την Αυστρία με ενδιάμεσους σταθμούς το Βουκορέστι, την Κραϊόβα και τη Ρουστάβα της Ρουμανίας. Οι Έλληνες έμποροι υπερτερούσαν, όχι μόνο αριθμητικά, αλλά και ως προς την εξυπνάδα από τους υπόλοιπους εμπόρους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Βούλγαρους- Σέρβους-Αλβανούς –Αρμένιους- Ιουδαίους)¹⁰⁵.

Από τις απογραφές της κομητείας csongrad, στην οποία ανήκε και η πόλη szentes των ετών 1754 (με λιγότερα στοιχεία) και περισσότερα των ετών 1769 και 1711, από τους πάροικους Μακεδόνες πολλοί κατάγονταν από την Κοζάνη, Σιάτιστα Σέλιτσα, Νάουσα¹⁰⁶.

Οι έμποροι Θεόδωρος Γεωργίου και Μάρκος Κρεμεζής με μια συντροφική ομολογία που υπέγραψαν στις 25 Ιανουαρίου του 1786 στην Κοζάνη, αποφάσισαν να κάνουν πραγματεία βάζοντας κεφάλαιο 3.000 άσπρων ο καθένας. Ο πρώτος συνεργαζόταν εμπορικά και με το Σιατιστινό έμπορο Δημήτριο Μωραΐτη, τον οποίο έβαλε νέο συνεταίρο, καταθέτοντας για λογαριασμό του 3.000 άσπρα. Σύμφωνα λοιπόν με τη συντροφική ομολογία ο Θεόδωρος Γεωργίου αναλάμβανε να πωλεί στην Τουρκία τα προϊόντα που θα του στέλλονταν από την Ουγγαρία. Το κέρδος και η ζημία θα μοιράζονταν εξίσου. Αν χρειάζονταν δανεικά για την πραγματεία θα είχαν

¹⁰³ Στο ίδιο, ό.π., σ. 292-293, Απόστ. Βακαλόπουλου *Πηγές της ιστορίας της Μακεδονίας (1354-1833)*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 272, Κων/νου Βακαλόπουλου, *Ηπειρος*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 373.

¹⁰⁴ Ιωάννου Παπαδριανού, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής κοινότητας του Σεμλίνου (Ανάπτυξη από τον ΙΑ' τόμο των Μακεδονικών)*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 29.

¹⁰⁵ Σπ. Λάμπρου, *Σελίδες*, ό.π. 272-273.

¹⁰⁶ Στο ίδιο, ό.π., σ. 274.

διάφορο 10%. Τα προϊόντα που θα στέλλονταν από την πατρίδα τους προς τη Βιέννη ήταν ο κρόκος ¹⁰⁷.

Από αντίγραφο του λογαριασμού του Θεοδώρου Γεωργίου με το Μάρκο Κρεμεζή φαίνεται ότι αυτοί εμπορεύονταν ρούχα, ολλανδικά μαντήλια, κρόκο, (σαχζιάνια, κουναδούρες, οκταπόδι, λαγοτόμαρα, μετάξι). Ζημίες αναφέρονται σε ολλανδικά ρούχα που είχαν κλαπεί στο Βελιγράδι ¹⁰⁸. Συνεργάζονταν επίσης με τους: Δημητρίου Ιωάννου Θεοχάρη, Πέλεγκα, Παπα-Αναστάση (Ζέμονα) Μαρκοβιά Χαρίση, Σακελλαρίου (Κοζάνη), Σελεμάνη (Σκόδρα) ¹⁰⁹. Στους λόγιους εμπόρους συγκαταλέγεται και ο Σιατιστινός Γεώργιος Ζαβίρας (1774-1804), που έγραψε το έργο «Νέα Ελλάς ή Ελληνικό Θέατρο», ενώ από τους Έλληνες της Ουγγαρίας, στο τέλος του 18^{ου} αιώνα, οι περισσότεροι κατάγονταν από Θεσσαλονίκη, Σέρρες, Κοζάνη, Σιάτιστα, Μοναστήρι ¹¹⁰.

Στην Ουγγαρία και συγκεκριμένα στο Kecskemet, έμποροι που κατάγονταν από τη Σιάτιστα και την Κοζάνη, δημιούργησαν την εκεί ελληνική παροικία. Οι ίδιοι στην πόλη αυτή αναφέρονται από το 1698 ήδη στο Δημοτικό πρωτόκολλο, ενώ μετά από δέκα χρόνια το 1708 συγκρότησαν κομπανία υπογράφοντας το σχετικό συμφωνητικό. Από τους 26 εμπόρους που αναφέρονται στο καταστατικό Σιατιστινοί είναι ο Δήμος «Σιατζίστιανός», ο Καπλάνης Μίσιος Πέγιος (τα τρία τελευταία ονόματα αναφέρονται στον Κώδικα του Ζωσιμά Σιάτιστας), ο Μιχάλης Τραπαντζής πρόγονος του ευεργέτη Ιωάννη Μιχαήλ Τραπαντζή.

Η κομπανία αυτή κατοχυρώθηκε με προστατευτική επιστολή της 8^{ης} Ιουνίου 1708 από τον ηγεμόνα Φραγκίσκο Ράκοτσι Β'. Την 1^η Ιανουαρίου του 1719 ο Σιατιστινός Δήμος Καπλάνης εκλέχθηκε προεστός και επειδή οι υποχρεώσεις τους, τα δικαιώματά τους, η διαμονή τους και άλλα κοινωνικά και εμπορικά ζητήματα δεν είχαν κανονισθεί, κατόπιν εντολής του γαιοκτήμονα της περιοχής συνήψαν γραπτή συμφωνία με τη δημοτική αρχή του Kecskemet. Έτσι, στην Πέστη υπόγραψαν μια συμβολαιογραφική πράξη στις 15 Νοεμβρίου του 1721 που ανανεώθηκε αργότερα και ίσχυσε για έναν αιώνα. Σύμφωνα με τη συμβολαιογραφική αυτή πράξη η κομπανία έκανε δική της σφραγίδα, ίδρυσε δικό της εμποροδικείο για τις εμπορικές

¹⁰⁷ AZM, υπ' αριθ. Συμφωνητικό 18/25-11-1786.

¹⁰⁸ Στο ίδιο, ό.π., υπ' αριθ, 19/25-1-1786 λογαριασμός.

¹⁰⁹ Στο ίδιο, ό.π.

¹¹⁰ *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τόμος ΙΑ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, σ.234-235.

της διαφορές, χωρίς να εκδικάζονται οι ποινικές διαφορές που ήταν αρμοδιότητα των τοπικών δικαστικών αρχών.

Παράλληλα άλλοι κανονισμοί φρόντιζαν για την εσωτερική λειτουργία της Κομπανίας.¹¹¹ Στο Πρακτικό φαίνεται περιληπτικά η δραστηριότητα της κομπανίας τον 18^ο αιώνα , ενώ προεστοί και αντιπρόεδροι χρημάτισαν οι: Χρήστος Πέγιου (1721), Δημήτριος Λαζάρου (1724), Γεώργιος Μίσιος (1750), Θεόδωρος Διαμαντής (1750, 1762), Παύλος Πούλιος (1765), Ιωάννης Παπαγεωργίου (1758), Δημήτρης Δρόχλιας (1774) και άλλοι, όλοι τους Σιατιστινοί, όπως διαπιστώνεται μετά από διάφορους συσχετισμούς¹¹².

Πηγή πληροφοριών για τους Σιατιστινούς αποδήμους στην Ουγγαρία αποτελούν οι απογραφές και οι επιτύμβιες επιγραφές¹¹³.

Οι απογραφές των ετών 1745-1766, καθώς και οι επιτύμβιες απογραφές μας πληροφορούν ότι είναι Σιατιστινοί οι: Μάρκος Πούλιος¹¹⁴, έμπορος που εμπορευόταν εμπορεύματα Βιέννης-Λειψίας (1745-1755), και που οι γιοι του Μαρκίδες Πούλιου (αδελφοί Γεώργιος και Πούπλιος Πούλιος) ήταν οι εκδότες του πρώτου φύλλου στην ελληνική γλώσσα μιας εφημερίδας με τίτλο «Εφημερίς» στη Βιέννη στις 31-12-1790, οι αδελφοί Ιωάννης και Γεώργιος Κων/νου που εμπορευόταν στο Kisly - Szallas, οι έμποροι στο Kecskemet Θεόδωρος Νικόλαος Διαμαντής, ο Παύλος Πούλιος μεγαλέμπορος, ο Ιωάννης Παπαγεωργίου ή Παπ., (απογραφές 1754-1755) ο Δημήτριος Τούλιος και ο Κων/νος Αργύρης. Από την απογραφή του 1769 στο Kecsekemet, από τους 91 εμπόρους οι 20 ήταν Σιατιστινοί¹¹⁵.

¹¹¹ Αναστασίου Ν. Δάρδα, *Ίδρυση και λειτουργία του Τραπαντζείου Γυμνασίου Σιατίστης με την εποπτεία της εκκλησίας*. Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1997, σ.62, σημ.29.

¹¹² Γεωργίου Λάιου, *Η Σιάτισσα... ό.π.*, σ.46-52.

¹¹³ Odon Fuves (Εδμόνδου Φιούβες), «Απογραφές των Ελλήνων παροίκων του νομού Πέστης (Έρευνες στα αρχεία του νομού της Πέστης)», *Μακεδονικά* 5 (1961-1963), σ.194-241. Odon fuves «Επιτύμβιοι επιγραφαί Ελλήνων εις την Ουγγαρίαν», *Ελληνικά* 9(1966), σ.296-347.

¹¹⁴ Αναστάσιος Δάρδας, «Οι πρόδρομοι της ελληνικής δημοσιογραφίας Σιατιστινοί αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου και η πρώτη ελληνική εφημερίδα», *Ελιμειακά*, 23(1989), σ.64-67. Ο Μάρκος Πούλιου εγκατεστημένος στη Βιέννη έστρεψε νωρίς τους γιους του στο εμπόριο φροντίζοντας παράλληλα να τους δοθεί κατάλληλη παιδεία (ξένες γλώσσες, λογιστικά κλπ). Η «Εφημερίδα» εκδιδόταν 2 φορές την εβδομάδα : Τρίτη και Παρασκευή. Η έκδοση κράτησε από 31-12-1790 έως 20 Ιουνίου 1798.

¹¹⁵ Γεωργίου Λάιου, *Η Σιάτισσα ... ό.π.*, σ.56.

Η Βιέννη, επίσης, ήταν τόπος που άνθισε το εμπόριο την περίοδο αυτή και οι Έλληνες την εκμεταλλεύτηκαν για το διαμετακομιστικό εμπόριο, επειδή αποτελούσε τον ακραίο σταθμό διοχέτευσης των προϊόντων σε πολλά μέρη της Ευρώπης.

Το 1805 όταν επισκέφθηκε ο Ληκ τη Σιάτιστα ανέφερε ότι όλες οι οικογένειες έχουν ένα τουλάχιστον μέλος τους στην ξενιτιά :Ιταλία ,Ουγγαρία, Αυστρία και σε διάφορες πόλεις της Γερμανίας, που ασχολούνταν με εμπορικές υποθέσεις.Από τους γεροντότερους είναι πολύ λίγοι αυτοί που δεν έζησαν δέκα ή δώδεκα χρόνια της ζωής τους σε μια από τις παραπάνω χώρες.Όλοι μιλούν γερμανικά καθώς και ιταλικά¹¹⁶.Η επαφή τους στο εξωτερικό με τόπους και ανθρώπους που βρίσκονταν ,την περίοδο εκείνη,σε μεγαλύτερο πολιτιστικό επίπεδο,επηρέασε έντονα τη ζωή τους αναφέρει ο Πουκεβίλ που επισκέφθηκε τη Σιάτιστα το 1806¹¹⁷.

Παράγοντες για την εξάπλωση του εμπορίου στη Βιέννη ήταν: η γεωγραφική της θέση στο κέντρο της Ευρώπης.Η άμεση γειτνίαση της Αυστρίας με τις διάφορες επαρχίες του οθωμανικού κράτους. Ο ποτάμιος δρόμος του Δούναβη μέχρι τις εκβολές του στον Εύξεινο Πόντο που διευκόλυνε τη συγκοινωνία.Η ισονομία και η ειρήνη ομόθρησκων Ουγγαροβλάχων και Σέρβων που ζούσαν κάτω από το σκήπτρο των βασιλέων της Αυστρίας .Τα προνόμια που κατ'εξάίρεση δόθηκαν στους Έλληνες εμπόρους του τουρκικού κράτους από τον Ιωσήφ Β΄της Αυστρίας,καθώς και τα εμπόδια που κατά καιρούς έθετε ο σουλτάνος στους Έλληνες εμπόρους που συνεχώς καταπέζονταν ¹¹⁸.

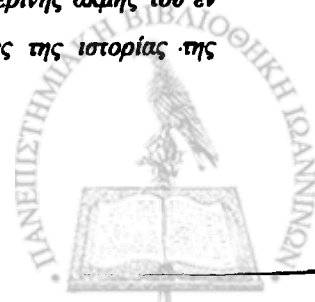
Οι πρώτοι Έλληνες περιορίζονταν αρχικά σε μικρό και ασήμαντο εμπόριο.Εμπορεύονταν αρχικά ακατέργαστα και κατεργασμένα προϊόντα της Τουρκίας στην Αυστρία κατόπιν στη Σαξωνία , μετά στην υπόλοιπη Γερμανία και το εμπόριο ήταν περιορισμένο.Από εκεί μετέφεραν χειροτεχνήματα και άλλα τεχνουργήματα στις πατρίδες τους .Αργότερα εξελίχθηκε το εμπόριο .Η συμβολή των μεγαλοαστών στην οικονομική και πνευματική άνοδο των ελληνικών χωρών ήταν μεγάλη μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα.¹¹⁹.

¹¹⁶ W.M.Leake,*Travels in Northern Greece* τ. 1 ,London 1835,σ. 307,308.

¹¹⁷ F.C.H.L Pouqueville,*Voyage de la Grece* τ..3,Paris 1826,σ.77. εξ.

¹¹⁸ Αναστ.Παλλατίδου, *Υπόμνημα ιστοριών περί αρχής και προόδου και της σημερινής ακμής του εν Βιέννη ελληνικού σνοικισμού* ,Βιέννη 1845,σ.6-13,Απόστ.Βακαλόπουλου *Πηγές της ιστορίας της Μακεδονίας 1354-1833*,εκδ.ΕΜΣ,Θεσσαλονίκη 1989,σ.271-275.

¹¹⁹ Απόστ.Βακαλόπουλου *Πηγές...*,ό .π.

Στις τελευταίες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα συνειδητοποιήσαν οι Έλληνες έμποροι ότι η ελληνική εμπορική τάξη έπρεπε να αποκτήσει βιβλία που θα ήταν απαραίτητα για το εμπόριο. Για το λόγο αυτό στη Βιέννη οι Μαρκίδες Πούλιου από τη Σιάτιστα τύπωσαν το βιβλίο του Σιατιστινού λόγιου εμπόρου Θωμά Δημητρίου το 1793 που αναφερόταν σε θέματα λειτουργικότητας του εμπορίου και το οποίο ανατυπώθηκε στην ίδια πόλη το 1809, με δαπάνη άλλου εμπόρου, γιατί βρήκε ανταπόκριση στην τάξη των εμπόρων. Δεύτερο βιβλίο του παραπάνω Θωμά Δημητρίου τυπώθηκε από το ίδιο τυπογραφείο το 1794 «Σκριτούρα δόπια ήτοι η τάξις των πραγματευτάδικων καταστίχων» ήταν βιβλίο απαραίτητο για τους εμπόρους που είχαν πλέον τη δυνατότητα να ελέγχουν όλες τις εμπορικές δραστηριότητές τους (κέρδη-ζημιές, δοσοληψίες ανταποκριτών, ποιότητα συνεργατών τους και την κίνηση των εμπορευμάτων)¹²⁰.

Ανάλογα βιβλία για τις ανάγκες των εμπόρων τυπώθηκαν από τα τέλη του 18^{ου} έως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα γιατί, όπως παρατηρεί ο Γεώργιος Παπαγεωργίου, «Η ανάπτυξη και διεθνοποίηση του εμπορίου από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα επέβαλε τον εκσυγχρονισμό του Έλληνα πραγματευτή σύμφωνα με τα προωθημένα πρότυπα οργάνωσης, λειτουργίας και συμπεριφοράς του εμπόρου της Δύσης»¹²¹.

¹²⁰ Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης, «Τα εμπορικά εγχειρίδια της Βενετοκρατίας και της τουρκοκρατίας», *Προσεγγίσεις στις νοσοτροπίες των βαλκανικών λαών (15^{ος}-20^{ος} αι.) οικονομικές αντιλήψεις και συμπεριφορές*, εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1988, σ. 78, σημ. 11, και σ. 83, 85. Το βιβλίο είχε τίτλο «Χειραγωγός έμπειρος εις τα της πραγματείας ήτοι βιβλίον περιέχον όλους τους αναγκαίους λογαριασμούς της πραγματείας ομού και τα ζυγία και πίχας όλης σχεδόν της Ευρώπης». Ανάλογη αναφορά γίνεται και στο βιβλίο: *Ιστορία Συνοπτική της Ελλάδος* του Βασιλείου Παπαευθυμίου από το Κωνσταντινικό (Αυγερινό), όπου μεταξύ των άλλων υπάρχει και ειδική μνεία «Περί της εμπορικής» και δίνονται συμβουλές στους νέους εμπορευόμενους το 1807. Ανάμεσα στα πολλά προτερήματα που πρέπει να έχει ένας έμπειρος πραγματευτής πρέπει να είναι γνώστης της; Αριθμητικής και της Δόπιας Σκριτούρας, να είναι ειδήμων της Γεωγραφίας, να γνωρίζει τα μέτρα τα ζύγια τις μονέδες, και προπάντων να είναι δίκαιος και πιστός στις πραγματείες κλπ. Βλ. Βασιλείου Π.: Ευθυμίου του εκ Κωνσταντινικού της Μακεδονίας, *Ιστορία συνοπτική της Ελλάδος, Διηρημένη εις τέσσαρα μέρη*, Εν Βιέννη της Αυστρίας, Εν τη Νέα τυπογραφία 1807, σ. 361-364.

¹²¹ Γ. Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληνα πραγματευτή σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα (τέλη 18^{ου}-αρχές 19^{ου} αι.)*, Ένα μαθηματάριο του Αθανασίου Ψαλίδα, εκδ. Αφοι Τολιδή, Αθήνα 1990 σ. 7. Για τα άλλα εμπορικά βιβλία βλ. Γ. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 8-12. Για τη χειρόγραφη εμπορική πραγματεία του Αθανασίου Ψαλίδα και ανάλυση περιεχομένου των «Γενικών θεωριών του εμπορίου», βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Ένα μαθηματάριο...*, ό.π., σ. 14 κ.ε.

Μεγάλη ,επίσης, ώθηση στο εμπόριο έδωσε ο πόλεμος του Ναπολέοντα με τους Άγγλους.Οι Έλληνες έμποροι μέσω της Αυστρίας μετέφεραν καρπούς ,ζώα και όχι μόνο όλα τα αναγκαία προϊόντα της Τουρκίας,αλλά και των άλλων Ηπειρών (Ασίας -Αφρικής-Αμερικής). Μετέφεραν ακόμη χρυσό και άργυρο, καθώς και τις ευρωπαϊκές γνώσεις στην πατρίδα τους¹²².Τα εμπορεύματα που προέρχονταν από τη Βιέννη με προορισμό τη Σιάτιστα ως πρώτος σταθμός παραλαβής φαίνεται να ήταν ο Ζέμονας (Σεμλίνο).Εκεί γινόταν η παραλαβή από αντιπρόσωπο της συντροφιάς ή του εμπόρου.Συγκεκριμένα εμπορικά είδη σταλμένα από τη Βιέννη για λογαριασμό του Σιατιστινού Δημητρίου Ιωάννου Μωραΐτου το 1799 έφθασαν στο Ζέμονα και τα παρέλαβε ο Κων/νος Ζυγούρης ,κατόπιν εντολής του Παναγιώτη Ζυγούρη.Η καταγραφή του κόστους και των εξόδων των εμπορευμάτων καταγράφηκαν από το Δημήτριο Νικολάου Χατζημιχαήλ. Ο ίδιος και ο Στέργιος Ιωάννου κατέγραψαν τα έξοδα της μεταφοράς από Βιέννη έως Ζέμονα στις 29 Φεβρουαρίου του ίδιου έτους στις Σέρρες.Τα προϊόντα αυτά ήταν είδη οικιακής χρήσης¹²³.

Αναφορά για τις ελληνικές εμπορικές συντροφίες και τους εμπόρους από το 1766 κάνει ο Πολυχρόνης Ενεπεκίδης, ο οποίος αναφέρει ότι αυτοί που ασχολήθηκαν με το εμπόριο είναι οι εξής:Τούρκοι 13,Ιουδαίοι 18,Αρμένιοι 14 Έλληνες 82.Σύνολο 134¹²⁴.Από αυτούς ένας ή δύο είναι υπηρέτες.Στον κατάλογο αυτών που ασχολήθηκαν με το εμπόριο ,είτε μόνοι τους, είτε με άλλους συνεργάτες στη Βιέννη, αναφέρονται αυτοί που κατάγονται από Καστοριά Σιάτιστα,Σέρρες, Γιάννενα ,Λάρισα .Αυτοί που κατάγονταν από τη Σιάτιστα ήταν οι:Ιωάννης του Κων/νου ,τ'αδέρφια Νεράντζης ,Θεόδωρος,τ' αδέρφια:Νίκος και Παύλος Καζί Μιχαήλ και Ιωάννης και Γεώργιος Καζί του Ζαφείρη,ο Κων/νος Μαυρουδής,τ' αδέρφια :Γεώργιος Αγάτσι ,Λάζαρος Μιχαήλ,Αθανάσιος Κόνιατ,Γεώργιος Νικόλαος Λαζάρου,Ιωάννης Γεώργιος Λαζάρου,Νικόλαος Δημήτρης¹²⁵.Μεταξύ των συνδρομητών της Επιτομής Αστρονομίας που γράφτηκε από τον Ιερώνυμο Λαλάνδ

¹²² Αναστ.Παλλατίδου,*Υπόμνημα*....,ό.π.,σ.17.

¹²³ *A Z M* ,επιστολή αριθ. 26 με ημερ.13-9-1799 από Βιέννη για Σιάτιστα.Τα προϊόντα αυτά ήταν (σινί τομπάκι,σαλάνια 5 με καπάκια ,1 κεσέ,4 ταμπλάδες,4 καφεμπρίκια,1 ζευγάρι ζάρφια,4 πολυέλαιοι με τρία σαντάκια ,2 σεντούκια άω πάκεν και τρογοραίους ,μέουτ;

¹²⁴ Polychronis K.Enepekides ,*Criechisch Handelsgesellschaften,und Kaufleute in Wien,Aus Dem Jahre 1766*,EMS,Thessalonike 1959,s. vi-vii.

¹²⁵ Στο ίδιο ,ό.π., σ.42-44.

και μεταφράστηκε από τον Φιλίππιδη του από Μηλιών του Πηλίου , Βιέννη 1803 αναφέρεται και ο εντιμότατος Μιχαήλ Ιωάνν.Ζυγούρη Σιατιστεύς¹²⁶.

Το ονομαστό σερραϊκό βαμβάκι έφευγε ακατέργαστο προς την Κεντρική Ευρώπη (Αυστρία-Γερμανία),ενώ το Βουκουρέστι,το Βρασον και το Sibiu αποτελούσαν το tranzit (σταθμό) των εμπορευμάτων.Οι Έλληνες έμποροι το διεκπεραιώναν βορειότερα Μεταξύ αυτών αναφέρεται και ο Σιατιστινός Μιχαήλ Τσούμπρος¹²⁷.Ο ίδιος παράλληλα ερχόταν στις Σέρρες αγόραζε βαμβάκι ή έκανε παραγγελίες , κρατούσε σχολαστικά σε έγγραφα τις αγοραπωλησίες που έκανε καθώς και την πλούσια αλληλογραφία.Το 1780-1781 ο Θεόδωρος Μανούσης¹²⁸, έμπορος από τη Σιάτιστα, μετά την επιδημία χολέρας που έπιασε στις Σέρρες κατέφυγε στη Σιάτιστα.Μάλιστα ο Μανούσης ,σύμφωνα με την αναφορά του εμπόρου του Sibiu Γιώργου Ιωάννου,διεκπεραίωνε καλύτερα από όλους τις εμπορικές υποθέσεις¹²⁹.

Αξιόλογη εμπορική δραστηριότητα παρατηρήθηκε από εμπόρους της Ανασελίτσας τον 18^ο αιώνα και στη Σόφια της Βουλγαρίας.Πληροφορίες αντλούμε από μια επιστολή κάποιου Θεοδωρή με ημερομηνία 7-6-1788 σταλμένη από τη Σόφια προς το Γιάννη και Δημήτρη στη Σιάτιστα που τους πληροφορεί ότι: «...δια κάθε δουλιά εδώ στο ουρδί είναι παράδεισος...»¹³⁰.Αναφορά κάνει ,ακόμη, για τους εμπόρους της Κλεισούρας και του Βογατσικού, οι οποίοι ήρθαν στη Σόφια για εμπορικές δουλειές και ανάγγειλαν τον ερχομό των Σιατιστινών και Σελτζιωτών εμπόρων.

Η Σόφια ,την περίοδο αυτή, φαίνεται ότι αποτελούσε τόπο έλξης πολλών εμπόρων.Σύμφωνα με την αναφορά του Νικολάϊ Τοντόροφ η Σόφια το 18^ο αιώνα

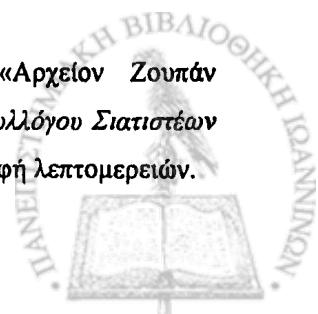
¹²⁶ Αθανάσιος Καραθανάσης,*Θεσσαλονίκη και Μακεδονικά*,εκδ.,Κυριακίδη,Θεσσαλονίκη 1996,σ.79,σημ.19.

¹²⁷ Ο Μιχαήλ Τσούμπρος από τη Σιάτιστα ήταν ένας από τους μεγαλύτερους εμπόρους του Μπρασόβ,Βλ. Αθαν.Καραθανάσης, «Μακεδονικά Σύμμικτα»,*Μακεδονικά*,17(1977), ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1977, σ.65.

¹²⁸ Ο Θεόδωρος Μανούσης ,δραστήριο μέλος του ελληνισμού στη Βιέννη, ανέπτυξε ξεχωριστή δράση.Συνεργάστηκε μετά το κίνημα του Υψηλάντη και μετά το Μάρτιο του 1821 φυλακίστηκε από τους Αυστριακούς.Βλ.Αθαν.Καραθανάσης,*Θεσσαλονίκη...ό.π.*,σ.121.

¹²⁹ Αθαν.Καραθανάσης, *Θεσσαλονίκη*,... ,ό.π., σ.267-268.

¹³⁰ ΑΖΜ,ό.π., επιστολή αριθ.20 με ημερ. 7-6-1788 Αναστ.Γ.Μέγα «Αρχείον Ζουπάν Μωραΐτου,Περιγραφή εγγράφων ετών 1688-1840»*Σιατιστέων Μνήμη ,Λεύκωμα Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης*,Θεσσαλονίκη 1972 σ.Α 103, όπου μερική δημοσίευση ,χωρίς αναγραφή λεπτομερειών.

αποτελούσε πρόσφορο έδαφος για εμπορικές δουλειές και για κάθε είδους προσοδοφόρα εργασία .Σ' αυτό συνετέλεσε η ζήτηση κατόχων κεφαλαίων από τις επιχειρήσεις πίστωσης και δανεισμού χρημάτων.Στις επιχειρήσεις συμμετείχαν όλα τα κοινωνικά στρώματα του αστικού πληθυσμού: (συντεχνίες, έμποροι, χειροτέχνες, διάφορα άτομα, χωριά, μεμονωμένοι αγρότες, Οθωμανοί της κυρίαρχης τάξης). Το χρήμα το 18^ο αιώνα ,είτε σε μετρητά ,είτε σε μορφή δανείου έγινε σημάδι πλούτου¹³¹.

Στη Γερμανία ,λόγω της ανάπτυξης του εμπορίου, ιδρύθηκαν ελληνικές κοινότητες που σ' αυτές εγκαταστάθηκαν κυρίως έμποροι βαμβακιού Μακεδόνες την καταγωγή.Σ' αυτές τις οικογένειες δύο ήταν με επώνυμο Karajan.Ονομαστή ήταν η κοινότητα του Breslau που ιδρύθηκε στα μέσα του 18^{ου} αιώνα και λίγο αργότερα του Chemnitz.Στη Λειψία η ελληνική κοινότητα ,ίσως να ιδρύθηκε προς το τέλος του 18^{ου} αιώνα παρόλο που η πόλη αυτή ήταν ήδη γνωστή από παλιά και οικεία στους Έλληνες πραματευτές ,που συνέρεαν εκεί ειδικά στη μεγάλη εμποροπανήγυρη που γινόταν τις ημέρες των Χριστουγέννων .Οι ίδιοι έκτισαν εκεί και ένα μικρό ναό αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο¹³².

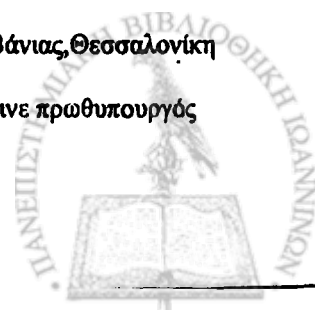
Αλλά και στη βόρεια Βαλκανική η παρουσία Δυτικομακεδόνων είναι μεγάλη .Μετά τις συνθήκες: του Πασάροβιτς (1718) και του Κιουτσιούκ Καϊναρτζί (1774),που έδωσαν νέα ώθηση στις εμπορικές δραστηριότητες των Θεσσαλών, Ηπειρωτών και ,κυρίως ,των Μακεδόνων¹³³ αλλά και προηγούμενα ,μετανάστευσαν σε διάφορα μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, λόγω του άγονου του τόπου, της καταπίεσης και των διάφορων επιδρομών των Αλβανών Γκέγκηδων και ληστών.Ήταν μικρέμποροι εργάτες και τεχνίτες κατά το πλείστον¹³⁴.Συγκεκριμένα από τη Σέλιτσα ο Γεώργιος Αθανασίου που εγκαταστάθηκε κατά τη διάρκεια του δεύτερου Ρωσοτουρκικού πολέμου (1787-1792) στο Σεμλίνο ήταν ο πρωταγωνιστής για την

¹³¹ Νικολάι Τοντόροφ ,*Η βαλκανική πόλη 15^{ος} -19^{ος} αιώνας* ,Τόμος Α' ,εκδ.Θεμέλιο,Αθήνα 1986,σ.245.

¹³² *Ιστορία του ελληνικού έθνους*,τόμος ΙΑ ,Εκδοτική Αθηνών,Αθήνα 1975,σ.235.Για τους Κάραγιαν, βλ.Στρατή Ηλιαδέλη ,«Οι από Κοζάνης Φον Κάραγιαν της Αυστρίας και η προσφορά τους στα γράμματα και την τέχνη» *Ελιμειακά* 23 (1989) ,σ.21-42,όπου οι Von Karajan είχαν προγόνους από την Κοζάνη και Σιάτιστα.

¹³³ Ι.Κ. Χασιώτης ,*Επισκόπηση της ιστορίας της ελληνικής διασποράς*,εκδ.Βάνιας,Θεσσαλονίκη 1993,σ.54.

¹³⁴ Αθαν.Γιομπλάκης, «Ίπποκράτης Τσιολέκας . Ένας Έλληνας από την Εράτυρα έγινε πρωθυπουργός Σερβίας.», *MZ*, 249(1987),σ.44-47.

ίδρυση της Ελληνικής Σχολικής Αδελφότητας του Σεμλίνου, καθώς και άλλοι από διάφορα μέρη (Κλεισούρα Καστοριάς, Μελένικο, Βλάστη, Ιωάννινα)¹³⁵.

Μάλιστα, από το 1800 έως το 1820, έχουμε αύξηση των νέων αποίκων κατά 100 άτομα από τα 700 που υπήρχαν. Νέοι πάροικοι, εκτός των άλλων, ήταν και ο Ναούμ Δημητριάδης Μωραΐτης από τη Σιάτιστα. Έτσι, στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα στο Σεμλίνο από τα 318 άτομα που ενίσχυσαν οικονομικά το Ελληνικό Σχολείο 8 ήταν από τη Σιάτιστα¹³⁶.

Άλλοι από τη Σέλιτσα ήταν οι: Αδάμου Μιχ. που κατοικούσε στο Βελιγράδι το 1826, ο Αλμπάνοβιτς Παναγιώτης (στην ίδια πόλη ζούσε το 1845), καθώς και ο Ζιώγας Μιχαήλ την ίδια χρονιά, το 1826 στην ίδια πόλη κατοικούσε ο Οικονόμου Γεώργιος. Από τη Σιάτιστα το 1826 κατοικούσαν στην Τεργέστη οι: Κασνάρης Κων/νος, Ουγκαρέζος Κων/νος του Γεωργίου. Αρκετοί επίσης καταγόμενοι από τη Βλάστη κατοικούσαν σε διάφορες πόλεις της Γιουγκοσλαβίας και προπαντός στο Βελιγράδι κατά το χρονικό διάστημα 1826-1845¹³⁷.

Ένας από τους πλέον επιφανείς Σελιτσιώτες αποδήμους στο Βελιγράδι ήταν ο Ιπποκράτης Τσιολέκας, γιος εμπόρου δερμάτων, συνδεόταν ο ίδιος με τους Ερατυρείς εμπόρους του Βελιγραδίου και άλλων πόλεων, ιδιαίτερα με τον έμπορο και λόγιο Τριαντάφυλλο Λαζαρίδη και τον Μ. Δούκα, καθώς και με τον ανεψιό του Δημήτριο Τσιολέκα. Σπούδασε λατινική, γαλλική, γερμανική φιλολογία και ιατρική στη Βιέννη. Πολυγραφότατος ο ίδιος τύπωσε αρκετά ιατρικά βιβλία. Διετέλεσε πρωθυπουργός της Σερβίας από το 1897-1900¹³⁸.

Αλλά στροφή εμπόρων που κατάγονταν από την περιοχή Ανασελίτσας έχουμε και προς τη Ρουμανία. Ειδικά για την Τρανσυλβανία έχουμε μαρτυρίες για εμπορική δραστηριότητα στην περιοχή αυτή που αρχίζει από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα και στις αρχές του επόμενου αιώνα. Οι πρώτοι Έλληνες έμποροι που ανέπτυξαν το εμπόριο στις Ηγεμονίες και που προέρχονταν κυρίως από τη Βόρεια Ελλάδα (Καστοριά, Μοσχόπολη, Σέρρες, Μελένικο, Σιάτιστα), δημιούργησαν μικρές νησίδες στις ρουμανικές χώρες που αργότερα μετασηματίστηκαν σε κοινότητες

¹³⁵ Ιωάννης Α. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου (18^{ος}-19^{ος} αι.)*, εκδ. ΙΜΧΑ-210, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 66.

¹³⁶ Στο ίδιο, ό.π., σ. 71-73.

¹³⁷ Ιωάννης Παπαδριανός, «Άγνωστοι Δυτικομακεδόνες απόδημοι στο Βελιγράδι και στην Τεργέστη στα 1826-1845», *Ελληνικά*, 43 (1999), σ. 120-125.

¹³⁸ Αθαν. Γιομπλάκης, «Ιπποκράτης Τσιολέκας...», ό.π., σ. 44-47.

και σε εμπορικές κομπανίες.Μάλιστα, στις δύο πόλεις της Τρανσυλβανίας Sibiu,Brasova δυο ομώνυμες ελληνικές εμπορικές κομπανίες άνθισαν με τη συμμετοχή Ελλήνων εμπόρων και σπάνια με τη συμμετοχή άλλων εμπόρων με ξένη εθνικότητα. Αν και ανήκαν διοικητικά στους Αψβούργους οι παραπάνω πόλεις την περίοδο αυτή ,εντούτοις ,συνεργάστηκαν στον οικονομικό και εμπορικό τομέα με τη βλάχικη αυλή¹³⁹.

Οι Έλληνες έμποροι ,σύμφωνα με τη Μαρία Μαρινέσκου - Χυμού,κατευθυνόμενοι για το Βουκορέστι ακολουθούσαν κάποιο δρόμο που ήταν ανάμεσα στα βουνά και οδηγούσε στην πόλη Τιργόβιστε .Τις πληροφορίες αυτές τις αντλεί η ίδια από το βιβλίο του Ουμανιστή διάσημου Γερμανού Σεμπάστιαν Μίνστερ (1489-1555) ,που περιγράφει την πόλη Μπρασόβ της Τρανσυλβανίας το 1554¹⁴⁰.

Από το 1835 και μετά άρχισαν να δραστηριοποιούνται οι ελληνικές κοινότητες της Ρουμανίας.όταν ιδρύθηκαν οι πρώτες προξενικές αρχές στις ρουμάνικες Ηγεμονίες.Η συνθήκη επίσης των Παρισίων (1856) συνέβαλε αρκετά στην ευημερία των Ελλήνων, γιατί δημιούργησε ευνοϊκούς όρους για την ποταμοπλοία του Δούναβη ,μετά τη διεθνοποίησή του, καθώς και τα έργα που έγιναν εκεί.Αλλά μεγάλη ανάπτυξη των ελληνικών κοινοτήτων έγινε επί της ηγεμονίας του Αλεξάνδρου Ιόν Κούζα (1859-1866) ο οποίος αναγνώρισε επίσημα τις ελληνικές κοινότητες¹⁴¹.Η περίοδος που γνώρισε εξαιρετική ανάπτυξη η εμπορική κίνηση μεταξύ 1880 και 1915 στη Ρουμανία, ονομάστηκε «χρυσή εποχή» και η ραγδαία οικονομική εξέλιξη μετά τη διεθνοποίηση της ποταμοπλοίας του Δούναβη (1856), είχε ως αποτέλεσμα την καρποφόρα συμμετοχή πολλών Ελλήνων εμπόρων και σε άλλους πιο σπουδαίους τομείς:στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις ,στη βιομηχανία,στις εξαγωγές σιτηρών,σε τραπεζικές εργασίες, σε ναυτιλιακά πρακτορεία,σε ναυπηγεία και άλλα.Η περίοδος αυτή των μεγάλων Ελλήνων επιχειρηματιών κράτησε από το 1856-1944 οπότε έκλεισε οριστικά μετά¹⁴².

¹³⁹Αθανάσιος Καραθανάσης,*Οι Έλληνες λόγιοι στη Βλαχία (1670-1714)*,ΙΜΧΑ,εκδ.Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2000,σ.231-232.Για την ελληνική εμπορική κομπανία του Σίμπιου, βλ.Δέσποινα- Ειρήνη Τσούρκα-Παπαστάθη,*Η ελληνική εμπορική κομπανία του Σίμπιου Τρανσυλβανίας 1636-1848 οργάνωση και δίκαιο*,ΙΜΧΑ-246 (Διδακτορική διατριβή),Θεσσαλονίκη 1994.

¹⁴⁰ Μαρία Μαρινέσκου-Χυμού,*Ελληνορουμανικές πνευματικές σχέσεις* ,εκδ.Τροχαλία ,Αθήνα 1995,σ.129.

¹⁴¹ Στο ίδιο,ό.π.,σ.128.

¹⁴² Σπ.Γ.Φωκά ,*Ο Ζαλλώνης οι Φαναριώτες και οι Ρουμάνοι*,Αθήνα 1989,σ.164-166.

Αναστάτωση προκάλεσε στο εμπόριο και η επαναστατική κίνηση του Ρήγα Φεραίου και των συντρόφων του .Από επιστολή ενός εμπόρου με ημερομηνία 31 Μαρτίου 1798 από το Ζέμονα (Σεμλίνο) προς τον Κων/νο Λαζάρου έμπορο στη Σιάτιστα και αδελφό του ,όπως φαίνεται, πληροφορούμαστε ότι είχε κλείσει ο δρόμος λόγω των αναταραχών στο Βιδίни ,ενώ ταξίδευε ο ίδιος για τη Ροσάβα και Τέμεσβαρ για εμπορικές δουλειές και αναγκάστηκε μετά από αυτό να επιστρέψει πίσω στο Σεμλίνο.Του υπενθυμίζει,επί πλέον, για την κατάσταση στη Βιέννη και του συμβουλεύει να προσέχει πάρα πολύ τον Πούλιο Μάρκο Πούλιο¹⁴³(ήταν συνεργάτης του Ρήγα Φεραίου μαζί με τον αδελφό του Γεώργιο) ,που βρίσκεται στη Σιάτιστα είναι αρχηγός και σταμπαδόρος και μοιράζει φυλλάδια (προκηρύξεις) στο Ιάσιο, Βουκουρέστι,Κων/πολη και Θεσσαλονίκη. Έφερε και μερικά φυλλάδια στη Σιάτιστα και του εφιστά την προσοχή ,γιατί,όπως αναφέρει, δεν είναι παιχνίδι και ο σουλτάνος τους ζητά για να τους κρεμάσει.Μάλιστα, ξεσηκώθηκαν 19 μεταξύ των οποίων 2 Σιατιστινοί και 3 Καστοριανοί και τους ζητά ο σουλτάνος να τους παιδέψει, όπως συνέλαβε τον Υψηλάντη με 12 άλλους άρχοντες με σκοπό να τους θανατώσει.Στην επιστολή αναφέρονται και έμποροι που είχαν δοσοληψίες μαζί τους.Αναφέρονται οι:Παπίας,Νικολάκης,Κων/νος Δούκας¹⁴⁴ και ο αδελφός του Θεοχάρης Δούκας,Θεόδωρος Χατζή Ιωάννου ,Ιωάννης Τουρούντζιας,Θωμάς Δημητρίου (εξάδελφος των αδελφών Λαζάρου) ,Γεώργιος Ιωάννου Τριανταφύλλου ,που τον είχε διορίσει για τα μικρά εμπορεύματα που είχε αφήσει στον Μάρκο Δαρβέρη και ο γαμβρός του Δημήτριος Λάζου Κατζάνος¹⁴⁵ .

Το εμπόριο παρουσίασε κάμψη την περίοδο της Επανάστασης .Όσοι εμπορεύονταν στις χώρες της Τουρκίας άρχισαν να επιστρέφουν στις πατρίδες τους, ώστε κανένας δεν έμεινε χωρίς να επιστρέψει και μάλιστα χωρίς κίνδυνο.Σύμφωνα

¹⁴³ Πούλιος Μάρκου Πούλιου.Γιος του Μάρκου Πούλιου από τη Σιάτιστα..Μαζί με τον αδελφό του Γεώργιο συνεργάστηκε με το Ρήγα Φεραίο .Ήταν οι πρώτοι συνεργάτες του Ρήγα..που έφθασε στη Βιέννη το 1796 και άρχισε τη δράση του.Συνελήφθη στις 19 Δεκεμβρίου το 1797.Υστερα από ανακρίσεις το ιστορικό τυπογραφείο των αδελφών Μαρκίδων έκλεισε στις 20 Ιουνίου του 1798.Ο Γεώργιος Πούλιος εξορίστηκε ,ενώ ο αδελφός του Πούλιος έφυγε πριν ακόμη αποκαλυφθεί η δράση του.Βλ. Αναστασίου Ν.Δάρδα,Σιάτιστα αδούλωτη,εκδ.Ελιμειακών ,Θεσσαλονίκη 1983,σ.17,18, σημ.14,και σ.18,19,σημ.17.

¹⁴⁴ Κων/νος Δούκας .Συνεργάτης του Ρήγα Φεραίου από τη Σιάτιστα.Συνελήφθη μαζί με το Ρήγα και εξορίστηκε σαν Αυστριακός υπήκοος.Βλ.Αναστ.Ν.Δάρδα,Σιάτιστα,...,ό.π.,σ.18,19,σημ.17.

¹⁴⁵ ΙΑΠΘ, Φάκελος 20.Επιστολή ιδιωτικής φύσεως εκ Ζέμονος προς τον Κων/νο Λαζάρου εις Σιάτισταν 1798,Μαρτίου 31.

με πληροφορίες κάποιου Δόγκρα που επέστρεψε από το Βιδίσι 450 επίσημοι πραματευτές φυλακίστηκαν καθώς και ο μητροπολίτης. Η αποστασία της Βλαχίας δεν πέτυχε και ο Υψηλάντης χαλάστηκε¹⁴⁶. Από την παραπάνω επιστολή, που είναι σημαντική, διαπιστώνεται ότι οι έμποροι της Σιάτιστας στο τέλος του 18^{ου} αιώνα συνέχιζαν το γενικό και λιανικό εμπόριο. Η πόλη Ζέμονας (Σεμλίνο) ήταν διαμετακομιστικός σταθμός και όσα εμπορεύματα έφθαναν εκεί μεταφέρονταν σε άλλες πόλεις της Κεντρικής Ευρώπης. Ο συγκεκριμένος επιστολογράφος, έμπορος Λαζάρου, ενδιαφερόταν περισσότερο για τις εμπορικές του δουλειές, όπως φαίνεται. Η προσοχή του εστιαζόταν περισσότερο στη μη ανάμειξη σε ανατρεπτικές ενέργειες οι οποίες θα έβλαπταν το εμπόριο. Φυσικά η περίπτωση αυτή είναι μια από τις σπάνιες περιπτώσεις, γιατί γενικά οι απόδημοι ευκατάστατοι Έλληνες και αυτοί που ασχολούνταν με το εμπόριο και αποκτούσαν κέρδη, φρόντιζαν υλικά και ηθικά τους υπόδουλους Έλληνες είτε ιδρύοντας Σχολεία, τόσο στην αλλοδαπή, όσο και στις γενέτειρές τους, ενισχύοντας οικονομικά τις κοινότητες και φροντίζοντας παράλληλα για την εκτύπωση βιβλίων στη Βιέννη, Λειψία κ.αλλ..

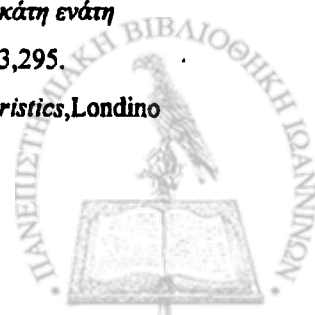
Τον 19^ο αιώνα με τη χρήση των σιδηροδρόμων και των ατμόπλοιων μειώθηκαν και ο χρόνος και οι αποστάσεις προς όφελος του εμπορίου. Παράλληλα έχουμε ανάπτυξη της μεταλλουργίας, της μεταλλευτικής βιομηχανίας καθώς και του ματισμού. Στα βιοτεχνικά προϊόντα επίσης υπήρξε αύξηση. Λόγω των νέων μεθόδων εκλογής ειδών και επιλογής γενών τα γεωπονικά και κτηνοτροφικά προϊόντα αυξήθηκαν. Την περίοδο αυτή έχουμε επί πλέον εγκατάσταση ανθρώπινου δυναμικού στις πόλεις¹⁴⁷.

Στο οθωμανικό κράτος έχουμε άνοδο της ελίτ του ελληνικού εμπορίου που προέκυψε από τον αυξανόμενο ευρωπαϊκό καπιταλισμό και λόγω των ευνοϊκών συνθηκών του 1839 και του 1859. Οι Άγγλοι και οι Γάλλοι έδειξαν ενδιαφέρον για τον οικονομικό ρόλο που θα μπορούσε να παίξει μια ανεξάρτητη Ελλάδα, στην κατανομή των αγαθών της Ανατολής που τα παρήγαν οι δικές τους βιομηχανίες.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Νικολάου Κ. Κασομούλη, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της επανάστασης των Ελλήνων 1821-1833*, Εισαγωγή-σημειώσεις, Γιάννης Βλαχογιάννης, Τόμος Αος, εκδ. Δημιουργία, Αθήνα 1939, Ανατύπωση, Αθήνα 1997, σ. 139, σημ. 2.

¹⁴⁷ Νικόλαος Η. Μαργαρίτης, «Οικονομολογικά Γεωργία-Οικονομία-Εμπόριο», *Η δεκάτη ενάτη εκατονταετηρίς*, Επαμεινώνδα Κ. Κυριακίδου, *Εν Κων/πόλει - Εν Αθήναις* 1902, σ. 293, 295.

¹⁴⁸ Kemal Karpat, *Ottoman population 1830-1914, Demographic and social characteristics*, Londino 1985, σ. 46-47.

Αντιπροσωπευτικό δείγμα των διακυμάνσεων του εμπορίου τον 19^ο αιώνα μας προσφέρει η περίπτωση της Σμύρνης που ήταν ένα από τα κυριότερα εξαγωγικά κέντρα από το τέλος του 18^{ου} αιώνα μέχρι τη δεκαετία που προηγήθηκε από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Το εμπόριό της επηρεάστηκε από την Ελληνική Επανάσταση του 1821 και από τον πόλεμο μεταξύ Τουρκίας και Αιγύπτου, αλλά τη δεκαετία του 1840 άρχισε να ανεβαίνει σταθερά. Μεταξύ 1880 και των αρχών της δεκαετίας του 1890 έχουμε πτώση του εμπορίου λόγω της συνεχιζόμενης πτώσης των τιμών σε παγκόσμιο επίπεδο και αύξηση αργότερα λόγω της αργής ανόδου των τιμών των αγαθών που της ενδιέφεραν¹⁴⁹.

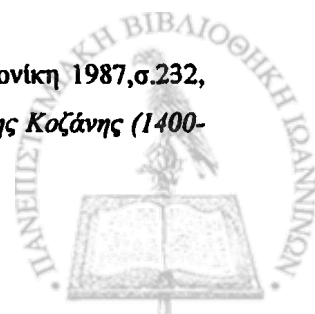
Το 1851-1881 έχουμε τοποθετήσεις κεφαλαίων από τη Γαλλία. Από αυτό το 85% τοποθετήθηκε στο εξωτερικό χρέος της Τουρκίας τόσο του κράτους, όσο και της Αιγύπτου. Με τη σταθεροποίηση στα Βαλκάνια που πραγματοποιήθηκε με το Συνέδριο του Βερολίνου (1878) δε ρυθμίστηκε το οθωμανικό χρέος, παρά μόνο το 1881, όπου σύμφωνα με ένα Διάταγμα, οι δανειστές διαχειρίζονταν ορισμένες κατηγορίες δημόσιων εσόδων όπως: (κρατικά μονοπώλια αλατιού, χαρτόσημα, καπνό, φόροι οινοπνεύματος, αλιεία, δεκάτη πάνω στο μετάξι κλπ.). Το 1870 έχουμε επίσης ύφεση του διεθνούς εμπορίου και ανάπτυξη προστατευτισμού στις Βαλκανικές χώρες¹⁵⁰. Γύρω στο 1850 ακμάζει η Σιάτιστα με αξιόλογη εμπορική δραστηριότητα καθώς και η Σέλιτσα¹⁵¹.

Η άνοδος του ελληνικού εμπορίου δημιούργησε μια μεσαία τάξη που αναπτυσσόταν συνεχώς και η οποία έγινε αιτία να χρησιμοποιείται η ελληνική γλώσσα και από άλλες ομάδες που είχαν δεσμούς με το Πατριαρχείο, παρόλο που είχαν διαφορετική εθνική προέλευση. Οι ευνοϊκές συνθήκες που δημιουργήθηκαν το 1839 και το 1856 έγιναν αιτία, ώστε να αυξηθεί ο χριστιανικός πληθυσμός των νήσων του Αιγαίου και των δυτικών ακτών της Τουρκίας σε βάρος του μουσουλμανικού πληθυσμού. Ακόμη, να περάσει το εμπόριο στη Δυτική Ανατολία στα χέρια των Ελλήνων, όχι μόνο στις παράκτιες πόλεις, αλλά και στο εσωτερικό της ενδοχώρας. Τα

¹⁴⁹ Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, Chicago and London 1980, σ.108-109.

¹⁵⁰ Κώστας Βεργόπουλος, *Κράτος και οικονομική πολιτική στον 19^ο αιώνα*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1978, σ.197, 203.

¹⁵¹ Κων/νος Βακαλόπουλος, *Μακεδονία και Τουρκία 1830-1878*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1987, σ.232, Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη της τουρκοκρατίας, Ιστορία της Κοζάνης (1400-1912)*, Αθήνα 1992, σ.140.

επαγγέλματα ,επίσης συνδέθηκαν με τη νέα τάξη πραγμάτων ,ώστε να μπορούν να ελέγχουν την οθωμανική οικονομία¹⁵².

Κατά το τέλος του 19^{ου} αιώνα μεγάλη ώθηση στις εμπορικές συναλλαγές έδωσε και ο σιδηρόδρομος .Στις 19 Μαΐου του 1888 έγινε η σιδηροδρομική σύνδεση της Θεσσαλονίκης,σπουδαίο εξαγωγικό κέντρο,¹⁵³ με την Ευρώπη .Ενώθηκε το σιδηροδρομικό δίκτυο από Σκόπια-σερβικό σταθμό.Η εφημερίδα «Φάρος της Μακεδονίας» αντέδρασε τότε στη σύνδεση με την Ευρώπη εκφράζοντας ορισμένες επιφυλάξεις για την οικονομική ωφέλεια, τονίζοντας παράλληλα ότι οι έμποροι του εσωτερικού της Μακεδονίας θα προμηθεύονταν απευθείας τα εμπορεύματα από την Ευρώπη και το χρήμα θα διαχεόταν στις αγορές της Ευρώπης, ενώ προηγούμενα παρέμεινε εδώ. Ένα αίτιο της πτώσης της εμπορικής δραστηριότητας ήταν ο ανταγωνισμός των ξένων προϊόντων¹⁵⁴.

Παρά τις όποιες επιφυλάξεις της εφημερίδας η σιδηροδρομική σύνδεση είχε τα θετικά της αποτελέσματα .Οι σιδηρόδρομοι μείωσαν το χρόνο και τις αποστάσεις. Οι έμποροι της Δυτικής Μακεδονίας πλέον φόρτωναν τα εμπορεύματα που προέρχονταν από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης στο Αμύνταιο ,όπου τα παραλάμβαναν και από εκεί οδικώς τα μετέφεραν στις πατρίδες τους ,με μειωμένα κόμιστρα στη διαδρομή Θεσσαλονίκη Αμύνταιο.

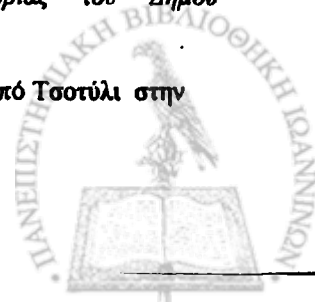
Χρήσιμη είναι η αναφορά των ναύλων από Θεσσαλονίκη έως Σόροβιτς (Αμύνταιο) που γίνεται στο Αρχείο του Κων/νου Ζησόπουλου από το Τσοτύλι. Συγκεκριμένα τα ναύλα από Θεσσαλονίκη έως Αμύνταιο τον Ιούνιο του 1902 ανέρχονταν σε 40 γρόσια και από εκεί η άμαξα μέχρι Τσοτύλι στοίχιζε 48 γρόσια¹⁵⁵. Η απλή αυτή αναφορά των ναύλων για τις σχετικές διαδρομές αποδεικνύει και το όφελος που προέκυψε από τη χρήση του σιδηροδρόμου. Το κόστος της μεταφοράς ανθρώπων και φορτίων, απ' ότι φαίνεται, κόστισε λιγότερο κατά 8 γρόσια απ'ότι στη διαδρομή Αμύνταιο –Τσοτύλι που είναι κατά πολύ μικρότερη .Λίγα

¹⁵² Kemal Karpat,ό.,π.σ.47-50.

¹⁵³ Charles Issawi,..,ό.,π.,σ.104-105.

¹⁵⁴ Χρήστος Παπαδημητρίου «Η σιδηροδρομική σύνδεση της Θεσσαλονίκης με την Ευρώπη και οι οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες όπως παρουσιάζονται στην εφημερίδα «Φάρος της Μακεδονίας» τόμος 5^{ος} ,Επιστημονική Επετηρίδα του Κέντρου Ιστορίας του Δήμου Θεσσαλονίκης,Θεσσαλονίκη 1999,σ.205,218.

¹⁵⁵ Α Κ Ζ,Λογαριασμός εξόδων Κων/νου Ζησόπουλου με ημερ. 16 Ιουνίου 1902.Από Τσοτύλι στην Αθήνα.

χρόνια νωρίτερα στις 2 Ιουνίου του 1892 για τη μεταφορά 1135 οκάδων εμπορεύματος επιβαρύνθηκε ο έμπορος από το Βυθό, Παπαζήσης Γεώργιος για αγώγι σιδηρόδρομο, με το ποσόν των 108 γροσίων και για αγώγι των ίδιων οκάδων προς 18 παράδες η οκά 510 γρόσια¹⁵⁶. Ο ίδιος έμπορος ,απ' ότι φαίνεται, για τη μεταφορά των εμπορευμάτων του χρησιμοποιούσε το σιδηρόδρομο από Θεσσαλονίκη μέχρι Αμύνταιο κι από εκεί οδικώς με ζώα ή άμαξες τα μετέφερε στο Βυθό ,γιατί η ωφέλεια της μεταφοράς των εμπορευμάτων ήταν μεγαλύτερη από ότι αν γινόταν αυτή με τα παλιά μέσα .

3. Το τοπικό εμπόριο (19^{ος} αιώνας)

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα εμφανίζεται ο έμπορος Αθανάσιος Ζησόπουλος με εργαστήρι στη Λειψίστα (μαγαζί). Εμπορευόταν διάφορα είδη τα οποία προμηθεύονταν από Θεσσαλονίκη ,αλλά και από την Κων/πολη, με προσωπικές αγορές. Αποκαλυπτική είναι η επιστολή για τα εμπορεύματα που έστειλε από Θεσσαλονίκη στο Μαρτζίστι (Περιστέρα), όπου διέμεναν και ήταν: ζάχαρη, γαϊτάνια, τζάμια. Στην ίδια επιστολή σημαντικές είναι οι αναφορές για τις τοπικές αγορές (παζάρι Τσοτυλίου) και για τις εμπορικές δεσοληψίες με Εβραίους ,οι οποίοι συνήθως εμπορεύονταν είδη ρουχισμού, όπου αναφέρονται τα ονόματα : Μουρένος, Σουλουμόν (Σολομών) και ο αδελφός του Σουχρήν¹⁵⁷. Απ'ότι φαίνεται από την εμπορική αλληλογραφία των ετών 1885-1886-1887 με το μεσιτικό γραφείο Τζιατζιαπά-Σαχίνη στη Θεσσαλονίκη, ο παραπάνω έμπορος εμπορευόταν το 1885 βαμβάκι το οποίο έστειλε το παραπάνω μεσιτικό γραφείο για λογαριασμό του στη Λειψίστα (Νεάπολη). Η μεταφορά γινόταν με κираτζήδες. Μάλιστα, αναφέρεται κάποιος Κираτζής Αθανάσιος Πάντου από τις Λικνάδες ο οποίος αφού επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη από την Κων/πολη απέδωσε το οφειλόμενο ποσόν στο παραπάνω μεσιτικό γραφείο για λογαριασμό του Αθανασίου Ζησόπουλου. Στην επιστολή αναφέρεται και η συνεργασία του Αθαν. Ζησόπουλου με Εβραίους¹⁵⁸.

¹⁵⁶ Κατάστιχο εμπορικό του Γεωργίου Παπαζήση στο Βυθό (Ντόλο) με ημερ. 2 Ιουνίου 1892 .

¹⁵⁷ Α Κ Ζ ,Επιστολή του Αθανασίου Ζησόπουλου από Θεσσαλονίκη προς το γιο του Κων/νο με ημερ. 22 Αυγούστου 1883. Επιστολή του Σεμοέλ Αλμπάλα προς τον Αθανάσιο Ζησόπουλο στο Μαρτζίστι με ημερομ. 3 Ιανουαρίου 1883, Λογαριασμός με λίρα τουρκική =108 γρόσια.

¹⁵⁸ ΑΚΖ, Επιστολή του μεσιτικού γραφείου Τζιατζιαπά Σαχίνη της Θεσσαλονίκης προς τον Αθανάσιο Ζησόπουλο με ημερ. 27 Σεπτεμβρίου 1885.

Άλλη επιστολή από το παραπάνω μεσιτικό γραφείο μας πληροφορεί ότι ο Κων/νος Ζησόπουλος, γιος του Αθανασίου Ζησόπουλου, που φαίνεται ότι ανέλαβε την εμπορική επιχείρηση του πατέρα του, έδειχνε προτίμηση για τους βαμβακερούς αλατζιάδες της Νιγρίτας. Μάλιστα η επιστολή του μεσιτικού γραφείου αναφέρει ότι θα του έστελναν αργότερα αυτήν την παραγγελία λόγω έλλειψης, αφού προηγουμένως έδωσαν παραγγελία στους εμπόρους της Νιγρίτας. Τα υπόλοιπα εμπορεύματα συνήθως ρούχα, πανιά, μαντήλια αλλά και άλλα είδη οικιακής χρήσης, τα έστελναν με έναν αγωγιάτη από την Κίναμη (Πολύλακκο) ονόματι Αθανάσιο Κων/νου σε πακέτα με την μάρκα του Κ.Α.Ζ¹⁵⁹. Τον επόμενο χρόνο (1886) ο Κων/νος Ζησόπουλος, εκτός των άλλων, εμπορευόταν και κουκούλια διαφόρων ποιοτήτων και συνέχισε το εμπόριό του με διάφορα είδη και την επόμενη χρονιά (1887) με έδρα τη Λειψίστα¹⁶⁰. Ο ίδιος είχε εμπορικές συναλλαγές με Εβραίους της Καστοριάς και μάλιστα με κάποιον έμπορο Σαμοέλ Αλμπάλα τον οποίο προμήθευε μετάξι άσπρο και παρδαλό το 1890 και παράλληλα προμηθευόταν ότι του ήταν αναγκαίο. Στην επιστολή του ο Εβραίος έμπορος του υπενθυμίζει να του στείλει αν χρειαστεί κάτι¹⁶¹.

Από τις παραπάνω επιστολές διαπιστώνεται η εμπορική δραστηριότητα του πατέρα Αθανασίου και γιου Κων/νου Ζησόπουλου, οι οποίοι διατηρούσαν εμπορικά καταστήματα στη Λειψίστα (Νεάπολη) και αργότερα στο Τσοτύλι. Τα εμπορεύματά τους τα προμηθεύονταν από τη Θεσσαλονίκη και Κων/πολη μεταφέροντάς τα με τα μέσα της εποχής. Από τη Θεσσαλονίκη μεταφέρονταν οδικώς με αγωγιάτες με ανάλογο κόμιστρο. Συγκεκριμένα για φόρτωμα 98 οκάδων ζάχαρης και δύο κασών τζαμιών από Θεσσαλονίκη για Τσοτύλι επιβαρύνθηκε ο Κων/νος Ζησόπουλος για αγωγή του κираτζί με το ποσόν των 3 αργυρών μετζιτιών¹⁶² για κάθε φόρτωμα¹⁶³. Στην αγορά Τσοτυλίου οι Εβραίοι έμποροι της Καστοριάς είχαν εμπορικές δΟΣΟΛΗΨΙΕΣ με τους παραπάνω εμπόρους.

¹⁵⁹ Στο ίδιο, ό.π., επιστολή του παραπάνω μεσιτικού Γραφείου προς τον Κων/νο Ζησόπουλο με ημερομ. 19 Δεκεμβρίου 1885. Τα αρχικά Κ.Ζ.Α=Κων/νος Ζησόπουλος Αθανασίου.

¹⁶⁰ Στο ίδιο, ό.π., επιστολή με ημερ. 5 Φεβρουαρίου 1886, επιστολή με ημερ. 24 Ιουνίου 1887.

¹⁶¹ Στο ίδιο, ό.π., Επιστολή του Σαμοέλ Αλμπάλα από Καστοριά προς τον Κων/νο Ζησόπουλο στο Μαρτσίστι με ημερ. 21 Μαρτίου 1890. Καστοριά.

¹⁶² Μετζίτι -(Μετζήτι, μετζητιές)=τουρκ. νόμισμα, ισοδύναμο προς μισή λίρα.

¹⁶³ Στο ίδιο, ό.π., Επιστολή του Αθανασίου Ζησόπουλου με ημερ. 22 Αυγούστου 1883, ό.π.

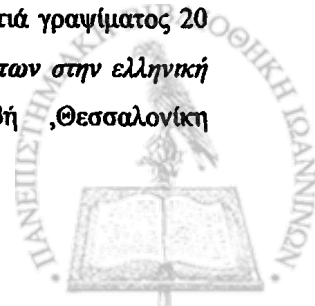

Πρώτοι έμποροι φαίνεται ότι παρουσιάζονται από την έκτη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα στο Κριμίνι οι: Αθανάσιος και Ρίζος Κατσάνος, πλανόδιοι έμποροι από τη Σελίτσιανη της Θεσσαλίας, που εγκαταστάθηκαν οριστικά στο Κριμίνι. Το 1868 ο Αθανάσιος Κατσάνος ανοίγει το πρώτο του εμπορικό κατάστημα με είδη που προμηθεύεται από τη Θεσσαλονίκη. Προμηθεύεται: βαμβακερά μαντήλια (της Βιέννας) και άλλα είδη γυναικείου ρουχισμού. Διάδοχοι του Αθαν. Οι γιοι του Γεώργιος και Θωμάς και ο γιος του Γεωργίου Κατσάνου Ρίζος. Άλλοι έμποροι εμφανίζονται οι: Θ. Παπαγεωργίου Γ. Θεοδοσιάδης, Δήμος Παπανώτας. Την πιο μεγάλη εμπορική ακμή γνώρισε το Κριμίνι κατά την περίοδο 1890-1910. Η αγορά γινόταν την Κυριακή και συνέρεαν εκεί κάτοικοι των κοντινών περιοχών. Αργότερα επεκτάθηκαν και σ' άλλες αγορές, όπως του Τσοτυλίου¹⁶⁴. Από το εμπορικό κατάστημα του Αθανασίου Κατσάνου ο αγιογράφος Χριστόδουλος Ζωγράφου από τη Σιάτιστα, που βρισκόταν στο Κριμίνι για αγιογραφικές εργασίες στις εκεί εκκλησίες, για το χρονικό διάστημα από 6-10 Σεπτεμβρίου του 1870 έκανε διάφορα ψώνια αξίας 59 γροσίων και 10 παράδων¹⁶⁵.

Στο τέλος της δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα έντονη παρουσιάζεται η εμπορική δραστηριότητα του Παπαζήση Γεωργίου στο Βυθό (Ντόλο). Σώζονται στο Αρχείο του Χρυσοστόμου Γκάσταρη τα εμπορικά κατάστιχα από τα οποία αντλούμε πληροφορίες για την κίνηση της αγοράς στην απομονωμένη αυτή περιοχή που βρίσκεται στο τελευταίο δυτικό άκρο της περιφέρειας Ανασελίτσας. Τα εμπορικά είδη που διέθετε μόνος του ο Γεώργιος Παπαζήσης ήταν αρκετά σε ποσότητα και τέτοια που εξυπηρετούσαν τις τοπικές ανάγκες μιας ορεινής κοινωνίας, η οποία όμως είχε επικοινωνία με όλα σχεδόν τα μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και με άλλα μέρη του εξωτερικού λόγω της εργασίας των κατοίκων και της αποδημίας η οποία χαρακτήριζε τις ορεινές κοινότητες.

¹⁶⁴ Φώτη Δ. Παπανικολάου, *Ιστορία του Κριμινίου*, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 31-32.

¹⁶⁵ Ι. Α. Φ. Σ. Π. Θ. Αντά έγγραφο 5 φάκελος 21, περιέχων προχείρους λογαριασμούς ιδιωτικής φύσεως και σημειώματα εξόδων εις 19 φύλλα και 5 τεφτεράκια κυρίως Χριστόδουλου Ιωάννου και Χεριστόδουλου Ζωγράφου. Το τεφτεράκι διαστάσεων 10X14,5 ανήκει στο Χριστόδουλο Ιωάννου. Οι τιμές έχουν ως εξής: 1 Λύχνος 1:10,50 δράμια καπνό και τσιγαρόχαρτα 1:20,6 χαρτιά γραψίματος 20 παράδες. Βλ. και Ζωή Γοδόση, *Παραστάσεις απόψεων πόλεων και αρχιτεκτονημάτων στην ελληνική λαϊκή ζωγραφική (Δυτική Μακεδονία 18^{ος}-19^{ος} αι.)*, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 189, σημ. 119.

Τα εμπορεύματα ήταν πολυποίκιλα και τα παραθέτουμε στον παρακάτω πίνακα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 24

Εμπορικά είδη που διέθετε το κατάστημα Παπαζήση Γεωργίου στο Βυθό (1891-1896)

A/a	Είδη
1.	Υφάσματα:αλατζιάδες ¹⁶⁶ μισομέταξες,αστάρ Νιγρίτας ¹⁶⁷ μισομέταξα ,κριμάδες χρυσοί, γαρνατούρες, αλατζιάδες βαμβακεροί, σαντίνα μαύρη, τιμπέτι μούρικο, μπασμά κατηφέ ¹⁶⁸ , ρούχο γαλάζιο,ρούχο κόκκινο,βιτσέτα Νο 4,αλατζιάς πρίμα,πανί χασέ Νο 100,πανί Νο 130 χειρίσιο,πανιά Νο 850,800,1000,775,625,675,810, ,πανί Νο 800 αλαφρό,σιάμικο καλό,μάνιτσες ,αλατζιά βαριές,αλατζιά μπεραλτίν,κουτινί μόδας κίτρινο,κουτινί ¹⁶⁹ χακίριμούρικοάλιτσοκλειστό,πανιά Νο 5,290, 540, 700, 4000. 050, 17, 3, 400. πανί αδίμιτο ¹⁷⁰ , πανιά χειρίσια Νο 140, Νο 100 .11, ντιμπέτι μάλλινο, δοκουμά παρδαλό, κριμάδες χρυσοί, πανιά Νο 800 βαρύ, Νο 900 αλαφρύ.Βαμβάκια.
2	Μαντήλια :12/4 Α,μαντήλια 10/4,μαντήλια 12/4 δεύτερα ,χειρομάνδηλα κόκκινα 5/4 ,μαντήλια 12/4 με κρόσια, χειρομάνδηλα μικρά μελάνης, χειρομάνδηλα μεγάλα, μαντήλια12/4 λουλουδάτα, αδιμιτσία μανδήλια 12/4 λουλουδάτα.
3.	Σιρίτια , μαύρα, γαλάζια ,κόκκινα,,γεράνια μούρικά ,νήματα,φέσια ,μακαράδες, ζουναράκια, Μποχτσιάδες,Με κρόσια αδίμιτο μούρικο, μόδας πρώτα 12/4 με φούντες,Βα, φράνσις, κόκκινα,μαύρα ουζουβιέννης, Φούντες μεταξύ χοντρές για ψιλά φέσια.
4	Μπιλετζίκια(Βραχιόλια),πλακοκόνδυλα, τσιαπάρι , χτένια,κουμπιά:κοκαλένια άσπρα, γυαλένια,,γυαλένια μαύρα παλτού μικρά,παλτού μεγάλα ,για γιλέκια,, κορδέλες γαλάζιες κολοκοτρώνηδες, καλαμάρια , σκουλαρίκια:πεντζίτικα με καλάγι, Δαχτυλίδια:Μαύρα με καλάγια, καλάγια μικρά, παφλένια, τσιγαρόχαρτα μεγάλα,σπίρτα:κηρένια, μπαούλ, ταφένια, κόλες , Τριχίες:δεκάρικες συρτάρια (γγυλες μεγάλες μικρές), λινάτσες :καναβάτσα, ράματα:Νο 10 του ηλίου , ρωσικά,της μηχανής, τέλια κίτρινο , πετσέτες άσπρες.
5	Καφές,ζάχαρη,αλάτιάσπρο,φιδές,λουκούμια:σατέδικοτοκαλύτερο,,σταφίδες,ζαχαράτα,λιμόντοζου,
6	Μαντζούνια:στομπέτσι,μοσχοπίτερο,μαυροπίτερο,ριβέντι,κιναρόριζα,σιδηρούχο,καστόρ, Ντιμίρ μποζάν,μοσχοκάρυδο,τσιντσιφιλι,κανέλα,ραστίκι,αδελφών αίμα ,αγιασμόλαδο.
7.	Πιάτα:γραμμένα,καρακαλέσια Νο7 για μεζέ,καρακαλέσια με άστρα μεγάλα,με μαύρο λουλούδι γύρω και Ι στη μέση με γύρο γαλάζιο παφλένια μικρά,μεγάλα,λίμπες μικρές

¹⁶⁶ Αλατζιάδες=(ο alaca)=παρδαλός alacali Κυμας=παρδαλόχρωμο βαμβακερό ύφασμα.

¹⁶⁷ Αστάρια=πανιά αραιά .Η Νιγρίτα παρήγαγε βαμβακερά υφάσματα αλατζιάδες και μεταξωτά που ήταν περιζήτητα για τον ανεξίτηλο χρωματισμό και τη στερεότητά τους.Η υφαντική της ήκμαζε μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.Βλ.Δημήτριος Γ.Δαμάνης, «Νιγρίτα-Σύρπα», ΜΗ (1911),Εν Αθήναις 1911, σ.122.

¹⁶⁸ κατηφές=Τουρκ, λέξη ,λεγόταν και βελούτο,έχει χνούδι το μεταξωτό αυτό.Βλ.Νικολάου Παπαδοπούλου,Ερμής ο Κερδώος ,ήτοι Εμπορική Εγκυκλοπαιδεία,Τόμος Β',Εν Βενετία 1815,σ.110.

¹⁶⁹ κουτινί,κουτινιά ,Πρόκειται για ύφασμα του οποίου το στημόνι είναι μεταξύ στην μπροστινή όψη και το υφάδι χοντρό νήμα λινό.Τα ινδικά ήταν ανώτερα αυτών της Προύσας σε τελειότητα, λεπτότητα,στερεότητα χρωμάτων και τιμή,Βλ.Νικολάου Παπαδοπούλου,δ.π.,τόμος Α',σ.326.

¹⁷⁰ Δίμιτο =πανί που υφαίνεται με διπλό μέτο ήτοι κλωστή.Αδίμιτο είναι το αντίθετο.

	χωρίς μύτη. Δίσκοι για καφέ γραμμένους. Σουπιέρες: «Καλή όρεξη», λαμπογυάλια, Ποτήρια: λουζουδάτα με πάτο και αγκωνάρια ίσια, ρακοπότηρα, Μποτιλίες για ρακή, σουραγλί και παγούρια για ρακή, φλιτζάνια λουλουδάτα.
8.	Τσιρότο, κινίνο, καμφορά, τάφι (θείο), χάπια γερμανικά, θυμίαμα, αιθέρα, στύψη ¹⁷¹ λουλάκι, λιναρόσπορο, πίσσα, ποντικοφάρμακο, μιογιές: κόκκινη καλή, γαλάζια, πράσινη μόρικη, γαλάζια για σεντούκι, μαύρη, κίτρινη, καραμπογιά, ρούμι, σαπούνια: πράσινο, καθαρό πράσινο δεύτερο.
9	Σκάγια δραμιάρικα, σιντούκια, τενεκέδες μικροί, καντήλια, τζάμια : 111 πλάκες γερές, καρφίτσες, Σίδηρο: ρωσικό, σίδηρο παραθύρων, λαμαρίνα, σύρμα απαλό, τηγάνια σιδερένια, φτιάρια σιδερένια, καρφίτσες : χοντρές, λιανές για τζάμια, πριόνια λέοντος, καρφιά: λαμαρίνας, γύφτικα για παπούτσια, κλειδωνιές πόρτας, κλειδωνιές κλειδωνιές 95, 160 σταυρωτές, χουλιάρια, πριόνια, κόφες, μεντεσέδες, κλειδοπίνακας, διαμάντι για τζάμια, δέματα για ανθρώπους, αλυσίδες για κανδήλες, βίδες, σερμέδες, κόκκαλα για τσαρούχια, σίδηρα για φουρνέλα.
10	Βιβλία: (1891) Τιμή μονάδος (γρόσια)
	40 Αλφαβητάρια μικρά Θ. Τσακμάκη ¹⁷² 1,10
	30 Αναγνωσματάρια Τάξη: Αη ¹⁷³ 1,15
	20 >> >> Β' 2,10
	5 >> >> Γη 2,10
	5 >> >> Δη 3,5
	9 Αριθμητικές Γ. Κωνσταντινίδη μικρές ¹⁷⁴ 2,10
	10 Γεωγραφίες Βισακοπούλου ¹⁷⁵ 3:
	20 Καλλιγραφίες μικρές 20 παράδες
	10 Γραμματικές Γεράκη ¹⁷⁶ 1,10
	30 Αλφαβητάρια Βρετού μικρά ¹⁷⁷ 10 παρ.
	10 Ιεράς Ιστορίας Βερναρδάκη ¹⁷⁸ 20 >>

¹⁷¹ Στύψη = ορυκτό άλας, χρησιμεύει στη βαφή.

¹⁷² Πρόκειται για το βιβλίο του Δ. Τσακμάκη «Αλφαβητάριο», βλ. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η οθωμανική Διοίκηση και η εκπαίδευση του Γένους, Κείμενα-πηγές 1830-1914, επιμέλεια Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη-Αθήνα 1998, σ. 328. Σύμφωνα με τον κατάλογο των επιθεωρηθέντων από την Πατριαρχική Κεντρική Επιτροπή και εγκριθέντων διδακτικών βιβλίων, εν Κων/πόλει 1892 το βιβλίο αναφέρεται στον κατάλογο. Η Κεντρική Εκπ/κή Επιτροπή συνήλθε το 1891.

¹⁷³ Στο ίδιο, ό.π., σ. 327, όπου στον κατάλογο αναφέρεται «Αναγνωσματάριο Δ. Τσακμάκη», Εδώ αναγράφονται 4 αναγνωσματάρια για τις Α, Β, Γ, Δ, τάξεις.

¹⁷⁴ Στο ίδιο, ό.π., σ. 323, Γ. Κωνσταντινίδου, Στοιχειώδης πρακτική αριθμητική, Αθήνα 1882. Του ίδιου αναφέρεται στον Κατάλογο Αριθμητική Πρακτική σ. 323, Πρώτα στοιχεία Αριθμητικής, σ. 330.

¹⁷⁵ Στο ίδιο, ό.π., σ. 332, Γεωγραφία Απ. Βισακοπούλου.

¹⁷⁶ Στο ίδιο, ό.π., σ. 322-323, Γεωργίου Γεράκη, Γραμματική της Ν. Ελλ. Γλώσσας, Αθήνα 1879. Την ίδια Γραμματική συναντούμε και στον ίδιο Κατάλογο με τόπο και χρόνο έκδοσης, Αθήνα 1883, σ. 323. Ένα τεύχος Γραμματικής του Γεωργίου Γεράκη συναντήσαμε στη βιβλιοθήκη του Αθανασίου Σπύρου στη Σιάτιστα με τίτλο: «Γραμματική της νέας ελληνικής Γλώσσας προς χρήσιν των εις τα

	Βιβλία (1892)	
	Αναγνωσματάρια Θ.Τσακμάκη,Ιερές ιστορίες Βερναρδάκη, μικρές	
	7 Ελληνικές ιστορίες Ξανθοπούλου τόμος Αος ¹⁷⁹	1,10
	10 Ιστορίες Μοσχάκη Παλ. Διαθήκης ¹⁸⁰	2
	2 Ιστορίες Μοσχάκη Νέας Διαθήκης	2
	7 Γραμματικές Γ.Παπαγεωργίου	1,30
	Αριθμητικές Γ.Κωνσταντινίδου,Αριθμητική μεγάλη	2,20-6γρ.
	10 Κατηχήσεις Κοφινιάτου μικρές ¹⁸¹	15 παρ.
	5 Οκτώηχους	1,25
	1 Ονειροκρίτης μεγάλος	4,10
	5 Γεωγραφίες Δραΐτη ¹⁸²	25 παρ.
12	1894 εκτός των παραπάνω βιβλίων.	
	5 Γραμματικές Χριστοδούλου μικρές ¹⁸³	3 γρ.
	1 Ανθώνα τρία τεύχη	4,25
13	Κόλλες ,χαρτιά:στράτσα κίτρινα,κομπάδικα,φάκελα,δευτεράκια:με χρυσό για σχολεία	

Πηγή :Εμπορικό κατάστιχο Γεωργίου Παπαζήση,ετών 1891-1896 ,Βυθός.

Εμπορικά είδη το κατάστημα του Παπαζήση,προμηθευόταν εκτός από τη Θεσσαλονίκη –που ήταν η κύρια πηγή προμηθειών-και από κοντινές αγορές.Έτσι από το εμπορικό κατάστιχο του μαθαίνουμε ότι προμηθευόταν τα εξής είδη που κατά

Δημοτικά Σχολεία φοιτώντων συνταχθείσα κατά μέθοδον όλως νέαν μετά γυμνασμάτων υπό Γεωργίου Γεράκη πρώην Γυμνασιάρχου,βραβευθείσα δι' αργυρού Αριστείου εν τη Γ'Ολυμπ.περιόδου έκδοσις 8^η αμετάβλητος εν Αθήναις 1892 ».Πρόκειται για το ίδιο βιβλίο που προμηθεύτηκε το κατάστημα του Παπαζήση και γνώρισε απανωτές εκδόσεις.Άλλωστε ο πρόλογος διατηρήθηκε με χρονολογία 1888.

¹⁷⁷ Στο ίδιο ,ό.π.,σ.328 *Αλφαβητάριον* Ι.Α.Βρετού.

¹⁷⁸ Στο ίδιο,ό.π.,σ.320, Δ.Ν.Βερναρδάκη *Ιερά Ιστορία*, Κων/πολις 1879» ,εγκεκριμένο βιβλίο από την Πατριαρχική Κεντρική Επιτροπή.Εν Κων/πόλει τη 1 Σεπτεμβρίου 1881.Το ίδιο βιβλίο εγκρίθηκε από την παραπάνω επιτροπή το 1892.

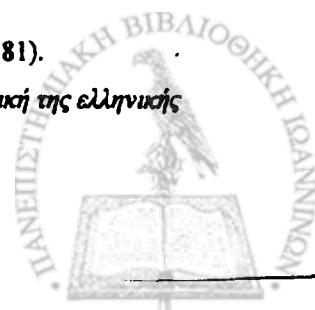
¹⁷⁹ Στο ίδιο,ό.π., σ.322.Πρόκειται για το βιβλίο του Κ.Σ.Ξανθοπούλου,*Ελληνική ιστορία*,τόμος Α'Β'και Γ',Αθήναι 1877,Εδώ σημειώνεται ο Α'τόμος, (Κατάλογος 1881).

¹⁸⁰ Στο ίδιο,ό.π.,σ.324 *Ιερά ιστορία Μοσχάκη* (κατάλογος 1892) χωρίς να γίνεται διάκριση Παλαιάς και Νέας Διαθήκης.Δε γνωρίζουμε αν πρόκειται για το ίδιο βιβλίο.

¹⁸¹ Στο ίδιο,ό.π., σ. 325, *Ιερά Κατήχησις* Ε.Κ. Κοφινιάτου (Κατάλογος 1892).

¹⁸² Στο ίδιο,ό.π., σ. 323,Ιωάννου Δραΐτη, «*Στοιχειώδης Γεωγραφία*», Κατάλογος (1881).

¹⁸³ Στο ίδιο,ό.π., σ.323. Πρόκειται για το βιβλίο του Λουκά Χριστοδούλου,*Γραμματική της ελληνικής γλώσσης*,Κων/πολις 1883.

τη γνώμη μας αξίζει να παραθέσουμε ,γιατί μας δίνουν μια συνολική εικόνα των προϊόντων που κατανάλωνε το εμπορικό αυτό κατάστημα.

Τσοτούλι:αλατζιάδες,μάνιτσες διαμάντι,τριχές:οκτάρικες,εξάρικες,λωρίδες για ζωνάρια κόκκινες και για κόφες,καρφίτσες συρτές ,μεγάλες,καρφιά γύφτικα, βενέτικα, σκούπες, κλέτσικες,¹⁸⁴ νήματα , κεριά, ζαχαράτα, στραγάλια, σπάγγος χοντρός, παιξοχάρτια (τράπουλες).

Λιαψίστι (Νεάπολη):αλατζιά, δοκομό παρδαλό, μαύρο, ράματα, βελόνια, ρύζι αγγλικό,ράματα άσπρα, κεριά, χτένια μαύρα μεγάλα, μικρά, καλτζόγουνες , κλέτσικες, γνέματα, μαλάκια. Καλιγοκάρφια, νήμα ,πέταλα,ποτήρια «τρώγε πίνε»,τσιλίκι φτηνό,Αναγνωσματάρια πρώτη τάξη,μάνιτσες αλατζιά με τρία τέλια,τράπουλες παιξοχάρτια χρυσά,.γουρνοτόμαρα,καρφίτσες χοντρές.

Θεσσαλονίκη(1895):ρετσινόλαδο, κόλες πόστας, (πόστας καλύτερο), κινίνο,κατάστιχα, λεμονάδα, φόλες για κόφες, φόλες άσπρες, μαύρες.σερμέδες με ουρά μεγάλη Νο 10, αρνάρια¹⁸⁵, κλειδωνιές σιντούκι καμβάνας Νο 200 για πόρτες, κλειδωνιές για ντουλάπια, μικρές, ζουμπαρέκια,¹⁸⁶ κρικέλες κίτρινες μεγάλες, μύλοι γιαπιτέρι,μέτρα ξυλιένια, μάτσα σιρίτια μαύρα, πινέζια, καπνοταμπακέρες, πανιά χειρίσια Νο 11,1020,65, φορτσέλι , λάμπες τοίχου χωρίς γυαλιά, λουλάκι Γιάφας, φόλες άσπρες κοκκαλιένιες, κόψες κίτρινες, κουδουνάκια κίτρινα, αμώνι γύφτικο, μονίστρια, χαρτιά, καρέκλες πρόστυχες, ματογυάλια άσπρα, Καζαμίας του 96,μποχτσιάδες, βελόνια,μοσχοσάπουνα γλυκερίνης μεγάλα, κηρί Ευρώπης, αγιοκέρι,μπουκάλια, 10δεκάρικα, χιλιάρικα, 50 κάδων, λάμπες παφλένιες μόδας γλυκάνισος, σταφίδες, καρφιά γύφτικα ευρωπαϊκά, ζάχαρη, καφέ, τσιλίκι, λαμαρίνα πλάκα, νισιαντήρι¹⁸⁷, τσαμτσιακίζι (ρητίνη) μαντάλια, λαμπογυάλια, χουλιάρια ξύλινα, ζουγράνες με χοντρά δόντια, βούρτσες για παπούτσια, γιάμπολη, αμυγδαλόλαδο, καλαμάρια παφλένια κίτρινα, ταμπακέρες καπνού, κιμωλίες κουτιά, μανέστρα,μπιζίρι, θυμίαμα,γυαλόπετρα,λιβάντα,μπογιά χρυσή άλικη¹⁸⁸,γαριβάλδι.Η προμήθεια γινόταν από τον έμπορο Παπακώστα από Θεσσαλονίκη.

¹⁸⁴ Κλέτσικες=βελόνες πλεξίματος.

¹⁸⁵ αρνάρια=ακονιστήρια.

¹⁸⁶ Ζουμπαρέκια=εργαλεία τρυπήματος.

¹⁸⁷ Νισατήρι=αμμωνιακό άλας.

¹⁸⁸ άλικη=κόκκινη.

Κοζάνη:ζάχαρηκαφέ,τσιλίκι,καρφίτσες,στύψη,πλάκαλαμαρίνα,ρύζι,στραγά-
λια,κόλεςάσπρες,κινίνο,γλιτζιάνια,νισιαντήρι,τσιαμτσιακίζι,,νήματα,ζαχαράτα,μαντά-
λια λαμπογυάλια,σπίρτα ταφένια,χουλιάρια ξύλινα.,καρφιά γύφτικα.

Γρεβενά: αλατζιάδες, σιρίτια, κλειδωνιές πόρτας, ρινάρια, καλτζόζουνες
μαύρες, παρδαλές, φυτίλια λάμπας, λουλάκι Γιάφας καλό, ζουγράνες μαύρες
βουβαλινές, χτένια μαύρα Νο 2,3, σπάγγος, λίμπες μικρές χωρίς μύτη, μαχαίρια,
τελογάϊτανο φάλτσο, χρυσολοτράν καλό, τριχιές θρικές, καπίστρια τριχιένια για
μουλάρι,μαντήλιαμεζούνες,γιασμάδεςσταχαρτιά,πανιά:παρδαλόχειρίσιο,άσπρο,γιαπρ
οσκέφαλα,αστάρι,γουρνοτόμαρα,μπογιά μόρικη καλή, φούντες Παρισίων,
αμυγδαλόλαδο, γιάμπολη, κινίνο, μικρά γυαλιά, απαλό, σίδηρο παραθύρων,
καρφίτσουλες, λάμπες γυάλινες με άσπρο πάφλο χωρίς γυαλί, τενεκέδες γάζι από
Κοζάνη,κουμπιά:για γλέκι, γυάλινα μαύρα, κονδυλοφόροι καθρέπτες με
λουλούδι,μπογιές παπουτσιών,γαρνατούρες ,ράματα ρωσικά μηχανής,πανιά
αδίμιτο,Νο 818,4,100,410,σαπούνια,κλειδωνιές πόρτας μεγάλες Νο200, σταυρού,
τσιγαρόχαρτα, σπάγγοι, βιβλία, τσαρούχια αργασμένα γιαννιώτικα¹⁸⁹ χάρτζια
γιαννιώτικα¹⁹⁰ λαγένια γιαννιώτικα¹⁹¹, τζάμια μεγάλα,λουκούμι,κερί καθαρό,πλάκες,
σύρμα.

Από τον πίνακα που παραθέσαμε και από τα παραπάνω στοιχεία μπορούμε να
σημειώσουμε τα εξής:

α) Στο εμπορικό κατάστημα του Παπαζήση υπήρχε ποικιλία εμπορικών ειδών
που μόνο με μεγάλα καταστήματα άλλων περιοχών μπορούσε να συγκριθεί.

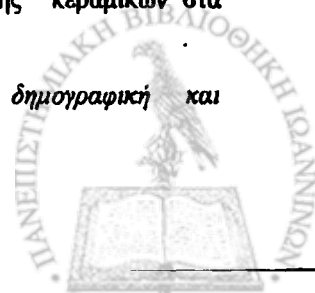
β) Οι προμήθειες γινόταν από τις αγορές:Θεσσαλονίκης -όπου και τα
εμπορεύματα μεταφέρονταν με σιδηρόδρομο-,τουλάχιστον για το 1892, αν και η
σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης-Φλώρινας μπήκε σε εκμετάλλευση το 1893¹⁹².

¹⁸⁹ Για τα βυρσοδεψεία στην Ήπειρο κατά το 1875,Βλ.Γεώργιος Παπαγεωργίου,*Οι συντεχνίες στα
Γιάννενα κατά τον 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα*.(Διδακτορική Διατριβή),ΙΜΙΑΧ,έκδ.Β',Ιωάννινα
1988,σ.257.Για τα βυρσοδεψεία Ιωαννίνων, βλ.Βασιλική Ρόκου,*Τα βυρσοδεψεία των Ιωαννίνων από
το εργαστήριο στο «εργοστάσιο» της βιοτεχνικής πόλης*,εκδ.Ελληνικά Γράμματα,Αθήνα 2004,σ.27-
32,59-76.

¹⁹⁰ Γεώργιος Παπαγεωργίου,*Οι συντεχνίες ...*,ό.π.,Κατά το ίδιο χρονικό διάστημα υπήρχαν και
εργαστήρια κατασκευής σειρητιών.

¹⁹¹ Φαίνεται ότι κατά την περίοδο εκείνη να υπήρχαν εργαστήρια κατασκευής κεραμικών στα
Γιάννενα,όπου προμήθευαν τις αγορές.

¹⁹² Μ.Ι.Μαυρογορδάτου-α.χ. Χαμοπουδοπούλου,*Η Μακεδονία (Μελέτη δημογραφική και
οικονομική)*,Θεσσαλονίκη 1931,σ. 130.

μέχρι το Σόροβιτς (Αμύνταιο) και στη συνέχεια μεταφέρονταν οδικώς. Εκτός της καθορισμένης τιμής του σιδηροδρόμου, αναγράφεται στο εμπορικό κατάστημα και η τιμή για το αγώγι που κυμαινόταν ανάλογα με το βάρος του εμπορεύματος. Για το 1891 η τιμή της οκάς που καθόριζε το αγώγι ήταν 24-25 παράδες. Το 1892, 18-25 παράδες, το 1894 23 παράδες, το 1895, 21-22 παράδες. Για τις τοπικές αγορές Τσοτυλίου, Λειψίστας, Γρεβενών δε γνωρίζουμε πόσο κόστιζε η μεταφορά, γιατί δεν υπάρχουν στοιχεία. Τα εμπορεύματα μεταφέρονταν από εκεί με ζώα και οπωσδήποτε η μεταφορά γινόταν από τοπικούς αγωγιάτες οι οποίοι κόστιζαν φθηνότερα. Το πετρέλαιο φαίνεται μεταφερόταν από την Κοζάνη στα Γρεβενά και το διέθεταν μετά στην ευρύτερη περιοχή. Τα γιαννιώτικα αργασμένα δέρματα χρησιμοποιούνταν για τις τοπικές ανάγκες, καθώς και οι λαγένες της.

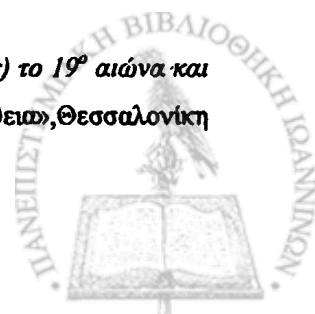
γ) Η διακίνηση βιβλίων για σχολική χρήση γινόταν σε μια περιοχή ορεινή, όπου οργανωμένα λειτουργούσε Σχολή με την ονομασία «Σχολή Ντόλου» με καταστατικό και με την εποπτεία του Δεσπότη Σισανίου και Σιατίστης και της τοπικής Σχολικής Εφορείας. Μάλιστα ο συντάκτης του κανονισμού της Σχολής ήταν ο γιατρός Κοσμάς Αγακίδης που καταγόταν από εκεί. Εντυπωσιακή είναι και η προμήθεια «Καζαμία», λαϊκό ανάγνωσμα και εκείνη την περίοδο.

5. Οι εμπορικοί δρόμοι

Για τη διακίνηση του εσωτερικού και εξωτερικού εμπορίου απαραίτητο ήταν το οδικό δίκτυο που συνέδεε την περιοχή με τους πλησιέστερους οικισμούς, με τις τοπικές και ξένες αγορές.

Το έδαφος της περιοχής –ορεινό στο μεγαλύτερο τμήμα του– διακόπτεται από αλληπάλληλες εδαφικές πτυχώσεις και από τον ποταμό Αλιάκμονα που χωρίζει σε δυο τμήματα την περιοχή Βοΐου. Για το λόγο αυτό οι δρόμοι περνούσαν από φυσικά περάσματα και από κράσπεδα βουνών. Κλασική περίπτωση αποτελεί ο σημερινός δρόμος Εράτυρας –Καστοριάς με ενδιάμεσους σταθμούς τα χωριά Πελεκάνο-Δρυόβουνο –Βογατσικό¹⁹³.

¹⁹³ Βλ. Θανάση Βαρσαμίδα, *Η κοινωνική και οικονομική ζωή της Εράτυρας (Σέλιτσας) το 19^ο αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, εκδ. Ένωση Ερατυραίων Θεσσαλονίκης, «Η αλληλοβοήθεια», Θεσσαλονίκη 1995, σ.31-33.

Το 1806 ο Πουκεβίλ μπαίνοντας στην περιοχή της Ανασελίτσας, αφού προηγούμενα πέρασε από την περιφέρεια των Γρεβενών, συνάντησε, όπως ο ίδιος περιγράφει, σημάδια από δρόμο που είχαν κάνει τα караβάνια. Ο δρόμος άλλαζε εξαιτίας των εποχών και χανόταν είτε γιατί τα χάνια ήταν παρατημένα, όπως παρατηρεί ο ίδιος, είτε γιατί ερημώθηκαν τα χωριά εξαιτίας της πανούκλας. Αν πάλι είναι πεσμένο ένα γεφύρι ή υπάρχουν μπάρες με νερό τότε αναγκάζεται το караβάνι να αλλάξει πορεία κάνοντας ολόκληρο γύρο¹⁹⁴. Το δρόμο τον πέρασε γρήγορα, γιατί μια συμμορία ληστών έκανε τους οδηγούς να τρέχουν¹⁹⁵.

Κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας οι δρόμοι ελάχιστα βελτιώθηκαν. Αίτια μερικής βελτίωσής τους ήταν οι καταστροφές τους εξαιτίας φυσικών αιτιών (πλημμύρες, διάβρωση εδάφους κλπ). Μοναδική εξαίρεση η περίοδος του Αλή πασά¹⁹⁶ που βελτίωσε τους δρόμους και εξασφάλισε την πορεία των караβανιών εκδιώκοντας όσο το δυνατόν τους ληστές, που αποτελούσαν εμπόδιο στην ομαλή εξέλιξη της διακίνησης των προϊόντων. Γνωρίζουμε εξάλλου, ότι ο Αλή πασάς, συνεργαζόταν με Έλληνες και Τούρκους εμπόρους¹⁹⁷. Οι έμποροι τότε άρχισαν να κινούνται ελεύθερα. Οι Έλληνες ευνοήθηκαν, γιατί σε κλίμα ασφάλειας την περίοδο εκείνη, το εμπόριο αναπτύχθηκε.

Τα караβάνια της Σιάτιστας και Κοζάνης φορτωμένα με εμπορεύματα ακολουθούσαν την εξής πορεία: Σιάτιστα-Μοναστήρι-Σκόπια-Βελιγράδι. Αφού περνούσαν το Δούναβη και το Σαύο, έφθαναν στο Ζέμονα (Σεμλίνο) την πρώτη ουγγρική πόλη που υπήρξε ο πρώτος διαμετακομιστικός σταθμός. Μετά προχωρούσαν στη Βουδαπέστη και τέλος έφθαναν στη Βιέννη που ήταν ο τελευταίος σταθμός.¹⁹⁸ Άλλο δρομολόγιο που ακολουθούσαν οι ταξιδιώτες με αφετηρία τη Σιάτιστα και τελικό προορισμό το πανηγύρι του Μαύροβου (Μαυροχωρίου Καστοριάς), ειδικά το ΙΗ-ΙΘ αιώνα, ήταν το εξής: α) Σιάτιστα-Εράτυρα-Πελεκάνος-

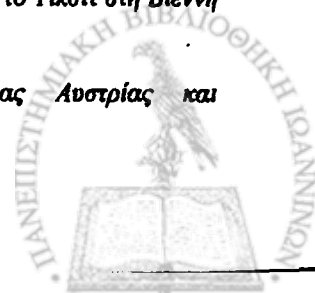
¹⁹⁴ Φραγκίσκου Πουκεβίλ, *Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία (Άνοιξη) του 1806*, Εισαγωγή - Μετάφραση - σχόλια - Γιάννης Τσάρας, εκδ. Κυριακίδη, χ.χ.έ. Θεσσαλονίκη, σ.32.

¹⁹⁵ Στο ίδιο, ό.π., σ.35.

¹⁹⁶ Δημητρίου Δαβαλά, *Μια σκιαγραφία του Αλή πασά και του κράτους του*, Βιβλιοθήκη Ηπειρωτικής Εταιρείας Αθηνών, Αθήνα 1980, σ.20-21.

¹⁹⁷ Γεώργιος Α. Σιορόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Από το Τίλτσι στη Βιέννη (1807-1815)*, ΕΗΜ, Ιωάννινα 1999, σ.382.

¹⁹⁸ Θεοδώρου Μ. Νάτσινα, *Οι Μακεδόνεςπραματευτάδες εις τας χώρας Αυστρίας και Ουγγαρίας*, Θεσσαλονίκη 1931, σ.12.

Δρυόβουνο-Βογατσικό-Μαύροβο β) Σιάτιστα- Εράτυρα-Σισάνιο - Βλαχοκλεισούρα (Κλεισούρα Καστοριάς)- Μαύροβο¹⁹⁹.

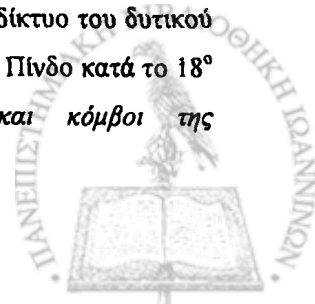
Άλλο παρακλάδι του δρόμου Καστοριάς - Κοζάνης είχε παράκαμψη αριστερά των στενωπών της Γαλατινής. Έφτανε στη Γαλατινή και ακολουθούσε το δρομολόγιο των στενών των Καραγιαννίων για Κοζάνη. Οι κύριοι άξονες επικοινωνίας το 18^ο αιώνα για το τμήμα Ηπείρου Αλβανίας με την περιοχή Βοΐου ήταν οι εξής: Σιάτιστα-Σέλιτσα (Εράτυρα)-Βογατσικό-Πιάκος (Δισπηλιό Καστοριάς). Αφήνοντας δεξιά την Καστοριά ακολουθούσε το δρομολόγιο : Σκλίβανη- Βίγλιτσα- Πιάσσα- Κορυτσά-Βοσκόπολη (Μοσχόπολη). Την ίδια πορεία αντίστροφα ο δρόμος αυτός αφού περνούσε από Σιάτιστα ακολουθούσε το δρομολόγιο Καϊλάρι (Πτολεμαΐδα) - Φλώρινα- Μοναστήρι²⁰⁰.

Η επικοινωνία της Βλάστης με τη Λαψίστα (Νεάπολη) ήταν δυσχερής εξαιτίας των πλημμυρών και των πολλών νερών, ειδικά στη συμβολή του Μυρίχου (παραπόταμου του Αλιάκμονα) και του Αλιάκμονα πριν τη Νεάπολη. Αυτή ακολουθούσε το δρομολόγιο Βλάστη-Σισάνι (κουλάδα)-Λαψίστα και ήταν κύρια και σύντομη οδική αρτηρία. Δευτερεύουσα διαδρομή ακολουθούσε τη βόρεια πλευρά του Σινιάτσικου, μέσω Δομαβιστίου (χωριό), μοναστήρι Αγίας Παρασκευής, Πιπλίτσα (Νάματα)-Κεραμίδα-Ράχη Τσιλιμίγκα (κοντά στα «Χάνια»)-Σούλποβο-Καϊλάρια. Ο δρόμος αυτός Σισανίου -Βλάστης εξυπηρετούσε κατά πρώτον τους κατοίκους της Ανασελίτσας και κατά δεύτερον τους κατοίκους των ορεινών χωριών της Πίνδου²⁰¹. Καραβάνια Ηπειρωτών αποτελούμενα από 30-50 μουλάρια με ξυλεία - κάρβουνα , με λάδια και κρασιά σε τουλούμια, μέσω Βλάστης, φθάνανε στα Καϊλάρια, στα γειτονικά με αυτό μέρη με τελικό προορισμό το Σόροβιτς (Αμύνταιο), όταν έγινε η σιδηροδρομική γραμμή που συνέδεε το Μοναστήρι με τη Θεσσαλονίκη. Επέστρεφαν στην Ήπειρο μεταφέροντας σιτάρι-καλαμπόκι. Στην ανωφέρεια του δρόμου από Πτολεμαΐδα για Βλάστη υπέφεραν τα πάνδεινα. Αντίθετα καραβάνια Τούρκων Κονιάρων από την Πτολεμαΐδα ,αποτελούμενα από 50-100 γαϊδούρια

¹⁹⁹ Θανάση Βαρσαμίδα, ό.π., σ.32.

²⁰⁰ Στο ίδιο, ό.π., σ.32.

²⁰¹ Μιχ.Καλινδέρη, *Ο βίος της κοινότητας Βλάστης επί τουρκοκρατίας, εις το πλαίσιο του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1982, σ.18-20. Για το οδικό δίκτυο του δυτικού ημισείας της Δυτ.Μακεδονίας βλ. Γεώργιος Τσότσος, «Ορεινοί δρόμοι στη Βόρεια Πίνδο κατά το 18^ο και 19^ο αιώνα» *Διεθνές Συνέδριο Ιστορικής Γεωγραφίας, δρόμοι και κόμβοι της Βαλκανικής*, Θεσσαλονίκη 1988, σ.σ. 179-190, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

φορτωμένα με δημητριακά, κατευθύνονταν στις αγορές Τσοτυλίου -Γρεβενών για πώληση.Φθάνανε και μέχρι τα Ιωάννινα²⁰².Τα караβάνια των Τούρκων ακολουθούσαν την ίδια πορεία και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.Μάλιστα ,τη χειμερινή περίοδο οι Κονιάροι διανυκτέρευαν στο χάνι Σισανίου έχοντας υποζύγια γαϊδούρια.Η αναφορά του Μιχ. Καλινδέρη για τα караβάνια που είχαν τελικό προορισμό το Σόροβιτς ,γίνεται για το τέλος του 19^{ου} αιώνα,γιατί η σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης Μοναστηρίου έγινε το 1888.

Βασικός άξονας επικοινωνίας για την Ήπειρο ήταν η διαδρομή:Σιάτιστα-Γρεβενά-Κηπουριό-Κρανιά-Μηλιά-Μέτσοβο.Το ίδιο δρομολόγιο ακολούθησαν οι περιηγητές Leake²⁰³ και Rougueville²⁰⁴ ,όταν επισκέφτηκαν την περιοχή στις αρχές του 19^{ου} αιώνα (1805 και 1806 αντίστοιχα).Αναφορά του δρόμου αυτού γίνεται και από τον Νικ.Σχινά²⁰⁵ .

Άλλη διαδρομή για Ήπειρο που ακολουθούσαν οι προερχόμενοι από την περιοχή της Κοζάνης ήταν η εξής:Καραγιάννια-Γαλατινή-Λειψίστα-Τσοτύλι-Πεντάλοφος-Επταχώρι-Κόνιτσα.

Η διαδρομή από Ιωάννινα για Μπιτόλια (Μοναστήρι) –και η οποία περνούσε από την περιοχή της Ανασελίτσας -ήταν η εξής:Ιωάννινα- Κόνιτσα 14 ώρες, Τζεράσοβο (πρόκειται για το Κεράσοβο) 7 ώρες,Φούρκα 4 ώρες ,Τζέρο 2 ώρες²⁰⁶ ,Μαγιέρον²⁰⁷ 4 ώρες, Πλάζον²⁰⁸ 6 ώρες, Χρούπιστα²⁰⁹ 4 ώρες,Καστοριά 4 ώρες,Πισοδέρι, 5 ½ ώρες,Μπιτώλια 7 ώρες²¹⁰ .

²⁰² Μιχ. Καλινδέρη, *Ο βίος...* ,ό.π.,σ.20.

²⁰³ William Leake, *Travels...* ,ό.π.,σ.298.

²⁰⁴ Φραγκίσκος Πουκεβλ, *Ταξίδι...* ,ό.π. σ.245.

²⁰⁵ Νικ.Σχινά, *Οδοπορικοί Σημειώσεις Μακεδονίας Ηπείρου Νέας οροθετικής Γραμμής και Θεσσαλίας*, Εν Αθήναις, 1886,σ.245.

²⁰⁶ Τζέρος ή Τσέρος .Πρόκειται για το χωριό Τσέρος κοντά στην περιοχή Πενταλόφου-Διλόφου που καταστράφηκε από τους Τουρκαλβανούς την περίοδο της τουρκοκρατίας.

²⁰⁷ Μαγιέρον ή Μαγιέρη.Πρόκειται για το σημερινό Δασύλλιο Γρεβενών.

²⁰⁸ Πλάζον,Πλάζουμη. Πρόκειται για την Ομαλή, χωριό έξω από το Τσοτύλι.Η διαδρομή από τη Μαγιέρη (Δασύλλιο) προς την Πλάζουμη (Ομαλή) που αναφέρεται ότι διαρκούσε 6 ώρες θεωρείται υπερβολική ,γιατί η απόσταση των δύο χωριών είναι μικρή.

²⁰⁹ Χρούπιστα.Πρόκειται για το Άργος Ορεστικό Καστοριάς

²¹⁰ Στέφανος Π.Παπαγεωργίου ,*Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά Τεπελενλή*, εκδ.Παπαζήσης, Αθήνα 1990,σ.228.

Σημαντική επίσης ήταν η διαδρομή Καστοριάς-Γρεβενών που περνούσε από την περιοχή Ανασελίτσας στο Β' τμήμα της (είναι η ίδια διαδρομή που ακολούθησε και ο Πουκεβίλ προερχόμενος από Γρεβενά το 1806) και ακολουθούσε την εξής διαδρομή:Καστοριά-Πιάκος (Δισπηλιό)-Σιαρμπάδες (Βελανιδιά)-Βαίπες(Χειμερινό)-Λαψίστα (Νεάπολη)-Τσούρχλι (Άγιος Γεώργιος Γρεβενών)- Γρεβενά- Κοσμάτι-Μέτσοβο²¹¹.

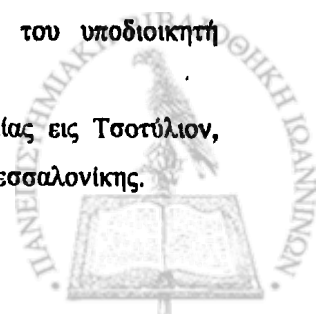
Μια γενική κατάσταση των δρόμων και της συγκοινωνίας μας δίνει το 1914 η γενική έκθεση του υποδιοικητή της Ανασελίτσας που είχε έδρα τη Σιάτιστα και απευθυνόταν στη Γενική Διοίκηση.Πρόκειται για ένα έγγραφο με ιδιαίτερο ενδιαφέρον.Ενώ εξαιρεί την εκπαιδευτική κατάσταση, η οποία βρισκόταν σε υψηλό επίπεδο,για την κατάσταση των δρόμων και της συγκοινωνίας αναφέρει: «..άντικρυς αντίθετος προς την εκπαίδευσιν ,είνε,η κατάστασις της συγκοινωνίας των διαφόρων χωρίων προς άλλα και προς το εξωτερικόν ούτε οδοί,ούτε ημιονικοί τοιαύται ,αλλ' ούτε καν ατραποί υπάρχουσιν .απλούστατα σημεία τινά δύσβατα και απόκρημνα,αποτελούσι την των υποζυγίων βατήν οδόν.Τα μέσα της συγκοινωνίας είναι το σπουδαιότερον και ακριβέστερον κάτοπτρον της παγίας ούτως ειπείν κακοδιοικήσεως του καταλυθέντος καθεστώτος...»²¹².

Άλλη Γενική έκθεση της περιοδείας προς Τσοτύλι –Αυγερινό και Πεντάλοφο του υποδιοικητή της Ανασελίτσας αναφέρει ότι ο δρόμος από Σιάτιστα προς Τσοτύλι, είναι σχετικά καλός, με εξαίρεση το τμήμα Σιάτιστας μέχρι του άκρου του Τσιαρούσινου (Μικρόκαστρου) που είναι απόκρημνο και ελεεινό²¹³.Η διαδρομή Τσοτυλίου –Αυγερινού, που ήταν 6 ώρες σύμφωνα με την έκθεση του υποδιοικητή Ανασελίτσας,ήταν δύσβατη και ελεεινή ειδικά μετά την Πλάζουμη (Ομαλή) έως το Κωνσταντσικό (Αυγερινό).Πολύ χειρότερος ήταν ο δρόμος Κωνσταντσικού – Ζουπανίου (Πεντάλοφος),που ήταν κατεξοχήν απόκρημνος, πάρα πολύ επικίνδυνος

²¹¹ Δημήτρης Ανωγιάτης –Πελέ,Δρόμοι και διακίνηση στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18^ο αιώνα,εκδ.Παπαζήσης ,Αθήνα 1993,σ. 36,(αναπαραγωγή του χάρτη του Barbie Bocage όπου παρουσιάζεται η διαδρομή αυτή),Φραγκίσκος Πουκεβίλ,Ταξίδι...,ό.π.,σ.39-40.

²¹² ΙΑΜ,φάκελος 14,Έγγραφο ,αρ.3838/15¹⁶ Νοεμβρίου 1914,Γενική έκθεσις του υποδιοικητή Ανασελίτσας προς την Γενική Διοίκησιν .

²¹³ ΙΑΜ,Φάκ.15,αριθ.3749,Σιάτιστα 5 Νοεμβρίου 1914 ,Γενική έκθεσις περιοδείας εις Τσοτύλιον, Κωνσταντσικόν και Ζουπάνιον του υποδιοικητή Ανασελίτσας προς τον Νομόρχη Θεσσαλονίκης.

και δύσβατος. Το 1/3 της διαδρομής αυτής μπορούσε να τον περάσει κανείς ,μόνο πεζός, εξαιτίας της απόκρημνης κατωφέρειας του στενού μονοπατιού²¹⁴.

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι ,οι δρόμοι που αποτελούσαν τον κύριο μοχλό διακίνησης των προϊόντων για την περίοδο που εξετάζουμε, δεν εξυπηρετούσαν επαρκώς το τοπικό και εξωτερικό εμπόριο. Παρόλα αυτά, όμως, τα караβάνια των εμπόρων και με δύσκολες για την εποχή καταστάσεις διακινούσαν τα προϊόντα σε ικανοποιητικό βαθμό κινούμενοι με ιδιαίτερη προσοχή πάνω σε ανώμαλους και στενούς δρόμους. Μάλιστα δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι αφετηρία συλλογής και διάθεσης των προϊόντων της περιοχής ήταν η Σιάτιστα -βιοτεχνικός χώρος- από όπου τα караβάνια με την εμπειρία πολλών χρόνων και με κινδύνους μετέφεραν τα εμπορεύματα στις χώρες της Ευρώπης. Οι δρόμοι που κατά κάποιον τρόπο επέτρεπαν την ασφαλή διακίνηση ήταν ελάχιστα τμήματα που οδηγούσαν στις τοπικές αγορές ,όπως του Τσοτυλίου και της Σιάτιστας. Η σύνδεση των οικισμών γινόταν με στενωπούς κακής βατότητας και μάλιστα στα ορεινά τμήματα ήταν και επικίνδυνος . Παρόλα αυτά τον προτιμούσαν μερικοί έμποροι για να αποφύγουν προφανώς τους ληστές και τους Κονιάρους Τούρκους που παρενοχλούσαν τα караβάνια.

6. Τα χάνια

Η οικονομική ανάπτυξη της περιοχής εξαιτίας του εκτεταμένου χερσαίου οδικού εμπορίου είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία σταθμών για την εξυπηρέτηση των караβανιών που μετέφεραν διάφορα προϊόντα. Αυτοί είναι οι σταθμοί τα γνωστά χάνια (πανδοχεία). Το χάνι λέξη περσική σημαίνει τόπος με προσωρινή διαμονή.

Βρίσκονταν συνήθως σε κομβικά σημεία με εμπορική κίνηση, αλλά και εντός των οικισμών . Άλλα χρησιμοποιούνταν ως τόπος διανυκτέρευσης ή ολιγόωρης ξεκούρασης, πρόσκαιρης συνήθως, εμπόρων και ταξιδιωτών, αλλά και ως αποθήκες εμπορευμάτων που παρείχαν ασφάλεια. Κοντά σ' αυτά , πάλι, υπήρχαν μόνιμα εμπορικά καταστήματα ,είτε εργαστήρια.

Ο αριθμός και το μέγεθος των χανιών δήλωνε την οικονομική και εμπορική κίνηση της περιοχής. Συνήθως ήταν μικρής κατασκευής. Σ' άλλες περιπτώσεις τα χάνια χρησιμοποιούνταν ακόμη και σαν μόνιμες κατοικίες εποχιακών τεχνιτών και εργατών που διέμεναν σ' αυτά για λόγους εργασίας.

²¹⁴ Στο ίδιο, ό.π.

Τα караβανσεράι ,που μπορούν να χαρακτηριστούν ως μοτέλ της οθωμανικής περιόδου, χτιζόνταν πάνω στους μεγάλους εμπορικούς δρόμους σε απόσταση μιας μέρας διαδρομής και αποτελούσαν ασφαλή καταλύματα αυτών που μετέφεραν προϊόντα με караβάνια. Σε σχέση με τα χάνια των πόλεων η κατασκευή τους ήταν πιο οχυρή για να αντιμετωπιστεί τυχόν απειλή από επίδοξους ληστές. Η οργάνωσή τους ήταν πιο ορθολογική με κτίσματα γεωμετρικά χωρίς δέσμευση προηγούμενων δομών²¹⁵.

Η διαφοροποίησή τους έγκειται στην παροχή υψηλότερων υπηρεσιών διαμονής, διατροφής σε σχέση με τα απλά χάνια. Εκεί τελούνταν εμπορικές πράξεις και άλλες οικονομικές δραστηριότητες. Βρίσκονταν πάντοτε σε κατοικημένες περιοχές συνήθως σε σπουδαία εμπορικά κέντρα ,είτε στο κέντρο, είτε στην είσοδο έξοδο πόλεων²¹⁶. Ο Πουκεβίλ το 1806 περνώντας από το Караβάν σαράι του Βαγιαζίτ, πριν φθάσει στα Γρεβενά, αναφέρει ένα πλήθος μωαμεθανών (κατήδες-μπέηδες-μεγαλοτσιφλικάδες) που έπιναν κι έτρωγαν χωρίς να πληρώνουν και για το λόγο αυτό κερνούσαν οι ίδιοι τους περαστικούς , χωρίς να επιβαρύνονται οι ίδιοι²¹⁷.

Τα περισσότερα χάνια με την πάροδο του χρόνου πέρασαν ,ως επί το πλείστον, σε χέρια ιδιωτών χριστιανών , χωρίς να εξαιρέσουμε και χάνια που ανήκαν σε μουσουλμάνους της περιοχής και μετεξελίχθηκαν σε επιχειρήσεις. Από το τέλος του 19^{ου} αιώνα έως και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα εμφανίζονται νέοι τύποι χανιών που συνυπάρχουν με τα άλλα παραδοσιακά χάνια., που άνοιγαν μόνο για κατάλυμα ζώων, αφού η λειτουργία τους κρατούσε μια ή δυο το πολύ μέρες την προηγούμενη της αγοράς και την επόμενη μέχρι το απόγευμα. Οι εμπορικές πράξεις πάλι τελούνταν εδώ. Οι λόγοι εμφάνισης του νέου τύπου χανιού, οφείλεται στη συνεχώς αυξανόμενη κίνηση των εμπόρων ιδίως στην αγορά Τσοτυλίου. Η ανάπαυση και η διανυκτέρευση των μετακινούμενων στα υπαίθρια χάνια-όπως του Δούβαλη στο Τσοτύλι-γινόταν έξω από το χάνι λόγω έλλειψης στέγασης ζώων και μετακινούμενων.

Για τις συνθήκες διαβίωσης στα ελληνικά χάνια το είδος διατροφής υγιεινής και παροχής υπηρεσιών τις πληροφορίες τις αντλούμε από διάφορους

²¹⁵ Αμιλία Στεφανίδου, «Τα χάνια της Θεσσαλονίκης» περιοδικό «Επτά Ημέρες», ενθετο εφημ. «Η Καθημερινή», Θεσσαλονίκη 21-10-2001, σ.6, Δημήτρης Ανωγάτης- Πελέ, *Δρόμοι...ό.π.*, σ.165-179.

²¹⁶ Στέφανος Παπαγεωργίου, *Θέματα νεότερης ελληνικής ιστορίας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2000, σ.184-185.

²¹⁷ Φραγίσκος Πουκεβίλ, *Ταξίδι...*, ό.π., σ.22-23.

περιηγητές²¹⁸. Το 1896 στο χάνι του Αγίου Γεωργίου (Τσούρχλι) Γρεβενών οι συνθήκες διαμονής ήταν δύσκολες για τα ευρωπαϊκά δεδομένα. Τα ζώφια ήταν πάρα πολλά και το φαγητό ήταν ένα έδεσμα από βούτυρο, γάλα, τυρί και τηγανητά αυγά²¹⁹.

Σύμφωνα με τις «Αφηγηματικές σημειώσεις» του Κων/νου Ζησόπουλου στην αγορά Τσοτυλίου το φαγητό στα χάνια στην αγορά Τσοτυλίου επί τουρκοκρατίας ήταν το ψητό και την περίοδο της Τεσσαρακοστής ψάρια και φασόλια²²⁰. Στο χάνι Πελεκάνου της οικογένειας Μπουρνούχτσι ,σύμφωνα με τις μαρτυρίες των ιδιοκτητών , η συνήθης σίτιση ήταν φασόλια,πατάτες και παραδοσιακές πίτες.

Η παρουσία μεγάλου αριθμού χανιών σε μια περιοχή είναι αυτή που κατά κύριο λόγο καθόριζε και την εμπορική και οικονομική κίνηση. Κατά συνέπεια, η παρουσίαση του αριθμού των χανιών είναι σημαντική και επιβεβλημένη γιατί φωτίζει σε μεγάλο βαθμό τον τομέα αυτόν που αποτελεί βασικό παράγοντα της εξέλιξης του εμπορίου.

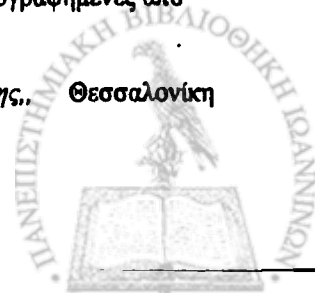
Πριν από το 1800 στα «Χάνια», τοποθεσία στα σύνορα Μεσολόγγου-Διχειμάρρου, υπήρχαν χάνια που εξυπηρετούσαν τους εμπόρους και αγοραστές. Η ίδια τοποθεσία λεγόταν «Περδίκια» και εκεί γινόταν εβδομαδιαία αγορά. Το 1830 η αγορά μεταφέρθηκε στην Ομαλή όπου υπήρχαν 4 χάνια. Τα δυο ήταν ιδιοκτησία του Αριστοτέλη Δαμβόπουλου και τα άλλα άγνωστο που βρίσκονταν. Μέχρι το 1900 τα χάνια, ενώ είχε καταργηθεί προ πολλού η αγορά, λειτουργούσαν και εξυπηρετούσαν τα караβάνια και τους οδοιπόρους από Καστοριά προς Γρεβενά και αντίθετα. Όταν γινόταν η αγορά παλιότερα ,εκτός από τα χάνια, υπήρχαν μαγαζιά ,φούρνος, σαμαράδες, λουτρό και Εβραίοι από την Καστοριά. Ο Αλή-μπεης δε θέλησε να γίνει η αγορά εκεί και καταργήθηκε²²¹.

²¹⁸ Βλ. Henry Holland ,*Ταξίδια στα Ιόνια νησιά ,Ηπειρο, Αλβανία, 1812-1813*, εκδ. Τολίδη, Αθήνα 1989, σ. 85, 89 κ.εξ.

²¹⁹ V. Berard, *Τουρκία και ελληνισμός, Οδοιπορικό στη Μακεδονία, Έλληνες , Τούρκοι , Βλάχοι , Αλβανοί , Βούλγαροι, Σέρβοι*, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1987, σ. 378, 379.

²²⁰ Κων/νος Ζησόπουλος ,*Αφηγηματικά σημειώσεις ,Πρόχειρες σημειώσεις δακτυλογραφημένες από τον Παρμενίωνα Ζησόπουλο* ιατρό, σ. 157.

²²¹ Αλεξ. Αδαμίδης, *Η Ομαλή και η Γλοκοκερασιά Βοθου Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 17, Μιχ. Αθ. Καλινδέρης, *Ο βίος...*, ό.π., σ. 83.

Υπαρξη χανιού αναφέρεται στη Μαγέρη (Δασύλλιο) Γρεβενών το 1800. Αυτό το έχτισε ο Πούλιος Σκόδρας, κάλφας στα Ιωάννινα, της περιόδου του Αλή πασά. Το χάνι βρισκόταν δυτικά της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής κοντά στη ρεματιά²²².

Στο Ζουπάνι λειτουργούσε χάνι ως κοινοτική επιχείρηση. Το νοίκιαζε η κοινότητα. Αναφορά γίνεται στο «Κατάστιχο εκκλησιών» το 1883-84. Τον επόμενο χρόνο το ενοίκιο του χανιού ήταν δέκα οθωμανικές λίρες, (η λίρα=107 γρόσια) συνολικά γρόσια 1070²²³. Φαίνεται ότι το χάνι είχε δωμάτια για τους ταξιδιώτες και περαστικούς, αχούρια για τον σταυλισμό των ζώων και βαένια για κρασί, σύμφωνα με την αναφορά που γίνεται για τα έξοδα της επισκευής του²²⁴. Εκτός αυτού υπήρχαν και άλλα 2 χάνια στο Ζουπάνι. Έτσι έχουμε 3 χάνια εκεί. Τον ίδιο αριθμό χανιών κατέγραψε το 1886 και ο Νικ. Σχινάς, Συνολικά ο αριθμός των χανιών του καζά Ανασελίτσας το 1886 αποτυπώνεται στον παρακάτω πίνακα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 25

Χάνια Ανασελίτσας (1886)

A/a	όνομα πόλεως ή χωριού	αριθ. χανιών
1.	Σιάτιστα	5
2.	Λειψίστη (Νεάπολη)	8
3	Ζουπάνι (Πεντάλοφος)	3
4	Σέλιτσα (Εράτυρα)	άγνωστος αριθμός
5	Πέλκα (Πελεκάνος)	1
6	Μπλάζουμ (Ομαλή)	4
7	Χορεβσί (Χορηγός) Υποδ. Χρουπίστης	1
8	Χουτούρι (Λευκοθέα)	1
Σύνολο		23

Πηγή: Νικολ. Θ. Σχινάς, *Οδοπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας Οροθετικής Γραμμής και Θεσσαλίας*, φυλλάδιον πρώτον, Εν Αθήναις 1886, σ. 58-126.

²²² Αλεξ. Κ. Αδαμίδης, *Το Δασύλλιο Νομού Γρεβενών*, εκδ. Φιλοπροοδευτικής Ένωσης Δασυλλιωτών «Η Αγία Παρασκευή», Θεσσαλονίκη 1989, σ. 65-66.

²²³ *Κατάστιχον του Αγίου Αθανασίου και λοιπών εκκλησιών Ζουπανίου*, Αριθ. 59, σ. 76, 60/1884-85, σ.

77. Στο ίδιο, ό.π., αριθ. 83/1886-1887, σ. 84.

²²⁴ Στο ίδιο, ό.π.

Εκτός των παραπάνω χανιών που κατέγραψε ο Νικ.Σχινάς υπήρχαν κι άλλα που εξυπηρετούσαν το τοπικό και εξωτερικό εμπόριο.Στη Μόρφη υπάρχει και σήμερα τοποθεσία «Χάν» που αποδεικνύει την ύπαρξη χανιού που εξυπηρετούσε τις ανάγκες των ταξιδιωτών στο δρόμο που συνέδεε την περιοχή μέχρι Ιωάννινα.Λόγω της ύπαρξης του δρόμου αυτού αναγκάστηκαν οι κάτοικοι του χωριού Πέτσανη (Τριάδας),που ήταν πριν εγκατεστημένοι εκεί,να το εγκαταλείψουν και να δημιουργήσουν το σημερινό χωριό Τριάδα στη σημερινή του τοποθεσία.Η υπόλοιπη έκταση αγοράστηκε το 1861 από τις 7 οικογένειες του χωριού κι έτσι από τσιφλίκι που ήταν έγινε κεφαλοχώρι²²⁵.

Στην Περιστερά υπήρχε το χάνι του Αναστασίου Παγανά²²⁶,στην άκρη του οικισμού κι εξυπηρετούσε τους εμπόρους και ταξιδιώτες που πήγαιναν στην εβδομαδιαία αγορά του Τσοτυλίου από τη Βλάστη-Σιάτιστα-Εράτουρα-Σισάνι-Πελεκάνος-Δρυόβουνο που ήταν συντομότερη.

Στη Γαλατινή το χάνι-πανδοχείο είχε μέχρι το 1930 υπνοδωμάτια, αποθήκες, σταύλους,καταστήματα, κοινοτικό γραφείο και σκεπαστό για λαϊκή αγορά.Σύμφωνα με μια πράξη του κώδικα της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής (ισολογισμός του 1886-87) για την οικοδομή του χανιού διατέθηκαν 4211 γρόσια²²⁷.

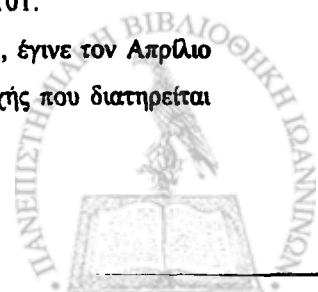
Το χάνι του Δρυοβούνου²²⁸,δυτικά του οικισμού, πάνω στην οδική αρτηρία Κοζάνης-Καστοριάς,εξυπηρετούσε το οδικό χερσαίο εμπόριο.Υπάρχει ακόμη εκεί το παλιό κτίσμα και έγινε η σχετική ανακατασκευή.Από τις μαρτυρίες του ιδιοκτήτη Τερλίδη Κων/νου γνωρίζουμε ότι αυτό κτίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα (1924-25) από τον πατέρα του Θωμά Τερλίδη που ήταν και ο ίδιος κτίστης.Πρόκειται για παραλληλόγραμμο κτίσμα που εξυπηρετούσε τους εμπόρους παπουτσιών ,ψαράδες και γενικά αυτούς που είχαν τελικό προορισμό την αγορά της

²²⁵ Τζώρτζης Βασιλείος, *Μόρφη το χωριό μου*, χ.χ.έ., Θεσσαλονίκη σ. 27.

²²⁶ Αλεξ.Αδαμίδη, *Η Περιστερά Βοΐου Κοζάνης*, εκδ. Πολ.Σύλλογος Περιστεράς, Θεσσαλονίκη 1995, σ.33.

²²⁷ Αναστασίου Ζ.Μπέλλου, *Κώδικας Γαλατινής*, Κοζάνη 1991, σ.20. Περιγραφή του χανιού και σκίτσο, βλ. Γκαντώνας Νικ.Γαλατινή: *Ιστορικά Λαογραφικά Δυτικής Μακεδονίας*, Σύλλογος Γαλατινένων Θεσσαλονίκης «Η Αγία Παρασκευή», Θεσσαλονίκη 1987, σ.101., Γεώργιος Π.Τσότσος, *Γαλατινή Βοΐου Κοζάνης*, εκδ.Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Ν.Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1998, σ.101.

²²⁸ Η επιτόπια έρευνα και η μαρτυρία του ιδιοκτήτη του χανιού Κων/νου Τερλίδη, έγινε τον Απρίλιο του 2001, όπου έγινε και φωτογραφική λήψη. Είναι το μοναδικό χάνι της περιοχής που διατηρείται μετά την ανακαίνιση σε καλή σχετικά κατάσταση.

Καστοριάς. Υπήρχε σ' αυτό χώρος για σταυλισμό χωρητικότητας 15 ζώων , με ανάλογα παχιά , μαγαζί για τ' απαραίτητα ψώνια , μαγειρείο για τη σίτιση των ταξιδιωτών , αχυρώνας με ζωοτροφές και ένα υπνοδωμάτιο. Το 1930 σταμάτησε τη λειτουργία του.

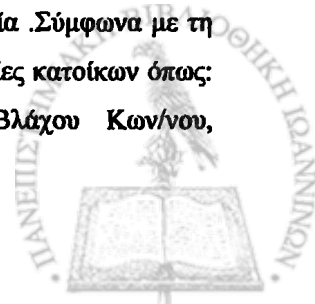
Το 1836 στη Σιάτιστα υπήρχε το χάνι του Μάρκου²²⁹. Το 1836 γίνεται αναφορά για το χάνι του Νεόπλου (Νιόπλιου) με χανιτζή τον Γεώργιο Ντόντιου Ράμο²³⁰. Αυτά τουλάχιστον μας είναι γνωστά από τα αρχεία για τα χάνια της Σιάτιστας . Αν και ο Ν. Σχινάς αναφέρει την ύπαρξη 5 χανιών το 1886 , όπως προαναφέρθηκε , πιστεύουμε ότι τα προηγούμενα χρόνια ο αριθμός τους ήταν πολύ μεγαλύτερος, γιατί η Σιάτιστα αποτελούσε κέντρο εμπορίου, ειδικά την περίοδο του 18^{ου} αιώνα , αλλά και παλιότερα ακόμη.

Στην Πέλκα (Πελεκάνο) υπήρχε χάνι που εξυπηρετούσε τα караβάνια, τους εμπόρους και ταξιδιώτες της γραμμής :Πτολεμαΐδας –Σισανίου –Πελεκάνου- Δρυοβούνου –Βογατσικού-Καστοριάς και της γραμμής Πτολεμαΐδας –Σισανίου- Πελεκάνου-Περιστεράς-Λουκουμίου- Τσοτυλίου. Το χάνι ανήκε στην οικογένεια Μπουρνούχτση Γεωργίου. Βρίσκεται στη δυτική πλευρά του οικισμού σε κοντινή απόσταση από το κέντρο , δεξιά του σημερινού δρόμου που οδηγεί στο Δρυόβουνο. Από τα κατάλοιπα , από το ανακατασκευασμένο μερικό τμήμα του χανιού, καθώς και από τις μαρτυρίες της ιδιοκτήτριας και άλλων κατοίκων, πληροφορούμαστε ότι το χάνι λειτουργούσε την τελευταία περίοδο της τουρκοκρατίας²³¹. Στο απλό ισόγειο τμήμα ήταν το μέρος για το σταύλισμα και τάισμα των ζώων. Ο χώρος αυτός εξυπηρετούσε 25 άλογα και ήταν αρκετά ευρύχωρος. Τα ανάλογα παχιά βρίσκονταν σε παράλληλη διάταξη.

²²⁹ Α ΖΜ, υπ' αριθ. 180 έγγραφο , όπου αναφέρεται ότι σ' αυτό έμειναν οι σεΐζηδες.

²³⁰ Στο ίδιο, ό.π., όπου γίνεται αναφορά «..1836 Μαΐου τον χανιτζήν Γεώργιον Ντόντιου Ράμον όταν φύλαγεν εις χάνι νεόπλου δια ημέρεις 12: δεν απεράσθησαν και του απερνούνται τώρα γρόσ. 20».

²³¹ Το χάνι βρίσκεται στην ιδιοκτησία της ίδιας οικογένειας Μπουρνούχτση από την αρχή της λειτουργίας του απόγονοι της οποίας υπάρχουν στον Πελεκάνο και στην Αυστραλία . Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Νικ. Σχινά το χάνι λειτουργούσε το 1886. Από τις προφορικές μαρτυρίες κατοίκων όπως της ιδιοκτήτριας Βασιλικής Πατσικά και των: Δημητρίου Καραμαλή , Βλάχου Κων/νου, πληροφορούμαστε ότι το χάνι λειτουργούσε όλο τον 19^ο αιώνα και νωρίτερα ακόμη.

Στο Βυθό υπήρχε το χάνι της εκκλησίας το οποίο νοικιαζόταν 214 γρόσια για το χρονικό διάστημα 1890-1892²³². Στα βερεσέδια πάλι της εκκλησίας του χωριού αναγράφεται ότι τα ετήσια ενοίκια του χανιού ήταν 107 γρόσια. Φαίνεται όμως και το σπίτι της Γκακούρους νοικιαζόταν, ως χάνι, για 50 γρόσια το ίδιο χρονικό διάστημα²³³. Το σπίτι αυτό που αγοράστηκε το 1876 αντί του ποσού των 1700 γροσίων, για λογαριασμό της εκκλησίας της Παναγίας, νοικιαζόταν και η εκκλησία έπαιρνε το ανάλογο ποσό του ενοικίου που προαναφέραμε²³⁴. Το χάνι λειτουργούσε και κατά την περίοδο 1913-1914, γιατί στον ισολογισμό της διαχείρισης της Εφορείας της κοινότητας Ντόλου για την επισκευή του δαπανήθηκε το ποσό των 457,25 γροσίων²³⁵.

Στη Βλάστη υπήρχε το χάνι του Ρούγκου, που εξυπηρετούσε τους ταξιδιώτες και εμπόρους. Η αγορά της βλάστης γινόταν δυο φορές την εβδομάδα: Δευτέρα-Πέμπτη²³⁶. Το 1886 σύμφωνα με τις αναφορές του Νικ. Σχινά υπήρχαν 2 χάνια μικρά.²³⁷

Στην Εράτυρα εκτός των 4 χανιών που υπήρχαν το 1886 γνωρίζουμε ότι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα υπήρχαν 2 χάνια. Το ένα βρισκόταν στην κεντρική αγορά (παζάρι), ιδιοκτησία του Χρήστου Γκαμάγκαρη που το νοίκιαζε ο Κόλιας Ιωάννης του Δημητρίου και το άλλο ιδιοκτησίας Χατζή Χρήστου στο δρόμο προς τον Πελεκάνο. Στο πρώτο χάνι, που ήταν διώροφο, το ισόγειο χρησιμοποιούνταν για καφενείο και τα δωμάτια του α' ορόφου χρησίμευαν για διανυκτέρευση των ταξιδιωτών. Το πίσω μέρος χρησίμευε για σταυλισμό των ζώων. Το 1915 ξενοδόχοι ήταν: Οι Δημήτριος Βήκας του Θωμά έτος γένν. 1886, Δημήτριος Καραμήτσιος του Νικολάου έτος γένν. 1850, Κόλιας Ιωάννης του Δημ. έτος γένν. 1875²³⁸.

²³² Τρεις κώδικες της εκκλησίας και της σχολής του Ντόλου (Βυθού) Βοδο Κοζάνης 1838-1940 επιμέλεια έκδοσης -Μεταγραφή κειμένων-σχόλια-Σημειώσεις Αλέξανδρος Σωτ. Μπακαϊμης, Θεσσαλονίκη 1992, εκδ. Εκπ. Σύλλογος Βυθού, σ. 52.

²³³ Στο ίδιο, ό.π., σ. 53.

²³⁴ Στο ίδιο, ό.π., σ. 41, σημ. 1. Στο χάνι αυτό διέμεναν οι διάφοροι περαστικοί -επαγγελματίες - ξενομερίτες, όπως καλαϊτζήδες (από τη Σέλιτσα, παπουτσήδες, βαϊνάδες από τα χωριά της Ηπείρου (Φιλιάτες), υλοτόμοι (σαρτζήδες) που κατάγονταν από το Καταφύγι Πιερίων.

²³⁵ Στο ίδιο, ό.π., σ. 218.

²³⁶ Μιχ. Καλινδέρη, *Ο βίος...*, ό.π., σ. 27.

²³⁷ Νικ. Σχινάς, *Οδοιπορικά...*, ό.π., σ. 129.

²³⁸ Θανάσης Ζ. Βαρσαμίδης, *Η κοινωνική...*, ό.π., σ. 30.

Στο χώρο του καζά Ανασελίτσας παρατηρούμε αύξηση χανιών στα οικονομικά και πνευματικά κέντρα όπως στη Σιάτιστα, Εράτυρα, Τσοτύλι. Στο τελευταίο με την καθιέρωση της εβδομαδιαίας αγοράς του Σαββάτου, αγοράς που καθιερώθηκε μετά το 1833, καθώς και της ετήσιας εμποροπανηγύρης της 17^{ης} Ιουλίου που διαρκούσε μια βδομάδα, έχουμε το μεγαλύτερο αριθμό χανιών που ήταν τα εξής: 1) Του Μπουζιάνη Οσμάν. Το παλιότερο χάνι ιδιοκτησίας Τούρκου. Ενοικιαστές Γκούτσης, Νικ. Φλιώνης που το αγόρασε από τον Τούρκο Οσμάν για λογαριασμό της οικ. Μπουζιάνη Ιωάννη-Οικονόμου-Παπαστεργίου από τη Φούρκα της Κόνιτσας. Εξυπηρετούσε τα караβάνια Γρεβενών - Τσοτυλίου-Καστοριάς και το αντίθετο. Μετά το 1830 τα караβάνια Ηλείου-Πτολεμαΐδας (Καλαϊρίου). 2) Πιπλιάγκα από τη Βλάστη 1870, 3) Ιμπραήμ, 4) Μιχαήλ Κισκίνη από Σαμαρίνα το 1896, 5) Φώτη Δαμαλά από το Βυθό 1900, 6) Στέργιου Παπούλια, από Δάφνη 1908 το μεγαλύτερο, 7) Χρήστου Πινέτα από Σαμαρίνα 1910 (το πάνω πάτωμα είχε 6 δωμάτια), 8) Θωμά Νόνα, 9) Ιωάννη Τσέκαρη από Βυθό 1911, 10) Παύλου Καφουντζιάλη - Περβενά από Πεντάλοφο 1911, 12) Αθανασίου Παρισά από Βουχωρίνα 1914, 13) Ευαγγέλου Βρουβλιάνη από Πεντάλοφο 1920. 14) Αθανασίου Κουμπουρέλα από Δίλοφο 1925, 15) Φωτίου Παντόπουλου από Λικνάδες 1928, 16) Γεωργίου Τσιντζιρόπουλου από τη Λευκοθέα. 17) Ευαγγέλου Πράπα από Πεντάλοφο, 18) Του Δούβαλη (υπαίθριο)²³⁹.

Μεγάλα πανδοχεία με συνεχή λειτουργία, με δωμάτια, φούρνο, εστιατόριο και αποθήκες ήταν του Μπουζιάνη, Παπούλια, Πινέτα, Νόννα, Γάκη. Τα υπόλοιπα λειτουργούσαν την Παρασκευή το απόγευμα έως το πρωί του Σαββάτου. Όλα τα χάνια πυρπολήθηκαν από τα κατοχικά στρατεύματα το Μάρτιο του 1943²⁴⁰.

Το αρχαικό υλικό είναι εκείνο που μας δίνει ακριβείς πληροφορίες για τη λειτουργία των χανιών, για τις κτιριακές εγκαταστάσεις, για το προσωπικό, για τα είδη σίτισης και μαγειρέματος και είναι εκείνο που μας οδηγεί σε ασφαλή και χρήσιμα συμπεράσματα.

Το χάνι του Βασιλείου Νόννα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως το πιο αντιπροσωπευτικό, όχι μόνο της περιοχής του καζά Ανασελίτσας, αλλά και του ευρύτερου δυτικομακεδονικού χώρου.

²³⁹ Αλεξ. Κων. Αδαμίδη, *Το Τσοτύλι Κοζάνης*, εκδ. Δήμος Τσοτυλίου, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 24.

²⁴⁰ Στο ίδιο, ό.π., σ. 24-25.

Από κείμενα που έχουμε στη διάθεσή μας ²⁴¹ πληροφορούμαστε για το χάνι αυτό τα εξής: Ότι το πανδοχείο ήταν διώροφο με έξι δωμάτια στον πάνω όροφο και 2 στον κάτω, με υπόγειο αχυρώνα, στάβλο που είχε όλα τα εξαρτήματα ²⁴² φούρνο, κλπ και στη συνέχεια υπήρχαν πέντε συνεχόμενα εργαστήρια ²⁴³.

Ο Βασίλειος Νώννας ήταν ιδιοκτήτης του χανιού μέχρι το θάνατό του (6 Ιανουαρίου 1897), και είχε στο χάνι: ξυλαποθήκη (κερεστέ) και διάφορα υποστατικά Η κόρη του Ξανθίππη πούλησε 2 κάδους (βαένια) τα οποία έπαιρναν 3000 οκάδες κρασί στην τιμή των 3000 δραχ., καθώς και ένα ρακοκάζανο. Από το 1897 ως το 1903 εισέπραξε ο Κων/νος Ζησόπουλος, γαμπρός του παραπάνω ιδιοκτήτη, από το ενοίκιο του χανιού 25 λίρες και από το ενοίκιο του καφενείου στο μουσουλμάνο Σερίφ 7 λίρες ²⁴⁴. Ο Βασίλειος Χρήστου Νώννας φαίνεται ότι είχε 2 χάνια με συνέταιρο τον Αθανάσιο Σταμουλά από τη Βλάστη, όπως διαπιστώνεται από τον απολογισμό του έτους 1863, καθώς και ένα εργαστήρι όπου αναγράφεται η φατούρα αναλυτικά ²⁴⁵. Ο Βασίλειος Νώννας, που καταγόταν από την Κορυτσά, το 1895 νοικιάζει το χάνι με τα εργαστήριά του, τα χαϊάτια, αχυρώνα, χωράφι μαζί με τα κινητά υποστατικά του στο Τσοτύλι στον Μιχαήλ Κισκίνη που καταγόταν από τη Σαμαρίνα ²⁴⁶. Φαίνεται όμως ότι το ενοίκιο του χανιού ήταν αρκετό για να συντηρηθεί η ιδιοκτήτρια του χανιού Βασιλική Νώννα, σύμφωνα με τα γραφόμενα στην επιστολή στο γαμπρό της Κων/νο Ζησόπουλο που ήταν και διαχειριστής ²⁴⁷.

Από το αρχειακό υλικό που έχουμε στη διάθεσή μας μαθαίνουμε ότι τα 5/6 του ενός χανιού, που κατείχε ο Βασίλειος Νώννας, το πούλησε σε κάποιον Κώτσο,

²⁴¹ ΑΚΖ, Επιστολή αδελφών Πολυζένης Αθ. Νώννα και Ιουλίας Αθ. Νώννα προς τον Κων/νο Ζησόπουλο έμπορο, με ημερ. 2-11-1925 για υποβολή δήλωσης κληρονομιάς έγγραφο 30Χ20.

²⁴² Τα εξαρτήματα που αναφέρει εδώ εκτός του φούρνου ήταν και ο στάβλος με τα απαραίτητα παχνιά για τα ζώα κλπ.

²⁴³ Τα εργαστήρια εννοεί προφανώς τα άλλα καταστήματα.

²⁴⁴ ΑΚΖ, χειρόγραφο σημείωμα του Κων/νου Ζησόπουλου χ.χ. στην άλλη πλευρά εντός εντύπου δελτίου πωλήσεως.

²⁴⁵ Στο ίδιο, ό.π., Αυτό έγγραφο με ημερ. 1^η Μαΐου 1863.

²⁴⁶ Στο ίδιο ό.π., συμφωνητικό κοντράτο με ημερ. 24/7/1895. Στο συμφωνητικό αναγράφεται το ετήσιο ενοίκιο που ανερχόταν σε 25 λίρες οθωμανικές, 100 οκάδες κρασί και 10 οκάδες ρακί για πέντε χρόνια από το 1895 έως το 1900 σε τρεις δόσεις ήτοι: 10 Οκτωβρίου, 10 Μαρτίου και η τρίτη τον Αύγουστο.

²⁴⁷ Στο ίδιο, ό.π., Επιστολή από την Κορυτσά της Βασιλικής Νώννα προς τον Κων/νο Ζησόπουλο με ημερομ. 11-6-1904 που παρακαλεί να μην «... κρημνήσης αλά παρακαλώ να τον κάνης ολίγα μερεμέτια διότι εγώ με αυτό το χαν βαστάομαι...»

γιο του κάλφα Αναστάση από τη Δράμιστα (Δάφνη), κατοίκου Κων/πόλεως, και το υπόλοιπο τμήμα του χανιού σε κάποιον Γιάννη, έναντι του ποσού των 280 χρυσών μετζιτιών (των εκατόν γροσίων έκαστον) στις 2 Νοεμβρίου του 1867, μαζί με ένα μπακάλικο, ένα φούρνο, τέσσερα ανώγεια δωμάτια, δυο αίθουσες και ισόγεια μια θερμάστρα και δυο μαγαζιά (αποθήκες), ένα άλλο επίσης κατάστημα με χαγιάτι, δυο εκθετήρια καταστήματα, έναν αχυρώνα και δυο άλλα καταστήματα.. Από τα στοιχεία που αναγράφονται στο χοτζέτι μαθαίνουμε ότι η έκταση που καταλάμβανε το χάνι ήταν διαστάσεων :μήκους 55 μ, πλάτους 25 μ. δηλ 1375 πήχεις που ισοδυναμούν με 1 στρέμμα και 375 τ.μ.²⁴⁸. Από αυτό συμπεραίνεται ότι το χάνι ήταν μεγάλο σε έκταση πράγμα που σήμαινε ότι είχε τη δυνατότητα να φιλοξενεί αρκετά μεγάλο αριθμό ανθρώπων και ζώων.

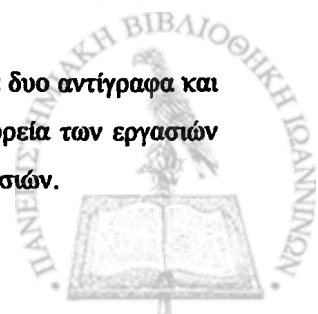
Για να διασφαλιστεί η ασφαλής πρόσβαση σ' αυτό, εξαιτίας του επικείμενου κλεισίματος του σοκακιού, που οδηγούσε στην κύρια είσοδο του χανιού, από ομάδα μαστόρων κατόπιν έγγραφης εντολής με ημερ. 20-6-1900 του Μουσταφά Χότζια από το Λειψίστη σταμάτησε το κλείσιμο του σοκακιού του χανιού κι έτσι ο ιδιοκτήτης Βασίλειος Νώννας εξασφάλισε την ασφαλή είσοδο στο χάνι των ταξιδιωτών-εμπόρων-ζώων²⁴⁹.

Η συνεχής λειτουργία του χανιού προξένησε με την πάροδο του χρόνου φθορές, οι οποίες έπρεπε να επιδιορθωθούν. Κατά συνέπεια, η ανακαίνιση και η συντήρηση του ήταν αναγκαία. Γι' αυτό το 1905 αναλαμβάνει εργολαβικά τη συντήρηση του μεγάλου μαγαζιού, πόρτες παράθυρα, κλπ, 10 πόρτες χανιού, το σεμέ, ταβάνι του επάνω πατώματος, τα δωμάτια με μπαγδατί, 15 παράθυρα με τσετσεβέδες δύο σκάλες όλη την ταράτσα, ταβάνισμα και άλλες εργασίες. Ο Νικόλαος Φ. Παναγιώτου από το Ραδοσβίστι (Ροδοχώρι) ανέλαβε την εργασία αντί του ποσού των 16 ½ λιρών οθωμανικών χωρίς να επιβαρυνθεί με τα υλικά τα οποία θα τα αναλάμβανε ο ιδιοκτήτης Ηλίας Βασ. Νώννας. Το συμφωνητικό του υπογράφει ο Νικ. Φ. Κυρατζόπουλος²⁵⁰.

²⁴⁸ ΑΚΖ, Χοτζέτι (ιεροδικαστική απόφαση), πώλησης χανιού Βασίλη Νώννα στο Τσοτύλι στους :Κώτσο (Κώστα) και Γιάννη από τη Δράμιστα (Δάφνη), με ημερ. 2 Νοεμβρίου 1867.

²⁴⁹ Στο ίδιο, ό.π., Επιστολή με ημερ. 20-6-1900 του Μουσταφά Χότζια προς τους μαστόρους (αραβική γραφή).

²⁵⁰ Στο ίδιο, ό.π., Συμφωνητικό με ημερ. 24 Ιουλίου 1905. Το συμφωνητικό έγινε σε δυο αντίγραφα και η εργασία θα τελείωνε τον Αύγουστο. Η πληρωμή θα γινόταν σύμφωνα με την πορεία των εργασιών και θα παρέμεινε υπόλοιπο 5 λίρες το οποίο θα πληρωνόταν μετά το τέλος των εργασιών.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα σκεύη και τα είδη πρώτης ανάγκης για την εξυπηρέτηση των αναγκών των φιλοξενουμένων στο χάνι. Τα στοιχεία τα αντλήσαμε από τα αρχείο του Κων./νου Ζησόπουλου. Ο παρακάτω πίνακας είναι αποκαλυπτικός.

ΠΙΝΑΚΑΣ 26

Είδη χανιού του Βασιλείου Νώννα στο Τσοτόλι που παραδίδει στον ενοικιαστή Ν.Κισκίνη στις 12 Σεπτεμβρίου του 1895.

A/a	Είδος πράγματος
1.	Βαένια ²⁵¹ : 8ρικον, 3ρικα(2), 10ρικο (1), 4 βαένια των 270 οκάδων το καθένα
2.	Βαρέλια: 2 των 100 οκάδων το καθένα, 1 βαρέλα για ξύδι
3.	Ποστάβια ²⁵² : 1 ποστάβι, 1 ποστάβι καζανιού
4.	Καδιά ²⁵³ : 2 κάδοι μεγάλοι, 1 καδί για ελιές, 5 καδιά μικρά, 1 καδί 500 οκάδων για τσίπουρα
5.	Κιούπια ²⁵⁴ : 5 μικρά, 9 ρακιού μεγάλα
6.	1 σόμπα λαμαρίνας φωτιάς
7.	2 σανίδια για κρέας
8.	1 αμπάρι σιταριού
9.	Ταγάρι μέτρου ²⁵⁵ και 1 μέτρο οκτάρικο κριθαριού
10.	1 κόσκινο τενεκεδένιο, 2 σίτες αλευριού
11.	Φτυάρια: 2 ξύλινα αλευριού, 1 λαμαρίνας, 2 ψωμόφτιαρα, 1 σιδερένιο και λαμαρίνας
12.	Τραπέζια: 5 μικρά, 3 μεγάλα με ποδαρικά, 2 σουφράδες μεγάλοι
13.	3 μαγγάλια λαμαρίνας
14.	1 κάντσια ²⁵⁶ 1 κγέλπερι
15.	Καντάρια: 1 πολιτικό 65 οκάδων, 1 27 οκάδων
16.	Ζυγαριές: 1 εργαστηρίου, 1 χαμουριού ²⁵⁷ , 1 παλάντζα για κρασί
17.	2 οκάδες και 50 δράμια ντουτσένια δράμια, 1 γουδί, 3 ταψιά.
18.	Ταβάδες: 1 μπακιρένιος μεγάλος, 1 μπακιρένιος μικρός, 2 μικροί μπακιρένιοι
19.	Καζάνια: 1 καζάνι (χαρανί), 1 ρακοκάζανο μεγάλο με καπάκι.
20.	Τσουκάλια: 10 οκάδων μπακιρένιο
21.	Τεντσερέδες: 1 μικρός, 1 μισιακός με καπάκια, 1 μεγάλος.

²⁵¹ Βαένια: Τα βαρέλια που βάζουν το κρασί

²⁵² Ποστάβια=πατητήρια σταφυλιών

²⁵³ καδιά=δοχεία ξύλινα στρογγυλά ανοιχτά επάνω που τα σκέπαζαν με ιδιαίτερα στρογγυλά σκεπάσματα, διατηρούσαν τα τουρσιά, μπάτζιο, τυρί κλπ.

²⁵⁴ κιούπια=πιθάρια, τη ρακή την αποθήκευαν τότε σε πιθάρια.

²⁵⁵ Ταγάρι=μέτρο χωρητικότητας δημητριακών και ξηρών καρπών ανάλογο με το ειδικό βάρος του προϊόντος, στρογγυλό δοχείο με χερούλι. Για το κριθάρι το μέτρο ήταν δρικο στο χάνι όπως φαίνεται.

²⁵⁶ Κάντσια λέξ. Τουρκ.(kanca)= η αρπάγη.

²⁵⁷ Χαμούρι=μείγμα, χαρμάνι.

22.	Τηγάνια: 1 μπακιρένιο, 1 σιδερένιο
23	Γκιούμια: 1 μικρό μπακιρένιο 2 μεγάλα 9 οκάδων
24	Σιντούκια: 5 μεγάλα .5 μικρά
25.	4 πυροστιάς .1 ψωμόπανο. 2 μαχαίρια, 1 σκεπάρι, 1 τσεκούρι, 3 φαράσια, 1 φανάρι σίτα ²⁵⁸

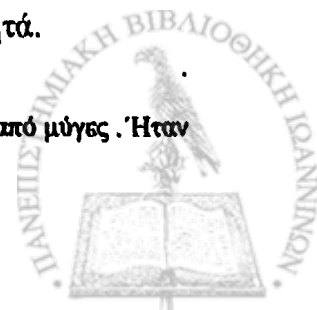
Πηγή: ΑΚΖ. Αυτό έγγραφο με ημερ. 12 Σεπτεμβρίου 1895.

Από τα στοιχεία που παραθέσαμε πιο πάνω μπορούμε να διαπιστώσουμε τα εξής: Το χάνι πρόσφερε τροφή και ποτό στους ταξιδιώτες. Σύμφωνα με τον αριθμό των βαενιών κρασιού, μπορούμε να δούμε την ποσότητα κρασιού που διέθετε το χάνι του Βασιλείου Νώννα. Έτσι, υπήρχαν 1 βαένι των 800 οκάδων, 2 των 300 οκάδων, 1 των 1000, 4 των 270=1080 οκάδες και 2 των 120 =240 οκάδες. Συνολικά η ποσότητα του κρασιού σύμφωνα με τη χωρητικότητα των βαενιών ανερχόταν σε 3720 οκάδες. Αν προσθέσουμε και τα 9 κιούπια ρακής αγνώστου χωρητικότητας- πάντως όχι μικρής- τότε η ποσότητα των ποτών εξυπηρετούσε μεγάλο αριθμό ταξιδιωτών. Χωρίς να είμαστε απολύτως βέβαιοι για την ποσότητα του κρασιού και της ρακής που διέθετε το χάνι, μπορούμε όμως να προσεγγίσουμε την πραγματική ποσότητα από το μέγεθος των βαρελιών-δοχείων αποθήκευσης των ποτών.

Το χάνι διέθετε 5 μικρά τραπέζια, 3 μεγάλα με ποδαρικά και 2 σοφράδες μεγάλους και αν υποθέσουμε ότι για κάθε μικρό τραπέζι αντιστοιχούσαν 4 άτομα, για τα 3 μεγάλα τραπέζια 6 άτομα και για τους 2 μεγάλους σουφράδες 6 άτομα, τότε υπολογίζουμε έναν αριθμό 50 ατόμων που μπορούσε να σιτίσει το χάνι, αριθμό αρκετά μεγάλο. Η θέρμανσή του κατά τους χειμερινούς μήνες δεν παρουσιάζεται ικανοποιητική δεδομένου ότι διέθετε μια θερμάστρα λαμαρίνας και 3 μαγκάλια.

Για τη διανυκτέρευση των ταξιδιωτών το χάνι διέθετε 6 δωμάτια. Οι ταξιδιώτες έβρισκαν πόσιμο νερό που αποθηκευόταν σε 2 δοχεία των 9 οκάδων και σε ένα μικρό 4 οκάδων. Τα ζώα προφανώς έβρισκαν νερό από εξωτερική πηγή που διέθεταν σχεδόν όλα τα χάνια (μπουνάρια). Από τα είδη που διέθετε το εργαστήριο οι ταξιδιώτες προμηθεύονταν όλα τα αναγκαία είδη. Το χάνι παρείχε τροφή για τα ζώα, όπως και όλα τα είδη εκείνα που χρησιμοποιούσαν τα ζώα για τη μεταφορά των προϊόντων (πέταλα, καπίστρια κλπ). Τα φαγητά που παρασκεύαζε ο χανιτζής, σύμφωνα με τα σκεύη μαγειρικής που είχε, ήταν ψητά, βραστά, τηγανητά.

²⁵⁸ Φανάρι σίτα=δοχείο στο οποίο βάζανε φαγητά για να τα προφυλάξουν συνήθως από μύγες. Ήταν περιτυλιγμένα με σίτα για να αερίζονται τα τρόφιμα.

Αν λάβουμε δε υπόψη τον αριθμό των ομολογιών που υπογράφονταν εκεί και άλλων συναλλαγών, σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία, τότε το χάνι αυτό –όπως άλλωστε συνέβαινε και με τα περισσότερα– λειτούργησε, όχι μόνο ως χώρος οικονομικών δραστηριοτήτων, αλλά και ως χώρος συνάντησης ενός τμήματος της κοινωνικής ζωής της εποχής αυτής.

Το 1891 η κωμόπολη της Ανασελίτσας είχε 6 χάνια, η Σιάτιστα και τα χωριά 7 χάνια, το Ζουπάνι 1 χάνι²⁵⁹.

Τα χάνια στην περιοχή Βοΐου λειτούργησαν για να καλύψουν τις ανάγκες σίτισης, διαμονής των ταξιδιωτών και των υποζυγίων τους. Ταυτόχρονα, όμως, ήταν και μέσον προφύλαξης ληστρικών επιδρομών που δεν έλειπαν την περίοδο εκείνη. Τα περισσότερα ήταν κτισμένα κοντά σε οικισμούς ή μέσα σ' αυτούς. Οι ταξιδιώτες, κираτζίδες κλπ. εύκολα μπορούσαν να αμυνθούν στις ληστρικές συμμορίες, που συνήθως ήταν ολιγάριθμες.

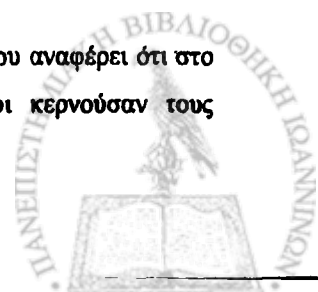
Η πορεία των караβανιών άρχισε την αυγή και τελείωνε με τη δύση του ήλιου για το λόγο που προαναφέρθηκε. Τα χάνια που βρίσκονταν σε απόσταση μικρότερη της πορείας μιας μέρας είναι ενδεικτικά της μεγάλης εμπορικής κίνησης. Η απόσταση των οικισμών που συντηρούν χάνια όπως το Σισάνι ο Πελεκάνος στο δρόμο που οδηγεί στην Καστοριά είναι μικρή. Στον εμπορικό πάλι δρόμο Σιάτιστας-Καστοριάς η ύπαρξη χανιών σε όλους τους οικισμούς της διαδρομής αυτής είναι ενδεικτική του μεγάλου αριθμού μετακινουμένων.

Η απουσία χανιών στα χωριά που βρίσκονταν κοντά σε δρόμους τοπικής εμβέλειας, οφειλόταν κυρίως στην άρνηση των χωρικών στο να ανταποκριθούν στις παράλογες απαιτήσεις στρατιωτικών τμημάτων, διαφόρων αξιωματούχων Οθωμανών, τυχοδιωκτών, που αρνούσαν να πληρώσουν²⁶⁰ τις περισσότερες φορές.

Πολλά από τα χωριά του Βοΐου είναι κτισμένα μακριά από δρόμους με μεγάλη εμπορική κίνηση, για να αποφύγουν δυσάρεστες καταστάσεις. Ο χανιτζής δεν εξασκούσε αποκλειστικά το επάγγελμα αυτό. Όλες τις υπηρεσίες του χανιού τις παρείχε ο ίδιος ο ιδιοκτήτης που συνήθως ήταν ντόπιος. Υπήρχαν όμως και περιπτώσεις που ο χανιτζής ήταν ξένος και σε περίπτωση αδυναμίας άσκησης του

²⁵⁹ Αναστάσιος Ιορδάνογλου, «Οθωμανικές επετηρίδες –(Σαλαμέ) του Βιλαετιού Μοναστηρίου», *Μακεδονικά* 29(1994), Ε.Μ.Σ., σ.334.

²⁶⁰ Φραγκίκος Πουκεβίλ, *Ταξίδι...ό.π.*, σ.22-23. Έχουμε μαρτυρίες του περιηγητή, που αναφέρει ότι στο χάνι του Βαγιαζίτ το 1806, οι εκεί ευρισκόμενοι μωαμεθανοί αξιωματούχοι κερνούσαν τους περαστικούς χωρίς να πληρώνουν.

επαγγέλματος αυτού νοίκιαζε την επιχείρηση σε άλλους, όπως έγινε με την περίπτωση του Βασιλείου Νώννα. Πάντως, μεγάλη ήταν η προσφορά των χανιών για το τοπικό και εξωτερικό εμπόριο της περιοχής και κατ' επέκταση του ευρύτερου χώρου.

7. Εμπορικά πανηγύρια

Η λειτουργία της εσωτερικής αγοράς στηριζόταν κυρίως στα εγχώρια προϊόντα. Τα εισαγόμενα είδη ήταν φυσικό να διοχετεύονταν σ' αυτήν, όπου γινόταν ανακατανομή και μεταφέρονταν σε μακρινές αποστάσεις. Τα εμπορικά πανηγύρια όμως ήταν ο τόπος όπου κατά περιόδους είχαν τη δυνατότητα να προσφέρουν ποικιλία εμπορευμάτων²⁶¹. Οιπραματευτάδες ήταν το μέσο για την κατανομή των εμπορευμάτων σ' όλα τουλάχιστον τα ονομαστά πανηγύρια. Το 16^ο αιώνα λειτουργούν οι εμποροπανηγύρεις: του Άργους Ορεστικού²⁶², που την επισκεπτόταν οι κάτοικοι της Ανασελίτσας, της Ντόλιανης, της Ζίχνας, του Κίτρου της Βέροιας και της Στρούγγας. Τον 17^ο αιώνα αναφέρονται οι πανηγύρεις των Σερβίων και του Αβρέτ Χισάρ και το 18^ο αιώνα προστέθηκαν οι εμποροπανηγύρεις του Μαυρονόρους, των Σερρών και του Νευροκοπίου²⁶³.

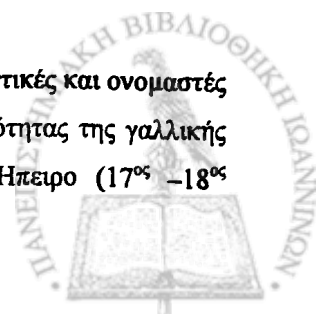
Τα σημαντικότερα πανηγύρια κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας σύμφωνα με το Σπύρο Ασδραχά²⁶⁴ μπορούμε να τα κατατάξουμε περιοδικά ως εξής: Φλεβάρης: Ζητούνι (Λαμία), Απριλίου, Μάης: Περλεπές, Ιούνιος-Ιούλιος-Αύγουστος

²⁶¹ Ασδραχάς Σπύρος, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιθ' και ιθ' αι.*, Ερμής, Αθήνα 1988, σ. 34.

²⁶² Βασιλίας Κ. Γούναρης, «Οικονομικές εξελίξεις στη Μακεδονία, 1430-1912», *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία, ιστορία-οικονομία-κοινωνία πολιτισμός, επιμέλεια: Ιωάννης Κολιόπουλος - Ιωάννης Χασιώτης*, εκδ. Παπαζήσης - Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, χ.χ.έ. Η εμποροπανήγυρη της Χρούπιστας (Άργους Ορεστικού) τελούνταν στο τέλος Σεπτεμβρίου, είχε διάρκεια μιας εβδομάδας περίπου, και λειτουργούσε από το 17^ο αιώνα. Από το 1929 λειτουργεί το σημερινό εμπορικό πανηγύρι που είναι από τα μεγαλύτερα στη Βόρεια Ελλάδα. Στην τουρκοκρατία υπήρχε ειδικός φόρος για κάθε προϊόν. Ίσχυε ένας ειδικός νόμος για να μη δημιουργούνται αμφισβητήσεις μεταξύ των πωλητών για την καταβολή του ανάλογου φόρου. Βλ. Λαζάρου Παπαϊωάννου, *Άργος πόλη Ορεστίδας*, εκδ. Μορφωτικός Σύλλογος Άργους Ορεστικού, «Η Ορεστίς», Άργος Ορεστικό 1996, σ. 192. Και σήμερα η εμποροπανήγυρη του Άργους λειτουργεί (τέλος Σεπτεμβρίου) και συγκεντρώνει μεγάλο αριθμό κατοίκων της περιοχής Βοΐου, λόγω γειτνίασης και ποικιλίας εμπορευμάτων.

²⁶³ Στο ίδιο, ό.π., σ. 72-73.

²⁶⁴ Ασδραχάς Σπύρος, *Ελληνική κοινωνία...*, ό.π., σ. 11, 12, 15, 29, 30, 36. Για τις σημαντικές και ονομαστές εμποροπανηγύρεις, κατά το 18^ο και τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα αρμοδιότητας της γαλλικής προξενικής αρχής, βλ. Κ. Καρανάτσης, «Οι ετήσιες περιοδικές αγορές στην Ήπειρο (17^{ος} - 18^{ος}

:Μαυρονόρος. Σεπτέμβρης- Νοέμβρης- Δεκέμβρης :Μαύροβο (Μαυροχώρι Καστοριάς).

Δεν πρέπει να παραλείψουμε και άλλα πανηγύρια τα οποία επισκέπτονταν οι έμποροι της περιοχής. Ένα από αυτό ήταν και το πανηγύρι των Σερβίων Κοζάνης. Στο πανηγύρι αυτό των Σερβίων έχουμε συμμετοχή Σιατιστινών εμπόρων ρούχων. Σύμφωνα με το περιεχόμενο μιας επιστολής ένας έμπορος Σιατιστινός, ονόματι Λόγηρας, ανέφερε τη σύλληψή του στο πανηγύρι των Σερβίων και την κράτησή του για 4 ημέρες, χωρίς να προλάβει να ανοίξει το εμπόρευσμά του. Μην έχοντας να πληρώσει το πρόστιμο των χιλίων γροσίων, που του επιβλήθηκε, έβαλε ενέχυρο τα ρούχα του και ζητούσε παράλληλα ο ίδιος από τον Γ. Ξένου να μεσολαβήσει για την απελευθέρωσή του, γιατί τυραννίστηκε, όπως αναφέρει ο ίδιος²⁶⁵.

Στην άλλη σελίδα του ίδιου γράμματος υπάρχει άλλη επιστολή από τη Σιάτιστα του Νικολάου Χ' μιχαήλ προς τον Γ. Ξένου στη Λάρισα με ημερομηνία 20 Σεπτεμβρίου 1824, στην οποία γίνεται αναφορά για την αποστολή ενός Αρβανίτη, ο οποίος ήταν ο κομιστής ενός αυθεντικού μπουγιουρντιού, που μ' αυτό θα απολυόταν ο Λόγηρας. Γίνεται ακόμη αναφορά στην επιστολή για τα μανούρια που στάλθηκαν από τη Λάρισα στη Σιάτιστα και δεν ήταν αρεστά και με την πρώτη ευκαιρία θα τους τα έστελναν πίσω. Την επιστολή υπογράφουν ο Γεώργιος Νιόπλιος και λοιποί καθώς και ο Νικόλαος Χ' μιχαήλ²⁶⁶. Για το πανηγύρι των Σερβίων γίνεται μνεία από το 17^ο αιώνα και μετά (1684)²⁶⁷.

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι το πανηγύρι των Σερβίων γινόταν το Σεπτέμβριο -και σ' αυτό συμφωνούν κι άλλοι ερευνητές -και ότι αυτό κρατούσε 4 ημέρες²⁶⁸. Η διάρκεια των 4 ημερών λειτουργίας του πανηγυριού, φαίνεται να συμπίπτει με τη φυλάκιση από τις αρχές των Σερβίων του εμπόρου Λόγηρα που

αι.): συμβολή στη μελέτη της εμποροπανηγυρη», *Τα Ιστορικά*, τόμος 11 τχ. 21 Δεκέμβριος 1994, σ. 314-315.

²⁶⁵ *Ι.Α.Φ.Σ.Α.Π.Θ.*, φάκελος 20, υποφ. 2, έγγραφο Σιατιστής 1740-1910, ελληνικά έγγραφα λυτά 34, επιστολή Γεωργίου Νεόπλου προς τον Γ. Ξένου εις Λάρισα με ημερ. 20-9-1824. Πρόκειται για το γνωστό προεστό της Σιατιστας Γεώργιο Νιόπλιο.

²⁶⁶ Στο ίδιο, ό.π.

²⁶⁷ Νίκος Γ. Σβορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18^ο αιώνα*, εκδ. Θεμέλιο Αθήνα 1996, σ. 246.

²⁶⁸ Το Σεπτέμβριο τοποθετεί τη λειτουργία και ο Σπύρος Ασδραχάς, βλ. Σπύρου Ασδραχά, *Ελληνική κοινωνία...*, ό.π., σ. 37, στις 16 Σεπτεμβρίου οι Vace-Thomson και κρατούσε 4 μέρες, βλ. Alan J.B. Wace-Maurice S. Thompson, *Οι νομάδες...*, ό.π., σ. 83.

κράτησε 4 ημέρες ,όσο δηλαδή κρατούσε το πανηγύρι, για να μη μπορέσει να εκμεταλλευτεί την αγορά για την πώληση των ρούχων του.Πιο κοντά στην ημερομηνία τέλεσης του πανηγυριού 16 (Σεπτεμβρίου) έρχεται η αναφορά των Wace-Thompson.Η επιστολή του Χ'μichaήλ προς το Γεώργιο Ξένου στη Λάρισα για την απελευθέρωση του εμπόρου έχει ημερομηνία 20-9-1824.Μεσολάβησε δηλαδή ένα διάστημα (4) τεσσάρων ημερών ,όσο δηλαδή και η κράτηση του εμπόρου μετά τη λειτουργία του πανηγυριού. Άλλοι τη λειτουργία του πανηγυριού την τοποθετούν το πρώτο 10ήμερο του Σεπτεμβρίου²⁶⁹.Ακόμη, διαπιστώνουμε ότι οι έμποροι της Σιάτιστας επισκέπτονταν το πανηγύρι πουλώντας ρούχα το 1824.Τα Σέρβια το 1600 ήταν τόπος παραγωγής σημαντικών ποσοτήτων μεταξιού που κατασκεύαζαν μ' αυτό αρκετά είδη ένδυσης και καλλωπισμού και την εργασία αυτή την εκτελούσαν συνήθως γυναίκες,οι οποίες εξασφάλιζαν για τους εαυτούς τους ένα σημαντικό εισόδημα²⁷⁰.Μάλιστα, οι μουσουλμάνοι ήταν λίγοι ,οι Έλληνες δε περισσότεροι, κατά την περίοδο εκείνη και ανώτεροι από αυτούς²⁷¹.

Το Μαύροβο (σημερινό Μαυροχώρι Καστοριάς) στη νότια ακτή της λίμνης της Καστοριάς ήταν μια άλλη σημαντική εμπορική πανήγυρη που λειτουργούσε από το τέλος του 18^{ου} αιώνα ως τις αρχές του 20^{ου}²⁷².Ο Πουκεβίλ αναφέρει ότι στο Μαύροβο ,χωριό με 150 σπίτια, το 1806 γίνεται μια εμποροπανήγυρη που τη λένε πανηγύρι-Ντόμπερι (Δίβρης-Αναρράχης).Σύμφωνα με τις πληροφορίες των ντόπιων, όπως ισχυρίζεται ο ίδιος ,η εμποροπανήγυρη μεταφέρθηκε εκεί από την κοσμόπολη (Κλεισούρα) που γινόταν πρώτα²⁷³.Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα τουλάχιστον η εμποροπανήγυρη αυτή γινόταν,κατά διαστήματα, στις 6 Σεπτεμβρίου, στις 29 Νοεμβρίου και το Δεκέμβρη²⁷⁴,χωρίς συγκεκριμένη χρονολογία , μια και αυτή ήταν μεταθετή και λειτουργούσε ανάλογα με την εξέλιξη των εμπορικών συναλλαγών και εξαιτίας πολλών άλλων αιτίων.Την εμποροπανήγυρη αυτή την επισκέπτονταν αρκετοί έμποροι από την ευρύτερη περιοχή.Το 1800 την επισκέπτονταν έμποροι υφασμάτων από τη Σιάτιστα.Μάλιστα, τον ίδιο χρόνο φαίνεται ότι η εμποροπανήγυρη τελούνταν

²⁶⁹ Καλινδέρη Μιχαήλ, *Ο βίος ...*,ό.π.,σ. 29.

²⁷⁰ Δημητριάδη Βασίλη, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή*, Θεσσαλονίκη 1973,σ.50.

²⁷¹ Στο ίδιο ,ό.π.,σ.205.

²⁷² Νίκος Σβορώνος, ό.π.,σ.249.

²⁷³ Πουκεβίλ Φραγκίσκου, *Ταξίδι...*,ό.π.,σ.96.

²⁷⁴ Ασδραχάς Σπύρος, *Ελληνική κοινωνία, ...*,ό.π.,σ.36.

τον Οκτώβριο, όπως διαπιστώνεται από μια επιστολή των Σιατιστινών εμπόρων με ημερομηνία 5-10-1800 που στάλθηκε στα Βελεσά από το Μαύροβο²⁷⁵. Αναφέρονται εμπορικές συναλλαγές των παραπάνω εμπόρων και με τα Βελεσά.

Στον Περλεπέ (Πρίλαπο) τελούνταν ένα από τα σημαντικότερα πανηγύρια της περιόδου της τουρκοκρατίας²⁷⁶. Το 1660 είχε διακόσια καταστήματα²⁷⁷. Μάλιστα, έχει διαπιστωθεί ότι οι Σιατιστινοί έμποροι είχαν στενές εμπορικές επαφές με τον Περλεπέ μια και από εκεί ψώνιζαν συνήθως ρούχα και τα μεταπουλούσαν σε διάφορα εμπορικά πανηγύρια της κυρίως Ελλάδας²⁷⁸.

Ο Περλεπέ με μεικτό πληθυσμό 5500 ατόμων το 1839²⁷⁹, αποτελούμενο από Οθωμανούς και Έλληνες, είχε μεγάλη εμποροπανήγυρη που μαζί με την εμποροπανήγυρη των Σερρών ήταν από τις πλέον πολυσύχναστες και τροφοδοτούνταν όχι μόνο από τη Μακεδονία, αλλά και από άλλες περιοχές, ακόμη και κατά την περίοδο της επανάστασης. Αργότερα, αυτές οι εμποροπανηγύρεις ερημώθηκαν την περίοδο 1860-1870²⁸⁰. Ο Μιχ. Καλινδέρης αναφέρει ότι κάτοικοι της Βλάστης πήγαιναν, ως αγοραστές καλών αλόγων, στη μεγάλη αυτή εμπορική πανήγυρη που τελούνταν στις αρχές Σεπτεμβρίου (για την τέλεση του πανηγυριού το Σεπτέμβριο βασίζεται σε πληροφορίες άλλων)²⁸¹.

Ο Σπύρος Ασδραχάς αναφέρει ότι το πανηγύρι του Περλεπέ γινόταν στις 30 Απρίλη και το Μάη, θεωρώντας ότι υπήρχαν μεταθέσεις μέσα στο μήνα (αρχές, μέσα, τέλη)²⁸². Πάντως, το 1831 η εμποροπανήγυρη τελούνταν. Σε επιστολή του Γεωργίου Ζήση με ημερομηνία 3 Νοεμβρίου 1831 από τον Περλεπέ στη γυναίκα του Σουλτάνα στη Σιάτιστα, γίνεται αναφορά για είσπραξη 1700 γροσίων από το

²⁷⁵ *AZ M*, αριθ. 29, Επιστολή με ημερομηνία 28-6-1800 στην οποία φαίνεται ότι στάλθηκαν από το Μαύροβο στις 5-10-1800 προς τον Χ'πέκτον στα Βελεσά με τον κυρ Θεοχάρη Ντάτα Μοναστερλήν ένα τόπι μαντήλια και μεταξωτά των 7 ασλανίων 33.

²⁷⁶ Αναφορά για το πανηγύρι του Περλεπέ γίνεται από τον Agasy στο τέλος του 18^{ου} αιώνα το οποίο άρχιζε από το Μάη, βλ. Σβορώνος Γ. Νίκος, *Το εμπόριο...*, ό.π., σ. 248.

²⁷⁷ Δημ. ητριάδη Βασίλη, *Η Κεντρική...*, ό.π. σ. 50.

²⁷⁸ *Ι.Α. Φ. Σ. Α. Π. Θ.*, Φάκελος 21, Ελληνικά έγγραφα κατάστιχα 1. Ληψοδοσίου των εμπόρων Κων/νου Λαζάρου, Νικολάου και Δημητρίου Μιχαήλ.

²⁷⁹ Αδριανού Βάλβι, *Γεωγραφία*, τόμος 3^{ος}, Βιέννη 1839, σ. 139.

²⁸⁰ Βακαλόπουλου Κων/νου, *Οικονομική λειτουργία του Μακεδονικού και θρακικού χώρου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 83.

²⁸¹ Καλινδέρη Μιχ., *Ο βίος...*, ό.π., σ. 29, σημ. 4.

²⁸² Ασδραχάς Ι. Σπύρος, *Ελληνική...*, ό.π., σ. 36.

άρχιζε μετά τις 9 Μαρτίου ή το αργότερο στις 30 Ιουνίου. Η παράδοση αναφέρει ότι αυτό γινόταν μετά τις 15 Μαΐου (γιορτή του Αγίου Αχιλλείου)²⁸⁸.

Άλλοι ιστορικοί κατατάσσουν χρονικά τη λειτουργία του στους μήνες Ιούλιο-Αύγουστο²⁸⁹. Την ύπαρξη και λειτουργία της εμπορικής πανήγυρης επισημαίνει και ο Παν. Αραβαντινός αναφέροντας ακόμη ότι αυτή σταμάτησε τη λειτουργία της στις αρχές του 19^{ου} αιώνα²⁹⁰. Οι Wace-Thompson υποστηρίζουν ότι η εμποροπανήγυρη του Μαυρονόρους σταμάτησε τη λειτουργία της το 1860, όταν έγινε η μεταφορά της εμποροπανήγυρης στα Γρεβενά (εμποροπανήγυρη Αγίου Αχιλλείου). Τη γνώμη τους αυτή τη στηρίζουν σε προφορικές μαρτυρίες, Βλάχων της Σαμαρίνας, που κατέφυγαν στη Βέροια μετά το 1854 και ανέφεραν ότι θυμούνταν την εμποροπανήγυρη αυτή²⁹¹.

Ο Θεόδωρος Σαράντης, με λυρικό τρόπο και αόριστα, αναφέρει ότι οι Σιατιστινοί έμποροι πουλούσαν εκεί παπούτσια, κορδέλια παντόφλες, πασούμια και τερλίκια που τα κατασκεύαζαν στα εργαστήριά τους στη Σιάτιστα, τέχνη που την έμαθαν στη Βιέννη και Βουδαπέστη, καθώς και σιατιστινό κρασί²⁹². Δε γίνεται καν μνεία από το συγγραφέα για το εμπόριο ρούχων και άλλων προϊόντων από Σιατιστινούς εμπόρους. Αν και οι χρονικές μεταθέσεις των πανηγυριών ήταν αποτέλεσμα των εκάστοτε μεταβολών του εμπορίου της περιφέρειας, για ορισμένες χρονικές περιόδους, οι επιστολές διαφόρων Σιατιστινών εμπόρων θα μας φωτίσουν σχετικά για την τέλεση της πανήγυρης αυτής.

²⁸⁸ Σαράντης Θεόδωρος, *Το Περιβόλι Γρεβενών*, Αθήνα 1977, σ.5.

²⁸⁹ Ασδραχάς Ι. Σπύρος, *Ελληνική...*, ό.π., σ.35-36.

²⁹⁰ Αραβαντινού Παναγιώτου, *Περιγραφή της Ηπείρου*, Μέρος Γ' εις μέρη τρία, Εισαγωγή Κ.Θ. Δημαρά, επιμέλεια έκδοσης Ε.Ι. Νικολαΐδου, εκδ. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1984, σ.47. Το πανηγύρι του Μαυρονόρους τελούνταν κατά την 29 Ιουνίου μνήμη των Αγίων Αποστόλων κατ' άλλους. Διαρκούσε μία βδομάδα με μεγάλη ληψοδοσία και συμμετοχή εμπόρων από όλη την Ευρωπαϊκή Τουρκία. Ο Αλή πασάς προσπάθησε να διαλύσει την εμποροπανήγυρη με αλλαγή ημερομηνίας τέλεσης του πανηγυριού και βάζοντας υπέρογκους τελωνειακούς δασμούς στους εμπόρους, χωρίς να τα καταφέρει, λόγω της επίκαιρης θέσης του πανηγυριού και της συνθήειας των εμπόρων να επισκέπτονται αυτήν. Βλ. Νικόλαος Παπαδόπουλος, *Ερμής ο Κερδώς ήτοι, Εμπορική εγκυκλοπαιδεία Εμπορικό γεωγραφικόν λεξικό*, τόμος Δ' Εν Βενετία 1817, σ.143, 314.

²⁹¹ Alan. I. B. Wace-Maurices, Thompson, *Οι νομάδες...*, ό.π., σ.128.

²⁹² Σαράντης Π. Θεόδωρος, ό.π., σ.6.

Έτσι μια επιστολή από Βελεσσά²⁹³ του Χ' πέτκου και με ημερομηνία 28-6-1800 ,προς το Νικόλαο Παπαμιχάλη και συντροφία, στο Μαυρονόρος μας πληροφορεί για το εμπόριο υφασμάτων και μαντηλιών ²⁹⁴. Άλλη επιστολή με ημερομηνία 11 Ιουλίου 1806 μας πληροφορεί ότι το πανηγύρι λειτουργεί και τον Ιούλιο,²⁹⁵ αλλά και τον Αύγουστο²⁹⁶. Οι προηγούμενες επιστολές αποδεικνύουν τη λειτουργία της εμποροπανήγυρης στο Μαυρονόρος τους 3 μήνες: Ιούνιο-Ιούλιο – Αύγουστο και συμφωνούν με την αναφορά του Σπύρου Ασδραχά. για την τέλεση της εμποροπανήγυρης την ίδια χρονική περίοδο. Από τις επιστολές που προαναφέραμε διαπιστώνουμε ότι η εμποροπανήγυρη αυτή το 1806 λειτουργούσε και τον Ιούνιο. Στην εμποροπανήγυρη συμμετείχαν και έμποροι από άλλα μέρη της ευρύτερης περιοχής. Έχουμε μια συναλλαγματική που εκδόθηκε στο Μαυρονόρος με ημερομηνία 1803²⁹⁷.

Μετά από επιτόπια έρευνα και με βάση την προφορική μαρτυρία κατοίκων, παρατηρήσαμε ότι η εμποροπανήγυρη τελούνταν σε επίπεδο μέρος νότια της κεντρικής εκκλησίας του σημερινού χωριού Μαυρονόρους²⁹⁸. Η εκλογή της παραπάνω τοποθεσίας εξυπηρετούσε το πλήθος των συμμετασχόντων σ' αυτήν. Το μέρος εκείνο είχε τις κατάλληλες γεωγραφικές συνιστώσες που καθόριζαν τις εμπορικές επικοινωνίες των διάφορων οικισμών -πόλεων της Ηπείρου –Μακεδονίας. –Θεσσαλίας. Τουλάχιστον έτσι προκύπτει από τις διάφορες επιστολές των εμπορευόμενων. Επειδή οι γεωγραφικές ιδιομορφίες καθορίζουν την επικοινωνία των

²⁹³ Τα Βελεσσά ήταν εμπορικό κέντρο. Μάλιστα το 1878 επί συνόλου 5420 χριστιανών αρρένων οι 903 ανήκαν στην ελληνική κοινότητα και αποτελούσαν το 1/6 του πληθυσμού. Βλ. Αθαν. Αγγελόπουλος «Η εποπτεία της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης επί της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητος Βελεσσών», *Μακεδονικά* 17(1977), ΕΜΣ., σ.139-179.

²⁹⁴ ΑΖΜ, έγγραφο αρ. 29, ό.π.

²⁹⁵ Στο ίδιο ,ό.π., αρ.εγγρ. 41. Επιστολή σύμφωνα με την οποία ο Ευθύμιος Δημητρίου από τα Αμπελάκια ζητά από τον έμπορο Νικ. Ζουπάν να του στείλει τα εξής είδη: «Ταμπακές μαύρες συνδοκάκια που κλείνουν με ασημένια λουλούδια μεσαία ,μαντήλια κίτρινα Τζοκνηδίτικα, μαντήλια άσπρα ψιλά σταμπωμένα και σουγιάδες 5 έως 10 γροσίων».

²⁹⁶ Στο ίδιο ,ό.π., έγγρ. Αριθ.43, Επιστολή του Δημήτρη Στατήρη με ημερομηνία 15-8-1806 από την Τσαρίτσανη προς τον Νικόλαο Ζουπάνο αναφέρει ότι στις 3 Αυγούστου πληροφορήθηκε από το Μαυρονόρος για την παραλαβή 60 ασλανίων από το Χατζηκώστα. Άλλη επιστολή από το ίδιο μέρος (Τσαρίτσανη) με ημερομηνία 16-8-1806 του Ιωάννη Στατήρη από Μαυρονόρος αδελφού του Δημητρίου προς το Νικόλαο Ζουπάνο .

²⁹⁷ Παπαγεωργίου Γεώργιος *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληνα πραγματευτή...*, ό.π., σ.38.

²⁹⁸ Πληροφορίες από τον Βάιο –Βάιου, κατοίκου Μαυρονόρους Γρεβενών, 23-8- 2000.

περιοχών μεταξύ τους είναι εκείνες που επιβάλλουν τους όρους για την ανάπτυξη της κοινωνικής και οικονομικής ζωής²⁹⁹, η τοποθεσία αυτή ήταν εκείνη που συνέδεε τις περιοχές μεταξύ τους και οι άνθρωποι που συνέρεαν εκεί είχαν κοινά συμφέροντα, κοινή γλώσσα κοινά εμπορικά ενδιαφέροντα και κοινή καταγωγή, ως επί το πλείστον.

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι οι έμποροι της Σιάτιστας στην εμποροπανήγυρη του Μαυρονόρους ασχολούνταν κυρίως με το εμπόριο ρούχων – μαντηλιών, μια και η μεγάλη μακεδονοθεσσαλική χειροτεχνική ζώνη, Βέρροια-Νάουσα-Καστοριά-Σιάτιστα-Κοζάνη-Αμπελάκια-Τύρναβος, προμήθευε την αγορά, όχι μόνο τις τοπικές αγορές, αλλά κυρίως την Κεντρική Ευρώπη, με νήματα μεταξύ υφάσματα³⁰⁰. Είχαν ακόμη εμπορικές συναλλαγές με τα Αμπελάκια όπου προμήθευαν κρόκο στον εκεί συνεταιρισμό για βαφή³⁰¹ και με την Τσαριτσάνη³⁰², που ήταν μαζί με τον Τύρναβο- Αμπελάκια και άλλα γειτονικά μέρη, τόπος παραγωγής υφασμάτων.

Οι Σέρρες με τη μεγάλη παραγωγή βαμβακιών, όπως και ο Μυστράς στην Πελοπόννησο, είχαν πανηγύρια που τελούνταν όταν το εμπόριο γινόταν εποχικά³⁰³. Οι Σέρρες ήταν πολυάνθρωπη για την εποχή της τουρκοκρατίας πόλη με συνολικό πληθυσμό 40.000 ανθρώπων, εκ των οποίων, οι 27.000 ήταν Έλληνες και η περιοχή της ήταν η κύρια παραγωγός βαμβακιού της Ελλάδας. Το εμπόριό της ήταν πλούσιο και γνωστό σ' όλη την Ευρωπαϊκή Τουρκία³⁰⁴, αλλά ακόμη και μακρύτερα.

Προς το τέλος του 18^{ου} αιώνα ο μεγάλος Αυστριακός οίκος Στάρεμπεργ που ενδιαφερόταν κυρίως για βαμβάκια και καπνό ίδρυσε πρακτορεία στις Σέρρες, στη

²⁹⁹ Γεωργίου Πλουμίδα, *Γεωγραφία της ιστορίας του νεοελληνικού χώρου*, Καραβίας, Αθήνα 1981, σ.35.

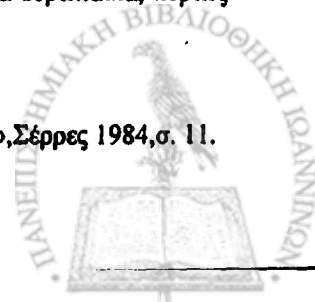
³⁰⁰ Σεραφείμ Μάξιμος, *Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού τουρκοκρατία 1685-1782*, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1973, σ.38.

³⁰¹ Για τις απαρχές της παραγωγής βαμμένων νημάτων στα Αμπελάκια Βλ. Ηλίας Ι. Νικολόπουλος, *Δομές και θεσμοί στην τουρκοκρατία*, (Διδακτορική Διατριβή), εκδ. Κάλβος, Αθήνα χ.χ.έ, σ.150-155.

³⁰² Leon Heuzey, *Οδοιπορικό στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία το 1858*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991, σ.29, όπου και η αναφορά για το παζάρι της Λάρισας που άλλοτε ήταν γεμάτο από ανατολίτικα υφάσματα που τα κατασκεύαζαν στον Τύρναβο, στην Τσαρίτσανη και αλλού, στα γύρω μέρη. Η τοπική παραγωγή σταμάτησε την περίοδο εκείνη (1858), γιατί έφερναν υφάσματα ευρωπαϊκά, κυρίως από τη Γερμανία.

³⁰³ Ασδραχάς Σπύρος, *Ελληνική κοινωνία...*, ό.π., σ.35.

³⁰⁴ Τζανάκαρη Ι. Βασίλη, *Σέρρες πορεία μέσα στο χρόνο, έκδοση περιοδικού. «Γιατί», Σέρρες 1984, σ. 11.*

Λάρισα και στη Θεσσαλία. Από τότε και μετά το εμπόριο του βαμβακιού, καθώς και η βαφή των νημάτων πήραν μεγάλη ώθηση, πράγμα που επωφελήθηκαν οι Βορειοελλαδίτες ως πλησιέστεροι στην Κεντρική Ευρώπη και πραγματοποίησαν μεγάλα κέρδη³⁰⁵. Έμποροι από διάφορα μέρη της Ελλάδας επισκέπτονταν το πανηγύρι των Σερρών. Ανάλογη συμμετοχή έχουμε σ' αυτό και του εμπόρου Νικολάου Ζουπάν από τη Σιάτιστα που κάνει εμπορικές συναλλαγές με τους εμπόρους Κων/νο και Ιωάννη Τζίτζα³⁰⁶. Τον Οκτώβριο του 1801 ο Νικόλαος Ζουπάν βρισκόταν στις Σέρρες απαντώντας στους Κων/νο Δροσίνου Χ'ΐβου Σφάρτζ και συντροφία στην επιστολή που του έστειλαν στη Σιάτιστα με ημερομηνία 6 Οκτωβρίου 1801. Ο ίδιος μάλιστα έστειλε βαμβάκια στη Βιέννη τα οποία δεν πουλήθηκαν³⁰⁷. Από τις επιστολές αυτές συμπεραίνουμε ότι οι έμποροι της Σιάτιστας είχαν δοσοληψίες με διάφορους εμπόρους. Οι εμπορικές συναλλαγές γίνονταν στις γνωστές εμποροπανηγύρεις της Ελλάδας. Κατά το χρονικό διάστημα 1850-1870 παρουσιάζεται μεγάλη εμπορική κίνηση εξαιτίας της ξακουστής εμποροπανηγυρής της που γινόταν κάθε Φεβρουάριο. Εκεί οι έμποροι διέμεναν κατά τη διάρκεια της εμποροπανηγυρής σε χάνια, είτε σε μαγαζιά τους, που τα νοίκιαζαν την περίοδο αυτή με 4.000-5.000 πιάστρα.³⁰⁸ Εδώ φαίνεται ότι ο έμπορος Ζουπάν Νικόλαος εμπορευόταν βαμβάκια στο πανηγύρι των Σερρών και ότι είχε δοσοληψίες με το συνεταιρισμό των Αμπελακίων. Άλλωστε και από το κατάστιχο των Σιατιστινών εμπόρων φαίνεται ότι αυτοί είχαν δοσοληψίες με τα γνωστά πανηγύρια και μάλιστα οι περισσότεροι εμπορεύονταν κυρίως ρούχα. Πολλές εμπορικές πράξεις κλείνανε την ημέρα της εμποροπανηγυρής και εκτελούνταν αργότερα, όπως φαίνεται, γιατί οι έμποροι

³⁰⁵ Βακαλόπουλου Απόστολου, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης 316-1983*, Θεσσαλονίκη 1983, σ.277.

³⁰⁶ ΑΖΜ, αριθ. 32. Συμφωνία με τους εμπόρους Κων/νο και Ιωάννη Τζίτζα με ημερ. 7 Μαρτίου 1801 και του Νικολάου Ζουπάνου για το εμπόρευμα που είχε στις Σέρρες ο τελευταίος. Μάλιστα επιθυμεί να υπογράψουν οι Τζίτζαίοι ομολογία. Η βεβαίωσή της έγινε στα Ιωάννινα μεταξύ του Νικολάου Ζουπάν και των παραπάνω.

³⁰⁷ Στο ίδιο, ό.π., αριθ. 35. Επιστολή από Βιέννη με ημερομηνία 6-10-1801 του Δροσινού Χ'ΐβου Σφάρτζ και συντροφίας. Σημειώνεται στο πίσω μέρος της επιστολής η ημερομηνία λήψης της από το Νικόλαο Ζουπάν στις 16 Οκτωβρίου 1801 και η απάντηση του ίδιου στις 7 Νοεμβρίου του 1801 από τις Σέρρες. Η λήψη της επιστολής από Βιέννη έως Σιάτιστα σε διάστημα 10 ημερών μας προξενεί κατάπληξη, γιατί με τα μέσα της εποχής ήταν κατόρθωμα μεγάλο. Ίσως από αυτό μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι το ταξίδι Σιάτιστα - Βιέννη με τα караβάνια διαρκούσε 10 ημέρες με όλες τις απαραίτητες σταθμεύσεις και διανυκτερεύσεις.

³⁰⁸ Βακαλόπουλος Κων/νος, *Νεότερη ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912)*, Θεσσαλονίκη 1986, σ.169.

επισκέπτονταν συνεχώς τους τόπους αγοράς, εκτελούσαν εμπορικές πράξεις εκεί με αποτέλεσμα να παρουσιάζονται συνεχόμενες συναλλαγές σε όλη τη διάρκεια του έτους. Το ίδιο συνέβαινε και με ξένους εμπόρους. Οι διάφορες ομολογίες που υπογράφονταν μεταξύ τους ήταν αποτέλεσμα πολλών παραγόντων όπως: οικονομικών, πολιτικών, καταπιεστικών διοικητικών συστημάτων, έλλειψη επαρκών συγκοινωνιακών μέσων και ασφάλειας, καθώς και των παρεμβάσεων των τοπικών αρχών για εύκολο πλουτισμό.

8. Η αγορά Τσοτυλίου

Πριν αναφερθούμε στην εβδομαδιαία αγορά του Τσοτυλίου χρήσιμο είναι να δούμε πού τελούνταν τα παζάρια στην ευρύτερη περιοχή του Βοΐου, που αποτελούσαν τους προδρόμους της αγοράς του Τσοτυλίου.

Εξαιτίας της κεντρικής θέσης του Τσοτυλίου δημιουργήθηκε η εβδομαδιαία αγορά για να εξυπηρετήσει, όχι μόνο τις ανάγκες της περιφέρειας Ανασελίτσας, αλλά και των γειτονικών περιφερειών Γρεβενών-Καστοριάς-Κοζάνης-Κόνιτσας, και τις πιο απομακρυσμένες περιοχές ακόμη. Η αγορά αυτή είχε το χαρακτήρα αγοράς της αγροτικής περιφέρειας με συνήθως φθαρτά προϊόντα

Τρεις εβδομαδιαίες αγορές εξυπηρετούσαν το χώρο που περικλείεται μεταξύ των συνόρων Ηπείρου-Θεσσαλίας -Μακεδονίας: των Γρεβενών-Τσοτυλίου-Μπίγλιτσας. Εξυπηρετούσαν πάνω από 250 χωριά και κωμοπόλεις και περιελάμβανε το φυσικό χώρο από Κόνιτσα-Επταχώρι-Εράτυρα-Σιάτιστα-Πτολεμαΐδα-Βλάστη-Κοζάνη -Καστοριά-Κλεισούρα-Άργος Ορεστικό και μέχρι την Μπίγλιτσα³⁰⁹.

Μετά από αίτηση των κατοίκων Τσοτυλίου και των περιχώρων ο σουλτάνος Μαχμούτ το 1833 έδωσε την έγκρισή του με το αυτοκρατορικό φερμάνι «Ιραδέ», όπου σύμφωνα μ' αυτό επιτρεπόταν η λειτουργία της εβδομαδιαίας εμπορικής αγοράς κάθε Σάββατο στο Τσοτύλι. Στο φερμάνι αναφέρεται, ως «Καρί παζάρ» (παζάρι γυναικών-γυναικοπάζαρο), γιατί σ' αυτό συγκεντρώνονταν περισσότερο γυναίκες από όλα τα χωριά, επειδή οι άνδρες ήταν ξενιτεμένοι ασχολούμενοι συνήθως με τη μαστορική στην Κων/πολη και σ' άλλα μέρη³¹⁰. Το ίδιο δέχεται και ο Κων/νος Αγγελής καθηγητής στο Γυμνάσιο Τσοτυλίου τονίζοντας ότι η

³⁰⁹ Αλεξ.Κ.Αδαμίδη, *Το Τσοτύλι Κοζάνης*, εκδ. Δήμος Τσοτυλίου, Θεσσαλονίκη 1992, σ.19.

³¹⁰ Μιχαήλ Αθ.Καλινδέρη, *Ο βίος...ό.π.*, σ.29 καρί =λέξη τουρκ. γυναίκα, Αλεξ.Αδαμίδη, *Το Τσοτύλι...ό.π.*, σ.19. Ο Γεράσιμος Μιχ.Δώσσας αναφέρει ότι το φερμάνι έγκρισης της λειτουργίας της αγοράς έγινε το 1830. Βλ. Γεράσιμος Μιχ.Δώσσας, *Απανθίσματα και συμπεράσματα για το Τσοτύλι*, εκδ. Σύλλογος γυναικών Τσοτυλίου, Θεσσαλονίκη 1993, σ.11.

λέξη «Καρί παζάρ» ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα ,γιατί με την εκδίωξη των χριστιανών από τα πεδινά μέρη στα ορεινά αναγκάστηκε ο αρσενικός πληθυσμός για να εξοικονομήσει τα προς το ζην να ξενιτευτεί και τις γεωργικές εργασίες αναλάμβαναν οι γυναίκες οι οποίες πωλούσαν περισσότερο τους καρπούς των οπωροφόρων δέντρων και αγόραζαν δημητριακά που στερούνταν στα απόμερα και ορεινά χωριά³¹¹. Ξεχώριζε η πλούσια παραγωγή καστώνων των ορεινών περιοχών και των πεδινότερων τα κυδώνια και τα καρύδια³¹². Το 1881 σε χειρόγραφο τεφτέρι λογαριασμών του Χριστόδουλου Ζωγράφου από τη Σιάτιστα αναγράφεται η λέξη Καρί-παζάρ³¹³. Το μισό παζάρι θεωρούνταν ιδιοκτησία του Φεζουλά αγά από την Ασπρούλα που πέθανε το 1878³¹⁴. Ο Μιχ. Καλινδέρης στηριζόμενος στην προφορική παράδοση αναφέρει ότι την έγκριση για την άδεια λειτουργίας του παζαριού Τσοτυλίου την πέτυχε ο Γκρόσδος ο οποίος ήταν επόπτης κτιστών στην Κων/πολη³¹⁵.

Η αγορά είχε καλόχτιστα μαγαζιά και ευρυχωρία με εργαστήρια που ανήκαν σε Βαλαάδες και σε χριστιανούς. Από τη Βλάστη ο Νικ. Σταμουλάς είχε εμπορικό και πριν από το 1878. Ο Δ. Πιπλιάγκας ο οποίος όταν ήταν ακόμη στην Πιπλίιστα (Νάματα) είχε χάνι και αρτοποιείο³¹⁶.

9. Προϊόντα της αγοράς

Οι έμποροι που ασχολούνταν με πολλά είδη εμπορίου κατάγονταν από τη Σιάτιστα και Εράτυρα. Άλλοι που κατάγονταν από τα τμήματα εντεύθεν του Αλιάκμονα ήταν μικροέμποροι. Τις ιδιοκτησίες της αγοράς στο μεγαλύτερο τμήμα της τις είχε το ελληνικό στοιχείο που τις αντιπροσώπευαν περισσότερο οι γυναίκες που περνούσαν κατά ομάδες³¹⁷. Οι Οθωμανοί πουλούσαν συνήθως σιτηρά³¹⁸. Οι

³¹¹ Κων/νος Αγγελής, *ΗΔΜ*(1932), σ. 141.

³¹² Μιχ. Καλινδέρης, *Ο Βίος...*, ό.π., σ. 29.

³¹³ *Ι.Α. Φ. Σ. Α. Π. Θ.* φάκελος 21 ,χειρόγραφο τεφτέρι του Χριστόδουλου Ζωγράφου.

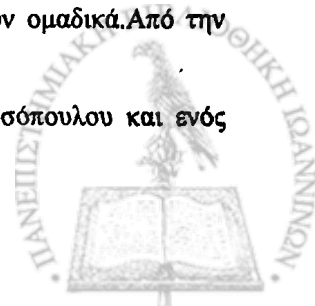
³¹⁴ Η έκταση της αγοράς κάλυπτε 1800 τ.μ. στη σημερινή θέση της εκκλησίας της Αγίας Μαρίνας και της πλατείας Ιτιάς. Η διάταξη των 130 μεγάλων και μικρών μαγαζιών κάλυπτε τις λειτουργικές ανάγκες της αγοράς. Ανήκαν δε σε χριστιανούς και μουσουλμάνους, Βλ. Μιχ. Καλινδέρης, *Ο βίος...*, ό.π., σημ. 3.

³¹⁵ Για το Γκρόσδο και τη δράση του Βλ. Μιχ. Καλινδέρης, *Σημειώματα ιστορικά* , σ. 57-58.

³¹⁶ Μιχ. Καλινδέρης, *Ο βίος...*, ό.π., σ. 29, Αλέξ. Αδαμίδης, *Το Τσοτόλι...*, ό.π., σ. 23. Το χάνι λειτούργησε το 1870 . Φαίνεται ότι ο Δ. Πιπλιάγκας είχε την ανάλογη εμπειρία από χάνια.

³¹⁷ Είναι χαρακτηριστικό ότι οι γυναίκες από κάθε χωριό πήγαιναν να ψωνίσουν ομαδικά. Από την τοπική ενδυμασία του κάθε χωριού ξεχώριζαν και οι γυναίκες.

³¹⁸ ΑΚΖ., όπου το 1890 υπάρχει συμφωνητικό μεταξύ του εμπόρου Κων/νου Ζησόπουλου και ενός Χαλίλ , Οθωμανού , για την πώληση δημητριακών στον πρώτο.

Έλληνες από τα χωριά της Χρούπιστας και της επαρχίας Καστοριάς λαχανικά. Οι καταγόμενοι από τη Σαμαρίνα και τη Φούρκα ήταν ζωέμποροι, μεταγωγείς και μερικοί έμποροι, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στο Τσοτύλι³¹⁹.

Ο ίδιος πάλι Κων. Αγγελής μας πληροφορεί ότι όλες τις εργάσιμες μέρες της εβδομάδας πλην του Σαββάτου όλα είναι κατάκλειστα. Μόνο δύο ή τρία χάνια είναι ανοικτά. Το δε Σάββατο πλήθος επισκέπτεται την αγορά, είτε για πώληση, είτε για αγορά. Αναφέρονται σ' αυτήν όλα τα είδη μαγαζιών: παντοπωλεία αναρίθμητα υποδηματοποιεία αρβυλών ή τσαρουχοποιεία, εγχώρια κατασκευής, βιομηχανίες, χρυσοχοεία και χαλκεία, οπωροπωλεία, ιχθυοπωλεία, σαγματοποιεία και πεταλωτήρια, αποθήκες σιτηρών.

Σε ειδική τοποθεσία πάλι ήταν το ζωπάζαρο. Αρμόδιοι για την εκλογή και εκτίμηση ήταν οι τζαμπάσηδες³²⁰. Σύμφωνα δε, με το κατάστιχο της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου, στο λογαριασμό της άλλης εκκλησίας της Αγίας Μαρίας αναφέρεται ότι η εκκλησία εισέπραττε ένα ποσό για την πώληση ή αγορά ενός ζώου για όλες τις αγορές (εβδομαδιαίες ή ετήσιες εμποροπανηγύρεις). Μάλιστα για το χρονικό διάστημα από 19 Οκτωβρίου 1913 έως 26 Σεπτεμβρίου του 1914 το ποσόν των εισφορών ανερχόταν σε 1890,25 γρόσια³²¹.

Το 1881 φαίνεται, ύστερα από βάσιμες αρχειακές πηγές, ότι λειτουργούσε και φαρμακείο³²². Την εκμετάλλευση των καταστημάτων είχαν και οι Οθωμανοί που κατάγονταν από χωριά της περιοχής. Έχουμε συμφωνητικό ενοικιάσεως του πατρικού καφενείου του Ηλία Β. Νώννα με τον Σερίφ Ιμπραήμ από Λειψίστη την 20-12-1905, διάρκειας 5 ετών, με ετήσιο ενοίκιο 4 ½ λίρες³²³. Άλλο πάλι συμφωνητικό με ημερομηνία 5-10-1893 ενοικιάσεως ενός εργαστηρίου της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου Τσοτυλίου έγινε στο Τσοτύλι με τον Ρετζέπ-αγά κεχαγιά της Δέβλας και τον επίτροπο της εκκλησίας Κων. Ζησόπουλο με καταληκτική ημερομηνία

³¹⁹ Γερασίμου Μιχ. Δώσα, *Απανθίσματα...*, ό.π., σ. 17.

³²⁰ Γεράσιμου Δώσα, ό.π., σ. 15 ο οποίος βασίζεται σε πληροφορίες της εφημερίδας «Αλήθεια» 1904.

³²¹ Αλέξ. Αδαμίδη, *Επιλογή καταγραφών από εκκλησιαστικό κατάστιχο Τσοτυλίου Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 4-6.

³²² Ι.Α.Φ.Σ.ΑΠΘ, *Αρχείο Χριστόδουλου Ζαγράφου*, φάκ. 21, όπου στο τεφτέρι διαστάσεων 13Χ21 αναφέρονται τα υλικά που αγόρασε από το «Καρί παζάρ» με λίρα Τουρκίας που αντιστοιχούσε με 105 γρόσια.

«Όσα παρ   φαρμ. Καρί παζάρ .....»

³²³ Α Κ Ζ, συμφωνητικό με ημερ. 20-12-1905.

ενοικιάσεως την 23 Απριλίου του επόμενου έτους και με ενοίκιο 60 γροσίων³²⁴. Φαίνεται, όμως, από την ύπαρξη αρκετών κρεοπωλείων στην αγορά ότι διακινούνταν μεγάλες ποσότητες κρεάτων τα οποία καταλάωνε ο πληθυσμός. Αποκαλυπτικός είναι ο πίνακας των ενοικιαζόμενων κρεοπωλείων το 1913 της εκκλησίας της Αγίας Μαρίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 27

Νοικιαζόμενα κρεοπωλεία της εκκλησίας της Αγίας Μαρίας Τσοτυλίου την 17-7-1913.

Α/α	Όνοματεπώνυμο ενοικιαστού	Αριθ.	Χρονική διάρκεια	Ετήσιο ποσό Ενοικίου
1.	Δημήτριος Φάσας	Νο 3	17-7-191 έως 17-7-14	Λ.Τ.5γρ.540
2.	Αζέμην Απτούλης και Σιατήρης	5,6	>> >>	>> 4,γρ.432
3	Ματθέας Κηρόπουλος	7,8	>> >>	>>3 ,γρ.324
4	Νικόλαος Πέου	9,10	>> >>	>>2,5.γρ.270
5	Ιμπράμης Πλιάμας	11	Για μερικά παζάρια	γρ.47
6.	Βασ.Κηρόπουλος-Σκόδρας	12	>> >> >>	Γρ. 16,10
7	Ιωάννης Μήταλας	13	17-7-1913 έως 17-7-14	>> 2,γρ.216
8	Δάνκας Σαίτης	14	>> >>	>> - γρ.270
9	Νικόλαος Σερέφας	15	>> >>	>>3 γρ. 324
10	Γούσιος Κατσίκας	16	>> >>	>>3,5,γρ.378
11	Γεώργιος Τσιρώνης	17	>> >>	>>4, γρ.432
12	Γεμένης Λιάμας	18	>> >>	>>4 γρ.432
13	Αλέξης Παπαβράμ	19	>> >>	>>5 γρ.540
14	Νικόλ. Κεραμάρης	20	>> >>	>>5,5.γρ.594.

Πηγή: Αλέξ. Αδαμίδης, *Επιλογή καταγραφών από εκκλησιαστικό κατάστιχο Τσοτυλίου Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1989, σ.8-9.

Από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα διαπιστώνουμε ότι η εκκλησία διέθετε μεγάλο αριθμό μαγαζιών τα οποία νοίκιαζε για δικό της όφελος. Ο αριθμός αυτός των κρεοπωλείων προϋπόθετε και μεγάλο αριθμό αγοραστών, γιατί αλλιώς δεν είχε νόημα η ενοικίαση τόσο μεγάλου αριθμού μαγαζιών. Άλλωστε, δεν ήταν μόνο αυτά τα κρεοπωλεία. Ο αριθμός των Οθωμανών ενοικιαστών είναι κατά πολύ μικρότερος από αυτόν των Ελλήνων. Δύο κρεοπωλεία ανοίγονταν περιοδικά για μερικά παζάρια.

³²⁴ Α ΚΖ .Βλ. Αλέξ.Κ. Αδαμίδης *Επιλογή καταγραφών...ό.π.,σ.18.*

Αναφερθήκαμε πιο πάνω για το « Καρί Παζάρ» και την ικανότητα των γυναικών στις συναλλαγές την ημέρα της αγοράς Τσοτυλίου. Η αναφορά διαφόρων ερευνητών για τη λειτουργία της αγοράς, όπως προαναφέρθηκε, βασίζεται κυρίως στην προφορική παράδοση. Θεωρούν μάλιστα ως αρχή λειτουργίας της αγοράς το 1830, τότε δηλαδή που εκδόθηκε ο «Ιραδές» από το σουλτάνο.

Ο Γεράσιμος Δώσσας, θεωρεί ότι το φερμάνι βγήκε εξαιτίας του ότι υπήρχε μια πολύχρονη πραγματικότητα της αγοράς και ότι η έκδοσή του σχετιζόταν με το ανακαινιστικό βίαιο και αιματηρό πραγματωμένο έργο του σουλτάνου Μαχμούτ (είναι αυτός που κατέσφαξε τους Γενιτσάρους στην Κων/πολη και τους Τουρκαλβανούς μπουλουκτσήδες που λυμαίνονταν τη Βορειοδυτική Μακεδονία στο Μοναστήρι). Παράλληλα, την ίδια δε περίοδο 1830, εκδόθηκε η άδεια λειτουργίας με διοικητική πράξη³²⁵. Ως αιτιολογικό για τον ισχυρισμό αυτό, αναφέρει τις ελληνικές εφημερίδες της Κων/πολης και την ειδησεογραφία τους των ετών 1870-1871 για την ίδρυση της Μακεδονικής Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας και των Εκπαιδευτηρίων Τσοτυλίου, ότι δηλαδή εκεί λειτουργούσε από παλαιστάτων χρόνων εβδομαδιαία αγορά και για το λόγο αυτό η επιλογή της θέσης, ήταν η πλέον κατάλληλη για την ανέγερση των Εκπαιδευτηρίων. Ταυτόχρονα, όμως, ο ίδιος αναφέρει ότι η χρονική περίοδος των 40 ετών που μεσολαβεί από το 1830 είναι λίγη για να ισχυριστεί κάποιος ότι αυτή η περίοδος είναι παλιά³²⁶.

Χωρίς να προσδιορίζεται η χρονολογία λειτουργίας της αγοράς από τους ερευνητές είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε επακριβώς την αρχή της λειτουργίας της, γιατί όλες οι απόψεις βασίζονται σε εικασίες. Για το τέλος όμως του 18^{ου} αιώνα είναι απολύτως εξακριβωμένο ότι λειτουργούσε η αγορά του Τσοτυλίου κι αυτό το συμπεραίνουμε από τις αρχειακές πηγές. Μάλιστα από το Αρχείο του Κων/νου Ζησόπουλου, που αναφέρεται στις πωλήσεις δημητριακών την περίοδο 1792-1795, υπάρχει αναφορά για πληρωμή κάποιου το Πάσχα στο παζάρι³²⁷. Αλλά ο παπα-Αθανάσιος Γεωργίου, που σ' αυτόν ανήκει το λυτό έγγραφο, έκανε τις συναλλαγές του με αρκετούς κατοίκους, όχι μόνο της περιοχής αυτής, αλλά και της ευρύτερης. Ακόμη είχε δοσοληψίες και με χωριά της Κόνιτσας. Όλες αυτές οι συναλλαγές γινόντουσαν σε γνωστό τόπο αγοράς, που δεν ήταν άλλος από την αγορά

³²⁵ Γερασίμου Δώσσα, *Απανθίσματα*, ..., ό.π., σ. 12.

³²⁶ Στο ίδιο, ό.π.

³²⁷ Α Κ Ζ, Λυτό έγγραφο χρεωστών στον παπα-Αθανάσιο Γεωργίου 1795.

Τσοτυλίου, η οποία όπως φαίνεται λειτουργούσε και από πριν. Η αγορά Τσοτυλίου ήταν τόπος όπου επιβίωνε η οικονομική ζωή της περιοχής και της εγγύτερης ακόμη. Ταυτόχρονα όμως ήταν και τόπος κοινωνικής και πνευματικής ζωής, ειδικά μετά την ανέγερση των Εκπαιδευτηρίων.

10. Το κατάστιχο ληψοδοσίας των εμπορών της Σιάτιστας Κων/νου Λαζάρου, Νικολάου Μιχαήλ και Δημητρίου Μιχαήλ

Ένα σημαντικό στοιχείο που έχουμε στη διάθεσή μας είναι οι εμπορικές συναλλαγές των Σιατιστινών εμπορών, Κων/νου Λαζάρου, Νικολάου Μιχαήλ και Δημητρίου Μιχαήλ. Αυτό μας επιτρέπει να προσεγγίσουμε ικανοποιητικά την εξέλιξη του εσωτερικού εμπορίου³²⁸. Πρόκειται για ένα κατάστιχο από το οποίο αντλούμε τέτοια στοιχεία που μας δίνουν τη δυνατότητα να δούμε με αξιοπιστία τις τιμές των εμπορευμάτων της περιόδου εκείνης, την εξέλιξη, τις συνθήκες διεξαγωγής του εσωτερικού εμπορίου ακόμη δε τις ετήσιες ή περιοδικές εμποροπανηγύρεις. Δε γνωρίζουμε πολλά για τη ζωή και την εμπορική δραστηριότητα των τριών αυτών Σιατιστινών εμπορών. Γνωρίζουμε μόνο λίγα για τον ένα από αυτούς, τον Κων/νο

³²⁸ *Ι.Α. Φ.Σ. Α.Π.Θ.* φάκ. 21, *Ελληνικά έγγραφα και κατάστιχα 1 Ληψοδοσίας εμπορών Κων/νου Λαζάρου Νικολάου Μιχαήλ και Δημητρίου Μιχαήλ. Κατάστιχο*, 0,20X0,28 σελ. 13,15,16, άγραφες το 1^ο φύλλο είναι κάθετα κομμένο στο μισό του τμήμα. Ο Αντώνιος Σιγάλας κάνει αναφορά για την ύπαρξη του Κατάστιχου αναφέροντας τα εξής «1. Κατάστιχον αιώ. 18^{οο}-19^{οο} μ.0., 20X 0,28 σ.16(σ.13,15,16 άγρ. Του φ.1 το ήμισυ καθέτως απεκόπη. Περιέχει ληψοδοσίας των εμπορών Κων/νου Λαζάρου, Νικολάου Μιχαήλ και Δημητρίου Μιχαήλ». Πρβλ. Αντωνίου Σιγάλα *Από την πνευματική ζωή των ελληνικών κοινοτήτων της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1939, σ.181. Κατά τη γνώμη μας η χρονολόγηση του Κατάστιχου από τον Αντ. Σιγάλα θεωρείται πιο ακριβής, δεδομένου ότι έχουμε εμπορικές συναλλαγές του Κων/νου Λαζάρου από τα τέλη του 18^{οο} αιώνα αρχές 19^{οο}, όπως παραθέτουμε πιο κάτω. Πάντως, όλες οι δόσοληψίες έγιναν πριν την Επανάσταση του 1821, γιατί αναφέρεται η τουρκοκρατούμενη Πελοπόννησος και άλλες περιοχές της Στερεάς Ελλάδας (Ομόλογα -δόσοληψίες- πώληση εμπορευμάτων).

Λαζάρου, που ασχολούνταν με το εμπόριο από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα³²⁹, ίσως και νωρίτερα, και συνεχίζει το εμπόριο ρούχων και αργότερα 1826³³⁰.

Από ορισμένα στοιχεία, που είναι καταγεγραμμένα στη μισή σελίδα του 1^{ου} φύλλου, φαίνονται δύο τόποι αγοράς προϊόντων: Ο Περλεπές και η Πάτρα. Από τον Περλεπέ αγόραζαν ρούχα, μπρισίμια (μεταξωτά), ρούχα μπρασλοβιάνικα³³¹ και μαντήλια. Ακόμη από τον έμπορο Νικόλαο Χ' τριανταφύλλου στις Σέρρες ρούχα.

Τα ρούχα αγοράστηκαν από κοινού και στη συνέχεια κατανεμήθηκαν. Στο «Κατάστιχο» υπάρχει η στήλη με την ένδειξη «Πώλησης πραγματειών Νικολάου Μιχαήλ». Ο ίδιος έμπορος πουλούσε συνήθως ρούχα, μανδήλια, γούνες, μπρισίμια, σακούλες, στις τοπικές αγορές των Καλαβρύτων, Τρυπολιτσάς, Παλαιών Σκιουντράνικων, Κελιντερβένι, Ζητούνι (Λαμία) και στη Μακεδονία στις γνωστές εμποροπανηγύρεις του Μαυρονόρους Γρεβενών και των Σερρών. Οι υπόλοιποι έμποροι μοιράζονταν το εμπόρευμα. Εμπορικές συνεργασίες είχαν με τους Κοζανίτες εμπόρους Γεωργίου Νικολάου, Ζήση Δημητρίου, Δημητρίου Παπαμήσιου, Κότσια Κοημτζή³³² και συντροφιάς, όπου υπέγραφαν ομολογίες³³³.

³²⁹ Ι.Α.Φ.Σ. Α.Π.Θ. φάκ. 20, 19, 5X24 με μαύρη μελάνη 2 φύλλα. Επιστολή με ημερομηνία 31 Μαρτίου 1798 από Ζέμονα προς τον Κων/νο Λαζάρου στη Σιάτιστα, ιδιωτικής φύσεως στην οποία υπάρχει στην 4^η σελίδα στο πάνω δεξιό περιθώριο αναγραφή ότι απάντησε στις 17 Απριλίου με τον Κων/νον.

³³⁰ ΑΖΜ, Μανούσειας Βιβλιοθήκης Σιάτιστας, 1 φύλλο αριθ. 92. Επιστολή του Στέφανου Δαρκάφτη με ημερομηνία 4 Οκτωβρίου 1826 προς τον Ιωάννη Σκαντελή εις Βιτόλια. Σ' αυτήν ζητά να παραδώσει δύο τεπέδες και μία χρυσοκέντητη ζώνη σ' αυτόν που θα διορίσει ο Κων/νος Λαζάρου στη Σιάτιστα.

³³¹ Το εμπόριο της Τρανσυλβανίας αποτελούσε βασικό οικονομικό παράγοντα κατά τον 18^ο αιώνα. Ήταν χερσαίο και εξαρτιόταν από τις εμποροπανηγύρεις. Διεξαγόταν μέχρι το τέλος του 18^{ου} αιώνα. Οι Έλληνες έμποροι είχαν ειδικά προνόμια. Κατά το τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα δημιουργήθηκαν στο Μπρασόβ διάφοροι ελληνικοί εμπορικοί οίκοι, μεταξύ των οποίων και του Σιατιστινού Μιχαήλ Τσούμπρου. Βλ. Δέσποινα –Ειρήνη Τσούρκα –Παπαστάθη, *Η ελληνική εμπορική κομπανίας του Σιμπίου, οργάνωση και δίκαιο* (Διδακτορική διατριβή) εκδ. Ι.Μ.Χ.Α. Θεσσαλονίκη 1994 σσ. 49-50-, 81-100, σημ. 120, όπου και βιβλιογραφία. Το Μπρασόβ ήταν τόπος βιοτεχνίας ρούχων.

³³² Κοημτζής είναι παραφθορά του ονόματος Κοεμτζής. Πρόκειται για τον Κων/νο Κοεμτζή γιο του ιδρυτή του οίκου Γεωργίου Ιωάννου, που εγκαταστάθηκε στην Κοζάνη το 1742 και επειδή μαθήτευσε σ' ένα χρυσοχόο ονομάστηκε Κοεμτζής. Αργότερα ασχολήθηκε με το εμπόριο όπως και τα παιδιά του και τα εγγόνια του και πλούτησε. Βλ. Κώστας Πλαστήρας, « Δύο εκδόσεις στη Θεσ/νίκη επί τουρκοκρατίας », *Ελμειακά* 6-7(1983), σ. 278 σημ. 17. Παν. Λιούφη, *Ιστορία της Κοζάνης*, Εν Αθήναις 1924, σ. 107, Μ. Καλινδέρη, *Αισυντεχνία της Κοζάνης επί τουρκοκρατίας*, Εν Θεσσαλονίκη 1958, σ.

Κάποιος πάλι Πύρος Μανούσης ,χωρίς να αναγράφεται η ιδιότητά του, υπέγραψε ομολογία στο Δημήτρη Μιχαήλ για 358 ασλλάνια τα οποία παρέλαβε ο Νικόλαος Μιχαήλ.Ο Δημήτριος ,πάλι, Μιχαήλ πούλησε μια γούνα αξίας 45 ασλλανιών. Ομολογίες και εμπορικές συναλλαγές γίνονταν και στην Τρίπολη όπου αναφέρεται και ο Δημήτριος Πρωτόπουλος ,έμπορος, που καταγόταν από τον ομώνυμη πόλη.Αναφέρονται ακόμη: Ο Παπαδιαμαντόπουλος από την Πάτρα³³⁴,ο Ιωάννης Κυριαζόπουλος,ο Γεώργιος Κησηνήρης ,ο Ουμέρ Μουλά Εγρεμποτζλή (Καλάβρυτα), με ομολογία για ρούχα,ο Νικόλαος Χ'τριανταφύλλου (ομολογία για αγορά εμπορευμάτων τους σε ρούχα),ο Αθανάσιος Μουκολής ,ο Ζερμάτης,ο Δήμος Καρέντζας,ο Μάρκος Λέκου (Κλεισουριώτης),³³⁵ Ντουμές (Σαλονικιός) Αυτάδελφοι

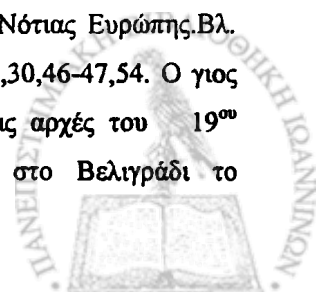
74,76,80,Μιχ. Καλινδέρη,*Τα λυτά έγγραφα της βιβλιοθήκης Κοζάνης 1676-1808, του εκ Κοζάνης Ζήση Κοεμτζή* Εν Θεσ/νίκη 1951 σ. 49. Ν.Δελιαλή., *Αναμνηστική εικονογραφημένη έκδοση Παύλου Χαρίση μετά ιστορικών σημειώσεων περί των εν Ουγγαρία και Αυστρία , ελληνικών κοινοτήτων*,Κοζάνη 1935,σ.3-4,6,8, 83,88-89.Ιωάννης Παπαδριανός., «Κοζανίτες απόδημοι στις Νοτιοσλαβικές χώρες (18^{ος}-20^{ος} αι.)»,*Ελμειακά*,34(1995), σ.49-62.,σημ. 26.Κοεμτζής Κων/νος,ο Κοζανίτης.Τον βρίσκουμε να ζει στο Σεμλίνο το έτος 1816 και να είναι συνδρομητής στον κατάλογο της «Γραμματικής Ελληνικής».Τα ιστορικά του τεκμήρια είναι λίγα.

³³³ Ομολογίες, Νο 3 του κατάστιχου. 1 ομολογία Γεωργίου Νικολάου ,Ζήση Δημητρίου ασλ. 148

1 ομολογία Δημητρίου Παπαμήσιου 138,15 ,1 ομολογία Κότια Κοημτζή,και συντροφίας 82,32 σύνολο 369,7 ασλ.

³³⁴ Πριν από τον αγώνα του 21 η οικογένεια του Παπαδιαμαντόπουλου είχε ευρύ κύκλο οικονομικής δραστηριότητας,εμπόριο,αμπελοκαλλιέργειες ,αλλά και χρηματιστηριακές εργασίες ,περισσότερο δανεισμό,βλ.Νίκος Μπακουνάκης, «Αστικές όψεις της πολιτικής συμπεριφοράς ,το ανώτερο κοινωνικό στρώμα της Πάτρας και οι σχέσεις του με τους μηχανισμούς εξουσίας (19^{ος} αιώνας)», *Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού,Νεοελληνική πόλη, οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος*, Β' τόμος, Αθήνα 1985.Μετά τα Ορλωφικά αναπτύχθηκε σημαντικά το ντόπιο εμπόριο στην Πάτρα, λόγω εγκατάστασης Πελοποννησίων στην Ευρώπη, που είχαν άμεση επαφή με την ευρωπαϊκή αγορά.Ο Παπαδιαμαντόπουλος από την Πάτρα εμφανίζεται την περίοδο εκείνη.Ο ίδιος ως εξαγωγέας συνεργάζεται με τους εμπόρους της Τρίπολης,βλ. Στάθης Τσοτσορός,*Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο,Γορτυνία (1715-1828)* Ι.Α.εκδ. Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1986, σ.119,122,124.

³³⁵Μάρκος Λέκκου.Από την Κλεισούρα Δυτ.Μακεδονίας.Η οικογένεια Λέκκου ανέδειξε πολλούς εμπόρους και ευεργέτες. Από το 1750 και μετά η Κλεισούρα αναδείχτηκε κέντρο εμπορικό και είχε εμπορικές σχέσεις τόσο με την ευρύτερη περιοχή,όσο και με τις χώρες της Νότιας Ευρώπης.βλ. Αριστοτέλους Ι.Τζιζώγου *Συνοπτική Ιστορία Κλεισούρας* Θεσ/νίκη 1962 σ.14,29,30,46-47,54. Ο γιος του Μάρκου Λέκκου, Κων/νος ,είχε εγκατασταθεί στο Βελγιάδι ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα.Ανήκε κι αυτός στην οικογένεια των μεγαλεμπόρων Λέκκου.Ζει στο Βελγιάδι το

Σολομών³³⁶, Γεώργιος Νιόπλος³³⁷, Κώστας Κοκητζής, Σταματάκης Λογοθέτης³³⁸, Αθανάσιος Μωραΐτης, Πατρινός³³⁹ (ομολογία), Ανάγνος, Βελικόνιαρης (Ζητούνη), Κώτιας Κομητζής, Τζακνάκης, Μήτζης και Σταύρος, Γιαννούλης, Γεώργιος Παπαγόρας³⁴⁰, Ιωάννης Κυριαζόπουλος, Γεώργιος Κηρηνέζης³⁴¹ Πασιώτας (Σέρρες) Νικόλαος Χ' τριανταφύλλου (Σέρρες) Χ' ζήσης (Κοζάνη) Δούκας Θεοδώρου, Παππίας.

Στο τέλος του 18^{ου} και στις αρχές του 19ου αιώνα, οι περιοδεύοντες έμποροι από τη Σιάτιστα πραγματοποιούσαν αγορές στις πόλεις Περλεπέ, Σέρρες και νοτιότερα στην Πάτρα. Η αγορά προϊόντων για μεταπώληση, κυρίως ρούχων, γινόταν στον Περλεπέ, σπουδαίο εμπορικό κέντρο την περίοδο εκείνη, από διάφορους

1826. Βλ. Αδριανός Ι. Παπαδριανός, «Άγνωστοι Δυτικομακεδόνες απόδημοι στο Βελιγράδι και στην Τεργέστη στα 1826 και 1845» *Ελιμειακά* 43(1999), σ. 123, 120-125. Η οικογένεια Λέκκου, μετά την απελευθέρωση, πήρε το όνομα Λεκκός, Βλ. Παύλος Τσούμης, «Πέτρος Γ. Λέκκος», *Ελιμειακά* 45(2000), σ. 126-135, σημ. 126.

³³⁶ Έμποροι Εβραίοι, ο πρώτος από τη Θεσ/νίκη. Συναλλάσσονται με τούς Σιατιστινούς εμπόρους και συμμετέχουν στις εμποροπανηγύρεις.

³³⁷ Ο Γεώργιος Νιόπλιος (έτσι ήταν το πραγματικό του όνομα) καταγόταν από τη γενιά του μητροπολίτη Σισανίου και Σιατίστης Ζωσιμά Παπανικολάου Ρούση. Γιος του Ιωάννη Ρούση. Ως προεστός της Σιάτιστας απέκρουσε την τρίτη και τέταρτη επιδρομή των Αλβανών Ταφήλ Μπούζη και Ασλάν Μπέη, Βλ. Αθαν. Κανατσούλη «Η Σιάτιστα από της εισβολής των Τούρκων και εντεύθεν» *Η.Δ.Μ.*(1934), σ. 161. Το 1827 αναφέρεται η απόκρουση των Ταφήλ Μπούζη και Ασλάν - Μπέη από τους Σιατιστινούς με αρχηγό το Γεώργιο Νιόπλιο. Το 1828 γίνεται απόκρουση και άλλης αλβανικής επιδρομής υπό τον Καχριμάν Βέη Προσλήφθηκε από τον ηγεμόνα της Σερβίας Μιλός Οβρένοβιτς. Πέθανε στο Βελιγράδι το 1851. Βλ. Αναστάσιος Ν. Δάρδας «Η δράση της Σιάτιστας στη διάρκεια του Ιερού Αγώνα (1821-1830)» *Ελιμειακά* 5(1983), σ. 98-99.

³³⁸ Λογοθέτης, Προεστός της Σιάτιστας. Ηγήθηκε στην απόκρουση των τουρκοαλβανικών επιδρομών, Αναστ. Δάρδας «Νικητήρια στην απελευθέρωση της Σιάτιστας» *Ελιμειακά* 26(1988), σ. 95, σημ. 25.

³³⁹ Δε γνωρίζουμε για ποιον Πατρινό αναφέρει το κατάστιχο. Πάντως το επώνυμο αυτό απαντάται στην Πάτρα. Βλ. Νίκος Α. Μπακουνάκης ό.π., σ. 345, σημ. 10, όπου κάποιος Πατρινός Δ. Παναγιώτης, (τιμαριούχος σε μερικές πηγές), αδυνατεί να πληρώσει τις δόσεις του καλλιεργητικού δανείου του που του χορήγησε η Εθνική Τράπεζα το 1842.

³⁴⁰ Παπαγόρας. Προεστός της Σιάτιστας. Αναφορά για τον Παπαγόρα γίνεται και από το Νικόλαο Κασομούλη, Βλ. Νικολάου Κασομούλη, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της επανάστασης των Ελλήνων 1821-1833*, Εισαγωγή και σημειώσεις Γιάννη Βλαχογιάννη τ. 1^{ος} Αθήναι 1939-1942 σελ. 143, Αναστ. Δάρδας *Σιάτιστα αδόλωτη*, εκδ. Ελιμειακών, Θεσ/νίκη 1983, σ. 22 σημ. 29.

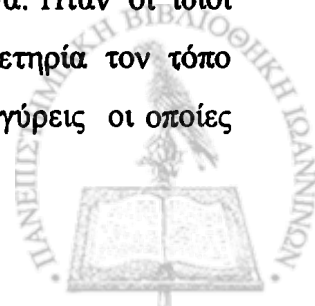
³⁴¹ Οι δυο τελευταίοι από την Αρκαδία σημερινή Κυπαρισσία.

εμπόρους ρούχων τους «ρουχάδες»,όπως αναφέρονται στο κατάστιχο της ληψοδοσίας τους.Αγορά ρούχων ,επίσης, «μπρασλοβιάνικων» γινόταν και στις Σέρρες καθώς και βαμβακιών.

Η Πάτρα ακόμη ήταν συνηθισμένος τόπος αγοράς και αποτελούσε για τους εμπόρους αυτούς γνώριμο κέντρο μια και οι εμπορικές συναλλαγές γίνονταν από τους ίδιους από παλιότερα. Η πώληση των εμπορευμάτων τους γινόταν στις κατά τόπους εμποροπανηγύρεις.Στην Πελοπόννησο οι έμποροι επισκέπτονταν τα μεγαλύτερα εξαγωγικά και εμπορικά κέντρα (Πάτρα-Τρίπολη),αλλά και τα μικρότερα (Καλάβρυτα-Καλιντερβένη-Παλαιά Σκιουντάνικα).Για τα τελευταία πιστεύουμε ότι ήταν τοπικά κέντρα αγοράς, που τα επισκέπτονταν οι έμποροι. Επισκέπτονταν ακόμη τις σπουδαίες αγορές της Θεσσαλίας (Λάρισα) και της Κεντρικής Ελλάδας Ζητούνι (Λαμία). Στη Μακεδονία εμπορικές συναλλαγές γίνονταν στις ονομαστές εμποροπανηγύρεις του Μαυρονόρου Γρεβενών ,όπου εκεί συνήθως γίνονταν αγοραπωλησίες ρούχων και μαντηλιών.Το ίδιο συνέβαινε και με την αγορά των Σερρών ,όπου γίνονταν ανάλογες εμπορικές πράξεις.Είχαν δοσοληψίες με τους κατά τόπους εμπόρους:Τρίπολης ,Κοζάνης,Κλεισούρας, Θεσσαλονίκης, με τους συντοπίτες τους Σιατιστινούς εμπόρους,με τους Αρκαδινούς της Πελοποννήσου,αλλά και με Εβραίους εμπόρους ,οι οποίοι παράλληλα μ' αυτούς έπαιρναν μέρος στο εμπορικό κύκλωμα. Με Οθωμανό έμπορο είχαν δοσοληψίες στην περιοχή της Πελοποννήσου (Καλάβρυτα),που όπως φαίνεται,αγόραζε ρούχα με ομολογία.Χάριζαν μικρό μέρος των εμπορευμάτων τους στις κατά τόπους τουρκικές αρχές,ως αντιστάθμισμα για τους τελωνειακούς δασμούς (γιουμπρούκι) στα Καλάβρυτα. Οι μεγαλύτερες εμπορικές πράξεις κλείνονταν στις κατά τόπους μεγάλες εμποροπανηγύρεις.

Αγοραστές δεν ήταν μόνο Έλληνες ,αλλά και Τούρκοι αξιωματούχοι, όπως ο κατής (Καλάβρυτα).Εμπορεύονταν ακόμη εκτός των ρούχων νημάτων, μαντηλιών, σαλιών (πανιών) και γούνες (οι τελευταίες προφανώς από τα τοπικά εργαστήρια γούνας Σιάτιστας), σακούλες, επιμάνικα. ασημένιες παλάσκες συντροφιακές, πιστόλια, ωρολόγια, πολιτικό χρυσάφι,και ήρθαν σ'επαφή με το ισνάφι των τσεσμετζήδων που τους πουλούσαν μαντήλια.Οι ίδιοι στις κατά τόπους αγορές κυκλοφορούσαν με άλογα τα οποία φαίνεται πουλούσαν ανάλογα.Ήταν οι ίδιοι οπλισμένοι εξαιτίας των ληστών. Τα δρομολογία τους είχαν αφετηρία τον τόπο αγοράς. Στη συνέχεια ακολουθούσαν τις κατά τόπους εμποροπανηγύρεις οι οποίες δε συνέπιπταν συνήθως χρονολογικά .

Στην επιστροφή φόρτωναν τα εμπορεύματα από Πάτρα και συνέχιζαν τις πωλήσεις τους στις ενδιάμεσες εμποροπανηγύρεις μέχρι την επιστροφή τους στη Σιάτιστα. Οι φορτώσεις εμπορευμάτων από την Πάτρα γίνονταν για λόγους οικονομικούς. Οι αγωγάτες όταν γύριζαν με άδειο φορτίο χρέωναν τους εμπόρους το δρομολόγιο. Για να μην επιβαρυνθούν επί πλέον με έξοδα μεταφοράς και να εκμεταλλευτούν περισσότερο την επιστροφή τους οι έμποροι τους φόρτωναν με άλλο εμπόρευμα κερδίζοντας, έτσι, παράλληλα κι άλλα. Τα έξοδα των εμπορών φαίνονται από το κατάστιχο και είναι σημαντικό να αναφερθούν εδώ για να σχηματίσει κανείς μια εικόνα διεξαγωγής του εσωτερικού εμπορίου, λαμβάνοντας υπόψη και τα αναγκαία έξοδα, τα οποία αφαιρούμενα δίνουν το σύνολο των κερδών. Έτσι, τα έξοδα του ταξιδιού από τη Σιάτιστα μέχρι τον Περλεπέ για γύρισμα, κυράδες (κιρατζήδες), φαγητό των τριών έως το Μοριά (Πελοπόννησο) και πίσω, στοίχισαν για τη συντροφία των εμπορών 1550,16 ασλάνια. Για 10 φορτώματα νήματα, (κυράδες, γιουμπρούκια, τζόλια, και λουπά) 1000 ασλ. Έξοδα από Σιάτιστα μέχρι Πελοπόννησο και (κυράδες φαγητό, κονάκι από 8 Νοεμβρίου έως 20 Μαρτίου για 130 μέρες) 360,20 ασλ.

Δεν έλειψαν και οι μηχανισμοί εξαπάτησης της συντροφίας εκ μέρους των μελών που την απάρτιζαν. Έτσι, ένα μέλος της συντροφίας αυτής, ο Δημήτρης Μιχαήλ, απέκρυψε κέρδη, για προσωπικό του όφελος και φυγάδευσε το εμπόρευμα με άλλον τρόπο εξαπατώντας έτσι τους υπόλοιπους. Είναι σαφής η αγανάκτηση των μελών η οποία αποτυπώνεται στο τέλος του κατάστιχου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

Γενικά

Το φορολογικό οσμανικό σύστημα συνδεόταν άμεσα με τον τιμαριωτισμό. Από το γαιοκτητικό σύστημα βλέπουμε να εμφανίζονται οι φορολογικές του πτυχές που αποτελούν τους κύριους άξονες λειτουργικότητάς του.

Το φορολογικό σύστημα αποτελούνταν: α) από φόρους που επιβάλλονταν σύμφωνα με το ισλαμικό δίκαιο και β) από φόρους εθιμικούς. Στην πρώτη περίπτωση κάθε φορολογία που ίσχυε από πριν δεν καταργούνταν, αλλά ακολουθούσε το νέο φορολογικό σύστημα. Παράλληλα, ό,τι θεσπιζόταν παρέμεινε σε ισχύ ακόμη και αν είχε παρέλθει το αίτιο για το οποίο θεσπίστηκε, (π.χ. πολεμικές επιχειρήσεις, φυσικά φαινόμενα κλπ). Στη δεύτερη περίπτωση οι εθιμικοί φόροι νομιμοποιούνταν, ερμηνευόμενοι σκόπιμα, σύμφωνα με το ισλαμικό δίκαιο¹. Η εθιμική φορολογία καταβαλλόταν τον Απρίλιο (γιορτή Αγίου Γεωργίου) και τον Οκτώβριο-Νοέμβριο (γιορτή Αγίου Δημητρίου)².

Οι παραπάνω φόροι χωρίζονταν σε δύο κατηγορίες: α) στους καθαυτό φόρους και β) στους διάφορους τακτικούς και έκτακτους που επιβάλλονταν κατά τόπους και κατά ειδική περίπτωση³. Στους καθαυτό φόρους υπάγονταν οι προσωποπαγείς φόροι (χαράτσι, η σπέντζα και οι φεουδαλικοί φόροι που συνδέονταν με προσωπικές ειδικές σχέσεις και αυτών των καλλιεργητών που ανήκαν στο φέουδο) και στους φόρους επί των ακινήτων ή μη και επί των πραγμάτων⁴. Επειδή κύρια πηγή της φορολογίας ήταν η αγροτική παραγωγή, τους φόρους τους οποίους προαναφέραμε, τύχαινε να τους πληρώνουν και πληθυσμοί που δεν διέθεταν αποκλειστικά γεωργικά εισοδήματα⁵. Αυτό παρατηρείται στους ορεινούς οικισμούς

¹ Νεοκλής Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα. Συστηματική παράθεση δομών και λειτουργιών. Η δογματική διοίκηση*, τ. II εκδ. Αρσενίδη, χ.χ.τ.έ., σ. 158.

² Του ίδιου, ό.π., σ. 180.

³ Μιχ. Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, εκδ. Ερμής, Ανατύπωση, Αθήνα 2000, σ. 54.

⁴ Του ίδιου, ό.π., σ. 60.

⁵ Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο, Ζαγόρι (μέσα 18^{ου}-αρχές 20^{ού} αι.)*, εκδ. Ριζαρείου Σχολής, Ιωάννινα 1995 σ. 109.

του Βοΐου ,που αν και οι κάτοικοι δεν ασχολούνταν αποκλειστικά με τη γεωργία ,εν τούτοις οι φόροι αποδίδονταν σύμφωνα με το σύστημα της αγροτικής οικονομίας.

1. Είδη φόρων

Πολλοί ορεινοί οικισμοί του Βοΐου, αν και ανήκαν σε κοινότητες που παραχώρησε η Υψηλή Πύλη διάφορα προνόμια ,εντούτοις σύμφωνα με τις πηγές παρατηρούμε ότι επιβαρύνονται με ποικίλους φόρους ,ειδικά το 19^ο αιώνα. Στην περιφέρεια που εξετάζουμε αναλυτικά οι φόροι έχουν ως εξής:

α) Προσωπικοί φόροι

1.Σπέντζα

Ο φόρος αυτός εισπραττόταν από τους σπαχήδες. Η σπέντζα (ισπεντζέ) (inprece) ήταν προσωπικός φόρος που ανερχόταν σε μισό πιάστρο το έτος⁶.Καταβαλλόταν από τους ενήλικες ραγιάδες, ανεξαρτήτως της οικογενειακής και κτηματικής τους κατάστασης .Αυτόν το φόρο πλήρωναν και οι χήρες αρχηγού οικογενειών,με λιγότερη επιβάρυνση από τους έγγαμους και άγαμους άρρενες⁷.Για τον παραπάνω φόρο δεν έχουμε γραπτές αποδείξεις που να μας δείχνουν το ποσόν της επιβάρυνσής τους .

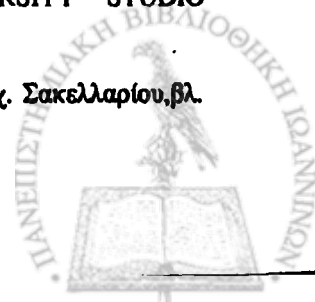
2. Χαράτσι

Ο κεφαλικός φόρος (χαράτσι) ήταν προσωποπαγής φόρος και επιβαλλόταν ανάλογα με την περιφέρεια ,την εποχή, την ηλικία και την οικονομική κατάσταση του φορολογούμενου. Η φορολογία αυτή κατανεμόταν σύμφωνα με τις κοινωνικές τάξεις που ήταν τρεις:Οι πλούσιοι (γκανοί),οι εύποροι (μουτεβασίλ) και οι φτωχοί (φακίρ-ουκάντι).Ετσι ,λοιπόν, η φορολογία βάσει της διάκρισης αυτής διακρινόταν σε ανωτέρα (αλά),μέση (εφσάτ) και κατώτερη (εδνά).Τα εξοφλητικά έγγραφα είχαν και αυτά τον αντίστοιχο χρωματισμό:λευκά για την πρώτη τάξη,κόκκινα για την δεύτερη και κίτρινα για την τρίτη⁸.Ο φόρος αυτός ονομαζόταν και τζιγιές ή

⁶ Λ.Θ..Χουμανίδη,*Μαθήματα Ιστορίας οικονομικού βίου* ,εκδ.Παπαζήσης,Αθήναι χ.χ.έ.σ. 387 σημ. 2. Για το φόρο αυτό Βλ.Γεώργιος Παπαγεωργίου ,*Οικονομικοί...*,δ.π.,σ.110-111.

⁷ Σοφία Ν.Λαΐου,*Η Σάμος κατά την οθωμανική περίοδο*,εκδ.UNIVERSITY STUDIO PRESS,Θεσσαλονίκη 2002. σ.108,σημ.16.

⁸ Λ.Θ.Χουμανίδη,*Μαθήματα Ιστορίας...*δ.π.,σημ.2.Το ίδιο υποστηρίζει και ο Μιχ. Σακελλαρίου,βλ. *Η Πελοπόννησος ...*δ.π. ,σ.55, σημ.6.

τζετζιγιές (cizye)⁹. Ήταν φόρος που πλήρωνε κάθε ραγιάς για να φέρει ένα χρόνο ακόμη το κεφάλι του στο σώμα (κεφαλικός φόρος). Το 1856 άλλαξε όνομα και λεγόταν στρατιωτικός φόρος (νιζαμιέ)¹⁰. Σε φορολογικά τεφτέρια κεφαλικού φόρου του 1491, στο βιλαέτι του Περλεπέ, βλέπουμε να γίνεται φορολογική επιβάρυνση με βάση τους χανέδες¹¹, όπου γίνεται αναφορά για 5.483 φορολογούμενες μονάδες¹². Αναφορές υπάρχουν για την κοινότητα της Σιάτιστας που επιβαρυνόταν με το φόρο αυτό. Μάλιστα για «Αλιάδες χαράτζια»¹³ επιβαρύνθηκε με το ποσόν των 1800 γροσίων¹⁴. Ένα τμήμα του πληθυσμού ανήκε στην κατώτερη φορολογική τάξη τον Απρίλιο του 1836, σύμφωνα με τον κατάλογο εξόδων για αγορά κίτρινων χαρτιών για τους λογαριασμούς του προεστού Παπαγόρα¹⁵. Τον Απρίλιο του 1836

⁹ Νεοκλής Σαρής, *Οσμανική...*, ό.π., σ.92, Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί...*, ό.π., σ.114, Μιχ.Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος...*, ό.π., σ.55, όπου αναφέρεται ότι από αυτόν το φόρο εξαιρούνταν οι γέροι, οι κληρικοί, οι γυναίκες, οι ανάπηροι και τα παιδιά.

¹⁰ Γεωργίου Παχύ, *Το εν Ηπείρω αγροτικόν ζήτημα*, εν Αθήναις 1882, σ. 15.

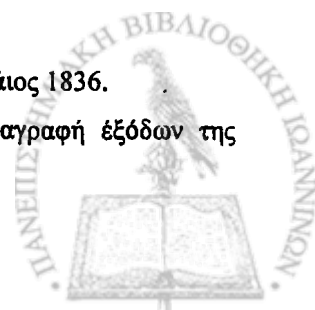
¹¹ Χανές=(λέξη τουρκ. hane) σπίτι, οικογένεια. Ένα σπίτι (οικογένεια) αρχικά αντιστοιχούσε σε μια φορολογική μονάδα. Αλλού απαντάται και σαν hane -i-avaziz που σημαίνει τα σπίτια που πληρώνουν τους φόρους και μάλιστα τους έκτακτους φόρους. Οι φόροι αυτοί επιβάλλονταν με απόφαση της τουρκικής κεντρικής διοίκησης και του σουλτάνου. Βλ. Βασίλη Δημητριάδη, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή*, (Διατριβή επί διδακτορία), εκδ. ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1973, σ.212. Αργότερα, από το 17^ο αιώνα και μετά, κάθε χανές αντιστοιχούσε σε ένα ή περισσότερα σπίτια. Βλ. Ν. ΤΟΔΟΡΟΦ, *Η Βαλκανική πόλη (15^{ος}-19^{ος} αιώνας)*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1986, τ. Α' σ. 59., Σπύρος Ι. Ασδραχάς, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία, ιη' και ιθ' αι.*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1986 σ. 6, όπου ορισμένα στοιχεία του ΙΖ' αιώνα, ορίζουν το ύψος του avaziz-akçesi στη βάση της φορολογίας των δημητριακών καρπών με συμβατικές φορολογικές μονάδες., Β. Δημητριάδη, «Φορολογικές κατηγορίες των χωριών της Θεσσαλονίκης κατά την τουρκοκρατία», *Μακεδονικά*, 20(1980) σ.421,427. Άλλοτε ο χανές δεν αντιστοιχούσε σε πραγματικό αριθμό σπιτιών ως φορολογική μονάδα και άλλοτε υπήρχαν ακόμη και κλάσματα χανέ σε διανομές φόρων, όπως συνέβη με την Καστοριά. Στον Καζά Ανασελίτσας το Μάιο του 1836 έγινε φορολογία σε 260 χανέδες προς 742,20 ο χανές, Βλ. Μιχαήλ Καλινδέρη, *Σημειώματα ιστορικά, εκ της Δυτικής Μακεδονίας*, Πτολεμαΐς 1939 σ.65. Η Σιάτιστα δεν αναγράφεται στο τεφτέρι, γιατί φορολογικά ανήκε στην περιφέρεια της Καστοριάς.

¹² Βασίλη Δημητριάδη, *Η Κεντρική...*, ό.π., σ.140, σημ. 3.

¹³ Αλιάδες=Με την επωνυμία αυτή καθοριζόταν το ποσόν του χαρατζιού που πλήρωνε η ανώτερη τάξη επονομαζόμενη αϊλάς ή αλιάς, (âilâ).

¹⁴ ΑΖ Μ, της Μανούσειας Βιβλιοθήκης Σιάτιστας, Λογαριασμός υπ' αριθ. 184/Μάιος 1836.

¹⁵ ΑΖ Μ, της Μανούσειας Βιβλιοθήκης Σιάτιστας, υπ' αριθ.183 έγγραφο, Καταγραφή εξόδων της κοινότητας Σιάτιστας για το μήνα Απρίλιο του 1836.

σύμφωνα με την καταγραφή των εξόδων της παραπάνω κοινότητας αναφορές υπάρχουν για πληρωμή χαρατσιού κατοίκων με το ποσόν των 31 γροσίων¹⁶. Το χαρατσι υπολογιζόταν στα μέσα του 19^{ου} αιώνα σε 15 ή 30 ή και 60 πιάστρα το χρόνο στο χριστιανικό πληθυσμό του πασαλικιού του Μοναστηρίου¹⁷. Στο σαντζάκι δε της Κορυτσάς, που σ' αυτό υπαγόταν και η Ανασελίτσα, το προϊόν της συνολικής φορολογίας σε χαρατσι ανερχόταν σε 241.700 πιάστρα.¹⁸

3. Στρατιωτικός φόρος

Ο φόρος αυτός επιβλήθηκε με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ του 1856, σύμφωνα με τις οποίες υποχρεώνονταν οι χριστιανοί υπήκοοι για πρώτη φορά να υπηρετούν στον τουρκικό στρατό. Επειδή όμως δε συνέφερε ούτε στους χριστιανούς να υπηρετούν στον τουρκικό στρατό, ούτε και στην Πύλη να έχει χριστιανούς στις τάξεις της, γι' αυτό ψηφίστηκε το άρθρο 26 του Hatt-i-Humayun, σύμφωνα με το οποίο οι χριστιανοί μπορούσαν να εξαγοράσουν τη στρατιωτική θητεία πληρώνοντας τον ανάλογο φόρο¹⁹. Ο φόρος αυτός είναι γνωστός στην περιφέρεια της Ανασελίτσας από τα σχετικά φορολογικά τεφτέρια ως bedel - Μπιντέλ-βιντέλ-ή και ακόμη βιτέλι (αντίστοιχοι όροι στα ελληνικά). Στο Κριμίνι το μπιντέλι, ο φόρος απαλλαγής από τη στράτευση, που πληρωνόταν από όλους τους ενήλικες Έλληνες, ήταν 60 γρόσια ετησίως²⁰. Ο Φώτης Παπανικολάου που μας παρέχει την πληροφορία αυτή δε μας προσδιορίζει χρονολογικά τον ετήσιο αυτό στρατιωτικό φόρο. Πιστεύουμε όμως ότι αναφέρεται προφανώς στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, ή και το πλέον πιθανό στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, γιατί σύμφωνα με το φορολογικό κατάστιχο του Κωνσταντινού (Αυγερινού) του 1896, τα βιντέλια του χωριού αυτού ανά κάτοικο ανέρχονταν στο ποσόν των 52 γροσίων ετησίως²¹. Αναφορά έχουμε πάλι για το μπιντέλ των χωριών Δέβλας (Κρυονερίου), Βιλίστ (Ασπρούλας), Χορσιού (Χορηγού), Δριάνοβου (Δρυοβούνου), Μπογατζκού

¹⁶ Στο ίδιο, ό.π.

¹⁷ Κων/νος Βακαλόπουλος, «Πολιτική και οικονομική δομή του πασαλικιού Μοναστηρίου», *Μακεδονικά* 21(1981), ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1981 σ.188, σημ. 3.

¹⁸ Στο ίδιο, ό.π.

¹⁹ Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί*, ό.π., 117, σημ. 2.

²⁰ Φώτη Παπανικολάου, *Ιστορία του Κριμινίου*, Θεσσαλονίκη 1959, σ.57.

²¹ Αρχείο Ιωάννη Καραγεωργίου, *Φορολογικό τεφτέρι Κωνσταντινού 1896*.

(Βογατσικού) που ήταν συγκεντρωτικά(σούμα): 13,12,10,32,132 γρόσια αντίστοιχα και πιο σαφέστερη είναι η αναφορά για τη Βλάστη, όπου η ετήσια φορολογική επιβάρυνση για το χαράτσι ήταν ανά κάτοικο 21 γρόσια²². Στην περιφέρεια της Ανασελίτσας παρατηρούμε ότι ο όρος βιντέλια ή και το 1855 πιτέλια²³, εξακολουθεί να αναγράφεται σε διάφορα έγγραφα. Σε εξοφλητικές αποδείξεις όμως άλλων τόπων τον συναντούμε ως στρατιωτικό φόρο. Στο λογαριασμό του Θεοχάρη της κοινότητας Σιάτιστας τον Ιούνιο του 1834 αναγράφεται το ποσόν των 3145 γροσίων που επιβαρύνθηκε η παραπάνω κοινότητα «διά όσα ερήχθεικεν εις το νοφούς διά τα χαράτζια»²⁴. Παρατηρούμε ότι η κατανομή του φόρου αυτού στους άρρενες κατοίκους γίνεται σύμφωνα με τον αριθμό τους (νοφούζια).

β) Βασιλικά δασίματα

1) Νοζούλι

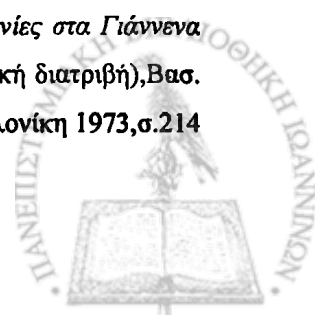
Το nüzul ήταν φόρος που στην αρχή υποχρέωνε τους κατοίκους ενός τόπου να εξοικονομούν τα απαραίτητα τρόφιμα για το στράτευμα που θα περνούσε από εκεί ή ακόμη και από γειτονική περιοχή. Αργότερα ο φόρος αυτός αποδιδόταν σε χρήμα²⁵. Αναφορά του φόρου αυτού γίνεται στη Βλάστη, όπου τότε υπαγόταν διοικητικά στον καζά Ανασελίτσας, στον κώδικα της κοινότητας των ετών 1806-

²² Ιωάννη Βασδραβέλλη, «Το Αρχείο των αδελφών Γραμματικού», *Μακεδονικά* 8(1955-1960), ΕΜΣ, σ.228. Η αναφορά γίνεται στο κατάστιχο του Στέργιου που το παρέδωσε στο Σαράμπεη για τα τζελέπικα της Χρούπιστας (Άργους Ορεστικού). Η σημείωση είναι αχρονολόγητη, αλλά, μάλλον, πρόκειται για το 1836, γιατί ανήκει στις σημειώσεις της περιόδου αυτής. Το κείμενο ακολουθεί μετά τη σημείωση που αναγράφει το κέρδος που είχαν διάφοροι έμποροι από τη θεώρηση των λογαριασμών τους για την περίοδο από 18 Αυγούστου 1835 έως 18 Αυγούστου του 1836. Στο ίδιο ό.π., σ.225. Άλλού πάλι η αναγραφή για τα μπιντέλια της Βλάστης «918 επάρθησαν διά μπιντέλια:ώ:21:γρ: 19278. και η σημείωση «τα μπιντέλια οπού έδωσεν εις τους οικοκυρ:γρ:2791», Στο ίδιο ό.π.σ.230.

²³ Νίκος Καλογερόπουλος, *Ραντοβίσι - Ροδοχώρι 1750-2000*, Θεσσαλονίκη 2001, σ.142, όπου σε σημείωμα του κατάστιχου του παπα-Δημήτρη στο Κριμίνι αναγράφεται ο φόρος ως πιτέλια. Πρόκειται ασφαλώς για τον ίδιο φόρο το χαράτσι.

²⁴ ΑΖΜ, ό.π., υπ' αριθ.180/20 Ιουνίου 1834. Λογαριασμός Θεοχάρη Κοινότητας Σιάτιστας.

²⁵ Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί...*, ό.π., σ.119, σημ 2, Του ίδιου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19^ο και στις αρχές του 20^ο αιώνα*, ΙΜΙΑΧ, Ιωάννινα 1988, σ.71 (Διδακτορική διατριβή), Βασ. Δημητριάδης, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή*, Θεσσαλονίκη 1973, σ.214 σημ .4, σ.372 και 377.

1828. Έτσι σε μια δεδομένη χρονική στιγμή του 1820 το νοζούλι ήταν 456 γρόσια²⁶. Στις 15 Νοεμβρίου του ίδιου έτους (1820) η κοινότητα της Βλάστης έδωσε 1000 γρόσια για το νοζούλι²⁷. Το 1823 επιβαρύνθηκε με το ποσόν των 507 γροσίων²⁸. Το 1828 δόθηκαν στον Ισλιάμαγα αγιάννη από το διάφορον (κέρδος) της κοινότητας για νοζούλι αβαρίζ²⁹, 132 και 462 γρόσια αντίστοιχα.³⁰ Στη Σιάτιστα, επίσης, από το λογαριασμό εξόδων του Θεοχάρη, παρατηρούμε ότι «διά όσα μας έκαμε το βιλιαγέτη διά το απέρασμα του Μαχμούτ πασιά 1450»³¹, έπρεπε η κοινότητα της Σιάτιστας να δώσει το ποσόν των 1450 γροσίων, φόρο για έξοδα τροφοδοσίας του στρατεύματος του Μαχμούτ πασιά. Αλλά, επί πλέον, επιβαρύνθηκε η παραπάνω κοινότητα το 1835 και με έξοδα για «σαρκτσήδες και βάγιας»³² με το ποσόν των 650 γροσίων³³. Το 1834 και το 1835 η ίδια κοινότητα σύμφωνα με το λογαριασμό εξόδων υποχρεώθηκε να πληρώσει για το «ρεντίφ ασκέρυ»³⁴ τα εξής ποσά: για μεν το 1834 1482:20 γρόσια, για δε το 1835, 2500 και 2050 γρόσια αντίστοιχα³⁵. Το νοζούλι ήταν φόρος που είχε επιβληθεί στη Σιάτιστα προ 216 χρόνων, σύμφωνα με την επιστολή του Γεωργίου Νιόπλιου, που στάλθηκε από την Κων/πολη προς τους προεστούς της Σιάτιστας το 1841³⁶. Έτσι, βασιζόμενοι στην επιστολή αυτή συμπεραίνουμε ότι ο φόρος αυτός είχε επιβληθεί το 1625 επί σουλτάνου Μουράτ Δ' (1623-1640). Αποκαλυπτική είναι εξάλλου η επιστολή για το ποσόν του φόρου που πλήρωνε η Σιάτιστα για μακτιού (κατ' αποκοπήν φόρο) νεζούλ, και ταξίλ³⁷ που ήταν 2975 γρόσια³⁸, ποσό σχετικά μικρό, που αναφέρεται σε προγενέστερη περίοδο,

²⁶ Ι. Βασδραβέλλη, «Το αρχείον των αδελφών Γραμματικού», ό.π., σ. 185, 203.

²⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 204.

²⁸ Στο ίδιο, ό.π., σ. 213.

²⁹ Αβαρίζ=πολεμικός φόρος. Ο όρος αβαρίζ συχνά αναφέρεται σε φορολογικές διαταγές μαζί με τον όρο bedel-i-nüzul, Βλ. Βασίλη Δημητριάδη, ό.π., σ. 214, σημ. 4, 5.

³⁰ Ι. Βασδραβέλλη, ό.π., σ. 211.

³¹ ΑΖ Μ, ό.π., υπ' αριθ. 180 λογαριασμός.

³² Σαρκτσήδες=άτακτος στρατός.

³³ ΑΖ Μ Λογαριασμός Θεοχάρη, ό.π.

³⁴ ρεντίφ ασκέρυ=άτακτος εφεδρικός στρατός.

³⁵ ΑΖ Μ, Λογαριασμός Θεοχάρη, ό.π.

³⁶ Δημήτριος Γ. Σιάσιος, «Η Σιάτιστα στην περίοδο των μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ) 1839-1856. Μια επιστολή του Γ. Νιόπλιου του 1841» , Σιατιστινά 2 (1989), σ. 28.

³⁷ ταξίλ=(τουρκ. λέξη tahsil) εισφορά για την είσπραξη φόρων.

³⁸ Δημήτριος Σιάσιος, ό.π.

δεδομένου ότι πρόκειται για τρεις φόρους εκ των οποίων ο πρώτος θεωρούνταν αρκετά υψηλός.

2) Τελωνειακά τέλη (resm-i gümrük)

Η φορολογία αυτή είχε ορισθεί από το τουρκικό δημόσιο σε 5% για εισαγωγές –εξαγωγές³⁹. Αναφορά για έξοδα γουμπρουκιού έχουμε στο κατάστιχο ληψοδοσίας των εμπορών της Σιάτιστας στα Καλάβρυτα⁴⁰, όπου αντί για τα τελωνειακά τέλη, έδωσε ο έμπορος Νικολάου Μιχαήλ εμπόρευμα.

3) Κτηματικός φόρος (vergi)

Ο φόρος βεργί (vergi) επιβαλλόταν και αυτός σε κάθε άτομο, συνοικία, χωριό και καθοριζόταν αόριστα από το δεφτερδάρη για το ύψος της ατομικής περιουσίας και δημιουργούσε έτσι αυθαιρεσίες και καταχρήσεις.⁴¹ Από το προϊόν της συνολικής φορολογίας του πασαλικιού Μοναστηρίου στα 1855 πληροφορούμαστε ότι ο φόρος βεργί στο σαντζάκι Κορυτσάς-στο οποίο ανήκε διοικητικά ο καζάς Ανασελίτσας –ανερχόταν σε 260.800 πιάστρα⁴². Το 1879 το Δίλοφο (Λιμπόχοβο) επιβαρύνθηκε για έξοδα κλέφτικα και καταλύματα ντερβεναγάδων, 3 γρόσια το βεργί, 3200⁴³. Η εκκλησία, πάλι, ήταν υποχρεωμένη να πληρώνει το φόρο αυτό για τα κτήματά της. Έτσι, σε απόδειξη του μουχτάρη Τσοτυλίου Ιωάννου Λιόλη με ημερομηνία 1901 Μαρτίου 14 αναγράφεται το ποσόν των 218 γροσίων για το βεργί της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου⁴⁴. Για βεργί εκκλησιαστικών κτημάτων οι εκκλησίες του Πενταλόφου επιβαρύνθηκαν για μεν το

³⁹ Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί*, δ.π., σ.120,σημ.1.

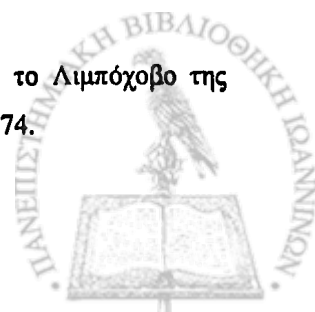
⁴⁰ Ι.Α. Φ.Σ. Α.Π.Θ. φάκ. 21, Ελληνικά έγγραφα και κατάστιχα 1 ληψοδοσίας εμπορών Κων/νου Λαζάρου, Νικολάου Μιχαήλ και Δημητρίου Μιχαήλ.

⁴¹ Κων/νος Βακαλόπουλος, «Πολιτική κοινωνική και οικονομική δομή του πασαλικιού Μοναστηρίου», *Μακεδονικά*, 21(1981), ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1981, σ.187.

⁴² Κων/νος Βακαλόπουλος, δ.π., σ. 188, πιάστρα= τα γρόσια που στο ευρωπαϊκό εμπόριο είναι γνωστά σαν πιάστρα. Υποδιαίρεση του πιάστρου είναι ο παράς, 40 παράδες = 1 γρόσι (πιάστρο), Βλ. Φελίξ Μπωζούρ, *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην τουρκοκρατία (1787-1797)*, Παρίσι έτος VIII (1800), εκδ. Τολίδη, Αθήνα 1974, σ.246.

⁴³ Γιάννη Τσάρα, «Το ανέκδοτο ημερολόγιο του παπα-Νικόλα Κουκόλη απ' το Λιμπόχοβο της Δυτ. Μακεδονίας (1817-1908)», *Μακεδονικά*, 8(1968), ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 274.

⁴⁴ ΑΚ Ζ, Απόδειξη με ημερομηνία 1901 Μαρτίου 14 Τσοτύλι.

1902-1903 με το ποσόν των 189 γροσίων⁴⁵, για δε το χρονικό διάστημα 1904-1905 με το ποσόν των 131 γροσίων⁴⁶. Σε απόδειξη πάλι του 1887 αναφέρεται το ποσό που πρέπει να δοθεί στο μουχτάρη Τσοτυλίου για βεργί⁴⁷. Άλλη απόδειξη του Σιατιστινού Χριστόδουλου Ιωάννου Ζωγράφου αναφέρει το ποσόν των 252 γροσίων και 30 παράδων που επιβαρύνθηκε για ιμλιάκ βεργιού στις 18 Σεπτεμβρίου 1890⁴⁸. Σε άλλη πάλι απόδειξη του μουχτάρη της Σιάτιστας το Σεπτέμβριο του 1895 ο Παναγιώτης Κ. Γραμμένου πλήρωσε δια «βεργή Μπιντέλ..Γρ. Πενήντα επτά (57) μερή και δίδεται προσορινή απόδειξις»⁴⁹.

Ο φόρος αυτός για τα κτήματα και τα οικόπεδα χριστιανών και μουσουλμάνων ήταν γνωστός, ως *virgu imlak*, ανερχόταν σε 5% και το *virgu-idiar*-φόρος σπιτιών σε 4%⁵⁰. Η καταγραφή και η εκτίμηση των περιουσιών και των σπιτιών γινόταν από τα διοικητικά όργανα. Αυτό φαίνεται από σημείωση βασιλικών δοσιμάτων σε τεφτέρι χωρίς ημερομηνία (αλλά το πιθανότερο να είναι προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα) του Αθανασίου Κανατσούλη που αναφέρεται στην Κοζάνη, όπου το συνολικό βεργί της περιουσίας του (κτηματικής-σπιτιού ανερχόταν στο ποσόν των 112 γροσίων και 12 παρ.)⁵¹. Από τον κατάλογο των βασιλικών δοσιμάτων στην Κοζάνη (μάλλον προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα) συμπεραίνεται ότι με βάση την εκτίμηση της κτηματικής και οικοδομικής περιουσίας το ποσόν του αντίστοιχου φόρου είναι 4%. Από το Δημήτριο Κανατσούλη επίσης παρέχεται η πληροφορία ότι το βασιλικόν ιμλιάκι ήταν ορισμένο για τα αμπέλια με το ποσόν των 28 γροσίων. Εκφράζει, μάλιστα ο ίδιος το παράπονό του, γιατί ενώ ένωσε δύο

⁴⁵ Κατάστιχον της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου και λοιπών εκκλησιών Ζουπανίου, Λογαριασμός, αριθ. 91/8-9-1902 έως 8-9-1903, σ. 148.

⁴⁶ Στο ίδιο ό.π., αριθ. Λογαριασμού 93/10-9-1904 έως 10-9-1905 σ. 152.

⁴⁷ ΑΚΖ, απόδειξη με ημερ. 29-10-1887 με τη σημείωση: «136:10 γρ. ηκατόν τριγαντα έκξη έλαβα πο τον γκονσταντή Θανάση δη βηργή καθητλή; Τι 29 Οκβριου θόδουρος μοχτάρης 1887».

⁴⁸ Ι.Α.Φ.Σ. Α.Π.Θ. φάκελος 21, 22/9/1890.

⁴⁹ Αρχείο Σπύρου Αθανασίου, Απόδειξη με ημερομηνία Σιάτιστα 28 Σεπτεμβρίου 1895.

⁵⁰ Γεώργιος Παπαγεωργίου, Οικονομικοί..., ό.π., σ. 120-121, σημ. 1.

⁵¹ ΑΑ Κ.χ.χ. όπου και η σημείωση «όσον βασιλικόν δόσιμον χιλ.:2500 εν σπίτι το μέσα 4 γρόσια 102, 500 γρ. εν αμπέλι Ν.Σκίρκα γρ. 2:.. /1880 έν χοράφ στο δένδρ μεγ. 4 στρέμ. Γρ 7:22» Από την τελευταία αναφορά υπολογίζεται η εκτίμηση κατά στρέμμα που ανέρχεται σε 470 γρόσια. Η εκτίμηση αυτή δεν είναι πάγια για όλα τα χωράφια, αλλά είναι πλησιέστερη προς το ποσό αυτό

αμπέλια σε ένα,πάλι τα είχαν γραμμένα σε δύο χωριστά τμήματα ⁵².Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι ο φόρος αυτός ανέρχεται στο ποσοστό που έχει προαναφερθεί.Ακόμη ότι ο φόρος αυτός πληρωνόταν σε ετήσια βάση απ' ότι φαίνεται από τα παραπάνω αναγραφόμενα σε διάφορα έγγραφα.

γ) Αυθεντικά δοσίματα

1.Μαχτού (maktu)

Ο φόρος αυτός ,μαχτού (maktu), ήταν η εφάπαξ χρηματική καταβολή στους τοπικούς άρχοντες⁵³ , ήταν δε δυσβάστακτος για τους φορολογούμενους .Ήταν μια ομάδα φόρων που η είσπραξή του γινόταν από τον κατά τόπο διοικητή ή τοπάρχη⁵⁴. Την πρώτη πληροφορία για το πότε επιβλήθηκε ο φόρος αυτός στη Σιάτιστα την αντλούμε από την επιστολή του προεστού Γεωργίου Νιόπλιου προς τους προεστούς και προύχοντες της Σιάτιστας το 1841 .Έτσι σύμφωνα με την αναφορά του Γ.Νιόπλιου η φορολόγηση της Σιάτιστας με μαχτού έγινε ,προ 216 ετών, ήτοι το 1625⁵⁵ επί σουλτάνου Μουράτ Δ΄.Αυτή βεβαίως είναι και η αρχαιότερη πληροφορία για το μαχτού της Σιάτιστας..Σύμφωνα με το Βασίλη Δημητριάδη,πριν το 1528,όσοι κάτοικοι μιας περιοχής πλήρωναν το μαχτού ήταν απαλλαγμένοι από τους έκτακτους φόρους ⁵⁶(avariz-i-divaniye,tekâlif-i-örfiye και από το παιδομάζωμα).Η φράση του Γ,Νιόπλιου στην επιστολή,ότι « πρό 216 χρόνων....η Πατρίς μας ήταν ανεξάρτητος από κάθε βελιαγέτι»⁵⁷ θέτει προβληματισμούς για το φορολογικό καθεστώς της Σιάτιστας για την περίοδο του σουλτάνου Μουράτ Δ΄(1623-1640).Στην περίοδο ,όμως, του 19^{ου} αιώνα που εξετάζουμε,το ποσόν του μαχτού στη Σιάτιστα κατανεμόταν, όπως και σ' άλλες περιοχές, σε δύο εξάμηνα α) το Αγωνόγισιο(Αγίου Γεωργίου) και β) του Αγίου Δημητρίου και ήταν συνήθως

⁵² Α ΚΑ,Αυτό έγγραφο με ημερομηνία 2-3-1889, όπου και η σημείωση: «Εν Κοζάνη τη 2 Μαρτίου 1889. Ενταύθα σημειώνω το ημιλιάκι το οποίον δίδω διά τά αμπέλια μου,εκ των οποίων δύο αμπέλια,τά οποία ήνωσα εις έν εις την παλαιάν Σκήρκαν,μοί τά έχουν πάλιν εις δύο χωριστά γραμμένα,βασιλικόν ημιλιάκι είναι ωρισμένον=Γρ:28.Τά αμπέλια μου είναι απερασμένα εις το χοκιμάτιον εις το κατάστιχον Αριθ.Νο 3 με. 95».

⁵³ Νεοκλής Σαρρής,*Οσμανική*..ό.π.,σ. 187.Για το (maktu) επίσης,βλ. Redhouse Yeni Türkce-İngilizce Sözlük ,İstanbul 1991,σ.726.

⁵⁴ Γεώργιος Παπαγεωργίου ,*Οικονομικοί*..,ό.π.,σ.122.

⁵⁵ Δημήτριος Γ.Σιάσιος, «Η Σιάτιστα...»,ό.π. , σ. 27,33.

⁵⁶ Βασίλη Δημητριάδη,*Η Κεντρική ...*,ό.π., σ. 145.

⁵⁷ Δημήτριος Γ.Σιάσιος, «Η Σιάτιστα...»,ό.π.,σ.27.

ισόποσο. Έτσι το Αγιωργίσιο μαχτού του 1833 ήταν 10.888,30 γρόσια ,ενώ του Αγίου Δημητρίου του ίδιου έτους 10.987 γρόσια και συνεχίστηκε και τα επόμενα έτη 1834,1835,1836⁵⁸. Το ίδιο ποσό φαίνεται να έδινε η κοινότητα και τα επόμενα χρόνια μέχρι το 1841, γιατί στην επιστολή του ο Γ.Νιόπλιος εκφράζει την επιθυμία να μείνει η κοινότητα της Σιάτιστας στο μαχτού των 10.000 γροσίων⁵⁹.

Στις 18 Ιανουαρίου 1822 η κοινότητα της Βλάστης συμφώνησε με τους μπέηδες το μαχτού της χρονιάς ,που αναλογούσε στο ποσό 22.100 γροσίων και μέσα σ'αυτό συμπεριλαμβανόταν τα έξοδα του ζαμπίτη ,προεστού, πληρεξούσιου (βεκίλη),που ήταν υποχρεωμένοι οι μπέηδες να πληρώσουν ,όταν θα προέκυπταν τέτοια έξοδα. Το ποσό αυτό μαχτού των τριών ετών από 18 Ιανουαρίου 1822 έως 18 Ιανουαρίου 1825 ανερχόταν σε 66.300 γρόσια⁶⁰.

Το 1828 οι κάτοικοι της Βλάστης αναγκάστηκαν να υπογράψουν ομολογίες κεφαλικές για το μαχτού που χρωστούσαν ποσού 73.382 γροσίων τα οποία καταβλήθηκαν στον Μπιάλ Γιουσούφ και την πράξη τη συνέταξε κάποιος Γεώργιος⁶¹. Δεν γνωρίζουμε επακριβώς το ετήσιο μαχτού της περιόδου του Αλή πασά.στη Σιάτιστα ,γιατί οι συνηθισμένες ετήσιες εισφορές ,κανονικές και έκτακτες, έφταναν τότε τις πεντακόσιες λίρες (πουγγιά)⁶² και μέσα στην εισφορά αυτή υπαγόταν και το μαχτού. Αρκετοί επί μέρους φόροι ακολουθούσαν το ετήσιο μαχτού της Σιάτιστας .Στον πίνακα που παραθέτουμε παρακάτω για την κοινότητα της Σιάτιστας παρουσιάζονται τα είδη των φόρων αυτών με τα αντίστοιχα ποσά.

⁵⁸ AZ M, υπ' αριθ, 180, 184 ,λογαριασμοί κοινότητας Σιάτιστας των ετών 1833-1835.

⁵⁹ Δημήτριος Σιάσιος,ό.π.,σ.27.

⁶⁰ Ι.Βασδραβέλλη , «Το αρχείον των αδελφών Γραμματικού...»ό.π., σ. 193.

⁶¹ Ι.Βασδραβέλλη,ό.π.,σ.222.

⁶² William Martin Leake, *Travels in Northern Greece, Vol.1* London 1835,σ.308. Το πουγγί ήταν ένα μέτρο υδατό,που αντιστοιχούσε σε 500 γρόσια, Βλ. Φελίξ Μπωζούρ, *Πίνακας*,ό.π. ,σ.250.

ΠΙΝΑΚΑΣ 28

Μαχτού και επί μέρους φόροι της Σιάτιστας (σύμφωνα με το λογαριασμό Θεοχάρη) 1833-1835 από 14 Φεβρουαρίου έως τέλος Φεβρουαρίου 1836.

Α/α	Έτος	Ονομασία επί μέρους φόρων	Ποσό σε γρόσια
1.	1833	Μαχτού Αγίου Γεωργίου	10.888,30
2	>>	Έξοδα πόλεως και «μπετωλιών» ⁶³ διά τα χαράτζια	96.720
3	>>	Μαχτού Αγίου Δημητρίου	10.987,20
4	>>	Πτιζάμι ⁶⁴ πόλεως	2000
5	1834	Μαχτού Αγίου Δημητρίου	10.987,20
6	>>	Λεοφές ⁶⁵ Ιωαννίνων	1050
7	>>	Πέρασμα Μαχμούτ πασιά	1450
8	>>	Άλογα βεζύρη	805
9	>>	Μαχτού Αγίου Δημητρίου	10.987,20
10	>>	Χάρτζι βιλαετιού ⁶⁶	800
11	>>	Χάρτζι Ρεντίφ ασκέρι ⁶⁷	1482,20
12	>>	Κριθάρι διά Μαχμούτ πασιά	174
13	1835	Μαχτού Αγίου Γεωργίου	10987,20
14	>>	Ρεντίφ ασκέρι	2500
15	>>	Έξοδα βεζύρη	4120,20
16	>>	Όσα μας έκαμε καλά ⁶⁸	700
17	>>	Τζερεμές κρασιάτικος	4500
18	>>	Μαχτού Αγίου Δημητρίου	10.987,20
19	>>	Πτιζάμι πόλεως	3000
20	>>	Ρεντίφ ασκέρι	2050

⁶³ «μπετωλιών»=Παλιά ονομασία του Μοναστηριού, έδρα του βιλαετιού Μοναστηρίου.

⁶⁴ Πτιζάμι=φόρος που εκμίσθωναν οι Πτιζάμηδες (εκμισθωτές φόρων) τουρκ., iltizamci=ενοίκιο.

⁶⁵ Λεοφές ή λουφές=μισθός, μισθοτροφοδοσία, τουρκ. ulufe.

⁶⁶ χάρτζι βιλαετιού=Δαπάνη για το βιλαέτι (Γενική Διοίκηση) του Μοναστηριού όπου υπαγόταν διοικητικά ο καζάς Ανασελίτσας.

⁶⁷ Δαπάνη για εφεδρικό στρατό.

⁶⁸ Φαίνεται ότι ήταν επιπρόσθετος φόρος του βεζύρη.

21	>>	Σαρκτοσίδες και βάγιας	650
22	>>	Έξοδα Σκόδρας ⁶⁹	9781,10
23	1836	Μπομπαρσιλίκι ⁷⁰ και άλλους χιντιγάδες	1527
24	>>	Χιντεγές βεζύρη	2000

Πηγή για τη σύνταξη του παραπάνω πίνακα :Το υπ' αριθ.180 λυτό έγγραφο του Αρχείου Ζουπάν Μωραϊτή,της Μανούσειας Βιβλιοθήκης Σιάτιστας ,No 1 (Λογαριασμός Θεοχάρη) 1833-1835 και το υπ' αριθ. 183 λυτό έγγραφο No 2 καταγραφής εξόδων από 14 Φεβρουαρίου έως τέλος Φεβρουαρίου 1836.

Στον πίνακα καταχωρήθηκαν οι φόροι με τους οποίους επιβαρύνθηκε η κοινότητα της Σιάτιστας την περίοδο εκείνη. Εξακολουθεί να γίνεται εφαρμογή της εκμίσθωσης των φόρων. Αργότερα στις περιόδους των μεταρρυθμίσεων του 1839, και του 1856 παρότι καταργείται ρητά βάσει του ισχύοντος νόμου , σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα ,εξακολουθεί η δωροδοκία⁷¹.Η φορολογία αυτή το 1855 τη βλέπουμε να εφαρμόζεται και στο Κριμίνι ,όπου στο κατάστιχο του παπα-Δημήτρη το ιλιτζάμι του (ενοίκιο σε χωράφια του δημοσίου) ήταν 205 γρόσια⁷².Πότε καταργήθηκε ο φόρος μαχτού στον καζά Ανασελίτσας δε μας είναι γνωστό. Στο φορολογικό κατάστιχο του Κωνσταντσκου(Αυγερινού) του 1896 ο φόρος αυτός αναγράφεται και μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ,ότι ο φόρος αυτός συνεχίστηκε και τα επόμενα χρόνια. Οφειλόταν δε σε διάφορους παράγοντες.Οι λόγοι κατάργησης του μαχτού,ως απρόσφορο, στη Μάνη το 1891 οφείλονταν στα προβλήματα που δημιουργούσε ο ελαττωμένος πληθυσμός της που προσπαθούσε να ανταποκριθεί στις αμετάβλητες φορολογικές του υποχρεώσεις⁷³. Η μειωμένη

⁶⁹ Σκόδρας : Πρόκειται για τον Μουσταή ή Μουσταφά πασά της Σκόδρας.Έλαβε μέρος στην επιχείρηση της Δυτικής Στερεάς Ελλάδας το 1823 και ενώθηκε με τον Τζελαλεντίν πασά στο Καρπενήσι,Βλ. Απόστολος Ε.Βακαλόπουλος,*Ιστορία του Νέου Ελληνισμού* ΣΤ'τόμος, εκδ.Ηρόδοτος,Θεσσαλονίκη 1982,σ.569.

⁷⁰ Μπομπαρσιλίκι=μισθός του Μπουμπασίρη του σουλτανικού επιθεωρητή (τουρκ.μπύbasir ή bübasir).

⁷¹ Νικολάου Πανατζοπούλου, «Τα προνόμια ως πολιτιστικός παράγων εις τας σχέσεις χριστιανών μουσουλμάνων»,*Επιστημονική Επετηρίς Σχολής Νομικών και Οικονομικών επιστημών τ.Θ'(Ανάπτυξη)*,Θεσσαλονίκη 1975,σ.86.

⁷² Νίκος Καλογερόπουλος,*Ραντοβίσι-Ροδοχώρι*,ό.π. ,σ.142.

⁷³ Κώστας Κόμης , «Ο κατ' αποκοπήν φόρος της Μάνης,17ος-18ος αιώνας»,*Τα ιστορικά τόμος ένατος*, 16(1992),σ.25,σημ.12.

παραγωγή ,λόγω του αγόνου εδάφους και η μείωση του πληθυσμού λόγω μετακίνησης επαγγελματιών είτε στα ενδότερα είτε στην Πόλη, καθώς και η αποδημία στο εξωτερικό,προπάντων στην Αμερική,τέλος 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα, είναι οι κύριοι λόγοι κατάργησης του μαχτού,γιατί στα υπάρχοντα αρχεία δεν αναγράφεται ο φόρος αυτός την περίοδο αυτή.

δ)Έκτακτοι φόροι

Εκτός από τους φόρους που προαναφέρθηκαν οι κάτοικοι του καζά επιβαρύνονταν και με ποικίλα άλλα δασύματα.Σημαντικές πληροφορίες περιέχονται σε ανέκδοτα κείμενα, καθώς και στο αναλυτικό κατάστιχο του Αυγερινού .Οι κυριότεροι έκτακτοι φόροι ήταν οι εξής:

1) ihtissab

Ο φόρος ihtissab ήταν έμμεσος φόρος και περιελάμβανε το φόρο των Δερβενίων που εισπραττόταν από τους φύλακες αυτών, οι οποίοι σε συνεργασία με διάφορες ληστρικές ομάδες καθόριζαν το ποσόν της φορολογίας ,που ήταν υπέρογκος για τους εμπόρους.Ο φόρος δε στο σαντζάκι Κορυτσάς το 1855 ανερχόταν σε 269.55 πιάστρα⁷⁴.Ανάλογο φόρο πλήρωναν και οι αγωγάτες της Σιάτιστας που μετέφεραν κρασί⁷⁵.Σύμφωνα με την αναφορά του Χρήστου Κατσίκα⁷⁶ κατά τον Τουρκοενετικό πόλεμο (1671-1718) συστήθηκε, χωρίς να αποκλείεται η σύστασή του και νωρίτερα, στη θέση «Νταμπούρι» του Βυθού ένας σταθμός οδοφυλακής (Ντερβένι) για την προστασία των από εκεί διερχομένων περαστικών,γιατί ήταν σταυροδρόμι, όπου ανταμώνονταν οι δρόμοι από τη Φτέρη⁷⁷, Ζουπάνι,(Πεντάλοφο), Ντόλο (Βυθό), Κωνσταντσικο (Αυγερινό), Μπουρμπουτσικό (Επταχώρι) και άλλων γειτονικών χωριών. Η τοποθεσία αυτή ήταν φυλάκιο του σταθμού. Εξαιτίας των αυθαιρεσιών και εκβιασμών των ντερβεναγάδων του σταθμού, οι οποίοι καθόριζαν τους φόρους ανάλογα με την προτίμησή τους,

⁷⁴ Κων/νος Βακαλόπουλος, «Πολιτική και οικονομική δομή...»,ό.π.,σ.188.

⁷⁵ ΑΖΜ,έγγραφο 183 για τη χρονική περίοδο από 1 Μαΐου έως τέλος Ιουνίου 1836.,όπου στις 29 Μαΐου 1836 η σημείωση: «διά ένα φόρτωμα κρασί τον κυρ κώσταν 60 γρ.,κυράν μέ χεϊρ :κώκα και διά τά δερμάτια και ντερβένη 35».

⁷⁶ Αρχείο Χρήστου Κατσίκα,ό.π.

⁷⁷ Φτέρη=Τοποθεσία όπου και αγροικίες ,κοιλάδα στους νοτιοανατολικούς πρόποδες της πιο ψηλής κορυφής του Βοφου Όρους «Αι-Λιάς», που έχει υψόμετρο 1810 μέτρα.

αναγκάστηκαν οι αγροτοκτηνοτρόφοι του παλιοχωριού της Φτέρης να μετοικήσουν στο Βυθό. Στις σημειώσεις του ο Χρήστος Κατσικάς αναφέρει ότι είχε στην κατοχή του αίτηση των καλογήρων της Μονής της Αγίας Τριάδας προς τον επόπτη των Ντερβενίων, πασά της περιοχής, όπου αναγράφει ότι του φιλούσαν το χρυσό μέσσι=περιπόδιο των ποδιών του και τον παρακαλούσαν να αφήσει να περάσουν ελεύθερα (χωρίς την καταβολή διοδίων) τα γιδοπρόβατα της Μονής και τοποθετεί χρονολογικά την αίτηση πριν το 1820⁷⁸. Από το ημερολόγιο του παπα-Νικόλα Κουκόλη μαθαίνουμε ότι ο φόρος των Ντερβενίων κυμαινόταν. Αλλού ήταν 2,20, αλλού 5 και αλλού 10 γρόσια και οι τιμές διαμορφώνονταν ανάλογα με την απόφαση των ντερβεντζήδων. Ο ίδιος πάλι αναφέρει ότι το 1863 ο σουλτάνος Αμπντούλ Αζίζ έδωσε διάταγμα να καταργηθεί ο φόρος ντερβενίων⁷⁹.

Συμπερασματικά, μπορούμε να ισχυριστούμε, ότι τα κατά τόπους φορολογικά φυλάκια (Ντερβένια) ήταν τόσο καταπιεστικά για τους ραγιάδες, λόγω του ιδιαίτερου φόρου (διόδια για τους ίδιους και τα ζώα τους, παροχή τροφής από τα γειτονικά χωριά), ώστε να αναγκάζουν τους κατοίκους των πλησιόχωρων οικισμών να αναζητούν καινούριες πατρίδες, όπως συνέβη με το πλησιόχωρο παλιοχώρι Φτέρη, που έτυχε να βρίσκεται κοντά σε φορολογικό φυλάκιο.

2) Φόρος για άχυρα, ξύλα, βούτυρο, κεριά

Οι κάτοικοι ήταν υποχρεωμένοι να δίνουν ένα ποσό, άγνωστο πόσο, για βούτυρο, άχυρο, ξύλα, κεριά κλπ. Σημαντική πληροφορία για τη φορολογία αυτή μας δίνουν πάλι οι λογαριασμοί εξόδων της κοινότητας Σιάτιστας. Σύμφωνα με το λογαριασμό του Θεοχάρη του 1834, τον Οκτώβριο, η κοινότητα αγόρασε 150 οκάδες βούτυρο προς 3,20 γρόσια την οκά και επιβαρύνθηκε με το ποσό των 525 γροσίων. Άλλη ποσότητα βουτύρου 120 οκάδων αγοράστηκε και στάλθηκε στην Καστοριά προς 4,30 γρόσια και κόστισε συνολικά 570 γρόσια. Επί πλέον, άλλες 80 οκάδες βούτυρο προς 3,25 γρόσια συνολικής αξίας 290 γροσίων αγοράστηκαν και στάλθηκαν, όπως και οι άλλες ποσότητες στα Μπιτόλια (Μοναστήρι)⁸⁰, πρωτεύουσα του βιλαετιού. Φαίνεται, όμως, ότι το βούτυρο ζυγίζοταν και αν

⁷⁸ Αρχείο Χρήστου Κατσικάς, Σημειώσεις..

⁷⁹ Γιάννη Τσάρα, «Το ανέκδοτο ημερολόγιο του παπα-Νικόλα Κουκόλη απ' το Λιμπόχοβο της Δυτ. Μακεδονίας (1817-1926)», *Μακεδονικά*, 8(1968), ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1968, σ.269.

⁸⁰ Αρχείο Ζουπάν Μωραΐτη, υπ' αριθ. 180 Λογαριασμός, ό.π.

έβγαινε έλεμμα, τότε η κοινότητα επιβαρυνόταν με το ποσόν του ελείμματος⁸¹. Σκόρπιες αναφορές για 6 φορτώματα ξύλα προς τους ζαμπίτες⁸² υπάρχουν⁸³. Αλλού πάλι η αναφορά για κριθάρι στους ίδιους: 16 οκ., 18 οκ., 35 οκ., (για 12 πράγματα=ζώα), 48 οκ. προς 20 (παράδες την οκά), 6 οκ., για άχυρο: 30 οκ., 80 οκ., 50 οκ. (προς 5 παράδες την οκά), 10 οκάδες.⁸⁴ Για κεριά και για είδη πρώτης ανάγκης (ψωμί, ρύζι, ελιές, καφές, βούτυρο, τυρί), επιβαρυνόταν η κοινότητα της Σιάτιστας για τους σπαχήδες τον Απρίλιο του 1836⁸⁵, καθώς επίσης και για τους ζαμπιτάδες Σουλεϊμάναγα και Μουσταφάναγα το Φεβρουάριο του 1836⁸⁶.

3) Ιλιάμι

Το ιλιάμι⁸⁷ ήταν ο φόρος που πλήρωναν οι κάτοικοι για κοινοποίηση δικαστικών αποφάσεων. Από το Αρχείο των αδελφών Γραμματικού το Μάιο του 1820, παίρνουμε την πληροφορία, ότι η κοινότητα της Βλάστης επιβαρύνθηκε με τα εξής ποσά: στον κατή Τζιομαϊά για ένα ιλιάμι στην Κων/πολη με το ποσόν των 100 γροσίων, με 2000 γρόσια για ιλιάμι της χώρας προς τον βεζύρη Γκαβανόζογλου στα Μπιτόλια (Μοναστήρι), με το ποσόν των 2000 γροσίων για ένα άλλο ιλιάμι για την Κων/πολη⁸⁸. Το 1858 η κοινότητα του Διλόφου για αγορά της κτηματικής περιοχής του παλιοχωριού Τσέρου πλήρωσε 30.000 γρόσια και για τον Ιεροδικαστή για το ιλιάμι (απόφαση Ιεροδικείου 1600 και για άλλα έξοδα άλλα 400 γρόσια⁸⁹). Το ίδιο αρχείο μας πληροφορεί ότι ο καζάς Ανασελίτσας πλήρωσε για ιλιάμι συνολικά

⁸¹ Στο ίδιο ,ό.π., όπου και η αναφορά «από :6:οκάδες βούτηρο φήρα από 150:οκάδες προς:3:20: Γρ. 21».

⁸² Ζαμπίτες=χωροφύλακες.

⁸³ Στο ίδιο ,ό.π., Λογαριασμός υπ' αριθ. 183. του 1836.

⁸⁴ Στο ίδιο ,ό.π., Λογαριασμός εξόδων φύλλο Νο1 από 14 Φεβρουαρίου έως τέλος Φεβρουαρίου 1836.

⁸⁵ Στο ίδιο ,ό.π., Λογαριασμός υπ' αριθ, 183, Νο 2 έγγραφο Απριλίου 1836.

⁸⁶ Στο ίδιο ,ό.π., Λογαριασμός υπ' αριθ. 183 ,φύλλο Νο 1 14 Φεβρουαρίου έως τέλος Φεβρουαρίου 1836 .

⁸⁷ Ιλιάμι=το -a-i-iliām (λέξη τουρκ.)=γνωστοποίηση, δικαστική απόφαση.

⁸⁸ Ιωάννη Βασδραβέλλη, «Το Αρχείον...»ό.π., σ.196.

⁸⁹ Γιάννη Τσάρα, «Το ανέκδοτο ημερολόγιο ...»,ό.π., σ.268.

το 1836 , 2165 γρόσια⁹⁰. Συγκρινόμενο το ποσό αυτό με τα ποσά που καταβλήθηκαν για υλιάμι των άλλων καζάζων του βιλαετιού Μοναστηρίου θεωρείται από τα υψηλότερα σε σχέση με την πληθυσμιακή κατάσταση του καζά, όπως αναφέρεται στο παραπάνω αρχείο των αδελφών Γραμματικού.

4) Νοφούζι

Το νοφούζι ήταν ένας φόρος τον οποίο επιβαρυνόταν οι κοινότητες και καταβαλλόταν από κάθε οικογένεια. Ένα από τα ουσιαστικά γνωρίσματα του οικισμού ήταν η μόνιμη εγκατάσταση πληθυσμού (νοφούς) στο εσωτερικό ενός οριοθετημένου τόπου, που ήταν επίσημα αναγνωρισμένο από την κεντρική εξουσία. Όσες κοινότητες διαθέτανε την αναγνώριση αυτή ήταν εγγεγραμμένες σε αρχεία⁹¹. Αναφέρεται το 1836 στη Σιάτιστα στον κατάλογο εξόδων της κοινότητας το νοφούζι κάποιου Παπακωνσταντίνου το ποσόν των 200 γροσίων⁹² και αλλού πάλι «...διά Νοφούζ από λογαριασμόν παπαγώρα 228 γρ»⁹³. Στο Δίλοφο το νεφούζι (δηλαδή στεφανιάτικο) , όπως το χαρακτηρίζει ο παπα-Νικόλας Κουκόλης στο ημερολόγιό του, η εισφορά για το στέφανο ήταν 13 γρόσια το 1877 και η κοινότητα επιβαρύνθηκε με το ποσόν των 1300 γροσίων , μια και αναγραφόταν 100 οικογένειες⁹⁴. Το 1879 το στέφανο στην παραπάνω κοινότητα έγινε 30 γρόσια και πλήρωσε η κοινότητα το ποσόν των 3000 γροσίων⁹⁵.

5) Αζλίκια του κατή

Από την καταγραφή εξόδων του Απριλίου του 1836 της κοινότητας Σιάτιστας παρατηρούμε ότι η παραπάνω κοινότητα επιβαρύνθηκε με το ποσόν των 300 γροσίων δια αζλίκια (αιλίκια) στον κατή εφέντη 6 προς 50=300 γρόσια⁹⁶. Πρόκειται για την αμοιβή του κατή που εκδίκασε διάφορες

⁹⁰ Στο ίδιο β.π., σ.230, Η σημείωση δεν έχει ημερομηνία . Ακολουθεί όμως τη σειρά των σημειώσεων του 1836 , που μας πείθει ότι χρονολογικά η σημείωση ανήκει στο 1836.

⁹¹ Μιχάλης Κοκολάκης, *Το ύστερο Γιαννιώτικο πασαλίκι* ,(Διδακτορική διατριβή), Αθήνα 1993, σ.211.

⁹² *AZ M*, υπ' αριθ.184 Λογαριασμός Μαΐου 1836.

⁹³ Στο ίδιο, β.π., Λογαριασμός 183 από 1^{ης} Μαΐου έως τέλος Ιουνίου 1836.

⁹⁴ Γιάννη Τσάρα, «Το ανέκδοτο ημερολόγιο...», β.π., σ.271.

⁹⁵ Στο ίδιο β.π., σ.274.

⁹⁶ *AZM*, υπ' αριθ.183 Λογαριασμός Νο 2 , 3 Απριλίου 1836.

υποθέσεις. Αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός του ότι ανέλαβε η κοινότητα να αγοράσει 2 σιουτζούκια⁹⁷ για τον κατίπη⁹⁸ αξίας 2,20 γροσίων για να γράφει γρήγορα τους τεσκερέδες⁹⁹ «να μην εμποδίζονται οι άνθρωποι»¹⁰⁰. Το πότε καταργήθηκε ο φόρος αυτός δε μας είναι γνωστό.

6) Διάφορα

Στην κατηγορία αυτή υπάγονται διάφορες επιβαρύνσεις από τις οποίες σπουδαιότερες είναι οι εξής: Για το φόνο αξιωματούχων Τούρκων ήταν υποχρεωμένη η κοινότητα να επιβαρύνεται με ανάλογο ποσόν αποζημίωσης, το οποίο καθόριζε η εξουσία, ώστε να διευθετηθεί το θέμα. Έτσι, επιβαρύνθηκε η κοινότητα της Βλάστης με το ποσόν των 250 γροσίων για τον σκοτωμένο στην Πέλκα (Πελεκάνο) και Βίλιανη¹⁰¹. Αλλού, πάλι, υπάρχει αναφορά στο λογαριασμό εξόδων της κοινότητας Σιάτιστας, για τα άλογα του βεζύρη, όπου δαπανήθηκε το ποσόν των 805 γροσίων¹⁰², για τους χαρατζήδες, επίσης, υπήρχε ιδιαίτερη επιβάρυνση¹⁰³. Ο χαρατζής Χουσεϊν της Σιάτιστας εισέπραξε το ποσόν των 74,12 γροσίων για το μήνα Απρίλιο του 1836 σύμφωνα με απόφαση των πασάδων¹⁰⁴. Η κοινότητα, ακόμη, ήταν υποχρεωμένη να προμηθεύει με πέρδικες τους μπέτηδες. Ενδεικτική είναι η αναφορά του λογαριασμού του Απριλίου του 1836 της

⁹⁷ Σιτζούκια (σιουτζούκια) = γλύκισμα που γίνεται από καρύδια που περνιούνται σε κλωστή καλύπτονται με μπουσταλευριά και στη συνέχεια ξεραίνονται στον ήλιο.

⁹⁸ Κιατίτης = από την τουρκ. λέξη kâtib = γραμματέας, συμβολαιογράφος.

⁹⁹ τεσκερέδες = εξοφλητικές αποδείξεις.

¹⁰⁰ AZM, Λογ. 183, No 2 από 1^η Απριλίου έως τέλος Απριλίου 1836.

¹⁰¹ Ιωάννη Βασδραβέλλη, «Το Αρχαίον...», ό.π., σ.217, όπου αναφέρει τη Βίνιανη το σημερινό Λευκάδι. Πρόκειται για λάθος αντιγραφή του ονόματος Βίλιανη, που είναι περιοχή γειτονική με τον Πελεκάνο, γιατί η Βίνιανη που αναγράφεται στις σημειώσεις απέχει αρκετά από τον Πελεκάνο και η φράση «διά τον σκοτομένον Πέλκα και Βίνιανη» αυτό αποδεικνύει. Η Βίλιανη, ως μικροοικισμός, υπήρχε το 1859, γιατί αναφέρεται ως μικροχωριουδάκι. Βλ. Β. NIKOLAIDY, *TURQUIE CONTEMPORAINE*, PARIS 1859, s. 255.

¹⁰² AZM, Λογαριασμός υπ' αριθ. 180 του 1833.

¹⁰³ Ο χαρατζής για 2 μήνες, ήτοι από 1^{ης} Μαΐου έως τέλος Ιουνίου, επιβάρυνε την κοινότητα Σιάτιστας με το ποσόν των 199,32 γροσίων για φαγητό, ξύλα, κεριά, Βλ. *Αρχαίο Ζουπάν*, ό.π., Λογαριασμός υπ' αριθ 183 Μάιος-Ιούνιος 1836.

¹⁰⁴ Στο ίδιο, ό.π., Λογ. 183 No 2.

παραπάνω κοινότητας η οποία για μία πέρδικα στον Σιαχήμπεη δαπάνησε 25 γρόσια και μια δεύτερη για τον Ορχάνμπεη άλλα 30 γρόσια¹⁰⁵.

Η μη αναγραφή των οφειλόμενων φόρων στους κατά τόπους μπέηδες, στο χωριανικό τεφτέρι, ήταν μεγάλη αμέλεια. Για τούτο και επιβαρυνόταν η κάθε κοινότητα, για την αμέλεια αυτή, με βαρύ πρόστιμο (τζερεμέ). Το 1852 αναγκάστηκε η κοινότητα του Διλόφου να πληρώσει πρόστιμο 3225 γροσίων στους Βροστιανίτες¹⁰⁶ αγάδες, γιατί δεν είχαν γραμμένο στο χωριανικό τεφτέρι τους οφειλόμενους φόρους¹⁰⁷. Άλλα δοσίματα ήταν: των κираτζίδων για τη μεταφορά βούτυρου στην έδρα του βιλαετιού του Μοναστηρίου και στην έδρα του καζά στην Καστοριά, που υπαγόταν διοικητικά η Σιάτιστα τότε, καθώς και για τη μεταφορά του φόρου των κρασιάτικων στα Μπιτόλια¹⁰⁸.

Στην καταγραφή εξόδων από 1^{ης} Μαΐου έως τέλος Ιουνίου (2 μήνες) του 1836 αναγράφονται και διάφορες άλλες επιβαρύνσεις της παραπάνω κοινότητας που τις παραθέτουμε πιο κάτω¹⁰⁹. Κάποιος Γιαννάκης Γραμματικός επιφορτίζεται από την κοινότητα να μεταφέρει το ποσόν των 4000 γροσίων στον μπέη της Καστοριάς. Για τη μεταφορά των γροσίων στην Καστοριά η κοινότητα χρησιμοποιούσε κираτζίδες. Αναφέρονται οι: Χουσεϊν που πήγε με το φορολογικό τεφτέρι στην Καστοριά και το δρομολόγιό του στοίχισε 12 γρόσια. Οι κираτζίδες: Παπακωνσταντίνου, Λελιούκης, που πήραν την ίδια αμοιβή. Οι Μπάρμπαρας, Κουκούλης πήραν 6 γρόσια αμοιβή, μισό αγώγι, γιατί τους κάλεσε ο μπέης στην Καστοριά. Συνολικά το δρομολόγιο του Ζάχου Δούκα που πήγε με εντολή του προεστού Παπαγόρα στην Καστοριά στοίχισε 14 γρόσια (8 γρόσια μέχρι Καστοριά και 6 στην επιστροφή).

Από 29 Μαΐου μέχρι 18 Ιουνίου του 1836 οι κираτζίδες Μπάρμπαρας, Δημήτριος Τζαρλαμάνης, Κουκούλης πληρώνονταν με το ποσόν των 2,20 γροσίων ημερησίως για τον κόπο τους εισπράττοντας, συνολικά, το ποσόν των 52,20

¹⁰⁵ Στο ίδιο ό.π. Η Σιάτιστα, εκτός του περίφημου κρασιού της, είχε και πλούσιο κυνήγι, όπως αναφέρει ο Ληκ. Μάλιστα, «Τους λαγούς τους κυνηγούσαν χωρίς ζαγάρια. Το χειμώνα τους σκότωναν με τα ραβδιά». Βλ. Κυριάκου Σιμόπουλου, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1800-1810*, Αθήνα 1985, σ. 390, σημ. 1.

¹⁰⁶ Βροστιανίτες αγάδες= Από τη Βρόστιανη σημερινό χωριό Άγιοι Ανάργυροι.

¹⁰⁷ Γιάννη Τσάρα, «Το ανέκδοτο ημερολόγιο...», ό.π., σ. 266.

¹⁰⁸ ΑΖΜ, ό.π., Λογαριασμός Θεοχάρη υπ' αριθ. 180/1834.

¹⁰⁹ Στο ίδιο ό.π., Λογαριασμός εξόδων υπ' αριθ. 183/Μάιος-Ιούνιος 1836.

γροσίων. Οι κिरατζήδες Χουσεΐν-Παπακωνσταντίνου -Λελιούκης πληρώθηκαὶ ἀπὸ τὴν κοινότητα με τὸ ποσὸν τῶν 88 γροσίων , γιὰ τὸ δρομολόγιό τους, Σιάτιστα-Καστοριά-Μπιτόλια καὶ ἐπιστροφή σὴν Καστοριά. Μέσα σὸ ποσὸν αὐτὸ συμπεριλαμβανόταν καὶ τὸ καλίγωμα τῶν ἀλόγων¹¹⁰. Γιὰ τοὺς 9 μπαλτατζήδες¹¹¹ ἐπιβαρύνθηκε ἡ κοινότητα γιὰ τὴν ἐργασία τους γιὰ ἓνα μῆνα, ἀπὸ 22 Μαΐου ἕως 22 Ἰουνίου τοῦ 1836, με 90 γρόσια τὸν καθένα, συνολικά δε 810 γρόσια. καὶ γιὰ τὴν ἀγορά τῶν τσεκουριῶν που τοὺς δόθηκαν ἄλλα 49 γρόσια¹¹². Ἡ μεταφορά πάλι διάφορων ἀρτζοχαλιῶν¹¹³ ἢ ἄλλων ἐγγράφων τῆς κοινότητος πρὸς τὴν κεντρικὴ διοίκηση ,τῆς Καστοριάς τότε, καθὼς καὶ ἡ συνοδεία τοῦ σουλτανικοῦ ἐπιθεωρητῆ (Μπουμπασίρη) ἐπιβάρυναν τὴν κοινότητα με 4 γρόσια τὴν ἡμέρα καὶ συνολικά γιὰ 5 μέρες με 20 γρόσια ,τὸ δε ἐξόδο τοῦ ἀλόγου γιὰ τροφή του , στοίχισε 5 γρόσια¹¹⁴.

Γιὰ τὸ μέτρημα τῶν ἀμπελιῶν, ὥστε νὰ ἀποδοθεῖ ὁ ἀνάλογος φόρος, ἀπαιτήθηκαν 1400 περίπου γρόσια καὶ δόθηκαν σὲ κάποιον Ζάχο γιὰ τὴν ἐργασία αὐτῆ¹¹⁵. Οἱ ἀρματολοὶ, που ἀναφέρονται σὲ ἐγγράφα τῶν ἐξόδων τῆς κοινότητος Σιάτιστας, ἐπιβάρυναν τὴν κοινότητα με ἓνα μεγάλο ποσὸ γιὰ τὴν φύλαξη τῶν ἀμπελιῶν. Ἐτσι ,γιὰ τοὺς ἀρματολοὺς που φύλαγαν τὴ νύχτα, ἀπὸ τρύγο σὲ τρύγο, ἐπιβαρυνόταν ἡ κοινότητα με τὸ ποσὸν τῶν 1670 γροσίων, γιὰ δε τοὺς ἀρματολοὺς τῆς ἡμέρας καὶ γιὰ 6 μῆνες ἐπιβαρυνόταν με 1200 γρόσια¹¹⁶. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι ἡ φύλαξη τῶν ἀμπελιῶν γιὰ ὅλο τὸ 24ωρο ἦταν ἐπιβεβλημένη ,γιὰτὶ ἀνά πάσα στιγμή τα ἀμπέλια ἦταν σὲ ἔλεος τῶν κλεφτῶν, οἱ ὁποῖοι δε δίσταζαν νὰ κλέβουν, προπάντων τὴ νύκτα, τὴ σοδειά κι ἔτσι κινδύνευαν οἱ καλλιεργητῆς νὰ μείνουν χωρὶς ἔσοδα, ἀφοῦ τα προϊόντα τῶν ἀμπελιῶν ἦταν τὸ κύριο ἔσοδο τὴν περίοδο ἐκείνη. Σύμφωνα ,με τὸ Λ.Θ.Χουμανίδη, οἱ ἀρματολοὶ που διορίζονταν ἀπὸ τοὺς προκρίτους καὶ ἦταν ἀμειβόμενοι ἀπὸ τὴν κοινότητα , δε δίσταζαν νὰ χρησιμοποιοῦν ἐκβιασμούς καὶ κάθε βία προκειμένου νὰ εἰσπράξουν τα τέλη ἀπὸ τα διερχόμενα φορτία καὶ τὴν ἀμαξες. Τα τέλη αὐτὰ κυμαίνονταν ἀπὸ 2-4 γρόσια καὶ ἔφταναν

¹¹⁰ Στὸ ἴδιο .ὄ.π.

¹¹¹ Μπαλτατζήδες=ξυλοκόποι.

¹¹² AZM., ὄ.π.

¹¹³ ἀρτζοχάλι=ἀναφορά ,αἴτηση.

¹¹⁴ Στὸ ἴδιο ὄ.π. ,λογ. Νο 2,183/ Μάιος -Ἰούνιος 1836.

¹¹⁵ Στὸ ἴδιο, ὄ.π. ,Λογ.υπ'αριθ. 184/Μάιος 1836.

¹¹⁶ Στὸ ἴδιο ,ὄ.π.

μέχρι 6 γρόσια¹¹⁷. Σε διάφορα φορολογικά τεφτέρια γίνονται αναφορές για γυφτοχάρτζια. Στο αρχείο των αδελφών Γραμματικού της Βλάστης, η σημείωση, για: «γυφτοχάρατζια Μπλατζιού 15»¹¹⁸, καθώς και από το λογαριασμό εξόδων της Σιάτιστας, η σημείωση, για μια οκά ψωμί για το γύφτικο χαρατζού¹¹⁹. Πρόκειται, κατά τη γνώμη μας, για ελαφρύτερα δοσίματα που τα ονόμαζαν γυφτοχάρτζια.

Θα ήταν παράλειψη, να μην αναφέρουμε και το «αγαλίκι», το οποίο ήταν ένα από τα δοσίματα για την προστασία που παρείχαν στις κοινότητες οι κατά καιρούς τοπάρχες μπέηδες και αγάδες. Μάλιστα η κοινότητα Βλάστης το 1820 επιβαρύνθηκε με το ποσόν των 2050 γροσίων, για αγαλίκι δύο χρόνων, που έδωσε στον Μπεκήρ Μπέη στο Λιαψίστι¹²⁰. Το «αγαλίκι» ήταν συνηθισμένη φορολογική επιβάρυνση στα περισσότερα χωριά του καζά την οποία έπαιρναν είτε οι Τούρκοι μπέηδες είτε οι Αλβανοί μπέηδες και αγάδες, οι οποίοι λυμαίνονταν την περιοχή, ιδίως οι τελευταίοι. Αλλά και σ' άλλες περιοχές, όπως της Κόνιτσας, διατελούσαν υπό την τυραννία, ιδίως των Αλβανών τοπαρχών, οι οποίοι διατηρούσαν τα «αγαλίκια» και «σουμπασλήκια» σε τέτοιο βαθμό, ώστε να αναγκάσουν τον Μεχμέτ Ρεσίτ πασά να εκδώσει σχετικό μπουγιουρδί με ημερομηνία 4 Δεκεμβρίου 1830, σύμφωνα με το οποίο απαλλάσσονταν τα χωριά της Κόνιτσας εις το εξής από τα δοσίματα αυτά¹²¹.

¹¹⁷ Λ.Θ.Χουμανίδη, ό.π., σ. 388.

¹¹⁸ Ιωάννη Βασδραβέλλη, «Το αρχείο...», ό.π., σ. 217.

¹¹⁹ ΑΖΜ, λογ. υπ' αριθ. 185/23 Ιουλίου 1836.

¹²⁰ Ι. Βασδραβέλλη, ό.π., σ. 205.

¹²¹ Δημήτριος Ελ. Ράπτης, «Διοικητικοί θεσμοί επί τουρκοκρατίας στην επαρχία Κονίτσης», *Η επαρχία Κόνιτσας στο χώρο και το χρόνο. (Εισηγήσεις στο Α' Επιστημονικό Συμπόσιο) Ανάπτυξη*, εκδ. Δήμος Κόνιτσας-Πνευματικό Κέντρο, Κόνιτσα 1996, σ. 336. Οι κάτοικοι για να αποφύγουν την αλλαξοπιστία, τις βιαιοπραγίες των σπαχήδων και να διατηρήσουν την ιδιοκτησία τους, κατέφευγαν στους κατά τόπους ισχυρούς μπέηδες και αγάδες και ζητούσαν την προστασία τους έναντι σχετικής αμοιβής. Πολλές φορές πάλι ζητούσαν την προστασία της βασιλομήτορας (Βαλιδέ Σουλτάνας). Έτσι καθιερώθηκε το «αγαλίκι». Αυτή η εισφορά συνηθιζόταν στα ρωμαϊκά χρόνια και πέρασε αργότερα στο Μεσαίωνα και στη φεουδαρχική εποχή ονομαζόταν *commendato* ή και γερμανικά «*apundium*», βλ. Δημήτριος Ράπτης, ό.π., σημ. 34. Το «αγαλίκι», καθιερώθηκε στα χωριά του Ζουπανίου από τον Αλή πασά, όπως προαναφέρθηκε.

7) Εξόφληση δανείων

Η κατηγορία αυτή είχε ,όπως φαίνεται, μεγάλη επιβάρυνση στους κατοίκους μιας κοινότητας. Έτσι η Σιάτιστα ήταν αναγκασμένη να πληρώσει διάφορο (τόκο) για τη μεγάλη ομολογία Ιουνίου του 1836, 4500 γρόσια ,για τη μικρή ομολογία 375 γρόσια ,διάφορο επίσης μιας ομολογίας 4000 γροσίων 400 γρόσια έως του Αγίου Δημητρίου. Δάνεια επίσης από τον Χασάνμπεη 4000 γροσίων, 7000 για 2 ομολογίες του Σιαχήμπεη ¹²² καθώς και διάφορο αυτών ,610 γροσίων περίπου, μέχρι του Αγίου Δημητρίου ¹²³. Για να ανταπεξέλθει στα φορολογικά δοσίματα η παραπάνω κοινότητα δανειζόταν διάφορα ποσά για να καλύψει τις ανάγκες της, Ενδεικτική είναι η σημείωση στο λογαριασμό εξόδων του 1833 «διά κουραμάδες ¹²⁴ 2210 γρόσια» ¹²⁵. Σε διάφορες χρονικούς περιόδους (1822-1827) αναγκάστηκε η κοινότητα της Βλάστης να υπογράψει ομολογίες με διάφορο που κυμαινόταν από 200 έως 4.620 γρόσια ¹²⁶. Τα ποσά αυτά ήταν δυσβάσταχτα για τους κατοίκους μιας κωμόπολης ή ενός οικισμού.

ε) Άλλες επιβαρύνσεις

Εκτός ,από τους συνηθισμένους φόρους που επιβάλλονταν από το Σουλτάνο και τον τοπάρχη , υπήρχαν και άλλοι φόροι, που καλούνταν ,συνήθως, οι κάτοικοι να πληρώσουν. Αυτοί ήταν:

1) Δεσποτικά δοσίματα

Όλοι οι χριστιανοί υπήκοοι του Σουλτάνου ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν ένα ποσό κάθε χρόνο για το Δεσπότη τους. Στο Κριμίνι ,συναντούμε το φόρο αυτό στο κατάστιχο του παπα-Δημήτρη το 1855 με το όνομα «Δεσποτικά» ¹²⁷,

¹²² Σιαχήμπεης =Τοπάρχης του καζά Καστοριάς στον οποίο υπαγόταν διοικητικά τότε η Σιάτιστα, Βλ. Καλινδέρη Μιχαήλ, *Σημειώματα*, ό.π., σ. 50, Πάντως το 1841 ήταν τοπάρχης Καστοριάς ,σύμφωνα με την επιστολή του Γ. Νιόπλιου από την Κων/πολη, Βλ. Δημήτριος Γ. Σιάσιος, «Η Σιάτιστα...», ό.π., σ. 26.

¹²³ *AZM*, για τους τόκους, ομολογίες, δάνεια, των παραπάνω αναφερομένων υπ' αριθ, 184 Λογ. Μαΐου 1836.

¹²⁴ κουραμάδες = δανειστές.

¹²⁵ *AZM*, ό.π., Λογ, υπ' αριθμ. 180./1833.

¹²⁶ Ιωάννη Βασδραβέλλη, «Αρχείο...», ό.π., σ. 186-189.

¹²⁷ Νίκος Καλογερόπουλος, *Ραντοβίσι...*, ό.π., σ. 142.

με επιβάρυνση 86 γροσίων και αλλού «δεσποτικά 18,εμπατική¹²⁸ το δεσπότη 10,φιλότιμο του δεσπότη 10»¹²⁹.Στον Αυγερινό η επιβάρυνση για το φόρο του δεσπότη ανερχόταν το 1896 στο ποσόν των 6 γροσίων ανά οικογένεια¹³⁰.Ο φόρος αυτός είχε καθιερωθεί από παλιά,γιατί σε αναφορά του ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδας Ιωάσαφ και μετέπειτα πατριάρχης Αχριδών ,στον οποίον υπαγόταν η επισκοπή Ανασελίτσας και Σισανίου το 1721, παρακαλεί το σουλτάνο να δώσει διαταγή, ώστε να μη δημιουργούνται προβλήματα στην είσπραξη των κανονικών δικαιωμάτων της εκκλησίας ,και μάλιστα, να παρέχεται κάθε διευκόλυνση στις περιοδείες του αρχιερέα¹³¹.Στα Ζαγόρια ο φόρος αυτός αναφέρεται ως «μητροπολιτικό δόσιμο ή αρχιερατικόν μπατίκυ»¹³².

Την περίοδο του Αλή πασά η μητρόπολη επιβαρυνόταν με μια σταθερή ετήσια φορολογική εισφορά ,που ήταν υποχρεωμένη να αποδώσει στον ίδιο.Σύμφωνα ,με την αναφορά του Ληκ ,το 1805 η ετήσια προσφορά του δεσπότη της μητρόπολης Σισανίου προς τον Αλή πασά ανερχόταν σε 4000 πιάστρα ,2000 για κάθε εξάμηνο κι αυτό συνέβαινε τα τελευταία δώδεκα χρόνια¹³³ . Σημαντική πληροφορία αντλούμε από την αναφορά του παπα-Δημήτρη Τζηρέλα ,από τον Πεντάλοφο ,για το «εμπατίκυ» και άλλα δοσίματα του αρχιερέα. στον κώδικα των εκκλησιών Ζουπανίου¹³⁴.Συγκεκριμένα μας πληροφορεί ότι το 1835 όταν αρχιερέας

¹²⁸ Εμπατίκι ή εμβατίκιο=Ήταν το ποσό του μισθώματος που έδινε ο εφημέριος στον Αρχιερέα για να αγοράσει την εφημερία και ήταν διηρημένο στην διά του βίου και στην κατ' έτος αγορά.Από 1ης Ιουλίου του 1835 για την ενίσχυση της κάθε Επισκοπής στην ελεύθερη Ελλάδα είχε οριστεί τιμοκατάλογος, όπου σύμφωνα με την εγκύκλιο της Ιεράς Συνόδου για την έκδοση οποιασδήποτε εκκλησιαστικής πράξης, καταβάλλονταν τα εξής ποσά:έγγραφο διαζυγίου :8 Λεπτά,έγγραφο γάμου:40 Λεπτά,έγγραφο αφοριστικό:60 Λεπτά,,έγγραφο εμβατίκιον:100 Λεπτά,έγγραφο χειροτονίας:100 Λεπτά, έγγραφον διαβατήριον:10 Λεπτά.Βλ. Ιωάννης Αγγ.Κάππος,*Η λειτουργία των θεσμών της εκκλησίας ,της εκπαίδευσης και της κοινοτικής αυτοδιοίκησης στην επαρχία Γορτυνίας στα χρόνια της βασιλείας του Οθωνα,(1863-1862)*,εκδ.Φύλλα,Τρίπολη 2001,σ.83,σημ.24.

¹²⁹ Στο ίδιο ,ό.π.,σ.143.

¹³⁰ *Φορολογικό τεφτέρι Κωνσταντινικού 1896.*, ό.π.

¹³¹ Δ.Ζακυθνού, «Συμβολαί εις την ιστορίαν των εκκλησιών Αχρίδος και Ιπεκίου»,*Μακεδονικά* ΕΜΣ Ι(1940) ,σ.437-439,σημ.11,25,26 ,όπου στις εισπράξεις δημοσίων φόρων από πανηγύρια ήταν 1 γρόσι για τον α'γάμο,2 γρόσια για το β'γάμο και 3 γρόσια για το γ'γάμο ακόμη 12 ακτέςδες από κάθε σπίτι υποτελούς υπηκόου και από κάθε ιερέα 1φλουρί.

¹³² Γεώργιος Παπαγεωργίου,*Οικονομικοί...*,ό.π., σ.134.

¹³³ William Martin Leake,*Travels...*,ό.π.,σ.308.

¹³⁴ *Κατάστιχον της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου και λοιπών εκκλησιών Ζουπανίου*,σ.239-140.

ήταν ο Ιωαννίκιος¹³⁵, το «εμπατίκυ» του δεσπότη ήταν 69 γρόσια μέσα στο ποσό αυτό συμπεριλαμβάνονταν και τα υπόλοιπα δοσίματα όπως: τα πασχαλιάτικα, κάστανα, αρνιάτικα. Όταν ήλθε ο πρωτοσύγγελος Γρηγόριος απεσταλμένος του μητροπολίτη Λεόντιου¹³⁶, πήρε διπλό εμπατίκι και του έδωσε η εκκλησία 138 γρόσια. Διπλά πήρε και τα δίκια του δεσπότη και από τη χώρα. Την άνοιξη του 1836, σύμφωνα με τις σημειώσεις του παπα-Δημήτρη Τζηρέλα, ήρθε ο αρχιερέας μόνος του και λειτούργησε στις δύο εκκλησίες του Αγίου Αχιλλείου και Αγίου Αθανασίου και του έδωσε βοήθεια η χώρα 1500 γρόσια συνολικά, μαζί με τη βοήθεια που ζήτησε από τους ιερείς: παπα-Μήλιο, παπα-Νικόλα, παπα-Δημήτριο¹³⁷.

Άλλη σημείωση του ίδιου ιερέα αναφέρει ότι το 1852 το εμπατίκι το είχε σταματήσει στα 140 γρόσια ο μητροπολίτης Λεόντιος. Ο Μητροπολίτης Μελέτιος¹³⁸, που διαδέχτηκε το Λεόντιο (1852), πρώτη χρονιά το πήρε διπλό από τους ιερείς και διπλό το φιλότιμο από τη χώρα 280 γρόσια. Το δεύτερο χρόνο (1853) το σταμάτησε στα 140 γρόσια. Η βοήθεια που πήρε από κάθε παπά ήταν 62 γρόσια. Οι παπάδες ήταν οι εξής: παπα-Νικόλαος, παπα-Δημήτριος, παπα-Βασίλειος, παπα-Ιωάννης, παπα-Βασίλης Καραπελάς¹³⁹.

Ο ίδιος, πάλι, ιερέας μας αποκαλύπτει στις ιδιόχειρες σημειώσεις του, ότι τα «εμπατίκια» τα έπαιρναν από τους ιερείς, το φιλότιμο δε από χωριά. «Τα εμπατίκια» και το φιλότιμο τα ονομάζει δίκια. Εκφράζει, μάλιστα, το παράπονό του

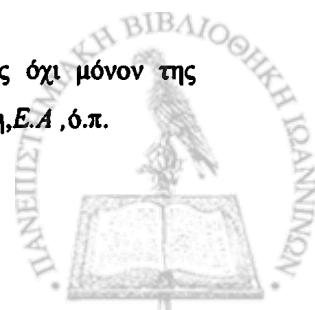
¹³⁵ Ιωαννίκιος: Καταγόταν από τη Μυτιλήνη. Μητροπολίτης Σισανίου (1811-1835), βλ. Μαργαρίτη Ε. Τουμπαλιδή *Ε.Α* 29(1899), σ.253.

¹³⁶ Λεόντιος: Καταγόταν από τη Μυτιλήνη. Μητροπολίτης Σισανίου 1835-1852, βλ. Μαργαρίτη Τουμπαλιδή, ό.π. Σύμφωνα με υποσχετικό του έγγραφο και με ημερομηνία 21 Αυγούστου 1848, υποσχετεί ο ίδιος να εισπράττει το τριπλάσιο ποσό από τα δεσποτικά ή μητροπολιτικά δικαιώματα από το κανονικό και θα δίνει εφ' όρου ζωής, 300 γρόσια ετησίως για ενίσχυση των Σχολείων της Σιάτιστας, κατόπιν σύμφωνης γνώμης της Ι. Συνόδου, ακολουθώντας το παράδειγμα του προκατόχου του. Αν δε συμφωνήσει και ο διάδοχός του θα εισπράττει κι αυτός 12 ½ γρόσια για το γάμο, ενώ παλιά ήταν 3 ½ γρόσια. Μετά από αυτά και αν δώσει εντολή η Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία, τα δικαιώματα του δεσπότη για τους γάμους ορίζονταν ως εξής: α' τάξη 50 γρόσια, β' τάξη 25, γ' τάξη 12 ½ και στην τελευταία 5 γρόσια. Για τη λειτουργία 25 γρόσια και τα τρικέρια και ο διάκος 2 γρόσια. Βλ. Αναστάσιος Μέγας, «Σχολείο και εκκλησία στη Σιάτιστα κατά το πρώτο μισό του περασμένου αιώνα», *Σιατιστινά*, 1(1989), σ.29-33.

¹³⁷ *Κατάστιχον*, ό.π., σ.239.

¹³⁸ Καταγόταν από τη Σμύρνη. Μητροπολίτης Σισανίου για 12 χρόνια. Εγκρατής όχι μόνον της εκκλησιαστικής μουσικής αλλά και της θύραθεν παιδείας, βλ. Μαργαρίτη Τουμπαλιδή, *Ε.Α*, ό.π.

¹³⁹ *Κατάστιχον*, ό.π., σ.240.

το 1862 ,γιατί η Μεγάλη Εκκλησία (Πατριαρχείο Κων/πολης), έβαλε στη μισθοδοσία τους αρχιερείς και μ' αυτόν τον τρόπο ο αρχιερέας παίρνει μισθοδοσία από τη χώρα Ζουπάν 1600 γρόσια συνολικά δε 42.000 γρόσια και τα οποία γρόσια της μισθοδοσίας τα κατένειμε στα στέφανα των χριστιανών,όσα έγραψε το κάθε χωριό.Στις 8 Σεπτεμβρίου του 1863 ήρθε στο Ζουπάνι ο πρωτοσύγγελος Καλλίνικος και εισέπραξε το ανάλογο ποσό για τη μισθοδοσία του Αρχιερέα ,σύμφωνα με τα αντρόγυνα που ήταν γραμμένα.Αποκαλυπτική επίσης είναι η αναφορά του για το «εμπατίκυ», που τώρα είναι 10 γρόσια για τον κάθε ιερέα και 10 γρόσια για τις «χαρές» (γάμους) στον Αρχιερέα.Και καταλήγει: « ..πολλά τά έτη τού αρχιερέως μας σεβασμιωτάτω κυρίω αλεξάνδρω¹⁴⁰ να ζήση να τον έχωμε. Ο οικονόμος παπά δημήτριος γράψας διά ενθύμησιν»¹⁴¹ δείχνοντας έτσι τη δυσαράσκειά του για το υψηλό τίμημα του « εμπατικιού».

2) Αμιλικό

Ο φόρος αυτός γνωστός και, ως αμιλίκι, δημιουργήθηκε ή θεσπίστηκε για να ανταποκρίνεται στα έξοδα της υποχρεωτικής φιλοξενίας των στρατιωτικών οθωμανών αξιωματούχων ,φοροεισπρακτόρων και κυρίως των σπαχήδων , οι οποίοι κατά διαστήματα., έρχονταν για την είσπραξη των φόρων και κατέλυαν, ανάλογα με την περίσταση , για ένα χρονικό διάστημα σ' ένα κοινοτικό οίκημα το αμιλικό¹⁴².

Το έργο αυτό της φιλοξενίας το αναλάμβανε άντρας ή γυναίκα που ονομάζονταν αμίλης ή αμίλισσα ,το οποίο για την προσφορά της υπηρεσίας αυτής πληρωνόταν μ' ένα ποσό ,ενώ παράλληλα απαλλασσόταν από αρκετές φορολογικές επιβαρύνσεις¹⁴³.Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα στο Κουκούλι Ζαγορίου το έργο αυτό της φιλοξενίας ανέλαβε γυναίκα , αμίλισσα, η οποία σύμφωνα με το διοριστήριο έγγραφο, ανέλαβε να εξυπηρετεί τους διάφορους περαστικούς φοροεισπράκτορες αξιωματούχους κλπ ,μέχρι 7 άτομα,με την προϋπόθεση ο πεζός να πληρώνει 3 γρόσια και αν είχε άλογο 6 γρόσια.Η κοινότητα ήταν υποχρεωμένη να της

¹⁴⁰ Πρόκειται για τον Μητροπολίτη Σισανίου Αλέξανδρο Λάσκαρι (1864-1869) που διαδέχτηκε τον μητροπολίτη Μελέτιο,βλ.Μαργαρίτη Τουμπαλίδη,ό.π., *Ε.Α*, αριθ.33,σ. 298-299.

¹⁴¹ *Κατάστιχον*,ό.π. ,σ.240.

¹⁴² Για το αμιλικό,βλ. Γεώργιος Παπαγεωργίου ,*Οικονομικοί...*,ό.π.,σ.135-137.

¹⁴³ Στο ίδιο ,ό.π.,σ.135.

χορηγήσει 600 γρόσια για όλο το χρόνο¹⁴⁴. Σύμφωνα με συμφωνητικό έγγραφο της κοινότητας Καπεσόβου Ζαγορίου με ημερομηνία 10 Ιουλίου 1823, η διορισμένη γυναίκα αμίλισσα ,πληρωνόταν από την κοινότητα με το ποσόν των 550 γροσίων, ποσό το οποίο καταβαλλόταν από την κοινότητα σε δύο δόσεις ,το μισό προκαταβολικά και το υπόλοιπο στο τέλος του έτους¹⁴⁵.

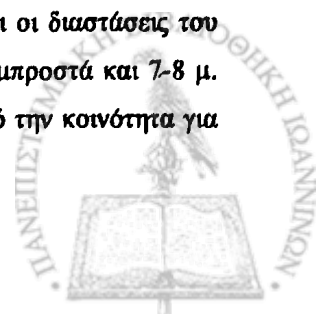
Δεν έχουμε σχετικές πληροφορίες για την καταβολή του κοινοτικού φόρου για το αμιλικό στις κοινότητες της Ανασελίτσας .Γνωρίζουμε όμως την ύπαρξη αμιλικού (οικήματος) στο Ροδοχώρι και στο Κριμίνι,(στο Κριμίνι σώζεται ακόμη).

Στο Ροδοχώρι είχε κτιστεί στη μέση της πλατείας –άγνωστο πότε-με δύο ορόφους εκ των οποίων ο κάτω χρησιμοποιούνταν για σταυλισμό ζώων.Ο πάνω όροφος χρησιμοποιήθηκε από την κοινότητα για διάφορες ανάγκες .Κατεδαφίστηκε το 1960¹⁴⁶.Πότε καταργήθηκε η εισφορά των κατοίκων για αμιλικό στην περιφέρεια του καζά Ανασελίτσας δε γνωρίζουμε.Από τα υπάρχοντα στοιχεία διαπιστώνεται ότι η εισφορά αυτή δεν είχε επιβληθεί σε όλους τους οικισμούς,παρά μόνο σε μεμονωμένες περιπτώσεις,(Ροδοχώρι-Κριμίνι).Στο σωζόμενο φορολογικό τεφτέρι του Αυγερινού δεν αναγράφεται τέτοιος φόρος,ούτε και στους Κώδικες των εκκλησιών και της κοινότητας Ζουπανίου.Στην τελευταία κοινότητα μια και υπήρχαν μόνιμες ,τουλάχιστον προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα, διοικητικές υπηρεσίες εκ μέρους των κατακτητών, δεν ήταν απαραίτητη η φιλοξενία Οθωμανών φοροεισπρακτόρων ,γιατί την εργασία αυτήν την αναλάμβαναν συνήθως Έλληνες φοροεισπράκτορες ,όπως αναφέρθηκε πιο πάνω.

¹⁴⁴ Νίκος Καλογερόπουλος ,*Ραντοβίσι...*,δ.π., σ.94-95. υποσημ. (χωρίς αριθμηση) όπου τις πληροφορίες αυτές τις αντλεί από το άρθρο του Μιχ.Κόκκορος ,«Το αμιλικόν Κουκουλίον» ,*ΗΕ* (1953),σ. 607-608.και κυρίως Κ.Π.Λαζαρίδης «Ο θεσμός του Αμιλι» *Η.Ε* (1953), σ.951-957.Βλ.ακόμη, Γεώργιος Παπαγεωργίου ,*Οικονομικοί...* ,δ.π., σ.135., σημ. 3.

¹⁴⁵ Γεώργιος Παπαγεωργίου,*Οικονομικοί...* ,δ.π., σ.136.

¹⁴⁶ Νίκος Καλογερόπουλος,*Ραντοβίσι...* ,δ.π., σ.94 όπου και η πληροφορία ότι οι διαστάσεις του αμιλικού στο Ροδοχώρι ήταν 10 μέτρα μήκος 4 μέτρα πλάτος ,ύψος 3-4 μέτρα μπροστά και 7-8 μ. στη βορινή πλευρά του ισόγειου.Αργότερα χρησιμοποιήθηκε ο πάνω όροφος από την κοινότητα για διάφορες ανάγκες.

3) Φόροι οδοποιίας-μαστορικά

Ο φόρος αυτός επιβαλλόταν στους κατοίκους για έργα κατασκευής και συντήρησης δρόμων. Εκτός των αγγαρειών¹⁴⁷, ειδικά σε περίπτωση πολέμου, όπου ήταν αναγκασμένοι οι κάτοικοι να εκτελούν διάφορα έργα, με διατάγματα σουλτανικά, καθορίζονταν και το ποσόν του φόρου για έργα οδοποιίας. Το 1884 υποχρεώθηκε η κοινότητα του Λιμπόχοβου (Διλόφου) να πληρώσει 19.536 γρόσια: για δρόμους (1 ½ λίρα κάθε οικογένεια), για γέφυρες 1920 γρόσια (15 γρόσια το στέφανο (νιφούζι)), γενικό σύνολο 21.456 γρόσια και για κονάκια 1.120 γρόσια¹⁴⁸. Το 1890 γνωρίζουμε, σύμφωνα με τις πληροφορίες του παπα-Νικόλα Κουκόλη, ότι εκδόθηκε, ιραδές (διάταγμα) για την οδοποιία, που υποχρέωνε το κάθε στέφανο να πληρώνει 16 γρόσια ετησίως, σε άτομα ηλικίας από 20 μέχρι 60 ετών¹⁴⁹. Αλλά, δεν ήταν μόνο ο φόρος για τους δρόμους. Φόροι επιβάλλονταν και για την κατασκευή διάφορων έργων. Για το γεφύρι Ανασελίτζας¹⁵⁰ κάποιος Κώστας

¹⁴⁷ Το 1826, 7 άνθρωποι κήκταν από το Διλόφο στο Φανάρι της Θεσσαλίας μαζί με τα ζώα τους εξαιτίας των φορτωμάτων με φυσήγια και πυρίτιδα, (αγγαρεία). Το 1854 κατά τη διάρκεια του Ρωσοτουρκικού πολέμου οι κάτοικοι συμμετείχαν σε αγγαρείες Βλ. Γιάννη Τσάρα, «Το ανέκδοτο...», ό.π., σ. 263, 267.

¹⁴⁸ Γιάννη Τσάρα, «Το ανέκδοτο...», ό.π., σ. 277.

¹⁴⁹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 279.

¹⁵⁰ Πρόκειται για το γεφύρι του Καφτάν Αγά κοντά στη σημερινή Νεάπολη (Ανασελίτσα), ήδη κατεστραμμένο. Σύγχυση επικρατεί στους ερευνητές για το που υπήρξε το γεφύρι αυτό. Ο Νικ. Σχινάς μας πληροφορεί για μια ξύλινη γέφυρα με 5 λίθινα ποδαρικά που λέγεται του Καφτάν Αγά, παρασύρθηκε από τις πλημμύρες του 1884-85 και κατασκευαζόταν ήδη. Βλ. Νικόλαος Θ. Σχινάς, *Οδοιπορικά σημειώσεις Μακεδονίας Ηπείρου Νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, φυλλάδιον πρώτον, εν Αθήναις 1886, σ. μα. Την τοποθετεί στη συμβολή της Πραμόρτσας (παραπόταμου του Αλιάκμονα στο δεξιό τμήμα του ρου του). Το πιο πιθανό, σύμφωνα με τη γνώμη του Γ. Τσότσου, να ήταν πλησιέστερα στη συμβολή του Αλιάκμονα - Βέλους ή του Λεμπνιού (παραπόταμος του Αλιάκμονα), γιατί ο Ν. Σχινάς συγγέει πολλές φορές την Πραμόρτσα με το Βέλο. Βλ. Γεώργιος Π. Τσότσος, *Μακεδονικά γεφύρια*, εκδ. UNIVERSITY STUDIO PRESS, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 67-68. Απολύτως βέβαιο, όμως, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των ντόπιων, είναι ότι η γέφυρα του Καφτάν Αγά βρισκόταν κοντά στη σημερινή γέφυρα του Αλιάκμονα που συνδέει οδικά τη Νεάπολη με την Καστοριά. Στο ημερολόγιο του παπα-Νικόλα Κουκόλη γίνεται αναφορά για τον Καφτάναγα, που έστειλε ο πασάς των Μπιτολιών για να εξοντώσει τους ληστές το 1833, λόγω

Μπήκας καταγράφεται ,ως χρεώστης στο λογαριασμό εξόδων της κοινότητας Σιάτιστας ,γιατί δεν είχε πληρώσει την ανάλογη εισφορά των 100 γροσίων για το παραπάνω γεφύρι.¹⁵¹ Στο λογαριασμό πάλι εξόδων της ίδιας κοινότητας η αναφορά: «Με λόγον Μπασιάδων βοήθεια,διά το γεφύρι εδόθεισαν τον μουντίρη¹⁵² καφτάναγαν γρ. 500»¹⁵³.Οι κοινότητες επίσης επιβαρύνονταν και με ,ένα άλλου είδους φορολογία., τα μαστορικά.Ήταν μια φορολογία της οποίας το ποσόν καθοριζόταν ανάλογα. Σκόρπιες μαρτυρίες αντλούμε από διάφορες περιοχές.Στα 1820 η κοινότητα της Βλάστης υποχρεώθηκε να πληρώσει 240 γρόσια για μαστορικά¹⁵⁴, για τα μαστορικά των Ιωαννίνων επίσης 659 γρόσια¹⁵⁵. Για το κάστρο ,επίσης, του Σουλίου την περίοδο του Αλή πασά , σύμφωνα με την αναφορά του Ληκ του 1805 ,οι Σιατιστινοί υποχρεώθηκαν να τροφοδοτούν με εργάτες (μαστόρους) και άλογα¹⁵⁶.Αλλού πάλι η μαρτυρία από το λογαριασμό του Θεοχάρη της κοινότητας Σιάτιστας για δάνειο του ίδιου 180 γροσίων το 1834 για τους μαστόρους του Μπετωλιού (Μοναστηριού)¹⁵⁷.Σημαντική επίσης η πληροφορία από την Κοζάνη ότι για το δρόμο του Δεσπότη ,ο Παναγιώτης Δ.Κανατσούλης σε εξοφλητική απόδειξη το 1890¹⁵⁸ πλήρωσε τον οφειλόμενο φόρο,χωρίς να αναγράφεται το ακριβές ποσό,που σημαίνει ότι για έργα της εκκλησίας αναλάμβανε η ίδια η κοινότητα να τα επιλύσει. Ο φόρος της οδοποιΐας διατηρήθηκε και αργότερα.Από τις βεβαιώσεις και εισπράξεις του σαντζακίου Μοναστηριού του έτους 1911 και στο χρονικό διάστημα από 1-3-1911 έως 28-2-1912 ο φόρος των καζάδων:Μοναστηριού, Φλωρίνης, Γρεβενών, Καστοριάς,Κορυτσάς,Ανασελίτσης

καταχρήσεων του Γεωργάκη και το 1836 ήλθε στον Πεντάλοφο.Βλ.Γιάνη Τσάρα, «Το ανέκδοτο...»ό.π., σ.264. και Μιχ.Καλινδέρη *Σημειώματα ιστορικά...*ό.π.,σ.50 ,όπου στο *Κατάστιχο του Τζηρέλα των εκκλησιών Ζουπανίου* ,απ' όπου αντλεί την πληροφορία ,γίνεται αναφορά για τον Καφτάναγα που πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο και συμπίπτει χρονολογικά με την περίοδο της προσπάθειας του παραπάνω αγά για εξόντωση των ληστών.

¹⁵¹ AZM,Λογαριασμός υπ' αριθ.183/ από 1^{ης} Μαΐου έως τέλος Ιουνίου 1836.

¹⁵² Μουδίρης =διοικητής του ναχιγιέ ,(μικρής διοικητικής περιφέρειας).

¹⁵³ Στο ίδιο ό.π. ,Λογαριασμός Νο 2 Απριλίου 1836.

¹⁵⁴ Ιωάννη Βασδραβέλλη, «Το αρχείον...»ό.π.,σ.185.

¹⁵⁵ Στο ίδιο ,ό.π., σ. 196.Πρόκειται για τη φορολογία που τέθηκε την περίοδο εκείνη από τον Αλή πασά για το κάστρο των Ιωαννίνων.

¹⁵⁶ William Martin Leake ,*Travels ...*,ό.π ,σ. 308.

¹⁵⁷ AZM,ό.π.,Λογαριασμός Θεοχάρη υπ' αριθ, 180/ Μαΐου 1834.

¹⁵⁸ ΑΑΚ,Απόδειξη πληρωμής για τον δρόμο του Δεσπότη 8 Οκτωβρίου 1890 . Κοζάνη.

Καϊλαρίων (Πτολεμαΐδας),Ελασσόνας, που υπάγονταν στο σαντζάκι Μοναστηρίου, ήταν συνολικά 1.393.232 γρόσια¹⁵⁹.

4) Μουχταρικά

Η κάθε κοινότητα αναλάμβανε τη μισθοδοσία του προεστού. Η μισθοδοσία σύμφωνα με τις πληροφορίες ,τουλάχιστον για την κοινότητα της Σιάτιστας, ήταν εξάμηνη.Για το χρονικό διάστημα από 1^η Μαΐου έως τη γιορτή του Αγίου Δημητρίου (26 Οκτωβρίου) ,εξάμηνο, ο μισθός του προεστού ήταν 1250 γρόσια και ετήσιος 2500 γρόσια¹⁶⁰.Ο μουχτάρης της Σιάτιστας από το 1895 και μετά σε κοινή απόδειξη συμπεριελάμβανε και τα μουχταρικά ,όπως φαίνεται από διάφορες αποδείξεις.Σε αποδείξεις των ετών:1895 και 1898 αναγράφεται «Παναγιώτης Κ'Γραμμένου ...επλήρωσε και τον μισθόν.ο ίδιος ..Σιάτιστα 28 Σεπτεμβρίου 1895»¹⁶¹ και «παπά λάζαρος Κουρσάνου εμέτρησεν...και τον μισθόν μου Σιάτιστα 20 Σεπτεμβρίου 1898»¹⁶².Για τη μισθοδοσία του μουχτάρη στον Αυγερινό επιβαρυνόταν η κάθε οικογένεια με διάφορα ποσά ανάλογα με την οικονομική κατάσταση της. Παρατηρούμε διαφορετικά ποσά που κυμαίνονται από 3 έως και 47 γρόσια για το 1896¹⁶³.Στην Εράτυρα (Σέλιτσα) οι φόρος αυτός γνωστός ως (μουχταριέ)¹⁶⁴(φόρος για το μουχτάρη),είχε καθιερωθεί από παλιά-όπως άλλωστε και στις άλλες περιοχές-χωρίς βέβαια να γνωρίζουμε το ακριβές ποσό που έπαιρνε σε ανάλογη χρονική περίοδο.

5) Η Φορολογία στην Εράτυρα

Η Εράτυρα (Σέλιτσα) δεν είχε γίνει τσιφλίκι μπέηδων ,όπως και οι μικροοικισμοί που την πλαισιώναν ,λόγω του άγονου εδάφους και οι κάτοικοι

¹⁵⁹ Γ.Ν.Κοφινάς ,*Τα οικονομικά της Μακεδονίας*,Ανατύπωση εκ του Δελτίου Υπουργείου Οικονομικών,Εν Αθήναις 1914 ,σ.295.

¹⁶⁰ *AZM*,ό.π., Λογαριασμός υπ'αριθ.184 Μάιος 1836.

¹⁶¹ *Αρχείο Σπύρου Αθανασίου*,ό.π.

¹⁶² Στο ίδιο ό.π. ,απόδειξη με ημερομηνία Σιάτιστα 20 Σεπτεμβρίου 1898.

¹⁶³ *Φορολογικό τεφτέρι Κωνσταντίκου* ,ό.π.

¹⁶⁴ Αθανασίου Θ. Γιομπλάκη,*Η Εράτυρα*,Θεσσαλονίκη 1985, σ.75.

έμειναν φόρου υποτελείς (azzi haraciye). Οι φόροι ήταν ανάλογοι με την έκταση και την απόδοση της καλλιεργούμενης γης κάθε χρόνο¹⁶⁵.

Εκτός από τους συνηθισμένους φόρους (δεκάτη, χαράτσι, μπεντέλ, τζελέπ), υπήρχε και ο φόρος των βιοτεχνών (βυρσοδεψών, υφαντάδων, αμπατζήδων κλπ), ο φόρος βοσκής (μουατζελές) και ο κτηματικός φόρος που επιβλήθηκε όταν η Εράτυρα καταχωρήθηκε στο κτηματολόγιο του στέμματος μετά το 1820¹⁶⁶. Εκτός των προαναφερθέντων φόρων, έχουμε και τους κοινοτικούς φόρους. Η κοινότητα επέβαλλε έκτακτους κι άλλους πρόσθετους φόρους, όπως: τα «τραγατικά», τα «κολτζήθικα»¹⁶⁷, «νεραγωγός» (φόρος για την κατασκευή αγωγού νερού). Μάλιστα σύμφωνα με την αναφορά των κατοίκων (1910), έγιναν αυθαίρετες επιβαρύνσεις γι' αυτό και διαμαρτυρήθηκαν προς τον Μιουτούρ Βέη της Σιάτιστας ζητώντας με έγγραφη αναφορά να φορολογηθούν ανάλογα με την κτηματική τους κατάσταση¹⁶⁸.

Άλλοι φόροι υπήρχαν για τα γουρούνια, που η τιμή τους καθοριζόταν από τη μουχταροδημογεροντία.

6) Κοινοτικοί φόροι (Ζουπανίου) Πενταλόφου

Εκτός των άλλων φόρων, οι οποίοι βάρυναν την κοινότητα Ζουπανίου και οι οποίοι είχαν επιβληθεί από το τουρκικό δημόσιο, υπήρχαν κι άλλοι κοινοτικοί φόροι που προσαρμόζονταν ανάλογα με τις ανάγκες της κοινότητας. Έτσι, η κοινότητα για να ανταπεξέλθει στη μισθοδοσία των δασκάλων της Σχολής, αποφάσισε προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα να αυξήσει το λεγόμενο κοινοτικό φόρο επί των ζώων, μια και ήταν ελάχιστος, όπως αναφέρει στο ψήφισμά της και γινόταν κατάχρηση του

¹⁶⁵ Στο ίδιο, ό.π.

¹⁶⁶ Στο ίδιο, ό.π.

¹⁶⁷ Κολτζήθικα=Πρόκειται για τα έξοδα των κολτζήδων των οπλιτών δηλαδή του στρατιωτικού σταθμού, κολτζής=λέξη τουρκ.(kolcu) = φρουρός, φύλακας άνθρωπος από το κόλι (kol)=μονάδα στρατού ή σώμα στρατού. Βλ.Ι.Τ.Παμπούκης, *Τουρκικό λεξικό της νέας ελληνικής*, τόμος Α', εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1988, σ.240. Στο αρχείο των αδελφών Γραμματικού η σημείωση «λιοφές κολτζήδων κολοκερνός:824;» γρόσια. Βλ. Ιωάννη Βασδραβέλλη, «Το αρχείο...», ό.π., σ.213, όπου όπως φαίνεται η κοινότητα της Βλάστης είχε επιφορτιστεί με τη μισθοτροφοδοσία των οπλιτών του στρατιωτικού σταθμού και μάλιστα διακρινόταν σε καλοκαιρινό και προφανώς ήταν χωρισμένη σε εποχικές περιόδους..

¹⁶⁸ *ΙΑΦΣΑΠΘ, φάκελος 20*, Αυτό έγγραφο, Αναφορά των κατοίκων της Σέλιτσας προς το Μιουτούρ Βέη στη Σιάτιστα με ημερομηνία 12 Απριλίου 1910. Ακολουθούν υπογραφές.

βοσκήσιμου τόπου, που βρισκόταν ανάμεσα στα αμπέλια, στις καστανιές και στα χωράφια από τους κτηνοτρόφους. Μ' αυτόν τον τρόπο υποχρέωσε τους ντόπιους κτηνοτρόφους, τσελιγγάδες, που είχαν γιδοπρόβατα και «χιργκιλίσια»¹⁶⁹ ζώα, είτε ντόπια, είτε ξένα, εκτός του «μερά» (βοσκήσιμου τόπου της κοινότητας), να πληρώσουν ως εξής για κάθε ζώο, αφού εξαιρεθούν τα μικρά: γιδοπρόβατα: ντόπια 1 γρόσι το κεφάλι, χιργκιλίσια ζώα 10 το κεφάλι, «μπακάτια»¹⁷⁰ 2 γρόσια. Για τα ξένα γιδοπρόβατα τσοπαναραίων ή ξένων προς 1 ½ γρόσι το κεφάλι, χιργκιλίσια ζώα χοντρά και φορτηγά προς 15 γρόσια το κεφάλι για δε τα φαμιλιάτικα¹⁷¹ ζώα χοντρά και φορτηγά προς 20 γρόσια η κάθε φαμιλιά (οικογένεια)¹⁷².

Για ενίσχυση του σχολικού ταμείου Ζουπανίου με πρόταση του Αρχιερέα Σισανίου και Σιατίστης δόθηκε εντολή στους νεοδιοριζόμενους εφόρους: Αιδεσ. Σακελλ. παπα-Βασίλειο, Κοσμά Τσακνάκη Ταμία και Γεώργιο Καζαρίδη η πληρεξουσιότητα να εισπράττουν για τη Σχολή : 20 παράδες για κάθε κεφάλι αιγοπροβάτων, 10 γρόσια για κάθε κεφάλι αλόγων ή μουλαριών ή αγελάδων, των μη ντόπιων οικογενειών¹⁷³.

Άλλη διάταξη όριζε το 1885 ότι όσα από τα ξένα γιδοπρόβατα ήταν περισσότερα από είκοσι φορολογούνταν από ένα γρόσι το κεφάλι. Τα χωριανικά γελάδια, φοράδια από 4 γρόσια. Για το σκοπό αυτό με κοινή απόφαση διορίστηκαν οι τσελιγγες: Απόστ. Κούτσιος, Απόστ. Χασάπης Ιωάννης Τσιτσικλής και Κώστας Παπαβασιλείου να εισπράξουν τους παραπάνω φόρους¹⁷⁴. Από τα παραπάνω

¹⁶⁹ Χιργκιλίσια=νεαρά ζώα ,ακμαία από το τουρκ.ergelik= ακμή νεότητα Βλ.Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί...*,ό.π.,σ.62 Στο Μέτσοβο τα άγρια άλογα που ζούσαν στην Πίνδο και είχαν κεφάλι μεγαλύτερο από τα συνηθισμένα και τα βοσκούσαν ειδικοί βοσκοί για αναπαραγωγή τα έλεγαν «εργκελίσια» (εργκελίε= αγέλη ίππων λ. τουρκ.).Τα ημέρωναν τα καλλίγωναν και τα έβαζαν στη δουλειά.Βλ.Μαίρη Μ. Κωστή «Μέτσοβο:Μεταφορές επικοινωνία κατά τον 19° αιώνα,αρχές 20^{ου}»,*Πρακτικά Γ'Συνεδρίου Μετσοβίτικων Σπουδών*,Μέτσοβο 29-30 Αυγούστου 1997 ,επιμέλεια Τριαντάφυλλος Δημ.Παπαζήσης ,Αθήνα 2000,σ.304.Κι εδώ στην περιοχή Πενταλόφου και γενικότερα σ' όλην την περιφέρεια εννοούσαν τα νέα ζώα που ζούσαν ελεύθερα.Χρησιμοποιούνταν ανάλογα αφού πρώτα ημερώνονταν σε διάφορες βοηθητικές εργασίες.

¹⁷⁰ μπακάτια=Τα ζώα που ανήκουν σε μικροκτηνοτρόφους.Αυτοί που είχαν λίγα γιδοπρόβατα μέχρι 20 το πολύ τους λέγανε « Μπακαταραίους» .

¹⁷¹ Φαμιλιάτικα=Τα ζώα που χρησιμοποιούσε κάθε οικογένεια για τις ανάγκες της συνήθως μεγάλα και χοντρά ζώα.

¹⁷² Κώδικας Κοινότητας Ζουπανίου ,ό.π., σ.10.

¹⁷³ Κατάστιχον του Αγίου Αθανασίου... ,ό.π ,αριθ.61/9 Σεπτεμβρίου 1885. σ. 79-80.

¹⁷⁴ Στο ίδιο ,ό.π.

διαπιστώνεται ότι η μουχταροδημογεροντία Ζουπανίου φορολογούσε τα ξένα ζώα περισσότερο από τα ντόπια και ο λόγος είναι προφανής. Ακόμη αυτοί που διατηρούσαν μικρό αριθμό ζώων –συνήθως γιδοπρόβατα-φορολογούνταν λιγότερο.

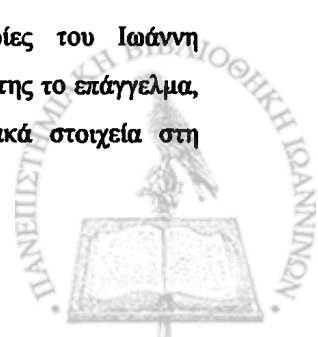
Ο φόρος αυτός (φόρος χορτονομής) είχε επιβληθεί ,όπως φαίνεται το 1700-1705 στον Πασσαβά και στη Μπαρδούνια Πελοποννήσου, που ήταν βενετοκρατούμενες περιοχές την περίοδο εκείνη.Ο φόρος αυτός υπολογιζόταν ανάλογα με τον αριθμό των εκτρεφόμενων ζώων.Σε άλλα κτηνοτροφικά χωριά η είσπραξη του φόρου αυτού γινόταν σε σταθερή βάση ,παρά τις αυξομειώσεις του ζωϊκού κεφαλαίου ¹⁷⁵.

7) Το φορολογικό τεφτέρι του Κωνσταντσίκου (Αυγερινού)

Ο κατάλογος αυτός αναφέρεται στη φορολογία του ορεινού χωριού Κωνσταντσίκου (Αυγερινού)¹⁷⁶ στο τέλος του 19^{ου} αιώνα (1896).Η κατανομή των φόρων προσεγγίζει τις πραγματικές φορολογικές ικανότητες κάθε φορολογούμενης οικογένειας ή ενός μεμονωμένου ατόμου,τουλάχιστον για τους φόρους που

¹⁷⁵ Κώστας Κόμης ,Βενετικά κατάστιχα Μάνης –Μπαρδούνιας (αρχές 18^{ου} αιώνα). Τεκμήρια οικονομίας & ιστορικής δημογραφίας ,εκδ.Ελληνικά Γράμματα,σ.16,σημ.16,18,19.

¹⁷⁶ Το τεφτέρι διατάσεων 21X13,5 έχει εξωτερικό στερεό χάρτινο περίβλημα.Φέρει κατά φύλλο αρίθμηση ανά 2 σελίδες ,στο άνω άκρο άκρο αριστερά της κάθε σελίδας, σε ειδικό πλαίσιο .Οι δύο σελίδες αποτελούν τη φορολογική μερίδα κάθε κατοίκου.Στη μια σελίδα αναγράφονται οι φορολογικές υποχρεώσεις και στη δεύτερη σελίδα τα κατά καιρούς δοσίματα .Ενώ συνεχίζει η κανονική αρίθμηση 1-2 δεν υπάρχει η σελίδα 3 και αναγράφεται η σελίδα 4 δύο φορές σε διαφορετικά φύλλα και το ίδιο συνεχίζεται και στην αρίθμηση με αριθμό 5.Αυτό γίνεται , βεβαίως, για τα πρόσωπα που συνοικούν και ανήκουν σε διαφορετικές οικογένειες.Από τη σελίδα 5 έως και 15 συνεχίζεται κανονικά η αρίθμηση .Παραλείπεται η 16 αρίθμηση,καθώς και σε άλλες σελίδες όπως στην 23,26,42,49 ,54,68,83,85,86,90,94,96,113,117,119,120,122,126,137,148,149,150,157.Αλλού πάλι στις επόμενες σελίδες η αρίθμηση ακολουθεί τη σειρά:4-5,5-5,18-18,37-37-37,40-40,(44-44-44-44),(52-52),(53-53-53-),(56-56),(65-65),(67-67),(80-80),(88-88),(118-118),(128-128-),(129-129-129),(130-130),(135-135),(136-136),(145-145).Στη 2^η σελίδα (χωρίς αρίθμηση) υπάρχουν διάφορες σημειώσεις όπως: «Βασίλ Πότας μιλα οκ 70,βετέλια το όλον 112,κλπ» και στη διπλανή σελίδα σε πλάγια γραφή: «Τεφτέριον περιέχον Βεργκιού Βεντέλ Β. του χωριού Κωνσταντσίκου του 1896 εκτου έτους επί Μουχταρείας Ιωάννου Πασχαλούλη».Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Ιωάννη Καραγεωργίου, που είναι ο κάτοχος του τεφτεριού, ο Ιωάννης Πασχαλούλης, κτίστης το επάγγελμα, ταξίδεψε στην Πόλη και με τα χρήματα που απέκτησε αγόρασε περιουσιακά στοιχεία στη Θεσσαλονίκη.Αργότερα ταξίδεψε στην Αμερική με το γιο του Φώτη.

επιβαλλόταν ανάλογα με την περιουσιακή και οικονομική κατάσταση. Για τους πάγιους φόρους ακολουθείται η ίδια τακτική που ακολουθούσε η φορολογική πολιτική της τουρκικής διοίκησης. Έτσι, με βάση τα στοιχεία του τεφτεριού οι φόροι στο Κωνσταντινικό (Αυγερινό) ήταν οι εξής : ιραζί,¹⁷⁷ μπεντέλ, μουχταρικά, πούλια βουλέτα¹⁷⁸ δεσποτικά, γουρούνια¹⁷⁹, άλογα, δραγατικά, τιτζαρέτ¹⁸⁰, νακτιγιές (νακτιές)¹⁸¹

¹⁷⁷ Ιραζί (εραζιέ) = με τη λέξη εραζιέ (αραζι-ι) χαρακτηρίζεται μια σειρά έγγειων φόρων. Ο Αυγερινός, όπως και τα χωριά που επανήλθαν στην προ του Αλή πασά φορολογική περίοδο, ανήκαν στις τάξεις των ελεύθερων χωριών, σύμφωνα με το φιρμάνι των Ζουπανίων, όπως έχει προαναφερθεί στο κεφάλαιο «Η ΓΗ». Κατά συνέπεια, μια και ανήκαν στην τάξη των ελεύθερων χωριών (Κεφαλοχώρια) είχαν καθήκον να καλλιεργούν κανονικά δυο χρόνια στα τρία τις καλλιεργήσιμες γαίες που είχαν ως *tesagut*. Αν παρέλειπαν να πληρώσουν τους έγγειους φόρους μπορούσαν να κηρυχθούν έκπτωτοι και να δοθούν τα χωράφια σε άλλους. Βλ. Α.Ν. Αντωνιάδη, *Η αγροτική ιδιοκτησία στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 97, σημ. 1.

¹⁷⁸ Πούλια βουλέτα = πρόκειται μάλλον για λογαριασμούς που αφορούσαν περιουσιακά στοιχεία. Τα βουλέτα ή μπουλέτα τα συναντούμε και στον κώδικα της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου και λοιπών εκκλησιών Ζουπανίου το 1884 Βλ. Στο ίδιο σ. 76, όπου και η σημείωση: «Όσα εις βουλέτα εκκλησιών...» και «όσα εις βουλέτα εκκλησιών...» της σελ. 78 του λογαριασμού των εκκλησιών των ετών: 1884-1885. Βλ. ,ακόμη, Μαρία Τσούπη-Ρέμου, *Το μοναστήρι της Αγίας Τριάδας Βρυσοχωρίου, Ιστορία-τέχνη*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων- Δήμος Τύμφης, Ιωάννινα 2002, σ. 83, όπου και η σημείωση από χειρόγραφο της σελίδας 27 του Α' μέρους του κώδικα της ομώνυμης μονής το 1897, « δια Μπουλέτο του Αβάλου γρ. 162, διά μπουλέτο Μοναστηρίου- γρόσια 182, διά μπουλέτο βακουφικού γρ. 101, διά μπουλέτο αμπέλου σκαρβέν γρ. 27, 20». Μπουλέτο, μπουλετί, το = σημείωμα. Βλ. Μακρυγιάννη *Απομνημονεύματα*, Εισαγωγή -Σχόλια, Σπύρου Ι. Ασδραχά, εκδ. Καραβία, χ.χ.τ.έ., Γλωσσάρι, σ. 577.

¹⁷⁹ Ανάλογος φόρος χοίρων και στις βενετοκρατούμενες περιοχές της Πελοποννήσου (Πασσαβάς -Μπαρδούνια), όπου υπολογιζόταν επί των σφαζομένων ζώων, βλ. Κώστας Κόμης, *Βενετικά...*, ό.π., σ. 16-17, σημ. 21.

¹⁸⁰ τιτζαρέτ, τετζαρέτ = Πρόκειται για την εισφορά ταγιαράτ (*taayarat*) που σημαίνει «χρήματα από τον αέρα», που ήταν εφάπαξ εισφορά, για τους τοπικούς αξιωματούχους, βοεβόδες, φυλάρχους κλπ. Βλ. Νεοκλής Σαρής, *Οσμανική πραγματικότητα* ό.π., σ. 187. Αυτή η εφάπαξ εισφορά για την κοινότητα του Αυγερινού ήταν 37,5 γρόσια, όπως φαίνεται από το φορολογικό τεφτέρι. Σε ελάχιστες περιπτώσεις αναγράφονται, είτε μεγαλύτερα ποσά, είτε μικρότερα. Η καταβολή χρηματικής γαιοπροσόδου (τιτζαρέ) δε φαίνεται να έχει σχέση με τον αναγραφόμενο φόρο στο φορολογικό τεφτέρι.. γιατί εδώ υπάρχει πάγια εισφορά. Η καταβολή της χρηματικής γαιοπροσόδου σύμφωνα με το ιερό ισλαμικό δίκαιο ήταν ανεπίτρεπτη. Αντίθετα υπήρχε μια διαζευκτική ευχέρεια. Η συμμετοχή στην παραγωγή (πλησίαζε προς τη μισάρικη εκμίσθωση που δε στηριζόταν σε προϋφιστάμενη εκμίσθωση. Η μίσθωση δε ακόμη ήταν συνεχής ή παροδική). Βλ. Νεοκλής Σαρής, ό.π., σ. 130.

Στην τρίτη σελίδα από το τέλος του τεφτεριού σημαντική είναι η σημείωση που αναφέρεται συγκεντρωτικά στο είδος των φόρων που εισέπραξε η κοινότητα και την οποία παραθέτουμε.

« ο Μπασματάς¹⁸²

Βουλέτα	γρ.	116,20
Βεντέλια	>>	15076,20
τιτζαρέτια	>>	800
Μουαρίφ	>>	205,30
Ιραζή	>>	6074,20
Μουσκουκαφασισί βεργί ¹⁸³	>>	3257
Ακαρέτ βιργισισί ¹⁸⁴		853

Σύνολο 27383

Μαχτού 14336»¹⁸⁵

Δύο ήταν οι φοροεισπράκτορες της κοινότητας, όπως φαίνεται στις τελευταίες σελίδες του τεφτεριού. Οι: Ιωάννης Πασχαλούλης και Ιωάννης Σλίκας. Μάλιστα στις μερίδες των φορολογουμένων υπάρχουν σημειώσεις για τα δοσίματα προς τον Ιωάννη Σλίκα. Από τους αναφερόμενους φόρους σταθεροί είναι το μπιντέλ που ανέρχεται στο ποσόν των 52 ή και 56 γροσίων. Η αύξηση κατά 4 γρόσια οφείλεται, μάλλον, στην καθυστέρηση της πληρωμής του φόρου αυτού από ορισμένους φορολογούμενους. Τα μουχαρικά φαίνεται πως κυμαίνονταν ανάλογα

¹⁸¹ Νακτιές=Από το Ναχιγιές=μικρή διοικητική περιφέρεια ,πρόκειται για φόρους που αποδίδονταν στον τοπικό μουδέρη.

¹⁸² Μπασματάς ή Μπαζματάς=Πρακτικό επιβολής φόρων .Από τις σημειώσεις του γιατρού Κοσμά Αγακίδη που προαναφέρθηκε αναγράφεται «Μπαζματάς». Βλ. *Αρχείο Χρήστου Κατσικα*.ό.π.

¹⁸³ Πρόκειται για φόρο ακίνητης περιουσίας που ονομαζόταν αραζί βε μουσακκαφάτ βεργκισί (arazi ve mäsakkafat vergisi)=φόρος «γαιών και οικοδομημάτων με στέγη», υπολογιζόταν στο 4 % επί της αξίας των γαιών της υπαίθρου αλλά και των ακινήτων ,οικοπέδων των πόλεων και των κωμοπόλεων. Αν το ακίνητο εκμισθωνόταν καταβαλλόταν φόρος 4% επί του μισθώματος. Επειδή όμως οι εκμισθωτές απέφευγαν να δηλώσουν τη μίσθωση για να αποφύγουν τη φορολογία, το 1880 αποφασίστηκε ότι αν ο ιδιοκτήτης χρησιμοποιούσε το ακίνητο για ιδιοχρησία όφειλε να καταβάλλει το 4% της αξίας του ακινήτου και στις άλλες περιπτώσεις το 8%. Βλ. Νεοκλής Σαρρής, ό.π., σ. 204.

¹⁸⁴ Ακαρέτι=λεηλασία ,ρήμαγμα λεξ. τουρκική (garet). Πρόκειται για φόρο επί των εγκαταλελειμμένων γαιών και σπιτιών Βλ. Ι.Τ Παμπόκης, ό.π. σ. 8.

¹⁸⁵ *Αρχείο Ιωάννη Καραγεωργίου*, ό.π. Φορολογικό τεφτέρι.

με τις οικονομικές δυνατότητες κάθε οικογένειας ή κάθε ατόμου ξεχωριστά. Το ίδιο συνέβαινε και με άλλους φόρους, ενώ σταθερό ήταν το ποσόν φόρου για τα δεσποτικά με 6 γρόσια, τα άλογα με 2 γρόσια και τα γουρούνια με 5 γρόσια. Στη φορολογία των ζώων παρατηρείται διαφοροποίηση της εισφοράς. Αυτή διαμορφώνεται ανάλογα με τις επικρατούσες στην περιοχή συνθήκες. Σύμφωνα με τον Νεοκλή Σαρρή το 1856-1857 καταργήθηκε η σταθερή κατά ζώο εισφορά και αφέθηκε στην κρίση της δημογεροντίας η φορολόγηση των ζώων¹⁸⁶. Το μαχτού, ως εφάπαξ εισφορά, καταβαλλόταν την περίοδο εκείνη, χωρίς να μπορούμε να προσδιορίσουμε επακριβώς το πότε καταργήθηκε, ελλείψει επαρκών στοιχείων.

στ) Οι φόροι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Παραθέτουμε τους φόρους που είχαν επιβληθεί στο σαντζάκι Μοναστηρίου κατά το χρονικό διάστημα από 1-3-1911 έως 28-2-1912 και που σ' αυτό ανήκαν οι καζάδες: Μοναστηρίου, Φλωρίνης Γρεβενών, Καστοριάς, Κορυτσάς, Ανασελίτσας, Σερβίων, Καλαϊριών, Ελασσόνας. Αυτοί ήταν οι εξής με τα αντίστοιχα ποσά σε γρόσια.¹⁸⁷

Έτος: 1911-1912 Σαντζάκι Μοναστηρίου:

Φόρος κτηματικός	928985
>> επιτηδεύματος	465023
>> στρατιωτικός	35000
>> οδοποιίας	1393232
>> αιγοπροβάτων	5272183
>> χοίρων	50064
>> δεκάτης	10542972
>> ιδιωτικών δασών	97987
>> μεταλλείων	1297
>> τέλη χάρτου (τεσκερέ)	15500
>> δικαστικά	-

¹⁸⁶ Νεοκλής Σαρρής, ό.π., σ.206. Η φορολογία αυτή συνεχίστηκε μέχρι την απελευθέρωση, και αυξανόταν το ποσοστό φορολόγησης κατά καιρούς. Επί Σουλτάνου Μαχμούτ Β' επιβλήθηκε ένας σταθερός φόρος επί των ζώων που ανερχόταν σε 5 γρόσια ανά ζώο.

¹⁸⁷ Γ.Ν.Κοφινάς, *Τα οικονομικά της Μακεδονίας*, ό.π., σ.295.

>> ληξιαρχικά	-
>> διαβατηρίων	-
>> ιεροδικαστικά	56673
>> μεταβιβάσεως ακινήτων	587580
>> πρωτοκολλήσεως	-
Μερίδιον ταπού εκ προσόδων	
Εβκαφίου	40.000
Ενοίκιο δημοσίων κτημάτων	50.000
Φόρος δημοσίων δασών	220.038
Χαρτόσημο Χετζάζης	466.000

Σύνολο **23.202.534**

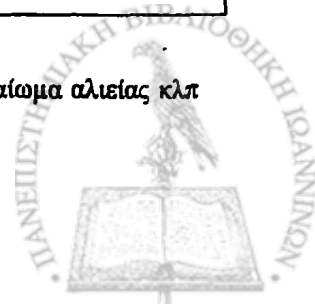
Οι δε εισπράξεις της διεύθυνσης του Δημόσιου χρέους στο Μοναστήρι ήταν οι εξής για την περίοδο 1907-1911 των περιφερειών Ανασελίτσης και Σιατίστης σύμφωνα με τον παρακάτω πίνακα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 29

Δημόσιο χρέος των περιφερειών Ανασελίτσης - Σιατίστης (1907-1911)

Πρακτορεία	Φόρος οινοπνεύματος- Resmî-Miri	Δικαίωμα αλιείας κλπ	Χαρτόσημο	Άδεια αλιείας, κυνηγεσίας και τέλος δερμάτων
Ανασελίτσης	1907 14014	4138 13	47955	1059
	1908 40925	4024 12	46754	1116
	1909 31622	3931 10	52612	1650
	1910 55423	3513 35	62122	2672
	1911 19864	4146 40	56804	2967
Σιατίστης	1907 95628	792 2	12464	686
	1908 61198	767 -	11504	1146
	1909 87114	688 -	10089	402
	1910 101425	675 12	13652	1143
	1911 173732	709 42	13476	872

Πηγή : Γ.Π.Κοφινάς, ό.π., σ.312-315. Οι δεύτεροι αριθμοί στη στήλη: Δικαίωμα αλιείας κλπ αναφέρονται στα έσοδα αποκλειστικά των δικαιωμάτων αλιείας.

Το 1913 οι ταμειακές εισπράξεις κατά ταμείο και είδος (εκτός των τελωνειακών, του δημοσίου οθωμ. χρέους και των της Εταιρίας καπνού) αποτυπώνονται στον παρακάτω πίνακα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 30

Ταμειακές εισπράξεις κατά ταμείο και είδος από 1^{ης} Ιανουαρίου 1913 έως 31 Δεκεμβρίου 1913 (εκτός των τελωνειακών, του δημ.οθωμ. χρέους και των της Εταιρίας του καπνού) της επαρχίας Ανασελίτσης.

Είδος εσόδου	Ποσό σε δραχ
Τέλη χαρτοσήμου	10139,95
>> ταχυδρομικά	11034,85
>>τηλεγραφικά	4030,93
Φόρος ζώων και χοίρων σφαζομένων ζώων	1614,86
Δεκάτης	262569,80
Κτηματικός	15871,37
Επιτηδευμάτων	1412,62
Έσοδα δημοσίων κτημάτων	3579,96
>> εθνικών λειβαδίων	100
>> δασών	823,04
Σφαζομένων ζώων	
Φόρος οδοποιίας	1241,24
Απρόβλεπτα έσοδα	1516,10
Άχρηστο υλικό στρατού	8772,59
Δικαστικά έξοδα εν γένει	4231,50
Αντίτιμο κίνησης του κράτους	357,50
Νομισματική διαφορά	191,78
Αντίτιμο εκποίησης ξυλείας	232,50
Τόκοι υπερημερίας	400

Πηγή: Ν. Κοφινάς, ό.π., σ. η-ιθ', κοτ'.

Από την παράθεση των παραπάνω πινάκων προκύπτει ότι η περιφέρεια της Σιάτιστας πλήρωνε μεγαλύτερα ,κατά πολύ, ποσά σε σχέση με τις άλλες περιοχές για το φόρο οινοπνεύματος ,πράγμα που σημαίνει, ότι η καλλιέργεια των αμπελιών ήταν εκτεταμένη στην περιφέρεια αυτή.Αντίθετα το δικαίωμα αλιείας ήταν χαμηλότερο, κατά πολύ, σε σχέση με αυτό της Ανασελίτσας ,όπως και η άδεια αλιείας, κυνηγεσίας και δερμάτων.Αυτό μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι η περιφέρεια της Ανασελίτσας ήταν μεγαλύτερη πληθυσμιακά και είχε τις προϋποθέσεις για εκμετάλλευση των άγριων ζώων, μια που η περιοχή διέθετε πλούσιο κυνήγι.Για το θέμα της αλιείας δεν μπορούμε να ισχυριστούμε κάτι τέτοιο γιατί η περιοχή δε διαθέτει πλούσια αλιεία. Την περιοχή διαρρέει σε μικρή απόσταση ο ποταμός Αλιάκμονας με τους μικρούς παραποτάμους και πιστεύουμε ότι ένα μικρό ποσοστό αντιστοιχεί στο δικαίωμα αλιείας.Άλλωστε, την προμήθεια των ψαριών γλυκού νερού την παρείχε η λίμνη της Καστοριάς,η οποία φημιζόταν για τα πλούσια αλιεύματα και τη νοστιμιά των ψαριών της.Ακόμη ,διαπιστώνεται από την παράθεση των παραπάνω στοιχείων των πινάκων ,ότι πολλοί και ποικίλοι φόροι βάρυναν τους κατοίκους του καζά .Άλλοι από αυτούς παραμένουν σταθεροί και άλλοι αυξάνονται ανάλογα με την περίπτωση.Στον πρώτο πίνακα υπάρχει η αναφορά φόρου ταπίου (χρηματικό ποσό που πληρωνόταν στο κυβερνητικό ταμείο κατά την εκποίηση από αυτό δημόσιων γαιών)¹⁸⁸.Το δικαίωμα που αποκτούσε ο ιδιώτης να καλλιεργεί και να καρπούται λεγόταν «τεσσαρούφ»=κατοχή.Ο τίτλος αυτός ονομαζόταν ταπίο, το οποίο ήταν πληρωμή προκαταβολική για απόκτηση δικαιώματος κατοχής. Κατά τη μεταβίβαση του τεσσαρούφ σε άλλον, το δημόσιο έπαιρνε ποσό σε χρήμα¹⁸⁹.Παρατηρούμε λοιπόν ότι στο Βιλαέτι Μοναστηρίου τα έσοδα που εισπράττονται για το φόρο αυτό ανέρχονταν στο ποσόν των 340.000 γροσίων.Επί Αλή πασά, εκτός της δεκάτης, επιβλήθηκε και το ίμορον¹⁹⁰ που ανερχόταν σε 20-30% και όταν η Πύλη

¹⁸⁸ Ι.Χλωρού *Λεξικόν Τουρκοελληνικόν*,Εν Κων/πόλει 1899 εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου,τόμος 2^{ος},σ.1052.

¹⁸⁹ Γεωργίου Παχύ,*Το εν Ηπειρώ Αγροτικόν Ζήτημα*,Εν Αθήναις 1882.σ.17 ,σημ.1,όπου ταπίον ονομάζεται το ποσό που αποδίδεται απέναντι του δικαιώματος του κατέχειν και το οποίο εισπράττεται από ειδικό υπάλληλο για το δημόσιο .Το έγγραφο που χορηγεί το δικαίωμα αυτό λέγεται ταπίο.

¹⁹⁰ Ίμορον=λέξη αραβική ,μυρί=δημόσιο.Γεωργίου Παχύ,ό.π.,σ.61.

νομιμοποίησε το ίμορο, που προστέθηκε στη δεκάτη, το ποσό της φορολογίας ανήλθε σε 40%¹⁹¹. Το μέτρο αυτό που είχε επιβληθεί στην περιφέρεια των Ζουπανίων, καταργήθηκε με το «Φιρμάνι των Ζουπανίων», όπως προαναφέρθηκε και επανήλθαν οι υπόχρεοι στην προηγούμενη φορολογική κατάσταση. Τα υπόλοιπα κτήματα των χωριών που δεν ανήκαν στην περιφέρεια των Ζουπανίων και έτυχε να είναι στη δικαιοδοσία του Αλή πασά και των ευνοουμένων του, εξαγοράστηκαν αργότερα αντί μεγάλων ποσών και απαλλάχθηκαν από τη φορολογία αυτή, η οποία ήταν δυσβάστακτη. Αυτή εξανάγκασε πολλούς από τους κατοίκους να εγκαταλείψουν τη γη τους και να αναζητήσουν αλλού κατοικία. Σε πολλές όμως περιοχές της Ηπείρου, που ήταν τσιφλίκια του Αλή πασά, το τουρκικό κράτος διατήρησε το ίμορο και μετά το θάνατο του Αλή στα χωριά που κατοικούνταν από χριστιανούς. Όσα κατοικούνταν από Τούρκους τα ελευθέρωσε¹⁹².

2. Κατανομή και είσπραξη φόρων

Οι φόροι που επιβάλλονταν στον καζά Ανασελίτσας τακτικοί και έκτακτοι, εκτός από το χαράτσι, το νοζούλι και το στρατιωτικό φόρο, κατανέμονταν σύμφωνα με την οικονομική δυνατότητα κάθε οικογένειας, βασιζόνταν δε σε μια φορολογική κλίμακα την οποία κανόνιζαν από κοινού τα ενδιαφερόμενα μέλη. Κάθε κοινότητα ήταν υποχρεωμένη να αποδίδει το γενικό ποσό του κοινού φορολογικού δεφτεριού του καζά, τους άλλους φόρους που προαναφέρθηκαν, καθώς και τις αποζημιώσεις ατόμων που πρόσφεραν δημόσια υπηρεσία (βεκίλης, ταξιλάρης, γιατρός, δάσκαλος ιερέας, γραμματικός. Σύμφωνα με την αναφορά του παπα-Δημήτρη στο Κριμίνι οι αμοιβές των επαγγελματιών που πρόσφεραν δημόσια υπηρεσία ήταν για το 1855 οι εξής: Δάσκαλος-γιατρός 60 γρόσια, η δε ετήσια αμοιβή του ιερέα ήταν: α). Για τα δίκια του (δικαιώματά του): 10 γρόσια, β) Κυριακοδρόμιο: 8 γρόσια, γ). Παράκληση: 5-6 γρόσια, δ) τα ονόματα (αυτά που διάβαζε στη Λειτουργία και κατέγραφε τη Σαρακοστή των Χριστουγέννων) 4 γρόσια, ε) θανατικά 7 γρόσια, στ) στεφανιάτικα: 12 γρόσια, ζ) βάπτισμα: 3 γρόσια, η) ξορκισμοί: 3 γρόσια, θ) ευχέλαιο: 4 γρόσια, ι) τετραβάγγελο: 6 γρόσια, κ) βασκανία-ευχές: 4,20 γρόσια¹⁹³. Από τα παραπάνω

¹⁹¹ Γεωργίου Παχύ, ό.π., σ. 45.

¹⁹² Του ίδιου, ό.π., σ. 31 σημ.1.

¹⁹³ Ν. Καλογερόπουλος, ό.π., σ. 143.

φαίνεται, ότι στο Κριμίνι οι αμοιβές των προσώπων που ασκούσαν δημόσια υπηρεσία ήταν ετήσιες. Σε άλλες κοινότητες, όπως στη Σιάτιστα, οι υπηρεσίες που προσέφεραν αμείβονταν είτε ετήσια, είτε κατά εξάμηνο. (Η εξαμηνιαία δόση ήταν πιο συνηθισμένη). Τα φορολογικά τεφτέρια ανοίγονταν συνήθως στις 23 Απριλίου ημέρα της γιορτής του Αγίου Γεωργίου το Αγιογεωργίσιο κάθε χρόνο λίγο πριν ή και μετά από λίγες μέρες έχοντας πάντοτε αφετηρία τη γιορτή αυτή. Σ' αυτό καταγράφονταν όλες οι οφειλές αναλυτικά που έπρεπε να αποδοθούν στο α' εξάμηνο. Άλλο τεφτέρι καταστρωνόταν με αφετηρία την ημέρα της γιορτής του Αγίου Δημητρίου (26 Οκτωβρίου), το Αγιοδημητρήσιο, που αναγράφονταν σ' αυτό λεπτομερώς και αιτιολογημένα, όπως και στο Αγιογεωργίσιο τεφτέρι, οι οφειλές του δευτέρου εξαμήνου. Ενδεικτική είναι η αναφορά «όσα το αγεωργήσιον δευτέρου»¹⁹⁴ ή «Όσοι μπεκαγιάδεις»¹⁹⁵ από αϊδημητρίσιον δευτέρου»¹⁹⁶. Το χρονικό διάστημα των έξι μηνών, που μεσολαβούσε μεταξύ των δύο γιορτών, Αγίου Γεωργίου-Αγίου Δημητρίου- ήταν το πλέον συνηθισμένο για την αποπληρωμή των διαφόρων επιβαρύνσεων. Αυτό φαίνεται και από αναφορές του καταλόγου των δεφτεριών της Σιάτιστας του Μαΐου του 1836. Συγκεκριμένα η αναφορά των δοσιμάτων έχει ως εξής: «1836: Μαΐου χουλιασάν διά όσα Δευτέρια Με εφόρτωσεν Η κοινότης Σιάτιστα και πόσα χρεωσθεί να δώση έως τον ερχόμενον άγιο δημητήριον»¹⁹⁷. Εκτός των άλλων, μέσα σ' αυτό το χρονικό όριο, έπρεπε να πληρωθεί και ο τόκος διάφορων ομολογιών που υπέγραφε η κοινότητα για τα δάνεια που έκανε προκειμένου να ανταποκριθεί στα δοσίματά της στον καϊμακάμη Καστοριάς Σιαχήμπεη. Ακόμη, η επιβάρυνση για την πληρωμή των δασκάλων «όσα των διδασκάλων ταχμενά»¹⁹⁸ έως αϊδημήτριον 2500 γρόσια»¹⁹⁹, ή «όσα τον προεστόν έως αϊδημήτριον από αης Μαΐου 1250 γρόσια»²⁰⁰ και ακόμη, ο μισθός του ψάλτη ήταν σε εξάμηνη βάση, «όσα τον ψάλτην διά μίνας 6 100 γρόσια»²⁰¹. Θα πρέπει να επισημανθεί εδώ ότι σε όλες σχεδόν τις κοινότητες οι δαπάνες που προέκυπταν από

¹⁹⁴ AZM, Λογαριασμός 184/Μάιος 1836.

¹⁹⁵ Μπεκαγιάς ή μπεκαγιές=λέξ. τουρκ. bakaya ή bekaya=υπόλοιπο.

¹⁹⁶ AZM, Λογαριασμός, ό.π.

¹⁹⁷ Στο ίδιο, ό.π.

¹⁹⁸ ταχμινά=περίπου.

¹⁹⁹ AZM, ό.π.

²⁰⁰ Στο ίδιο, ό.π.

²⁰¹ Στο ίδιο, ό.π.

την κατασκευή, επιδιόρθωση διάφορων κοινοτικών έργων, εκκλησίες, βρύσες, σχολεία, κατανέμονταν ισόποσα, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η οικονομική δυνατότητα του καθενός. Αυτό διαπιστώνεται από ποικίλες σημειώσεις που έχουν προαναφερθεί σε λογαριασμούς, όπως π.χ. για τη συνδρομή του γεφυριού της Ανασελίτσας.

Για την είσπραξη των φόρων υπεύθυνοι ήταν οι: βεκίληδες ή οι ταμίες της κοινότητας οι οποίοι σε ειδικές στήλες του φορολογικού τεφτεριού κατέγραφαν τις επιβαρύνσεις. Όμως, στις διάφορες σημειώσεις αναφέρονται ορισμένοι μπεκαγιέδες από προηγούμενα έτη, που μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι κάτοικοι αδυνατούσαν να πληρώσουν τους οφειλόμενους φόρους. Την καταγραφή αυτή την έκαναν σε άλλες περιπτώσεις κάποιοι γραμματικοί με τους βοηθούς τους όπως αναφέρονται σε διάφορες σημειώσεις. Στη Σιάτιστα αναφέρονται για: ψωμί «55:100 οκάδες δια Γιαννάκη Γραμματικόν με(...) τους ανθρώπους του, άνθρωποι:3:»²⁰², «όσα τον Γιαννάκη Χ' Ιωάννου οπού έγραψεν το δευτέρι χαρατζιών 8 γρόσια»²⁰³. Για τη συγκεντρωτική καταγραφή επίσης των φόρων «διά τον Γιαννάκη θεοδώρου οπού έγραψεν την σούμα εις απγεωργίσιον δευτέρι 8, διά ένα κυράν διά Γιαννάκη Γραμματικόν όταν επάγη με 4000 γρόσια 12»²⁰⁴. Το ψωμί του χαρατζή καταγραφόταν στα αντίστοιχα φορολογικά τεφτέρια για όσο χρονικό διάστημα παρέμεινε για την καταγραφή των φόρων²⁰⁵.

Για την είσπραξη των φόρων η Τουρκική Οικονομική Εφορία και το Ταμείο ανέθετε στο μουχτάρη και στους αζάδες (κοινοτικούς συμβούλους) τη σύνταξη του Μαζμπατά=του πρακτικού επιβολής φόρων. Αυτοί με τους μουχταροδημογέροντες συνέτασσαν το Πρακτικό (Μαζμπατά), ενός εκάστου των κατοίκων, σύμφωνα με την κτηματική κατάσταση, των εισοδημάτων, του ζωϊκού κεφαλαίου κλπ. Οι εισπράκτορες των φόρων αυτών, καθώς και των φόρων τους οποίους επέβαλλε απ' ευθείας το Τουρκικό Δημόσιο, σύμφωνα με την αναφορά του γιατρού Κοσμά Αγακίδη από το Βυθό, ήταν τουλάχιστον Έλληνες²⁰⁶. Ο ίδιος αναφέρει ότι υπήρχαν διάφοροι φοροεισπράκτορες όπως οι: Κωνσταντίνος Πόρτης και Γούσιας Βαζάκας

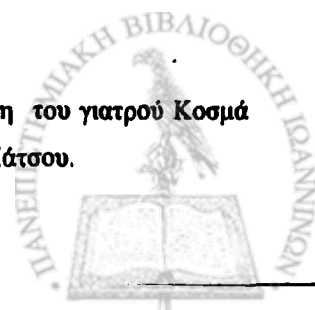
²⁰² ΑΖΜ, Λογαριασμός, υπ' αριθ. 185/Οκτώβριος 1836.

²⁰³ Στο ίδιο, ό.π., λογαριασμός Νο 2, υπ' αριθ. 183/1836.

²⁰⁴ Στο ίδιο, ό.π., Λογ. 183/ Ιούνιος 1836.

²⁰⁵ Στο ίδιο, ό.π., λογ. 185/1836.

²⁰⁶ Αρχείο Χρήστου Κατσίκας, Απόσπασμα από δεκασέλιδη χειρόγραφη μελέτη του γιατρού Κοσμά Αγακίδη (1895). Η μελέτη εναπόκειται στην ιδιωτική συλλογή της Κατερίνας Μάτσου.

από το Ζουπάνι (Πεντάλοφος). Ο Νάτσης Παπακωνσταντίνου από το Ζάντσικο (Ζώνη) και άλλοι δύο²⁰⁷ (χωρίς να τους αναφέρει ονομαστικά). Το 1836 ταμίας του καζά Ανασελίτσας, θεωρούνταν ο Πούλιος Παπαϊωάννου από τη Βλάστη²⁰⁸. Αυτοί ονομάζονταν «ταξιλδάρηδες»²⁰⁹ και συνοδεύονταν από Τούρκους χωροφύλακες (τσανταρμάδες). Αλλά και οι μουχτάρηδες εισέπρατταν ορισμένους φόρους του Δημοσίου τους οποίους κατέθεταν στο Δημόσιο Ταμείο που είχε έδρα τη Λειψίστα (Νεάπολη). Ο τρόπος της φορολογικής κατανομής από το μουχτάρη, τους αζάδες και από τους άλλους πρόκριτους δημογέροντες, δεν πολυενδιέφερε τους Οθωμανούς. Το μόνο που τους ενδιέφερε ήταν η συλλογή των φόρων. Δεν έλειπαν φυσικά και οι φορολογικές αδικίες και υπερβάσεις εκ μέρους των φορολογικών συντακτών. Τα παράπονα που διατύπωναν εναντίον τους οι φορολογούμενοι δεν έβρισκαν ανταπόκριση εκ μέρους των τουρκικών αρχών. Αυτοί που είχαν μεγάλη κινητή και ακίνητη περιουσία φορολογούνταν ανάλογα. Πολλές φορές, όμως, οι μεγαλοκτηματίες και οι μεγαλονοικοκυραίοι δεν απέδιδαν ακριβώς το φόρο που τους αναλογούσε, αλλά απέκρυπταν αρκετά περιουσιακά στοιχεία για να μην εισπραχθούν από το οθωμανικό Δημόσιο. Ο λόγος τους, επειδή φορολογούνταν περισσότερο οι ίδιοι, είχε μεγαλύτερη βαρύτητα και γι' αυτό τους έλεγαν «βαρυντάτ»²¹⁰. Κάθε οικογένεια είχε το δικό της τεφτέρι στο οποίο ο μουχτάρης κατέγραφε το είδος και το ποσόν του φόρου που εισέπραττε. Οι ταξιλδάρηδες είχαν βιβλία διπλοτύπων εισπράξεως. Όσοι δεν τακτοποιούνταν φορολογικά με το Δημόσιο τους έλεγαν «φιράρηδες». Μετά από ορισμένο χρόνο, εάν δεν τακτοποιούνταν φορολογικά, μπορούσε το οθωμανικό Δημόσιο να εκποιήσει, να δημοπρατήσει κάποιο περιουσιακό στοιχείο του φιράρη ακόμη έπιπλα ή σκευή. Για κάθε χωριό η εκποίηση θεωρούνταν ντροπή και πολλοί από τους κατοίκους

²⁰⁷ Αρχείο Χρήστου Κατσικά, ό.π.

²⁰⁸ Μιχ. Αθ. Καλινδέρης, *Σημειώματα ιστορικά ...* ό.π., σ. 65-66, όπου και η αναφορά για το φορολογικό τεφτέρι του καζά Ανασελίτσας με κατάλογο 25 ράπτικων χωριών όπως αναφέρεται και 12 τσιφλίκια. Περισσότερες φορολογικές μονάδες (χανέδες) είχε το Ζουπάνι (Πεντάλοφος) και ακολουθεί το Μπλάτσι (Βλάστη). Το Λειψίστι (Νεάπολη) είχε τις λιγότερες φορολογικές μονάδες που οφείλεται κατά τη γνώμη μας στην ύπαρξη Οθωμανών και τσιφλικούχων μπέηδων στην έδρα του καζά Ανασελίτσας. Η αναφορά για ράπτικα χωριά μας προβληματίζει, γιατί, δεν υπάρχει αναφορά από τα υπάρχοντα τουλάχιστον αρχεία, για αποκλειστική δραστηριότητα των κατοίκων χωριών του καζά με τη ραπτική.

²⁰⁹ ταξιλδάρηδες ή ταξιλντάρηδες = φοροεισπράκτορες, ταξίλι = εισπραξη φόρων, τουρκ. tahsil.

²¹⁰ Αρχείο Χρήστου Κατσικά, ό.π.

πρόσφεραν εθελοντικά το ποσόν ,ώστε να μη μείνει στο οθωμανικό δημόσιο.Εάν πάλι ο φηράρης δε φρόντιζε να τακτοποιηθεί με τον άνθρωπο που του πλήρωσε το φόρο του μπορούσε ο τελευταίος να πάρει το υπό κατάσχεση αντικείμενό του μετά από ορισμένη διαδικασία.

Δημιουργούνταν όμως, όπως ήταν επόμενο,μερικές υπερβάσεις κατά τη μεταβολή της κυριότητας του στοιχείου (κτήματος,αντικειμένου κλπ).Η μουχταροδημογεροντία για να εξυπηρετήσει τους οικονομικά αδύνατους, δεν έγραφε στους φορολογικούς καταλόγους ή τους έγραφε με μικρή δόση φορολογίας σε τρόπο ,ώστε «να μη βγει από το κοινό της χώρας»²¹¹.Σύμφωνα με τις σημειώσεις του Κοσμά Αγακίδη, από το ίδιο αρχείο, σε κανέναν από τους κατοίκους του Βυθού δεν κατασχέθηκε από το οθωμανικό δημόσιο περιουσιακό στοιχείο.

Από το πλήθος των ομολόγων που βρίσκονται σε διάφορα ιδιωτικά αρχεία διαπιστώνεται η μεγάλη χρηματική ανάγκη των κατοίκων για αποπληρωμή των διάφορων φορολογικών αναγκών.Για την κατάσταση που επικρατούσε στη Σιάτιστα από το 1862 και μετά ενδεικτική είναι η παρουσία του παρακάτω πίνακα ο οποίος περιλαμβάνει ένα τμήμα των ομολογιών που υπογράφηκαν κατά καιρούς.

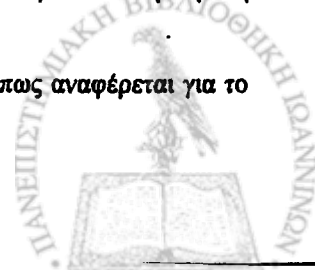
ΠΙΝΑΚΑΣ 31

Ομολογίες δανειζομένων της Σιάτιστας (1862-1874)

Α/α	Όνοματεπώνυμο δανειζομένου	Καταγωγή	Έκδοση ομολογίας	Ποσό
1	Νίκος Γεωργίου Μπίκα	Σιάτιστα	2 Ιουλίου 1862	Γρ.1350
2	Δυσανάγνωστο	>>	6 Οκτωβρίου 1863	Λίρ ²¹² .11 ½
3	Γεώργιος Τζήκα	>>	21 Ιανουαρίου 1871	Λίρ.Τουρκίας 14
4.	Δημήτριος Λαζάρου Κώστας Δημητρίου	>>	5 Ιουλίου 1872	Λίρ.5 και 4 εικοσάφραγκα

²¹¹ Στο ίδιο,ό.π.Η μη εγγραφή στους φορολογικούς καταλόγους πολλές φορές θεωρούνταν προσβολή κατά της αξιοπρέπειας μερικών φορολογουμένων.

²¹² Η λίρα Αγγλίας αντιστοιχούσε σε αγοραστική δύναμη με 115 γρόσια ,όπως αναφέρεται για το 1863.

5	Ξήνης Ταήρ	Γιάνκοβη	7 Ιουλίου 1872	Γρ.44
6	Κων/νος Τριανταφύλλου	Σιάτιστα	24 Φεβρουαρίου 1873	Λίρ.Τουρκ.4
7	Δημήτριος Λαζάρου Κώστας Δημητρίου	>>	1 Φεβρουαρίου 1874	Λίρ.Χρυσές 10
8	Δημήτριος Λαζάρου Κώστας Δημητρίου	>>	20 Φεβρουαρίου 1874	Λίρ.Τουρκίας 10
9	Δημήτριος Λαζάρου	>>	1 Οκτωβρίου 1874	Λίρ.Τουρκ.10

Πηγή: Αρχείο Σπύρου Αθανασίου, λυτά έγγραφα ομολόγων.

Παραθέσαμε τα λίγα στοιχεία αυτά των ομολογιών, που είναι ένα μικρό δείγμα της οικονομικής κατάστασης των κατοίκων, που κατέφευγαν στο δανεισμό εξαιτίας των φορολογιών. Το ίδιο παρατηρείται και στις άλλες κοινότητες, επειδή, η περιοχή την περίοδο αυτή βρισκόταν σε παρακμή. Αποκαλυπτική για την οικονομική εξαθλίωση των κατοίκων στις αρχές του 19^{ου} αιώνα είναι και η αναφορά κατοίκων της Σιάτιστας που αδυνατούσαν να πληρώσουν εξολοκλήρου τους οφειλόμενους φόρους το 1824. Συγκεκριμένα 5 κάτοικοι που υπόγραψαν μια αναφορά πληρώνοντας τους μπεκαέδες που αντιστοιχούσαν σε 223 γρόσια και 20 παράδες, αναφέρουν ότι με κοινή απόφαση τους ξόφλησαν τους λογαριασμούς τον Αύγουστο του 1824²¹³.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι κάτοικοι που επισκέπτονταν την ελεύθερη Ελλάδα ή είχαν εγκατασταθεί εκεί και είχαν κάποιο μέλος της οικογένειάς τους στη γενέτειρά τους δεν απαλλάσσονταν από τους καθιερωμένους κυβερνητικούς ή κοινοτικούς φόρους. Αποκαλυπτικές είναι οι αναφορές που γίνονται στον Κώδικα της κοινότητας Ζουπανίου. Συγκεκριμένα, υπάρχουν εγγυητικά κατοίκων που τους υποχρέωναν να πληρώνουν τους ανάλογους φόρους σ' αυτές τις οικογένειες που διέμεναν στην Ελλάδα και τότε μόνο έδινε την άδεια ο μουχτάρης σε κάποιο μέλος της οικογένειας, συνήθως τη σύζυγο, να επισκεφθεί το σύζυγό της που εργαζόταν στην ελεύθερη Ελλάδα. Παραθέτουμε πιο κάτω ένα τέτοιο εγγυητικό:

« εγγυητικόν

Ο υποφαινόμενος εγγυούμαι εις τον Μουχτάρην Κοσμάν Καζάραν διά την κοινότητα του Κάτω Μαχαλά Ζουπάν όπως πληρώνω τους βασιλικούς φόρους βεργί-

²¹³ Αρχείο Σπύρου Αθανασίου, ό.π., λυτό έγγραφο.

μπενδέλ και άλλους επιπρόσθετους βασιλικούς και κυβερνητικούς φόρους του Αποστόλη Γεώργη Αλιαπούλιου τον καθέκαστον χρόνον εφ' όσον ούτος οικογενειακώς διαμένει εν Ελλάδι, Και επί τούτω συγκατατίθεται ο Μοχτάρης και δίδει την άδειαν ν' απέλθη παρά τω συζύγω της η σύζυγος αυτού Αλεξάνδρα και υποφαινομαι Ζουπάν 1890 Φεβρουαρίου 14 Χρήστος Κατσίκας»²¹⁴.

Στον ίδιο ,πάλι, Κώδικα υπάρχει αναλυτικός κατάλογος με ημερομηνία 31 Ιανουαρίου του 1890 με 129 ονόματα κατοίκων και μερικών ξένων του Κάτω Μαχαλά²¹⁵ Ζουπανίου, οι οποίοι ,όλοι, έδωσαν ανά δύο εγγυητές ο καθένας , για την πληρωμή των φόρων και ακολουθεί σε άλλη σελίδα του παραπάνω Κώδικα η συνέχεια του καταλόγου αυτού μέχρι τον αριθμό 197²¹⁶ ,πράγμα που σημαίνει ότι 197 άτομα βρίσκονταν σε άλλες περιοχές εργαζόμενοι, ως κτίστες συνήθως, εποχιακά. Για να πληρωθούν οι βασιλικοί και κοινοτικοί φόροι στα εγγυητικά αναφέρονται μερικοί όροι που ήταν υποχρεωμένος να τηρήσει ο εγγυητής και σε περίπτωση που ο ίδιος αδυνατούσε να πληρώσει, η κοινότητα είχε το δικαίωμα μέσω του χουκιματίου να εισπράξει το οφειλόμενο ποσό του φόρου από την περιουσία του .Ενδεικτικό είναι ένα εγγυητικό του Κώδικα το οποίο και παραθέτουμε.

«εγγυητικόν

Ο υποφαινόμενος εγγυούμαι διά τον μαχαλίτην μας κ.Κώσταν Ι. Νάγιου, όπως επ' άοριστον πληρώνω τους βασιλικούς και κοινοτικούς φόρους, τους γνωστούς τους επιβεβλημένους και επιβληθησομένους, δρόμους και λουτούς ,εις τους κατά καιρόν Μουχταροδημογέροντας της Συνοικίας ημών και επί τούτο η Κοινότης καταπεισθείσα δίδει την άδειαν εις αυτόν δηλ. τον Κώσταν να μεταφέρει την οικογένειάν του εις Ελλάδα. Εάν δυστροπήσω ,η Κοινότης έχει το δικαίωμα ,μέσον χουκιματιού να εισπράξει το χρέος του ειρημένου Κώστα από την περιουσίαν μου. Εφ' ω και υποφαινομαι

Ζουπάν 1890 Οκτωβρίου 21»²¹⁷.

²¹⁴ Κώδικας Κοινότητας Ζουπανίου, σ. 22 .Το εγγυητικό είναι του Χρήστου Κατσίκας για τον Απόστολον Κουλαβήν.

²¹⁵ Μαχαλάς=Συνοικία.

²¹⁶ Κώδικας, ό.π., σ.16-20 και 37-38 η δεύτερη σελίδα δεν είναι αριθμημένη και αναγράφεται μόνο η τρίτη παραλείποντας τη σελίδα 38, όπου κανονικά έπρεπε να αναγραφεί.

²¹⁷ Κώδικας ,ό.π.,σ.27.

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι η κοινότητα για να διασφαλίσει την είσπραξη των φόρων των ατόμων που έλειπαν στην ξενιτιά, χρησιμοποιούσε εγγυητικά με τα οποία υποχρέωνε τους εγγυητές σε περίπτωση αδυναμίας πληρωμής των φόρων να υποθηκεύουν τα περιουσιακά τους στοιχεία (χωράφια, σπίτια, κήπους κλπ). Δε γνωρίζουμε από τα αρχεία, αν κάποιος εγγυητής έχασε την περιουσία του, λόγω αδυναμίας πληρωμής των φόρων. Γεγονός, όμως, παραμένει ότι με το σύστημα αυτό των εγγυητών καταργήθηκε ο θεσμός της αλληλοβοήθειας που αναφέρθηκε στην περίπτωση του Ντόλου (Βυθού). Η κοινότητα μ' αυτά τα υποσχετικά έγγραφα, κατά κάποιο τρόπο, εξασφάλιζε τα έσοδά της από όλους τους κατοίκους που μπορούσαν έτσι να ανταποκριθούν στα ποικίλα δοσίματα του οθωμανικού κράτους. Άλλωστε, με την εργασία τους στα ξένα, οι οφειλέτες, κατά κανόνα, εξασφάλιζαν κάποια εισοδήματα και ανταποκρίνονταν στα κατά καιρούς δοσίματα. Με την πάροδο των ετών οι διαρκώς αυξανόμενες φορολογικές απαιτήσεις ανάγκαζαν τους κατοίκους να καταφεύγουν σε δανεισμούς προκειμένου να αντεπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους. Αποκαλυπτική είναι η κατάσταση που παραθέτουμε πιο κάτω από το αρχείο του Κων/νου Ζησόπουλου ο οποίος ήταν και ο κυριότερος δανειστής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 32

Ομολογίες του Κων/νου Ζησόπουλου (1887-1915)

Α/α	Ονοματεπώνυμο δανειζόμενου	Τόπος καταγωγής	Διορία Έτος-μήνας	Ποσό
1	Βασιλική Γιώργη	Τσούρχλι ²¹⁸	1887-Μάιος	Λίρες 3
2	Ιμίν Μπαμπά	Βουδορίνα ²¹⁹	1896 >>	Γρ. 295 ½
3	Τασίμη Αλή	>>	1896 -Οκτ.	Λίρ. 1
4	Γεώργιος Ζήσο	Φουργκάτσι ²²⁰	1897-Απρ.	Γρ. 350
5	Ριζά Χαρέν		1906-Σεπτ..	Λίρ. Αγγ. 12
6	Ριζά Μουσταφάς	Πλάζομη ²²¹	1906-Οκτ.	Λίρ. Αγγ. 15
7	Αζέμ Απτούλ Ραμαζάν		1907-Μαρ.	Λίρ. Οθ. 6

²¹⁸ Τσούρχλι=Άγιος Γεώργιος Γρεβενών.

²¹⁹ Βουδορίνα=Νέα Σπάρτη.

²²⁰ Φουργκάτσι=Κλήμα.

²²¹ Πλάζομη=Ομαλή.

8	Μεχμέτ Νέμπτη (Ζαπτιές)	Τσοτούλι	1907->>	Λίρ.Αγγ.17,1/ 2
9	Σατίκ Χουσεϊν	Τσοτούλι	1910-Αύγ.	Λίρ.Αγγ ²²² .2-10γρ.
10	Θωμάς Λαδάς	Ρόκαστρο	1911	Λίρ.22
11	Γιάννης Ζήσου	Ζάντσικο ²²³	1912-Μαρ.	Λίρ.9
12	Χαϊδάρ (κεχαγιάς)	Δέβλα ²²⁴	1912-Απρ.	Λίρ.Αγγ.32
13	Νικόλαος Σιωζόπουλος	Βουχωρίνα	1912-Ιούλιος	Λίρ.1,9
14	Πασχάλαйна Ζήκα	Χουτούρι	1913-Ιούλιος	Λίρ.22
15	Α.Κατσάνος Σουλτάνα	Βουχωρίνα	1913-Ιούλιος	20φραγκα 7,5
16	Δημ.Παναγιωτόπουλος	Δράμιστα ²²⁵	1914-Οκτ.	Λίρ.4
17	Γιάννης Αλεξίου	Βιδιλούστι ²²⁶	1915-Ιούλ.	Γρόσια 450
18	Μαρία Καρανικόλα	Ραδοβίσι ²²⁷	1915-Σεπτ.	Λίρ.4
19	Γεώργιος Βαζάκας	Τσιράκι ²²⁸		Λίρ.Αγγ.8 , 2/4
20	Δημήτριος Ντινόπουλος			>> >> 23
21	Νικόλαος Κατσάνος			>> >>12
22	Α.Κατσάνος			Λίρ.16
23	Ιωάννης Αλεξίου	Βιδιλούστι		Γρόσια 450
24	Σουλτάνα			Γρόσια 655
25	Ν.Νικολόπουλος	Λουκόμι		Λίρ. 12, 3/4
26	Παύλος	Ραδοβίσι		>> 18
27	Δ.Παπαγιαννόπουλος	Δράμιστα		>> 4
28	Πασχάλαйна Τζήκα			>>22
29	Π.Παναγιώτης	Σπάτα ²²⁹		>>37
30	Δημ.	Πέτσιαν ²³⁰		Γρόσια 200
31	Κώστας Κοσμά	Δέβλα		Λίρ.20
32	Αντώνης	Σβόλιανη ²³¹		>>10,9

²²² Η λίρα Αγγλίας το 1910 αντιστοιχούσε με 118 γρόσια (Αρχείο Κων/νου Ζησόπουλου).

²²³ Ζάντσικο=Ζώνη.

²²⁴ Δέβλα=Κρουονέρι.

²²⁵ Δράμιστα=Δάφνη.

²²⁶ Βιδιλούστι=Δαμασκηιά.

²²⁷ Ραδοβίσι=Ροδοχώρι.

²²⁸ Τσιράκι="Άγιος Κοσμάς Γρεβενών.

²²⁹ Σπάτα=Πολύδεντρο Γρεβενών.

²³⁰ Πέτσιανη=Τριάδα.

33	Θεοφάνης	Καλιστράτι		>>6,8
34	Παύλος Παπαδόπουλος	Ραδοβίσι	1916-Αύγ.	>>18
35	Παπαπαναγιώτης	Σπάτα		Γρόσια17.110
36	Σουλτάνα	Βουχωρίνα		>> 650
37	Μυγδάλω Παπαζούλη	Πέτσιανη		>> 200
38	Ιωάννης Στεργίου Παπά	Στιζιάχι ²³²		Λίρ.18
39	Αντώνιος Ζησούλη	Σβόλιανη		>> 10
40	Κων/νος Κοσμά Βαρσάμ	Δέβλα		>>20,40
41	Δημήτριος Ντινούλα	Τσακνοχώρι ²³³		>>63

Πηγή:Αρχείο Κων/νου Ζησόπουλου,ομόλογα :17 Μαΐου 1887,αρ.430/13 Οκτωβρίου 1896,αριθ.428/7Οκτωβρίου 1896,19 Απριλίου 1897,αριθ.740/30 Σεπτεμβρίου 1906,755/18 Οκτωβρίου 1906,807/14 Μαρτίου 1907,841/5 Μαΐου 1907,1124/2 Αυγούστου 1910,1807/25 Απριλίου 1912,τα υπόλοιπα δανεικά αναγράφονται σε λυτό έγγραφο.

Στα ομόλογα των ετών 1906,1907 αναγράφεται ο τόκος που είναι 3% το μήνα.Στο υπ' αριθ. 1124/2-8-1910, έντυπο ομόλογο, δεν αναγράφεται ο τόκος ,ούτε και στο υπ' αριθ.1307/25-4-1912.Από πρόχειρη όμως σημείωση του Κων/νου Ζησόπουλου πληροφορούμαστε ότι ο τόκος είναι 2% το μήνα. Για το τελευταίο ομόλογο των 32 λιρών Αγγλίας, που αναφέρεται στο δανειζόμενο Χαϊδάρ Κεχαγιά της Δέβλας²³⁴, ο τόκος του 2% κατά μήνα υπολείπεται κατά 1 ποσοστιαία μονάδα

²³¹Σβόλιανη=Αγία Σωτήρα.

²³² Στιζιάχι=Αηδόνια Γρεβενών.

²³³ Τσακνοχώρι=Ανθοχώρι.

²³⁴ Α ΚΖ,Λυτό έγγραφο χωρίς ημερομηνία.Το κείμενο έχει ως εξής: «Χαϊδάρης Κεχαγιάς Δέβλας 1 ομόλογον διορίαν 1912 8βριο δια λίρας Αγγλίας 32 γρ. 3376

9 μήνας τόκον προς 2% μήνα

576

—
4252

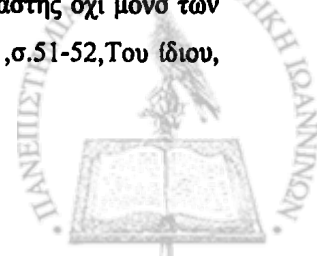
1913 Ιουλίου 27 έμβασε 6 λίρ.

648

Χρεωστεί ακόμη

—
Γρ. 3704»

Ο Χαϊδάρ Τουρκαλβανός την καταγωγή ήταν κεχαγιάς (επιστάτης) της Δέβλας (Κρυονερίου) μέχρι την απελευθέρωση .Προγενέστερος αυτού ήταν ο Ρετζέπ τρομοκράτης και εκβιαστής όχι μόνον των κατοίκων ,αλλά και όλης της περιοχής,Βλ.Καλινδέρη Μιχαήλ,Γραπτά μνημεία... ,σ.51-52,Του ίδιου, Ο βίος της κοινότητας Βλάστης....,σ. 80-81.

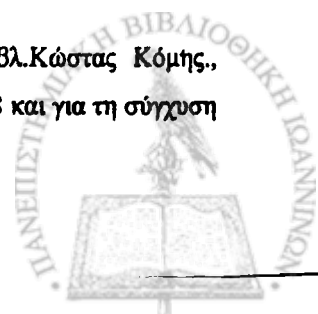
των υπόλοιπων ομολόγων. Ο λόγος της μείωσης, κατά τη γνώμη μας, οφείλεται στο ότι ο δανειζόμενος ήταν επιστάτης του αγροκτήματος της Δέβλας και υποστηριζόταν από τους Αλβανούς τσιφλικούχους μπέηδες της οικογένειας Ζαβαλιάν της Κορυτσάς. Από άλλο τεφτέρι του Γεράσιμου Δώσσα που επιγράφεται «Βιβλίο ονομάτων με ομόλογα ,Γερασίμου Α.Δώσσα ,Τσοτύλιον»²³⁵, διαπιστώνουμε ότι σε σύνολο 63 δανειζόμενων 25 από τους δανειστές είναι χριστιανοί και οι υπόλοιποι Οθωμανοί Βαλαάδες. Από τους χριστιανούς οι τέσσερις είναι γύφτοι²³⁶ που κατάγονται από το Φουργκάτσι (Κλήμα), Βουδορίνα (Νέα Σπάρτη), Ρέσνι (Ανθούσα) και Τσοτύλι. Στις τρεις τελευταίες περιπτώσεις αναφέρεται η συγκατοίκηση γύφτων σε χωριά που κατοικούν Οθωμανοί Βαλαάδες ,ενώ στο Φουργκάτσι ,που φαίνεται να είναι ο τόπος καταγωγής ενός από αυτούς, είναι χωριό που δεν κατοίκησαν Βαλαάδες. Η συγκατοίκηση γύφτων σε χωριά Βαλαάδων δικαιολογείται, γιατί τα χωριά των Βαλαάδων ήταν αποκλειστικά γεωργικά και η εγκατάστασή τους εκεί τους εξασφάλιζε εργασία .Μάλιστα , η αγορά εκεί γεωργικών εργαλείων-οι γύφτοι κατασκεύαζαν πολλά γεωργικά εργαλεία- σε περιοχές που οι κάτοικοι κατ' αποκλειστικότητα ασχολούνταν με τη γεωργία ήταν μεγάλη και είχε ως αποτέλεσμα τη διαρκή παραμονή τους εκεί.

Από τους χριστιανούς που δανείστηκαν ,είναι ένας, που κατάγεται από τη Βριάζα (Δίστρατο) Κόνιτσας, 2 από το Στιζιάχι (Αηδόνια) Γρεβενών και 4 από τη Σαμαρίνα. Αν ,αφαιρεθούν τα 7 άτομα ,που οι τόποι καταγωγής τους είναι εκτός του καζά Ανασελίτσας ,τότε μπορούμε να υπολογίσουμε έναν αριθμό 18 ατόμων που κατάγονταν αποκλειστικά από την περιφέρεια της Ανασελίτσας. Έτσι, μπορούμε να δούμε με βεβαιότητα τις οικονομικές τους ανάγκες. Παράλληλα, διαπιστώνουμε τις εμπορικές σχέσεις που είχε η αγορά Τσοτυλίου με την ευρύτερη περιοχή.

Το ποσοστό των γύφτων που δανείστηκαν ήταν 6,3%. Οι ίδιοι ασχολούνταν, κυρίως ,με κατασκευές γεωργικών εργαλείων και οικιακών συσκευών και με παντός είδους κατασκευές που ως πρώτη ύλη είχαν διάφορα μέταλλα. Θεωρούνταν άτομα με χαμηλά εισοδήματα. Από άλλον ,πάλι, κατάλογο Γραμματίων του Γεράσιμου Δώσσα

²³⁵ Αρχείο Γεράσιμου Δώσσα, «Κατάλογος ονομάτων με ομόλογα» σ. 11-13. Σε κάθε ονοματεπώνυμο αντιστοιχεί και ο αριθμός της σελίδας, χωρίς να αναγράφεται το ποσό χρέωσης.

²³⁶ Στο τεφτέρι αναφέρονται ως γύφτοι .Για τους Τσιγγάνους, γενικά, βλ. Κώστας Κόμης,, *Τσιγγάνοι: Ιστορία, Δημογραφία, Πολιτισμός*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998 και για τη σύγχυση που επικρατεί μεταξύ των όρων :Τσιγγάνος -γύφτος, βλ. στο ίδιο ,ό.π., σ. 15-17.

της περιόδου 1885-1931 στο Τσοτύλι²³⁷ στον οποίον αναφέρονται 38. δανειζόμενοι κάτοικοι .Από αυτούς που αναγράφονται στο τεφτέρι οι 13 είναι Οθωμανοί.Από τους χριστιανούς που κατάγονται από άλλη περιφέρεια είναι:1 από τη Βριάζα,2 από το Σπιζιάχι (Αηδόνια) Γρεβενών,3 από τη Σαμαρίνα Γρεβενών.Αναγράφονται επίσης στο σύνολο των 25 υπόλοιπων δανειζόμενων 5 γύφτοι που κατάγονται από το Φουργκάτσι, Βουδορίνα (μουσουλμανικό κατ'αποκλειστικότητα χωριό) , Ρέζνη,Τσοτύλι ,(είναι τα ίδια άτομα που αναφέρονται στον κατάλογο των ομολόγων).

Μεγαλύτερο ποσοστό δανείου σε γρόσια φαίνεται να έχει πάρει ένας από αυτούς που κατάγεται από το Κλήμα που το ποσόν του δανείου ανερχόταν σε 700 γρόσια για ν' ακολουθήσει κάποιος άλλος από το Τσακνοχώρι (Ανθοχώρι) με το ποσόν των 700 γροσίων κατανεμημένο σ' αυτόν και στη μητέρα του .Σε δραχμές το μεγαλύτερο ποσό το δανείστηκε το 1929 κάτοικος του Αυγερινού.Η ημερομηνία εξόφλησης κυμαινόταν: από μία ημέρα έως και ένα χρόνο.

Οι μεγάλες κοινότητες για να ανακουφιστούν από τις ποικίλες φορολογικές τους υποχρεώσεις στηρίζονταν στις εισφορές των ξενιτεμένων,στα ενοίκια των βοσκήσιμων κοινοτικών εκτάσεων, στη φορολογία των ζώων, ιδίως των ξένων αιγοπροβάτων, όπως αναφέρθηκε για την κοινότητα Ζουπανίου,αλλά στηρίζονταν ακόμη και στα έσοδα από ενοίκια κοινοτικών σπιτιών ακόμη από την πώληση διάφορων βιβλίων, ειδικά σχολικών, για να καλύψουν τα έξοδα πληρωμής των δασκάλων.

²³⁷ Αρχείο Γεράσιμου Α.Δώσσα Τεφτέρι που επιγράφεται «Βιβλίο ονομάτων με ομόλογα.Γερασίμου Α.Δώσσα,Τσοτύλιον»,σ.20,22-32,34,36,37,39,41,44-50.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

1. ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ-ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Για να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη του πληθυσμού στην επαρχία Ανασελίτσας καθόλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, απαραίτητα είναι τα ακριβή στοιχεία τα οποία θα μας δώσουν τις απαραίτητες πληροφορίες για την πραγματική κίνηση του πληθυσμού. Για τους προηγούμενους αιώνες, που δεν υπάρχουν καθόλου στοιχεία, οι δυσκολίες είναι μεγαλύτερες. Έτσι, οι πρώτες πληροφορίες για τη δημογραφική εξέλιξη του πληθυσμού ανάγονται στις αρχές του 19^{ου} αιώνα.

Σύμφωνα με την αναφορά του Rouqueville τα εβδομήντα χωριά της επαρχίας Ανασελίτσας έχουν χίλιες επτακόσιες φαμίλιες, που αν πολλαπλασιαστούν με τον αριθμό 5, έτσι κάνει έτσι τον υπολογισμό ο παραπάνω περιηγητής, μας βγάζουν οχτώ χιλιάδες πεντακόσιες ψυχές (8.500) που αποτελούνται από χριστιανούς, μωαμεθανούς και τσιγγάνους¹. Για τη Λειψίστα (Νεάπολη), που ήταν η πρωτεύουσα της επαρχίας, αναφέρει ότι κατοικούνταν από 1200 μουσουλμάνους², ενώ η Σιάτιστα είχε το 1806 επτακόσια σπίτια, που σημαίνει τρεις χιλιάδες πεντακόσια (3.500) άτομα, σύμφωνα με τον υπολογισμό του³. Ο W. Leake ανεβάζει τον αριθμό των σπιτιών της Σιάτιστας το 1805 σε 500⁴. Η αύξηση των σπιτιών της Σιάτιστας και κατά συνέπεια του πληθυσμού της για το 1806, σύμφωνα με τα στοιχεία του Πουκεβίλ, δεν δικαιολογείται κι έτσι, τα στοιχεία που παραθέτει ο τελευταίος, πρέπει να τα δεχτούμε με επιφύλαξη.

Πολλοί έμποροι, την περίοδο του Αλή πασά, κατόρθωσαν να ξενιτευτούν ύστερα από το δυνάμωμά του και να εγκατασταθούν σε πόλεις της Ευρώπης και της Ανατολής. Πριν, υπέφεραν εξαιτίας των καταπιέσεων των οργανωμένων επιθέσεων Αλβανών πλιατσικολόγων, της δυσβάσταχτης φορολογίας και των αφύλακτων δρόμων⁵. Πάντως, ο πληθυσμός της επαρχίας σημείωσε πτώση στις αρχές του 19^{ου}

¹ Φραγκίσκος Πουκεβίλ, *Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία (Άνοιξη του 1806)* Εισαγωγή-μετάφραση - σχόλια Γιάννης Τσάρας, Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη, χ.χ.έ., σ.36.

² Στο ίδιο, ό.π.

³ Στο ίδιο, ό.π., σ.79.

⁴ Κυριάκου Σιμόπουλου, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1800-1810*, Β' έκδοση, Αθήνα 1985 σ.390.

⁵ Στο ίδιο, ό.π., σ.392.

αιώνα.Ο πληθυσμός αυτός της επαρχίας σύμφωνα με τα στοιχεία του Πουκεβίλ φαίνεται μικρός σε σχέση με τον αριθμό των χωριών της Ανασελίτσας.

Τα πρώτα δημογραφικά στοιχεία μας δίνονται το 1881 στη Στατιστική του Θωμά Σπ. Μαρκεζίνη ,όπου στο Διαμέρισμα της Ανασελίτσας έχουμε την εξής κίνηση του πληθυσμού:

Κάτοικοι	Άνδρες	Γυναίκες	παιδιά	Έλληνες	Μουσουλμάνοι
41.000	15.000	16.000	10.000	24.000	17.000 ⁶

Αν αντιπαραθέσουμε τα στοιχεία που μας δίνει ο F. Rouqueville με αυτά που μας δίνει η στατιστική του Μαρκεζίνη θα διαπιστώσουμε μια σημαντική αύξηση. Σύμφωνα ,με τη στατιστική αυτή , το Διαμέρισμα της Ανασελίτσας έχει την περίοδο αυτή 79 χωριά και με τη Στατιστική του 1900 έχει 93 χωριά⁷.Η αύξηση αυτή των χωριών οφείλεται στις νέες διοικητικές ανακατατάξεις,όπου πολλά χωριά που ανήκαν σε άλλες διοικητικές περιφέρειες προστέθηκαν στο Διαμέρισμα της Ανασελίτσας .Στον κατάλογο των χωριών της Καστοριάς, που περιέφεραν τα λείψανα του αγίου Νικάνορα το1890, αναφέρονται το Νιστίμ (Νόστιμο), Σκαλοχώρι, Μπουχίν (Ανθηρό),Βεδυλούστι (Δαμασκησιά),Μισλογκόστι,(Μεσόλογγος),(αταύτιστο),Χοριβό (Χορηγός),Σιαρμπάδες (Βελανιδιά),(αταύτιστο),Σολομίσι,(Στέρνα),Δέβλα (Κρυονέρι),Ρεσούλια (Βέλος),Μόλαση (Διαλεκτό),κ.ά. με τη νέα ανακατανομή των περιφερειών ανήκουν πλέον στην περιφέρεια της Ανασελίτσας⁸.Ο πληθυσμός επίσης του καζά Ανασελίτσας για το 1894 (άρρηνες-θήλεις) έχει ως εξής: Άνδρες 18.389.Γυναίκες 16.114 .Σύνολο=34.503⁹.

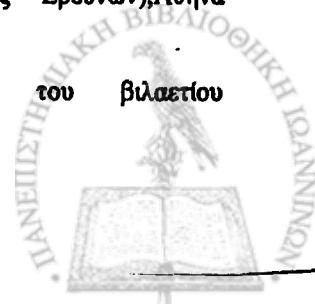
Η στατιστική του 1881 δίνει μια πληθυσμιακή κυριαρχία των γυναικών. Η στατιστική του 1894 δίνει μια αριθμητική κυριαρχία των αρρένων.Το φαινόμενο της μείωσης του γυναικείου πληθυσμού της απογραφής του 1894 δεν είναι κάτι το ασύνηθες. Από διάφορες έρευνες ,που κατά καιρούς έγιναν κατά το παρελθόν

⁶ Λύντια Τρίχα,Το βιλαέτι Βιτωλίων το 1881,στατιστική από το Αρχείο του Χαριλάου Τρικούπη,Δημόσια Βιβλιοθήκη Φλώρινας,Φλώρινα 1994,σ.16-17,53.

⁷ Στο ίδιο,ό.π., σ. 17.

⁸ Μαρία Χριστίνα-Χατζηγιάννου,Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλικύμονα κατά την τουρκοκρατία, ο κώδικας αρ.201 της Μονής μεταμορφώσεως του Σωτήρος Ζάβορδας,ΚΝΕΕΙΕ,(Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών),Αθήνα 2000,σ.182.

⁹Αναστάσιος Κ.Ιορδάνογλου, «Οθωμανικές επετηρίδες (Σαλναμέ) του βιλαετίου Μοναστηρίου»,Μακεδονικά, 29(1993-1994),ΕΜΣ,σ.314,σημ.6.

διαπιστώθηκαν τέτοια φαινόμενα¹⁰. Ο Κώστας Κόμης ερμηνεύοντας το φαινόμενο της μείωσης του γυναικείου πληθυσμού της Πρέβεζας το 1719, σε σχέση με αυτό των αρρένων, και λαμβάνοντας υπόψη τις διάφορες ιδιαιτερότητες (ιστορική περίοδο, υπό έρευνα περιοχή, διαθέσιμα στοιχεία, απόψεις ερευνητών), παρουσιάζει τέσσερις πιθανούς παράγοντες που ευθύνονται για το φαινόμενο αυτό¹¹. Εκτός των παραγόντων που παρατίθενται και ο οποίος είναι σημαντικοί και δικαιολογούν τη μείωση του γυναικείου πληθυσμού, θα προσθέσουμε επίσης και ένα άλλο αίτιο: την εργασία που αναγκάζονταν να κάνουν οι γυναίκες (ανατροφή παιδιών – γεωργικές εργασίες κλπ) εξαιτίας της μετανάστευσης των ανδρών που απουσίαζαν για μεγάλο χρονικό διάστημα για αναζήτηση εργασίας.

Για δε το 1891 αναλυτικά ο πληθυσμός του καζά κατά ναχιγιέδες έχει ως εξής, σύμφωνα με τον παρακάτω πίνακα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 33

Γενικός πληθυσμός του καζά Ανασελίτσας κατά ναχιγιέδες (1891)

Όνομα ναχιγιέ	Πληθυσ. Χωριών.	Χωριά Ναχιγιέ	Πληθυσ. χωριών.	Άθροισμα	Έλληνες- Βλάχοι	Μουσ.	Γενικό
							Σύνολο
Ανασελίτσα	575	89	17.199	17.774	13.967	3807	17.774
Σιάτιστα	-	7	5.000	5.000	4.597	403	5.000
Ζουπάνι	-	16	3.579	3.579	3.441	138	3.579
Σύνολο	575	112	25.778	26.353	22005	4348	26.353

Πηγή: Αναστάσιος Κ. Ιορδάνογλου, «Οθωμανικές επετηρίδες (Σαλναμέ) του βιλαετίου Μοναστηρίου», *Μακεδονικά* 29 (1993-1994), ΕΜΣ, σ. 320.

¹⁰ Κώστας Κόμης, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας 16^{ος} -18^{ος} αιώνας*, εκδ. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1999, σ. 122-123.

¹¹ Οι παράγοντες είναι: α) η ελλιπής καταγραφή του γυναικείου πληθυσμού εξαιτίας των κυριαρχουσών αντιλήψεων της εποχής, β) η καταμέτρηση αρχικά του ανδρικού πληθυσμού με στόχο την ανάλογη φορολόγηση και στρατολόγησή του, καθώς και η ψευδής δήλωση από την πλευρά του ανδρικού πληθυσμού, όσον αφορά την ηλικία (πολλοί εγγράφονταν με δήλωσή τους στην κατηγορία των γερόντων για ν' αποφύγουν αγγαρείες και άλλες υποχρεώσεις) γ) η σχετικά μεγαλύτερη θνησιμότητα των γυναικών ειδικά στην παιδική και στη νεαρή ηλικία και ακόμη εξαιτίας άλλων παραγόντων (πρώιμος γάμος, ταλαιπωρίες τοκετών, αυτό διακρίνεται όταν υπάρχει αριθμητική διαφορά μεταξύ των δύο φύλων και εμφανίζεται στις ανώτερες ηλικιακές κλίμακες), δ) οι πληθυσμιακές μετακινήσεις (μετανάστευση ανδρών, μετοικεσία, αίτια γάμου, ειδικά των νεαρών γυναικών). Βλ. Κώστας Κόμης, *Δημογραφικές...*, ό.π., σ. 124-125, σημ. 199-202, όπου και βιβλιογραφία.

Τα πληθυσμιακά στοιχεία που παρατίθενται στον παραπάνω πίνακα πρέπει να τα δεχτούμε με επιφύλαξη, γιατί γενικώς για τις Βαλκανικές χώρες υπήρχαν διάφορες στατιστικές, που δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματική σύνθεση των πληθυσμών¹².

Οι αριθμοί που δίνονται για διάφορους οικισμούς το 1886-87 από τον Νικόλαο Σχινά¹³ είναι στρογγυλεμένοι και σε μερικές περιπτώσεις δίνονται κατά οικογένειες που δεν μπορεί να είναι πλήρως αντικειμενικές και αμερόληπτες για την πληθυσμιακή κατάσταση την περίοδο εκείνη. Η δημογραφική κίνηση, πάλι, του 1905 που δίνεται από τα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου της Ελασσόνας και που δημοσίευσε ο Γιάννης Αδάμου¹⁴, έχει πολλές παραναγνώσεις¹⁵, παρατηρείται μια άνευ λόγου μετακίνηση πολλών οικισμών της Ανασελίτσας στην επαρχία Κάϊλαρ (Πτολεμαΐδας)¹⁶, είναι στρογγυλεμένη και δεν ανταποκρίνεται πλήρως στην πραγματικότητα.

¹² Αναστ. Κ. Ιορδάνογλου, στο ίδιο, ό.π., σ. 308.

¹³ Νικολάου Θ. Σχινά, *Οδοπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας Οροθετικής Γραμμής και Θεσσαλίας*, τχ Γ', Εν Αθήναις 1887, σ. 818-820.

¹⁴ Γιάννης Αδάμου, «Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας, 1882-1912» *Δυτικομακεδονικά Γράμματα*, Ε (1994), Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Ν. Κοζάνης, σ. 227-228, 234-235.

¹⁵ Μερικές απ' αυτές αναφέρονται σε ονομασίες χωριών, όπως: Μαλιδόνη αντί Μελιδόνη, Λιάπεσι αντί Λιόπεσι, Ρέξηνη αντί Ρέζνη, Πάστιανη αντί Πέστιανη, Πλαξούμ αντί Πλάζουμ, Το Δίσλαπο (Δραγασιά), το συγγέει με τις Λικνάδες. Τους Μωαμεθανούς των μεικτών χωριών τους τοποθετεί στη στήλη Βλάχοι Ρουμανίζοντες, όπως γίνεται στον μεικτό οικισμό Βρογκίστα (Καλονέρι), καθώς και σε άλλους μεικτούς οικισμούς: Τσοτύλι, Ρέζνη (Ανθούσα), Πλάζουμ (Ομαλή), Τσακνοχώρι. Στη Στήλη Έλληνες, όπου τους διαχωρίζει σε ελληνόφωνους και βλαχόφωνους, τους οικισμούς που αναφέρονται με α/α 39-46 τους τοποθετεί στη στήλη των βλαχόφωνων Ελλήνων (σ. 234). Θεωρεί τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς από τον α/α 47-58 Βούλγαρους Σχισματικούς, (234-235). Στη στήλη των Μωαμεθανών, όπου εκεί τους διαχωρίζει σε: Βούλγαρους, Τουρκόφωνους και Βούλγαρους Σχισματικούς. Τους μεικτούς, επίσης, οικισμούς που αναφέρονται με α/α από 63-67, τους διαχωρίζει σε ελληνόφωνους και τουρκόφωνους, ενώ τους οικισμούς της Ανασελίτσας που δημοσιεύονται με α/α 39 έως 75 (36 τον αριθμό) τους τοποθετεί αυθαίρετα στην επαρχία Καλαΐριου. Βλ. Γιάννης Αδάμου, ό.π. σ. 227-228, 234-235. Γενικά πληθώρα λαθών χαρακτηρίζει το δημοσίευμα αυτό.

¹⁶ Η επαρχία Ανασελίτσας στον απογραφικό κατάλογο έχει 76 οικισμούς, αλλά ο Γ. Αδάμου (ό.π., σ. 228), όπως εύστοχα παρατηρεί ο Κ. Σπανός, απέδωσε στην Ανασελίτσα 42 οικισμούς, που οι τρεις τελευταίοι με αύξ. αριθ. 40, 41, 42, είναι οι: Βοϊβοντίνα, Δέβρη, Κριμέζε (Κρίμτσα), ανήκουν στην επαρχία Καλαΐριου (Πτολεμαΐδας). Ο ίδιος, πάλι, Κώστας Σπανός δημοσίευσε τον απογραφικό

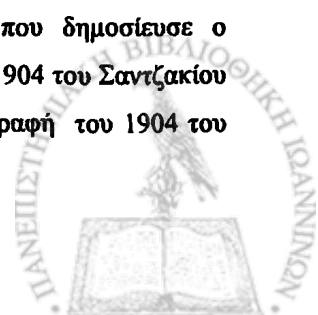
Παραθέτουμε τον πίνακα απογραφής που δημοσίευσε ο Γιάννης Αδάμου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 34

Απογραφής 1905

Α/α	Καζάς Ανασελίτσης	Έλληνες Ελληνόφ. Βλαχόφ.	Μωαμεθανοί. Βλάχοι Τουρκόφ. Ελληνόφ. Ρουμανίζ.	Σύνολο
1	Λαψίστη (Νεάπολη)	200	2000	2200
2.	Σιάτιστα ΒΑ (Σιάτιστα)	7000		7000
3	Κοντισκόν Α (Γαλατινή)	1000		1000
4.	Πιπιλίστα ΒΑ (Νάματα)	150		150
5.	Σισάνιον ΒΑ (Σισάνι)	250		250
6..	Πέλικα ΒΑ (Πελεκάνος)	585		585
7.	Σέλπσα ΒΑ (Εράτυρα)	2500		2500
8.	Βρατίνι ΒΑ (Αλιόκμων)	400		400
9.	Μαλιδόφι (Μελιδόφι)	60		60
10.	Βρογκίστα ΝΑ (Καλονέρι)	80	515	595
11.	Τσαρούστιον ΝΑ (Μικρόκαστρον)	280		280
12.	Τραπεζίτσα ΝΑ (Τραπεζίτσα)	82		82
13.	Κίναμι ΝΑ (Πολύλακος)	325		325
14.	Παναρέτ ΝΑ (Παναρέτη)	60		60
15.	Φουργκάτσιον Ν (Κλήμα)	100		100
16.	Σουρδάνιον Ν (Αξιόκαστρο)	80		80
17.	Σιγκόλιον Ν (Παρόχθιον)	70		70
18.	Τσακνοχώρι ΝΔ (Ανθοχώρι)	200	200	400
19.	Λουκόφι ΝΔ (Λουκόφι)	245		245
20.	Τσοτύλιον ΝΔ (Τσοτύλιον)	237	63	250
21.	Ρόκαστρον ΝΔ (Ρόκαστρον)	35		35
22.	Φυτόκιον ΝΔ (Φυτώκη)	50		50
23.	Μαρτσίστιον ΝΔ (Περιτέρα)	240		240
24.	Καλλιστράτι ΝΔ (Καλλιστράτι)	110		110
25.	Αηδονοχώρι ΒΑ (Αηδονοχώρι)	150		150

κατάλογο του 1904 ,που πρόκειται για τον ίδιο απογραφικό κατάλογο που δημοσίευσε ο Γ.Αδάμου,αυτούσιο, σε πιο σωστή βάση .Βλ.Κώστας Σπανός «Η απογραφή του 1904 του Σαντζακίου των Σερβίων (Α΄μέρος) »,Ελιμειακά 48 (2002) ,σ.77-86 ,σημ.4,6,και «Η απογραφή του 1904 του Σαντζακίου του Σερβίων (Β΄μέρος),Ελιμειακά 49 (2002),σ.162-177.

26.	Σαρμπάδες ΒΔ (Βελανιδιά)	350			350	
27.	Χουτούρι ΒΔ (Λευκοθέα)	240			240	
28.	Λιάπτσι ΝΔ (Απιδέα)	90			90	
29.	Πλαξούμ ΝΔ (Ομαλή)	150		440	590	
30.	Λατόριστα Δ (Αγίασμα)	120			120	
31.	Μπάνια Δ (Αγ.Παρασκευή)	30			30	
32.	Ρέξη ΝΔ (Ανθούσα)	150		150	300	
33.	Δράμιστα Δ (Δάφνη)	170			170	
34.	Κωνσταντσικό ΝΔ (Αυγερινός)	615			615	
35.	Δόλας ¹⁷ ΝΔ (Βυθός)	500			500	
36.	Ζιουπάνιον ΝΔ (Πεντάλοφος)	2200			2200	
37.	Ντουτσικό ΝΔ (Δοτσικό)	250			250	
38.	Λιμπόχοβο ΝΔ (Δίλοφο)	400			400	
39.	Μιραλί ΝΔ (Χρυσανγή)	280			280	
	Σύνολο	20.029	63	2000	1555	23.647
	Χωριά του καζά	Ανασελίτσας		καταχωρημένα στον καζά		
				Κάβλαρ		
Α/α		Έλληνες		Μωαμεθανοί	Σύνολο	
		Ελληνόφ.Βλαχόφ.		Βούλγαρ.		
				Βούλγαρ.Τουρκόφ .Σχισματ.		
1.	Μπόρσα ΝΔ (Κορυφή)		670		670	
2.	Μπιρασάνη ¹⁸ ΝΔ (Μόρφη)		300		300	
3.	Πάστιανη ΝΔ (Τριάδα)		120		120	
4.	Ζβόλιανι ΝΔ (Αγ.Σωτήρα)		200		200	
5.	Μπουχωρίνα ΝΔ (Βουχωρίνα)		280		280	
6.	Κριμίνιον ΝΔ (Κριμίνι)		425		425	
7.	Λούβρη ΝΔ (Λούβρη)		263		263	
8.	Ραδοβίστα ΝΔ (Ροδοχώρι)		350		350	
9.	Λάη ΝΑ (Πεπονιά)			360	360	
10.	Βουδορίνη ΝΔ (Ν.Σπάρτη)			150	150	
11.	Τσαβαλάρ (Κοιλάδι)			150	150	
12.	Πολωροί Ν (Πυλωροί)			320	320	
13.	Τσαραπιάν ΝΔ (Γλυκοκερασιά)			100	100	
14.	Μαζκάν (Αχλαδιά)			130	130	

¹⁷ Δόλας αντί του σωστού Δόλος ή Ντόλος.

¹⁸ Αντί Μοιρασάνη

15.	Πλαζόμιστα Δ (Σταυροδρόμι)			200	200
16.	Λαμπάνοβο ΒΔ (Σήμαντρο)			200	200
17.	Γακνόπη ¹⁹ Β (Υοκοί) (Μολόχα)			400	400
18.	Βρότωρζα Δ.(Βροντή)			200	200
19.	Μπομπούστι ΒΔ (Πλατανιά)			650	650
20.	Βίντανι ²⁰ Δ(Βυτάνιον) ²¹			175	175
21.	Λούντζιον ΝΔ (Καλλονή)	500			500
22.	Μαγάρι ΝΔ (Δαούλιο)	200			200
23.	Τριτσικό ΝΔ (Τρίκορφο)	110			110
24.	Μπίσοβο ΝΔ (Κυπαρίσσι)	303			303
25.	Δίσλαπο (Λικνάδες) ²²	100		50	125
26.	Τραποτούστη Δ(Κλεισώρια)	65		55	120
27.	Λικνάδας ²³ Δ (Λικνάδες)	100		25	125
28.	Βαλίστη ΒΔ (Ασπρούλα)	100		150	250
29.	Μασλογόστη ΒΔ (Μεσόλογος)	250		100	350
30.	Τσάριστα Δ (Άγ. Θεόδωρος)			125	125
31.	ΓιάνκοβοΝΑ(Μεσοπόταμος)			235	235
32.	Ρέντα Δ (Διχείμαρρον)			200	200
33.	Τσιρασάνη (Λεύκη)			150	150
34.	Βρόστανη Δ (Άγιοι Ανάργυροι)			160	160
35.	Βάιπεσι ΒΔ (Χειμερινό)			200	200
36.	Δρυόνοβο (Δρήνοβο) ΒΑ (Δρυάνοβο)	500			500
37.	Ράχοβο Δ (Παρόρειο Γρεβενών)			170	170
	Σύνολο	2.228	2608	4.655	9881

Πηγή: Γιάννης Αδάμου, *Η Κοζάνη...*, ό., π., σ.227-228,234-236.(Διατηρήσαμε την ορθογραφία.

Το σύνολο ,γενικά ,καθώς και η αρίθμηση των οικισμών ,του β' μέρους ,δικά μας).

Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία του πίνακα η πληθυσμιακή κίνηση του καζά Ανασελίτσας έχει ως εξής:

¹⁹ Αντί Γκινόση

²⁰ Αντί Βίνιανη

²¹ Αντί Λευκάδι. Το Βυτάνιον είναι χωριό της Καστοριάς.

²² Λικνάδες αντί του σωστού Δραγασιά.

²³ Αντί Λικνάδες.

Έλληνες 22.257 (ελληνόφωνοι), Έλληνες (βλαχόφωνοι) 2.671, Μωαμεθανοί (ελληνόφωνοι) 2.000, Μωαμεθανοί (βλάχοι ρουμανίζοντες) 1.555, Μωαμεθανοί (Βούλγαροι σχισματικοί) 4.655. Γενικό σύνολο : Έλληνες (ελληνόφωνοι) και (βλαχόφωνοι) 24.928. Μωαμεθανοί : (ελληνόφωνοι-βλάχοι ρουμανίζοντες-Βούλγαροι σχισματικοί) 10.881. Γενικό σύνολο πληθυσμού: 35.809.

Από την παράθεση των παραπάνω στοιχείων, διακρίνουμε πληθώρα λαθών, αβλεψιών, αντιφάσεων ως προς την πληθυσμιακή και εθνολογική σύνθεση. Συγκεκριμένα πως είναι δυνατόν Μωαμεθανοί το θρήσκευμα να είναι ταυτόχρονα και Βούλγαροι σχισματικοί. Διακρίνουμε και στην υπόλοιπη στήλη των Μωαμεθανών (βλάχους ρουμανίζοντες και Βούλγαρους σχισματικούς). Πολλά χωριά της επαρχίας αναφέρονται ως βλαχόφωνα, χωρίς αυτό να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Οι παραναγνώσεις έχουν επισημανθεί και αναφέρονται πιο πάνω. Για το λόγο αυτό η απογραφή του Γιάννη Αδάμου δεν ανταποκρίνεται στην χωροταξική, στην εθνολογική και στη δημογραφική πραγματικότητα και δεν μπορεί κανείς να τη χρησιμοποιήσει για να βγάλει χρήσιμα συμπεράσματα.

Τα λανθασμένα στοιχεία της απογραφής του 1905, που δημοσίευσε ο Γ. Αδάμου το 1994, αποκατέστησε ο Κώστας Σπανός με δύο διαδοχικές δημοσιεύσεις του και με στοιχεία αυτούσια του απογραφικού καταλόγου του 1904, του Ελληνικού Προξενείου των Σερβίων που τότε είχε έδρα την Ελασσόνα²⁴. Τον παραθέτουμε πιο κάτω, αφού προηγουμένως θα εξετάσουμε την πληθυσμιακή κίνηση σε διάφορες χρονικές περιόδους, παίρνοντας πληροφορίες και από άλλες πηγές.

Το 1906 ο πληθυσμός της Υποδιοίκησης Ανασελίτσης, ήταν κατανεμημένος ως εξής: Έλληνες 24.710, μουσουλμάνοι 6.600, η δε Ανασελίτσα (Λειψίστα) πρωτεύουσα της Υποδιοικήσεως είχε 1500 χριστιανούς και 2000 μουσουλμάνους²⁵. Για την πρωτεύουσα η στατιστική του 1905 αναφέρει 200 Έλληνες και 2000 μουσουλμάνους²⁶, κι αυτό μας βάζει σε σκέψεις για την ορθότητα της πληθυσμιακής κίνησης. Η διαφορά των 1300 επί πλέον Ελλήνων φαίνεται μεγάλη και δεν δικαιολογείται η αύξηση αυτή η οποία έγινε σε διάστημα ενός έτους. Άλλωστε, οι διάφορες στατιστικές μας δίνουν άλλα στοιχεία που πλησιάζουν

²⁴ Κώστας Σπανός, « Η απογραφή.. Α' μέρος Β' μέρος », δ.π.

²⁵ Δημητρίου Φιλιππίδου, *Η Μακεδονία ιστορικάς, εθνολογικάς, γεωγραφικάς, στατιστικάς*, εν Αθήναις 1906, σ. 78-79.

²⁶ Γιάννης Αδάμου, δ.π.

με αυτή του 1905. Πιο κοντά στην πραγματικότητα, φαίνεται ο πληθυσμός των μουσουλμάνων της Λειψίστας.

Από τη Στατιστική των εκλογών του Καζά Ανασελίτσας που συντάχτηκε στο Λειψίσι στις 5 Οκτωβρίου του 1908 πληροφορούμαστε ότι ο αριθμός των αρρένων εκλογέων ανέρχονταν σε 21.691 άρρενες εκλογείς και κατανεμόταν ως εξής: Έλληνες = 16.466, Μωαμεθανοί = 5.225 σύνολο = 21691, σημειώνοντας παράλληλα ότι ο ολικός πραγματικός αριθμός ψηφοφόρων, εκλογέων πρώτου βαθμού είναι άγνωστος, λόγω της φοβερής αταξίας της κατάστρωσης του Εκλογικού Καταλόγου από τις αρμόδιες αρχές²⁷. Παράλληλα, αναφέρεται ο αριθμός των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων που αποτελείται από 4808 Έλληνες, 1595 Μωαμεθανούς, και οι παρόντες ψηφοφόροι, μη αποδημούντες Έλληνες, ήταν 4021, ενώ αριθμός των Μωαμεθανών παρέμεινε σταθερός. Ο δε αριθμός των κοινοτήτων σύμφωνα με τον πίνακα αυτών ανερχόταν σε 55 ελληνικές κοινότητες, 17 μωαμεθανικές και 13 μεικτές. Ήτοι συνολικά 85 κοινότητες²⁸. Τα στοιχεία αυτά, σύμφωνα με την παρατήρηση του συντάκτη, ο οποίος αναφέρει στις παρατηρήσεις του ότι η παρατηρούμενη δυσαναλογία στα αριθμητικά δεδομένα οφείλεται στους παραπάνω λόγους πρέπει να τα δεχτούμε με επιφύλαξη, παίρνοντας υπόψη ότι ο αριθμός των Μωαμεθανών, που εδώ φαίνεται σταθερός, δεν είναι δυνατόν να συμβαίνει κάτι τέτοιο, γιατί θεωρείται σπάνιο φαινόμενο.

Για να σχηματίσουμε μια εικόνα της πληθυσμιακής κίνησης σε διάφορες χρονικές περιόδους παραθέτουμε τον παρακάτω αναλυτικό πίνακα που δείχνει την πληθυσμιακή σύνθεση της Ανασελίτσας το 1904, 1905, 1910.

²⁷ ΙΑΚ., ΚΤ 64, Στατιστική των εκλογών της Ανασελίτσας, 5-10-1908.

²⁸ Στο ίδιο, ό.π.

ΠΙΝΑΚΑΣ 35

Δημογραφική εξέλιξη χριστιανών του καζά Ανασελίτσας (1904,1905,1910)

Α/α	Παλιό όνομα του οικισμού	Σημερινό όνομα	Από-γραφή 1904 Χρισ.	Χριστιανικός Πληθ.1905 ²⁹				Πληθ. 1910
				Έλληνες	Βούλγαροι Πατριαρχιστές Ελληνικής Καταγωγής	Βλάχοι	Τσιγγάνοι	
1	Αηδοχώρι	Αηδονοχώρι	150					150
2	Βρατίνι	Αλιάκμονας	400					400
3	Δόλος	Βυθός	500					500
4	Δράμιστα	Δάφνη	170	270				210
5	Δρυάνοβον-Δρένοβον	Δρυόβουνο	500					
6	Ζβόλιανη	Αγία Σωτήρα	200	200				220
7	Ζιουπάνιον	Πεντάλοφος	2200	1675				2500
8	Καλλιστράτι	Καλλιστράτι	110	100				150
9	Κίναμι	Πολύλακο	325	300				325
10	Κοντσικόν	Γαλατνή	1000	970				1000
11	Κριμίνιον	Κριμήνι	425	450				425
12	Κωνσταντσικό	Αυγερινός	615	800				850
13	Λατόριστα	Αγίασμα	120	55				140

²⁹ D.M. Brancoff, *la Macedoine et sa population cretienne ,ane deux cartes ethnographiques* ,Paris 1905 ,σ.226 ,όπου στον Κατάλογο του πληθυσμού του Καζά της Ανασελίτσας του 1905 αναφέρονται στη στήλη ως Βούλγαροι ελληνικής καταγωγής και ως Πατριαρχιστές (αυτοί που αναγνωρίζουν το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κων/πολης) .Αυτά είναι τα εξής (γραμμένα όπως είναι στον κατάλογο ,οι εντός παρενθέσεων προσθήκες είναι οι επεξηγήσεις) :

	Πληθυσμός
1.Bela-Tzerkva (πρόκειται για τη σημ. Ασπροκκλησιά Καστοριάς. Αναφέρεται λανθασμένα ότι ανήκε διοικητικά στην επαρχία Ανασελίτσας.	240
2.Bratmir (Μπρατμήρ),οικισμός δυτικά του Σκαλοχωρίου που καταστράφηκε στις αρχές του 20 ^{ου} αιώνα (1902).Βλ.Μιχ.Καλινδέρη ,Γραπτά μνημεία από τη Δυτ.Μακεδονία χρότουρκοκρατίας,Πτολεμαΐς 1940,σ.53.	96
3.Bouhin (Μπουχίν σημ.όν.Ανθηρό ανήκει στον Ν.Καστοριάς)	240
4.Molassi (Μόλαση,σημ,Διαλεκτό ανήκει στο Ν.Καστοριάς)	152
5.Nestim (Νιστίμ σημ.ον. Νόστιμο ανήκει στο Ν.Καστοριάς)	320
6.Pepelichta (Πιτλίστα σημ.όν.Νάματα)	552
7.Vidolichte (Βυδιλούστι σημ.ον.Δαμασκηνιά)	368

Σύνολο

1968

Αναφέρεται επίσης : το χωριό Δουτσικό (σημ.όν.Δοτσικό που ανήκει στο Ν.Γρεβενών ότι έχει βλάχικο πληθυσμό 228 κατοίκων).

14	Λιμπόχοβο	Δίλοφο	400	455			400
15	Λιόπεσι	Απιδέα	90	70			110
16	Λούβρη (Λυφεί)	Λούβρη	263	200			190
17	Λουκόμι	Λουκόμι	245				
18	Λούντζιον	Καλλονή	500				500
19	Μαγέρι	Δασύλιο	200	250			200
20	Μαρτσίστιον	Περιστέρα	240	230			240
21	Μελιδόνι	Μελιδόνι	60				60
22	Μιραλί	Χρυσαιγή	280	270			280
23	Μοιρασάνη	Μόρφη	300	315			340
24	Μπάνια	-	30	55			45
25	Μπίσοβο	Κυπαρίσσι	303	150			310
26	Μπόρσα	Κορυφή	670	415			670
27	Μπουχωρίνα	Βουχωρίνα	280	275			310
28	Ντουτσικό	Δοτσικό	250			228	250
29	Παναρέτ	Παναρέτη	60	70			120
30	Πέλακα	Πελεκάνος	585	575			585
31	Πέστιανη	Τριάδα	120				150
32	Πυπλίστα	Νάματα	150				250
33	Ραβοδίστη	Ροδοχώριο	350	325			350
34	Ρόκαστρον	Ρόκαστρο	35	65			55
35	Σαρμπάδες	Βελανιδιά	350	275			380
36	Σιάτιστα	Σιάτιστα	7000	5250			8000
37	Σέλιτσα	Εράτυρα	2500	2300			2500
38	Σιγκόλιον	Παρόχθιο	50				90
39	Σισάνιον	Σισάνι	250				350
40	Σουρδάνιον	Αξιόκαστρο	80	375			120
41	Τραπεζίτσα	Τραπεζίτσα	82				82
42	Τριτσικό	Τρίκορφο	110				150
43	Τσιαρούσινο	Μικρόκαστρο	280				280
44	Φουργκάτσιον	Κλήμα	100	90			160
45	Φυτόκιον	Φυτώκιο	50	85			75
46	Χουτούρι	Λευκοθέα	240	300			260
47	Τσιράκι	Άγ.Κοσμάς	-				230
48	Ντομαβίσι	Δομαβίσι		30			
49.	Τσκαλοχώρ	Σκαλοχώρι		475			
50	Ζάντσκο	Ζώνη		420			
51	Κλεπίσι	Πολυκάστανο		340			

52	Λαμπανίτσα	Πλακίδα		155				
53	Βαΐτες ³⁰	Χειμερινό		800				
54	Γιάνκοβο ³¹	Μεσοπόταμος		245				
55	Ζίβαν ³²			290				
56	Βρανίχτα ³³			575				
57	Τσακνοχώρι ³⁴	Ανθοχώρι		100				
58	Τραποτούσι ³⁵	Κλεισώρια		210				
59	Τσάριστα ³⁶	Άγ. Θεόδωροι		120				
60	Μισλογκόστη	Μεσόλογγος		200				
61	Λαγίστα	Νεάπολη		600			1200	300
62	Bela Tzerkva	Ασπροκκλησιά			240			
63	Μπρατμίρ	Μπρατμίρ			96			
64	Μπουχίν	Ανθηρό			240			
65	Μόλαση	Διαλεκτό			152			
66	Νιστίμ	Νόστιμο			320			
67	Πιτιλίστα	Νάματα			552			
68	Βυδολούσι	Δαμασκηιά			368			
	Σύνολο		23218	21775	1968	228	1200	25972

Πηγή (1904) :Κώστας Σπανός , «Η απογραφή του 1904 του Σαντζακίου των Σερβίων. Β' μέρος,»
Ελμειακά 49 (2002),σ.173-175.

(1905),D.M.Brancoff,*La Makedoine et sa population chretienne*,Paris 1905,σ.226.

(1910),Αθ.Χαλκιάπουλος,*Η Μακεδονία ,Εθνολογική Στατιστική των Βιλαετίων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου* ,Εν Αθήναις 1910,σ.110-111.

³⁰ Βαΐτες , (Χειμερινό) χωριό με μουσουλμανικό πληθυσμό.

³¹ Γιάνκοβο ,(Μεσοπόταμος) χωριό με μουσουλμανικό πληθυσμό.

³² Πρόκειται,μάλλον, για το μουσουλμανικό χωριό Βίνιανη (Λευκάδι).

³³ Πρόκειται , μάλλον, για το μεικτό χωριό Βρογγίστα (Καλονέρι).

³⁴ Το Τσακνοχώρι (Ανθοχώρι) ήταν μεικτό χωριό από χριστιανούς και μουσουλμάνους.

³⁵ Το Τραποτούσι (Κλεισώρια) ήταν μεικτό χωριό από χριστιανούς και μουσουλμάνους.

³⁶ Η Τσάριστα (Άγιοι Θεόδωροι) ήταν μεικτό χωριό από χριστιανούς και μουσουλμάνους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 36

Πληθυσμιακή εξέλιξη των μεικτών οικισμών της Ανασελίτσας (χριστιανών.- μουσουλμάνων)

α/α παλιά ονομασία	απογραφή 1904		Πληθ.1905		Πληθυσ 1910	
	Έλλ.κρ.	μουσ.	Έλλ.κρ ³⁷	Βούλγ.Τσιγγ	Έλλ.κρ.-	μουσ.
1.Βελίστη (Ασπρούλα)	100	150				
2.Βρογκίστα (Καλονέρι)	80	515			120	500
3.Δίσλαπο (Δραγασιά)	100	50				
4.Λαγίστα (Νεάπολη)	200	2.000	600	1200	300	2000
5.Λικνάδες (Λικνάδες)	100	25				
6.Μεσλογκόστη (Μεσόλογγος)	250	100	200			
7.Πλαζούμ (Ομαλή)	150	440				
8.Ρέζνη (Ανθούσα)	150	150				
9.Τραποτούστη (Κλεισώρια)	65	55	210			
10.Τσακνοχώρι (Ανθοχώρι)	200	200	100		200	450
11.Τσοτύλιο (Τσοτύλι) ³⁸	300	250				
Σύνολο	1.695	3.933	1.110	1200	620	2950

Πηγή : (1904) Κώστας Σπανός, « Η απογραφή... » (Β' μέρος), ό.π., σ. 168.

(1905) D.M Brancoff, ό.π., σ. 226.

(1910) Αθ. Χαλκιάπουλος, ό.π., σ. 111.

ΠΙΝΑΚΑΣ 37

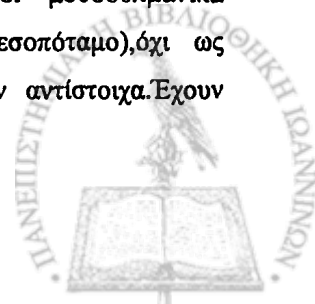
Δημογραφική εξέλιξη μουσουλμανικών χωριών του καζά Ανασελίτσας

Α/α Παλιό όνομα οικισμού	απογραφή 1904	Πληθ. 1905 ³⁹	Πληθ. 1910
1.Βαΐτεση (Χειμερινό)	200	800 (Έλληνες)	

³⁷ Ο πληθυσμός των χριστιανών Ελλήνων έχει συμπεριληφθεί στον παραπάνω πίνακα 34, όπως τον προσδιορίζει η απογραφή του 1905, απλώς παρατίθεται πάλι εδώ για να τονιστεί η παράλειψη των μεικτών χωριών από τον συντάκτη απογραφέα.

³⁸ Στο Τσοτύλι κατοικούσαν και 63 βλαχόφωνοι Έλληνες. Βλ. (Κώστας Σπανός ό.π., σ. 161.)

³⁹ Ο D.M. Brancoff, στον Απογραφικό του Κατάλογο του 1905 δεν αναφέρει μουσουλμανικά χωριά. Αναφέρει μόνο τα χωριά Βαΐτες (Χειμερινό) και Γιάνκοβο (Μεσποτάμο), όχι ως μουσουλμανικά, αλλά ως ελληνικά με πληθυσμό 800 και 245 κατοίκων αντίστοιχα. Έχουν συμπεριληφθεί στον Πίνακα 35 στον Απογραφικό Πίνακα του 1905.

2.Βίντανι (Βυτάνιο) ⁴⁰	175	160
3.Βουδουρίνη (Νέα Σπάρτη)	150	230
4.Βρόστανη (Άγιοι Ανάργυροι)	160	
5.Βρότερζα (Βροντή)	260	340
6.Γιάνκοβο (Μεσοπόταμος)	235	245 (Έλληνες)
7.Γκηνόση (Μολόχα)	400	250
8.Λάη (Πεπονιά)	360	360
9.Λαμπάνοβο (Σήμαντρο)	200	200
10.Μαζκάν (Αχλαδέα)	130	130
11.Μπομπούσι (Πλατανιά)	650	320
12.Πλαζόμιστα (Σταυροδρόμι)	200	350
13.Πυλωροί (Πυλώριο)	320	820
14.Ρέντα (Διχειμαρρο)	200	
15.Ρέχοβο (Πολύραχο) ⁴¹	170	
16.Τσαβαλέρ (Κουλάδιο)	150	150
17.Τσάριστα (Άγιοι Θεόδωροι)	125 ⁴²	
18.Τσεραπιάν (Γλυκοκερασιά)	100	120
19.Τσιραστάνη (Λεύκη)	150	
Σύνολο	4.335	3430

Πηγή (1904), Κώστας Σπανός, ό.π., σ.167, όπου λανθασμένα αναγράφεται ο συνολικός αριθμός 4.275 αντί του σωστού 4335 .

(1905), D.M. Bancoff, ό.π.

(1910), Αθ. Χαλκιάπουλος, ό.π.

⁴⁰ Βίνιανη και όχι Βίντανη .Λανθασμένα αποδίδεται η σημερινή ονομασία του σε Βυτάνιο.Το σωστό είναι Λευκάδι ,χωριό γειτονικό με τη σημερινή Βροντή.Το Βυτάνιο είναι το σημερινό Βοτάνι Καστοριάς.

⁴¹ Λανθασμένα αποδίδεται ότι το Ρέχοβο το σημερινό Πολύραχο Σερβίων ανήκε στην επαρχία Ανασελίτσας .Η μεγάλη χιλιομετρική απόσταση της περιοχής Σερβίων με αυτήν της Ανασελίτσας δε δικαιολογεί την τοποθέτηση αυτή.Το χωριό Ριάχοβο (Παρόρειο) στην περιοχή Γρεβενών φαίνεται πιο πιθανό να ανήκε διοικητικά στην επαρχία Ανασελίτσας..Η καταχώρησή του όμως ως χωριού με μουσουλμανικό πληθυσμό πρέπει να το δεχτούμε με επιφύλαξη ,γιατί στον Εκλογικό Κατάλογο της Υποδ/σεως Γρεβενών του 1914 σ.62-63 δεν αναγράφεται κανείς μουσουλμάνος ,χωρίς να αποκλείσουμε την ύπαρξη μουσουλμανικού πληθυσμού σε προηγούμενα χρόνια, αν και θεωρείται απίθανο.Ριάχοβο,επίσης,αναφέρεται και ως Παλιοχώρι κοντά στον Πεντάλοφο Βλ παραπ. σ.20.σημ.30.

⁴² Η Τσάριστα (Άγιοι Θεόδωροι) λανθασμένα,κατά τη γνώμη μας, αναφέρεται ως μουσουλμανικό μόνο χωριό .Στον Εκλογικό Κατάλογο της Υποδ/σης Ανασελίτσας του 1915 αναφέρεται με μεικτό πληθυσμό .Βλ. (Εκλογικός Κατάλογος Υποδ/σης Ανασελίτσας 1915,σ.211-212).

Από την παράθεση των παραπάνω δημογραφικών στοιχείων δεν μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για τη δημογραφική κίνηση του καζά Ανασελίτσας. Πιο αντικειμενική θεωρείται η παράθεση των στοιχείων από τον Κώστα Σπανό για την περίοδο 1904, αν και εδώ από τους μεικτούς οικισμούς δεν αναφέρεται η Τσάριστα (Άγιοι Θεόδωροι) και το Νιστίμ (Νόστιμο), που πιθανόν το τελευταίο την περίοδο εκείνη δεν ανήκε διοικητικά στην περιφέρεια της Ανασελίτσας. Την Τσάριστα (Άγιοι Θεόδωροι), επίσης, τη θεωρεί ως μουσουλμανικό χωριό ενώ είναι μεικτό. Έτσι, σύμφωνα με την απογραφή του 1904 ο συνολικός αριθμός της επαρχίας ανέρχεται σε 33.244 κατοίκους ήτοι: 24.913 χριστιανοί 8.268 μουσουλμάνοι και 63 βλαχόφωνοι. Η στατιστική του 1905 (D.M. Brancoff) μας δίνει 21.775 Έλληνες που αν προστεθούν και οι Πατριαρχιστές ελληνικής καταγωγής ο συνολικός αριθμός των Ελλήνων ανέρχεται σε 23473, αριθμός που σ' αυτόν συμπεριλαμβάνεται και ο πληθυσμός μουσουλμανικών χωριών όπως: των χωριών: Βαΐτες (Χειμερινό), Βρογγίστα (Καλονέρι), Γιάνκοβο (Μεσοπόταμος), καθώς και των μεικτών χωριών Τσακνοχώρι (Ανθοχώρι) και Τσάριστα (Άγιοι Θεόδωροι). Σ το συνολικό, επίσης, αριθμό της Στατιστικής αυτής εμπεριέχεται και ο πληθυσμός χωριών που ποτέ δεν ανήκαν διοικητικά στην επαρχία Ανασελίτσας όπως η Ασπροκκλησιά Καστοριάς. Μας δίνει ακόμη και τον πληθυσμό των Βλάχων που τους ανεβάζει σε 228 του χωριού Δοτσικού, καθώς και 1200 Τσιγγάνους της Λαψίστας (Νεάπολης), λανθασμένα, γιατί συγχέει τους μουσουλμάνους κατοίκους της πρωτεύουσας της Ανασελίτσας, με τους Τσιγγάνους. Παραλείπεται, επίσης, και μεγάλος αριθμός μεικτών και μουσουλμανικών χωριών κι έτσι δεν μπορεί να υπολογίσει με ακρίβεια, ή έστω με προσέγγιση το συνολικό αριθμό των κατοίκων του καζά.

Η στατιστική επίσης του Αθ. Χαλκιάπουλου του 1910 μας δίνει το συνολικό ελληνικό χριστιανικό πληθυσμό των 25.592 κατοίκων και το μουσουλμανικό των 6380 κατοίκων ήτοι: συνολικά 32972 κατοίκους, που πλησιάζει μ' αυτήν του 1904. Δεν είναι πλήρης η στατιστική αυτή, γιατί παραλείπεται ο πληθυσμός μεικτών χωριών και μουσουλμανικών, όπως φαίνονται στους πίνακες 36 και 37 κι έτσι δεν μπορεί κανείς αντικειμενικά να δει τον πραγματικό πληθυσμό του καζά. Οι παραπάνω δημογραφικές κινήσεις, απ' ότι φαίνεται, είναι αποτέλεσμα των συγκυριών και του γενικού κλίματος που επικρατούσε την περίοδο εκείνη, ειδικά στο χώρο της Μακεδονίας.

Πιο αντικειμενική θεωρείται η δημογραφική κίνηση του 1913 την οποία παραθέτουμε και η οποία μας δίνει το συνολικό πληθυσμό των Ελλήνων και ελληνοφώνων μουσουλμάνων κι έχει ως εξής:

ΠΙΝΑΚΑΣ 37

Δημογραφική εξέλιξη του καζά Ανασελίτσας (1913)

A/a	Παλιό όνομα Οικισμού	Νέο όνομα	Πληθ.	A/a	Παλιό όνομα Οικισμού.	Νέο όνομα Οικισ.	Πληθ.
1.	Βαίτες	Χειμερινό	321	49.	Μπάνια	Αγ.Παρασκευή	43
2.	Βεδυλούστι	Δαμασκηνά	642	50.	Μπόρσια	Κορυφή	577
3.	Βελίστη	Ασπρούλα	302	51.	Μπουμπούστι	Πλατανιά	351
4.	Βύλιανη	Τσιφλίκι ακ.	-				
5.	Βίνιανη	Λευκάδι	172	52.	Μπουχίνι	Ανθρό	251
6.	Βουδωρίνα	Νέα Σπάρτη	226	53.	Μπουχωρίνα	Βουχωρίνα	386
7.	Βρατίνι	Αλιάκμονας	467	54.	Νιστίμι	Νόστιμο	451
8.	Βρογγίστα	Καλονέρι	635	55.	Ντόλος	Βυθός	770
9.	Βρόντζα	Βροντή	315	56.	Πανάρετη	Πανάρετη	49
10	Βρόστιανη	Αγ.Ανάργυροι	279	57.	Πέλκα	Πελεκάνος	664
11.	Αηδονοχώρι	Αηδονοχώρι	213	58.	Πέτσιανη	Τριάδα	177
12.	Γιάγκοβη	Μεσοπόταμος	131	59.	Πηλωρή	Πλωρί	378
13.	Γκινόσι	Μολόχα	259	60.	Πυπλίστα	Νάματα	446
14.	Δέβλα	Κρυονέρι	134	61.	Πλαζόμιστα	Σταυροδρόμι	251
15.	Δίσλαπο	Δραγασιά	432	62.	Πλάζουμη	Ομαλή	550
16.	Δομαβίστι	Τσιφλίκι ακατ.	-	63.	Ραδοβίστι	Ροδοχώρι	471
17.	Δουτσικό	Δοτσικό	515	64.	Ρέζνη	Ανθούσα	390
18.	Δράμιστα	Δάφνη	257	65.	Ρόκαστρο	Ρόκαστρο	114
19.	Δρυάνοβο	Δρυόβουνο	666	66.	Σέλιτσα	Εράτυρα	2680
20.	Ζάντσικο	Ζώνη	562	67.	Σιαρμπάδες	Βελανιδιά	386
21.	Ζβόλιανη	Αγ.Σωτήρα	267	68.	Σιρότσιανη	Λεύκη	255

22.	Ζηκόβιστα	Σπήλιος	214	69.	Σισάνι	Σισάνι	454
23.	Ζουπάνι	Πεντάλοφος	2323	70.	Σολομίσι	Στέρνα	125
24.	Καλλιστράτι	Καλλιστράτι	127	71.	Σουρδάνι	Αξιόκαστρο	115
25.	Κλεπίσι	Πολυκάστανο	476	72.	Συγκόλι	Τσιφλίκι ακατ.	-
26.	Κουτσούφλιανη	Τσιφλίκι ακα.	-				
27.	Κριμήνι	Κριμίνι	540	73.	Τραπατούσι	Κλεισώρια	305
28.	Κύναμη	Πολύλακκος	339	74.	Τραπεζίτσα	Τραπεζίτσα	159
29.	Κωνσταντίσκο	Αυγερινός	1021	75.	Τσαβαλέρι	Κουλάδι	170
30.	Κωντσικό	Γαλατινή	1522	76.	Τσακνοχώρι	Ανθοχώρι	415
31.	Λάη	Πεπονιά	321	77.	Τσιάριστα	Αγ.Θεόδωροι	105
32.	Λαμπανίτσα	Πλακίδα	171	78.	Τσιρούσινο	Μικρόκαστρο	278
33.	Λαμπάνοβο	Σήμαντρο	219	79.	Τσοτύλι	Τσοτύλι	884
34.	Λατόριστα	Αγίασμα	149	80.	Τσουκαλοχώρι	Σκαλοχώρι	588
35.	Λειψίσι	Νεάπολη	1047	81.	Φουργκάτσι	Κλήμα	116
36.	Λικνάδες	Λικνάδες	148	82.	Φυτόκι	Φυτόκι	10
37.	Λιμπίσοβο	Άγιος Ηλίας	323	83.	Χελιμόδι	Τσιφλίκι ακατ.	-
38.	Λιμπόχοβο	Δίλοφος	501	84.	Χοριβό	Χορηγός	300
39.	Λούβρη	Λούβρη	304	85.	Χουτούρι	Λευκοθέα	335
40.	Λουκόμι	Λουκόμι	235	86.	Σιάτιστα	Σιάτιστα	6774
41.	Λούπιστα	Κερασώνα	126	87.	Μοιρασάν	Μόρφη	362
42.	Λώπες	Απιδέα	130	88.	Ρέντα	Διχείμαρρο	298
43.	Μαζγκάν	Αχλαδιά	143	89.	Ρεσούλιανη	Βέλος	129
44.	Μαρτσίστι	Περιστερά	273	90.	Μπρατμήρ	Τσιφλίκι ακατ.	-
45.	Μελιδόνι	Μελιδόνι	87	91.	Τσαραπιανή	Γλυκοκερασιά	131
46.	Μεσολογκόσι	Μεσόλογγος	295		Γενικό σύνολο		40.018
47.	Μόλαση	Διαλεκτό	157				
48.	Μοιραλή	Χρυσανγή	339				

Πηγή: Μιχαήλ Χουλιαράκη, *Γεωγραφική Διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξη της Ελλάδος, 1821-1971*, τόμος Β', ΕΚΚΕ. Αθήνα 1975, σ. 88.

Χρήσιμα, επίσης, για τη δημογραφική εξέλιξη της επαρχίας είναι και τα στοιχεία που μας παρέχει ο Εκλογικός Κατάλογος της Υποδ/σεως Ανασελίτσης, που

αναφέρεται στον αριθμό μόνο των αρρένων εκλογέων. Έτσι, παραθέτοντας τον αριθμό των οικισμών με τον ανάλογο αριθμό εκλογέων, μπορούμε να υπολογίσουμε κατά προσέγγιση τον αριθμό του πληθυσμού πολλαπλασιάζοντας με τον συντελεστή 4 που υποθετικά αποτελεί τον αριθμό μελών μιας οικογένειας. Η παράθεση των πινάκων γίνεται ανάλογα με την πληθυσμιακή σύνθεση των οικισμών, γιατί οι περισσότεροι οικισμοί κατοικούνταν μόνο από Έλληνες, άλλοι ήταν μεικτοί που κατοικούνταν από Έλληνες και Βαλαάδες (μουσουλμάνους) και άλλοι μόνο από μουσουλμάνους (Βαλαάδες).

ΠΙΝΑΚΑΣ 38

Πληθυσμός χριστιανικών-μεικτών (χριστ.-μουσ.) -μουσουλμανικών χωριών του καζά Ανασελίτσας (1915) (άρρενες εκλογείς).

Α/α	Παλιά ονομασία οικισμού	Νέα ονομασία	Αριθμ. χριστ.
1.	Ζουπάνι	Πεντάλοφος	538
2.	Ντόλος	Βυθός	221
3.	Πανάρετη	Πανάρετη	18
4.	Τραπεζίτσα	Τραπεζίτσα	37
5.	Καλιστράτη	Καλιστράτη	34
6.	Πέλκα	Πελεκάνος	200
7.	Μοιρασάνη	Μόρφη	111
8.	Σιαρμπάδες	Βελανιδιά	100
9.	Κλεπίστι	Πολυκάστανο	162
10.	Μαρτσιόστι	Περιστέρα	87
11.	Μόλαση	Διαλεκτό	50
12.	Μπάνια	Αγία Παρασκευή	3
13.	Σβόλιανη	Αγία Σωτήρα	75
14.	Ρόκαστρο	Ρόκαστρο	33
15.	Δέβλα	Κρυονέρι	43
16.	Σουρδάνι	Αξιόκαστρο	31
17.	Μπουχωρίνα	Βουχωρίνα	121
18.	Αηδονοχώρι	Αηδονοχώρι	64
19.	Μπουχίτι	Ανθηρό	60

20.	Λιμπίσοβο	Άγιος Ηλίας	85
21.	Ζηκόβιστα	Σπήλιος	56
22.	Λόπες	Απιδέα	38
23.	Χουτούρι	Λευκοθέα	92
24.	Κριμίνι	Κριμίνι	194
25.	Λατόριστα	Αγίασμα	50
26.	Κίναμις	Πολύλακκος	77
27.	Λιμπόχοβο	Δίλοφο	167
28.	Δράμιστα	Δάφνη	68
29.	Λουκόμι	Λουκόμι	73
30.	Σολομίσι	Στέρνα	34
31.	Φυτώκι	Φυτώκι	20
32.	Κοντσικό	Γαλατινή	380
33.	Ραδοβίσι	Ροδοχώρι	150
34.	Ντουτσικό	Δοτσικό	139
35.	Χορηβό	Χορηγός	78
36.	Ζάντσικο	Ζώνη	174
37.	Μπόρσια	Κορυφή	177
38.	Τσιαρούσινο	Μικρόκαστρο	67
39.	Μελιδόνι	Μελιδόνι	20
40.	Ρεσούλιανη	Βέλος	36
41.	Λούβρη	Λούβρη	95
42.	Βεδουλούσι	Δαμασκηνιά	183
43.	Σισάνι	Σισάνι	139
44.	Δρυάνοβο	Δρυόβουνο	169
45.	Τσουκαλοχώρι	Σκαλοχώρι	180
46.	Κωνσταντσικό	Αυγερινός	331
47.	Μοιραλή	Χρυσανγή	91
48.	Λούτσιστα	Κερασώνα	32
49.	Λαμπαγίτσα	Πλακίδα	51
50.	Φουργκάτσι	Κλήμα	32
51.	Πέτσιανη	Τριάδα	54
52.	Βρατίνι	Αλιάκμονας	124
53.	Σέλιτσα	Εράτυρα	803

54.	Πιπλίστα	Νάματα	138
55.	Σιάτιστα	Σιάτιστα	2067
Σύνολο			9475

Μεικτά χωριά (1915)

A/a	Παλιά ονομασία οικισμού	Νέα ονομασία	αρ. Χριστ.	Αρ. Μουσουλ.
1	Τραποτούστι	Κλεισώρια	61	30
2	Τσάριστα	Άγιοι Θεόδωροι	15	16
3	Ρέζνη	Ανθούσα	37	74
4.	Λειψίσι	Νεάπολη	74	216
5.	Βρογγίσι	Καλονέρι	17	165
6.	Τσακνοχώρι	Ανθοχώρι	89	35
7.	Βελίσι	Ασπρούλα	42	30
8.	Πλάζομη	Ομαλή	63	97
9.	Τσοτύλι	Τσοτύλι	105	123
10.	Νιστίμι	Νόστιμο	134	39
11.	Μεσολογκόσι	Μεσόλογγος	83	47
12.	Δίσλαπο	Δραγασιά	54	74
13.	Λικνάδες	Λικνάδες	49	2
Σύνολο			823	948

Μουσουλμανικά χωριά (1915)

A/a	Παλιά ονομασία	Νέα ονομασία	αριθμ κατοίκων
1.	Βουδωρίνα	Νέα Σπάρτη	64
2.	Βίνιανη	Λευκάδι	42
3.	Πυλωρή	Πυλωρί	102
4.	Γιάγκοβη	Μεσοπόταμος	60
5.	Σιρότσιανη	Λεύκη	72
6.	Μαζγκάν	Αχλαδιά	40
7.	Πλαζόμιστα	Σταυροδρόμι	97
8.	Βρόντζα	Βροντή	71

9.	Τσαβαλέρ	Κοιλάδι	50
10.	Μπουμπούστι	Πλατανιά	77
11.	Λάη	Πεπονιά	91
12.	Βαΐτες	Χειμερινό	95
13.	Ρέντα	Διχείμαρρο	71
14.	Γκινόσι	Μολόχα	76
15.	Λαμπάνοβο	Σήμαντρο	45
16.	Βρόστιανη	Άγιοι Ανάργυροι	89
17	Τσαραπιανή	Γλυκοκερασιά	35
Σύνολο			1177

Πηγή: *Εκλογικός κατάλογος της Υποδ/σεως Ανασελίτσης (1915).*

Έτσι, ο συνολικός αριθμός των χριστιανών αρρένων εκλογέων ανερχόταν σε 9475 κατοίκους και αν προσθέσουμε τον αριθμό των μουσουλμάνων ο συνολικός αριθμός των αρρένων εκλογέων της επαρχίας ανέρχεται σε 11.600. Αν αυτός πολλαπλασιαστεί με το συντελεστή 4, τότε υποθετικά, ο συνολικός αριθμός των κατοίκων ήταν πάνω από 46.000 περίπου το 1915.

Οι ελληνόφωνοι μουσουλμάνοι ανέρχονται σε 2.125 κατοίκους. Είναι γνωστοί ως «Βαλαάδες» εξαιτίας της συχνής χρήσης του όρκου που έδιναν Βαλαχί=μα το Θεό όταν συνομιλούσαν με τους Έλληνες. Κατοικούσαν στα παραπάνω χωριά που αναφέρονται στον πίνακα, και που κατά το μεγαλύτερο μέρος τους είναι πεδινά και καταγίνονταν προπάντων με τη γεωργία και την κτηνοτροφία, όπως διαπιστώνεται και από τον Εκλογικό Κατάλογο της Υποδ/σεως Ανασελίτσης του 1915. Δεν είναι γνωστό το πότε ακριβώς εξισλαμίστηκαν οι παραπάνω «Βαλαάδες». Ομιλούσαν την ελληνική γλώσσα, όπως οι πιο γνήσιοι Έλληνες, ήταν αφοσιωμένοι στην ελληνική ιδέα παρότι είχαν εξισλαμιστεί βιαίως, κατάγονταν από τους Έλληνες⁴³, χρησιμοποιούσαν δε ελάχιστες τουρκικές λέξεις. Σύμφωνα με τη γνώμη ερευνητή⁴⁴ το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού που εξισλαμίστηκε έγινε μετά το 1700 και εξακολούθησε ο εξισλαμισμός και κατά τον 19^ο αιώνα σε μικρότερη κλίμακα.

⁴³ Καζάζη Νεοκλέους, *Το Μακεδονικόν Πρόβλημα* εκδ., Κυρομάνος, β' έκδοση, Θεσσαλονίκη 1992, α' έκδοση, Αθήνα 1907, σ.412.

⁴⁴ Γ.Π.Σ.Π., «Οι Βαλαάδες», *ΜΗ* (1911), σσ.113-118.

Οι εξισλαμισμοί αυτοί, κατά τον Απόστολο Βακαλόπουλο, αρχίζουν ίσως από τον 15^ο αιώνα και καταλήγουν μέχρι την ελληνική επανάσταση του 1821, με μεγαλύτερη ένταση κατά τα μέσα του 17^{ου} αιώνα⁴⁵.

Ο Κων/νος Αγγελής αναφέρει ότι ο εξισλαμισμός των κατοίκων του Τσοτυλίου έγινε την πρώτη περίοδο της τουρκικής κατάκτησης, λόγω απονομής αξιωμάτων -ωφελειών και στηρίζεται στο γεγονός ότι υπήρχε στην τοποθεσία αυτή πλήθος εκκλησιών. Οι υπόλοιποι κατέφυγαν στα ορεινά για να ξεφύγουν τον εξισλαμισμό, και σ' αυτές τις περιστάσεις οφείλεται η ίδρυση και η δημιουργία μεγάλων ορεινών κωμοπόλεων (Πεντάλοφος, Αυγερινός, Δύλοφος, Βλάστη και Σιάτιστα). Η εξισλάμιση των κατοίκων του Άνω Αλιάκμονα έγινε, μετά την κατάκτηση ή αργότερα, κατά το πρώτο μισό της δευτέρας. Στους χρόνους του Αλή πασά δεν έγινε. Έγιναν μόνο σποραδικές αλλαξοπιστίες⁴⁶.

Ομαδικοί εξισλαμισμοί κατά την περίοδο του Αλή πασά, κατά τη γνώμη μας, δεν έγιναν, γιατί η γενική πολιτική του δεν ευνοούσε κάτι τέτοιο. Έχουμε, μάλιστα, έγγραφες διαταγές του ίδιου του Αλή πασά, σύμφωνα με τις οποίες δίνει εντολή στις τοπικές αρχές της Κοζάνης να δώσουν την ανάλογη άδεια στους κατοίκους, ώστε να κτιστεί μια εκκλησία στα αμπέλια της περιοχής του Αγίου Γεωργίου (1806) και να επιδιορθωθεί η εκκλησία των Αγίων Αναργύρων γιατί κινδύνευε να πέσει⁴⁷.

⁴⁵ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, 1354-1833*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 327, σημ. 2.

⁴⁶ Κων. Αγγελής «Το Τσοτύλιον», *Η.Δ.Μ* (1932), σ. 138-139. Για τους Βαλαάδες, βλ. Αποστόλου Ε. Βακαλόπουλου, *Νέα ελληνική ιστορία (1204-1975)*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 60-61, Μιχ. Αθ. Καλινδέρης, «Συμβολή εις την μελέτην του θέματος των Βαλαάδων», *Μακεδονικά*, 17 (1977), ΕΜΣ, σ. 315-364, όπου υποστηρίζεται ότι η εξισλάμιση των κατοίκων δεν είναι προγενέστερη του 1797, σύμφωνα με τον κώδικα της Μητρόπολης. Ακόμη στον κατάλογο των χωριών που κατοικούσαν Βαλαάδες, σύμφωνα με την απογραφή του 1920, αναφέρει και τα χωριά: Λικνάδες, Φυτώκη, Χουτούρι (Λευκοθέα) σαν μεικτά, ενώ στον Εκλογικό Κατάλογο της Υποδ/σεως Ανασελίτσας δεν αναγράφονται σαν μεικτά. Αλεξ. Κ. Αδαμίδη, *Οι Βαλαάδες και τα ανέκδοτά τους*, Θεσσαλονίκη 1989.

⁴⁷ ΙΑΚ, ΚΤ 34, έγγραφες διαταγές του Αλή πασά με ημερομηνία: α) 23 Ιουλίου 1806. Ο Μιχάλης Παπακωνσταντίνου υποθέτει ότι η άδεια δόθηκε μάλλον για την εκκλησία των Αγίων Αναργύρων. Φωτοτυπημένο αντίγραφο της άδειας. Βλ. Μιχαήλ Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη της τουρκοκρατίας. Ιστορία της Κοζάνης 1800-1912*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1992, χ.σ.β) Η άλλη δόθηκε το Μάιο του 1813 για την επισκευή της εκκλησίας των Αγίων Αναργύρων που κινδύνευε να πέσει.

Αίτια μείωσης πληθυσμού

Αν και δεν γνωρίζουμε τη δημογραφική εξέλιξη των πρώτων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα των οικισμών του καζά, εντούτοις, από το Ημερολόγιο του παπα-Νικόλα Κουκόλη από το Λιμπόχοβο, μπορούμε να βγάλουμε χρήσιμα συμπεράσματα για τη μείωση του πληθυσμού ενός συγκεκριμένου χωριού της γενέτειράς του, που είναι αντιπροσωπευτικό και για το μεγαλύτερο τμήμα των οικισμών του καζά.

Έτσι, τα αίτια που προκάλεσαν τη μείωση του πληθυσμού, σύμφωνα με τις πληροφορίες του Ημερολογίου ήταν :α) οι συχνές επιδημίες που κατά καιρούς έπληξαν την περιοχή, β) η ληστεία γ) η μετανάστευση .

Γνωρίζουμε εξάλλου, ότι κατά τον 17ο αιώνα έχουμε σοβαρή μείωση πληθυσμού στα Βαλκάνια εξαιτίας μιας γενικότερης κρίσης που εμφανίστηκε στον ευρωπαϊκό χώρο. Εκτός των πολέμων, επιδημιών, που αποτελούν σοβαρές αιτίες μείωσης του πληθυσμού, άλλες αιτίες φαίνεται ότι ήταν και οι καταστροφές στην παραγωγή μαζί με κάποια επιδείνωση του κλίματος⁴⁸. Οι ίδιες αιτίες θα πρέπει να ληφθούν υπόψη, εκτός των άλλων, ως παράγοντες μείωσης του πληθυσμού και στην περιφέρεια της Ανασελίτσας. Αναλυτικά, λοιπόν, παρουσιάζουμε τις κυριότερες αιτίες μείωσης του πληθυσμού που είναι:

α) Η πανώλη

Η επιδημία πανώλης⁴⁹-ευλογιάς, φαίνεται, ότι ενέσκηψε κατά την περίοδο 1795-1800 στην περιοχή με αποτέλεσμα ο πληθυσμός πολλών χωριών να μειωθεί αισθητά. Το χωριό Κιάφα, ανάμεσα στο Δουτσικό και Δύλοφο, καταστράφηκε κατά την περίοδο αυτή εξαιτίας της πανώλης, όπου τα 4/5 των κατοίκων πέθαναν⁵⁰. Το 1812 η επιδημία πανώλης που ξαπλώθηκε σε όλη την Οθωμανική Αυτοκρατορία

⁴⁸ Κώστας Κόμης, *Ιστορικοδημογραφικά, Μελέτες ιστορίας και ιστορικής δημογραφίας του ελληνικού χώρου*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1999, σσ. 122-123, σπμ. 73-75.

⁴⁹ Για την πανώλη, βλ. Κώστας Π. Κωστής, *Στον καιρό της πανώλης, εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου, 14^{ου}-19^{ου} αιώνες*. Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1995. Για την επιδημία της πανώλης το 19^ο αιώνα, στο ίδιο, σ. 401-411.

⁵⁰ Τζώρτζης Βασιλείος, *Μόρφη το χωριό μου*, Θεσσαλονίκη, χ.χ.έ.

ενέσκηψε και στη Ήπειρο⁵¹, ενέσκηψε όμως ,όπως ήταν φυσικό, και στη Δυτική Μακεδονία (γειτονική με την Ήπειρο περιοχή). Στη Σιάτιστα, μάλιστα, τη δεύτερη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα, έχουμε μαρτυρίες για την εμφάνιση της πανούκλας⁵². Η παράδοση του Πενταλόφου διασώζει το εξής για την πανούκλα : όταν ερχόταν από τα πάνω χωριά (από την Ήπειρο), οι άγιοι του χωριού βγήκαν και την σταμάτησαν στο βράχο , αφού προηγουμένως την έδωσε μια «μπάτσα» ο Άγιος Αθανάσιος. Υπάρχει και τοποθεσία «Πανούκλα» ΒΔ της κωμόπολης⁵³. Παρόλα τα μέτρα προφύλαξης του πληθυσμού από την επιδημία πανώλης στην Ήπειρο από τον Αλή πασά⁵⁴, εντούτοις, απ' ότι φαίνεται αυτή ξαπλώθηκε και στον καζά Ανασελίτσης.

Τον Οκτώβριο του 1837 στην Κων/πολη βρίσκονταν αρκετοί Διλοφίτες , 15 περίπου άτομα. Εργάζονταν σε οικοδομικές εργασίες. Αναγκάστηκαν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους εξαιτίας της πανούκλας⁵⁵ και οι πρόκριτοι δεν τους επέτρεψαν να μείνουν στα σπίτια τους για να μη μολύνουν τους υπόλοιπους. Παρέμειναν για ένα μήνα σχεδόν, έξω στα βουνά , σε μια καλύβα και αργότερα τους επέτρεψαν να γυρίσουν πίσω⁵⁶. Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι οι κάτοικοι είχαν γνώση της φοβερής αυτής αρρώστιας η οποία , όπως φαίνεται, αποδεκάτισε μέρος του πληθυσμού, χωρίς , ωστόσο, να γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό. Ο πιο συνηθισμένος τρόπος αντίδρασης των κατοίκων για την αντιμετώπιση της αρρώστιας ήταν η φυγή στα βουνά . Γι' αυτό και οι πρόκριτοι, ως μέτρο προστασίας , απομόνωσαν στα βουνά τους συμπατριώτες τους που γύρισαν από την Πόλη. Θα ήταν πολύ χρήσιμο να δούμε τη δημογραφική εξέλιξη των οικισμών κατά

⁵¹ Γ. Παπαγεωργίου , «Η επιδημία πανώλης στη Θεσσαλία , Ήπειρο και Αλβανία», *ΗΧ* 28(1986), σ. 71-102, Γεώργιος Παπαγεωργίου , *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο Ζαγόρι (μέσα 18^{ου} - αρχές 20^{ου} αι.)*, εκδ. Ριζάρειος Σχολή, Ιωάννινα 1995, σ. 162.

⁵² Κώστας Κωστής *Αφορία , ακρίβεια και πείνα*, εκδ. Αλεξάνδρεια , Αθήνα 1993, σ. 72-73, σμ. 109.

⁵³ Μιχ. Αθ. Καλινδέρη, *Γραπτά μνημεία από τη Δυτ. Μακεδονία χρόνων τουρκοκρατίας*, Πτολεμαίς, 1940, σ. 39-40. Την πανούκλα οι άνθρωποι της περιόδου αυτής της έδιναν τη μορφή γυναίκας, και οι άγιοι σύμφωνα με τις λαϊκές αντιλήψεις μπορούσαν να αντιμετωπίσουν την πανούκλα, βλ. Γεράσιμου Α. Ρηγάτου, «Λαϊκές πίστεις και παραδόσεις», περιοδικό *Ιστορικά* εφημ. «Ελευθεροτυπία», 101(2001), σσ. 44-48, σμ. 4.

⁵⁴ Γ. Παπαγεωργίου « Η επιδημία... », ό.π., σ. 72-73.

⁵⁵ Το 1837 πιθανολογείται ότι ενέσκηψε πανώλη στον Πόρο, Θράκη, Μακεδονία, βλ. Κώστας Π. Κωστής, *Στον καιρό της πανώλης...*, ό.π., σ. 411.

⁵⁶ Γιάννη Τσάρα, «Το ανέκδοτο ημερολόγιο του παπα-Νικόλα Κουκόλη απ' το Λιμπόχοβο της Δυτικής Μακεδονίας (1817-1926)», *Μακεδονικά*, 8(1968), ΕΜΣ, σ. 265.

τα πρώτα έτη της εξάπλωσης της πανώλης για να βγάλουμε χρήσιμα συμπεράσματα για τη μείωση του πληθυσμού, αλλά δυστυχώς δεν έχουμε τα απαραίτητα στοιχεία. Στο Ημερολόγιο του παπα-Νικόλα Κουκόλη δεν υπάρχει αναφορά για επιδημία πανώλης στις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα.

Άλλη αρρώστια, σύμφωνα με το Ημερολόγιο του παπα-Νικόλα Κουκόλη, εμφανίστηκε το 1864 στο Λιμπόχοβο (Δίλοφο) -και κατά συνέπεια στην περιοχή-τα συμπτώματα της οποίας ήταν δυνατός βήχας και πονόλαιμος με αποτέλεσμα να πεθάνουν 10 μικρά κάτω των πέντε ετών. Υπήρχε έλλειψη επιστημόνων ιατρών και οι πολλοί πρακτικοί αγύρτες έγιναν αιτία να πεθάνουν τα παιδιά⁵⁷.

Μείωση του πληθυσμού, όμως, έχουμε στους ανθρώπους που αποδημούσαν σε όλα τα γνωστά μέρη της Ανατολής για αναζήτηση εργασίας. Συγκεκριμένα, πάλι, το Ημερολόγιο του παπα-Νικόλα Κουκόλη μας πληροφορεί ότι στα 1848 και 1865 ήταν χολέρα στην Κων/πολη και πέθαναν τρεις και δυο χωριανοί του αντίστοιχα που εργάζονταν εκεί⁵⁸. Ασθένειες, επίσης, φοβερές αναφέρονται και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όπου σύμφωνα με το παραπάνω Ημερολόγιο «Το 1901 από Ιανουάριον έως Οκτώβριον. Επαρουσιάσθησαν κάτι ασθένειες φοβερές εις διάφορα ονόματα 3 (τρεις) απέθανον εκ φθίσεως δύο γυναίκες είχαν λευκόν όγκον εις τα γόνατα των ποδών και άλλα είχαν νεφρίτιδα. Οι επιστήμονες ιατροί και άλλοι αγύρται, δηλ. μασκαρέοι έλαβον έως 50 (πεντήκοντα) λίρας οθωμανικάς από αυτά τα ονόματα όπου έπασχον.....»⁵⁹.

Από τις γραπτές αυτές μαρτυρίες μπορούμε να συμπεράνουμε ότι μεγαλύτερο κίνδυνο από τα νοσήματα διέτρεχαν οι εργαζόμενοι σε άλλες περιοχές της Ανατολής και προπαντός στην Κων/πολη, όπου μεγάλος αριθμός κατοίκων της επαρχίας εργάζονταν εκεί, παρά οι μόνιμοι κάτοικοι, οι οποίοι λόγω του υγιεινού κλίματος κινδύνευαν λιγότερο. Πάλι, όμως, αυτό είναι αίτιο μείωσης του πληθυσμού, γιατί οι εργαζόμενοι επέστρεφαν στην ιδιαίτερη πατρίδα τους κατά τους χειμερινούς μήνες.

⁵⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 269.

⁵⁸ Στο ίδιο, ό.π., σ. 266, 269.

⁵⁹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 283.

β) Ληστεία

Εκτός των άλλων παραγόντων που συνέτειναν στην οικονομική εξαθλίωση των κατοίκων και στη μείωση του πληθυσμού μεγάλο πρόβλημα που ταλάνιζε τον καζά Ανασελίτσας, ήταν αυτό της ζωοκλοπής και της ληστείας. Το δεύτερο εντασσότεν αναμφισβήτητα στα κοινωνικά προβλήματα της εποχής και στη δράση των Αλβανών, οι οποίοι λόγω γειννίας και λόγω ασυδοσίας, δημιουργούσαν κλίμα έντασης και αναταραχής.

Σύμφωνα με ένα φερμάνι της Πύλης, το 1712 ο αρχηγός των αρματολών των ντερβενίων Καρά Αλής, αφού συγκέντρωσε 200 ληστές Αλβανούς και άλλους, περιφερόταν στους καζάδες Ανασελίτσας Καστοριάς και Χρούπιστας, παρόλο που δεν ήταν στη δικαιοδοσία του οι παραπάνω καζάδες, και καταλήστευε όλον τον πληθυσμό. Μάλιστα, σ' ένα χωριό της Ανασελίτσας ονόματι Νοτζέλ⁶⁰ κατέστρεψε 4 σπίτια μουσουλμάνων⁶¹.

Ο Πουκεβίλ κατευθυνόμενος το 1806 στην Ανασελίτσα (Λιαψίσι) από τα Γρεβενά αναφέρει ότι στην περιοχή των χωριών Πιλουρί και Μαρτσίστι (Περιστέρα) δρούσε μια συμμορία ληστών, γεγονός που ανάγκασε τους οδηγούς του να διανύσουν το δρόμο σε σύντομο χρονικό διάστημα⁶².

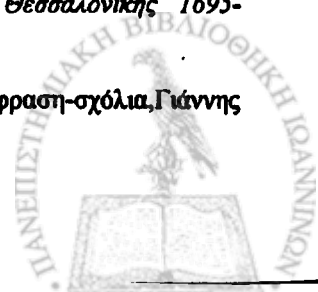
Η ελλιπής παρουσία ένοπλων τμημάτων –ειδικά με τη λήξη του Κριμαϊκού πολέμου- και η ανάθεση της φύλαξης της τάξης σε αλβανικά ένοπλα τμήματα αντί να διευκολύνουν την κατάσταση δημιούργησαν περισσότερα προβλήματα λόγω της αρπακτικότητάς τους.

Εκτός, βεβαίως, των ένοπλων αλβανικών τμημάτων και τοπικοί ληστές, κατά καιρούς, δημιουργούσαν προβλήματα εξαιτίας της άθλιας οικονομικής τους κατάστασης και καταπίεσης εκ μέρους των Τούρκων. Η ελλιπής παρουσία του κράτους και το ορεινό του εδάφους διευκόλυνε κατά πολύ τη συντήρηση του

⁶⁰ Η ονομασία του χωριού όπως αναφέρεται φαίνεται άγνωστη. Πρόκειται όμως για το Τσοτύλι, γιατί καμιά αναφορά άλλη για οικισμό της Ανασελίτσας με αυτήν την ονομασία δεν αναφέρεται ούτε σε αρχεία, ούτε σε κώδικες. Πρόκειται για παραφθορά του ονόματος Τζοτήλι ή Τοτσούλ.

⁶¹ Ιωάννη Κ. Βασδραβέλη, *Ιστορικά Αρχεία της Μακεδονίας, Α' Αρχείον Θεσσαλονίκης 1695-1912*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 98-99.

⁶² Φραγκ. Πουκεβίλ, *Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία*, Εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια, Γιάννης Τσάρας, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, χ.χ. έ., σ. 35.

φαινομένου αυτού. Πολλοί κτηνοτρόφοι ,εγκατεστημένοι κατά την περίοδο της βοσκής στα ορεινά εδάφη , έγιναν τροφοδότες των ληστών ,οι οποίοι κατά καιρούς έβρισκαν εκεί καταφύγιο.

Στον καζά Ανασελίτσης πολλοί παράγοντες συνέτειναν στην εμφάνιση της ληστείας:α) οι λόγοι επιβίωσης και διατήρησης εξουσιαστικής δύναμης μερικών κατοίκων ,όπως λ.χ. του καπετάν Γιωργάκη,από το διαλυμένο χωριό Τσέρος, ο οποίος για λόγους καθαρά εξουσιαστικούς και συνάμα ωφελμιστικούς (δικαίωμα ντερβεναγά) από προστάτης των φτωχών κατοίκων μεταμορφώθηκε σε μικρό τυραννίσκο των τοπικών κοινωνιών της περιφέρειας Ζουπανίων,σύμφωνα με τις σημειώσεις του παπα-Νικόλα Κουκόλη⁶³. Πιάστηκε αιχμάλωτος, κατά το 1836, μετά από προδοσία,από τον Καφτάναγα και οδηγήθηκε στο Μοναστήρι ,όπου και θανατώθηκε. Οι δεσμοί συγγένειας που κατά την περίοδο αυτή είχαν σφυρηλατηθεί δεν είχαν πλέον θέση εξαιτίας της διαιώνισης της εξουσίας εκ μέρους των τοπικών ντερβεναγάδων Ελλήνων.

Αλλά ,και κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, οι κάτοικοι της περιοχής υπέφεραν τα πάνδεινα από τα διερχόμενα αλβανικά στρατεύματα τα οποία δεν είχαν πειθαρχία και έκαναν κάθε είδους καταχρήσεις:φόνους, ληστείες,κλεψιές αιχμαλωσίες ,προσβολές και πολλά άλλα.Οι κάτοικοι κατέφευγαν στα δάση και ζούσαν σε σπηλιές .Τότε ακριβώς, όπως μας πληροφορεί το Ημερολόγιο, έφυγαν οικογένειες και κατοίκησαν στην Αδριανούπολη εξαιτίας των κακουργημάτων και των φόρων.Στα 1826 πάλι ομάδα 7 ατόμων από το Λιμπόχοβο που μετέφερε πολεμικό υλικό (πυρίτιδα-φυσίγγια) κήκε, μαζί με τα ζώα της, στο Φανάρι της Θεσσαλίας⁶⁴.Στο ίδιο χωριό ,πάλι, η εμφάνιση του αρχληστή Τζιώρατζιου το 1832 αποτέλεσε μάλιστα για την περιοχή έως το 1833.Αργότερα τον εξολόθρευσαν τα τουρκικά στρατεύματα ,εξαιτίας του χαρατσιού που ζητούσε από το χωριό.Εμφάνιση ληστών έχουμε όχι μόνο το 1853,αλλά και το 1855, όπου ληστές από το σπίτι του ιερέα του Διλόφου αφαιρούν 7000 γρόσια και καίνε το σπίτι ενός άλλου καίγοντας και τα παιδιά που βρίσκονταν μέσα , ενώ το ίδιο έτος λήστεψαν και το σπίτι του Νικ.Κουκόλη παίρνοντάς του 16.000 γρόσια⁶⁵.

⁶³ Γιάννη Τσάρα , «Το Ημερολόγιο...»,ό.π.,σ.264-265.

⁶⁴ Στο ίδιο,ό.π., σ.262-263.

⁶⁵ Στο ίδιο ,ό.π.,σ.268.

Την 1^η Απριλίου του 1774 Τουρκαλβανοί Γκέκηδες επιτέθηκαν εναντίον της κωμόπολης Σέλιτζας, που ήταν ένα μικρό βιοτεχνικό και εμπορικό κέντρο και κατέστρεψαν την ανθηρή κωμόπολη αφήνοντας πίσω τους ερείπια καταστροφές, πυρπολώντας 104 οικήματα και διάφορα καταστήματα, σκοτώνοντας, λεηλατώντας και παίρνοντας 11 ανθρώπους ως σκλάβους. Τότε, ακριβώς, αρκετοί τεχνίτες, βιοτέχνες και έμποροι αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν στην Αυστρία και Ουγγαρία, που υπήρχαν εκεί ανθηρές οικονομικές κοινότητες Δυτικομακεδόνων και μάλιστα Σελιτσιωτών. Στις αρχές επίσης του 1824 έγινε δεύτερη επιδρομή Γκέκηδων και ακολούθησε δεύτερη μετανάστευση πολλών οικογενειών –ιδίως τεχνιτών και εμπορευόμενων– εκτός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης⁶⁶.

Για την πάταξη της ληστείας συγκροτήθηκε το Σεπτέμβριο του 1856, από το Μεγάλο Βεζύρη Μουσταφά Ρεσίτ πασά, στρατοδικείο για την απόδοση των ποινών και την εξέταση της δράσης των συμμοριών που δρούσαν σε όλο το εγιαλέτι Μοναστηρίου καθώς και των συνεργατών τους. Έδρα του δικαστηρίου ήταν ο καζάς της Ανασελίτσας, καθώς και των ένοπλων σωμάτων που θα αναλάμβαναν δράση για την πάταξη της ληστείας. Με εξουσιοδότηση επίσης της Πύλης ο πρόεδρος του δικαστηρίου είχε το δικαίωμα, με συνοπτικές διαδικασίες και χωρίς την ύπαρξη επικυρωτικού εγγράφου από την Πόλη, να εκδίδει και να εκτελεί αποφάσεις άμεσα. Με αυτόν τον τρόπο μειώθηκε αισθητά η ληστεία, αλλά δεν κράτησε το έργο αυτό για πολύ, εξαιτίας της υπονόμησης των αξιωματούχων του εγιαλετίου, που έχαναν τις σχετικές προσόδους εξαιτίας των επιθέσεων τους εναντίον των ληστών, που τους προστάτευαν οι ίδιοι⁶⁷.

Μετά την επανάσταση του ελληνισμού της Μακεδονίας το 1878 και το Συνέδριο του Βερολίνου, που έγινε την ίδια χρονιά, οι περισσότερες ανταρτικές ομάδες που έδρασαν κυρίως στις επιχειρήσεις της Δυτικής Μακεδονίας, μετά την αποτυχία της επανάστασης, πέρασαν σε ληστρικές δραστηριότητες σε βάρος του ελληνικού και μουσουλμανικού πληθυσμού με αποτέλεσμα να έχουμε θλιβερές συνέπειες στη δημογραφική κίνηση του ελληνισμού των χωριών, κωμοπόλεων, πόλεων και στην ελληνική εκπαίδευση όλης της Μακεδονίας. Τότε πολλοί Έλληνες,

⁶⁶ Αθαν. Γιομπλάκη, «Οι «Χαλασμοί» της Σελίτσας (Εράτουρας)», *Μακεδονικά* 8 (1968), ΕΜΣ, σ. 75-81.

⁶⁷ Δήμητρα Μ. Γιαννούλη, *Το εγιαλέτι Μοναστηρίου (1856-1870), Οικονομία-Κοινωνία-Διοίκηση*, Διπλωματική εργασία μεταπτυχιακών σπουδών, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 45, σημ. 55.

κυρίως πλούσιοι έμποροι, πρόκριτοι κλπ ,αναγκάστηκαν να καταφύγουν σε μεγαλύτερα αστικά κέντρα (Θεσσαλονίκη-Μοναστήρι-Κων/πολη).Όλα αυτά ,όμως, επέδρασαν αρνητικά στην οικονομική ζωή του τόπου και στην εκπαίδευση με τη διακοπή των πλούσιων εισφορών εκ μέρους των ισχυρών οικονομικών παραγόντων το τόπου στα ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα.Αληθινή επίσης μάστιγα αποτέλεσαν οι ληστρικές επιδρομές των ατάκτων Αλβανών της Δίβρας και των τουρκοαλβανικών σπιφών τη δεκαετία 1870-1880,αλλά και αργότερα ακόμη⁶⁸ ,σε ολόκληρη τη Δυτική Μακεδονία ,με αποτέλεσμα δυσμενέστερες οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες για τον ελληνικό πληθυσμό των αστικών κέντρων⁶⁹.

Δεν έλειψαν ,επίσης, και οι ντόπιοι Έλληνες ληστές, οι οποίοι λυμαίνονταν την περιοχή και ως κύριο στόχο τους είχαν τους μεγαλονοικοκυραίους και εμπόρους της περιοχής.Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι στόχος των ληστών -κυρίως από τη γειτονική περιοχή των Γρεβενών -⁷⁰ήταν η οικογένεια των Ζησοπουλαίων από το Μαρτσίστι (Περιστέρα) με θύματα:ένα το 1880 και ένα το 1885⁷¹.

Οι γεωργοί, οι κτηνοτρόφοι, βασανίζονταν από τους ληστές με τον πιο βάρβαρο τρόπο ,είτε για να πάρουν λύτρα,είτε για να τους υποδείξουν που έχουν τις ελάχιστες κρυμμένες οικονομίες .Αποτέλεσμα όλης αυτής της κατάστασης είναι η μερική και ομαδική φυγή σε άλλους τόπους της Κεντρικής ή Ανατολικής Μακεδονίας στη Θράκη και Μ.Ασία. Όλον τον 19^ο αιώνα ,οι ληστείες ,οι καταπιέσεις και τα κακουργήματα εξακολουθούν να υφίστανται. Αλλά και στις

⁶⁸ Σε μηναίο της εκκλησίας Κοίμησης της Θεοτόκου Λιμπόχοβου (Δίλοφου) αναφέρει σύγκρουση ληστών και τουρκικού στρατού στις 23 Μαΐου 1881.,Βλ. Μιχ.Αθ.Καλινδέρη,*Γραπτά μνημεία...ό.π.,σ.43.*

⁶⁹ Κων/νος Α. Βακαλόπουλος, «Μορφές ληστρικής δραστηριότητας στη Μακεδονία μετά την επανάσταση του 1878 (Διαπιστώσεις και συμπεράσματα από τη μελέτη των αρχειακών πηγών)»,*Βαλκανικά Σύμμεικτα*,2(1983),εκδ.ΙΜΧΑ,Θεσσαλονίκη 1983,σ.127-132.

⁷⁰ Ιωάννου Σ.Κολιόπουλου,*Περί λύχνων αφάς,η ληστεία στην Ελλάδα*,εκδ.Βάνιας ,Θεσσαλονίκη 1994,σ.365,όπου και η έγγραφη αναφορά κατοίκων της περιοχής Γρεβενών (1839) Ζάλοβο (Τρίκωμο) -Στεζάχι (Αηδόνια)-Βίτζη (Λόχμη) που γίνονται εγγυητές για τους κλέφτες ότι δεν θα ακολουθήσουν πλέον αυτή τη ζωή .

⁷¹ Αλεξάνδρου Κ.Αδαμίδη,*Ο Κωνσταντίνος Α. Ζησόπουλος και η προσφορά του στο Τσούλι Κοζάνης*,Θεσσαλονίκη 1989,σ.12-16.Του ίδιου,*Η Περιστέρα Βοΐου Κοζάνης* ,εκδ.Πολ.Σύλλογος Περιστέρας,Θεσσαλονίκη 1995,σ.24-25,όπου και η αναφορά για ληστές ντόπιους από την Απιδέα και από τη γειτονική περιοχή των Γρεβενών (Στιζάχι=Αηδόνια) με θύματα και εξαγορές αιχμαλώτων. Τις πληροφορίες αντλεί από τις «Αφηγηματικές Σημειώσεις»του Κων/νου Ζησόπουλου.

αρχές του 20^{ου} αιώνα η ληστεία εξακολουθεί να δημιουργεί προβλήματα στους κατοίκους. Από επιστολή του Κων/νου Ζησόπουλου από Θεσσαλονίκη με ημερομηνία 27-9-1912 μαθαίνουμε ότι δρούσαν ληστοσυμμορίες. Μάλιστα ο ίδιος γράφει: «...Τα παιδιά να φυλαξείς να μας τα παρουν τιποτε κλεφταις κατσιάκηδες⁷²...»⁷³. Τέλος έδωσε στη ληστεία η απελευθέρωση των χωρών αυτών το 1912 από τα ελληνικά στρατεύματα⁷⁴.

Η ληστεία ήταν ένα από τα αίτια της μείωσης του πληθυσμού της επαρχίας. Τότε πολλοί κάτοικοι αναγκάστηκαν να μετοικήσουν σε άλλες περιοχές της κυρίως Ελλάδας και της Ανατολής.

γ) Μετανάστευση

Η αποδημία ,των κατοίκων της περιοχής Ανασελίτσας ,που κατέχει το δυτικό τμήμα του Ν.Κοζάνης, και ανήκει στην ορεινή ζώνη, κατά το πλείστον, εξαιτίας των οικονομικών και πολιτικών συγκυριών, κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, συνεχίστηκε αδιάκοπα. Η πρώτη ασχολία των κατοίκων, όπως προαναφέρθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια ,ήταν καθαρά γεωργική και μετέπειτα κτηνοτροφική. Με την αύξηση όμως του πληθυσμού αναγκάστηκαν οι κάτοικοι για να ανταπεξέλθουν στις φορολογικές και βιοτικές τους ανάγκες να μεταναστεύσουν προς τις παραδουνάβιες χώρες, κυρίως, και να ασκήσουν το επάγγελμα του εμπόρου και τεχνίτου.

Μετανάστες έχουμε και στη Δυτική Ανατολία, λόγω των ευνοϊκών συνθηκών του 1839 και 1856 ,εξαιτίας της ανάπτυξης του εμπορίου. Οι μετανάστες ,κατά πλειονότητα ,έγιναν σταδιακά έμποροι, αντικατέστησαν τους Τούρκους στην περιοχή αυτή, κι αργότερα μετακινήθηκαν προς τις πόλεις Κερασούντα και Τραπεζούντα. Η οικονομική επιτυχία των Ελλήνων της Ανατολίας σταμάτησε την περίοδο 1919-1922.⁷⁵

⁷² Κατσάκης τουρκ. λέξη *kasak*=δραπέτης ,φυγάς,(φαντάρος-λιτοτάκτης).

⁷³ ΑΚΖ,Επιστολή από Θεσσαλονίκη του Κων/νου Ζησόπουλου προς τη σύζυγό του Ξανθίπη στο Τσοτύλι με ημερομηνία 27-9-1912.

⁷⁴ Αλόστ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π., σ.643.

⁷⁵ Kemal Karpat, *Ottoman population 1830-1914, demographic and social, characteristics* ,Λονδίνο 1985, σ.47-50.

Αλλά, δεν ήσαν μόνον αυτοί.Κτίστες ,εργάτες, ακόμη και γεωργοί, αναζητούσαν εποχιακή εργασία και σε μερικές περιπτώσεις μόνιμη εγκατάσταση στον τόπο εργασίας ,όπως συνέβη σε μερικούς ,συνήθως κτίστες, που εγκαταστάθηκαν σε διάφορα μέρη της Ελλάδος και στην Κων/πολη.

Εκτός της εξωτερικής μετανάστευσης ,αξιοπρόσεκτη είναι η εσωτερική μετανάστευση.Μετά τους Ναπολεόντειους Πολέμους άρχισε η σταδιακή υποχώρηση της μετανάστευσης προς τις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης κι ακολούθησε η εσωτερική μετανάστευση,ειδικά προς το ελεύθερο ελληνικό κράτος, όπου σ' αυτό κατέφυγαν ,κυρίως κτίστες, από την περιφέρεια της Ανασελίτσας και παραπλήσιοι επαγγελματίες ,που απασχολούνταν με εργασίες που είχαν σχέση με την οικοδομική.

Αλλά ,κατά την περίοδο της ελληνικής επανάστασης του 1821 ,οι κάτοικοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους ,όπως συνέβη με το χωριό Βυθός και να μεταναστεύσουν σε άλλα μέρη.Οι συνεχείς ληστρικές επιδρομές εκ μέρους των Αλβανών ,οι μεγάλες φορολογικές επιβαρύνσεις ήταν αιτία της μετανάστευσης,που αποτέλεσε πληγή για τη δημογραφική κατάσταση της περιοχής.

Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ,κυρίως, πλήθος εποχιακών τεχνιτών κατευθύνονταν προς όλη την Οθωμανική Αυτοκρατορία για αναζήτηση εργασίας.Ασκούσαν τα επαγγέλματα που προαναφέραμε και είναι οι αποδημίες αυτές θλιβερές και αποτυπώνονται στα δημοτικά τραγούδια της Ανασελίτσας και, μάλιστα, της ξενιτιάς. Οι τοποθεσίες ,που σ' αυτές αποχωρίζονταν οι εποχιακοί εργάτες από τις οικογένειές τους,παίρναν διάφορες ονομασίες ,όπως «Κλαψόδεντρο» στην περιοχή Πενταλόφου.Οι εποχιακοί τεχνίτες εργάζονταν μακριά από τον τόπο τους,κατά το χρονικό διάστημα που μεσολαβούσε μεταξύ της γιορτής του Αγίου Γεωργίου και της γιορτής του Αγίου Δημητρίου.

Πρώτους μέτοικους από την περιοχή της Ανασελίτσας- Σέλιτσας (Εράτυρας)-Κοντσικό (Γαλατινής)-Κουλούρι (χωριό ερημωμένο) συναντούμε από το 1860 και μετά στη Θεσσαλία. Οι μετοικεσίες αυτές κράτησαν μέχρι το 1881 και ήταν σποραδικές σε διάφορα μέρη της Θεσσαλίας .Από το 1860 ως το 1912 έχουμε εγκατάσταση μεγάλου αριθμού Δυτικομακεδόνων στη Θεσσαλία με μεγαλύτερο αριθμό μετοίκων από την περιοχή Ανασελίτσας.Από το 1884 ως το 1910

περισσότερα από 500 άτομα έφυγαν από το Ζουπάνι και εγκαταστάθηκαν σε διάφορες περιοχές της Θεσσαλίας ⁷⁶.

Άλλη ,σημαντική μετανάστευση ,έχουμε μετά το Συνέδριο του Βερολίνου (1878),όπου μεγάλο τμήμα μεταναστών στράφηκε προς τη νέα Ηγεμονία της Βουλγαρίας,γιατί η ζήτηση για ειδικευμένους και ανειδίκευτους εργάτες ήταν μεγάλη και σύμφωνα με ένα βουλγάρικο υπολογισμό,ο αριθμός των ατόμων που ταξίδεψε από τη Μακεδονία κατά τη περίοδο 1880-1900 ήταν περίπου 200.000 και αρκετοί εγκαταστάθηκαν μόνιμα εκεί⁷⁷.

Προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα αποδημίες κατοίκων έχουμε προς την Αμερική κυρίως,Αυστραλία ,Ν.Αφρική,Κογκό,Σουδάν,Αιθιοπία⁷⁸ ,καθώς και στο εσωτερικό του Οθωμανικού κράτους.Οι αποδημίες αυτές συνεχίστηκαν και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ιδίως προς την Αμερική, σε μεγαλύτερο βαθμό. Αυτοί δε που αναχωρούσαν για την Αμερική στις 21 Ιουνίου του 1906 συνοδεύονταν από πλήθος συγγενών τους κι ακολουθούσαν το δρομολόγιο που οδηγούσε στο ελεύθερο ελληνικό κράτος. Στην οροθετική γραμμή προς το Βελεμίσι τους συνόδευε ο γνωστός αγωγιάτης από το Ζουπάνι Γάρος⁷⁹.

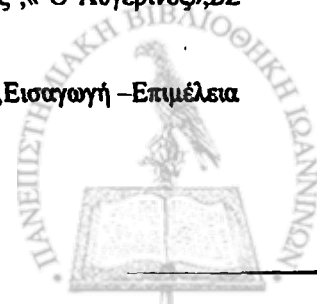
Οι ξενιτεμένοι δεν παραλείπουν να στέλνουν εμβάσματα στις οικογένειές τους στηρίζοντάς τις οικονομικά .Τα εμβάσματα αυτά χρησιμοποιούνταν και για την ίδρυση και λειτουργία των σχολείων.Οι εγκατεστημένοι στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης ,καθώς και οι μετακινούμενοι έμποροι εύκολα αντλήθηκαν πόσο ωφέλιμη ήταν η ίδρυση και λειτουργία των σχολείων ,παρά την πρόοδο που είχαν τα ελληνικά σχολεία,εξαιτίας των εμβασμάτων των ομογενών .

⁷⁶ Γρηγόρης Βέλκος,*Εγκατάσταση Δυτικομακεδόνων στο Καζακλάρ (Αμπελώνα) της Θεσσαλίας* ,Ανάπτυπο από τα πρακτικά του 1^{ου} Ιστορικού Συνεδρίου ,Ο Αμπελώνας και η ιστορία του,Λάρισα 1995,σ.55-61.

⁷⁷ Βασίλης Κ.Γούναρης, «Δημογραφικές εξελίξεις στην τουρκοκρατούμενη Μακεδονία»,*Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία-Ιστορία-Οικονομία-Κοινωνία-Πολιτισμός*.)Επιμέλεια Ιωάννης Κολιάπουλος-Ιωάννης χασιώτης),Α΄ τόμος,εκδ.Παπαζήσης –Παρατηρητής,χ.τ.χ.έ., σ.54.

⁷⁸ Ι.Κ. Χασιώτης ,*Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς*,εκδ.Βάνιας Θεσσαλονίκη 1993,σ.91-112.,Νίκος Κ.Βαρσάμης-Νίκος Γ.Καρανικόλας-Κοσμάς Χ.Καραχλές ,« Ο Αυγερινός»,BZ 43(1980), σ.10.

⁷⁹ Γεωργίου Τσόντου- Βάρδα,*Ο Μακεδονικός Αγών,Ημερολόγιο 1907*,τόμος Β1,Εισαγωγή –Επιμέλεια Σχόλια ,Γιώργος Πετσιβας,εκδ.Πετσιβα,Αθήνα 2003,σ. 31, 24.

Η ενίσχυση της ελληνικής κυβέρνησης ήλθε περισσότερο, κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, και βασίστηκε στην υποδομή των σχολείων που έγινε με την προσπάθεια των ελληνικών κοινοτήτων του εξωτερικού⁸⁰.

Συμπερασματικά λοιπόν η μετανάστευση οφείλεται στους παρακάτω κυρίως λόγους:

1. Στο άγονο και ορεινό του εδάφους.
2. Στην αύξηση του πληθυσμού, όχι μόνο εξαιτίας των γεννήσεων, αλλά και στην εγκατάσταση άλλων Ελλήνων κατά τον 16^ο -19^ο αιώνα εξαιτίας των διαφόρων αναταραχών από διάφορα μέρη της Ελλάδας, (Ηπειρο-Στερεά Ελλάδα-Πελοπόννησο-Μοσχόπολη).
3. Στους πολλούς και δυσβάσταχτους φόρους της Οθωμανικής Διοίκησης.
4. Στην αναζήτηση καλύτερης τύχης με ασχολίες πιο αποδοτικές, όπως η μαστορική
5. Στη στροφή μεγάλων ομάδων πληθυσμού στο εμπόριο (Κων/πολη-Παραδουνάβιες Ηγεμονίες)
6. Στην τρομοκρατία των Αλβανικών συμμοριών που λυμαίνονταν την περιοχή.
7. Στην οικονομική καταπίεση με την επιβολή φόρων και τη μετατροπή πολλών κτημάτων σε τσιφλίκια κατά την περίοδο του Αλή-πασά
8. Στην περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης λόγω των καταπιέσεων των τουρκικών στρατευμάτων.
9. Στη ληστεία που βρισκόταν σε έξαρση -προπάντων τον 19^ο αιώνα.
10. Στην επανάσταση του 1854, όπου μετά το κίνημα του Θεόδωρου Ζιάκα, οι ληστείες οι καταπιέσεις, οι τρομοκρατικές ενέργειες σε βάρος του άμαχου πληθυσμού από τους Τουρκαλβανούς, ανάγκασαν μέρος του πληθυσμού να καταφύγει σε ασφαλέστερα μέρη.
11. Στα ντόπια ένοπλα σώματα, τα οποία μετά την επανάσταση του 1854, διατηρήθηκαν μέχρι την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα από τα ελληνικά προξενεία δίνοντας πατριωτική χροιά στις ενέργειές τους. Στην πραγματικότητα, όμως, αποτελούσαν αληθινή μάστιγα με το να ληστεύουν και να καταδυναστεύουν τον πληθυσμό της υπαίθρου συνδυάζοντας τη ληστεία με τις εθνικές επιδιώξεις.

⁸⁰ Δ.Ι. Δελιβάνης, «Τα περιστατικά της οικονομικής εξελίξεως της Κοζάνης», *Ελμειακά*, 16-19(1987), σ.16.

12. Τέλος, θα προσθέσουμε και τις διάφορες επιδημικές ασθένειες, οι οποίες ανάγκασαν τον πληθυσμό, είτε να συγκεντρωθεί σε μεγαλύτερα αστικά κέντρα της περιοχής είτε να καταφύγει σε άλλα μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στο εξωτερικό.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ

1. Οι συντεχνίες

Η επαρχία Ανασελίτσας, την τελευταία χρονική περίοδο της τουρκοκρατίας (19ος-αρχές 20^{ου} αιώνα), στα πλαίσια των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων της μας ενδιαφέρει: α) γιατί είναι ένα τοπίο που δεν έχει διερευνηθεί πλήρως – ειδικά ο οικονομικός ρόλος της με τα υπόλοιπα αστικά κέντρα της Δυτικής Μακεδονίας και της Ηπείρου – και β) για την αποκλειστική παραγωγικότητα στον τομέα επεξεργασίας δερμάτων που είχαν τα κυριότερα αστικά της κέντρα της (Σιάτιστα-Σέλιτσα).

Μολονότι, οι σχετικές πληροφορίες που αφορούν τις συντεχνίες είναι περιορισμένες και ελλιπείς, εντούτοις, μπορούμε να πούμε ότι αυτές ακολούθησαν, κατά κανόνα, το ίδιο θεσμικό και ιστορικό πλαίσιο που ακολούθησαν οι άλλες συντεχνίες στον υπόλοιπο ελλαδικό και βαλκανικό χώρο.

Αν και γνωρίζουμε ότι από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα η Σιάτιστα ανέπτυξε αξιόλογη βιοτεχνία υφαντικής και βαφικής¹, δεν μπορούμε, όμως, να ισχυριστούμε με βεβαιότητα ότι υπήρχαν συγκροτημένες συντεχνίες, τόσο εκεί, όσο και σε άλλα μέρη του καζά.

Από το 16^ο αιώνα έχουμε μαρτυρίες για συντεχνιακές ενώσεις σε πόλεις, που ήταν οικονομικά και βιοτεχνικά κέντρα, τόσο στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα όσο και στις βενετικές κτήσεις². Οργανωμένες συντεχνίες μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα υπήρχαν, εκτός των άλλων πόλεων της Ελλάδας, στη Δυτική Μακεδονία στις

¹ Γεωργίου Α. Μέγα, «Τα αρχοντικά της Σιατίστης», *Σιατιστιέων Μνήμη, Λεύκωμα Συλλόγου Σιατιστιέων Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. Α.80-Α.83.

² Στη Ζάκυνθο υπήρχε συντεχνία από το 1573. Μάλιστα αυτή των κεραμέων ιδρύθηκε στις 15 Μαΐου του 1573. Των αρτοποιών προϋπήρχε του έτους 1681. Η συντεχνία των παντοπωλών ιδρύθηκε το 1634 και οι κανονισμοί έγιναν αργότερα. Βλ. Λεωνίδα Ζώη, *Αι εν Ζακύνθω Συντεχνίαι*, Εν Ζακύνθω 1893, σ. 78, 178-179, 169, 108-128, σημ. 191. Για τις συντεχνίες της Θεσσαλονίκης, βλ. Χρύσα Παρανούση, «Οι συντεχνίες της Θεσσαλονίκης την περίοδο της τουρκοκρατίας», *Θεσσαλονίκη 2300 χρόνια*, εκδ. Σφιακιανάκη, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 37-39. Για τις συντεχνίες στην Έδεσσα, βλ. Κων/νος Γ. Σταλίδης, *Οι συντεχνίες και τα επαγγέλματα στην Έδεσσα την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, εκδ. Ομοσπονδία Επαγγελματικών, Βιοτεχνικών και Εμπορικών Σωματείων Ν. Πέλλας, έκδοση Β΄, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 43-83.

πόλεις: Σιάτιστα –Κοζάνη-Καστοριά³. Σύμφωνα με την άποψη του Μιχ.Καλινδέρη, ένα αίτιο ανάπτυξης των συντεχνιών των διαφόρων πόλεων - μεταξύ αυτών και της Σιάτιστας -ήταν η αλλαγή κέντρου διοικήσεως της εκκλησίας π.χ.η μεταφορά της έδρας από το Σισάνι στη Σιάτιστα ,του Πλαταμώνα στα Αμπελάκια, των Σερβίων στην Κοζάνη⁴.Αλλά δεν είναι μόνον αυτό.Η αύξηση του πληθυσμού και η ενασχόληση των κατοίκων με ποικίλα επαγγέλματα οδήγησαν, κατά τη γνώμη μας, στην ίδρυση των συντεχνιών οι οποίες υποστηρίζονταν και από την τουρκική διοίκηση ,γιατί με αυτόν τον τρόπο ενισχύονταν τα ταμεία από τη φορολογία των μελών της, ενώ παράλληλα ήταν δυνατός ο έλεγχος των οικονομικών δραστηριοτήτων των συντεχνιών από την πλευρά του κράτους.

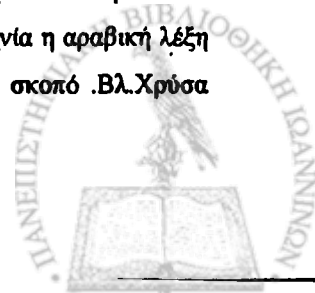
Ο γεωργικός και κτηνοτροφικός πληθυσμός της επαρχίας στην αρχή δεν είχε οργανωμένα σωματεία.Είχε όμως συντεχνιακή συνείδηση με την έννοια ότι ενεργούσε ως οργανωμένο σωματείο για να εξασφαλίσει τα συμφέροντά του. Αργότερα, παρουσιάζονται οργανωμένα επαγγελματικά σωματεία (ισνάφια)⁵ εξαιτίας της ανάπτυξης της βιοτεχνίας και του εμπορίου.

Η συντεχνία ήταν ανεξάρτητη και εξέλεγε τους αρχηγούς της που την υπεράσπιζε στα συμφέροντα ενώπιον των διοικητικών αρχών και της κεντρικής εξουσίας. Στη συντεχνία συμμετείχαν ανεξάρτητα από φυλετική διαφορά όλα τα στρώματα του πληθυσμού. Μια και αναγνωριζόταν ο κοινωνικός ρόλος της συντεχνίας στην οθωμανική κοινωνία, η λύση που δινόταν από την κεντρική εξουσία

³ Μιχαήλ Αθ.Καλινδέρη *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης επί τουρκοκρατίας*,Θεσσαλονίκη 1958, σ. 21 κ.εξ.Μιχαήλ Αθ.Καλινδέρη *Αι συντεχνίαι και η εκκλησία επί τουρκοκρατίας*,Εκκλησιαστικά εκδόσεις εθνικής εκατονταετηρίδος ,Εν Αθήναις 1973,σ.σ.22-61,Γιώργος Παπαγεωργίου *Η μαθητεία στα επαγγέλματα (16^{ος}-20^{ος} αι.)*,ΙΑ.Ε.Ν,Αθήνα 1986,σ.12., Αγγελικής Χατζημιχάλη,*Οι συντεχνίες τα ισνάφια*,Ανάπτυχο από την Επετηρίδα της Ανωτ.Σχολής Βιομηχ.Σπουδών.τόμος Β'1949-1950,Αθήνα 1950 σ.11.Για τη συντεχνία των γουναράδων της Καστοριάς ,βλ.Ευστάθιος Πελαγίδης,*Ο Κώδικας της Μητροπόλεως Καστοριάς,1665-1762*,Ε.Μ.Σ. ,Θεσσαλονίκη 1990,σ.38,όπου και η αναφορά για το 1618, σύμφωνα με την οποία, ο Πατριάρχης Κων/πόλεως Τιμόθεος επικυρώνει κοινή απόφαση των Καστοριανών γουναράδων της Κων/πολης η οποία επέτρεπε τη διάθεση ικανού χρηματικού ποσού εκ μέρους τους για την Μητρόπολη και την πόλη τους.

⁴ Μιχαήλ.Αθ.Καλινδέρη *Αι συντεχνίαι και η εκκλησία...*,ό.π., σ.61.

⁵ Οι τουρκικές λέξεις εσνάφ,ισνάφ,εσνάφ, χρησιμοποιούνταν για τα επαγγελματικά σωματεία.Ο τεχνίτης εσναφλής ή ισναφλής ,εσναφλίκ =εργοστασιάρχης.Επίσης για τη συντεχνία η αραβική λέξη ρουφέντ ή ροφέντ από το ουρφέντ=εταιρεία ή συνένωση ανθρώπων για ένα κοινό σκοπό .Βλ.Χρυσά Παρανούση, « Οι συντεχνίες ...»,ό.π.,σ.37-39.

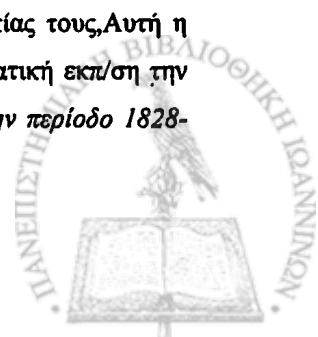
στις διάφορες διενέξεις , μεταξύ αξιωματούχων της κεντρικής εξουσίας και των συντεχνιών , ήταν συχνά αμερόληπτες. Αυτός λοιπόν ήταν ο λόγος που οι συντεχνίες διατηρήθηκαν μέχρι το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁶. Παράλληλα, ήταν μεγάλος ο κοινωνικός ρόλος των συντεχνιών. Από το κοινό ταμείο της συντεχνίας ενισχύονταν οικονομικά οι εκκλησίες, τα σχολεία τα μέλη⁷.

Τις απαραίτητες γνώσεις για να εξασκηθεί κανείς πρακτικά σε ένα επάγγελμα τις έπαιρνε ο μαθητευόμενος μετά από μακρόχρονη θητεία κοντά στο μάστορα τεχνίτη, είτε μέσα στις συντεχνίες είτε έξω. Πόσο διαρκούσε η μαθητεία δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί επακριβώς, γιατί δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία. Για την ηλικία εισόδου των παιδιών στην εργασία υπήρχε αισθητή διαφοροποίηση ανάμεσα στις εμπορικές και βιοτεχνικές συντεχνίες⁸. Οι νέοι που έρχονταν να μαθητεύσουν στη συντεχνία των κτιστάδων στην Κων/πολη , από τα περίχωρα των Ιωαννίνων και ιδιαίτερα από την επαρχία Ανασελίτσας , μειράκια εισέρχονταν στη συντεχνία των κτιστάδων, με την επιτήρηση του πατέρα τους ή κάποιου συγγενή τους, γνωρίζοντας οι περισσότεροι λίγα γράμματα ικανά να γράφουν το όνομά τους

⁶ Νικολάι Τοντόροφ, *Η βαλκανική πόλη*, τόμος Α', εκδ. Θεμέλιο Αθήνα 1986, σ. 166.

⁷ Στα 1618 ,ο Πατριάρχης Κων/πόλεως Τιμόθεος επικυρώνει κοινή απόφαση των Καστοριανών γουναράδων της Κων/πόλης για διάθεση χρηματικού ποσού από το ταμείο τους για την εκκλησία και την πόλη τους. Βλ. Ευστάθιος Πελαγίδης , *Ο κώδικας...* ό.π., σ.38. Ο ναός του Αγίου Νικολάου Εράτυρας χτίστηκε το 1737 και ιστορήθηκε από τους ισναφλήδες Κρημιζάδες. Λάζαρον, Μίκα, Νικόλαον και Ιωάννην των αυταδέλφων. Αναφορά επίσης για οικονομική βοήθεια σε διάφορες εκκλησίες , όπως του μοναστηριού του Αγίου Αθανασίου γίνεται αναφορά για το ρουφέτι των τουβαρτζήδων (κτιστών), καλφάδων, μαθητών, μαστόρων, πρωτομαστόρων , όπου μάλιστα το χαρακτηρίζει και ευλογημένο. Οικονομικές εισφορές κατά διαστήματα για την ανοικοδόμηση και τελειοποίηση του ναού του Αγίου Νικάνορα, των κτιστών: 1820, 1824, 1827, 1836, 1833, 1835, 1859 η συντεχνία των κτιστάδων επίσης το 1864, 1868 δώρισε μια σειρά μηνιαίων στο ναό του Αγίου Γεωργίου. Αφιερωτές , πάλι, εικόνων το 1859 στον ίδιο ναό. Άλλα σωματεία, όπως : οι ζευγίτες, οι εργαστηράδες, οι μπακάληδες, οι ταμπάκηδες , οι μπαταντήδες, προσέφεραν για το ναό του Αγίου Νικάνορα σιτάρι, λάδι, τα δυο πρώτα και χρηματικά ποσά τα υπόλοιπα. Βλ. Αθανασίου Θ. Γιομπλάκη *Η Εράτυρα*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 62-63.

⁸ Για τη μαθητεία στα επαγγέλματα , βλ. Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Η μαθητεία...* ό.π., σ. 7., κ.ε. Ο Γεώργιος Παπαγεωργίου υπόστηρίζει ότι τα περισσότερα παιδιά που μαθήτευαν στις παραγωγικές συντεχνίες , εκτός από λίγες εξαιρέσεις, δεν ξεπερνούσαν το δέκατο έτος της ηλικίας τους. Αυτή η ηλικία βρίσκεται πιο κοντά στην αλήθεια. Βλ. στο ίδιο, ό.π., σ. 26. Για την επαγγελματική εκπ/ση την περίοδο 1828-1832, βλ. Χρήστος Γ. Κωνσταντινόπουλος, *Η επαγγελματική εκπ/ση στην περίοδο 1828-1832*, ΟΑΕΔ, (β' έκδοση), Αθήνα 1984, σ. 9-10.

και λίγους αριθμούς που τους ήταν απαραίτητοι για την εργασία τους⁹. Γνωρίζουμε εξάλλου 2 μαθητευόμενους στην ξυλουργική από τη Σέλιτσα (Εράτυρα), που είχαν ηλικία 10 και 11 ετών αντίστοιχα τη δεκαετία του 1830, στη Θεσσαλονίκη, όπου μαθήτευαν ως παραγοί, σε άλλους Σελιτσιώτες, που εργάζονταν ως ξυλουργοί εκεί¹⁰.

Μάλιστα, οι μαθητευόμενοι για να ανέλθουν στα υψηλότερα επαγγελματικά κλιμάκια έπρεπε να δοκιμαστούν σκληρά. Οι δε συνθήκες διαμονής, διατροφής κάθε άλλο παρά ευχάριστες ήταν.

2. Οι αμοιβές

Η αμοιβή των μαθητευόμενων σε σχέση με αυτή του πρωτομάστορα υστερούσε σημαντικά. Παρόλα αυτά όμως οι μαθητευόμενοι ήταν αναγκασμένοι να εργάζονται κάτω από σκληρές συνθήκες. Το ημερομίσθιο ενός «Μεγάλου μάστορα»-κτίστη και των βοηθών (τσιρακιών) καθώς και άλλων επαγγελματιών αποτυπώνεται στον παρακάτω πίνακα.

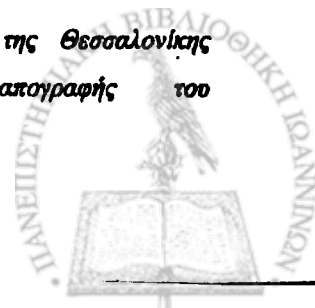
ΠΙΝΑΚΑΣ 39

Αμοιβές επαγγελματιών στα μέσα του 19^{ου} αιώνα στην επαρχία Ανασελίτσας.

α/α	Είδος εργασιών		ποσό
1.	ημερομίσθιο μαστόρου	(1865)	8 γρόσια
2.	>> παιδιού	>>	5 >>
3.	φτιάσιμου καδιού (βαρελοποιός)	(1855)	7 >>
4.	>> υνιών	>>	8 >>
5.	χαλκιάς για σιδερικά	>>	15 >>
6.	μερεμέτια την ώρα (επιδιόρθωση ρολογιού)	>>	5 >>
7.	σαμάρι (σαμαροποιός)	>>	2 >>

⁹ Στο ίδιο, ό.π., σ.22, σημ. 1.

¹⁰ Βασίλη Δημητριάδη, *Η Θεσσαλονίκη της παρακμής. Η ελληνική κοινότητα της Θεσσαλονίκης κατά τη δεκαετία του 1830 με βάση ένα οθωμανικό κατάστιχο απογραφής του πληθυσμού*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997, σ.232.

8. Καλιγώμα αλόγου (πεταλωτής)	>>	7-10 >> ~
9. μαμή	>>	3 >>
10. δάσκαλος ¹¹ , γιατρός ¹²	>>	60 >>
11. Τούρκοι (Βαλαάδες) ¹³	>>	2 >>
12. γύφτισσα	>>	1 >>
13. χοσμικιάρης ¹⁴	>>	70 >>
14. Κοντάκι ντουφεκιού	>>	80 >>
15. Λαλητάδες (γάμου) ¹⁵	(μετά το 1858)	100 >>

Πηγή: Για τα ημερομίσθια μαστόρων - παιδιών, *Ι.Α.Φ.Σ.Α.Π.Θ. Φάκελος 21, ελληνικά έγγραφα 2/13 Ιουνίου 1865*. Τμήμα αυτού 5 πρώτες σελίδες, Βλ. Αναστασίου Ν. Δάρδα, «Ο ναός και το κωδωνοστάσιο των Αγίων Παρασκευής και Αικατερίνης Σιάτιστας», *Σιατιστινά* 19-20 (1999-2000), σ. 9-16. Για τις υπόλοιπες αμοιβές των επαγγελματιών: Βλ. Νίκος Καλογερόπουλος, *Ραντοβίσι-Ροδοχώρι, 1750-2000*, εκδ. Πολιτιστ. Σύλλ. Ροδοχωριτών, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 143.

3. Οι ζωγράφοι

Γενικά

Από το τέλος του 18^{ου} αιώνα ως τις αρχές του 20^{ου} εμφανίστηκε ένας αριθμός ζωγράφων που ασχολήθηκε με την κοσμική ζωγραφική-αγιογραφία. Πρόκειται ασφαλώς για μια τέχνη η οποία παρουσίασε άνθιση, περισσότερο το 19^ο αιώνα, η οποία δεν ακολουθούσε παλιά πρότυπα και ορισμένους κανόνες, αλλά δημιουργούσε καινούριες συνθέσεις με χάρη και απλότητα με βάση την παράδοση

¹¹ Πρόκειται ασφαλώς για τα δίδακτρα του δασκάλου που αναλογούσαν σε κάθε οικογένεια που είχε παιδιά στο σχολείο.

¹² Οι γιατροί ήταν πρακτικοί και η αμοιβή τους ήταν ανάλογη με την ικανότητά τους.

¹³ Τούρκοι (Βαλαάδες). Έτσι τους αποκαλεί ο παπα-Δημήτρης τους μουσουλμάνους κατοίκους της Ανασελίτσας γνωστούς ως Βαλαάδες. Πρόκειται για τους εξισλαμισθέντες κατοίκους της περιοχής οι οποίοι ήταν Έλληνες στην καταγωγή. Μιλούσαν μόνο ελληνικά. Χρησιμοποιούνταν κυρίως στις αγροτικές δουλειές από αυτούς που είχαν κτήματα. Το ημερομίσθιό τους ήταν πολύ χαμηλό σε σχέση με τους άλλους επαγγελματίες.

¹⁴ Χοσμικιάρης = Αυτός που αναλάμβανε να κάνει διάφορες υπηρεσίες. Από το χουσμέτι = υπηρεσία., τουρκ. *hizmet*.

¹⁵ Πρόκειται για τους λαϊκούς οργανοπαίκτες οι οποίοι αμείβονταν ανάλογα με την αξία τους. Οι Κασταίοι από τη Σέλιτσα (Εράτυρα) ήταν φημισμένοι και πήραν από άλλο γάμο διπλάσια δηλ. 200 γρόσια. Βλ. Νίκος Καλογερόπουλος, *ό.π.*, σ. 142.

και πάλι. Έτσι λοιπόν η τέχνη αυτή ανήκει στην κατηγορία της λαϊκής ζωγραφικής-λαϊκής αγιογραφίας, γιατί καθώς πλησιάζουμε τους νεότερους χρόνους, όπως παρατηρεί ο Αθανάσιος Παλιούρας, η ζωγραφική γίνεται λαϊκότερη και ποιοτικά κατώτερη¹⁶. Οι δημιουργοί της λαϊκής αγιογραφίας είναι παράλληλα και κοσμικοί ζωγράφοι, γιατί παρόμοια θέματα βλέπουμε και στα αρχοντικά.

Σ' αυτήν ακριβώς την περίοδο οι ζωγράφοι-αγιογράφοι άφησαν πλούσιο εικονογραφικό και τοιχογραφικό έργο, όχι μόνο στην ιδιαίτερη πατρίδα τους, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή. Μεμονωμένα έργα υπάρχουν και στην Κεντρική Μακεδονία και σύμφωνα επίσης με βιβλιογραφικά στοιχεία η σελιτσιώτικη αγιογραφία απαντάται και σε γειτονικές με τη χώρα μας περιοχές.

α) Παράγοντες ανάπτυξης της λαϊκής ζωγραφικής

Συνοπτικά θα παρουσιάσουμε εδώ τους κυριότερους λόγους ανάπτυξης της λαϊκής ζωγραφικής για να σχηματίσουμε μια μικρή εικόνα των αιτίων που έδωσαν καινούρια ώθηση στον τομέα αυτό.

Έχει ειπωθεί πως: «η θρησκευτική ζωγραφική κατά τας παραμονάς της Επανάστασεως είχε διακόψει σχεδόν κάθε δεσμόν με την παλαιάν παράδοσιν»¹⁷. Το κείμενο φανερώνει την πορεία της ζωγραφικής το 19^ο αιώνα. Σ' αυτό αναγνωρίζονται ίχνη του παρελθόντος, γιατί καμιά τέχνη δεν μπορεί να σταθεί μετέωρη. Ο λαϊκός χαρακτήρας είναι αποτέλεσμα των συνθηκών που επικρατούσαν την περίοδο εκείνη. Βλέπουμε ότι η λαϊκή τέχνη αναπτύσσεται σε ορεινά μέρη, εκεί όπου ισχύουν οι γνωστές ελευθερίες των κεφαλοχωριών. Πράγματι, όλες οι μορφές λαϊκής τέχνης αναπτύσσονται σε τόπους, όπου η οικονομική ευχέρεια των κατοίκων εξαιτίας του εμπορίου με τις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης και τις πόλεις της Ανατολής βρισκόταν σε άνθιση. Οι συχνές επαφές των εμπορευόμενων με τα μέρη αυτά είχαν ως αποτέλεσμα τη μεταφορά διάφορων εικονογραφικών προτύπων.

Το μεγάλο επίσης μεταναστευτικό ρεύμα σ' αυτές είχε ως αποτέλεσμα την άμεση παρατήρηση ζωγραφικών συνθέσεων, σπιτιών και νεοκλασικών

¹⁶ Αθανάσιος Δ. Παλιούρας, *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία, συμβολή στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή μνημειακή τέχνη με 394 εικόνες και σχέδια*, εκδ. Αρσινόη, Αθήνα 1985, σ.140. Για την επαρχιακή σχηματοποιημένη τέχνη τους μεταγενέστερους αιώνες (17^{ος}-18^{ος}), βλ. στο ίδιο σ.140-166.

¹⁷ Ανδρ. Ξυγγόπουλου, *Σχέδιασμα ιστορίας θρησκευτικής ζωής μετά την άλωση*, Αθήνα 1957, σ.352.

γλυπτών. Αλλά και οι χαλκογραφίες¹⁸ και ξυλογραφίες ελληνικές και βαλκανικές¹⁹ ήταν πηγή για τους ζωγράφους αυτούς. Δεν πρέπει να παραλείψουμε και τις επιδράσεις των έργων της ιταλικής ζωγραφικής που επηρέασαν και τους ζωγράφους της Κρήτης που κατέφυγαν στα Επτάνησα από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα²⁰. Έργα του Θ. Πουλάκη (1677) συναντούμε στη Σιάτιστα στο ναό της Αγίας Παρασκευής Γεράνειας. Η λαϊκή ζωγραφική γνωρίζει περίοδο ακμής όταν επικρατούν κατάλληλες συνθήκες και αντίθετα παρακμή όταν επικρατούν καταστάσεις αναταραχής. Το εκτεταμένο εσωτερικό και εξωτερικό εμπόριο διακόπτεται κατά περιόδους. Το 1769 με τα Ορλωφικά. Αργότερα την περίοδο της Επανάστασης του 21. Όλοι αυτοί οι παράγοντες επέδρασαν αρνητικά στην επαγγελματική κίνηση των ζωγράφων.

Όμως έχουμε και περιόδους ανάπτυξης της παιδείας την εποχή του Αλή πασά. Γνωρίζουμε ότι κατά τα έτη 1819-1820, κλήθηκε δάσκαλος ο Κοζανίτης Γεώργιος Κλειδής « ..εις Σέλιτσαν κώμην ακμάζουσαν τότε..»²¹. Ακόμη και ανάπτυξη του εμπορίου, γιατί: «..οι έμποροι, αντιλήφθηκαν ως θετική και συμφέρουσα την παρουσία του Αλή, ο οποίος είχε τη δυνατότητα και τη διάθεση να τους προωθήσει οικονομικά –ώστε να κερδίσει και ο ίδιος από αυτούς- και αφετέρου να τους εξασφαλίσει, σχετικά, ελεύθερη ανάπτυξη των επαγγελματικών τους δραστηριοτήτων και απρόσκοπτη μεταφορά των προϊόντων τους»²². Το 19^ο αιώνα έχουμε τις περισσότερες ανεγέρσεις εκκλησιών. Σ' αυτό συνέβαλε, εκτός των άλλων, και το σουλτανικό διάταγμα (χαττ-ι-χουμ γιουν) του 1856 του οποίου η έκδοση έγινε μετά το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου, όπου έχουμε μια περίοδο πολιτιστικής ανάπτυξης.

Στην Πόλη, όπου υπάρχει αρκετή εργασία για τους ζωγράφους, κυκλοφορούν πολλά φυλλάδια και σχέδια τα οποία για τους ζωγράφους αποτελούν πηγή. Καρτ-

¹⁸ Αθανάσιος Δ. Παλιούρας, *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία...*, ό.π σ. 140.

¹⁹ Ν.Κ. Μουτσόπουλος, *Παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Μακεδονίας, 15^{ος}-19^{ος} αιώνας*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 73.

²⁰ Αθανάσιος Παλιούρας, *Μεταβυζαντινή ζωγραφική*, εκδ. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2000, σ. 196-197. Οι ζωγράφοι της Κρήτης που κατέφυγαν στα Ιόνια νησιά, έδωσαν νέο ύφος στην τέχνη με πολλά δυτικότερα στοιχεία και δημιούργησαν τη λεγόμενη «Κρητική Σχολή». Για τα Επτάνησα ως Καλλιτεχνική Γέφυρα μεταξύ Κρήτης και Βενετίας, βλ. στο ίδιο σ. 191-201.

²¹ Παν. Ν. Λιούφη, *Ιστορία της Κοζάνης*, Αθήνα 1924, σ. 313.

²² Μακρή Γ. -Στέφ. Παπαγεωργίου, *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά Τεπελενλή*, Αθήνα 1990, σ. 52.

Ποστάλ κυκλοφορούν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όχι μόνο της Πόλης, αλλά και άλλων πόλεων και τοπίων της Αμερικής-όπου έχουμε μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα κατοίκων της Δυτικής Μακεδονίας-και φθάνουν στην Ελλάδα αντιγράφονται από αυτούς ή ζωγραφίζουν θέματα έπειτα από άμεση παρατήρηση, όπως συμβαίνει με το Βογατσιώτη λαϊκό ζωγράφο Θεμιστοκλή Χατζηθεοχάρη.

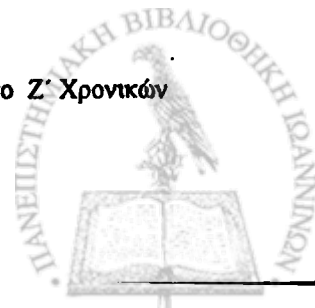
β) Η πορεία της λαϊκής ζωγραφικής στην Εράτυρα και σ' άλλους οικισμούς

Η μελέτη της λαϊκής ζωγραφικής στην Εράτυρα, καθώς και των συνθηκών που επηρέασαν μια μερίδα ανθρώπων ν' ασχοληθούν με αυτήν αποτελεί εξαιρετικά δύσκολο έργο. Η συγκέντρωση των πρωτογενών πηγών απαιτεί κόπο υπομονή και οικονομική δαπάνη. Ακόμη, δυσχερής φαίνεται η εξαγωγή κάποιου συμπεράσματος για ένα έργο χωρίς υπογραφή, γιατί η ζωγραφική της Εράτύρας, αν και ακολουθεί τη γνωστή πορεία της ζωγραφικής του 19^{ου} αιώνα, εντούτοις, παρουσιάζει ορισμένες ιδιαιτερότητες. Μια τέτοια τάση προσέγγισης στη ζωγραφική του Λινοτοπίου, διακρίνουμε σε πολλά έργα αγιογράφων της Εράτυρας. Η προσέγγιση αυτή είναι φυσικό επακόλουθο -προπάντων των αγιογράφων που κατάγονται από το Λινοτόπι του Γράμμου -σπουδαίου αγιογραφικού κέντρου κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας-. Άλλη δυσκολία παρουσιάζει το κατά καιρούς δημοσιευμένο υλικό, που είναι λίγο και διάσπαρτο και μένει να συγκεντρωθεί.

Ωστόσο, στα δημοσιεύματα που αναφέρονται στους αγιογράφους της Σέλιτσας προσθέσαμε και άλλα σημαντικά στοιχεία με έργα ζωγράφων, τα οποία για πρώτη φορά είδαν το φως της δημοσιότητας²³. Θεωρήσαμε, επίσης, σκόπιμο να παρουσιάσουμε και έργα Ερατυραίων αγιογράφων που βρίσκονται σε ναούς της Κεντρικής Μακεδονίας, τα οποία, είναι κατά τη γνώμη μας, αξιόλογα από αισθητική πλευρά.

Το ότι δεν αξιολογήθηκε η μορφή αυτή της τέχνης, όπως έπρεπε, είχε ως συνέπεια την παραμέλησή της για κάμποσα χρόνια. Κατά τον Ανδρέα Ξυγγόπουλο ο λαϊκός χαρακτήρας προκύπτει από την ανάμιξη των μορφών με φυτικό διάκοσμο,

²³ Αθανασίου Ζ. Βαρσαμίδα, *Αγιογράφοι Ανασέλιτσας Κοζάνης (1788-1935)*, Ανάτυπο Ζ' Χρονικών Μ.Φ.Α., 1987-1988, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 142-148.

αντίθετη στην αυστηρότητα της παλαιότερης ζωγραφικής ,από την απλοποίηση ή την παρανόηση των παλιών προτύπων ,πραγμάτων που κατά τη γνώμη του προδίδουν καλλιτεχνική αδυναμία ²⁴.

Πότε ξεκίνησε η τέχνη αυτή στην Εράτυνα δε μας είναι γνωστό ,γιατί δεν υπάρχουν γραπτά στοιχεία.Αν δεχτούμε ότι οι τοιχογραφίες των ναών Ανάληψης του Κυρίου (1763),Αγίου Νικολάου (1737),Παναγίας (1753),τοιχογραφίες 1763,είναι έργα Ερατυραίων ζωγράφων ,τότε έχουμε αρχή της αγιογραφίας από τον 18^ο αιώνα.

Από τους νεότερους ερευνητές ο Δημ.Μακρής σ' ένα άρθρο του στη «Μακεδονική Ζωή» ²⁵περιορίζεται σε μια σύντομη και γενική αναφορά για την αγιογραφία της Εράτυνας .Θεωρεί τις τοιχογραφίες των ναών της Ανάληψης (1736) και του Αγίου Νικολάου (1737) έργα Ερατυραίων ζωγράφων προσθέτοντας παράλληλα ότι έχουμε αναβίωση μιας παλιάς τάσης των ζωγράφων να μη υπογράφουν τα έργα τους για λόγους ταπεινοφροσύνης.

Το ίδιο παραδέχεται και ο Αθαν.Γιομπλάκης θεωρώντας ότι οι μοναχοί που ασχολούνται αποκλειστικά με την αγιογραφία δεν υπογράφουν τα έργα τους²⁶.

Ο πρώτος πάλι ερευνητής παραδέχεται ότι γνήσια προϊόντα του σελτσιώτικου αγιογραφικού χρωστήρα παρατηρούνται κατά την περίοδο (1812-1885),η οποία βεβαίως χρειάζεται αναθεώρηση, γιατί νεότερες έρευνες έδειξαν ότι ενυπόγραφα έργα με τον τόπο καταγωγής του ζωγράφου παρατηρούνται από το 1804²⁷.

Έτσι, λοιπόν, για τις τοιχογραφίες των ναών του 18^{ου} αιώνα της Εράτυνας δεν μπορούμε να ισχυριστούμε με βεβαιότητα ότι είναι έργα των Ερατυραίων ζωγράφων, αν και λογικά σκεπτόμενοι ,και υποθετικά πάντα, οι αγιογράφοι δε θα προέρχονταν από άλλα μέρη ,μια και υπήρχαν εκεί τοπικά εργαστήρια αγιογραφίας.

Αξίζει να σημειώσουμε εδώ τις τοπικές «Σχολές» ζωγραφικής-αν μπορούν να χαρακτηριστούν έτσι-απ' όπου ξεπήδησαν οι λαϊκοί ζωγράφοι.

Ως τέτοια «Σχολή» θα θεωρήσουμε και το μοναστήρι του Αγίου Αθανασίου.Το καθολικό του μοναστηριού είναι κτίσμα του 1797 σύμφωνα με την εγχάρκτη επιγραφή στη δεξιά γωνία του δυτικού τοίχου, αλλά και σύμφωνα με τη γραπτή μαρτυρία του μητροπολίτη Νεοφύτου στον Κώδικα της Μητρόπολης

²⁴ Εφημ. «Μακεδονία»,22-11-1987,σ.2.

²⁵ Δημ.Μακρή, «Αγιογραφία από την Εράτυνα»,ΜΖ, 126(1976),σ.26-32.

²⁶ Γιομπλάκη Αθαν.,*Η Εράτυνα*,Θεσσαλονίκη 1985,σ.279.

²⁷ Αθαν.Βαρσαμίδη,*Αγιογράφοι...*,ό.π.,σ.144.

Σισανίου και Σιατίστης που είναι γνωστός και ως «Κώδικας του Ζωσιμά». Σύμφωνα λοιπόν με αυτή τη γραπτή μαρτυρία γνωρίζουμε ότι ανοικοδομήθηκε την εποχή της αρχιερατείας του (1797), αφού κήκε προηγουμένως από κακοποιούς²⁸. Φαίνεται, όμως, ότι προϋπήρχε άλλο μοναστηριακό συγκρότημα το οποίο κατά το χρονικό διάστημα 1700-1749 παρουσίαζε ακμή²⁹. Η ακμή αυτή συμπίπτει χρονολογικά με την ποιμαντορία του Σιατιστινού μητροπολίτη Ζωσιμά (1686-1746) που κράτησε 60 χρόνια και αποτέλεσε θεμέλιο για την ανύψωση της εκκλησιαστικής πνευματικής και πολιτιστικής δράσης του τόπου μας.

Έχει ειπωθεί ότι καλλιεργήθηκε εκεί η αγιογραφία³⁰ χωρίς να έχουμε γραπτά στοιχεία για τη ζωή και το έργο των αγιογράφων το 18^ο αιώνα, ούτε υπογραφές σε φορητές εικόνες, παρότι γνωρίζουμε ότι αυτές εμφανίζονται κατά το τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα³¹. Πράγματι, την περίοδο αυτή έχουμε υπογραφές (1788) από αγιογράφους που κατάγονται από το Κριμίνι³².

Πότε άρχισε να καλλιεργείται η αγιογραφική τέχνη στο μοναστήρι δε μας είναι γνωστό. Η πρώτη γραπτή μαρτυρία φαίνεται σε ένα βιβλίο Παρακλητικής όπου υπάρχει η ενθύμηση «εσυγχωρέθησαν ο Κώστας Ζωγράφος 1805 Νοεμβρίου 16»³³.

Φαίνεται, όμως, ότι η μεταβυζαντινή ζωγραφική στις φορητές εικόνες του μοναστηριού, εντυπωσιάζει τον Άγγλο περιηγητή Ληκ, γιατί επαινεί τον άγνωστο αγιογράφο όταν επισκέφτηκε το μοναστήρι³⁴. Με βάση, αυτά τα δεδομένα, το αγιογραφικό εργαστήριο του Αγίου Αθανασίου λειτουργεί και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Στο τέλος του 18^{ου} αιώνα εμφανίζονται αγιογράφοι οι οποίοι αποτελούν ένα τμήμα της αγιογραφικής σχολής του Λινοτοπίου, γιατί μας είναι γνωστό ότι μετά τη διάλυση του Λινοτοπίου εξαιτίας των επιδρομών των Αλβανών του 1770 κατέφυγαν οι συντεχνίες των ιστοριογράφων –τεμπλοσκαλιστών στο Κρούσοβο, όπου ίδρυσαν φερώνυμη συνοικία, στην Κορυτσά, στην Καστοριά, στη Σέλιτσα (Εράτυρα), στη

²⁸ Μιχ. Καλινδέρη, *Ο Κώδιξ μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης (1686-...)*, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1974, σ.122.

²⁹ Δάρδα Αναστ., *Τα μοναστήρια της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1993, σ.168, σημ.19.

³⁰ Γιομπλάκη Αθανασ., *Η Εράτυρα*, ό.π., σ.243-244.

³¹ Δημ. Σισιλιάνου, *Έλληνες αγιογράφοι 1450-1800*, Αθήνα 1935, σ.35.

³² Αθανασίου Βαρσαμίδη, *Αγιογράφοι...* ό.π., σ.130.

³³ Γιομπλάκη Αθαν., *Η Εράτυρα*, ό.π., σ. 279.

³⁴ Δάρδα Αναστ., *Τα Μοναστήρια...*, ό.π., σ.187, σημ.89.

Σαμαρίνα και στα γειτονικά Τούρνοβο (Γοργοπόταμο) της Ηπείρου³⁶, όπου συνέχισαν εκεί τις εργασίες τους. Θα σημειώσουμε εδώ ότι το Λινοτόπι ήταν ένα από τα σπουδαιότερα αγιογραφικά κέντρα της Δυτικής Μακεδονίας μεταξύ 1680-1720.

Αργότερα, φαίνεται ότι το τοπικό αγιογραφικό εργαστήριο του Αγίου Αθανασίου έπαψε να λειτουργεί. Η τέχνη διδάσκεται στα τοπικά εργαστήρια ζωγραφικής από παράδοση.

Αρκετοί Σελτσιώτες αγιογράφοι μαθήτευσαν στο Άγιο Όρος³⁶. Ο ζωγράφος Παπαζήκος «έφθασεν... κατάμεστος ιερού ζήλου και αριστοτεχνικού χρωστήρος της βυζαντινής αγιογραφίας»³⁷ από το Άγιο Όρος, όπου μαθήτευσε εκεί. Αργότερα ο γιος του Θωμάς διδάσκεται την τέχνη από τον πατέρα του.

Η Θεσσαλονίκη, πλούσιο αγιογραφικό κέντρο, όπως και η Κωνσταντινούπολη, αποτέλεσαν επίσης κέντρα μαθητείας των ζωγράφων. Συχνές ήταν οι επαφές των Σελτσιωτών, καθώς και των άλλων κατοίκων της Ανασελίτσας με τις πόλεις αυτές ιδιαίτερα των εμπόρων και των μαστόρων.

Οι μαθητές ακολουθούσαν τους ζωγράφους στις διάφορες καλλιτεχνικές εργασίες που γίνονταν είτε σε εκκλησίες, είτε σε σπίτια εύπορων κατοίκων. Χαρακτηριστική είναι η ενθύμηση στο ιγώω Βασίλης κι Ηωάνης κι ο Νικόλας το μαθητούρι...»³⁸

Κατά την πληροφορία, πάλι, του Αγαθαγγέλου, ο αδελφός του Δημήτριος, ο οποίος ήταν «...αρκετά κάτοχος της ζωγραφικής...»³⁹, ακολουθεί τον πατέρα του ως βοηθός στις αγιογραφικές εργασίες των εκκλησιών της Καστοριάς.

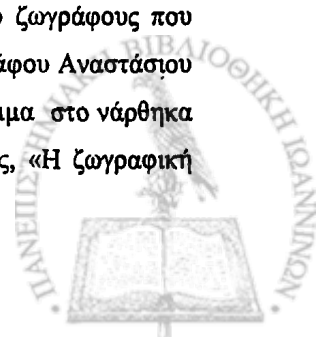
³⁵ Σωκρ. Λιάκου, «Λινοτόπι. Η χώρα (κωμόπολις) Αγιογράφων», ΜΖ, τχ. 69/1972, σ. 27-28.

³⁶ Όπως παρατηρεί ο Αθανάσιος Παλιούρας τον 16^ο αιώνα πολλοί καλλιτέχνες προερχόμενοι από την Κων/πολη και άλλα μέρη συγκεντρώνονταν στο Άγιο Όρος, όπου στα περισσότερα μοναστήρια τον αιώνα αυτόν είχε αρχίσει να εφαρμόζεται ένα οργανωμένο πρόγραμμα εικονογραφικών κύκλων σε εκκλησιαστικούς και άλλους χώρους. Βλ. Αθανάσιος Παλιούρας, *Μεταβυζαντινή... ό.π.*, σ. 205-214.

³⁷ Αγαθαγγέλου, *Απομνημονεύματα του πανοσιολογιώτατου και Αγαθαγγέλου, Αρχιερατικού Επιτρόπου του Σεβασμιωτάτου Αγ. Σισανίου χ.χ.τ.έ.*, σ. 6.

³⁸ Νικ. Γκατζιάνια, *Ο Ταξίαρχος Γρεβενών*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 73.

³⁹ Αγαθαγγέλου, ό.π., σ. 4. Έχουμε δείγματα εργασιών ζωγραφικής που έγιναν από ζωγράφους που ήταν μέλη της ίδιας οικογένειας. χαρακτηριστικό παράδειγμα του Καπεσοβίτη ζωγράφου Αναστάσιου που με τα παιδιά του ζωγράφησε σε τρίτη φάση ολόκληρο εικονογραφικό πρόγραμμα στο νάρθηκα της Μονής Ελεούσας της Νήσου Ιωαννίνων. Βλ. Μύλος Γαρίδης-Αθαν. Παλιούρας, «Η ζωγραφική

Μας είναι γνωστό ότι στις κομπανίες τα «μπλούκια» ,όπως έλεγαν των μαστόρων, υπήρχε ένας ή περισσότεροι ζωγράφοι οι οποίοι αναλάμβαναν το διακοσμητικό μέρος μιας οικοδομικής εργασίας, όταν ήταν απαραίτητο. Προπαντός όταν οικοδομούσαν εκκλησίες ο ζωγράφος είχε να κάνει αρκετή εργασία. Όμως δεν έχουμε στοιχεία που να μας επιτρέπουν να μιλήσουμε για οργανωμένες συντεχνίες ζωγράφων . Πολλές φορές ο ζωγράφος εκτελούσε και άλλη εργασία ,όπως του κτίστη, του λιθογλύπτη,λεπτουργού κλπ..Ο λαϊκός ζωγράφος Παπαζήκος έκανε κι άλλες δουλειές προκειμένου να εξασφαλίσει τα έξοδα της οικογένειάς του γιατί η ζωγραφική δεν του εξασφάλιζε τα απαραίτητα χρήματα . Έτσι, τον βλέπουμε ,σε αντίθεση με τους άλλους ζωγράφους ,να ασκεί το επάγγελμα του δασκάλου ,αν και γνωρίζει λίγα γράμματα,όπως και του πρακτικού γιατρού⁴⁰.Στον πίνακα που καταρτίσαμε παλιότερα με τα επαγγέλματα του λεπτουργού και του ζωγράφου αντίστοιχα των οικισμών του Βοΐου,στο τέλος του 19^{ου} αιώνα ως τις αρχές του 20^{ου},⁴¹ διαπιστώσαμε ότι στην Εράτυρα δεν υπάρχει κανείς λεπτουργός, ενώ υπάρχουν 17 ζωγράφοι.Ο αριθμός δε των κτιστών ανέρχεται στους 130.

Πόσα τοπικά εργαστήρια ζωγραφικής υπήρχαν στην Εράτυρα κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα δε μας είναι γνωστά.Γνωρίζουμε ,όμως, από τον Εκλογικό Κατάλογο του 1915 ότι υπήρχε ένας ζωγράφος και ένας μαθητευόμενος με τα εξής στοιχεία:α) Γάκης Χρήστος του Γεωργίου έτος γέννησης 1859,επάγγ. Ζωγράφος

β) Γάκης Γεώργιος του Χρήστου >> >> 1889 >> μαθητής.

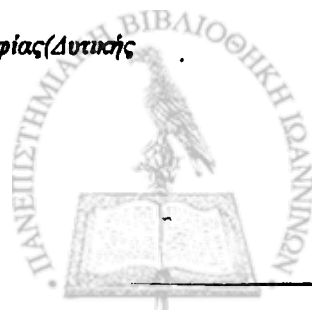
Από τα παραπάνω στοιχεία εύκολα συμπεραίνει κανείς ότι πρόκειται για πατέρα ζωγράφο και γιο μαθητευόμενο. Το 1915 ο δεύτερος είχε ηλικία 26 ετών και θεωρείται απίθανο να ήταν μαθητής μιας εκπαιδευτικής βαθμίδας.Ανεπιφύλακτα πρόκειται εδώ για ένα εργαστήριο ζωγραφικής ,και μάλιστα για το τελευταίο, όπου ο πατέρας διδάσκει το γιο από παράδοση την τέχνη. Το επάγγελμα μαθητής δεν φαίνεται αλλού στον Κατάλογο, παρόλο που πολλοί είχαν πλησιέστερη χρονολογία γέννησης με τον παραπάνω Γεώργιο Γάκη.Αυτό ,όμως ,δε σημαίνει ότι δεν υπάρχουν και άλλοι ζωγράφοι οι οποίοι εξασκούν το επάγγελμα αυτό πάρεργα.

των Μοναστηριών του Νησιού των Ιωαννίνων»,*Μοναστήρια Νήσου Ιωαννίνων-Ζωγραφική*, εκδ.Ιερών Μονών Νήσου Ιωαννίνων,Ιωάννινα 1993,σ. 15.

⁴⁰ Αθαν.Ζ.Βαρσαμίδη ,*Συμβολή στη μελέτη της λαϊκής ζωγραφικής-λαϊκής αγιογραφίας(Δυτικής Μακεδονίας-Ηπείρου-Θεσσαλίας) 18^{ου}-19^{ου} αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1990,σ. 69.

⁴¹ Στο ίδιο,ό.π.,σ.70.

Τι γνώμη είχαν για τη ζωγραφική οι ίδιοι οι ζωγράφοι που τη δίδασκαν στα παιδιά τους από παράδοση: Πληροφορίες μας δίνει ο ίδιος ο Παπαζήκος όταν αναγκάζεται να διακόψει τις σπουδές του γιου του Θωμά λέγοντας τα εξής: «..Είναι ανάγκη...να σοι διδάξω την τέχνην. Δύνασαι μετά ταύτα διά της μελέτης να τελειοποιηθείς ,αποκτών γνώσεις αρκετάς δυναμένας να σε ηθικοποιήσωσι και σε καταστήσωσι χρηστόν πολίτην και ένθερμον πατριώτην. Η μελέτη, ην δέον ν' αγαπήσης περισσότερο και από εμέ, θα σοι δώση πείραν αφιλοκερδή, ώστε εκ των παρελθόντων να κρίνης ασφαλέστερον περί του μέλλοντος ,θα σε παρηγορή εις τας πικρίας και οδύνας του βίου σου, θα τέρπη σε εν τη ευτυχία σου, θα σοι αποκαλύψη τα μυστήρια της φύσεως και τέλος θα σε διδάξη τον ανθρωπισμόν σου ,το καθήκον σου, όπερ έχεις προς τους γονείς σου ,τον θεόν, τον πλησίον και την πατρίδα...»⁴².

Ο ίδιος ,πάλι, γιος του Θωμάς μας δίνει τις προϋποθέσεις μιας αγιογραφικής εργασίας τονίζοντας ότι «...η αγιογραφική τέχνη απαιτεί διάνοιαν αρκούντως μεμορφωμένη και κρίσιν λογικήν...»⁴³.

Έτσι λοιπόν ο ισχυρισμός, ότι οι λαϊκοί ζωγράφοι είναι ,κατά κανόνα, «ασπούδαχοι-απαίδευτοι» δε στέκει ,γιατί νεότερες έρευνες έδειξαν ότι κανείς τους δεν ήταν «απαίδευτος» και ότι όλοι τους μαθήτευσαν στις τοπικές «Σχολές» -αν μπορούν να χαρακτηριστούν έτσι- και στα τοπικά εργαστήρια, όπως προαναφέραμε.

Αρκετοί Σελιτσιώτες ζωγράφοι άφησαν πλούσιο εικονογραφικό έργο τόσο στην ιδιαίτερη πατρίδα τους τη Σέλιτσα ,όσο και στην ευρύτερη περιοχή του Βοΐου και σε περιοχές των Βαλκανίων. Ο Ιωάννης Φωτόπουλος αναφέρει ότι ,σύμφωνα με τις πληροφορίες ενός κατοίκου της Σέλιτσας ,του Χρήστου Καμάγκα, ο Αλή πασάς όταν ήρθε στη Σέλιτσα φιλοξενήθηκε στο σπίτι του Σαλίκη ,ο οποίος ήταν ζωγράφος του πασά⁴⁴. Από αυτήν την πληροφορία βγάζουμε το συμπέρασμα ότι ο Σαλίκης θα πρέπει να ήταν αξιόλογος ζωγράφος ,γιατί βρήκε εργασία στα σεράγια του Αλή. Μάλιστα , σύμφωνα με την αναφορά περιηγητή γνωρίζουμε ότι οι τοίχοι στο εσωτερικό του σεραγιού του Αλή ήταν πλούσια διακοσμημένοι με ζωγραφικές συνθέσεις⁴⁵.

Αρκετοί Σελιτσιώτες αγιογράφοι δρουν κυρίως τον 19^ο αιώνα .Αυτοί σύμφωνα με πηγές και διάφορα χρονολογημένα έργα τους είναι οι εξής: 1. Νικόλαος

⁴² Αγαθαγγέλου, ό.π., σ. 7-8.

⁴³ Στο ίδιο ό.π., σ. 9.

⁴⁴ Ιωάννη Φωτόπουλου ,*Ιστορία της Σελίτσας*, Αθήνα 1939, σ. 93.

⁴⁵ Henry Holland, *Ταξίδια στα Ιόνια νησιά, Ηπειρο, Αλβανία 1812-1813*, εκδ. Τολίδη, Αθήνα 1989, σ. 97.

Ζωγράφος,2.Κώστας Ζωγράφος,3.Σαλίκης,4.Ιωάννης Μπού...λη,5.Γεώργιος Εμμανουήλ (Μανουήλ),6.Παπαζήσης Ζωγράφος(Παπαζήκος),7.Παπαθωμάς Αγαθάγγελος Πρωτοσύγγελος, 8.Γεώργιος Ζήση, 9.Γεώργιος Ζωγράφου, 10.Δημήτριος,Παπαζήση Οικονόμου, 11.Καραμήτσιος Ι.Κώστας, 12.Μανουήλ Γ.Ζωγράφου,13.Χρήστος Γάκης,14.Γάκης Γεώργιος, 15.Ιωάννης, 16.Μπαλμάς, 17.Παναγιώτης Ζωγράφος, 18.Αθανάσιος Γεωργιάδης, 19.Σπυρίδωνας Γεωργιάδης⁴⁶.

Άλλοι ζωγράφοι από την περιφέρεια Ανασελίτσας ήταν : από το Κριμίνι ο Γεώργιος με έργα του που χρονολογούνται από το 1788 και ο Αργύριος που τοιχογράφησε το νάρθηκα της Μονής Μεταμόρφωσης του Σωτήρα Δρυοβούνου (1805)⁴⁷.

Από το Δίλοφο ο αγιογράφος Αναγνώστου «ο Λιμποχοβίτης» με χρονολογημένα έργα του (φορητές εικόνες) στην κεντρική εκκλησία της ιδιαίτερης πατρίδας του που καλύπτουν μια χρονική περίοδο από το 1846-1847 ,με άλλα έργα του ,επίσης, στην εκκλησία του Αγίου Θωμά Ανθούσας και στην εκκλησία του Αγίου Αθανασίου Τσοτυλίου την ίδια περίοδο⁴⁸.

Από τον Πελεκάνο δύο ζωγράφοι: Ο ιερέας Παπαφωτίου Φώτιος με έργα του στην Κεντρική εκκλησία της Κοίμησης της Θεοτόκου (φορητές εικόνες) –αρχές 20^{ου} αιώνα - και με τοιχογραφίες καθώς και ο ζωγράφος Παναγιώτης Μουστακλής με τοιχογραφίες σε διάφορα σπίτια (αρχές του 20ου αιώνα)⁴⁹.

Από τα Νάματα οι ζωγράφοι:Θωμάς και Αντώνιος Κύλης,Αχιλλέας Ζταχάνης και Μιχαήλ Γκάνας και από τη Μόρφη ο αγιογράφος και ξυλογλύπτης Μπέλτσιος Κων/νος με πλούσιο αγιογραφικό έργο στις εκκλησίες της ιδιαίτερης

⁴⁶ Αθανασίου Ζ.Βαρσαμίδη,Αγιογράφοι...ό.π.,σ.142-148.Αθαν.Γιομπλάκη,Η Εράτυρα,ό.π.,σ.281-287,Κίτσου Μακρή,Οι τοιχογραφίες των σπιτιών της Εράτυρας (Σέλιτζας), Παρατηρητής,Θεσσαλονίκη 1986,σ.17,24-25,Μανόλης Χατζηδάκης,-Ευγενία Δρακοπούλου,Έλληνες Ζωγράφοι μετά την άλωση (1450-1830),Κεντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε. Αθήνα 1997,σ.278,Ιωάννη Φωτοπούλου, Ιστορία της Σελίτσας,Αθήνα 1939,σ.93,Μιχ. Καλινδέρη,Γραπτά μνημεία χρόνων τουρκοκρατίας ,Πτολεμαΐς 1940 σ.50,52,53,Αγαθαγγέλου,Απομνημονεύματα,ό.π.,σ.5.Στρέμπας Βασίλειος,Η λαϊκή ζωγραφική της Εράτυρας-Σέλιτσας,Ομιλία στην Ένωση Ερατυραίων ,Μάρτιος 1992, (αδημοσίευτη),σ.13.

⁴⁷ Αθανασίου Βαρσαμίδη,Αγιογράφοι..ό.π.,σ.130

⁴⁸ Στο ίδιο,ό.π.,σ.131-132.

⁴⁹ Στο ίδιο,ό.π.,σ.132-138.

πατρίδας του στις γειτονικές περιοχές καθώς και σε περιοχές της Θεσσαλίας, όπου κατέφευγε για αναζήτηση εργασίας. Ο τελευταίος μαθήτευσε στο Άγιο Όρος³⁰.

Άλλοι ζωγράφοι ήταν: ο Χριστόδουλος Ιωάννου από τη Σιάτιστα με πλούσιο αγιογραφικό και κοσμικό έργο στην ιδιαίτερη πατρίδα του και στην ευρύτερη περιοχή, ο Παπαδόπουλος Νικόλαος από το Ανθοχώρι και ο Πενταλοφίτης αγιογράφος Παπαδημητρίου Πασχάλης. Τα έργα τους καλύπτουν τη χρονική περίοδο από το τέλος του 19^{ου} αιώνα ως τις αρχές του 20^{ου}³¹.

Από τον Πεντάλοφο (Ζουπάνι) υπάρχουν μαρτυρίες για δυο ζωγράφους. Πρόκειται για τους: Αστέριο, που φέρει την υπογραφή του σε δεσποτική εικόνα του Αγίου Ιωάννη (1788) στο εκκλησάκι των Αγίων Πάντων, παρεκκλήσιο της Μονής του Σωτήρα στη Ζαγορά του Πηλίου³² και για το Δημήτριο ο οποίος ανακαίνισε τις τοιχογραφίες του ναού του Αγίου Νικολάου στο χωριό Μάρμαρα (τ.Σαντοβίτσα) των Ιωαννίνων το 1819³³.

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι η ύπαρξη μεγάλου αριθμού ζωγράφων από τον 18^ο αιώνα και μετά φανερώνει τα εξής: α) ότι υπήρχε μαζική παραγωγή καλλιτεχνικού έργου τόσο σε εκκλησίες όσο και σε αρχοντικά, που είναι συνάρτηση της οικονομικής κατάστασης της περιοχής. Πράγματι, ήταν φανερό η τάση της τάξης των εμπόρων να κτίζουν και να διακοσμούν τα αρχοντικά τους, ένδειξη πλούτου και συνήθειας της νέας αστικής τάξης, που είχε δημιουργηθεί την περίοδο εκείνη, προπαντός τον 18^ο αιώνα. β) Η άσκηση του επαγγέλματος αυτού ίσως παρείχε οικονομική δυνατότητα, χωρίς βέβαια αυτό να είναι απόλυτο. Βλέπουμε ότι ο

³⁰ Στο ίδιο, ό.π. σ.138-140. Ο αγιογράφος Μπέλιτσιος Κων/νος χρησιμοποίησε δύο βιβλία για τη ζωγραφική του τέχνη. Το ένα από αυτά ήταν η «Ερμηνεία των Ζωγράφων ως προς την εκκλησιαστική ζωγραφία», του Διονυσίου του εκ Φουρνά, και ένα δεύτερο χειρόγραφο βιβλίο, η «Ερμηνεία των αγίων εικόνων της ζωγραφικής τέχνης και ιστορίας απάσης της αγίας καθολικής και αποστολικής ημών εκκλησίας», που έχει αντιγραφεί από άλλη «Ερμηνεία», του Χιοναδίτη ζωγράφου Παγώνη, όταν ο τελευταίος είχε εγκατασταθεί στη Δράκια του Βόλου. Βλ. Αθανασίου Ζ. Βαρσαμίδα, *Συμβολή...*, ό.π., σ.3-19.

³¹ Αθαν. Βαρσαμίδα, *Αγιογράφοι...*, ό.π., σ.140-142.

³² Φοίβος Πιομπίνος, *Έλληνες αγιογράφοι μέχρι το 1821*, Β' έκδοση, Εταιρεία Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1984, σ.51. Τις πληροφορίες τις αντλεί από τον Αστέριο Κωνσταντινίδη, βλ. Κωνσταντινίδης Αστέριος, *Τα εν Πηλίο όρη χριστιανικά μνημεία*, Αλεξάνδρεια 1960, σ.240.

³³ Φοίβος Πιομπίνος, ό.π., σ.105. Τις πληροφορίες τις αντλεί από τα Η.Χ., βλ. Σούλης Χ.Ι., «Επιγραφές και ενθυμήσεις πειραστικά», *Η.Χ.*9(1934), σσ. 81-126.

ζωγράφος Παπαζήκος να κάνει κι άλλη εργασία εκτός της ζωγραφικής. Δυστυχώς δεν έχουμε μαρτυρίες για τις αμοιβές των ζωγράφων σε διάφορες χρονολογικές περιόδους που εξετάζουμε, γιατί λείπουν οι σχετικές μαρτυρίες. Μπορούμε όμως από τις αρχειακές μαρτυρίες να βγάλουμε χρήσιμα συμπεράσματα για τις αμοιβές των ζωγράφων από το 1870 και μετά. Έτσι, από το τεφτέρι λογαριασμών του Ζωγράφου Χριστόδουλου γνωρίζουμε ότι για το ζωγράφισμα της προσκομιδής ενός ναού του Κριμηνίου πήρε 2 ½ οθωμανικές λίρες (1 λίρα = 110 γρόσια, σύνολο 275 γρόσια)⁵⁴. Η σύγκριση, επίσης, του ημερομίσθιου ενός βοηθού του παραπάνω ζωγράφου, που πιθανόν τον χρησιμοποιούσε για βοηθητικές εργασίες την ίδια χρονική περίοδο, θα μας βοηθήσει να βγάλουμε χρήσιμα συμπεράσματα για την αμοιβή του ζωγράφου σε σχέση με το ημερομίσθιο ενός άλλου εργάτη.

Έτσι, χρήσιμη είναι η αναφορά του ζωγράφου Χριστόδουλου στο τεφτέρι του, όπου μεταξύ των άλλων αναφέρει, ότι πήρε από τον επίτροπο των εκκλησιών Κριμηνίου Δήμου Ντίνα για «εν ημερ. του Σιόμ... γρ. 5»⁵⁵. Από αυτό συμπεραίνεται ότι η αμοιβή του ζωγράφου ήταν αρκετά υψηλότερη από το μεροκάματο άλλων επαγγελματιών.

Το 1874-1875 η Εκκλησιαστική Επιτροπή των εκκλησιών του Ζουπανίου, δαπάνησε για το ζωγράφισμα της προσκομιδής της εκκλησίας της Αγίας Βαρβάρας και της προσκομιδής της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου το ποσόν των 180 και 160 γροσίων αντίστοιχα. Για τις εικόνες της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου 960 γρόσια και για τις εικόνες του τέμπλου του Αγίου Αθανασίου την ίδια περίοδο 400 γρόσια⁵⁶. Για τις εικόνες των εορτών της αγίας Βαρβάρας επίσης η Εκκλησιαστική Επιτροπή το 1875 επιβαρύνθηκε με το ποσόν των 600 γροσίων⁵⁷.

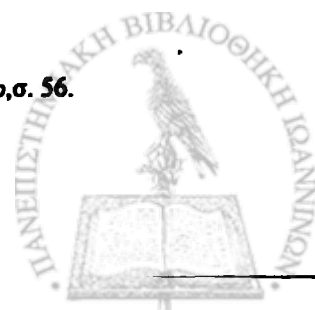
Από διανομές περιουσιών διαπιστώνουμε ότι οι ζωγραφίες αποτελούσαν τμήμα περιουσιακών στοιχείων, τουλάχιστον, για τις εύπορες οικογένειες των εμπόρων. Η διαπίστωση αυτή προκύπτει από πράξη διανομής πατρικής περιουσίας του κώδικα του Ζωσιμά της μητρόπολης Σισανίου και Σιατίστης, εμπόρου της Σιάτιστας, που ήταν στην Ουγγαρία το 1798, όπου ανάμεσα στα άλλα είδη

⁵⁴ Ι.Α. Φ.Σ.Α.Π.Θ. Φάκελος 21, Αυτά έγγραφα τεφτέρι Χριστόδουλου Ζωγράφου.

⁵⁵ Στο ίδιο, ό.π.

⁵⁶ Κατάστιχον της εκκλησίας του αγίου Αθανασίου και λοιπών εκκλησιών Ζουπανίου, σ. 56.

⁵⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 58.

αναφέρονται και ζωγραφίες⁵⁸. Επιβεβαιώνεται, λοιπόν, η άποψη ότι η εικόνα ως έργο τέχνης ήταν στόλισμα των σπιτιών των εύπορων οικογενειών. Αλλά και ως λατρευτικό αντικείμενο αποτελούσε μέρος των εκκλησιών, των εικονοστασιών, των σπιτιών και άλλων λατρευτικών χώρων.

Από το 16^ο αιώνα ήδη παρατηρείται συστηματική εμπορική κίνηση της εικόνας, η οποία διακινείται μέσω των γνωστών δρόμων στα Βαλκάνια και στη Μεσόγειο⁵⁹.

Οι πληροφορίες αυτές των αμοιβών των ζωγράφων είναι σημαντικές, γιατί μας δίνουν μια εικόνα της αμοιβής των ζωγράφων την περίοδο αυτή και είναι μοναδικές για το χώρο της Ανασελίτσας μια και δημοσιεύονται για πρώτη φορά..

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι οι αμοιβές των ζωγράφων ήταν αρκετά ικανοποιητικές κι έτσι εξηγείται ο μεγάλος αριθμός ζωγράφων της επαρχίας.

4. Οι τεχνίτες των οικοδομών

Οι τεχνίτες των οικοδομών κατέχουν σημαντική θέση τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Τα μαστοροχώρια του Βοΐου βρίσκονται τα περισσότερα στον ορεινό όγκο του Βοΐου Όρους, στις ανατολικές του πλαγιές, ενώ ένα μικρότερο μέρος βρίσκεται στο ΒΑ τμήμα της πιο πάνω περιοχής.

Πρώτο μαστοροχώρι είναι το Ζουπάι (Πεντάλοφος) όπου το 1891, όπως αναφέρει ο Ιωάννης Αγακίδης, «οι κάτοικοι του χωριού τούτου ανέρχονται εις 2500 ψυχάς μετερχόμενοι αποκλειστικώς την τεκτονικήν»⁶⁰. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα οι μαστόροι του έχουν πλέον έντονη παρουσία στον τομέα των οικοδομικών κατασκευών. Ήδη έχουν θητεύσει προ πολλού στην τέχνη αυτή⁶¹.

Με μια σειρά εκκλησιών και μοναστηριών που έχτισε στο Πήλιο στο τέλος του 18^{ου} αιώνα και στις αρχές του 19^{ου} παρουσιάζεται ο μαστρο-Δήμος

⁵⁸ Μιχαήλ Αθ. Καλινδέρη, *Ο κώδιξ της μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης (1686-)*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 60.

⁵⁹ Αθανάσιος Παλιούρας, *Μεταβυζαντινή...*, ό.π., σ. 34-35.

⁶⁰ Ιωάννου Αγακίδου, *Ζώντα μνημεία της ελληνικής γλώσσας*, Επιμ. Αλέξ. Μπακατμή, Αθήνα 1984 σ. 55.

⁶¹ Για τη θητεία στα επαγγέλματα, Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Η μαθητεία στα επαγγέλματα (16ος-20ος αι.)*, Ι.Α.Ε.Ν., Αθήνα 1986, σ. 22.

Ζουπανιώτης⁶² με την κομπανία του. Τόπος καταγωγής όλων τους το Ζουπάνι. Στην παραπάνω κομπανία συμμετέχει και ο λιθογλύπτης Μίλιος (Μιχάλης) ομοχώριός του Δήμου Ζουπανιώτη⁶³. Οι εργασίες των παραπάνω μαστόρων εμφανίζονται κατά χρονολογική σειρά στον παρακάτω πίνακα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 40

Έργα μαστρο-Δήμου Ζηπανιώτη και λιθογλύπτη Μίλιου στο Πήλιο (1795-1803)

Α/α	Όνομα μοναστηριού ή εκκλησία	Έτος κτίσης	Περιοχή	Λιθανά-Γλυφα Μίλιου	Επιγραφές
1.	Εκκλ. Άγιος Αθανάσιος	1795	Άγιος Γεώργιος Νηλείας	>>	«...ΟΙ ΔΕ ΑΝΑΓΙΝΩΣΚΟΝΤΕΣ Ι

⁶² Κίτσου Α. Μακρή, *Ο καπετάν Στέργιος Μπασδέκης και ο γλύπτης Μίλιος*, Μουσείο Λαϊκής Τέχνης και Ιστορίας Πηλίου, Β' έκδοση, Μακρινίτσα 2000, σ. 12-16. (Η α' έκδοση, Βόλος 1955), Κίτσος Μακρής, *Αρχιτέκτων Δήμος Ζηπανιώτης*, Ανάτυπο από την περιοδική έκδοση, επιθεώρηση τέχνης, 1957, 15-23.

⁶³ Κίτσου Μακρή, *Ο καπετάν...*, ό.π., σ. 13-15. Ο Κίτσος Μακρής δεν κάνει αναφορά για τον τόπο καταγωγής του αρχιτέκτονα Δήμου Ζουπανιώτη και του λιθογλύπτη Μίλιου. Οι εγχάρακτες επιγραφές, όμως, στο τέλος των ονομάτων δείχνουν τον ακριβή τόπο καταγωγής «Ζηπανιώτης», Ζιουπάν-Ζουπανιώτης «και των λουτών Ζουπανιοπολίτην»=πολίτες Ζουπανίου. Στα «Ζουπάνια» επίσης ανήκουν και αρκετά χωριά που έχουν κέντρο τον Πεντάλοφο (Ζουπάνι). Ο Μιχ. Καλινδέρης σημειώνει: «Ζουπάνια εννοώ την περιφέρεια των χωριών γύρω από την κεντρική κωμόπολη», Μιχ. Καλινδέρης, *Σημειώματα Ιστορικά εκ της Δυτικής Μακεδονίας*, Πτολεμαίς 1939, 57-58. Τον ίδιο όρο «Ζουπάνια» χρησιμοποιεί και ο Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, 1354-1833*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 411, 416, σημ. 2, 1, που προέρχεται από τον Μιχ. Καλινδέρη, βλ. Ανδρέας Τακαλιός, *Ιστορικά Πενταλόφου, Αφιέρωμα στον Ν. G. L. HAMMOND*, Ανάτυπο «Μακεδονικών» αρ. 7 Θεσσαλονίκη 1997, σ. 425, σημ. 11. Το παρακείμενο επίσης μαστοροχώρι, Βυθός (Ντόλος) είναι καταγεγραμμένο στον Κατάλογο του Νεοφύτου το 1797 και αποτελεί μαχαλά του Ζουπανίου. Η καταγραφή έχει ως εξής: «Κωμόπολις Ζουπάνι με μαχαλάν Ντόλον», Καλινδέρης ό.π. σ. 43. Αργότερα αποσπάστηκε ο Βυθός και αποτέλεσε ξεχωριστή κοινότητα. Μέχρι το 1894 η σφραγίδα της κοινότητας έγραφε: «Ζιουπάν μαχαλεί Ντόλον». Ο Ντόλος είναι συνοικία του Ζιουπάν, βλ. Καλινδέρης Μιχ., ό.π., σ. 50. Για τον αρχιτέκτονα Δήμο Ζουπανιώτη και λιθογλύπτη Μίλιο βλ. Κίτσος Μακρής, *Βήματα*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1979, σ. 59-61, 123, Δημ. Σταμέλου, *Νεοελληνική λαϊκή τέχνη*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1982, σ. 75, σημ. 4, Βικτωρία-Βιολέτα Νικίτα-Χουλιάρη, *Από το γλύπτη Μίλιο στο Βράγκα*, (Διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 2000, σ. 72.

					ΣΤΩΝ ΜΙΛΙΟΝ ΓΛΥΠΤΗΝ ΚΑΙ ΤΟΥΤΩΝ ΤΕ ΚΑΙ ΤΩΝ ΛΟΙΠΩΝ ΖΟΥΠΑΝΙΟΠΟΛΙΤΗΝ»
2.	Μον. Αγίου Αθανασίου Λαύκου	1795	Κωτίκι Λαύκου	>>	«...ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΕΝ ΥΣΙ/ΔΗΜΟΣ ΖΗΠΑΝΙΩΤΗΣ»
3.	Μον. Αγίου Ιωάννου	1796	Πρόδρομος Συκής	-	«...ΔΙΑ ΧΟΙΡΩΣ ΤΟΥ ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΟΥ ΖΟΥΠΑ»
4.	Εκκλ.Μον. Παναγίας Λαμπηδόνας	1796	Λαμπινού	>>	«...ΑΡΧΗΤΕΚ/ΤΩΝ ΜΕΝ ΔΗΜΟΥ/ΖΗΠΑΝΙΩΤΗΣ»
5.	Εκκλ. Αγίου Ιωάννη Προδρόμου	1797	Βυζίτσα		
6.	Εκκλ. Αποτομής Προδρόμου	1802	Νιάου		
7.	Εκκλ. Αγίας Παρασκευής	1803	Ζαγορά		«...ΜΑΣΤΟΡΟΔΙΜΟΣ ΖΟΠΑΝΟΤΗΣ...»..
8.	Κελιά μοναστηριού Ταξιαρχών				

Πηγή: α) Κίτσος Μακρής *Αρχιτέκτων Δήμος Ζηπανιώτης*, Ανάτυπο από την περιοδική έκδοση επιθεώρηση τέχνης β) Κίτσου Μακρή: *Ο Καπετάν Στέργιος Βασδέκης...*, ό.π.12-16 γ) Απ. Κωνσταντινίδου, *Τα εν Πηλίο όρει Παλαιά και σύγχρονα χριστιανικά μνημεία, Ζαγορά, Αλεξάνδρεια 1943, σ.98,* δ) Ν.Μουτσόπουλου, *Συμβολή στη μορφολογία της ελληνικής γραφής, Λεύκωμα βυζαντινών και μεταβυζαντινών επιγραφών, Θεσσαλονίκη 1977 ,115 (311).*

Ο Κίτσος Μακρής αναφέρει ότι ο Δήμος Ζουπανιώτης έκανε περίπου 10 χρόνια στο Πήλιο⁶⁴. Τελευταία αναφορά παραμονής του έχουμε το 1815 όπου υπογράφει, ως μάρτυρας, σε πωλητήριο έγγραφο αγρού της περιφέρειας του χωριού

⁶⁴ Κίτσου Μακρή, *Ο Καπετάν Στέργιος Βασδέκης...*, ό.π., σ.13.

Δράκιας Βόλου⁶⁵. Ζουπανιώτες μαστόροι έχτισαν στο Πήλιο ικανό αριθμό σπιτιών, γεφυριών, εκκλησιών και βρυσών. Η εκκλησία του Αγίου Αθανασίου Δράκιας (1766) είναι έργο δικό τους⁶⁶. Σχετική είναι η επιγραφή « 1766 ΜΑΣΤΟΡΙ ΖΟΥΠΙΑΝΟΤΕΣ »⁶⁷.

Από συμφωνητικό που υπογράφηκε στη Ζαγορά στις 21 Φεβρουαρίου 1803 μεταξύ του μαστρο-Δήμου και των επιτρόπων της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής, μαθαίνουμε ότι το ημερομίσθιο του Ζουπανιώτη τεχνίτη ανερχόταν στο ποσό των 35 γροσίων. Το δε μουλάρι, ως μεταφορικό μέσο, πληρωνόταν 25 γρόσια. Για μανδηλώματα συμφώνησαν να πληρωθούν 25 γρόσια. Επίσης, να τους κάνουν 2 γεύματα (ζιαφέτια) και να τους δίνουν 1 οκά ρακή την ημέρα. Για την καθιερωμένη συνήθεια εισφοράς προς τους τεχνίτες ήτοι: θεμελιάτικα και γεμεκλίκια (γεύματα) καθορίστηκε στο συμφωνητικό να μη δίνεται τίποτα⁶⁸. Νωρίτερα στα 1781 στην εκκλησία των Αγίων Αναργύρων στο Τρίκερι σ' ένα θωράκιο σημειώνεται:

⁶⁵ Δημήτριος Σ. Σιάτρας, *Οι αγοραπωλησίες ακινήτων στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1992, σ. 141.

⁶⁶ Κίτσου Μακρή, *Αρχιτέκτων...* ό.π., 10.

⁶⁷ Στο ίδιο ό.π., 15. Ο ίδιος ερευνητής αντλώντας πληροφορίες από το συμφωνητικό και από τις επιγραφές, και επειδή συνάντησε σ' αυτές συχνότερα το «Ζηπανιώτης», θεώρησε ότι αυτό πρόκειται για το επίθετο του μαστρο-Δήμου, ενώ αυτό δείχνει τον τόπο καταγωγής, που δεν είναι άλλος από το Ζουπάνι (Πεντάλοφος). Το ίδιο, άλλωστε, φανερώνει και η λέξη «Ζουπανιώτες» ή «Ζαπανιώτες Ζηπανιώτες». Ακόμη, θεωρεί τους Ζουπανιώτες Ηπειρώτες και ότι κατάγονται από το «Ζαπάνν» αντί του ορθού «Ζουπάνν», βλ. στο ίδιο ό.π., 14. Την αοριστία αυτή την αποκαθιστά αργότερα για τον παραπάνω αρχιτέκτονα και για το λιθογλύπτη Μόλιο, αναφέροντας ότι το καθολικό του μοναστηριού του Αγίου Ιωάννη Συκής είναι έργο του μαστρο-Δήμου από το Ζουπάνι της Δυτικής Μακεδονίας. Το ίδιο σημειώνει και για το γλύπτη Μόλιο. Βλ. Κ.Α. Μακρή *«Μεταβυζαντινή και νεότερη Μαγνησία»*, *Μαγνησία το χρονικό ενός πολιτισμού*, Αθήνα 1982, σ. 192, 237.

⁶⁸ Κίτσος Μακρή *Αρχιτέκτων...* ό.π., σ. 9, σημ. 4, όπου αναγράφεται «Ημείς οι κάτωθεν ζουπανιώται ότι εσυμφώνησα εγώ ο μαστροδήμος ...». Για το χρονικό διάστημα 13 Απριλίου - 16 Αυγούστου 1803 οι τεχνίτες Ζουπανιώτες πραγματοποίησαν 3478 μεροκάματα που αναλογούν σε 3043.10 γρόσια. Δε γνωρίζουμε το ημερομίσθιο του αρχιτέκτονα και παρακαλαφάδων. Μεροκάματα μουλαριών : 1911 προς 25 γρόσια 1.195:15 γρόσια, Στο ίδιο, ό.π., σ. 11. Το συμφωνητικό δημοσιεύτηκε και από τον Απ. Κωνσταντινίδη, βλ. Απ. Κωνσταντινίδου, ό.π., σ. 96.

« Μαστόρη της εκκλησίας Ζοπανιότης Μαστορο Γιώργη μαστορο-Κώστας και μαστορο Γιάννης έτος 1781»⁶⁹. Φαίνεται ότι στο Πήλιο μαστόροι από το Ζουπάνι και από τον παρακείμενο Ντόλο (Βυθό) εμφανίζονται από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και στον τομέα της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής εφαρμόζουν τις περισσότερες φορές το βασικό τύπο της τρίκλιτης βασιλικής⁷⁰. Έργα τους είναι ακόμη: Η Αγία Κυριακή Ζαγοράς Πηλίου (1740)⁷¹. Οι ίδιοι εργάζονταν στο Πήλιο μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Παράλληλα με τους Ηπειρώτες εργάζονται στη Δυτική Θεσσαλία: Άγιο Αθανάσιο (Νέα Μονή), Τρίκαλα (1833), εκκλησία Παναγίας, Λάσνα Καρδίτσας (1859), Άγιο Αθανάσιο Μικρό Βουνό Λάρισας (1864), Άγιος Αθανάσιος Ψυχικό Λάρισας (1865)⁷².

Το 1800, σύμφωνα με την ένθετη πλάκα, που είναι εντοιχισμένη εξωτερικά στο βόρειο τοίχο του καθολικού του ομώνυμου μοναστηριού της Αγίας Τριάδας Βυθού-Πενταλόφου-Αυγερινού, Ζουπανιώτες μαστόροι με επικεφαλής τον πρωτομάστορα Γεώργιο Κούστα, ομοχώριό τους, έκτισαν το ναό της Αγίας Τριάδας σύμφωνα με την επιγραφή «ΕΚΤΙΣΤΙ Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ/ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ ΕΤΙ 1800/ΝΕΟΦΙΤΟΣ ΙΕΡΟΜΟ/ΝΑΧΟΣ Ι/ΣΙΝΕΜΗ/ΑΔΕΛΦΥ ΠΡΟΤΟΜΑΣΤΟΡΑ/ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΥΣΤΑ»⁷³. Η Νικήτα Βιολέτα-Σκαρτάδου υποστηρίζει ότι τα δυο λιθανάγλυφα του καθολικού είναι έργα του Μίλιου κάνοντας σύγκριση με τις παραστάσεις αντίστοιχων έργων του στο Πήλιο, μάλιστα, τοποθετεί την πραγματοποίηση των έργων ανάμεσα στα 1783 περίπου ως το 1794-

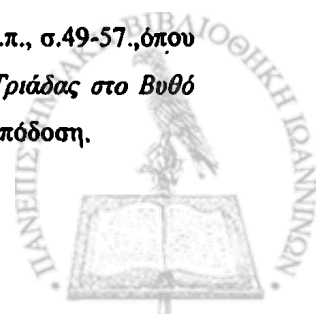
⁶⁹ Μυρτούς Ρήγα Καμηλάρη, «Ιεραί αναγραφαι ήτοι εξέτασις των εκκλησιών παρεκκλησιών εξωεκκλησιών μονών από απόψεως αρχαιοχριστιανικής και εν τοις τέως δήμοις του Πηλίου», *Θεσσαλικά Χρονικά* 4(1933), σ.127.

⁷⁰ Συνοδινού Θωμάς, «Μοναστήρια και εκκλησίες το μαγευτικό Πήλιο» ένθετο εφημ. «Καθημερινή» *Επτά ημέρες* 30-7-1995, σ.18, Νικήτα -Σκαρτάδου, «Ο γλύπτης Μίλιος στον τόπο του» *Αρμολόι*, 4-5 (1977), σ.49.

⁷¹ Ν. Μουτσόπουλου, *Συμβολή στη μορφολογία της ελληνικής γραφής, Λεύκωμα βυζαντινών και μεταβυζαντινών επιγραφών*, Θεσσαλονίκη 1977, σ.141 (374) όπου και η επιγραφή « ΕΝ ΧΕΡΣΙ ΔΕ ΜΑΣΤΟΡΟ ΘΩΜ=ΜΑΣΤΟΡΟ ΒΙΚΟ _ΚΕ ΘΕΟΔΟΡ ΖΟΥΠΑΝΙΟΤΙΣ...» Την επιγραφή δημοσίευσε και ο Απ. Κωνσταντινίδης, Βλ. Απ. Κωνσταντινίδου, *Τα εν Πηλίου όρει παλαιά και σύγχρονα χριστιανικά μνημεία, Ζαγορά Αλεξάνδρεια* 1943, σ.79.

⁷² Βικτωρία-Βιολέτα-Νικήτα -Χουλιάρη, *Από το γλύπτη..δ.π.*, σ.37, σημ. 17, 19.

⁷³ Η επιγραφή δημοσιεύτηκε από τους: Νικήτα Σκαρτάδου, «Ο Γλύπτης Μίλιος...», δ.π., σ.49-57, όπου αποδίδει σωστά την επιγραφή, και Λαζ. Α. Παπαϊωάννου, *Το μοναστήρι της Αγίας Τριάδας στο Βυθό Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 27, η επιγραφή είναι μεγαλογράμματη με βυζαντινή απόδοση.

95,οπότε μετά από αυτή τη χρονολογία εντάχθηκε στην κομπανία του μαστρο - Δήμου Ζηπανιώτη στο Πήλιο⁷⁴. Αν και η σύνθεση των λιθανάγλυφων αυτών θεωρείται πιο προχωρημένη σε σχέση μ' αυτήν του Πηλίου, που δημιούργησε ο Μίλιος, όπως προαναφέραμε, δεν αποκλείεται τα έργα αυτά να είναι μεταγενέστερα του 1795. Άλλωστε, τα ισνάφια των μαστόρων επέστρεφαν κατά κανόνα στη γενέτειρά τους κατά τη διάρκεια του χειμώνα⁷⁵. Όπως και να 'χει το θέμα, γεγονός παραμένει, ότι η κατασκευή των λιθανάγλυφων έγινε από λιθογλύπτη Ζουπανιώτη, γιατί φαίνεται απίθανο στο συνεργείο του Ζουπανιώτη Κούστα⁷⁶ να είχαν ξένο λιθογλύπτη, επειδή οι κομπανίες συνήθως απαρτιζόνταν από συγγενικά πρόσωπα και από συντοπίτες. Μαστόροι επίσης Ζουπανιώτες έκτισαν τη βρύση της παραπάνω μονής το 1762 με έξοδα του ιερομόναχου Νεόφυτου σύμφωνα με την εγχάρακτη επιγραφή σε λίθινη πλάκα: «...ΜΑΣΤΟΡΙ ΖΟΠΑΝΟΤΙΣ»⁷⁷. Γίνεται επίσης αναφορά από τον ιερέα του Ζουπανίου Δημήτρη Τζηρέλα στο «Κατάστιχο» ιδιοχείρως ότι: «1816 Μαρτίου 1. Εκτίσθη η εκκλησία του αγίου αθανασίου με ιζήνη⁷⁸ του αλή Πασά, ήτον κάλφας του αλή πασά ο κώστας καράς πρωεστοί νίκος τζηρέλας ντόνος χαραχλούλ. Επίτροπος της εκκλησίας ο κυρ νούτζος χαλκιάς κάλφας και επιμελητής :ο βασίλης σύλας και άλλοι πολλοί .ήτον Αρχιερέυς Ιωαννίκιος....»⁷⁹. Το καμπαναριό του Αγίου Αθανασίου Πενταλόφου κτίστηκε το

⁷⁴ Νικίτα Σκαρτάδου, ό.π., σ.56.

⁷⁵ Ρέα Λεωνιδοπούλου Στυλιανού, «Το καθολικό της Μονής της Αγίας Τριάδας στο Ζουπάνν», *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την άλωση*, Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο, Σπουδαστήριο ιστορίας της αρχιτεκτονικής, Αθήνα 1979, σ.75-77, σημ. 73,74.

⁷⁶ Το επίθετο αυτό συναντάται στον Πεντάλοφο. Κάποιος Αλέξης Κούστας καθώς και κάποιος Πανταζής Κούστας αναγράφονται στο « Κατάστιχο της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου και λοιπών εκκλησιών Ζουπανίου», ως δωρητές, πληρώνοντας το ποσόν των 5 και 6 γροσίων αντίστοιχα για τις εικόνες του τέμπλου και για ασβέστωμα, «Κατάστιχο», ό.π., αριθ. 6/1836 Οκτωβρίου 30.

⁷⁷ Νικίτα Σκαρτάδου ό.π. σ.56, Παπαϊωάννου, ό.π. σ.25, Λεωνιδοπούλου -Στυλιανού, ό.π., σ.74. Η πλάκα φυλάσσεται στο ναό.

⁷⁸ «ιζήνη»=άδεια. Για τυχόν ανέγερση εκκλησιών απαραίτητη ήταν η άδεια εκ μέρους των ισχυρών τοπαρχών. Την περίοδο του Αλή πασά των Ιωαννίνων χαρακτηριστικές είναι δυο άδειες ιδιόγραφες που εξέδωσε ο Αλή πασάς για 2 εκκλησίες της Κοζάνης, J.A.K φάκ.ΚΤ 34, 23 Ιουλίου 1806, Φάκ.ΚΤ 38 (Μάιος 1813).

⁷⁹ Κατάστιχο..., ό.π., αριθ.3. Ο Κώστας Καράς αναφέρεται ως κάλφας του Αλή πασά. Σε ποια χρονική περίοδο εργάστηκε δεν μπορούμε να το προσδιορίσουμε επακριβώς. Ο Αλή πασάς τροποποίησε και αναμόρφωσε το κάστρο των Ιωαννίνων σε τέτοιο βαθμό, ώστε ν' αλλάξει η μορφή του. Οι εργασίες άρχισαν το 1815. Τα εξωτερικά τείχη εξολοκλήρου αντικαταστάθηκαν από τον ίδιο. Χρονικά είναι

1835 με μαστορα τον Κατζαδήμο. Η δαπάνη για την ανέγερση στοίχισε 1050 γρόσια. Για τη δαπάνη του καμπαναριού έστειλε ο Παύλος Κ. Περβανάς το ποσόν των 1500 γροσίων. Το υπόλοιπο ποσό των 450 γροσίων δαπανήθηκε για την αγορά καρφιών και άλλων υλικών⁸⁰. Αναφορά, πάλι, για το Ζουπανιώτη κάλφα Κώστα Παγουρτζή, γίνεται στο κατάστιχο. Ο ίδιος έφερε από το «Μωρέα» (Πελοπόννησο) στις 20 Οκτωβρίου 1838 ένα κρυστάλλινο πολυέλαιο για την εκκλησία του Αγίου Αθανασίου αξίας 350 γροσίων και στο ποσό αυτό συμμετείχαν και οι σύντροφοί του κτίστες που δούλευαν στη «Μτζέλα»⁸¹. Οι μαστόροι που συμμετείχαν στην αγορά του πολυελαίου ήταν οι εξής: «ο γιάνης φούτζος με τά παιδιά του ζησούλ

Ο ζήσις της διόχνος το ζησούλη

Ο νικόλας το ζησούλ

Ο Μαρίνης του τραντάφλου Τακαλούλη

Τα παιδιά του χριστόδουλο Τακαλούλ

άγνωστο το πότε τελείωσε η κατασκευή. Βλ. Γιάννης Γεωργ. Κανετάκης, *Το κάστρο συμβολή στην πολεοδομική ιστορία των Ιωαννίνων*, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1994, σμ. 411. Το φρούριο «Λιθαρίτσια» κατασκευάστηκε το 1807, βλ. Γιάννης Κανετάκης, ό.π., σ. 221, 228, σμ. 459. Πρωτομάστορας του κάστρου του Αλή πασά ήταν ένας από το Βογατσικό και παρακαλαφάδες είχε κι άλλους. Ένας απ' αυτούς ήταν και ο Πούλιος Σκόδρας από τη Μαγέρη (Δασύλλιο). Αναφέρεται ότι οι μαστόροι υπέφεραν τα πάνδεινα από τους Αλβανούς κι αναγκάστηκε να επέμβει ο ίδιος ο Αλή πασάς τονίζοντας στους Αλβανούς να τους φοβίζουν με λόγια κι όχι με ξύλο, βλ. Παπαευθυμίου Γρηγορίου, «Επεισόδιο Αλή πασά και ενός Μαγεριώτη κάλφα», *Η.Δ.Μ.* (1934), σ. 204. Για τους αρχιτέκτονες και μηχανικούς του Αλή πασά, βλ. Αργ. Πετρονώτης, *Αρχιτέκτονες και μηχανικοί στην υπηρεσία του Αλή πασά*, Ανάτυπο από τον τιμητικό τόμο «ΦΗΓΟΣ» για τον καθηγητή Σωτήρη Δάκαρη, Πανεπ. Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1994, σ. 367-389, Μιχ. Καλινδέρη, *Ιστορικά*, ό.π., σ. 48.

⁸⁰ «Κατάστιχο», ό.π., αριθ. 5/1835 Νοεμβρίου 10, ιδιόγραφη σημείωση του ιερέα Δημήτρη Τζηρέλα.

⁸¹ «Κατάστιχο», ό.π., αριθ. 5, ό.π., Μιχαήλ Καλινδέρη, *Σημειώματα...*, ό.π., σ. 51. Ο Μ. Καλινδέρης θέτει ερωτηματικό για το όνομα «Μτζέλα». Η Μιντζέλα ήταν χωριό της Ζαγοράς, κάτω από το Πορί, το τελευταίο χωριό της Ζαγοράς, απ' αυτό το χωριό αρχίζει η επαρχία Αγυιάς, βλ. Δημητριάδης, *Γεωγραφία Νεωτερική* 1791, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988, σ. 191. Άλλη πληροφορία μας λέει ότι η Μιντζέλα ήταν χωριό σε άγονο τόπο και οι κάτοικοι ζούσαν με τη ναυσιπλοΐα. Έλαβαν μέρος στην Επανάσταση του 1821 και αφού απέτυχαν μετοίκησαν στην Ελλάδα, όπου έκτισαν καινούρια πόλη στην παραλία του Παγασητικού κόλπου σχεδόν στα όρια της Ελλάδας και Τουρκίας και την ονόμασαν Νέα Μιντζέλα και κατόπιν Αμαλιάπολη, βλ. Νικολάου Μάγνητος, *Περιήγησις ή τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θετταλικής Μαγνησίας*, εκδ. Καραβία, Εν Αθήναις 1860, σ. 90. Πάντως, στην ανοικοδόμηση της Νέας Μιντζέλας συμμετείχαν κομπανιές Ζουπανιωτών μαστόρων μετά την καταστροφή της από τους Τούρκους στην Επανάσταση του 1821.

Ονικόλας πασιάς το παπανικολούλη

Ο νικόλας του μορλούλη

Ο κώστας του μουρτζούλη

Ο παύλης ζήκου περβανά»⁸².

Νωρίτερα, στα 1771, κάποιος μαστρο- Γιώργης από το Ζουπάν έκτισε το αρχοντικό του Παπαμπέλη στο Τσεπέλοβο της Ηπείρου σύμφωνα με την εγχάρακτη επιγραφή σε ψαμμόλιθο. Σε οριζόντια διάταξη η επιγραφή αποδίδεται ως εξής : «ΕΥΘΥΑΣΤΗΚΕΝ Ο ΥΚΟΣ ΕΤΟΥΤΟΣ 1771>ΑΡΧΗΣΘΗ ΙΟΥΛΙΟΥ 20=ΚΕ ΕΣΚΟΛΑΣΤΗ ΑΥΤΟΥΣΤΟΥ ΕΝ ΧΙΡΙ ΜΑΣΤΥΡΟ ΓΙΟΡΓΗ ΖΟΥΠΑΝ»⁸³.

Η μοναδική αυτή μαρτυρία παρουσίας Ζουπανιωτών μαστόρων στην περιοχή αυτή της Ηπείρου, που ήταν κοντά στο φυτώριο των μαστοροχωριών της Πίνδου, επιβεβαιώνει την ιδιαιτερότητα της τέχνης τους. Το φαινόμενο, βέβαια, δεν είναι ξένο. Συμβαίνει, εξάλλου, και το αντίστροφο, να εργάζονται δηλ. μαστόροι από την Ήπειρο (Κόνιτσα) σε αρχοντικά της Σιάτιστας. Δε λείπουν, φυσικά, και τεχνίτες από τα μαστοροχώρια του Βοίου. Στο αρχοντικό του Κ. Αλεξίου στη Σιάτιστα (Γεράνεια) η επιγραφή στο τέλος « ...και δια χειρός του Μιχαήλ εκ κόμεως Λούβρου εν έτη 1760 Ιουλήου 10»⁸⁴.

Στις 10 Ιουνίου του 1839 κτίστες του Ζουπανίου, έχτισαν στην ιδιαίτερη πατρίδα τους το Σχολείο στην εκκλησία του Αγίου Αχιλλείου. Το χτίσιμο στοιχίσε 650 γρόσια. Τις πέτρες τις προμηθεύτηκαν από την παρακείμενη δεσπόζουσα θέση «Γκραντίστα»⁸⁵. Στην Πελοπόννησο κτίστες Ζουπανιώτες εργάστηκαν στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Ενδεικτική είναι η αναφορά του παπα-Δημήτρη Τζηρέλα στο κατάστιχο «.1850 έστειλεν ο μήτρος καθουρούλη μίαν καμβάναν από μωρέα εις τον άγιον αθανάσιον»⁸⁶ και: «1851 ήφερα το μεγάλο ορολόγη την ώραν εις την εκκλησιάν, εγώ ο παπαδημήτρις έγγραψα και την ήφερεν στον μωρεάν του νικόλα γκόγιο και την

⁸² Κατάστιχο., αριθ, 5., ό.π. Όλοι οι παραπάνω ανήκαν στο ίδιο μπουλούκι των κτιστών κι απ' ότι φαίνεται από τα επώνυμα και τα ονόματα του πατέρα, ήταν συγγενικά πρόσωπα.

⁸³ Νικολάου Μουτσόπουλου, «Κουδαραίοι Μακεδόνες και Ηπειρώτες μαστορες», Πρώτοι Έλληνες τεχνικοί επιστήμονες περιόδου απελευθέρωσης, Τ.Ε.Ε, Αθήνα 1976, σ.357, όπου παρουσιάζεται σε φωτογραφία η κτιτορική επιγραφή.

⁸⁴ Στο ίδιο, ό.π., σ. 390 και Ν Μουτσόπουλου, Συμβολή στη Μορφολογία..., ό.π., σ.165, (438). Το «Λούβρου» είναι το χωριό Λούβρη Ν. του Τσοτυλίου με παράδοση στην οικοδομική τέχνη.

⁸⁵ «Κατάστιχο», ό.π., σ.22, Μιχ. Καλινδέρης, Σημειώματα..., ό.π., σ. 49.

⁸⁶ Στο ίδιο, ό.π

ήφερεν γρο: 280 τα έδωσα εγώ από την εκκλησίαν»⁸⁷. Στον ίδιο χώρο, (Πελοπόννησο), εμφανίζονται μαστόροι «Μακεδόνι, Κουδαρίου», όπως χαρακτηρίζονται, σύμφωνα με μια επιγραφή του 1900 στην Αγία Ελεούσα Μπεζενίκου (Βλαχέρνα) της Αρκαδίας. Βέβαιη αφετηρία είναι τα χωριά Ζουπάνι και Ντόλος⁸⁸. Με πορεία 12 ή 8 ημερών την άνοιξη ανατολικά της Πίνδου, διά μέσου της Θεσσαλίας και Βοιωτίας, εργάζονται συχνά στην Αρκαδία στους κεντρικούς οικισμούς. Αλλά και στην περιοχή της Σπάρτης εργάστηκαν. Η πορεία για τον τελικό τους προορισμό εκεί διαρκούσε 22 μέρες με τα ζώα που χρησιμοποιούσαν. Τα ζώα, συνήθως μουλάρια, αγοράζονταν στη Μακεδονία, γιατί κόστιζαν λιγότερο⁸⁹. Η αμοιβή για τη μεταφορά υλικών ήταν ξέχωρη, λογιζόταν ως ημερομίσθιο. Οι παρέες των κτιστών με επικεφαλής τον κάλφα ταξίδευαν στους τόπους εργασίας τους και διανυκτέρευαν υπαίθρια ή και σε χάνια.

Εξάλλου, στα 1857 μαστόροι Ζουπανιώτες έκτισαν με λαξευτή πέτρα το καθολικό της μονής Αγίων Αναργύρων Καστοριάς, μια τρίκλιτη βασιλική⁹⁰. Τα λιθανάγλυφα και τα μαρμαροανάγλυφα του καθολικού είναι αξιόλογα. Οι παραστάσεις έχουν θρησκευτικά θέματα, πεντάλφες, εξάλφες, δικέφαλο αετό, φίδια, λιοντάρι, κυπαρίσσια, βοσκούς, προσωπογραφία, διάσπαρτους μοναχούς και κοσμικούς φουστανελλοφόρους, εκ των οποίων ο ένας πήζει το τυρί. Στις επτά, επίσης, μαρμαροανάγλυφες πλάκες της εξωτερικής κόγχης του ιερού στο πρώτο και έβδομο μαρμαροανάγλυφο παριστάνονται οι κτίτορες του ναού, σύμφωνα με τη γνώμη του ηγουμένου της μονής⁹¹. Η ανέγερση του ναού συνέπεσε με την ηγουμενία του Σαμουήλ (1813-1870), που καταγόταν από τη γειτονική Ζαγορίτσανη (Βασιλειάδα) Καστοριάς, όπου την περίοδο εκείνη η μονή γνώρισε μεγάλη ακμή⁹². Η

⁸⁷ Στο ίδιο, ό.π.

⁸⁸ Αργύρης Πετρονώτης, «Τα τοπικά οικοδομικά εργαστήρια της νεοελληνικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής στην Πελοπόννησο», Περ. Αρμολόγ. 10 Δεκεμβρίου 1980, σ. 55, 59, σημ. 28, 29. Η κτιτορική επιγραφή στην αυλόθυρα της Αγίας Ελεούσας του μονιδρίου του χωριού Μπεζενίκου (Βλαχέρνας) έχει ως εξής: «1900 ΙΟΥΛΙΟΥ 11 Η Η ΚΤΙΣΤΕ (SS) ΜΑΚΕΔΟΝΙ». Ο ίδιος υποστηρίζει ότι οι ίδιοι είναι οι κύριοι οικοδόμοι στις πόλεις της Πελοποννήσου, εκτός της Αχαΐας. Χρησιμοποιούν επίσης τη συνθηματική γλώσσα των μαστόρων «τα Κουδαρίτικα».

⁸⁹ Χρήστου Καζαρίδη, *Ο Πεντάλοφος Βοΐου*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 249, 253.

⁹⁰ Σύμφωνα με την επιγραφή του καθολικού η ανέγερση έγινε στις 10 Μαΐου του 1857.

⁹¹ Αμβροσίου Πουτούκη, «Ιστορικό της Ιεράς Μονής Αγίων Αναργύρων Καστοριάς», εφημ. *Καστοριανός Πολίτης*, Τετάρτη 16 Μαΐου 2001, σ. 7.

⁹² Του ίδιου, ό.π.

ισχυρή προσωπικότητα του ηγουμένου Σαμουήλ και η ικανότητα των μαστόρων συνετέλεσαν κατά τη γνώμη μας ,στο να πειστεί η κοινότητα της Ζαγορίτσανης και να αναθέσει το 1861 την ανέγερση της κεντρικής εκκλησίας των Εισοδίων της Θεοτόκου στους Ζουπανιώτες μαστόρους.Το έργο είναι μνημείο λαϊκής αρχιτεκτονικής.Η αρχιτεκτονική και τα λιθόγλυπτα είναι της ίδιας τεχνοτροπίας μ'αυτά του καθολικού της Μονής των Αγίων Αναργύρων ,που μας πείθουν ότι είναι έργα των ιδίων μαστόρων.Η κτιτορική επιγραφή στο υπέρθυρο της κυρίας εισόδου έχει ως εξής: «ΟΥΤΟΣ Ο ΘΕΙΟΣ ΚΑΙ ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΔΕΣΠΟΙΝΗΣ ΗΜΩΝ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΚΑΙ ΑΕΙΠΑΡΘΕΝΟΥ ΜΑΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΙΣΣΟΔΙΩΝ ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ/ΒΑΘΡΩΝ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ ΚΥΡΙΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΔΙΑ/ΔΑΠΑΝΗΣ ΔΕ/ΤΩΝ ΦΙΛΟΚΑΛΩΝ ΑΠΑΝΤΩΝ ΤΕ/ΤΩΝ /ΕΥΣΕΒΩΝ ΚΑΙ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΖΑΓΟΡΙΤΣΑΝΗΣ ΑΙΩΝΙΑ Η ΜΝΙΜΗ ΥΠΟ ΜΑΣΤΟΡ.ΖΙΩΠΑΝΙΩΤΕΣ
1861 ΜΑΙΟΥ 10»

Το 1882 κτίστηκε η κεντρική εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στο Γέρμα Καστοριάς.Οι σχιστόλιθοι μεταφέρθηκαν από τους ίδιους τεχνίτες από τον τόπο τους (Ζουπάνι),με μουλάρια⁹³.Το 1840 ο Ζουπανιώτης Γεώργιος Δημητρίου είναι ο αρχιτέκτονας του ναού του Αγίου Θωμά Καστοριάς⁹⁴.

Στην εκκλησία Γενέθλιο της Παναγίας στο Σκαλοχώρι Βοΐου ο Ζουπανιώτης λιθογλύπτης Μαστορογιώργος χάραξε ανορθόγραφα την επιγραφή δείχνοντάς μας τον τόπο καταγωγής του «Μαστορογι/οργι ζουπα/ν 1842 σεπτε, Μ. 14.»⁹⁵.

Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου Εράτυρας⁹⁶ ανοικοδομήθηκε από τους ίδιους μαστόρους .Επίσης,το καμπαναριό της Αγίας Παρασκευής Σιάτιστας (Γεράνεια)

⁹³ Κατά προφορική μαρτυρία του Γεωργίου Αλεξίου,Σχολικού Συμβούλου,από το Γέρμα Καστοριάς. Την πληροφορία την πήρε από τον πατέρα του.

⁹⁴ Ν.Μουτσόπουλου,Συμβολή...ό.π.,σ.244,(610), όπου και η επιγραφή «ΓΕΩΡΓΗΟΣ /ΔΥΜΙΤΡΙΟΥ ΖΥΠΝΟΤΙ».

⁹⁵ Βικτωρία-Βιολέτα -Νικήτα-Χουλιάρα,Από το γλύπτη Μίλιο...ό.π. ,σ.78.

⁹⁶ Μιχαήλ Αθαν. Καλινδέρης, Γραπτά μνημεία εκ της Δυτικής Μακεδονίας ,Πτολεμαίς 1940,σ.35-36,όπου σε εντοιχισμένη πλάκα στο Ιερό Βήμα απ' έξω: «Σχολαρχών ο Δ. Μανακίδης τότε έγραψε το γράμμα.Τέκτονες Ζιουπανιώται το ναόν έκτισαν τούτον.Αναστάσιος δ' ο Κώστα αρχιτέκτων ήτον τούτων. 18 αωμδ.44».Ο αρχιτέκτονας Κώστας κατάγονταν από τη Εράτυρα σύμφωνα με νεότερες

(1862), το κωδωνοστάσιο του Αγίου Δημητρίου Σιάτιστα (Χώρα)⁹⁷, τα αρχοντικά και εκκλησίες, μετά το 1800, στην Καστανιά Θεσσαλίας, Βλαχολείβαδο Ελασσόνας⁹⁸.

Στη Σκάλα Αταλάντης, στο Μακεδονικό Μαχαλά, ο οικισμός, τα ερειπωμένα σπίτια, το διδακτήριο του σχολείου, οι εκκλησίες, όλα μακεδονικής αρχιτεκτονικής, κτίστηκαν από καλφάδες που κατάγονταν από Ζουπάνι, Σέλιτσα (Εράτυρα) και Κλεισούρα. Σε πέτρινη πλάκα στο προαύλιο της εκκλησίας η επιγραφή: «έκτισαν τώδε Ζ.Κάλφας από Σέλιτσα και Ν.Ζουμπανιώτης Κ.Α. Απρίλιο 1838»⁹⁹. Ο

έρευνες. Πρόκειται για τον Αναστάσιο Κώστα. Βλ. Αθανασίου Θ. Γιομπλάκη, *Η Εράτυρα, Θεσσαλονίκη*, 1985, σ. 290.

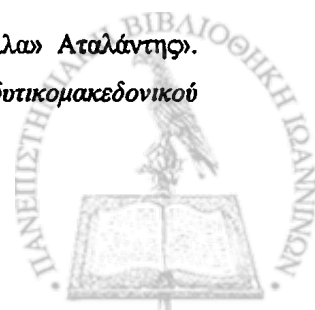
⁹⁷ Λεωνίδας Κούγιας, «Το καμπαναριό Γεράνειας», *Σιατιστέων Μνήμη, Λεύκωμα Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. Α 84, αρχιτέκτονας ήταν ο Αποστόλης από το Ζουπάνι, βλ. Νικ. Δάρδα, *Ιεροί ναοί και παρεκκλήσια της Σιατίστης*, Αθήναι 1964, σ. 11. Ο ίδιος αρχιτέκτονας έκανε και το κωδωνοστάσιο του Αγίου Δημητρίου, (βλ. στο ίδιο, ό.π., σ. 23), Ιωάννου Αποστόλου *Ιστορία της Σιατίστης*, Αθήναι 1929, σ. 124, Γεωργίου Μ. Μπόντα, «Τέσσερα σχολικά κτίρια και δύο μεγαλοπρεπή κωδωνοστάσια της Σιατίστης», *Ελμειακά*, 28 (1992), σ. 67, Για το ναό του Αγίου Δημητρίου βλ. Αναστασίου Δάρδα, *Ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Δημητρίου Σιατίστης*, Σιάτιστα 1995, όπου και βιβλιογραφία, Ι.Α.Φ.Σ., Α.Π.Θ., φάκελος 21 ελληνικά έγγραφα 2/13 Ιουνίου 1865. Για την κατασκευή του κωδωνοστασίου της Αγίας Παρασκευής Σιατίστης, σύμφωνα με το λογαριασμό από το κωδωνοστάσιο της Αγίας Παρασκευής δαπανήθηκαν για τους Ζουμπανιώτες μαστόρους: «δια 1521 ημερούσιον των Μεγάλων Μαστόρων Γρ. 12168

δια 941 ημερούσια των παιδιών	4705
Σύνολο	16873

Εύκολα προκύπτει από τα παραπάνω ότι το ημερομίσθιο των μαστόρων ήταν 8 γρόσια και των βοηθών (παιδιών) 5 γρόσια. Το παραπάνω έγγραφο φυλάσσεται στο Ιστορικό Αρχείο της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. Τμήμα αυτού (5 πρώτες σελίδες) δημοσίευσε ο Αναστ. Δάρδας, Βλ. Αναστασίου Ν. Δάρδα «Ο ναός και το κωδωνοστάσιο των Αγίων Παρασκευής και Αικατερίνης Σιατίστης», *Σιατιστινά* 19-20 (1999-2000), σσ. 9-16. Για την ανέγερση του κωδωνοστασίου υπάρχει ακόμη ένα δεύτερο κείμενο στον κώδικα ναών Γεράνειας Σιατίστης τμήμα του οποίου δημοσίευσε ο Λεωνίδας Κούγιας, Βλ. Λεωνίδα Κούγια «Το καμπαναριό ...», ό.π. Και τα δύο έχουν ημερομηνία 13 Ιουνίου 1865.

⁹⁸ Κων/νου Κοκόλη, «Τεχνίτες και τεχνοτροπία μαστόρων Δυτικής Μακεδονίας» *Α' Συμπόσιο Λαογραφίας Γλωσσολογίας Δυτικομακεδονικού χώρου (Βοΐου-Γρεβενών-Κοζάνης) Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 162, Επιγραφή στο αρχοντικό Λεβέντη Καστανιά Τρικάλων «..ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑ ΜΑΣΤΟΡΟΓΙΟΡΓ(Η)=ΣΤΕΡΓΙΟΥ ΖΟΥΠΑΝΙΟΤΗΝ:ΤΗ=1839 ΜΑΙΟΥ Γ» Ν. Μουτσοπούλου, *Συμβολή*, ό.π., σ. 243 (607).

⁹⁹ Γρηγορίου Βέλκου, «Ο συνοικισμός των Μακεδόνων προσφύγων «Νέα Πέλλα» Αταλάντης». *Γ' Συνέδριο Ιστορίας-Λαογραφίας Γλωσσολογίας-παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, δυτικομακεδονικού χώρου*, Πρακτικά Β.Ε.Θ., Θεσσαλονίκη 3-4-5 Απριλίου 1982, σ. 68.

αρχιτέκτονας Γεώργιος Κουρνάβος από το Ζουπάνι, εξαιτίας της προθυμίας και του ενδιαφέροντός του για την κατασκευή « εις την Μελεούνη, παρομοίως εις το Βασιλικόν ούρδι εις την απόστασιν της Σκοντράς...»¹⁰⁰ το 1836 του δόθηκε έγγραφο απαλλαγής του 2^{ου} χρεωστικού φόρου, χωρίς να του ζητήσει, ούτε το 3^ο βιλαέτι, ούτε ακόμη το χωριό του. Το απαλλακτικό έγγραφο υπέγραψε ο Βεζύρης Μαχμούτ Χαμίτ την 1^η Ιουνίου του 1836¹⁰¹.

Τα έμπειρα συνεργεία (ισνάφια) μαστόρων από το Ζουπάνι-Εράτυρα-Τσοτύλι, που ήταν ειδικευμένα στην οικοδομική, εργάζονταν προπολεμικά στην Καστοριά. Τα χρησιμοποιήσαν οι καλφάδες (εμπειρικοί αρχιτέκτονες): Κ. Βαφειάδης από το Βογατσικό, Α. Παπαστυλιάδης από τη Δροσοπηγή Φλώρινας. Αυτοί σχεδίασαν και έκτισαν τα πιο πολλά δημόσια και ιδιωτικά κτίρια, τόσο της Καστοριάς, όσο και της επαρχίας της¹⁰². Ταξίδευαν για αναζήτηση εργασίας στα περισσότερα μέρη της Ελλάδας. Με τα λίγα υποζύγια και τα εργαλεία τους πήγαιναν στην Κοζάνη, Γρεβενά, Λάρισα, Θεσσαλονίκη, Βόλο, Αθήνα¹⁰³, Πελοπόννησο και αλλού. Για να συνεννοηθούν μεταξύ τους, όπως άλλωστε όλοι οι μαστόροι, χρησιμοποιούσαν τη συνθηματική γλώσσα των μαστόρων τα «κουδαρίτικα» ή «μαστόρκα»,¹⁰⁴ ως άμυνα στον εργοδότη που ανήκε σ' άλλη ανώτερη οικονομική και κοινωνική τάξη.

¹⁰⁰ Ιωάννης Ν. Παπατσιούμας « Έγγραφο υιοθεσίας και διαθήκη του 1761 στον Βυθό Κοζάνης», ΜΖ 229(1985), σ. 22-23.

¹⁰¹ Στο ίδιο ό.π.

¹⁰² Πάνος Τσολάκης, *Πολεοδομικές και αρχιτεκτονικές έρευνες στην Καστοριά*, UNIVERSITY STUDIO PRESS, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 78, σημ. 10.

¹⁰³ Κων/νος Κ. Πενταλοφίτης, «Μάστοροι ή κτίστες (κουδαραίοι) στον Πεντάλοφο» εφημ. «Πεντάλοφος» αρ. 8(1999), σ. 3.

¹⁰⁴ Πρόκειται για τη συνθηματική γλώσσα που χρησιμοποιούσαν οι μαστόροι μεταξύ τους. Περιέχει λέξεις τοπικού ιδιώματος και λέξεις που επινόησαν οι μαστόροι και επικράτησαν μεταξύ των ισναφιών. Προέρχεται από τη λέξη κούδας=χτίστης. Η χρήση της συνθηματικής αυτής γλώσσας παρατηρείται και σ' άλλα ισνάφια μαστόρων, κτιστών, τεκτόνων, όπως: Ηπειρωτών, Μακεδόνων, Λαγκαδιανών (Πελοποννήσου), αλλά και Αρβανιτών ή Αλβανοφώνων κουδαραιών., βλ.: Νικ. Μουτσόπουλου. «Κουδαραίοι...», ό.π., σ. 362, Στέργιου Αθ. Μπαδέμα, *Η ξενιτιά του παλιού καιρού*, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 35-37, με κατάλογο κουδαρίτικων λέξεων, Ανδρέας Ταρνανάς, *Κομμάτια πέτρας και ψυχής που χτίσαν το Ζουπάνι*, εκδ. Πολ. Σύλλ. Πενταλόφου Βοΐου Κοζάνης, 1998, σσ. 77-81, όπου η σημείωση ότι τα κουδαρίτικα ήταν ένα είδος συνθηματικής επικοινωνίας. Η βάση των λέξεων ήταν μια μεταστροφή του νοήματος των κοινών λέξεων. Π.χ. οι

Πελεκάνοι Ζουπανιώτες που δε ζουν πια ήταν: ο Κων/νος Λάπας, Βακίμης Γεώργιος Ράντος, Χρήστος Μούρτζιος, Γιάννης Τσότσης, Παναγιώτης Κάτσαδήμος, (ο τελευταίος σκαλιστής τζακιών) και ο Νίκος Τζημουρέλας , ηλικίας 80 ετών το 1977¹⁰⁵. Ο Πενταλοφίτης Καραμπελιάς Σταύρος, γεννημένος το 1908 στον Πεντάλοφο, ασχολήθηκε με την οικοδομική τέχνη σε μικρή ηλικία (12 ετών) μαθητής του Βάσου Μπούρα για δυο χρόνια από το Δασύλλιο Γρεβενών. Πρωτοδούλεψε στο Δομοκό και εξελίχθηκε σε κάλφα και αρχηγό της ομάδας που την αποτελούσαν οι: Στέργιος Μούρτζιος, Νίκος Καραμπελιάς, Αλέκος Καραμπέρης και Αχλλέας Τσότσης, ακολουθούμενοι από τσιράκια (βοηθούς) για μικρότερες εργασίες. Εργάστηκε σε πολλές περιοχές όπως: Λάρισα, Καρδίτσα, Τρίκαλα, Βόλο, Δράμα, Σέρρες, Καβάλα, Καστοριά, Κοζάνη και στην ιδιαίτερη πατρίδα του. Από τα σημαντικότερα έργα του είναι: σπίτια, εκκλησίες, καμπαναριά , γεφύρια (Κάμπος Παλαμά Θεσσαλίας), Δομοκό κ.α. Το 1915-20 το μεροκάματό του ήταν 1 δραχμή¹⁰⁶. Από το Βυθό (Ντόλο) εργάστηκαν οι : κάλφας Γιάννης Αμάραντος, πριν το 1875, στο Άστρος της Κυνουρίας. Μέχρι το 1915 εργάστηκαν εκεί τα παιδιά του, Φώτης και Στέργιος και αργότερα ο Στέργιος Νικόδημος, γαμβρός του Φώτη, που εγκαταστάθηκε οριστικά στο Άστρος. Το 1978 οι εναπομείναντες λιθογλύπτες που ζούσαν ακόμη ήταν ο Χρήστος Καραγκούνης 85 ετών, Νίκος Βυζάκης 92 χρονών και ο Παύλος Μητράκας. Άλλοι, επίσης, διέμεναν σ' όλη την περιφέρεια του Φαναριού Καρδίτσας¹⁰⁷. Μαρτυρίες για τα έργα των λιθογλυπτών του Βυθού αποτελούν οι λιθόγλυπτες επιγραφές σε σπίτια του Βυθού, όπως των αδελφών Καλύβα (6 Ιουλίου 1864) με λιθανάγλυφες προσωπογραφίες και δικέφαλο αετό, Ζήση Παπαζήση, Τζιαμπίρη (1871) Αδελφών Μητράκα (1864), αδελφών Τσίνα

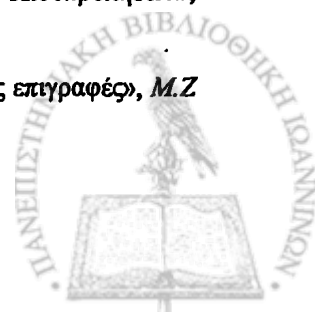

αγωγάτες σήμαιναν πόδια γιατί αυτοί ταξίδευαν, λαγός = αγόρι για την κινητικότητά του, μπαρός = νοικοκύρης, το αφεντικό από τσιγγάνικο *baro* = μεγάλος, λιάνουμα = χρήματα.

¹⁰⁵ Βικτωρίας Νικήτα-Σκαρτάδου «Ομιλούν οι τελευταίοι Ζουπανιώτες Πελεκάνοι» στο βιβλίο του Χρήστου Καζαρίδη, *Ο Πεντάλοφος Βοΐου*, ό.π., σσ. 258-259, όπου σύμφωνα με τη συνέντευξη του τελευταίου λιθογλύπτη στην παραπάνω ερευνητρία, κοινές παρέες σχημάτιζαν οι μαστόροι του Βυθού (Ντόλου) με του Ζουπανιού (Πενταλόφου).

¹⁰⁶ Σπύρος Ι. Μαντάς, «Βίος και πολιτεία μαστόρων κουδαραιών, η περίπτωση των Κιουπρολήδων», εφημ. «Πεντάλοφος» αρ.φ. 27 (2001).

¹⁰⁷ Ιωάννης Παπατσιούμας, «Πελεκάνοι τεχνίτες στον Βυθό Κοζάνης και κτητορικές επιγραφές», *Μ.Ζ* 141 (1978), σ. 40.

(1873)¹⁰⁸. Μαστόροι από το Βυθό εργάστηκαν στα Μαδεμοχώρια Χαλκιδικής, Στερεά Ελλάδα, Αίγυπτο, Περσία, (γαλαρίες κτισμένες με πέτρα), Άγιους Τόπους¹⁰⁹.

Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Τζημούλη Χρήστου του Αθανασίου¹¹⁰, από το Πολυκάστανο (Κλεπίστι), οι αδελφοί Ευάγγελος και Γεώργιος Ευαγγελόπουλος εργάστηκαν στη Λειβαδιά. Ο Γεώργιος Βρασταμίτης έκανε την εκκλησία μαζί με την παρέα του. Το ταξίδι για ανεύρεση εργασίας άρχισε τις Απόκριες, Η παρέα αποτελούνταν από 10-12 άτομα, μαζί και τα ζώα. Κάθε ζώο αναλογούσε και σ' ένα μάστορα. Υπολογίζονταν τα ζώα ως εργάτες και πληρώνονταν με το ανάλογο μεροκάματο. Η διάρκεια εργασίας τους στα ξένα κυμαινόταν από 1-2-ή 3 χρόνια. Μέχρι την Πελοπόννησο ταξίδευαν με τα ζώα. Έργα τους : σπίτια, εκκλησίες, σχολεία. Το γεφύρι Κουλαδίου (Τσαβαλέρι), κτίστηκε από τεχνίτες του Πολυκαστάνου το 1905¹¹¹, αρχιτέκτονας ο Ευθύμιος Τσιγαρίδας (1868-1964) από το Ζάντσικο (Ζώνη) Βοΐου¹¹². Ο Ευθύμιος Τσιγαρίδας ήταν συγγενής των Ευαγγελοπουλαίων από το Πολυκάστανο και ήταν στην ίδια παρέα¹¹³. Από την Εράτυρα (Σέλιτσα) μαστόροι έχτισαν στο Βέρμιο τις «Κλειδωτές γέφυρες» και ταξίδευαν στην Αδριανούπολη, Φιλιππούπολη, στους Κιουρτάδες Τούρκους. Το ισνάφι των Ανδριτσαίων έφτασε μέχρι την Προύσσα με ειδίκευση στην τεχνική των σπιτιών της περιοχής¹¹⁴. Πρωτομάστορας του κωδωνοστασίου της κεντρικής εκκλησίας του Αγίου Νικολάου Κοζάνης ύψους 26 μέτρων περίπου ήταν κάποιος

¹⁰⁸ Του ίδιου, ό.π., σ. 40-43.

¹⁰⁹ Κων/νου Κοκόλη, ό.π., σ. 162.

¹¹⁰ Προφορικές μαρτυρίες από τον κτίστη Τζημούλη Χρήστο του Αθανασίου ετών 86 το 1997. Συνέντευξη 26/4/97 στο σπίτι του στο Πολυκάστανο.

¹¹¹ Βάσος Βέλος, «Η γέφυρα Κουλαδίου», ΒΖ 44 (1980), σ. 16, 21. Το άρθρο είναι γραμμένο από τον Αλέξανδρο Αδαμίδη, που υπογράφει εδώ με το ψευδώνυμο Βάσος Βέλος. Για το γεφύρι αυτό, βλ. Γεώργιος Π. Τσότσος, «Μακεδονικά γεφύρια», UNIVERSITY, STUDIO PRESS, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 96-98.

¹¹² Σπύρος Μαντάς, «ΟΙ κουδαραίοι κιοπρουλήδες» ένθετο «Επτά Ημέρες» εφημ. «Καθημερινή» 13/2/2000, σ. 13, Παύλου Τριανταφυλλίδη, εφημ «Δυτική Μακεδονία» αρ, φ, 2223 (1996), όπου επιβεβαιώνει ότι η γέφυρα είναι έργο μαστόρων από το Πολυκάστανο και τη Ζώνη και ότι ο αρχιμάστορας ήταν ο Ζωνίτης Ευθύμιος Τσιγαρίδας.

¹¹³ Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Τζημούλη Χρήστου στη θέση «Παλιοκούλια», κοντά στο Παλιοκριμίνι, είχαν την ασβεσταριά οι μαστόροι, γιατί είχαν εκεί φυλάκιο οι Τούρκοι, για να ελέγχουν το δρόμο επικοινωνίας των Αλβανών με τη Θεσσαλία. Τις πέτρες τις προμηθεύονταν από το Κουλάδι.

¹¹⁴ Κων/νος Κοκόλης, ό.π., 162.

Ανδρέας από τη Σέλιτσα (Εράτυρα). Το κωδωνοστάσιο έγινε το 1855¹¹⁵. Άλλοι επίσης τεχνίτες καλφάδες, καλλιτέχνες, σύμφωνα με τον Αθαν. Γιομπλάκη, εργάστηκαν από τα τέλη του 18^{ου} αι. και το 19ο, εκτός από τα μέρη που προαναφέρθηκαν και στην Ευρώπη, Ιωάννινα, Αίγυπτο, Βελιγράδι, Κορυτσά, άλλα μέρη της Βαλκανικής, σ' άλλα μέρη της Τουρκίας, κυρίως στην Κων/πολη, στην ιδιαίτερη πατρίδα τους, καθώς και στην ευρύτερη περιοχή¹¹⁶. Λανθασμένα, επίσης, ο Αθαν. Γιομπλάκης αναφέρει ότι ο Κώστας Τζηρωνάς έχτισε το ναό του Αγίου Αθανασίου Πενταλόφου, γιατί σύμφωνα με την αναφορά του παπα-Δημήτρη Τζηρέλα στο «Κατάστιχο», το 1835 έγινε το τέμπλο του Αγίου Αθανασίου, τα καφάσια, το πάτωμα του γυναικείου, το δεσποτικό, το παγκάρι, το ασβέστομα, το καλντερίμι, του Αγίου Βήματος και το κουβούκλιο της Αγίας Τράπεζας. Οι μαστόροι ήταν από τη Σέλιτσα. Ο Κώστας Τζηρωνάς λίγο καιρό έμεινε. Ακόμη γίνεται αναφορά για τους μαστόρους: Κώστα Μήγκα, Νικόλα και Δήμο Κρημνιώτη. Η εκκλησία του Αγίου Αθανασίου κτίστηκε το 1816¹¹⁷. Προφανώς οι μαστόροι ήταν και ξυλογλύπτες.

Η παρουσία των κτιστάδων της Σέλιτσας, ειδικά το 19^ο αιώνα στον οθωμανικό χώρο, είναι αξιοπρόσεχτη. Στην Κων/πολη υπήρχαν αρκετοί καλφάδες, κτίστες. Εργάστηκαν όλοι σε μπουλούκια μαστόρων. Τη διακτεραιώση και το συντονισμό της εργασίας αναλάμβανε ο πρωτομάστορας, αρχιμάστορας κατ' άλλους, ή ο κάλφας¹¹⁸. Το 1915 από το σύνολο των 803 αρρένων εκλογέων οι κτίστες είναι 130 και βρίσκονται στην πρώτη θέση των επαγγελματιών της Σέλιτσας¹¹⁹. Το 1864 και 1868 το ρουφέτι των κτιστάδων δώρισε μια σειρά μνηαίων

¹¹⁵ Παν. Λιούφη, *Ιστορία της Κοζάνης*, Αθήνα 1924, σ. 103, Α. Κούντουρας, «Το συγκρότημα του Αγίου Νικολάου Κοζάνης», *Η Κοζάνη και η περιοχή της, Πρακτικά Α' Συνεδρίου* Σεπτέμβριος 1993, Κοζάνη 1997, σσ. 267-288.

¹¹⁶ Αθανασίου Γιομπλάκη, *Η Εράτυρα*, ό.π., σσ. 289-90

¹¹⁷ Του ίδιου ό.π., σ. 290, Οι εργασίες στο ναό του Αγίου Αθανασίου έγιναν το 1835. Η αναφορά έχει ημερομηνία «1835 Οκτωβρίου 26» «Κατάστιχο» ό.π. αρ. 4. Βλ., επίσης, Θαν. Βαρσαμίδη, *Η κοινωνική και οικονομική ζωή της Εράτυρας (Σέλιτσας) το 19ο και στις αρχές του 20ου αιώνα*, εκδ. Ένωση Ερατυραίων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 22, όπου και φωτοτυπική ανατύπωση του υπ' αριθ. 4 Πρακτικού του «Κατάστιχου», σ. 84.

¹¹⁸ Θανάσης Ζ. Βαρσαμίδης, *Η κοινωνική και οικονομική...*, ό.π.

¹¹⁹ Του ίδιου, ό.π., σσ. 21-24

στον κεντρικό ναό του Αγίου Γεωργίου Σελίτσης¹²⁰. Σε δωρητήριο έγγραφο του 1888 αναγράφεται ο Δημήτριος Τριανταφύλλου ,κτίστης το επάγγελμα ,στην Πόλη¹²¹.

Από άλλες περιοχές του Βοΐου ενδεικτικά αναφέρουμε τους: Παπαβασιλείου Σιώμο (1785-1870) από τη Μόρφη , εργοδηγός του Αλή πασά ,και Κυρατζή Γιάννη (1825-1895) εργολάβο στη Σμύρνη και πρωτομάστορα ,στην Πόλη¹²². Το Θεοχάρ' Κάλφα από τη Βουχωρίνα (Μπουχωρίνα),¹²³ κατασκευαστή μεγάλων δημόσιων κτιρίων στην Πόλη.Σημαντική είναι η παρουσία στην Πόλη μαστόρων Βοΐου.Η Χαντζερλήδισσα Παναγία της Πόλης ανακαινίστηκε από το 1836 μέχρι τον Ιανουάριο του 1837 από «ΚΤΤΟΡΟΝ ΝΗΚΟΛΑΟΥ ΙΩΑΝΟΥ ΖΚΟΥΡΟΠΟΥΛΟ ΑΠΟ ΧΟΡΙΟΝ ΛΟΥΒΡΙ-ΚΩΣΤΑ ΚΑΛΦΑ ΣΙΣΑΝΙΟΥ ΑΠΑΡΧΙΑΣ+ΤΟΥΒΑΡΖΙΔΟΝ»¹²⁴.Από το Ροδοχώρι οι:(κάλφας) Δημήτριος Τσιούκαρης (κάλφας), Γιώργος Δαραβίγκας , Αθανάσιος Γκάρας¹²⁵.

Πολλοί Διλοφίτες εργάστηκαν στην Πόλη.Σύμφωνα με το ημερολόγιο του παπα-Νικόλα Κουκόλη: «Το 1894 Ιουνίου 28 μέγας σεισμός έγινε εις Κων/πολιν και εκρημνίσθησαν πολλά κτήρια και οι χωριανοί μας όσοι-εργάζονταν εκεί ήλθον πολύ ευτυχισμένου»¹²⁶ και ακόμη: « το έτος 1837 εις την Κωνσταντινούπολιν κατά Οκτώβριον ήτον η φοβερά νόσος πανώλης (πανούκλα) και οι χωριανοί μας οι

¹²⁰ Αθαν.Γιομπλάκη,*Η Εράτορα* ,δ.π. ,σ.62.

¹²¹ Του ίδιου ,δ.π.,σ.316.

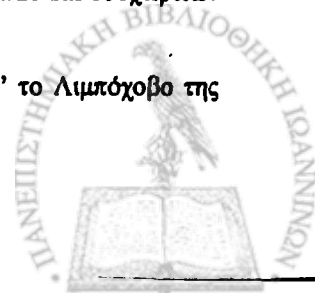
¹²² Βασίλειος Τζώρτζης,*Μόρφη το χωριό μου*,Θεσσαλονίκη,χ.χ.έ. ,σσ.145-146

¹²³ Ο Θεοχάρ' Κάλφας μικρός ξενιτεύτηκε στην Πόλη το β'μισό του 19^{ου} αιώνα.Εκεί ,προικισμένος με σπάνιες αρετές έγινε μεγάλος κάλφας.Το 1871 έγινε πρώτος ταμίας της Μακεδονικής Φιλεκαιδευτικής Αδελφότητας,αντιπρόεδρος του Μακεδονικού Αγώνα.Διέθεσε μεγάλα χρηματικά ποσά για την ανέγερση του διδακτηρίου και οικοτροφείου της Τσοτυλίου Σχολής.Πρόεδρος του Μακεδονοθρακικού Συνδέσμου Αρχιτεκτόνων και εργατών Κων/πολης , «ΟΜΟΝΟΙΑ»,έχαψε μεγάλης τιμής ,τόσο από τους Έλληνες της Πόλης,όσο και από το Σουλτάνο που τον συμβουλευόταν και του ανέθετε την κατασκευή μεγάλων δημόσιων έργων.Βλ. Αλέξ.Μπακαΐμη «Ο αείμνηστος Θεοχάρ' Κάλφας» *BZ* 166(2000),σ.6, Ι.Μ Ζηκόπουλου «Περί αγραμματοσύνης» *BZ* 166(2000),σσ.12-13,Ιωάννη Μιχ. Ζηκόπουλου, «Το οικογενειακό δένδρο των Ζηκοπουλαίων Ανθούσης», *BZ* 126(1993),σ.10.

¹²⁴ Ακύλας Μήλλας,*Σφραγίδες Κων/πόλεως* ,εκδ.Μνημοσύνη Αθήνα 1996,σ.196,200.Λούβρη=χωριό Τσοτυλίου. Ντουβαρτζήδες=οι κτίστες.

¹²⁵ Νίκος Καλογερόπουλος,*Ραντοβίσι-Ροδοχώρι 1750-2000*, εκδ.Πολ.Σύλλ.Ροδοχωριτών Θεσσαλονίκης ,Θεσσαλονίκη 2001,σ.306,490,448.

¹²⁶ Γιάννη Τσάρα , «Το ανέκδοτο ημερολόγιο του παπα Νικόλα Κουκόλη απ' το Λιμπόχοβο της Δυτ.Μακεδονίας (1817-1924)», *Μακεδονικά* 80 (1968),σ.280.

ευρισκόμενοι έφυγον και ήλθον εδώ.Ήταν ο Ζαχαρίας Κωσταβέλης ,Αυτώνιος Κωσταβέλης.....και άλλα 15 άτομα»¹²⁷.

Το 1871 μεγάλος αριθμός κτιστών από την επαρχία Βοΐου υπήρχε στην Πόλη.Μεγάλο, μάλιστα, ήταν το ενδιαφέρον τους και το δήλωναν στο Στέφ.Νούκα που έφτασε εκεί για την ίδρυση Σχολής στο Τσοτύλι¹²⁸.Το 1873 οι μαστόροι, κατά τον υπολογισμό του Αλέξ.Μπακαΐμη, υπερέβαιναν τους 2000¹²⁹.Μάλιστα ,μεγάλη υπήρξε η συμβολή τους στην έκδοση φερμανιών από το σουλτάνο για ίδρυση σχολείων,μοναστηριών,ανέγερση εξωκκλησιών,εξαιτίας των γνωριμιών που διέθεταν εκεί.Το 1871 ιδρύθηκε η Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα,που ήταν έργο της πολυπληθούς συντεχνίας των καρφάδων και μαστόρων της Κων/πολης¹³⁰.Το 1875 αρχιτέκτονας στην Πόλη ήταν ο Μιχαήλ Παπαδόπουλος από τη Δράμιστα (Δάφνη)¹³¹ και το 1914 ο Ευθ.Κοτσαμπασούλης από το Ζάντσικο (Ζώνη)¹³².

Μεγάλα ακίνητα , «ακαρέτια» ονομαζόμενα, είχαν στην κατοχή τους οι μαστόροι των χωριών Βιδελούστι (Δαμασκησιά),Μεσολογκόστι (Μεσόλογγος), Λιμπόχοβο (Δύλοφο),τα έσοδα των οποίων προορίζονταν για την ανέγερση σχολείων,μισθοδοσία δασκάλων και για άλλους αγαθοεργούς σκοπούς¹³³.Από την

¹²⁷ Του ίδιου ό.π.,σ. 265.

¹²⁸ Παναγιώτης Παπανικολάου,*Η Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης και τα εκπαιδευτήρια Τσοτυλίου*,εκδ.Βοϊακή Εστία Θεσσαλονίκης,Θεσσαλονίκη 1971,σ.25.

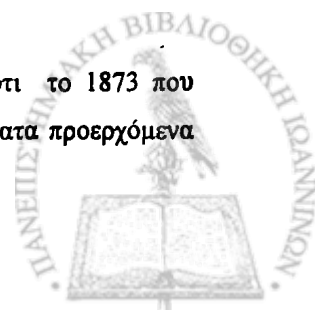
¹²⁹ Αλ.Σ. Μπακαΐμη,*Μαστόροι και καρφάδες της Δυτ.Μακεδονίας και η συμβολή τους στην πνευματική και εθνική αφύπνιση των συμπατριωτών τους*,εκδ.Σύλλ.Δυτικομακεδόνων Ν.Τρικάλων,Τρίκαλα 1982,σσ.12-13

¹³⁰ Αλ.Σ.Μπακαΐμη,*Ιστορία και εθνική προσφορά της Μ.Φ.Α. «ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΣ» (1871-1971)*,Θεσσαλονίκη 1972,σ.33, για τη ΜΦΑ Βλ.,Χρήστου Τσώτση,*Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης και το Γυμνάσιο Τσοτυλίου*,Θεσσαλονίκη 1971.Από τα έσοδα δυο σπιτιών που είχε η εκκλησία της Πέλκας (Πελεκάνου) στο Ορτάκιοϊ και Σκούταρι της Πόλης διέθετε διάφορα ποσά για ανάλογους σκοπούς,Βλ. Αρχείο της εκκλησίας Πελεκάνου,χ.χ. αλλά, σίγουρα τέλους του 19^{ου} αιώνα,όπως έχει σημειωθεί παραπάνω στον πίνακα της ακίνητης περιουσία της παραπάνω εκκλησίας.

¹³¹ Χρήστου Β.Τσώτση ό.π.,σ. 47.Αναφορά για έναν Κώτσο (Κώστα) ,γιο του κάλφα Αναστάση ,από τη Δράμιστα (Δάφνη),πρόφρανώς κτίστη, κάτοικο Κων/πόλεως το 1867, βλ.ΑΚΖ,ιεροδικαστική απόφαση (χοτζέτι) με ημερ. 2 Νοεμβρίου 1867.

¹³² Χρήστου Τσώτση,*Μακεδονική...*, ό.π.,σ.50.

¹³³ Αλέξ.Σ.Μπακαΐμη *Μαστόροι...*,ό.π.,σ. 16,σημ.12 ,όπου και η πληροφορία ότι το 1873 που κτίστηκε το σχολείο Δυλόφου ,στάλθηκαν από τα «ακαρέτια» της εκκλησίας χρήματα προερχόμενα

Ανθούσα (Ρέζνη). Ο Μιχαήλ Ζηκόπουλος έμαθε την τέχνη στο Κιάτο Κορινθίας-Εύβοια και αλλού στις αρχές του 20^{ου} αιώνα εργάστηκε κοντά στο Θεοχάρη Κάλφα στις οικοδομές¹³⁴.

Ο Αυγερινός (Κωνσταντίνο) ανέδειξε πολλούς τεχνίτες της οικοδομικής κυρίως. Γύρω στα 1835 το μπουλούκι των μαστόρων του Αυγερινού, με επικεφαλής τον πρωτομάστορα Δήμο, ανέλαβε την ανοικοδόμηση του κατεστραμμένου χωριού Πετροκέρασα (Ραβνά) Χαλκιδικής, μη εξαιρουμένης και της εκκλησίας. Τα ονόματα των κτιστών: Κυριαζής, Βλάχος, Γιαπουντζής, μαστρο-Γιάννης, μαστρο Τάσος, μαστρο-Χρήστος, μαστρο -Γιώργος, κ.ά.¹³⁵.

Από το Ανθοχώρι (Τσακνοχώρι) ονομαστοί καλφάδες στην Πόλη είναι ο Γεώργιος Αποστολίδης και ο Βασίλειος Βούλγαρης (Καλφόπουλος). Στα χρόνια της τουρκοκρατίας ξενιτεύονταν στην Αδριανούπολη-Πόλη, όπου και ίδρυσαν το «Αδελφάτο Τσακνοχωριτών, ο Άγιος Αθανάσιος»¹³⁶. Παρόμοια αδελφότητα ίδρυσαν στην Αδριανούπολη μαστοροκαλφάδες από τα Καστανοχώρια της Δυτ. Μακεδονίας. Σκοπός τους η ενίσχυση της Ι.Μ. Αγίου Αθανασίου Ζηκοβίστης (Σπήλιου)-ίδρυση και συντήρηση σχολής¹³⁷. Εργολάβοι δημοσίων έργων και τεχνικοί σύμβουλοι του σουλτάνου οι καλφάδες Γρόσδος από τη Μπάνια (Αγία

από τους εργαζομένους στην Πόλη 60 λίρες. Την πληροφορία αντλεί από το Ημερολόγιο του παπα-Νικόλα Κουκόλη, Βλ. Γιάννη Τσάρα, ό.π., σ. 271.

¹³⁴ Ιωάννου Μιχ. Ζηκόπουλου, ό.π., σ. 10.

¹³⁵ Γεώργιος Δ. Κουκλιάτης, *Το αρχείο της οικογένειας Κώττα, Συμβολή στην ιστορία του χωριού Πετροκέρασα (Ραβνά) Χαλκιδικής κατά τον 19^ο αιώνα*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 34-35, σημ. 5, 6, όπου στα κατάστιχα της εκκλησίας αναφέρεται ως μαστρο-Δήμος Γιαπουντζής (λέξη, τουρκ=χτίστης). Ο Δήμος γεννήθηκε στη δεκαετία του 1780 στο Κωνσταντίνο (Αυγερινό) Βοΐου και ήρθε στα Ραβνά (Πετροκέρασα) μετά την καταστροφή του χωριού το 1821, γύρω στα 1825 το πιθανότερο, με τα τρία παιδιά του. Ο Γεώργ. Δ. Κουκλιάτης αναφέρει ότι τον εγγονό του μαστρο-Δήμου, Δημήτρη τον έλεγαν οι κάτοικοι των Ραβνών «Ο Δημήτρης τ' Αρβανιτούδ'» «Αρβανίτη επίσης ονόμαζαν και τον Κων/νο γιο του Δημήτρη Κώττα, για να τον ξεχωρίζουν από τον άλλο Κων/νο Κώττα. Βλ. Γεώργιος Δ. Κουκλιάτης, ό.π. Κατά τη γνώμη μας αυτό συνέβη, γιατί χρησιμοποιούσαν προφανώς την κουδαρίτικη γλώσσα, τη γλώσσα των μαστόρων. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Αυγερινός είναι ελληνικό χωριό.

¹³⁶ Ανωνύμου, «Το Ανθοχώρι (Τσακνοχώρι)», ΒΖ 82(1986), σ. 10.

¹³⁷ Α.Σ. Μπακαΐμη, *Μαστόροι...*, ό.π., 17-18, Μιχ. Καλινδέρη, *Σημειώματα...*, ό.π., σ. 57.

Παρασκευή), ο Καρακίτσιος από το Δασύλλιο (Μαγέρη) και ο Κοσμάς κάλφας από το Μεσόλογγο (Μεσολογκόστι) με πλήθος κατασκευαστικών έργων¹³⁸.

Καλφάδες από το Δίλοφο (Λιμπόχοβο) κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα εμφανίστηκαν αρκετοί. Σύμφωνα με την αναφορά του Στέφ. Τζιούφα, που την άντλησε από εκκλησιαστικό και ενσφράγιστο αποδεικτικό γράμμα του Μητροπολίτη Ιωαννίνων του έτους 1832 και είχε υπογραφεί από έξι Κριμινιώτες, ο Γεωργάκης Ντελής (1780-1852), από το Λιμπόχοβο της Ανασελίτσας, διαχειρίστηκε ένα μεγάλο χρηματικό ποσό για να πληρώσει 28 εργάτες που εργάστηκαν 30 ημέρες κατά την πολιορκία του Αλή πασά από τον Χουρσίτ¹³⁹. Ο Αναγνώστης Παν. Τζιούφας (1824-1892), λεπτοουργός, κτίστης, πελεκάνος, σιδηρουργός, κατασκεύασε τα αετώματα της εκκλησίας Διλόφου. Υπήρξε κάλφας σε ηλικία 25 ετών. Καλφάδες του παλιού σχολείου: Αναγνώστης - Γιάννης Σιάκας, Αδάμος (φημισμένος κάλφας στην Πόλη), έκανε αρκετά σπίτια εκεί. Την περίοδο του 1870-1920 έντονη ήταν η παρουσία των καλφάδων και εργοδηγών του Διλόφου¹⁴⁰. Ο Νικόλαος Αναγνώστης ήταν ο αρχιτέκτονας της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου Τσοτυλίου (έτος κτίσης 1858). Σύμφωνα με την επιγραφή στο πλαίσιο του υπέρθυρου, « Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΥΤΗ ΕΚΤΙΣΘΙ/ΑΩΝΗ'Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ Π.Ν.Γ. ΛΙΜΠΟΧΟΒ¹⁴¹ /...»¹⁴². Ο ίδιος εργάστηκε στα γεφύρια: Καφτάναγα¹⁴³, Χρυσαιγής, υδραγωγείο Δοτσικού, Σχολείο Γεράνειας Σιάτιστας, στις εκκλησίες: Κορυφής (Άγιος Γεώργιος 1857), Αγίας Σωτήρας (Άγιος Κων/νος) 1863)¹⁴⁴. Στο γεφύρι της Χρυσαιγής, που πρωτοστατούσε ο ίδιος, πελεκάνοι ήταν οι ντόπιοι Θύμιος Ζιούδας και Θανάσης Πούλιος¹⁴⁵. Αρκετοί κτίστες από το Δρυόβουνο

¹³⁸ Μ.Β. Παπανικολάου, «Παλιές ιστορίες με τους καλφάδες, ο Γκρόζος και τα φερμάνια», ΒΖ, 37(1979), σ.10, οι καλφάδες κατόρθωσαν να ακυρώσουν τη διαταγή διακοπής των εργασιών της σχολής Τσοτυλίου.

¹³⁹ Στεφ. Αθ. Τζιούφα, *Το Δίλοφο Βοΐου*, Θεσσαλονίκη 1977, σ.69. Το μεροκάματο το 1908 ήταν 18 γρόσια Σ' αυτά συμπεριλαμβάνονταν το παιδί και το μουλάρι μαζί. Το 1880 ο μάστορας έπαιρνε 5 γρόσια και το παιδί 3, Στο ίδιο ό.π., σ.76.

¹⁴⁰ Του ίδιου, ό.π., σσ. 69-70.

¹⁴¹ Πρόκειται για το χωριό Λιμπόχοβο=Δίλοφο.

¹⁴² Πρβλ, Βικτωρία Νικήτα, Χουλιάρη, *Ο γλύπτης ...*, ό.π., σ. 87.

¹⁴³ Το γεφύρι του Καφτάναγα ήταν στον ποταμό Αλιάκμονα και συνέδεε το δρόμο Λαψίστας (Νεάπολης)-Καστοριάς.

¹⁴⁴ Στεφ. Τζιούφα, *Το Δίλοφο...*, ό.π., σ.70.

¹⁴⁵ Σπύρος Μαντάς, «Στη ροή της Πραμόρτσας, τα έξι γεφύρια του Βοΐου», ΒΖ, 96(1988), σσ.15-16.

στις αρχές του 20^{ου} αιώνα εργάστηκαν στη Νικήσιανη της Καβάλας. Μεταξύ αυτών και ο Τερλίδης Θωμάς του Χρυσοστόμου (ο ίδιος έχτισε και το χάνι Δρυοβούνου), ο Σαμαράς Ιωάννης και ο γιος του πρώτου Τερλίδης Κων/νος¹⁴⁶.

Από το Δοτσικό (Γρεβενών σήμερα ανήκει στο ν. Γρεβενών ,ενώ παλιότερα διοικητικά ανήκε στην περιφέρεια Ανασελίτσας),ο Θεοδώρου Γούλας στις 18 Μαρτίου 1876 έκτισε την εκκλησία του Αγίου Αθανασίου Καλλιθέας Καλαμπάκας. Έργο του ,ακόμη, η εκκλησία του Αγίου Αθανασίου Θεόπετρας ,στην περιοχή Καλαμπάκας,καθώς και το καμπαναριό της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής στην Αηδόνα (Οκτώβριος –Αύγουστος 1884)¹⁴⁷.Οι Θεοδώρου Ιωάννης και Λεωνίδας,ξαδέρφια επίσης,κτίζουν το καμπαναριό της εκκλησίας της Κοίμησης της Θεοτόκου Καλαμπάκας στις 20 Μαρτίου του 1887,σύμφωνα με την ανάγλυφη μεγαλογράμματη επιγραφή στην ανατολική πλευρά του καμπαναριού.Το τέλος της επιγραφής έχει ως εξής «...ΟΙ ΤΕΚΤΟΝΕΣ Ι.Λ.Κ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΓΑΚ ΤΑΚΟΥ 1887 ΜΑΡΤ.20»¹⁴⁸.

Η Λευκοθέα (Χουτούρι) ανέδειξε πολλούς τεχνίτες της οικοδομής Στην κάτω Συνοικία,χαρακτηριστική είναι η ανάγλυφη κτητορική επιγραφή σε λίθινη πλάκα¹⁴⁹,που βρισκόταν στο άνω άκρο του βόρειου τοίχου του ετοιμόρροπου σπιτιού ,ιδιοκτησίας Θωμά Τσιντσιρόπουλου.Την εντοπίσαμε το 1996 και είναι αδημοσίευτη.Την παραθέτουμε,γιατί είναι σημαντική, εκτός των άλλων, και λόγω της ιδιαιτερότητας του κειμένου. Η επιγραφή έχει ως εξής:

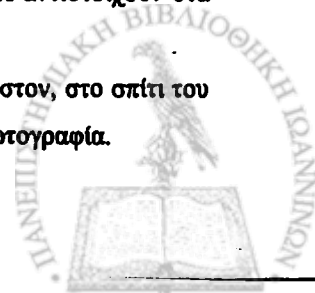
ΧΑ
ΗΡΛΗΔ
ΜΑΣΣΑΛΑ
Ιω: Ε ΤΟΣ
18 64

¹⁴⁶ Προφορική μαρτυρία του Κων/νου Τερλίδη,ετών 74.Συνέντευξη ,στις 26 Απριλίου 2001, Δρυόβουνο.

¹⁴⁷ Δημητρίου Γ.Καλούσιου,*Τρικαλινά Σύμμεικτα Δ'*,Ανάτυπο από τα «ΜΕΤΕΩΡΑ» 1992-93,σσ.(46-47),Τρίκαλα 1992,σ.202,σημ.20.

¹⁴⁸ Του ίδιου ,ό.π.,σ. 202,185,σημ.15.Ο Δημ.Καλούσιος λαμβάνοντας υπόψη τα αρχικά των ονομάτων και απ' ό,τι μπόρεσε να εξακριβώσει στην Καλαμπάκα,θεωρεί ότι τα αρχικά Ι,Λ,Κ αντιστοιχούν στα ονόματα Ιωάννης Λεωνίδας ,Κων/νος.

¹⁴⁹ Σήμερα η λίθινη πλάκα έχει αποκοπεί και φυλασσόταν μέχρι το 1996, τουλάχιστον, στο σπίτι του Παν.Τσιντσιρόπουλου στη Λευκοθέα.Την επιγραφή την έχουμε αποτυπώσει σε φωτογραφία.

Η επιγραφή πλαισιώνεται από δύο αντιμέτωπους οφιοειδείς δράκους. Την αναφέρουμε ,γιατί είναι δείγμα επιγραφής σε σπίτι, με λέξεις τούρκικες, σε ελληνική γραφή. Η λέξη «ΧΑΗΡΛΗΔ»(ΚΑ)¹⁵⁰ και η λέξη «ΜΑΣΣΑΛΑ»¹⁵¹ είναι τουρκικές και χρησιμοποιούνται και σήμερα ακόμη στην κοινή νεοελληνική. Η επιγραφή αυτή μας θέτει ερωτηματικά για το αν ο ιδιοκτήτης είναι Έλληνας ή μουσουλμάνος και αν ο κτίστης είναι Έλληνας ή μουσουλμάνος. Ο Μιχ. Καλινδέρης, βασιζόμενος στη μαρτυρία του ιερέα της Λευκοθέας ,αναφέρει εγκατάσταση των εξισλαμισθέντων χριστιανών της Λευκοθέας στα χωριά Πλατανιά (Μπομπούστι),Ανθοχώρι (Τσακνοχώρι),Νέα Σπάρτη (Βουδορίνα),στην περίοδο των αρματωλών 1800-1810,θέτοντας ερωτηματικό στην τελευταία χρονολογία¹⁵². Γνωρίζουμε εξάλλου ότι το 1797 το Χουτούρι (Λευκοθέα) αναφέρεται ως χωριό με Έλληνες και Τούρκους στο Κατάστιχο του Νεοφύτου της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης¹⁵³. Άρα, φαίνεται ότι οι μαστόροι ήταν Έλληνες και ο ιδιοκτήτης Έλληνας,γιατί την περίοδο εκείνη οι εξισλαμισθέντες χριστιανοί της Λευκοθέας το 1864 είχαν αναχωρήσει προ πολλού για άλλα μέρη. Θεωρείται,επίσης απίθανο ένα χριστιανικό σπίτι να έχει τέτοια κτιτορική επιγραφή,αν και δεν μπορούμε να το αποκλείσουμε παντελώς. Η περίπτωση ,πάλι, του αν ο κτίστης ήταν μουσουλμάνος, θεωρείται απίθανη ,γιατί σπάνια στην περιοχή του Βοΐου μουσουλμάνος ασχολούνταν με την οικοδομική.

Στην Κων/πολη ,ο Μάρκο-Κάλφας από το Σισάνι, με ολόκληρο συνεργείο από ειδικούς τεχνίτες και εκλεκτό προσωπικό διέπρεψε στην οικοδομική¹⁵⁴.

Μαστόροι από την Καλλονή (Λούντζι) και από το Δοτσικό έκτισαν το γεφύρι του Δοτσικού κατά το χρονικό διάστημα 1870-1880,με πρωτομάστορα το Μητάκο από

¹⁵⁰ Η λέξη χαϊρλίδικα είναι τουρκική και σημαίνει ευδοκίμηση ,προκοπή.

¹⁵¹ Μασαλά=λέξη τουρκ. Από το «μας Αλλάχ»=δόξα στον Αλλάχ. Η λέξη μασαλά συνηθιζόταν να μπαίνει σε κτιτορικές επιγραφές τούρκικων κτιρίων. Στο κάστρο της Πρέβεζας στην τούρκικη η επιγραφή: « Μας Αλλάχ» με ημερομηνία 1223 χριστιανική 1807,1808. Πρβλ,Νίκου Δ.Καράμπελα-Σταύρου Β.Μαμαλούκου,Νικόπολις-Πρέβεζα ,εκδ. Έργον,Πρέβεζα 1994, χ. σελ. εικόνα (100).

¹⁵² Μιχ. Καλινδέρης,Σημειώματα...,ό.π.,45-46.

¹⁵³ Του ίδιου ,ό.π.,43.

¹⁵⁴ Σιδηρούλας Ζιώγου-Καραστεργίου, «Το Σισάνι στην ιστορία», Γ'Συνέδριο Ιστορίας-Λαογραφίας-Γλωσσολογίας,Παραδοσιακής αρχιτεκτονικής δυτικομακεδονικού χώρου, Β.Ε.Θ, Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 1982, σ.48.

την Καλλονή¹⁵⁵. Ο Σπύρος Μαντάς τοποθετεί το κτίσιμο στα 1884 με πρωτομάστορα το Γούλα Μητάκο (1854-1962) με βορειοηπειρώτικη καταγωγή¹⁵⁶.

Τα περισσότερα παραδοσιακά γεφύρια του Βοΐου κτίστηκαν από ντόπιους μαστόρους μια και η περιοχή Βοΐου είναι η σημαντικότερη κοιτίδα μαστόρων της Μακεδονίας¹⁵⁷. Έτσι, οι Ζουπανιώτες :Νικόλαος Μπαμπαλής (1853-1936) και Παύλος Μούρτζιος (1866-1951), σύμφωνα με το μοναδικό συμφωνητικό κατασκευής γεφυριού, έκτισαν το γεφύρι του Δασυλλίου (Μαγέρης)¹⁵⁸ με σχέδιο με επιστασία του κάλφα Γεωργίου Τζιούφα από το Δίλοφο.

Στα 1720-1730, τεχνίτες και εργάτες της Μόρφης, έχτισαν το γεφύρι της Μόρφης στην Πραμόρτσα νότια της Μόρφης¹⁵⁹. Στο γεφύρι της Αγίας Σωτήρας (Σβόλιανης), έτος κτίσης 1850-51, ένας από τους μαστόρους ήταν και ο Γεώργιος Αντωνόπουλος¹⁶⁰. Εκτός, από τον προαναφερόμενο κάλφα Γκρόσδο από την Αγία Παρασκευή (Μπάνια) στην Πόλη, περίφημοι καλφάδες από το ίδιο μέρος ήταν και οι: Νικόλαος και Χρήστος Βασιλειάδης¹⁶¹.

Οι μαστόροι της Γαλατινής (Κοντισκού) ξενιτεύονταν για αναζήτηση εργασίας, συνήθως, στη Θεσσαλία, Βέροια, Θράκη, Σέρρες, Κων/πολη, Μικρά Ασία

¹⁵⁵ Γεώργιος Π. Τσότσος, *Μακεδονικά γεφύρια*, ό.π., σ.52.

¹⁵⁶ Σπύρος Μαντάς, « Οι κουδαραίοι κιουπρολήδες», *Επτά ημέρες εφημ. Καθημερινή* 13/2/2000, σ.13.

¹⁵⁷ Για τα γεφύρια του Βοΐου, βλ. Γεώργιος Τσότσος, *Μακεδονικά γεφύρια* ό.π., σσ.67-98, Σπύρου Μαντά, « Στη ροή της Πραμόρτσας...» ,ό.π., σσ.15-16 Του ίδιου, «Το γεφύρι κι ο Ηπειρώτης» ,σ.24 *Οδοιπορικά «Τομές» στα ...Ηπειρωτικά γεφύρια*, εκδ. Λαϊκό Πολύπτυχο, Τεχνικές εκδόσεις, Α.Ε., Αθήνα 1987, σσ.142-152, Κώστα Χαραλαμπίδη, «Πέτρινα γεφύρια του Βοΐου» *Δυτικομακεδονικά Γράμματα*, (1991), σσ.276-280, Αργύρης Πετρονώτης, *Πέτρινα γεφύρια στην Ελλάδα*, Ανάτυπο από τον τόμο *Φύση και έργα ανθρώπων*, Κόνιτσα, εκδ., Κέντρο περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κόνιτσας 2001, σ.217, σσ. 148-152, 253, Ευανθίας Φωτοπούλου, «Τα ιστορικά γεφύρια του Βοΐου και η αρχιτεκτονική τους», *Γ' Συνέδριο Ιστορίας-Λαογραφίας-Γλωσσολογίας -Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής δυτικομακεδονικού χώρου*, 3-4-5 Απριλίου 1982, Πρακτικά, Β.Ε.Θ, σσ.220-229.

¹⁵⁸ Σπύρος Ι. Μαντάς, «Οι κουδαραίοι..», ό.π., σ.13, Γ. Τσότσος, *Μακεδονικά γεφύρια*, ό.π., σσ.88-91, Αλεξάνδρου Αδαμίδη, *Το Δασύλλιο νομού Γρεβενών*, εκδ. Φιλοπροοδευτική Ένωση Δασυλλιωτών «Αγία Παρασκευή», Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 70-72.

¹⁵⁹ Τζώρτζης Βασίλειος *Μόρφη...*, ό.π., σ.65

¹⁶⁰ Ευανθίας Φωτοπούλου, «Τα ιστορικά...», ό.π., σ.225.

¹⁶¹ Αλεξ. Αδαμίδη, *Η Αγία Παρασκευή Βοΐου*, Θεσσαλονίκη 1981, σ.22

και νησιά¹⁶².Μεγάλο αριθμό οικοδόμων είχε το 1915 η Γαλατινή (230 ποσοστό 60% επί του συνόλου των εργαζομένων) στον Εκλογικό Κατάλογο¹⁶³.

Το 1857 ,πρωτομάστορας σύμφωνα με την εγχάρκτη επιγραφή στο θύρωμα της εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου Βουχωρίνας (Μπουχωρίνα),είναι κάποιος Χρήστος,«...ΕΤΟΣ/1857/ΑΒΓΟΥΤ/ΣΤΟΥ18/ΠΡΟΤΟΜΑΣΤΟΡΑΣ/ΧΡΙΣΤΟΥ/ΜΑΝΤΑ./ΛΟΥΝΤΖΙ»¹⁶⁴.Από το ίδιο χωριό Λούντζι (Καλλονή),που υπάγεται και σήμερα εκκλησιαστικά στη Σιάτιστα, δυο λιθοξόοι αντιπροσώπευσαν μια ομάδα 17 συναδέλφων τους ,για τη συμφωνία ανοικοδόμησης της εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου Σιάτιστας.Στις 16 Ιουλίου του 1912 ,ο Κώστας Τσιώνης από το Τρίκορφο (Τριτσκό), ως αντιπρόσωπος, δέκα τεχνιτών ,τεσσάρων λιθοξόνων και έξι κτιστών, ανέλαβε το κτίσιμο της εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου Σιάτιστας. Τα ημερομίσθια ορίστηκαν ως εξής: 20 γρόσια οι λιθοξόοι,18 γρόσια οι κτίστες και το ημερομίσθιο του παιδιού (βοηθού) 9 γρόσια¹⁶⁵.Από το Ντόλο (Βυθό) που εργάστηκαν στο ναό ήταν οι:Στέργιος Λύτρας Γεώργιος Δημητρίου,Νικόλαος Λύτρας με 25 γρόσια ημερομίσθιο.Το ίδιο ημερομίσθιο πήρε και ο φουρναλετζής.Το 1913 προστέθηκαν και κτίστες από το Βιδελούσι (Δαμασκηιά) οι:Βασίλειος Νικολαΐδης ,Χρήστος Βασιλείου, με ημερομίσθιο 17 γρόσια¹⁶⁶.

Από το Ζάντσικο (Ζώνη),ο Γρηγόριος Τσόκος (1877-1938) εργάστηκε ως οικοδόμος στο χωριό Καλάμι της Λειβαδιάς.Κατατάχθηκε στο Σώμα του Βάρδα και αναγνωρίστηκε ως Μακεδονομάχος¹⁶⁷.

Σύμφωνα με την επιγραφή του ναού του Αγίου Αθανασίου Μοσχόπολης το 1724 μαστόροι από το Κριμίνι έκτισαν τον παραπάνω ναό¹⁶⁸.Η επιγραφή έχει ως εξής: « Η

¹⁶² Αναστασίου Ζ.Μπέλλου, «Οι ξακουσμένοι κτίστες της Δυτικής Μακεδονίας»,*Η Κ*(1992),σ.65 κ.ε.

¹⁶³ Γεώργιος Π.Τσότσος ,*Γαλατινή Βοΐου Κοζάνης*,εκδ.Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Ν.Κοζάνης,Θεσσαλονίκη 1998,σ.186.

¹⁶⁴ Η επιγραφή δημοσιεύτηκε ,Βικτωρία –Βιολέτα Νικήτα-Χουλιάρα, «Ο γλύπτης Μίλιος...»,ό.π., σ.84.

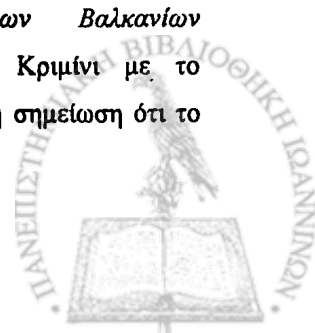
Λούντζι=Η Καλλονή Γρεβενών.

¹⁶⁵ Αναστασίου Ν.Δάρδα,*Ο Μητροπολιτικός ναός...*,ό.π., σσ.115-116.

¹⁶⁶ Του ίδιου, ό.π., σσ.120-123.

¹⁶⁷ Αλέξ. Αδαμίδης , «Γρηγόριος Τσόκος ,(Τσουκαντάς) », *BZ* 147(1997),σ.15.

¹⁶⁸ ALAN J.B. WACE-MAURICE THOMPSON, *Οι νομάδες των Βαλκανίων*, εκδ.Κυριακίδη,Θεσσαλονίκη 1989,σ.72 ,όπου ο μεταφραστής ταυτίζει το Κριμίνι με το Ροδοχώρι,ενώ το Ροδοχώρι είναι πλησιόχωρο χωριό με το Κριμίνι.Σωστή είναι η σημείωση ότι το Κριμίνι βρίσκεται κοντά στο Τσοτύλι και είναι ελληνικό χωριό.

μαστόρι /ήτουν από/χορίον Κρύμη (ο)ι προτο/μαστορις Α(ν)δρόνης κε ο Μη/χάλις,Πάβλος) Μάνθος,Κόστας»¹⁶⁹. Ο αρχιτέκτονας επίσης Παν.Βασιλειάδης από το Κριμίνι ανοικοδόμησε το Γυμνάσιο Τσοτυλίου¹⁷⁰. Ονομαστός κάλφας, από την Πέλκα (Πελεκάνος),ο Νικόλαος Καραμαλής του Δημητρίου (1887-1959),άφησε πλούσιο οικοδομικό έργο στην Πόλη ,ως εργολάβος οικοδομών.Μεγάλα έργα του: το μονότοξο γεφύρι στην κτηματική περιοχή Πελεκάνου (1935)¹⁷¹ και το καμπαναριό της εκκλησίας της Κοίμησης της Θεοτόκου της γενέτειράς του.

Στην Πόλη ,δούλεψαν αρκετοί τεχνίτες το 19^ο και στις αρχές του 20^ο αιώνα από τα υπόλοιπα χωριά του Βοΐου.Ενδεικτικά αναφέρουμε από το Κρυνόνερι (Δέβλα), (Σλατίνας Δημήτριος,Παντόπουλος Κων/νος ,κ.ά). Από τα παρακείμενα χωριά Βελανιδιά (Σιαρμπάδες) κ.ά. .Μεγάλο αριθμό κτιστών ,επίσης, είχε το Σκαλοχώρι και η Λευκοθέα .

Ο Γεώργιος Βράγγας (1864-1933) ,από τον Άγιο Κοσμά (Τσιράκι Γρεβενών σήμερα), άφησε πλούσιο έργο.Σπουδαίος λιθογλύπτης και κτίστης εργάστηκε ,τόσο στην περιοχή της ιδιαίτερης πατρίδας του,όσο και στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο¹⁷².

Σύμφωνα με την προφορική παράδοση, κτίστες («πετράδες») από τα ονομαστά μαστοροχώρια της περιοχής, εγκαταστάθηκαν για μικρά ή μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα ή και μόνιμα σε διάφορες περιοχές της χώρας μας εργαζόμενοι εποχικά , ακολουθώντας τη γνωστή σ' αυτούς συνήθεια των πλανόδιων τεχνιτών.Ο παρακάτω πίνακας της πρόσκαιρης ή μόνιμης εγκατάστασης ,αλλά και της μετεξέλιξης του επαγγέλματός τους είναι αρκετά αποκαλυπτικός. Αναφέρεται στην εγκατάσταση μαστόρων στην περιοχή της Λαμίας στις αρχές του 20^ο αιώνα (1908).

¹⁶⁹ Theofan Pora,*MBISHKRIME TE KISHAVE TE SHQIPERISE,AKADEMIA SHKENCAVE E REPUBLIKES SE SHQIPERISE INSTITUTI HISTORISE ,TIRANE 1998,σ.72.*

¹⁷⁰ Χρήστου Β. Τσώτση,ό.π., σσ.67-68, ο ίδιος αναφέρει ότι η ανοικοδόμηση του Γυμνασίου Τσοτυλίου έγινε το 1874,ενώ στη σημείωση 2 τοποθετεί την ανοικοδόμηση το 1873 .

¹⁷¹ Αθανασίου Βαρσαμίδη, «Το πέτρινο γεφύρι στον Πελεκάνο και ο τεχνίτης του»,*BZ 90(1987),σσ. 19-20.*

¹⁷² Για το Γεώργιο Βράγγα,Βλ. Βικτωρία-Βιολέτα -Νικήτα -Χουλιάρη,*Από το γλύπτη Μίλιο... ,ό.π. σ.52 κ.εξ.Λαζάρου Παπαϊωάννου ,Ο Κάλφας Βράγγας,ένας σπουδαίος λαϊκός αρχιτέκτονας και γλύπτης,εκδ.Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Ν.Κοζάνης,Θεσσαλονίκη 1986,Αθανασίου Τόλιου ,Ιστορικά-Λαογραφικά Αγ.Κοσμά Γρεβενών χ.τ.ε.,σσ.1992,27-29.*

ΠΙΝΑΚΑΣ 41

Επαγγελματίες που εγκαταστάθηκαν στην περιφέρεια της Φθιώτιδας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Α/α	Όνοματεπώνυμο	Τόπος προέλευσης	Επάγγελμα	Τόπος διαμονής	Χρόνος διαμονής
1.	Απόστ.Αγακίδης	Τσοτύλιον	φοιτητής	ΔημοςΛαμίας	
2.	Λάζ.Ζαχαρόπουλος	Σέλτσα ¹⁷³	Ευλουργός	Δ. Φαλάρων	Διαρκής
3.	Αντ.Π.Ζάντσης	Ζουπάνιον ¹⁷⁴	κτίστης	Δ.Κρεμαστής Λαρίσης	Προ 12 ετών
4	Π.Ζυγούλης	Ζουπάνιον	κτίστης	>>	>>35>>
5	Ευάγ.Λόλας	>>	>>	>>	>>10>>
6.	Παν.Παρνασσός	>>	έμπορος	>>	>>10>>
7.	Βασ.Καρκατσέλης	>>	κτίστης	>>	>>20>>
8.	Ιωάνν.Ζούγλος	>>	>>	Δ.Πτελεατών	Διαρκής
9.	Φώτης Παναγιώτου	>>	>>	>>	>>
10.	Απ Νικόπουλος;	>>	Φούρναρης	>>	>>
11.	Φώτ.Σδοκόπουλος	>>	Κτίστης	>>	Ουχι διαρκής
12	Κων.Γ.Ζήκος	Μπόρσια ¹⁷⁵	Εργατκ. ¹⁷⁶	Δ.Αταλάντης	>>
13	Χρήστος Γ.Ζήκος	>>	>>	>>	>>
14.	Αθαν.Γ.Ζήκος	>>	>>	>>	>>
15.	Αθαν.Κ.Ζήκος	>>	>>	>>	>>
16.	Χρ.Διαμαντόπουλος	Κωνσταντί- κο ¹⁷⁷	>>	>>	>>
17.	Κ.Μωραϊτόπουλος	Ζάντισκο	κτίστης	Δ.Θερμοπυλών	>>
18.	Δημ.Κοσμάς,ή;	Ζουπάνι	γεωργός	>>	>>
19.	Ζήσης Λεωνικουλός;	Ζάντισκο	Μυλωθρός	>>	>>
20.	Εάγγ.Δημητρίου	Κλεπίστα ¹⁷⁸	>>	Δ.Δαφνησίων	Προσωρινή

¹⁷³ Σέλτσα=Εράτυρα.

¹⁷⁴ Ζουπάνιον=Πεντάλοφος.

¹⁷⁵ Μπόρσια=Η Κορυφή.

¹⁷⁶ εργατικός=πρόκειται για εργάτη ή και για το βοηθό του κτίστη.

¹⁷⁷ Κωνσταντίσκο=Αυγερινός.

21.	Γ.Σεληνόπουλος	>>	>>	>>	Διαρκής
22.	Απ.Παναγιωτόπουλος	Χουτούρι ¹⁷⁹	κτίστης	>>	>>
23.	Παν.Παναγιωτόπουλος	>>	>>	>>	>>
24.	Γεώρ.Παναγιωτόπουλος	>>	>>	>>	>>
25.	Αθαν.Χρήστου	Ζάντισκο ¹⁸⁰	>>	>>	>>
26.	Χαρ.Σεληνόπουλος	>>	μυλωθρός	>>	>>
27.	Ζ.Χρήστου	>>	Κτίστης	>>	>>
28.	Νικ.Αλεξόπουλος	>>	μυλωθρός	>>	>>
29.	Ιωάνν.Α.Χρήστου	>>	Υδρ.;	>>	>>
30.	Χρ.Καρμαφύλης	>>	μυλωθρός	>>	>>
31.	Χρ.Λίμπας;	>>	>>	>>	>>
32.	Αθ; Τσούμαρης	>>	>>	>>	>>
33.	Θεόδ.Τσουκνίδας	>>	εργατικός	>>	>>
34.	Νικ.Μιουρμούτικας	>>	κτίστης	>>	>>
35.	Αθαν.Ι.Μ...ούλης	Ζουπάνι	>>	Δ.Θρονίου	Προσωρινή
36.	Χρ.Ι. Μ...ούλης	>>	>>	>>	>>
37.	Στ.Π' τριανταφύλλου	Σκαλοχώρι	μυλωθρός	>>	Διαρκής
38.	Βασ.Μουρτζόπουλος	Ζουπάνι	κτίστης	Δ.Ελεούσης	>>
39.	Κυριαζής Μπάστος;	>>	>>	>>	>>
40.	Αντ.Κόκκας	>>	>>	>>	>>
41.	Γεωρ. Πέτρου	Χουτούρι	>>	Δ.Κρίστης	>>
42.	Δ.Κώστας ή Μουρτζόπουλος	Νασελίτσα ¹⁸¹	>>	>>	
43.	Ευάγ.Μουρτζόπουλος	>>	>>	>>	>>
44.	Τρ.Τριανταφυλλίδης	>>	>>	>>	>>
45.	Στέργ.Ιωάννου	>>	γεωργός	Δ.Δωριέων	>>
46.	Χρ.Αρβανίτης	>>	>>	>>	>>
47.	Δ.Μπαταβέλης	Ανασελίτσα	κτίστης	Δ.Κολχέων	Προσωρινή

¹⁷⁸ Κλεπίστα αντί του σωστού Κλεπίστι=Το Πολυκάστανο.

¹⁷⁹ Χουτούρι=Η Λευκοθέα.

¹⁸⁰ Ζάντισκο=Η Ζώνη.

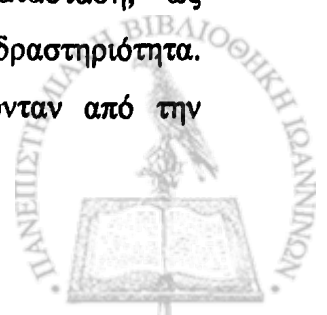
¹⁸¹ Νασελίτσα ή Ανασελίτσα=Η Νεάπολη .Ανασελίτσα επίσης ολόκληρος ο καζάς που πήρε το όνομα από την ομώνυμη πρωτεύουσα του καζά .

48.	Βασίλ.Διστούρας	>>	>>	>>	>>
49.	Κώστας Χαντζής	>>	>>	>>	>>
50.	Αλ.Τσουκνιδόπουλος	Ζάντσικο	>>	Δ.Δωρίδος	>>
51.	Στέργιος Ζήκος	Κλεπίστα	>>	>>	>>
52.	Ιωάνν.Ζήκος	>>	>>	>>	>>
53.	Αθαν.Ψονόπουλος	>>	>>	>>	>>
54.	Απόστ.Ψονόπουλος	>>	>>	>>	>>
55.	Ι.Σιδηρόπουλος	Ζάντσικο	>>	>>	>>
56.	Χρ.Ψωμόπουλος	Κλεπίστα	εργατικός	>>	>>
57.	Ι.Τσουκνιδόπουλος	Ζάντσικο	>>	>>	>>
58.	Αθαν.Γκατζογιαννό- πουλος	Κλεπίστα	>>	>>	>>
59.	Παν.Σιδηρόπουλος	Ζάντσικο	>>	>>	>>

Πηγή:Γεώργιος Τουσίμης, «Εγκατάσταση και επαγγελματικές παραδοσιακές επιδόσεις Δυτικομακεδόνων στη Φθιώτιδα στις αρχές του αιώνα μας»,*Α' Συνέδριο Φθιωτικών Ερευνών,Γλώσσα-Ιστορία-Λογογραφία,Πρακτικά* ,Κοινότητα Λουτρών Υπάτης,Λαμία 1993,σσ.249-265.

Από τον πίνακα που παραθέσαμε διαπιστώνουμε ότι οι περισσότεροι τεχνίτες που εγκαταστάθηκαν στη Φθιώτιδα είναι τεχνίτες που κατάγονται από το μεγαλύτερο σε πληθυσμό την περίοδο εκείνη μαστοροχώρι το Ζουπάνι σημερινό Πεντάλοφο.Από το χρόνο διαμονής του παλαιότερου, που εγκαταστάθηκε πριν 20 χρόνια στο Δήμο Κρεμαστής Λάρισας ,συμπεραίνουμε ότι η εγκατάστασή του εκεί έγινε το 1881,χρονιά προσάρτησης της Θεσσαλίας στην Ελλάδα.Οι περισσότεροι κτίστες όλων των άλλων περιοχών του Βοΐου,που εγκαταστάθηκαν στη Φθιώτιδα έχουν διαρκή χρόνο διαμονής εκεί.Από τους 59 εγκατεστημένους μόνο οι 16 έχουν προσωρινή διαμονή και εργάζονταν εκεί εποχικά .Η εγκατάσταση αυτή μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι έγινε , γιατί η περιοχή, ως τόπος ελεύθερος και υπαγόμενος στην ελληνική επικράτεια, εξασφάλιζε τα απαραίτητα προς το « ζην» μια και η περιοχή της Φθιώτιδας , σ' αυτήν έχουμε και τη μεγαλύτερη εγκατάσταση, ως γεωργοκτηνοτροφική περιοχή, δεν ανέπτυξε τοπική οικοδομική δραστηριότητα. Άλλωστε, μερικοί που εγκαταστάθηκαν εκεί, που κατάγονταν από την

Ανασελίτσα (Λειψίστα), ασκούσαν το επάγγελμα του γεωργού. Εντύπωση μας προξενεί το γεγονός ότι μόνο ένας Ζουπανιώτης ασκεί το επάγγελμα του γεωργού, Ίσως, η διορατικότητα του και το επιχειρηματικό του πνεύμα τον οδήγησαν σε επάγγελμα πιο προσοδοφόρο και λιγότερο κοπιαστικό από αυτό του κτίστη.Κουβαλώντας την εμπειρία της οικοδομικής του τέχνης και εξοικονομώντας μερικά χρήματα εξελίχθηκε, από απλός κτίστης, σε γεωργό και τον οδήγησε σε μόνιμη εγκατάσταση ,λόγω του νέου επαγγέλματος.Ένας άλλος, επίσης, Ζουπανιώτης μετεξελίχθηκε σε φούρναρη,λόγω του ότι το επάγγελμα του φούρναρη ήταν πιο προσοδοφόρο από αυτό του απλού κτίστη.Από το Ζάντσικο (Ζώνη), εκτός από τους κτίστες και τους εργατικούς, έχουμε και αρκετούς μυλωνάδες που εργάζονταν εκεί εγκατεστημένοι από παλιά.Λίγους ,πάλι, μυλωνάδες έχουμε από το Πολυκάστανο και έναν από το Σκαλοχώρι. Η τέχνη του μυλωνά¹⁸² ήταν γνώριμη από παλιά στους τελευταίους ,γιατί τα χωριά αυτά είχαν παράδοση στο επάγγελμα αυτό ,εργαζόμενοι εποχιακά στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη.Δεν αποκλείεται ,όμως, και να μετεξελίχθηκαν σε μύλωνάδες στο νέο τόπο εγκατάστασης,

Από τη Σέλιτσα έχουμε μόνο έναν ξυλουργό και αρκετούς κτίστες από τη Λευκοθέα.Αν κρίνουμε από τα επώνυμα διαπιστώνουμε ότι οι περισσότεροι από τους εγκατασταθέντες είναι συγγενείς ,πράγμα που σημαίνει ότι ήταν ενταγμένοι σε μπουλούκια μαστόρων.

Οι συμφωνίες των μαστόρων με τον ιδιοκτήτη ,ήταν συνήθως προφορικές, στηριζόμενες στο λόγο τιμής και βασίζονταν, ως ένα σημείο, στον ηθικό κώδικα της περιόδου εκείνης.Αυτές ,κατά κανόνα ,τιμούνταν και δεν απαιτούνταν γραπτά συμφωνητικά.Αθετήσεις υποσχέσεων ιδιοκτητών προς τους πρωτομάστορες ,που είχαν εξάλλου και την ευθύνη διακπεραίωσης του έργου,παρατηρούνταν σε πολλές περιπτώσεις-ειδικά από Οθωμανούς αξιωματούχους ή από κοινωνικά και οικονομικά ιστάμενους νοικοκύρηδες.Έτσι, ο πρωτομάστορας, ήταν ο κατεξοχήν αρμόδιος και για την εκτέλεση του έργου και για την πληρωμή του συνεργείου,βρισκόταν σε δύσκολη θέση.Η προσφυγή στη δικαιοσύνη για επίλυση των διαφορών κατέληγε σε βάρος του συνεργείου,γιατί ο κατής της περιοχής ήταν Οθωμανός αξιωματούχος και

¹⁸²Επαγγελματίες μυλωνάδες δεν ήταν μόνο οι εργάτες, μύλων,αλλά και οι τεχνίτες κατασκευής μύλων.Επαγγελματίες μυλωνάδες ήταν : Μακεδόνες (που κατάγονταν και από την περιοχή Βοΐου), Ηπειρώτες και Βλάχοι.,Γιάννης Ρούσκας,*Μυλοτόπια,μύλοι και μυλωνάδες*,Αθήνα 1999,σ.33-34,σημ.328,331,343,όπου και βιβλιογραφία.

κατά τη συνήθεια δικαίωνα τους ομοφύλους του.Επειδή, λοιπόν, παρατηρούνταν αρκετά κρούσματα μη τήρησης υποσχέσεων,η γραπτή συμφωνία κρινόταν αναγκαία και μάλιστα με παρουσία μαρτύρων που υπέγραφαν το ανάλογο συμφωνητικό,για να έχει περισσότερη νομική κάλυψη.

Το αρχαιότερο συμφωνητικό μεταξύ Βοϊωτών μαστόρων και εργοδοτών είναι αυτό που συντάχθηκε στις 21 Φεβρουαρίου του 1803,μεταξύ του μαστορο -Δήμου και των επιτρόπων της Αγίας Παρασκευής Ζαγοράς Πηλίου,που έχουμε προαναφέρει.Άλλο γνωστό συμφωνητικό είναι αυτό που υπογράφηκε μεταξύ των αρχιτεκτόνων ,Κώστα Τζιουμάνη και Κώστα Τσιούμα από το Βυθό με το Δήμο Τσιότσιου, ομοχώριό τους το 1890, για την κατασκευή της οικίας του τελευταίου¹⁸³.Τέλος, το μοναδικό συμφωνητικό για κτίσιμο γεφυριού ,που διασώθηκε μέχρι σήμερα,είναι αυτό που έγινε ανάμεσα στην κοινότητα Μαγέρης (Δασυλλίου) και μαστόρων Ζουπανιωτών το 1910,για το γεφύρι στο Μαγεργιάτικο ποτάμι,παραπόταμο της Πραμόριτσας¹⁸⁴.

Παρακάτω καταχωρούμε ένα συμφωνητικό του 1897,ανέκδοτο,που αναφέρεται στην κατασκευή μιας εκκλησιαστικής κατοικίας στην κοινότητα Τσοτυλίου,κι έγινε μεταξύ των κατοίκων Τσοτυλίου και δυο καλφάδων, του Γεωργίου Σταύρου και Κων/νου Ιωάννου, που κατάγονταν από το Μπίσιοβο(Κυπαρίσσι) σήμερα Γρεβενών.Το συμφωνητικό¹⁸⁵ αυτό μας δίνει χρήσιμες πληροφορίες για τον τρόπο σύναψης των συμφωνιών την περίοδο εκείνη.Υπάρχουν ακόμη δύο σχέδια της οικίας που προορίζονταν για τον εκάστοτε εφημέριο της εκκλησίας.Ένα που γράφει αναλυτικά πάνω σε σχέδιο τις διαστάσεις: των τοίχων ,το ύψος τους,των τζακιών,των χωρισμάτων και το δεύτερο αναφέρεται για τα επάνω παράθυρα (πάλι σε σχέδιο).Το κείμενο παρουσιάζεται παρακάτω στο μονοτονικό διατηρώντας την ορθογραφία και τη σύνταξή του και έχει ως εξής:

¹⁸³ Νικ.Μουτσόπουλου «Κουδαραίοι...», ό.π.,σσ.366-377 σημ. 137,138,οι αρχιτέκτονες κατάγονταν από το Βυθό και εργάστηκαν στην περιοχή της Κοζάνης ,Πελοπόννησο ,Χαλκίδα και Αφρική.Ο νοικοκύρης καταγόταν από το Βυθό.

¹⁸⁴ Σπύρου Μαντά,Το γεφύρι και ο Ηπειρώτης.,ό.π.,σσ .148-152.

¹⁸⁵ ΑΚΖ,από έγγραφο Εφορευτικής Επιτροπής του Ιερού ναού του Αγίου Αθανασίου Τσοτυλίου.Στα συνοδευτικά έγγραφα του συμφωνητικού, 3 τον αριθμό ,υπάρχουν αναλυτικά τα μέτρα της οικίας 526 πήχεις καθώς και τα έξοδα για τους μαστόρους με ημερομηνία 1897 Αυγούστου 3 που ανέρχονται σε 1210 γρόσια.Μέσα στα έξοδα συγκαταλέγονται 15 κοιλιά σιτάρι, άλλες εισφορές ,καθώς ρύζι και πιπέρι.

« Συμφωνητικόν

Δια του οποίου δηλοποιούμεν οι υποφαινόμενοι ,καλφάδες Γεώργιος Σταύρου,Κων/νος Ιωάννου από μπίσιοβον¹⁸⁶ ότι σήμερον συνεφωνήσαμεν με τούς κατοίκους τού χωρίου Τσοτυλ ίνα κτίσωμεν μίαν οικίαν βακούφικην κατά τό σχέδιον τό οποίον εχουν με τους εξής όρους.

1^{ον} Θα χαλάσωμεν το παλαιόν σπίτη.

2^{ον} Όσαι πέτραι θα χρειασθούν θα τις φέρωμεν ημείς πλην ταις μεγάλες σοέδες όπου θα φέρουν οι χωριανοί

3^{ον} Τα δύο αγκωνάρια θα γίνουν πελεκητά εις το προσωπο.

4^{ον} Ο τοικμάς τής έξω θύρας μέχρι του παλκονιού θα πελεκηθή όλος.

5^{ον} το τσιατή πλάκα (18) παρμάκια με δύο γριτίδες.

6^{ον} δύο σόμπες πελεκηταί εις τά δύο δωμάτια πελεκημα καλό.

7^{ον} τά δύο οτζάκια θα πελεκηθούν από τον γιάν Σάβα.

8^{ον} τά κουφόματα θα μετριθούν όλα

9^{ον} Οι δύο κισσέδες αι πελεκητοί θα μετριθούν διπλοί,

10^{ον} το τερτζή θα κάμωμεν ημείς.

11^{ον} τον άμον και τά κερεστόξυλα θα κουβαλίσουν οι μαστόροι επίσης και τον ασβέστη θα σβίσουν οι ίδιοι και το κάτω δωμάτιον θα σωφατίσωμεν.

12^{ον} τα σιδερικά θα είναι εις βάρος των χωριανών οι οποίοι θα μας δώσουν και (75) οκ.κρασί και (7) οκ. ρακή και προς δύο και δέκα παράδες πρ.Γρόσια 2,10 την κάθε πχ.όσαι πχ θα μαζευθούν διό έγιναν δύο όμοια έγγραφα όπως κρατεί έκαστος ανά έν καί υπογράφη ενώπιον των μαρτύρων και εις ένδειξιν υπεγράφη 1897 επτά Ιουνίου Τσοτύλιον

γοργι στάβρο από χοριον πμισουβο

κοσταντι ιωάνι από χορίον πμίσοβο.»

Από την παρουσίαση του παραπάνω συμφωνητικού διαπιστώνουμε ότι την εργασία αναλαμβάνουν οι δυο καλφάδες,ο Γεώργιος Σταύρου και ο Κων/νος Ιωάννου από το Μπίσιοβο (Κυπαρίσσι).Όπως φαίνεται ήταν και οι δυο πρωτομάστορες και λειτουργούσαν σε ισότιμη βάση.Η εργασία δεν έγινε κατ'αποκοπή ούτε με ημερομίσθιο ,αλλά με 2 γρόσια και 10 παράδες τον πήχη.Η ετοιμασία του φαγητού ήταν φροντίδα της ομάδας.

¹⁸⁶ Μπίσιοβο=Το χωριό Κυπαρίσσι Γρεβενών.

Στο συνεργείο των καρφάδων, υπήρχαν και άλλοι ειδικευμένοι τεχνίτες. Ένας απ' αυτούς, ο Γιάννης Σάββας, (πελεκητής), ανέλαβε το σκάλισμα των δύο τζακιών και των λαμπάδων της εξωτερικής θύρας, καθώς και των άλλων τμημάτων που απαιτούσαν ειδικό πελέκημα. Μάλιστα, λόγω της ιδιαιτερότητας της τέχνης αυτής και των δυσκολιών της, οι πελεκητοί κιοσέδες θα πληρώνονταν διπλά.

Το συνεργείο των μαστόρων ανέλαβε τη μεταφορά της πέτρας, (εκτός βέβαια εκείνων των λίθων που δεν μπορούσαν να μεταφερθούν λόγω του μεγάλου όγκου τους). Η μεταφορά λοιπόν της πέτρας μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι το συνεργείο είχε μαζί του και ζώα που φυσικά πληρώνονταν ανάλογα. Μέσα στη συμφωνία επίσης ήταν και η προμήθεια ανάλογων ποσοτήτων κρασιού και ρακιού (75 οκάδες κρασιού και 7 οκάδες ρακιού αντίστοιχα). Η σκεπή θα σκεπαζόταν με σχιστόλιθους (πλάκες) και οι θερμάστρες θα γίνονταν πελεκητές. Στις υποχρεώσεις της ομάδας των μαστόρων ήταν και η μεταφορά άμμου, κερεστόξυλων, καθώς και το σβήσιμο της ασβέστης. Μέσα στο συνεργείο υπήρχαν και σοβατζήδες που θα αναλάμβαναν το κάτω δωμάτιο

Με την παράθεση του παραπάνω συμφωνητικού παρέχονται πληροφορίες για την εν γένει κατάσταση στον τομέα των οικοδομικών εργασιών, για τις συνθήκες εργασίας και τους τρόπους διεκπεραίωσης των έργων βάσει γραπτών συμφωνιών. Μέσα στους γραπτούς όρους της συμφωνίας ήταν και η προμήθεια διαφόρων ποσοτήτων κρασιού και ρακιού. Η συνήθεια αυτή απαντάται σε πολλές περιπτώσεις γραπτών συμφωνητικών, από πολύ παλιά.

Οι μαστόροι δε διστάζουν ακόμη να αποτυπώνουν σε επιγραφές και τις τιμές του βασικού είδους διατροφής το σιτάρι. Έτσι, πληροφορίες οικονομικής φύσεως αντλούμε από μια επιγραφή που είναι εντοιχισμένη σ' ένα ψηλό σημείο της ανωδομής στο σπίτι του Θωμά Καλαμά στον Πεντάλοφο. Η ανάγλυφη πλάκα εντοιχίστηκε στο σπίτι το 1914, αφού μεταφέρθηκε από παλιότερο και αναφέρει ότι το κοιλό το σιτάρι το 1802 είχε 6 γρόσια¹⁸⁷.

¹⁸⁷ Βικτωρία -Βιολέτα-Χουλιάρη, *Από το γλύπτη...*, ό.π., σ.122, Η επιγραφή έχει ως εξής: « +ΕΓΓΙΝΕ ΚΕΝΤΟΥ/ΤΟ ΤΟ ΣΠ(Η)ΤΗ ΕΠΙ ΕΤΟΣ 1802: ΗΧΗ ΤΟ/ΚΗΛΟ ΤΟ ΣΗΤΑΡΙ ΓΡΟ/ΣΗΑ:6». Η τιμή του σιταριού ενδιαφέρει τους κτίστες μια και αποτελεί τη βασική τροφή. Η αναγραφή, ειδικά της τιμής του σιταριού ακόμη και μέσα στις εκκλησίες δεν είναι φαινόμενο σπάνιο. Παρόμοια περίπου αναγραφή υπάρχει και στην εκκλησία της Αγίας Μαρίας Κισσού Πηλίου. Η επιγραφή έχει ως εξής: «Εις του 1793: Έγινεν μεγαλοτάτη ακρήβεια οπου επολίθη το σιτάρι προς:8 γρόσια το κόσκινο:». Εδώ ως είδος μέτρησης του σιταριού χρησιμοποιείται το κόσκινο.

Επανερχόμενοι στο γραπτό συμφωνητικό, διαπιστώνουμε τη δραστηριότητα των κτιστών του Μπίσιοβου (Κυπαρισσιού) οι οποίοι με τη μορφή οικοδομικών συνεργειών εκτελούν οικοδομικές εργασίες. Το χωριό αυτό ήταν ένα από τα «μαστοροχώρια» της περιοχής.

5. Τα επαγγέλματα με βάση τον Εκλογικό Κατάλογο του 1915

Ο Εκλογικός Κατάλογος της Υποδιοικήσεως Ανασελίτσης του 1915 μας παρέχει αξιόλογα στοιχεία για την επαγγελματική, οικονομική, κοινωνική και δημογραφική κίνηση της επαρχίας Ανασελίτσης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1915)¹⁸⁸.

Στον Κατάλογο αυτόν καταγράφονται όλοι οι άρρενες εκλογείς της επαρχίας με το όνομα, το επώνυμο, το όνομα πατρός, το έτος γεννήσεως, τη μόνιμη κατοικία και το επάγγελμα.¹⁸⁹ Από τη σχετική παρατήρηση, που έγινε στον παραπάνω Κατάλογο αναγράφονται σ' αυτό και όλοι οι ξένοι επαγγελματίες, ειδικά οι δημόσιοι υπάλληλοι που υπηρετούσαν στους κατά τόπους οικισμούς, παραλείπονται δε μερικά επίθετα αρρένων γιατί, προφανώς, απουσίαζαν στα ξένα για λόγους εργασίας. (Οι συχνές και μακρές αποδημίες ήταν σύνηθες φαινόμενο των κατοίκων των ορεινών οικισμών που ασχολούνταν κατά πλειονότητα με την οικοδομική τέχνη). Αλλά, και κατά την περίοδο των ομαδικών μεταναστεύσεων των κατοίκων προς την Αμερική,

¹⁸⁸ Ο Κατάλογος αυτός με τίτλο «Εκλογικός Κατάλογος της Υποδιοικήσεως Ανασελίτσης 1915» Θεσσαλονίκη, Τυπογραφείον Ιωάννου Κουμένου, βρίσκεται στη Μανούσσεια Δημοτική Βιβλιοθήκη της Σιάτιστας, δωρεά του Ζήση Α. Σπύρου γιου του Αναστασίου Αθ. Σπύρου (επίτιμου Δ/τή του Α' Δημοτικού Σχολείου Σιάτιστας). Υπάρχει, άλλωστε, στο εξώφυλλο του Καταλόγου η χειρόγραφη ένδειξη «Αναστασίου Αθ. Σπύρου», που μας δείχνει τον κάτοχο του Καταλόγου. Η αρίθμηση έγινε με στυλό, δερματόδετος διαστάσεων 31X21,5, με επιμέλεια του πρώην Δ/τή της Βιβλιοθήκης Γεωργίου Μπόντα. Περιέχει 85 πόλεις, κωμοπόλεις, χωριά. Αρχίζει με αύξοντα αριθμ. 1 και καταλήγει με αύξοντα αριθμό 11.600.

¹⁸⁹ Το είδος του επαγγέλματος αναγράφεται αντίστοιχα σε ιδιαίτερη στήλη. Για την καταγραφή του πληθυσμού το 1828, με δυο παράλληλα διατάγματα της 16^{ης} Απριλίου 1828 ο Καποδίστριας όρισε τις αρμοδιότητες των Έκτακτων Επιτροπών, χωρίζοντας τα επαγγέλματα σε διάφορες «κλάσεις», ως εξής: Κτηματίες, Γεωργοί, Εργάτες, Ναύτες, Ποιμένες και Έμποροι. Βλ. Κώστας Κόμης, *Ιστορική Δημογραφία του νεοελληνικού χώρου. Πηγές (19^{ος} αιώνας)*, εκδ. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2002, σ. 14.

στο τέλος του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} ήταν αιτία της μη καταγραφής των ντόπιων εκλογέων.

Καταγράφονται σ' αυτόν όλοι οι ορθόδοξοι χριστιανοί, καθώς και οι μουσουλμάνοι. Τμήματα του παραπάνω Καταλόγου, κατά καιρούς δημοσιεύτηκαν¹⁹⁰ και αναφέρονταν σε λίγους οικισμούς. Οι οικισμοί καταγράφονται με την παλιά τους ονομασία.

Πριν αναφερθούμε για την επαγγελματική κίνηση της επαρχίας το 1915, θα προσφύγουμε στην αναλυτική καταγραφή των ονομάτων και επαγγελματικών κατηγοριών πέντε χρόνια νωρίτερα (1910-1911), όπως αυτά περιλαμβάνονται στο δημοσιευμένο το 1910-1911, «Οδηγό της Ελλάδος» του Ν. Ιγγλέση¹⁹¹, ο οποίος δίνει στοιχεία της Σέλιτσας, της Σιάτιστας, και των επαγγελματιών τους.

Έτσι, με βάση τον οδηγό αυτό οι επαγγελματίες είναι : α) Της Σέλιτσας: αγωγοί: 3, αρτοποιοί: 1, βυρσοδεψεία: 3, έμποροι: 4, ιατροί: 2, καπνοπαραγωγοί: 2, καφεπώλαι και κουρείς: 2, κρεοπώλες: 3, πανδοχεία: 2, ράπτες: 2, υποδηματοποιεία: 4¹⁹².

Της Σιάτιστας: αγωγάτες: 10, αλευροπώλες: 1, αρτοποιοί: 4, ιδιοκτήτες ατμομύλων: 1, βυρσοδέψες: 3, έμποροι υφασμάτων: 3, ζαχαροπλαστέια: 2, ζωέμποροι: 9, ζωέμποροι και οινέμποροι: 1, ιατροί: 5, καφεπώλες και κουρείς: 2, κρεοπώλες: 12, λευκοσιδηρουργοί: 3, μάγειροι και πανδοχείς: 4, έμποροι ξυλείας: 1, ξυλουργοί: 3, οινοπώλες: 7, κατασκευαστές οίνων ηλιαστών και ζωέμπορος: 1, παντοπώλες: 24, πεταλωτές: 3, πράκτορες εταιριών: 1, ράπτες: 4, ράπτες εγχώριων ενδυμάτων: 5, σαγματοποιοί: 4, σιδηρουργοί: 2, σισυροποιοί (γουναράδες): 9, τραπεζίτες: 2,

¹⁹⁰ Δημοσιεύσεις του Καταλόγου: βλ., για τη Σιάτιστα: Γεώργιος Μ. Μπόντας, «Εκλογικός Κατάλογος της Υποδιοικήσεως Ανασελίτσας 1915», *Ελμειακά*, 30(1999), σ. 60-64. Στη δημοσίευση αυτή παραλείπονται τα 201 πρώτα ονόματα. Για την Εράτυρα, βλ. Θανάσης Ζ. Βαρσαμίδης, *Η κοινωνική και οικονομική ζωή της Εράτυρας (Σέλιτσας) το 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, εκδ. Ένωση Ερατυραίων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 48-79. Για την Ανθούσα: Αλέξ. Κων. Αδαμίδης, *Η Ανθούσα Βοΐου Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 40-42. Για την Περιστερά: Αλέξ. Αδαμίδης, *Η Περιστερά Βοΐου Κοζάνης*, εκδ. Πολ. Σύλλ. Περιστεράς Βοΐου, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 30-33., για το Ρόκαστρο: Αλέξ. Κ. Αδαμίδης, *Το Ρόκαστρο Βοΐου Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 25., για τη Γαλατινή: Γεώργιος Π. Τσότσος, *Γαλατινή Βοΐου Κοζάνης*, Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Ν. Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 166-180., για το Ροδοχώρι, Νίκος Καλογερόπουλος, *Ραντοβίσι-Ροδοχώρι 1750-2000*, εκδ. Πολ. Σύλλ. Ροδοχωριτών Βοΐου, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 266-269.

¹⁹¹ Νικολ. Γ. Ιγγλέσι, *Οδηγός της Ελλάδος*, έτος Γ', τόμος Α', 1910-1911, σ. 103, 110-112.

¹⁹² Στο ίδιο, ό.π., σ. 103.

τσαρουχοποιί:4, υποδηματοποιεία:14, φαρμακεία:1, χαλκουργοί:1, χρυσοχοεία:1¹⁹³.

Στον Οδηγό της Ελλάδος του Ιγγλέση ,επιχειρείται μια κατάταξη των «επαγγελματιών» με βάση τις διάφορες κατηγορίες με αλφαβητική σειρά .Η άντληση των παραπάνω στοιχείων για τα δυο αυτά μεγάλα βιοτεχνικά κέντρα έγινε με έγκριση των Οθωμανικών Αρχών , μάλιστα, πιο σαφέστερα με την έγκριση της κυβέρνησης των Νεοτούρκων,μια και είναι επίσημη η εγγραφή, και φαίνεται ότι είναι ενταγμένη στο κλίμα των διακηρύξεών της περί ισονομίας όλων των εθνοτήτων.Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι για τη σύνταξη όλων των επαγγελματιών στον Κατάλογο έχουν χρησιμοποιηθεί τα αρχεία των συντεχνιών.Άλλωστε,αναγράφονται στον Κατάλογο οι συντεχνίες της Σιάτιστας όπως:των συσιροποιών, παντοπωλών ,υποδηματοποιών ,αμπελουργών¹⁹⁴.Για τις συντεχνίες της Σέλιτσας δε γίνεται αναφορά.

Στον Κατάλογο του Ιγγλέση δε γίνεται αναφορά για το πλήθος των άλλων επαγγελμάτων που αναφέρονται στον Εκλογικό Κατάλογο του 1915. Λείπουν αρκετά παραδοσιακά επαγγέλματα που συνδέονται με την οικοδομική τέχνη,όπως π.χ. του κτίστη –που είναι και το πολυπληθέστερο ειδικά για την κατηγορία των επαγγελματιών της Σέλιτσας-καθώς και πλήθος άλλων επαγγελμάτων που προσφέρονται ως μόνιμη ή ευκαιριακή απασχόληση.

Εξετάζοντας τα στοιχεία που μας παρέχει ο Εκλογικός Κατάλογος της Υποδ/σεως Ανασελίτσας του 1915,θα προσπαθήσουμε να δούμε την επαγγελματική κατάσταση σε σχέση με την πληθυσμιακή σύνθεση των αρρένων εκλογέων της επαρχίας Ανασελίτσας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα .Την πρώτη θέση κατέχει το επάγγελμα του κτίστη, ακολουθεί το επάγγελμα του εργάτη και την τρίτη θέση κατέχει το επάγγελμα του γεωργού.

Έτσι ,ο αριθμός των επαγγελμάτων αυτών αποτυπώνεται στον παρακάτω πίνακα

¹⁹³ Στο ίδιο,ό.π.,σ.110-112.

¹⁹⁴ Στο ίδιο,ό.π.,σ.111.

ΠΙΝΑΚΑΣ 42

Επαγγέλματα με μεγαλύτερη συχνότητα, κατά οικισμούς, της Υποδ/σεως Ανασελίτσας (1915).

Α/α	Χωριά Χρι.	Αρ. Εκλ.	Κτίστ.	Εργάτ.	Γεωρ.	Ποσοστό %		
						Κτίστ.-εργάτες	Γεωρ.	
1.	Πεντάλοφος	538	173	253	3	32,15%	47,02%	0,55%
2.	Καλιστράτη	34	13	1	12	38,23%	2,94%	35,29%
3.	Βυθός	221	167	15	1	75,56%	6,78%	0,45%
4.	Πανάρετη	18	1	4	13	5,55%	22,22%	72,22%
5.	Τραπεζίτσα	37	2	1	33	5,40%	2,70%	89,18%
6.	Πελεκάνος	200	82	26	50	41%	13%	25%
7.	Μόρφη	111	24	37	11	21,62%	33,33%	10%
8.	Βελανιδιά	100	45	12	24	45%	12%	24%
9.	Πολυκάστανο	162	109	3	22	67,28%	1,85%	13,58%
10.	Περιστερά	87	33	17	11	37,93%	19,54%	12,64%
11.	Διαλεκτό	50	2	-	43	4%	-	86%
12.	Μπάνια	3	2	-	1	66,66%	-	33,33%
13.	Ρόκαστρο	33	14	4	3	42,42%	12,12%	9,09%
14.	Αγία Σωτήρα	75	31	26	-	41,33%	34,66%	-
15.	Κρυονέρι	43	3	16	19	6,97%	37,20%	44,18%
16.	Αξιόκαστρο	31	9	7	15	29,03%	22,58%	48,38%
17.	Βουχωρίνα	121	23	39	13	19%	32,23%	10,74%
18.	Αηδονοχώρι	64	24	4	21	37,5%	6,25%	32,81%
19.	Απιδέα	38	15	1	7	39,47%	2,63%	18,42%
20.	Λευκοθέα	92	28	30	10	30,43%	32,60%	10,86%
21.	Κριμήνι	134	48	59	-	35,82%	44,02%	-
22.	Αγίασμα	50	26	-	6	52%	-	12%
23.	Πολύλακκος	77	26	-	-	33,76%	-	-
24.	Δίλοφο	167	73	22	4	43,71%	13,17%	2,39%
25.	Δάφνη	68	30	-	8	44,11%	-	11,76%
26.	Λουκόμι	73	36	16	9	49,31%	21,91%	12,32%

27	Στέρνα	34	9	9	12	26,47%	26,47%	35,29%
28	Φυτώκι	20	-	2	-	-	10%	-
29	Γαλατινή	380	222	13	58	58,42%	3,42%	15,26%
30	Ροδοχώρι	150	53	34	8	35,33%	22,66%	5,33%
31	Δοτσικό	139	31	17	16	22,30%	12,23%	11,51%
32	Χορηγός	78	27	15	21	34,61	19,23%	26,92%
33	Ζώνη	174	76	1	14	43,67%	0,57%	8,04%
34	Κορυφή	177	109	3	42	61,58%	1,69%	23,72%
35	Μικρόκαστρο	67	13	5	41	19,40%	7,46%	61,19%
36	Μελιδόνι	20	1	-	18	5%	-	90%
37	Βέλος	36	1	1	31	2,77%	2,77%	86,11%
38	Λούβρη	95	16	30	8	16,84	31,57%	8,42%
39	Δαμασκησιά	183	52	44	35	28,41%	24,04%	19,12%
40	Σισάνι	139	15	26	52	10,79%	18,70%	37,41%
41	Δρυόβουνο	169	54	40	45	31,95%	23,66%	26,62%
42	Σκαλοχώρι	180	64	10	12	35,55%	5,55%	6,66%
43	Αυγερινός	331	107	71	20	32,32%	21,45%	6,04%
44	Χρυσαιγή	91	37	30	10	40,65%	32,96%	10,98%
45	Πλακίδα	51	32	-	9	62,74%	-	17,64%
46	Κλήμα	32	7	9	15	21,87%	28,12%	46,87%
47	Τριάδα	54	18	13	3	33,33%	24,07%	5,55%
48	Αλιάκμονας	124	62	12	35	50%	9,67%	28,22%
49	Εράτυρα	803	130	67	46	16,18%	8,34%	5,72%
50	Νάματα	138	10	23	-	7,24%	16,66%	-
51	Σιάτιστα	2067	64	691	41	3,09%	33,43%	1,98%
52	Κερασώνα	32	4	9	2	12,5%	28,12%	6,25%
53	Άγιος Ηλίας	85	-	9	-	-	10,58%	-
54	Σπήλιος	56	-	13	-	-	23,21%	-
55	Ανθηρό Μεικτά(Χρ.)	60	-	11	-	-	18,33%	-
1.	Νεάπολη	74	13	18	1	17,56%	24,32%	1,35%
2.	Καλονέρι	17	-	-	10	-	-	5,88%
3.	Ασπρούλα	42	15	6	14	35,71%	14,28%	33,33%

4.	Τσοτύλι	105	11	31	8	10,47%	29,52%	7,61%
5.	Ομαλή	63	7	35	5	11,11%	55,55%	7,93%
6.	Κλεισώρια	61	22	4	9	36,06%	6,55%	14,75%
7.	Ανθούσα	37	19	8	1	51,35%	21,62%	2,70%
8.	Ανθοχώρι	89	39	10	12	43,82%	11,23%	13,48%
9.	Νόστιμο	134	—	—	41	—	—	30,59%
10	Μεσόλογγος	83	54	4	11	65,06%	4,81%	13,25%
11	Δραγασιά	54	13	26	7	24,07	48,14%	12,96%
12	Αγ.Θεόδωροι	15	7	—	4	46,66%	—	26,66%
13	Λικνάδες	49	25	6	10	51,02%	12,24%	20,40%
	Γεν. Σύνολο	9475	2478	1951	1227	26,15%	20,59%	12,94%
	Μεικτά (Μ)							
1.	Νεάπολη	216	—	107	46	—	49,53%	21,29%
2.	Καλονέρι	165	—	16	141	—	9,69%	85,45%
3.	Ασπρούλα	30	—	2	26	—	6,66%	86,66%
4.	Λικνάδες	2	—	2	—	—	100%	—
5.	Τσοτύλι	123	—	75	28	—	60,97%	22,76%
6.	Αγ.Θεόδωροι	16	—	—	15	—	—	93,75%
7.	Ομαλή	97	—	48	30	—	49,48%	30,92%
8.	Κλεισώρια	30	—	7	16	—	23,33%	53,33%
9.	Ανθούσα	74	—	35	36	—	47,29%	48,64%
10	Ανθοχώρι	35	—	18	15	—	51,42%	42,85%
11	Νόστιμο	39	—	2	34	—	5,12%	87,17%
12	Μεσόλογγος	47	1	36	8	2,12%	76,95%	17,52%
13	Δραγασιά	74	—	43	25	—	58,10%	33,78%
	<u>Μουσουλμα- νικά</u>							
1.	Σήμαντρο	45	—	—	45	—	—	100%
2.	Πεπονιά	90	—	—	90	—	—	98,90%
3.	Αχλαδιά	40	—	10	22	—	25%	55%
4.	Νέα Σπάρτη	64	—	6	51	—	9,37%	79,68%
5.	Λευκάδι	42	—	13	25	—	30,95%	59,52%
6.	Πυλωρή	102	—	—	101	—	—	99,01%

7.	Άγ.Ανάργυροι	89	-	25	57	-	28,08%	64,04%
8.	Μεσοπόταμος	60	-	-	60	-	-	100%
9.	Διχείμεαρρο	71	-	18	51	-	25,35%	71,83%
10	Μολόχα	76	-	-	76	-	-	100%
11	Λεύκη	72	-	35	31	-	48,61%	43,05%
12	Γλυκοκερασιά	35	-	19	11	-	54,28%	31,42%
13	Σταυροδρόμι	97	-	12	81	-	12,37%	83,50%
14	Βροντή	71	-	33	31	-	46,47%	43,66%
15	Κοιλάδι	50	-	28	19	-	56%	38%
16	Πλατανιά	77	-	-	71	-	-	92,20%
17	Χειμερινό	95	-	-	92	-	-	96,84%
	Γεν.Σύνολο	2125	1	590	1334	0,04%	27,76%	62,77%

Πηγή :Εκλογικός Κατάλογος Υποδόσεως Ανασελήσης (1915).

Για το είδος των επαγγελμάτων που αναφέρονται στον Εκλογικό Κατάλογο, μπορούμε να κάνουμε τις ακόλουθες επισημάνσεις :

1.Το επάγγελμα που καταγράφεται σε μεγάλο ποσοστό είναι αυτό του κτίστη,κάτι που μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι οι κτίστες στις αρχές του 20^{ου} αιώνα αποτελούσαν τη μεγαλύτερη επαγγελματική τάξη με πλούσιο παραγωγικό έργο.Συγκεκριμένα σε σύνολο 9.475 χριστιανών οι 2.478 είναι κτίστες. Επιβεβαιώνεται έτσι, για άλλη μια φορά, ότι το επάγγελμα του κτίστη είναι ευρέως διαδεδομένο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και αποτελεί συνέχεια της επαγγελματικής ενασχόλησης των κατοίκων και από τα προηγούμενα έτη.Ποσοστό 26,15%.

2. Τη δεύτερη θέση κατέχουν οι εργάτες που ανέρχονται σε 1951,μεγάλος κι αυτός αριθμός που σχετίζεται με το επάγγελμα του κτίστη.Πρόκειται, άλλωστε, για βοηθητικό προσωπικό, εντελώς απαραίτητο, για την κατασκευή οικοδομών και γενικά τεχνικών έργων.Ποσοστό 20,59%.

3.Την τρίτη θέση, ως προς τη συχνότητα καταγραφής, είναι αυτό του γεωργού, με 1227 κατοίκους που ασχολούνται με αυτό το επάγγελμα.Συναντάται στους κατοίκους των πεδινών περιοχών.Ποσοστό12,94%.

4.Τα εμπορικά κέντρα: Σιάτιστα -Εράτυρα συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο αριθμό εμπόρων 148 η πρώτη και 71 η δεύτερη και ακολουθούν ο Πεντάλοφος και το Κρμίνι με 12 εμπόρους αντίστοιχα.Μικρότερο αριθμό εμπόρων έχουν άλλοι

οικισμοί. Τα δύο , επίσης, πρώτα εμπορικά κέντρα έχουν έναν αριθμό επαγγελματιών που σχετίζονται με την επεξεργασία των δερμάτων όπως: υποδηματοποιοί, σισυροποιοί. Συγκεκριμένα η Σιάτιστα έχει 106 υποδηματοποιούς και 75 σισυροποιούς κι έτσι επιβεβαιώνεται η παρουσία εργαστηρίων επεξεργασίας δερμάτων την περίοδο αυτή (γυναρικών-υποδηματοποποιίας), ενώ αντίστοιχα στην Εράτυνα οι υποδηματοποιοί ανέρχονται σε 22 και οι σισυροποιοί σε 2 , που μας πείθει ότι οι επαγγελματίες σισυροποιοί στην Εράτυνα εγκατέλειψαν σχεδόν το επάγγελμα αυτό.

5. Η παρουσία του επαγγέλματος του μυλωνά εμφανίζεται με μεγάλη συχνότητα στους οικισμούς που βρίσκονται τοποθετημένοι , κατά σειρά, στις ανατολικές πλαγιές του Βοΐου όρους και έχουν ως εξής, ανάλογα με την πληθυσμιακή σύνθεση:

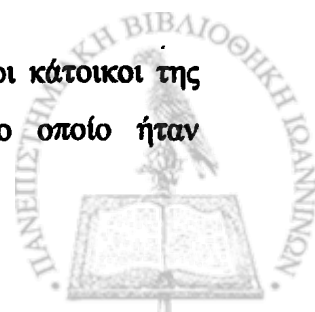
ΠΙΝΑΚΑΣ 43

Χωριά με μεγαλύτερο ποσοστό επαγγελματιών μυλωνάδων (1915)

Χωριά	Εγ/νοι	Μυλωνάδες	Ποσοστά %
1. Νόστιμο	134	58	43%
2. Κερασώνα	32	10	31%
3. Σπήλιος	56	30	54%
4. Άγιος Ηλίας	85	19	22%
5. Ζώνη	174	47	27%
6. Ανθηρό	60	9	15%
7. Κλεισώρια	61	8	13%
8. Σκαλοχώρι	180	26	14%
9. Δαμασκησιά	183	20	11%
10. Κερασώνα	32	10	31%
11. Πολυκάστανο	162	12	7%
Σύνολο	1159	249	21,48%

Πηγή: *Εκλογικός Κατάλογος Υπ/σεως Ανασελίτσης (1915).*

Από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα συμπεραίνουμε ότι οι κάτοικοι της επαρχίας ασχολούνταν και με το επάγγελμα του μυλωνά το οποίο ήταν

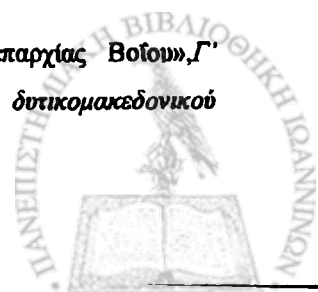
προσοδοφόρο.Στον πίνακα παραθέσαμε τα χωριά που είχαν μεγάλο αριθμό μυλωνάδων.Στον Εκλογικό Κατάλογο ,όμως, συναντούμε και το επάγγελμα του μυλωνά στα περισσότερα χωριά σε μικρότερο αριθμό.Συνολικά ο αριθμός των μυλωνάδων ανερχόταν σε 288 επαγγελματίες και ποσοστό 3,03%.Είναι γεγονός ότι σε όλα σχεδόν τα χωριά του Βοΐου λειτουργούσαν νερόμυλοι ,κατά μήκος των δύο παραποτάμων του Αλιάκμονα,του Βέλου και της Πραμόρτσας.Οι περισσότεροι μυλωνάδες ήταν και ιδιοκτήτες των μύλων και άλλοι τους νοίκιαζαν για ορισμένο χρονικό διάστημα με αντίτιμο σε είδος.Σώζεται ένα πολύ ενδιαφέρον ιδιωτικό συμφωνητικό ενοικιάσεως μύλου από το 1822 που έγινε στον Αυγερινό και είναι ίσως το παλιότερο που έχουμε αυτή τη στιγμή για την επαρχία μας και το παραθέτουμε στο Παράρτημα.

Τις τοπικές ανάγκες άλεσης δημητριακών τις κάλυπταν οι ντόπιοι μυλωνάδες Όσο, όμως, πλήθαιναν οι επαγγελματίες μυλωνάδες ,οι οποίοι σημειωτέον μάθαιναν από τους γονείς τους την τέχνη του μυλωνά,αναγκάζονταν να ξενιτευτούν όχι μόνο στον ελλαδικό χώρο,αλλά και έξω από αυτόν στη Μικρά Ασία (Απο τη Δαμασκηνιά στην Αδριανούπολη-Εσκή Σεχίρ και οι μυλωνάδες από το Σκαλοχώρι στο Εσκή-Σεχίρ) και σε χώρες της Βαλκανικής στη Βουλγαρία-Ρουμανία¹⁹⁵.

Από το συνολικό αριθμό των 2125 αρρένων μουσουλμάνων εκλογέων οι γεωργοί κατέχουν το μεγαλύτερο ποσοστό 62,77% με 1334 επαγγελματίες γεωργούς.Ακολουθούν οι εργάτες με συνολικό αριθμό 590 επαγγελματιών και ποσοστό 27,76% και 1 κτίστης ,με ποσοστό 0,04% του συνολικού αριθμού.

Από τα παραπάνω στοιχεία φαίνεται ότι οι γεωργοί του μουσουλμανικού πληθυσμού κατέχουν το μεγαλύτερο ποσοστό το οποίο μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι οι αλλαξοπιστήσαντες ,αυτόχθονες κάτοικοι, απέκτησαν τη γεωργική περιουσία με αντάλλαγμα την αλλαγή της πίστης τους.Οι εργάτες που αποτελούν τη δεύτερη επαγγελματική κατηγορία φαίνεται ότι δεν είχαν γεωργική περιουσία κι αναγκάζονταν είτε να εργαστούν σε άλλους ομόθρησκους κατοίκους είτε σε χριστιανούς.Οι τελευταίοι τους χρησιμοποιούσαν συνήθως σε γεωργικές εργασίες,όπως διαπιστώνεται και από διάφορες πηγές που προαναφέρθηκαν και από

¹⁹⁵ Αλεξάνδρου Σ. Μπακάμη, «Οι νερόμυλοι στη ζωή και τη λαογραφία της επαρχίας Βοΐου»,Γ' Συνέδριο Λαογραφίας-Γλωσσολογίας -Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής δυτικομακεδονικού χώρου,Πρακτικά,ΒΕΘ,σ.129-141.

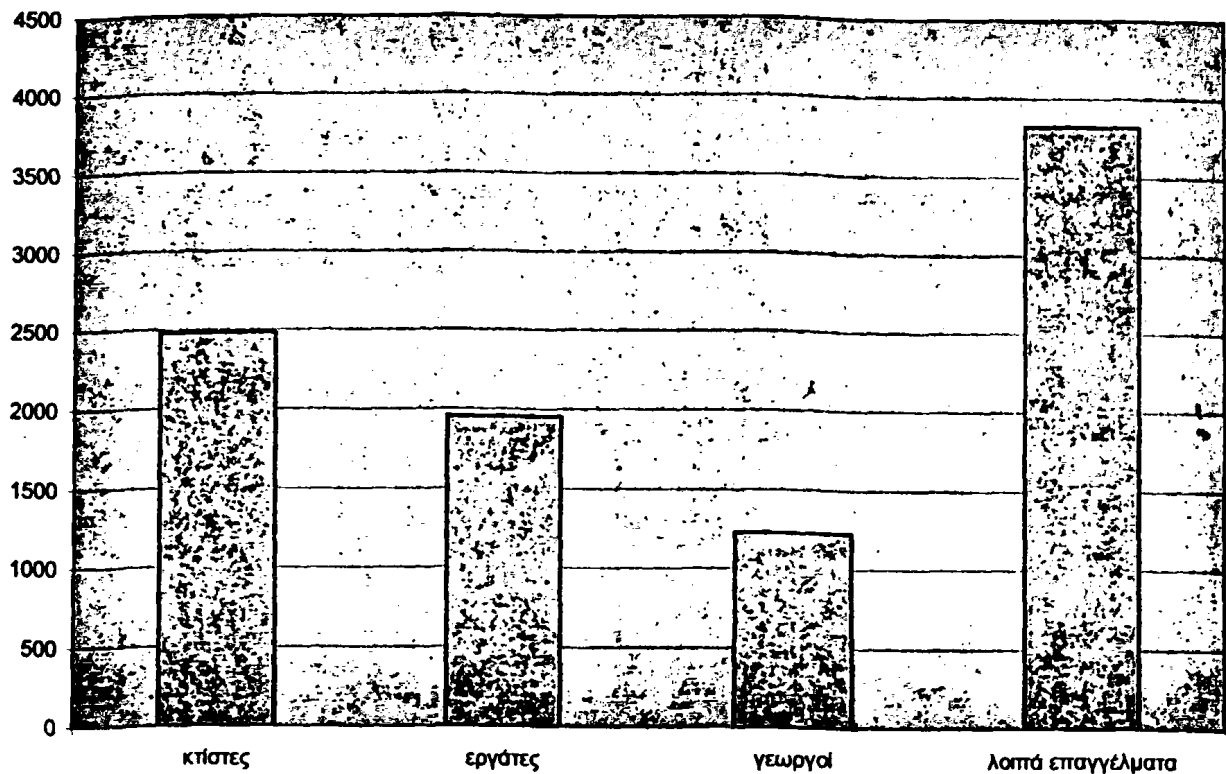

προφορική παράδοση. Σε μερικά μουσουλμανικά χωριά: Σήμαντρο, Μεσοπόταμο, Μολόχα, Πλατανιά, Χειμερινό, Πυλωρή, Πεπονιά,, οι γεωργοί πλησιάζουν το 100%. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι κάτοικοι διατήρησαν το γεωργικό κλήρο. Αποτελούσαν κλειστές κοινωνίες, χωρίς να έχουν ανάγκη άσκησης άλλων επαγγελμάτων στην ξένη. Εξάλλου τα περισσότερα είναι πλησιόχωρα χωριά με πεδινή έκταση και ήταν αμιγώς μουσουλμανικά σε αντίθεση με άλλα που ήταν μεικτά. Ενδεικτικός είναι ο παρακάτω πίνακας των επαγγελμάτων με μεγαλύτερο ποσοστό χριστιανικού και μουσουλμανικού πληθυσμού που τον καταρτίσαμε με βάση τα στοιχεία του Εκλογικού Καταλόγου.

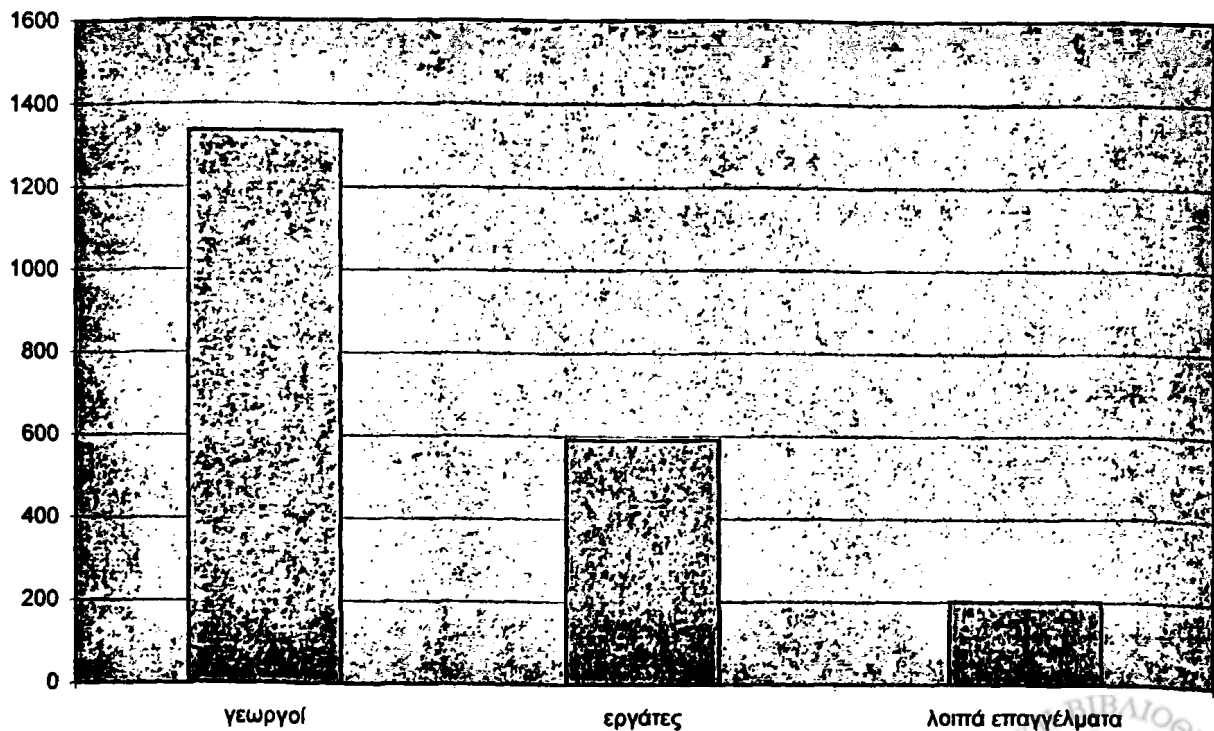

ΠΙΝΑΚΑΣ 44

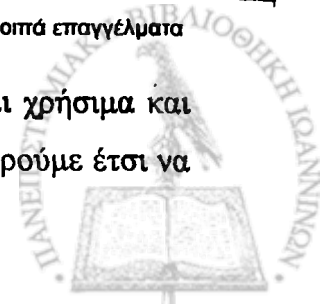
Κατανομή επαγγελματιών χριστιανικού πληθυσμού της επαρχίας Ανασελίτσας (1915)

Κατανομή επαγγελματιών μουσουλμανικού πληθυσμού της επαρχίας Ανασελίτσας (1915)

Τα στοιχεία που αντλήσαμε από τον Εκλογικό Κατάλογο είναι χρήσιμα και δεν περιορίζονται μόνο στον χριστιανικό πληθυσμό της επαρχίας. Μπορούμε έτσι να

έχουμε μια ολοκληρωμένη εικόνα των ασχολιών των κατοίκων.Συνολικά οι επαγγελματίες του χριστιανικού πληθυσμού κατανέμονται ως εξής:

Χριστιανικός πληθυσμός

Επαγγελματίες ειδών ένδυσης: (ράφτες ,βαφείς,υφαντές).

Δερμάτινων ειδών: (Υποδηματοποιοί, πεδילוποιοί, σαγματοποιοί, σανδαλοποιοί, τσαρουχάδες, σισυροποιοί, βυρσοδέψες, δερματοπώλες, μπαλωματήδες).

Τροφίμων και ποτών:(αρτοποιοί, μυλωνάδες, κρεοπώλες, μάγειροι, κάπηλοι, καφετζήδες, παντοπώλες, ζαχαροπλάστες, ιχθυοπώλες, μανάβηδες, τυροποιοί, γαλακτοπώλες,οινοπώλες,οινοπνευματοπώλες, οπωροπώλες).

Οικοδομικών εργασιών:κτίστες,λιθογλύπτες ,τέκτονες, πετράδες,αρχιτέκτονες, (πρόκειται για λαϊκούς πρωτομάστορες), εργοδηγοί, εργολάβοι, εργάτες, εργατικοί,,επιστάτες,σοφατζήδες,κεραμιδάδες,μπογιατζήδες.Οι εργάτες εδώ είναι κατά το πλείστον αυτοί που ασχολούνται με τη οικοδομική.Το ίδιο ισχύει και για τους εργατικούς που είναι βοηθοί των κτιστών (τσιράκια) .Ένα μέρος αυτών που αναφέρονται ως εργάτες στη Σιάτιστα κι αλλού, όπου υπάρχουν εργοστάσια κατασκευής δερμάτινων ειδών, ο όρος εργάτης αντιπροσωπεύει αυτόν που ασχολείται με το είδος αυτό.

Επεξεργασίας ξύλου:ξυλοκόποι, ξυλουργοί, λεπτουργοί, καλαθάδες, βαρελοποιοί, μαραγκοί).

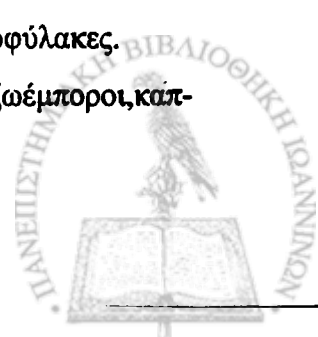
Μεταλλικών ειδών : Σιδεράδες, χαλκείς, θερμαστροποιοί, γανωτήδες, πεταλωτήδες, κασσιτερωτές, λευκοσιδηρουργοί,κτηματίες .

Διασκεδάσεων:(μουσικοί,οργανοπαίχτες).

Μεταφορών:Αγωγιάτες,αλμπάνηδες,αμαξηλάτες,αμαξοποιοί,χανιτζήδες,πανδοχείς, ξενοδόχοι, καραγωγείς.

Υπηρεσιών:αρχιερείς,ιερείς,αρχιμανδρίτες,ιεροδιάκονοι,ιεροψάλτες,μοναχοί,ηγούμενοι,γραμματείς,δικηγόροι,υπηρέτες,κανδηλανάφτες,φαρμακοποιοί,κτηπουροί,υπάλληλοι, κλητήρες, δημ.υπάλληλοι, σιδηροδρομικοί υπάλληλοι, θεολόγοι, ταμίες τραπεζών, δασοφύλακες, εισπράκτορες, οδοντίατροι Δ/ντές τραπεζής, τηλεγραφητές, διερμηνείς,εντολοδόχοι,,δάσκαλοι,γιατροί,νοσοκόμοι,καθηγητές,γυμνασιάρχες,πρόξενοι, αγροφύλακες, ταχυδρόμοι,ταχ.υπάλληλοι,δημοσιογράφοι,χωροφύλακες.

Εμπορευόμενοι:έμποροι,αλευρέμποροι,ξυλέμποροι,δερματέμποροι,ζωέμποροι,καπνέμποροι,σιτέμποροι.

Διάφοροι: Ανθρακείς, κηροποιοί, οπλοποιοί, αγιογράφοι, ζωγράφοι, μαχαιροποιοί, μεσίτες, μεταξοποροποιοί, μεταπράτες, αγγειοπλάστες, μισθωτές, κοσμηματογράφοι, μαθητές, φοιτητές, φωτογράφοι, χρυσοχόοι, ρολογάδες, τραπεζίτες, τοιχογράφοι, σηροτρόφοι, σκηνήτες, προσκυνητές, θηρείς, πηγαδοποιοί, τυροποιοί, τυπογράφοι, τσιγαροποιοί, φανοποιοί, θερμαστές, επικονιάτες, κουρείς, βιβλιοπώλες, αργυραμοιβοί, κτηματίες, κεφαλαιούχοι, αργυραμοιβοί.

Γεωργοί και κτηνοτρόφοι: Γεωργοί, κτηνοτρόφοι, ποιμένες, βοσκοί, αρχιποιμένες, βουκόλοι, αμπελουργοί.

Μουσουλμανικός πληθυσμός

Στο μουσουλμανικό πληθυσμό, εκτός των επαγγελμάτων του γεωργού-εργάτη, που υπερέχει κατά πολύ των άλλων επαγγελμάτων, διακρίνουμε κι άλλα με πολύ μικρό ποσοστό, μερικά μάλιστα με ελάχιστο. Αυτά είναι κατά κατηγορίες:

Υπηρεσιών: Αγροφύλακες, εισπράκτορες, ταγματάρχης (ένας), αξιωματικοί, χωροφύλακες, αστυνόμοι, χοτζάδες, μουχτάρηδες, ιμάμηδες, δικηγόροι (ένας), επιθεωρητές Οθωμ. σχολείων (ένας), εισπράκτορες, δασοφύλακες, δάσκαλοι, δερβίσηδες, γραμματείς.

Δερμάτινων ειδών: υποδηματοποιοί.

Μεταλλικών ειδών: σιδηρουργοί.

Γεωργοί και κτηνοτρόφοι: γεωργοί, βοσκοί, βουκόλοι, κηπουροί.

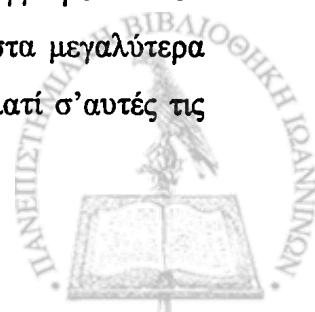
Μεταφορών: αγωγιάτες, πεταλωτές.

Εμπορευόμενοι: έμποροι.

Οικοδομικών εργασιών: κτίστης (μόνον ένας στο Μεσόλογο σε μεικτό χωριό), τέκτονες (ένας).

Διάφοροι: καφεπώλες, κρεοπώλες, κτηματίες, λαχανοπώλες, παντοπώλες, καλαθοποιοί, μαθητές, μυλωνάδες, κουρείς, κτηματίες, επιστάτες, μάγειροι, υπάλληλοι, υπηρέτες.

Από την παράθεση των επαγγελμάτων του μουσουλμανικού πληθυσμού, διαπιστώνουμε ότι εκτός των επαγγελμάτων του γεωργού, κτηματιών, που αποτελούν φυσική κατάληξη του συστήματος γαιοκτησίας της οθωμανικής διοίκησης (ειδικές ρυθμίσεις σε μουσουλμανικό πληθυσμό), εμφανίζονται και επαγγέλματα που έχουν σχέση με την άσκηση της εξουσίας και της εκπαίδευσης, (επιθεωρητής οθωμ. σχολείων). Μάλιστα, μερικά επαγγέλματα που έχουν σχέση με εμπόριο, τη μεταφορά προϊόντων τα συναντούμε στα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της περιοχής (Λαψίστα)-Τσοτύλι και είναι φυσικό γιατί σ' αυτές τις

περιοχές λειτουργούσαν τοπικές αγορές και η πρώτη ήταν η πρωτεύουσα της επαρχίας με τις ανάλογες διοικητικές αρχές..

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω στοιχεία η οικονομία στηριζόταν ,στις αρχές του 20ού αιώνα (1915) ,πρώτα στους επαγγελματίες των οικοδομών ,(κτίστες-εργάτες), στη γεωργία,στο εμπόριο,στην επεξεργασία των δερμάτινων ειδών και κατά δεύτερο λόγο στα υπόλοιπα επαγγέλματα.Η αποστροφή των μουσουλμάνων προς ορισμένα προσοδοφόρα επαγγέλματα υπήρξαν ανασταλτικοί παράγοντες για την οικονομική τους κατάσταση.

Το ελληνικό στοιχείο ,που ήταν ανώτερο πληθυσμιακά ,έγινε η κυρίαρχη οικονομική δύναμη του τόπου ,εξαιτίας των πολυπληθών προσοδοφόρων ασχολιών των κατοίκων της,οι οποίοι με διάφορα εμβάσματα από την ξένη ,έγιναν ρυθμιστές της οικονομικής ζωής.Αργότερα, όμως, με την εγκατάσταση πολλών στον τόπο εργασίας τους και την αναγκαστική αποδημία , εξαιτίας διαφόρων αιτιών ,μειώθηκε αισθητά ο πληθυσμός.

ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι οικονομικοί και επαγγελματικοί μηχανισμοί της περιοχής Βοΐου, την περίοδο που εξετάζουμε, 19^{ος} ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, έχουν μια ιδιομορφία και κοινοτυπία, παρόλο που σε πολλά σημεία έχουν τα στοιχεία που παρουσιάζουν οι ορεινές κοινότητες στην Τουρκοκρατία.

Η εξέλιξη του οικιστικού δικτύου της περιοχής είναι αποτέλεσμα της οθωμανικής κατάκτησης. Οι κάτοικοι για να αποφύγουν τις διώξεις τις βιαιοπραγίες, τους εξισλαμισμούς τις λεηλασίες και να γλιτώσουν τη ζωή τους, κατέφυγαν στα ορεινά και δασώδη τμήματα του Βοΐου Όρους, δημιουργώντας εκεί ανθηρές κοινότητες που ασχολούνταν στην αρχή με τη μικρογεωργία και αργότερα με την κτηνοτροφία. Με την πάροδο του χρόνου ξεκίνησε στα μέρη αυτά μια μικρή βιοτεχνία κατασκευής μάλλινων ρούχων, που την πρώτη ύλη την παρείχε η κτηνοτροφία.

Η κτηνοτροφία αποτέλεσε συμπλήρωμα της γεωργίας και αντιστάθμισμα στον περιορισμό του γεωργικού κλήρου, ο οποίος συρρικνώθηκε εξαιτίας του υπερπληθυσμού και των αποίκων που έφθασαν εκεί προερχόμενοι είτε από την Ήπειρο, είτε από άλλα μέρη της Ελλάδας, κατά διαστήματα, εξαιτίας των επαναστάσεων και των διαφόρων ληστρικών επιδρομών και αναταραχών, ειδικά τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Από τις συγκρίσεις που έγιναν διαπιστώσαμε ότι η κτηνοτροφία ήταν πιο συμφέρουσα σε σχέση με τη γεωργία και αυτό έγινε αιτία να στραφούν οι κάτοικοι προς αυτήν. Εξάλλου η άνετη φοροδιαφυγή ήταν ένα αίτιο αύξησης της κτηνοτροφίας, γιατί δεν ήταν ποτέ δυνατή η ακριβής καταμέτρηση των γιδοπροβάτων από τις φορολογικές αρχές και η απόκρυψη των ζώων από την πλευρά των κτηνοτρόφων ήταν σύνηθες φαινόμενο. Από τις γεωργικές ασχολίες των κατοίκων πιο συμφέρουσα, σύμφωνα με τις συγκρίσεις που κατά καιρούς έγιναν από ανέκδοτα αρχεία, αποδείχτηκε η αμπελοκαλλιέργεια, η οποία ήταν διαδεδομένη σε πολλά τμήματα της επαρχίας. Το κρασί που παραγόταν στη Σιάτιστα, λόγω κατάλληλων εδαφικών και κλιματολογικών συνθηκών και της εξαιρετικής του ποιότητας, εξαγόταν σε πολλά γνωστά μέρη της Ελλάδας.

Στα ορεινά τμήματα, εκτός της αμπελοκαλλιέργειας και της μικρής καλλιέργειας των δημητριακών, οι κάτοικοι ασχολούνταν με τη συλλογή κασάνων – καρυδιών και σαλεπιού, το τελευταίο ήταν αυτοφυές και αφθονούσε στην περιοχή του ορεινού όγκου του Βοΐου Όρους, αλλά και με την ξυλεία. Από τα μέσα περίπου

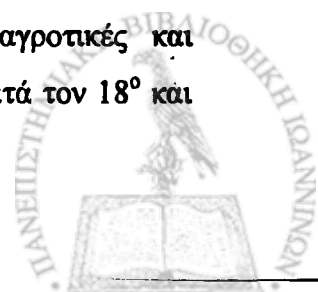
του 19^{ου} αιώνα , αναπτύσσεται σε πολλά μέρη η σηροτροφία, η οποία διατηρήθηκε ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, λόγω της υψηλής τιμής των προϊόντων της, όπως και αυτή του καπνού, η οποία συστηματικά καλλιεργούνταν στην περιοχή της Εράτυρας και Ανασελίτσας (Νεάπολης).Μάλιστα, οι ποικιλίες της Εράτυρας ήταν περίπου εφάμιλλες με τις ποιότητες των καπνών της Ξάνθης.

Ανάλογες ήταν και οι φορολογικές επιβαρύνσεις στα γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα οι οποίες αποδίδονταν είτε σε χρήμα ,είτε σε είδος και ήταν δυσβάσταχτες για τους φορολογούμενους. Παράλληλα, υπήρχαν και οι εκμισθωτές των φόρων (Πιτζάμηδες),οι οποίοι σε πολλές των περιπτώσεων ήταν άδικοι έως και καταπιεστές.

Αρκετοί από τους κατοίκους που παρέμειναν στις πεδινές περιοχές αναγκάστηκαν να εξισλαμιστούν και είναι γνωστοί ως «Βαλαάδες».Ήταν ελληνόφωνοι διατηρώντας σε πολλές περιπτώσεις και τα χριστιανικά έθιμα, προσαρμοσμένα ,κατά κάποιο τρόπο, στη νέα θρησκεία που ασπάστηκαν. Γεγονός της εξισλάμισης είναι η ,κατά το πλείστον ασχολία των Βαλαάδων με τη γεωργία, που μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι κράτησαν αυτοί τα πεδινά εδάφη ως αντάλλαγμα της εξισλάμισής τους. Εξάλλου, διαφορετική ήταν η φορολόγησή τους από το οθωμανικό κράτος, ως μουσουλμάνοι στο θρήσκευμα.

Το τιμαριωτικό σύστημα, επικράτησε σε όλη την περιοχή –ορεινή –ημιορεινή, τουλάχιστον, από την αρχή της κατάκτησης .Αργότερα ,χωρίς να γνωρίζουμε πότε ακριβώς ,πάντως πριν την περίοδο του Αλή πασά, ένα σύμπλεγμα 9 ορεινών χωριών με την επωνυμία «Ζουπάνια» και ένα άλλο μικρό τμήμα χωριών, ήταν κεφαλοχώρια υπό την προστασία της Βαλινδέ Σουλτάνας.Με την εμφάνιση του Αλή πασά έγιναν βίαια τσιφλίκια του, για να εξαγοραστούν αργότερα από τους κατοίκους και να επανέλθουν στην προηγούμενη κατάσταση με το «Φιρμάνι των Ζουπανίων» ,όπου σ' αυτό καθοριζόταν πλέον η νομική τους υπόσταση. Αρκετά ,επίσης, κτήματα της περιοχής ήταν στα χέρια των μπέηδων της Λειψίστας (Νεάπολης) και των Αλβανών τιμαριούχων. Πολλά από τα κτήματα αυτά εξαγοράστηκαν από τους κατοίκους, κατά διαστήματα, και τα υπόλοιπα διανεμήθηκαν αργότερα από το επίσημο ελληνικό κράτος μετά την απελευθέρωση.

Το άγονο του εδάφους, η στενότητα καλλιεργήσιμης γης ,η χαμηλή απόδοση της παραγωγής και η δραστηριοποίηση των μοναστηριών σε αγροτικές και κτηνοτροφικές ασχολίες ,η πληθυσμιακή έκρηξη που σημειώνεται κατά τον 18^ο και

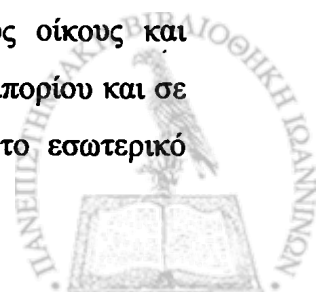

19^ο αιώνα , ανάγκασαν τους κατοίκους ,ειδικά των ορεινών κοινοτήτων ,να στραφούν σε άλλου είδους ασχολίες.

Βασικοί τομείς βιοτεχνίας που αναπτύχθηκαν στον καζά της Ανασελίτσας, ειδικά στη Σιάτσιστα-Σέλιτσα , που συνέτειναν στο να στραφεί ένας σημαντικός αριθμός επαγγελματιών σε αυτές ,και κατ' επέκταση στο εμπόριο, ήταν ο τομέας κατεργασίας δερμάτων και όλων των συναφών προϊόντων που προέρχονται από αυτήν ,ο τομέας σαπωνοποιίας,ο τομέας οικοτεχνικής παραγωγής και ο τομέας κατασκευής κεριών με αποτέλεσμα να ιδρυθούν και διάφορες συντεχνίες οι οποίες χρονολογούνται από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα.Μάλιστα, τα υποδηματοποιεία της Σιάτσιστας ήταν αξιόλογα κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα.Η γουνοποιία ,επίσης, στην ίδια και στη Σέλιτσα (Εράτυρα) ,κατείχε αξιόλογη θέση, εξαιτίας της αυξανόμενης ζήτησης της εκ μέρους των Οθωμανών αξιωματούχων οι οποίοι αρέσκονταν στο να φορούν γούνες ,ως ένδειξη πλούτου,πολιτικού βαθμού και εξαιρετικής εύνοιας και στο εσωτερικό-εξωτερικό.

Οι εμπορικές και επαγγελματικές δραστηριότητες των κατοίκων της περιοχής Βοΐου ,συνεχίστηκαν αμείωτα ως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, βασιζόμενες πάνω σε ένα σύστημα που είχε δημιουργηθεί και καθιερωθεί στους προηγούμενους αιώνες. Μάλιστα, αξιοπρόσεχτο είναι το γεγονός ότι ένα μεγάλο τμήμα του εμπορίου βρισκόταν στα χέρια των εμπόρων του καζά της Ανασελίτσας ,οι οποίοι ,ειδικά τον 18^ο αιώνα ως τις αρχές του 19^{ου},με την επικοινωνία που είχαν με τις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης ,ήταν οι μεγαλύτεροι παράγοντες της οικονομικής ανόδου της περιοχής.Παράλληλα, το οικονομικό, πολιτιστικό , εκπαιδευτικό,πνευματικό, οικοδομικό πεδίο (ανέγερση εκκλησιών, αρχοντικών, σχολείων), βρισκόταν σε άνθιση και αρκετές πόλεις –κωμοπόλεις αναδείχτηκαν σημαντικά κέντρα παιδείας και ανάδειξης μεγάλου αριθμού αξιόλογων λογίων.

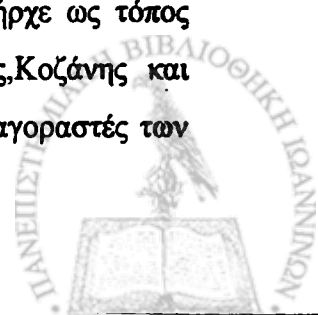
Κέντρο εμπορικής κίνησης ,την περίοδο που εξετάζει η εργασία μας, αποτέλεσε κατά πρώτο λόγο η Σιάτσιστα και μετά η Εράτυρα.Τα εμπορεύματα με προϊόντα της Μακεδονίας έφταναν στη Σιάτσιστα κι από εκεί με μεγάλα караβάνια, ακολουθώντας την κοιλάδα του Αξιού και Μοράβα ,έφταναν στο Βελιγράδι και στη συνέχεια στον πρώτο διαμετακομιστικό σταθμό στο Σεμλίνο (Ζέμονα) για να καταλήξουν στη Βουδαπέστη και Βιέννη που έγιναν τα μεγαλύτερα κέντρα του μακεδονικού ελληνισμού, δημιουργώντας εκεί μεγάλους εμπορικούς οίκους και ελληνικές παρκοιές.Ελληνικές παρκοιές δημιουργήθηκαν λόγω του εμπορίου και σε άλλες χώρες της Κεντρικής Ευρώπης.Παράλληλα, δεν έλειψε και το εσωτερικό

εμπόριο. Έμποροι της περιοχής, ιδίως από τη Σιάτιστα, διενεργούσαν το εμπόριο συνήθως ρούχων, αλλά και άλλων ειδών (βαμβακιών, ειδών μάλλινων, προϊόντων που σχετίζονταν με τη βαφή ρούχων, όπως κρόκου, εξάγοντάς τον μάλιστα στο εξωτερικό, αλλά και στην ανθηρή κοινότητα των Αμπελακίων, προσφέροντας την πρώτη ύλη φαβής των ρούχων. Η αγορά ρούχων, από ορισμένους Σιατιστινούς εμπόρους, γινόταν στο τοπικό πανηγύρι του Περλεπέ και στο μεγάλο εμπορικό πανηγύρι των Σερρών στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Από εκεί ακολουθούσαν τα κατά τόπους μεγάλα εμπορικά πανηγύρια της Μακεδονίας (Μαυρονόρους Γρεβενών), Μαυρόβου (Μαυροχωρίου Καστοριάς), Σερρών, της Θεσσαλίας (Λάρισας), του Ζητουνιού (Λαμίας), για να καταλήξουν στην Πάτρα, από όπου φορτώνανε διάφορα εμπορεύματα και τα πουλούσαν μαζί με τα υπόλοιπα στις εμποροπανηγύρεις της Πελοποννήσου, (Καλαβρύτων-Τρίπολης, Αρκαδιάς κ.α.). Στην επιστροφή, με τα εμπορεύματα που αγόραζαν στην Πάτρα, συνέχιζαν τις πωλήσεις στα ενδιάμεσα εμπορικά πανηγύρια μέχρι την επιστροφή τους στη Σιάτιστα. Έχουμε επίσης αναφορές για επίσκεψη εμπόρων της Σιάτιστας στις μεγάλες εμποροπανηγύρεις των Σερβίων, της Κοζάνης και των Βελεσσών, όπου εκεί συνήθως πουλούσαν ρούχα, μαντήλια και άλλα είδη οικιακής χρήσης, τα οποία προμηθεύονταν από την Ολλανδία και τις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης.

Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, οι κατά τόπους έμποροι, διέθεταν τα προϊόντά τους στην εσωτερική αγορά, προμηθευόντάς τα από τις αγορές της Θεσσαλονίκης, Κων/πολης, Γρεβενών, Νεάπολης (Λειψίστας), Ιωαννίνων. Για την εξυπηρέτηση του τοπικού εμπορίου και των αγοραστών ήταν οι σταθμοί διανυκτέρευσης, τα γνωστά χάνια, τα οποία αφθονούσαν στην περιοχή λόγω της ανάπτυξης του εμπορίου και της εσωτερικής αγοράς.

Μεγάλος αριθμός χανιών με μεγάλη χωρητικότητα υπήρχαν στην ονομαστή αγορά του Τσοτυλίου, η οποία αναπτύχθηκε κατά τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, για να ατονήσει στις μέρες μας. Σύμφωνα με το αρχειακό υλικό, ορισμένα χάνια, διέθεταν παράλληλα και εμπορεύματα τα οποία αγόραζαν οι επισκέπτες της αγοράς, είδη ταξιδιού, είδη για τις ανάγκες των ζώων, καθώς και την απαραίτητη τροφή για ταξιδιώτες και ζώα. Η αγορά του Τσοτυλίου δε δημιουργήθηκε, μετά την έκδοση του Σουλτανικού Φιρμανιού το 1833, αλλά κατά τη γνώμη μας, προϋπήρχε ως τόπος αγοράς των γειτονικών περιοχών Καστοριάς, Γρεβενών, Κόνιτσας, Κοζάνης και άλλων από τον 18^ο αιώνα ακόμη. Η αγορά αυτή εξυπηρετούσε τους αγοραστές των απομακρυσμένων περιοχών μέχρι και τμήματος της Βορείου Ηπείρου.

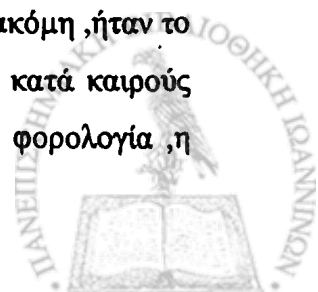
Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ως τις αρχές του 20^{ου}, υπάρχουν αναφορές για το εμπόριο των ακατέργαστων δερμάτων που αφθονούσαν στην περιοχή. Ακατέργαστα δέρματα στέλνονταν στη Λειψία, από Σιατιστινούς συνήθως εμπόρους, και επεξεργάζονταν εκεί για να μουν στην αγορά της Ευρώπης.

Το εξωτερικό εμπόριο γνώρισε κάμψη, μετά την πρώτη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα, εξαιτίας των Ναπολεόντειων Πολέμων των Γάλλων με τους Αυστριακούς και την πτώση της Βιέννης, με την Επανάσταση του 1821 και εξαιτίας των διάφορων ληστρικών επιδρομών, των Αλβανών κυρίως, οι οποίοι ως στόχο είχαν τους εμπόρους κυρίως, μετά την πτώση του Αλή πασά (1822). Παρόμοια πτώση είχε και το εσωτερικό εμπόριο για τους παραπάνω λόγους, αλλά και εξαιτίας της δυσβάσταχτης φορολογίας.

Αν και η Υψηλή Πύλη παραχώρησε διάφορα προνόμια στις ορεινές κοινότητες, εντούτοις, το φορολογικό σύστημα ήταν δυσβάσταχτο για τους κατοίκους της επαρχίας. Καθόλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα δε σταμάτησε το δυσβάσταχτο και σύνθετο φορολογικό σύστημα, στο οποίο προστέθηκαν κι άλλα δοσίματα με απαίτηση των Οθωμανών τιμαριούχων. Σημαντικές πληροφορίες μας δίνει το φορολογικό κατάστιχο της ορεινής κοινότητας του Κωνσταντσικου (Αυγερινού), όπου ανάμεσα στους ποικίλους φόρδους, το μαχτού εξακολουθεί να υφίσταται και προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα.

Σύμφωνα, μάλιστα, με το μηχανισμό της αλληλεγγύης, οι κοινότητες και οι εύποροι κάτοικοι αναλάμβαναν σε πολλές περιπτώσεις τις φορολογικές υποχρεώσεις των οικονομικά ασθενεστέρων κατοίκων, δανειζοντάς τους ορισμένα ποσά με την υποχρέωση να τους καταβληθούν αυτά αργότερα. Οι πηγές μας δείχνουν ότι πολλοί από τους κατοίκους της επαρχίας για να ανταποκριθούν στις φορολογικές τους υποχρεώσεις αναγκάζονταν να υπογράφουν ομολογίες με τον ανάλογο τόκο, ιδίως μετά την Επανάσταση του 1821, γιατί ακριβώς βρίσκονταν σε άθλια οικονομική κατάσταση. Για να εξασφαλίσει ακόμη το οθωμανικό Δημόσιο τους φόρους των οικονομικών μεταναστών που κατέφευγαν στην Ελεύθερη Ελλάδα, αναζητώντας εργασία (κτίστες κι άλλοι επαγγελματίες), υποχρέωνε την κοινότητα να εγγυηθεί γι' αυτούς, ώστε να αποδοθούν οι οφειλόμενοι φόροι.

Οι λόγοι που οδήγησαν τους κατοίκους του Βοΐου σε συνεχή μετανάστευση και εποχιακή εργασία ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, αλλά και αργότερα ακόμη, ήταν το ορεινό και άγονο του εδάφους, η στενότητα του γεωργικού κλήρου, οι κατά καιρούς προσπάθειες των Οθωμανών για εξισλαμισμό των κατοίκων, η βαριά φορολογία, η

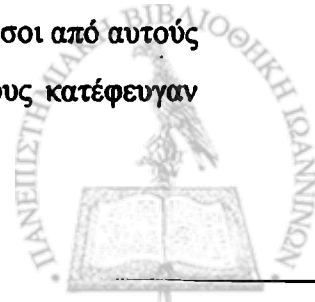

ληστεία, η οποία ήταν σε έξαρση μετά την πτώση του Αλή πασά, μετά την επανάσταση του 1854 και μετά την επανάσταση του ελληνισμού της Μακεδονίας το 1878, τη δεκαετία του 1870-1880, οι διάφορες επιδημικές ασθένειες (πανούκλα κ.ά.) και οι κλιματολογικές συνθήκες που δεν επέτρεπαν την ασφαλή διαβίωση. Όλοι αυτοί οι κλασικοί λόγοι ήταν αιτία μείωσης του πληθυσμού. Οι ερημώσεις επίσης των χωριών και οι μετακινήσεις των πληθυσμών που παρατηρούνται σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας οφείλονται, κατά κύριο λόγο, στις παραπάνω αιτίες. Οι γραπτές μαρτυρίες μας πληροφορούν για ύπαρξη τον 16^ο αιώνα πολλών σημερινών οικισμών, άλλων που δεν υφίστανται σήμερα, καθώς και άλλων που παραμένουν άγνωστοι λόγω ερήμωσής τους για τους παραπάνω επίσης λόγους.

Οργανωμένες συντεχνίες υπήρχαν στη Σιάτιστα, καθόλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, όπως και στην Εράτυρα. Μεταξύ αυτών πρωτεύουσα θέση κατείχε η συντεχνία των ταμπάκηδων που από τον 18^ο αιώνα εμφανίζεται στις γραπτές πηγές.

Από το πλήθος των επαγγελματιών των κατοίκων του Βοΐου, σύμφωνα με τα στοιχεία του Εκλογικού Καταλόγου της Υποδ/σεως Ανασελίτσης του 1915, (169) τον αριθμό και που αποτελούν συνέχεια του προηγούμενου αιώνα, πρωτεύουσα θέση κατέχει το επάγγελμα του κτίστη στο χριστιανικό πληθυσμό. Η στροφή των κατοίκων στο επάγγελμα αυτό, που ήταν πιο πολύ αμειβόμενο σε σχέση με αυτό του γεωργού-κτηνοτρόφου, έγινε εξαιτίας των ιδιαιτεροτήτων της περιοχής, του στενού γεωργικού κλήρου και της αυξανόμενης ζήτησης στην αγορά εργασίας. Ακολουθούν τα επαγγέλματα του εργάτη και του γεωργού και στη συνέχεια τα άλλα επαγγέλματα που είναι ποικίλα και πολλά και εξυπηρετούσαν όλους τους τομείς (επαγγελματίες: ειδών ένδυσης, δερμάτινων ειδών, τροφίμων και ποτών, οικοδομικών εργασιών, επεξεργασίας ξύλου, μεταλλικών ειδών, διασκεδάσεων, μεταφορών, υπηρεσιών), εμπορευόμενοι, διάφοροι (μεταξύ αυτών και ζωγράφοι), κτηνοτρόφοι, μισθωτοί, μεροκαματιάρηδες.

Αντίθετα, στο μουσουλμανικό πληθυσμό το γεωργικό επάγγελμα κατέχει την πρώτη θέση με ψηλό ποσοστό, λόγω του μεγάλου γεωργικού κλήρου (αποτέλεσμα της εξισλάμισης) και ακολουθεί το επάγγελμα του εργάτη. Τα υπόλοιπα επαγγέλματα με τα οποία ασχολείται ο μουσουλμανικός πληθυσμός, όπως φαίνεται από τις πηγές, τουλάχιστον, για τις αρχές του 20^{ου} αιώνα (Εκλογικός Κατάλογος του 1915), είναι ελάχιστα και παρατηρούνται στους μεικτούς οικισμούς περισσότερο. Όσοι από αυτούς δεν είχαν τη δυνατότητα να ικανοποιήσουν τις διάφορες ανάγκες τους κατέφευγαν

στους επαγγελματίες Έλληνες κατοίκους, οι οποίοι έγιναν ρυθμιστές της οικονομικής ζωής του τόπου.

... μερικά ανέκδοτα έγγραφα και χρησιμοποιήσαμε για την ... τη στήλη και την ορθογραφία, χρησιμοποιώντας τους ...

Βιβλιοθήκη (βλ. και) βιβλίου αγίου του Μπαρναβίου Μαθη από το Τμήμα ...

Πρωτότυπο: (Αρχείο Κωνσταντίνου Ζαφειρόπουλου) γραμμένο σε ...

Οι Ονόματι ... έχουν το έτος 1798 ... από κοινού ... με σήματα από ...

Πρωτότυπο 31 Μαρτίου 1798 από το Τμήμα (Παλιό) ...

Προς την επιμέλειαν και χρησιμοποίησιν ...

Τη 31 Μαρτίου 1798 ...

Με τέσσερις παζέτες ... με το να έχω μάλιστα ...

- 1. Τον ...
- 2. Διάφορα ...
- 3. ...
- 4. ...
- 5. ...
- 6. ...
- 7. ...

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Παραθέτουμε εδώ μερικά ανέκδοτα έγγραφα που χρησιμοποιήσαμε για την εργασία, διατηρώντας τη στίξη και την ορθογραφία, χρησιμοποιώντας όμως το μονοτονικό σύστημα. Στο Παράρτημα αυτό δίνουμε όλα τα αρχειακά στοιχεία για καλύτερη χρήση.

1.

Βεβαίωση (tezkerre) πώλησης αγρού του Μουρτεζά Μπέη από το Τσοτούλι, της περιοχής Λουκομίου, στον παπα-Θανάση.

Πρωτότυπο: (Αρχείο Κων/νου Ζησόπουλου) γραμμένο σε μονόφυλλο χαρτί διαστάσεων 0,40X 0,26 (οθωμανική γραφή), μετάφραση: Βασίλης Δημητριάδης. Έτος 1207 (19.8.1792-8.8.1793).

Οι Ονάλ(;) Ομέρ, Ζεγκί και Αλή, οι οποίοι έχουν το έτος 1207 (19.8.1792-8.8.1793) από κοινού ως τιμάριο χωριά, βεβαιώνουν ότι ο Μουρτεζά Μπέης γιος Γιουνάς (;) κάτοικος του χωριού Τοτσούλ¹ πούλησε ένα χωράφι στον Παπα-Θανάση στο χωριό Λουκόμ² του καζά Νάσλιτζας³, με σύνορα από δυο μεριές χωράφι Μάμου από την άλλη χωράφι Αλή Μουσταφά και από την άλλη δημόσιο δρόμο, έκτασης περίπου οχτώ στρεμμάτων, για 55 γρόσια. Ο Παπα-Θανάσης αφού πλήρωσε τον φόρο γης (rest-i zemîn), ζήτησε και πήρε άδεια να το κατέχει και να το καλλιεργεί, με τον όρο να πληρώνει κάθε χρόνο τα νόμιμα δέκατα. Να μην τον ενοχλεί κανείς. Μάρτυρες: Ντερβίς Μουσταφά, από το χωριό Τσέρμπιαν⁴, Χασάν Μισαλί(;) από το Τοτσούλ, Ιμπραχίμ Τσεπνά(;) από τη Λίτσιστα⁵.

2.

Επιστολή 31 Μαρτίου 1798 από το Ζέμονα (Σεμλίνο) προς τον Κων/νο Λαζάρου. Γραμμένο σε δίφυλλο χαρτί. Πρωτότυπο (Ι.Α, Φ.Σ, Α.Π.Θ. φάκελος 20), διαστάσεων 0,19X0,24

“Προς τον εντιμότατον και χρησιμότατον αδελφόν κύριον κωνσταντίνου λαζάρου εις Σιάτισταν

Τη 31 Μαρτίου 1798 Ζέμονα.

Με τέσσαραις παιζούς δεν σας έγραψα με το να έχω μισεύση διά την Ροσάβαν⁶ και εις δεμεσβάρη⁷ με επρόφθασεν ένα γράμμα φανεροντάς μου τα του βιδινού⁸,

¹ Τοτσούλ=Παλιά ονομασία του Τσοτυλίου.

² Λουκόμ=Πρόκειται για το χωριό Λουκόμι, κοντά στο Τσοτούλι.

³ Νάσλιτζα καζάς=Ο καζάς Ανασελίτσας.

⁴ Τσέρμπιαν=Παλιά ονομασία του χωριού Τσαρπατινή (ν.ο. Γλυκοκερασιά), χωριό κοντά στο Τσοτούλι.

⁵ Λίτσιστα=Πρόκειται για τη Λαψίστα, σημερινή Νεάπολη, πρωτεύουσα του καζά.

⁶ Ροσάβα=Πόλη της Ρουμανίας η Ρουστάβα.

⁷ Δεμεσβάρη=Πόλη της Αυστροουγγαρίας.

⁸ Βιδίνι=Πόλη της Βουλγαρίας, κοντά στο Δούναβη.

ακαταστασίας και κλείσιμο του δρόμου,ούτος επέστρεψα πάλιν εις τα εδώ και έβρον τιμία σας από... του απερασμένου από την οποίαν εχάρην την ποθυτήν μου υγείαν σας, χάριτι θεία υγειαίνω και εγώ.λυπούμαι πολλά οπού δεν ημπόρεσα να επιτύχω τον σκοπόν μου οπού προ πολού ποθούσα ,ελπίζω όμως σγλήγορα να ισυχάσουν τα πραγματα επειδή το έζοθεν είναι πλήθος και θέλει κυριεύση ακόμη ολοίγον καιρόν θέλω προσμένη το εναντίον όμως θέλω πάρη τον εδώ ορθά δρόμον φόβον από τινάν δεν έχω εξ ων τον προδότην ιούδαν ,ελπίζω εις ολοίγον διάστημα να τον φέρουν εις ανδάμοσην του κωνσταντίνου δούκα και αδελφού του θεοχάρη ελπίζω ο άγιος θεός να φέρη τα πάντα μου δεξιά...ξαναβεβαιώνω την όλλον εστερινήν μου τα της Βιέννας τρέχοντα και το Νέον σήστειμα των κακοθειλήδων χριστιανών δόσεται όμως μεγαλοτάτηνπροσοχήν από τον πούλιον Μάρκου πούλιου οπού αυτού ευρίσκεται και κάμνη τον γιομήτην(·) αυτος είναι αρχηγός και σταμπαδόρος ,εις τα κοπρογράματα όσον και μεραστής εις γιάση Μπουκορέστι ,κωνσταντινούπολιν,και Σαλονίκην,έφερεν και αυτού μερικά ως μερική θα είδαν ,και δόσεται μεγαλοτάτην προσοχήν επειδή πέγνειον δεν είναι και παρόμοια κλέπη όπου τα βασίλεια τους ζυτούν διά το παλούκι και κρεμασταριάν και το ζύτιμα γίνεται από τον σουλτάνον και όχι από τους νέμτζους δεν πρέπει να τους αφίνεται να δοβατζίδαις εις τους τιμημένους ανθρώπους και να τους ζυμειόνουνκαι εσηκόθικαν εις το ζουτάνη έως την όραν ,19,εις τους οποίους είναι,και οι δύο εδική μας και 3 καστοριανή και τους ζητή ο Σολτάνος να τους παιδεύση κατά την παιδιάν του καθός θέλει το απολαύση τον υψιλάντην εσύκωσεν με 12 άρχοντας διά τον θάνατον και τον φρονίμων ολοίγει...

Το σενδούκει με το πράγμα κυρ τούναι ελπίζω κατά το ορδινόν μου και με μαρτυριάν να το επούλισεν,ιδού και νότα ,το όσον πράγμα περιέχει ,και όπος ο θεός σας φωτίση εις το καλιότερον ,τα όσα παρτυνέψη θέλεται να απεράση εις λογαριασμόν του χρέος μου,ομοίως τα ασλλ 300 από του ευρέθη ομολογίαις ,και σχεδόν τα όσα εσυνάζεται από τους τονάδαις να τα απεράση εις εδικήν μου παρτίδαν ,με όλλα αυτά δεν πληρόνωμαι ,και τα του γαμβρού μας κυρ Νικολάκη εμπορή πάντα με την ομολογίαν να ποιάση τον παπίαν διά να πάρη..εν διά τον διάφορον οπού η κρίση δεν δήδη θέλω,θέλω ,του τον καμμη καλά τον οποίον και εκ ψυχής κατασπάζωμα,και τον παρακαλώ να ίναι αδελφός μου και να αγαπά το γένος μας ,και να μην ακούγονται λόγια και έργα ουτιδανά,και τα όσα γίνονται αυτού κρυφίως και μεγαλοφόνος ,και,η φρόνιμει πάντα τους φρονίμους μημούνται.

Ακόμα παρακαλώ τον αδελφόν διά όνομα του Υησού Χριστού διά τα ασλάνια 2000 Βέξλη κυρ θεωδορονΧατζή Ιωάννου και Ιωάννου Τορούντζια οπού πριν ενού χρόνου τα έστειλα μην αφίνης αδελφέ τα ιροτά μου να τα φθήροσην άλλη .δεν είναι ζένα οπού να αποβλέψω εις καν. Ένα δόρον ,αλλά άσπρα εμέτρισαν έσωθεν μαρτυρή,και εμένα εσωτερικώς δεν τα λάβη εξωτερικώς είμαι βέβαιος ,και εις αυτό αδικειάν βέβαια δεν τους κάμνωμεν επειδή και τα έλαβαν αν έχω δύναμην μεγάλην βέβαια δεν θα εστημάριζα όμως είναι μικροτάτη ,και με αυτήν πάσχω όχι μόνον τον εαυτόν μου να βοηθίσω αλλά και των αδινάτων συγγενού μας και να σας χρεοστώ και εξ ων να ανδροποιιάζεσθαι εις εκείνους οπού χρεοαστούν εγώ με αδελφέ σας παρακαλώ το αμελήται και το αποδήδεται εις το ουδέν είναι τα αμανέτα είναι μόνον πλάνος και όχι σοστά επειδή ιξεύρω τα πάντα κριφά και φανερά και ανδάμοσί μας θέλει σας πληροφορήση αν η ατοχειά μου με έμπλεγεν εις περισσότερον τη βοήθεια ήθελα λάβη από τον αγαπητόν μου αδελφόν μεν με αφίνεται σας παρακαλώ και ότι έξοδα ήθελαν ακολουθήση θέλω σας τα κάμμη καλά ο μεγάλος πόνος της ψυχής μου με επαράκίνησεν να σας γράψω τα τοιαύτα ,στοχαζόμενος τον εαυτόν μου μιας μικρής και τιμημένης καταστάσεως και τώρα να τα ζητώ από δύο μοφλουζίνας ουτιδανούς και όλλος αφίνωμαι εις τον αδελφόν μου διά το οφειλεμού μου και .....τον Νικολάκην αγίου δεσπότου εδέχθην μετά χαράς και θέλει τον περιπειηθώ ως το δε..διά τον

ασπασμόν αγίου σησανίου και ιατρού παύλου ευχαρίστως τους οποίους και ταπεινώς προσκυνώ και τον παρακαλώ να με έχουν εις την ευειόντων τον εξάδελφόν μας κυρ θωμάν Δημητρίου ως εκεί ασπάζωμαι τα ασλ'. 11230 έμβασα του σηντροφού του κυρ Γεώργη πάντα δε τα γρόσια 90 από το ζευγάρη πιστόλιά του ακόμα δεν τα έλαβον από τον Γεώργιον Βίρου πόλιτζαν μου έμβασεν να τα πληρόσουν οι τονάδαις τα οποία και έως την σήμεραν δεν τα έλαβον και εις του ...αμφιβολείαν εμπορώ να το βεβαιώσω με τιμημένων μαρτύρων, ιδέ και αγαπά ας κάμμη και άλλον επήτροπον να τα λάβη ιδέ να δώσω χορίς να λάβω δεν περισεύουν και εμένα και ας μου γράψη αν αγαπά.... Τον κυρ Γεώργιον Ιωάννου Τριανταφύλλου αγαπητός ασπάζομαι αρκετά γράμματά του έλαβον και ίοδον να με διορίζη διά τα λιανόματα οπού είχεν αφήσει εις τον μάρκον δαρβέρη και προιν δύο μίναις έλαβον γράμμα του διαβάζου οπού να μου τα παραδόση ο καλούδας καθός από ροστάβα φύλος μου μου γράφη ότι τα επερίλαβε και τα του βιδινείου ακαταστασίαις δεν με άφισαν οπού να πηγαίνω έως εκεί να τα εξουσιάσω αλά με τον ερχομών μου θέλω του τα φέρη και ας ισυχάση ο κυρ δαρβάρας με κάμνει τα κλέψει διά ασλ. 900. και έτη ότι του χρεοστή ο κυρ Γεώργιος και θέλει να μου τα δόση τον ερωτώ αν έχουν τον τόπουν τα έτη όχι να μου φανερόση λάβεται την ξεκαθάρισην του κρόκου όσον διά τα δύο Σενδούκεια λάζαρην λογαριασμόν ομοίος και από τα τρεία της τιμιώτι σας πρέπον έτον να σας τα στείλω προ καιρού όμως ο καιρός και τα περιστατικά με έκαμαν να τα αμελήσω έως τώρα και μένω εις χρέος ας 1594.31 και θέλεται τα απεράση εις παρτίδαν μου.
Από τον γαμβρόν μας κυρ Δημήτριον λάζου κατζάνω έχο γραφήν και υγιειανα

3.

Συμφωνητικό ενοικιάσεως μύλου

Πρωτότυπο (Αρχείο Κοσμά Παπαϊωάννου); Αυγερινός (Κωνσταντσικο)
Γραμμένο σε μονόφυλλο χαρτί διαστάσεων ,28,5X20,5 εκ. Αυτό έγγραφο με ημερομηνία 23 Απριλίου 1822.

με το παρόν μου γράμα φανερόνο εγώ ο θήμιος ξανθούλης ότη εσημφόνησα με τον έξαρχον κότλουλην διά να μο δόση τον μήλον διά χρόνον καιρόν απάνο μου και να τον δόσο σάρη κιλά :17= ήτη δεκα εφτά και να τον δόσο βρήζα κίλα:8:ήτι οχτό διά χρόνον καιρόν και διά τούτο δίνο το γράμα μου προς χήρας του έξαρχου διά βαιβαίοσιν της αλιθίας διά ολόκληρον χρόνον

1822 απριλίου 23

τουξανθι	βασίλης να έχης; εκ στόματος	θιμιος
ηποσκομεν τα	ευθίμιου	μαρτιρο
γεγραμενα	.....	ανοθεν
	γιοργις ...; .....μαρτηρο	
	δημητρις μαρτηρο	
	πα''βασίλεις χρήστου μαρτηρώ	

Πίσω μέρος

Φανερόνο εγο ο θήμιος τι σιδερηκά με έκαμεν τεσλήμη ο έξαρχος εις τον μήλον να του τα δόσω τελειόνοντας η χρονία πάλι

- 4 τζοκανια δια χάραγμα
- 2 ζομηλάρια
- 1 τζαπή
- 1 ζηγαρηδα
- 1 φενγγήτης
- 1 φικιάρης σιδεδερένιος μηκρος
- 1 μάσια⁹
- 1 κόσκηνο
- 1 κάπσον¹⁰

4.

3.Εμπορικά είδη που διέθετε το εργαστήριο και 2 χάνια των συνεταιίρων Βασιλείου Νώννα και Αθανασίου Σταμουλά στο Τσοτύλι (1862-1863).

Πρωτότυπο: (Αρχείο Κων/νου Ζησόπουλου), γραμμένο σε δύο σελίδες χαρτί διαστάσεων 0,35X0,22.

1^ο φύλλο στο άκρο δεξιό τμήμα

1862:μαγιου:9 φατούρα από αργαστηρι με χανι από λογαριασμον τις χρονιας ις το ονομα του θεου.

34:φορτοματα κρασι προς 60: Γρ: 2000

230:μσου λαδισια ρακι προς 4 >> 1160

215 ρακι σικουμπα προς 3:20 >> 952

500 οκαδισ αλας ....προς 80 >> 400

4312

47:οκαδισ ψαρια προς 2:10 >> 106

μελι >> 80

παντζιος¹¹ >> 10

70 κιλα σταρι.....πρ 20 >> 1400

1100:οκαδισ αλεβρι προς 40 >> 1100

7008

40:κιλα κριθαρι προς 10 >> 400

20 οκαδισ γιλες¹² προς:2:10 >> 45

29:οκαδισ πεταλα γομαρισια πρ 3:20 >> 94

33: οκαδισ αλογνα προ 5 >> 165

25: οκαδισ καρφια προς 3 >> 75

13:οκαδισ αλισις πρ.5:20 >> 71

⁹ Μάσια=σιδερένια τσιμπίδα ,συνήθως χρησιμοποιούνταν για τη φωτιά.

¹⁰ Κάπσος=Κόσκινο μεγάλο με μεγάλες τρύπες.

¹¹ Πάντζιος,αντί του σωστού μπάτζιος.Πρόκειται για σκληρό τυρί.

¹² Γιλές=ελιές,

6 οκαδισ λαμαρινα πρ. 2:20	>> 17
	<hr/> 7875
127 φολις τρανες	22:20
10:οκαδισ ριζερις προς 4	>> 40
ριζέδισ	>> 15
8 οκαδισ καρφιτζις προς 4	>> 32
1:οκα σιδιρο	>> 3
4:σιδιρο βινετικο	>> 45
	<hr/> 8041:20
15 κοστεκια ¹³	>> 15
8 τροβαδισ	>> 16
1:γλέκι	>> 8
1: διμριμιζοτριχες	>> 50
5:διμριο; οχταρισιες	>> 80
1: δικριεναρικισ	>> 22
1: δικριεξαρικες	>> 10
	<hr/> 8242:20
16: τρχες εξάρικες	>> 16
2:δικριακα ;	>> 10
4:τοπια σιρζιμι	>> 6
σιδιρο	>> 3
4:δικαρια κουσκουνια ¹⁴	>> 68
17 κουμρις;	>> 27
1: ζεβγαρι καλζις	>> 8
	<hr/> 8380:20
35:πιχισ σικοτι	>> 45
11:φοκαλις ¹⁵	>> 12:20
1 δικρι πσισιση;	>> 5
10 καπιστρια αλογνα	>> 20
2:κουκλις σιτζιμίσις	>> 2
18 κλαπις απο θιρις	>> 18
	<hr/> 8483
1:100 ταπη μου	>> 30
1:τιτουνι	>> 6
37:ριζι	>> 93
11:οδισ σαπουνι προς 5:20	>> 61
2:; πιπερι	>> 13
8; ζαχαρι	>> 60
	<hr/> 263
5:οδισ λαδι	>> 35
23: οκαδισ αλας πρ. 3:	>> 69

¹³ Κοστέκια(κιουστέκι),λ.τουρκ.köstek=πέδικλο ζώων.

¹⁴ Κουσκούνια (το kuskum)=υπουρίδα,επιγλούτιο,λουρί που περνά κάτω από την ουρά του ζώου.

¹⁵ Φοκάλες=σκούπες.

7:θιμαμα	>> 42
5 τριγανια	>> 22
6:ζιβγαρια τζαρουχια με ποχι	>> 60
3:ζιβγαρια τελιατνι	>> 45
4:ζιβγαρια μισιλν	>> 30
1:300 ζαχαρατα	>> 14

 >>580

18:σταφιδα	>> 55,20
2 μαβροπιπερο	>> 16
τζακμακοπετρις	>> 10
3:φασκιες τζαρουχια	>> 30
21:κιπριοα	>> 30
2:κιπρι σαρπαρουδισ;	>> 8
2:; μπαρουτι	>> 67

 796,20

12 τοζινις τζινια κοκινα	>> 36
4:κοκονις	>> 8
1 τζιαμτζιακιζ	>> 3
2 στιψι	>> 5
1:οκ. μαλια	>> 14
1καντιλι	>> 8
5:λαδιρα	>> 5

 875,20

4:τζοτρις	>> 9
16:πινακια	>> 12
5:τοζινες χολιαρια	>> 5
2:κιπρια	>> 3
5 οκ; σικαλι;	>> 4
13:κοσινια	>>16
κλαγη;	>>12
6 πασιοτα	>> 9:20
ραματα	>> 5
5 χιλιαρικες ποτζις	>>20

 969

8φιλζανια	>> 6
2:τοπια ησκνις	>> 8
1:ηκτοηχι	>> 2
1:οκ. καροφιλι	>>10
50 τζατζιφιλι	>> 12
1:οκα ταφι	>> 9
1:πιτροζαχαρι	>> 5
10:ταπη κερις	>>20
2: διαρια χτενια	>> 5

 1046

4:κλιδονιες

1862:μαγιου:10

φανιρονο το οσον σερμαεν εχομε ης τα

διο χανια >> 44325

πριν ο βασιλις σερμαεν ης το χανι >>13700

30625

φανιρορο τον καθενα τον σερμαεν εχι ο βασιλις

βαλμενον σερμαγεν

γρ

>>22961

ητι ηκοσι διονχιλιαδης κε ενιακοσια εξιντα ένα

1862 οχτοβριου προτι >>01609

>> 21352

φανιρονον τον σερμαε του νασου εχι ητι εικοσι μια χιλιαδες κε τριακοσια εξιντα τεσιρα

;:τοπι χαρτι ασπρο

33:τζαρχοσκινα >> 8

2:; κηργια >> 15

βοτανικα >> 10

2000 αλογοκαρφια >> 120

100:οκαδης φασουλια >> 125

3:ζιβγαρια διρματια >> 15

4 σητζιμιδια >> 16

30 ζιβγαρια σανιδια >> 45

>> 414

σουμα πο φιλο από οπισθεν >> 8483

ετι.....σουμα από οπισθεν >> 1046

>> 9943

αχιρο χορταρι >> 300

ξιλα >> 100

αμπαρι ποσταβι¹⁶ ..... >> 200

>> 10543

ξιδι >> 20

χαρτοσιμα >> 6

>> 10569

μετριτα >> 10434

ετι μετριτα του τεγο δανια >> 0500

>> 21403

ερτι το βασιλι ψονις μετα μετριτα >> 628

>> 22131

με τιφτερι βερισεδια >> 5068

με ομολογιες >> 6000

---

¹⁶ Ποστάβι=πατητήρι σταφυλιών.

	>> 33189
βαταλικ	>> 2000
τα πραματα	>> 1300
	>> 36489
...κο με τοκον έξοδα από το σπιτι	>> 5243
	>> 41732
κατιβαζο τον μισθον τους διο	>> 1000
	>> 40732
εδωσα του βασιλι από τονσιρμαγε του βασιλι	>> 12360
	>> 53092
εχι να παρι ο βασιλις από το μασος δικα του γροσια	>> 7461
	>> 45631
κατιβαζο τους διο σιρμαεδις	>> 34414
	>> 12 217
κατιβαζο το γιουμπρουκι οπου πλιροσα το διμητρι	>> 00260
	>> 10957
κερδος οπου εκαμεν ο βασιλις απο το χανι	>> 6450
	>> 17407

5.

Χοτζέτι για την πώληση 5/6 μεριδίου χανιού του Βασίλη στο Τσοτούλι. Γραμμένο σε μονόφυλλο χαρτί, διαστ. 0,28X0,19. Πρωτότυπο (Αρχείο Κων/νου Ζησόπουλου). σε οθωμανική γραφή. Ημερομηνία: 2 Νοεμβρίου 1867. Μετάφραση από την οθωμανική: Βασίλης Δημητριάδης.

Χοτζέτι (ιεροδικαστική απόφαση). Εκδίδεται από τον Abdullah, αναπληρωτή μολλά του καζά Σέλιτσας, στις 5 Receb 1284 (2 Νοεμβρίου 1867)

Παρουσιάστηκε στο ιεροδικείο ο Νικόλας γιος Κώστα Ζούλ ως πληρεξούσιος του Κώτσου γιου του Κάλφα Αναστάση, γιου του Γιάννη, οθωμανού υπήκοου, Έλληνα χριστιανού, από το χωριό Δράμιστα¹⁷ που υπάγεται στον καζά Νάσιλιτσας

¹⁷ Δράμιστα= Παλιά ονομασία του σημερινού χωριού Δάφνη.

(Ανασελίτσας), κάτοικος επί του παρόντος Κωνσταντινουπόλεως, σύμφωνα με μαρτυρία του Καρα-Νικόλα γιου Δημήτρη, κάτοικου του χωριού Κωσταντζκο¹⁸ του ίδιου καζά, και του Φώτη Κυρατζή γιου Κωσταντή, κάτοικου επίσης του χωριού Κωσταντζκο, και δήλωσε παρουσία του Θανάση γιου Νικόλα, κάτοικου του χωριού Μπλάτσι του ίδιου καζά, και του Βασίλη γιου Χρήστου, από τον καζά Κορυτσάς, στο Παζάρι του χωριού Τοτσούλ του ίδιου καζά, ότι πουλάει στους δύο τελευταίους έναντι 280 χρυσών μετζιτίων (των εκατό γροσίων έκαστον) τα πέντε έκτα ενός πανδοχείου (han) τελείας κυριότητας με σύνορα από τη μια πλευρά βακουφικά καταστήματα και από τις τρεις άλλες δημόσιο δρόμο, με μήκος 55 και πλάτος 25 πήχεις, σε οικόπεδο 1375 πήχεων, ένα φούρνο και ένα μπακάλικο και... και ανώγεια τέσσερα δωμάτια και δυο αίθουσες και ισόγεια μια θερμάστρα (; Soba) και δυο μαγαζιά (αποθήκες), και ένα άλλο κατάστημα με πρόθυρο (hayatlik) και δυο εκθετήρια καταστήματα (sergi dukan), και δυο άλλα καταστήματα και έναν αχυρώνα, τα οποία ο εκπροσωπούμενος από αυτόν Κώστος κατέχει με ιεροδικαστική απόφαση. Του υπόλοιπου ενός πέμπτου ιδιοκτήτης είναι ο Γιάννης γιος Παπα-Μιχάλη κάτοικος του χωριού Δράμιστα.

Μάρτυρες: Ο γραμματέας του δικαστηρίου Χουσεϊν Εφέντης, ο κλητήρας Χασάν Λάμα και οι Κώστας Λώλου από το Κονιτσκό¹⁹, Χρήστος Εξάρχη από το ίδιο χωριό, Κώστας Γιώργη, Γιάννης Νάκου, Κώστας Αγκορτη (;), Πούλος Παπα-Γιάννη, σώμος Γιώργη, Τέφος Κιάρη, Δημήτρης Κιαπρή και άλλοι.

6.

Αφιέρωση αγρού στην εκκλησία της Κοίμησης της Θεοτόκου Πελεκάνου Πρωτότυπο (Αρχείο της εκκλησίας Κοίμησης της Θεοτόκου Πελεκάνου), γραμμένο σε μονόφυλλο χαρτί, διαστ., 27,5X19.

Σήμερα την 18^η του μηνός Νοεμβρίου του έτους 1897 ημέραν της εβδομάδος δευτέραν οι υποφαινόμενοι αθανάσιος και Δημήτριος Γεωργίου Δραμπάλα, υπήκοοι οθωμανοί κάτοικοι σελίτσας²⁰ και Πέλκας²¹ αφιερόνωμεν εις τον Ναόν της υπεραγίας Θεοτόκου του χωριού Πέλκας του εις θέσιν γάβρον Γούρνα κείμενον πατρικόν μας χωράφιον όπως και ο πατήρ μας μας άφησεν εντολήν πριν του θανάτου αυτού, εξ οκτώ αριθμος 8, κοιλά ως έγγιστα συνορευόμενον με το χωράφιον Ανδρέα Ζαρογιάννη, και δρόμον και δύο μέρη βουνόν, το ανωτέρω λέγωμεν πατρικόν μας χωράφιον αφιερόνωμεν ευχαρίστως οικειοθελώς και απαραβιάστως εις τον ρηθέντα Ναόν της υπεραγίας Θεοτόκου, και αποξενώμεθα του λοιπού ημείς τε και οι κληρονόμοι μας του ρηθέντος χωραφίου και θεωρείται από τούδε κτήμα του Ναού της υπεραγίας Θεοτόκου, υποχρεούμενοι όπως εν καιρώ το δέοντι παρουσιασθώμεν εις το Σεβαστόν χουκιμάτι δώσομεν το ε...: ικράρη μας προς έκδοσιν των Βασιλικών Τίτλων επ' ονόματι του ρηθέντος Ναού.

Διό εγένετο το παρόν εμπάρτυρον έγγραφον όπερ υπογράφεται παρ' ημών ως αγράμματων παρά του εφημερίου μας και μαρτυριθέντων παρά των φαινομένων αξιοτίμων εντίμων μαρτύρων και εδόθη εις χείρας των ευρισκομένων επιτρόπων της εκκλησίας του Ναού εις ένδειξιν.

¹⁸ Κωσταντζκο=Παλιά ονομασία του σημερινού χωριού Αυγερινού.

¹⁹ Κονιτσκό=Παλιά ονομασία του σημερινής Γαλατινής.

²⁰ Σέλιτσα=Παλιά ονομασία της σημερινής Εράτυρας.

²¹ Πέλκα=Παλιά ονομασία του σημερινού χωριού Πελεκάνου.

Αθανάσιος Γεωργίου Δραμπάλας από σέλιτσα μην ηξεύροντας να γράψω διά χειρός του εφυμερίου Παπά Βασιλείου βιβλαιώ τω ... ..διό και σταυροτυπώ +
Ο εφφημέριος αυτού ΠαπάΒασίλειος θεοδώρου υπογράψαντος Αθανασίου με λόγον του μαρτιρώ

Γιοργις κο..... μαρτιρο

Γουσσάς Μακρογιανι μαρτυρό μεγωριζο τα σταβροπιου +

Ο αρχιερ. Επίτροπος

Οικονόμος Παπά Βασίλειος βεβαιοί το γνήσιον των άνω υπογραφών.»

7.

Συμφωνητικό γράμμα

Πρωτότυπο (Αρχείο Αθανασίου Κανατσούλη)

Διά το παρόν συμφωνητικόν γράμμα συμφονίσαμεν εμείς υποκάτοθε υπογεγραμμένοι κωνσταντίνος Α.κανατζούλης και Μάρκος Γ.Γκίμπας σκοπόν έχομεν και εμετρίσαμεν εις την τέχνην μας όσα αγρίμια και άλλα τομαρικά ήθελα σινάξη τα οποία όσα... (λέξη δυσανάγνωστη) εις τα γερμανικά μέρη να τα στέλνομεν να τα στέλνομεν εις την γερμανίαν καθώς εις άλλα χρόνια τα οποία τομαρικά από ήθελα σιναχθεί ξεσπιτόνοντας τα καπιτάλια και έξοδά του ότι ήθελεν δόση ο θεός διάφορον να μοιράζομεν εις την μέσην και όσα κυνίγια ήθελα σινάξι διά το εργαστήριόν μας οπού δεν πίνεγουν ευγένουν μέσα εις την γραφήν ,είνε διά λογαριαζμόν μου ο κόπιας δεν ενέχεται εις αυτά αλλά ούτε εις του εργαστηριού την δουλιάν καθώς και εσγώ δεν ενέχομε εις αυτά εις την όλην του την δουλιάν οπού ηθέλη κάμη αυτός εις το ούλον πράγμα οπού ήθελα συνάξω εγώ ο μάρκος εις όσα έξοδα ήθελα κάμω εγώ με το άλογόν μου εις του,ς δρόμους να τα αναλογούμεν εις την ποσότητα τον γροσίον μαζί με το εργαστηριού μας το πράγμα έχομεν πράγμα βερεσέδια και μετριτάτα ο ποία ο....αμίραστα όσα μετριτά εβρίσκονται κατά τον παράν,και από τα βερεσέδια και από το πράγμα το αμίραστον όσα ήθελαν αναχθούν και ημπορούν να τα βάλω όλα εις τον ψούνον εις αυτόν τον ψούνον οπού ήθελα ψονίσω εγώ ο μάρκος θαν τα εμβάσω όλα εις τον μήναν τον μισιακόν τον δε άλλον οπού ήθελα ψονίσω το εργαστηριού μου τα μετριτά οπού θα δόσω εις αυτό το πράγμα θα εμβάσω(;) από τα δικά μου γρόσια οπού έχω να λάβω εις μερίδιον και αν ηθέλαμεν ψονίσει περισσότερον εις το μεσιακόν πράγμα και δεν μας εβρεθούν χρίματα μεσιακά θα δανεισθούμε εις ότι πληροθεί ο τόκος από το.....με παραδίνει και ο κώπιας δικά του γρόσια σίμερα θα λάβει τον τόκον τον μίναν 12% τα εκατώ διά ολίγο κερό οπού να έμβουν τα γρόσια του οπίσω τα οπία γρόσια ο[πού εμέτρσενο....δέκα χιλιάδες γρόσια έχομεν την φατούραν ο κάθε ένας οπού διπλά μ. βάναν σίμερον βρίσκοντι μεσιακά γρόσια ζεήμεασο μένει 10.296 δέκα χιλιάδες διακόσια ενενήντα έξ και τα μετριτά οπού βάνει ο Κ.κώπιας γρ.10.000 ήτοι δέκα χ.όσα ήθελα σιναχθεί από τα μεσιακά είναι ξεχοριστά θα τα έχομεν γραμένα εις το δευτέρι μας και τελιόνω την ψήνα μου.....διά γράματα παρομιας ένα δίδω τον Κ.κόπια και ένα βαστώ εγώ.

Τη 25 Ιανουαρίου 854 Σιάτιστα

Κωνσταντίνος Α.κανατσούλις

Μάρκος Γ.Γκίμπα.

8.

Γενική έκθεση του Υποδιοικητή Ανασελίτσης (1914)
 Πρωτότυπο (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας), διαστ. 20,5X29

Γενική Έκθεση του Υποδιοικητή της Ανασελίτσης
 Αριθ. 3838/15-11-1914.

«*Εν Σιατίστη τη 15η Νοεμβρίου 1914*

Προς την Γενική Διοίκησιν

Λαμβάνω την τιμήν όπως υποβάλω γενικήν έκθεσιν των διαφόρων απόψεων της παραγωγής, του πολιτικού φρονήματος και της εν γένει καταστάσεως των κατοίκων.

Η όλη περιφέρεια της ανασελίτσης κατοικουμένη υπό 40000 χιλιάδων, έχει πρωτεύουσαν την πολυαριθμοτέραν πόλιν Σιάτισταν, έχουσαν περί τας 7000 κατοίκους. Η επαρχία κατοικουμένη ως επί το πολύ υπό αμιγούς ελληνικού πληθυσμού, έχει φρόνημα εθνικόν και μετ' ευχερείας προσανατολίζεται το καθεστώς και την ελληνικήν νομοθεσίαν, Ελάχιστα μικρά χωρία, εν οίς και η τέως πρωτεύουσα της επαρχίας Λαψίστη κατοικούνται υπό οθωμανών, οίτινες όμως επίσης ομιλούν την ελληνικήν γλώσσαν ως μητρικήν. Η συμβίωσις των οθωμανών μετά των Ελλήνων είναι ειρηνική και αρμονική, σπανίως μόνον παρουσιάζονται εκδηλώσεις σχετικού τινός φυλετικού μίσους, πλην πάντοτε περιορίζονται εις νομιμόφρονας εξωτερικεύσεις.

Ο μουφτής της επαρχίας άνθρωπος απλοϊκός και κερδοσκοπός, αποβλέπει εις το μισθάριον και μόνον, έτοιμος να θυσιάση τα πάντα χάριν αυτού, Πλην πολλάκις δεν συγκρατείται οσάκις νομίζει ότι προασπίζει καθ' αυτό μουσουλμανικά δικαιώματα. Παρά τοις ανεπτυγμένοις οθωμανοίς μπέηδες και αγάδες καλουμένοις, δεν απολαύει εμπιστοσύνης ούτε εκτιμήσεως.

Εις την διοικητικήν ταύτην περιφέρειαν οι κάτοικοι καταγίνονται εις την γεωργίαν, καπνοφυτεϊάν, αμπελουργίαν, σηροτροφίαν και μικράν κτηνοτροφίαν. Η γεωργική παραγωγή δεν είναι μεγάλη πλην επαρκεί εις τας ανάγκας των κατοίκων, χωρίς να γίνεται εξαγωγή. Εννοείται ότι και ενταύθα ως και πανταχού σχεδόν της Μακεδονίας, εξασκείται ο πρωτόγονος τρόπος της καλλιεργείας με το ξύλινον άροτρον, χωρίς να γίνεται χρήσις ούτε λιπασμάτων, ούτε άλλων τινων μέσων ενδεικνυομένων υπό της επιστήμης. Επίσης εις την αμπελουργίαν οι κάτοικοι δεν χρησιμοποιούν εισέτι ούτε τα ραντίσματα, ούτε τους εμβολιασμούς, ούτε τίποτε εκ των προβλεπομένων υπό της οινολογίας διά την οينوποιαν και καλλιέργειαν των αμπέλων. Από τινος μάλιστα, οι κάτοικοι Σιατίτσης, κατ' εξοχήν αμπελοφύτου χώρας, δυσφορούσιν βαρέως διά το μέλλον της αμπελουργίας των λόγω των νέων

φορολογικών μέτρων της Κυβερνήσεως και ιδίως των αφορώντων την παραγωγή και κατανάλωσιν ούζου.

Ο βίος και η εν γένει ζωή των κατοίκων είνε κατ' εξοχήν λιτός, χρησιμοποιούν δε συνήθως σίτον και αραβόσιτον δι' άρτον, ως συνήθη τροφήν τα όσπρια, εις δε την κρεοφαγίαν δεν είνε τόσον επιρρεπείς. Η υγεία και ευεξία εν τούτοις των κατοίκων είνε άριστη σπανίως ενσκηπούσης επιδημίας τινός. Το κλίμα καίτοι ψυχρόν, δεδομένου ότι όλη η περιφέρεια ευρίσκεται εις ύψη δυσθεώρητα, περί τα 1000 μέτρα ύπερθεν της επιφανείας της θαλάσσης, εν τω μέσω οροσειρών και χαραδρών και φαράγγων, είνε ξηρόν και τα μάλιστα υγιεινόν ούτε έλη υπάρχουν, ούτε άλλο μiasματικόν κέντρον διατηρείται λόγω του βαρυτάτου χειμώνος των βροχών και χιόνων.

Η εκπαίδευσις εφείλκυσε εγκαίρως την προσοχήν των κατοίκων διά τούτο δε ευρίσκεται τις προ του ωραιότερου θεάματος, όταν περιέρχεται την επαρχίαν, και διακρίνη που μεν ωραία μεγαλοπρεπή και καλλιμάμαρα τεμένη των μουσών, που δε απλά και απέριττα εκπαιδευτήρια εκπληρούντα και ταύτα τον ευγενή σκοπόν. Λειτουργούσι κάλλιστα δύο αρχαία Γυμνάσια το Τραπάντζειον εν Σιατίστη, και το Τσοτύλειον εν Τσοτυλίω, δημοτικά δε σχολεία και παρθεναγωγεία και εις την τελευταίαν γωνίαν του μικρότερου χωρίου βρίθουσι. Το μέγιστον τούτο αγαθόν βεβαίως κατά πρώτον λόγον οφείλεται εις την αγαθήν πρωτοβουλίαν των Μητροπολιτών και είτα εις την φιλοτιμίαν και τον πατριωτισμόν των κατοίκων.

Αντικρυς αντίθετος προς την εκπαίδευσιν είνε η κατάστασις της συγκοινωνίας των διαφόρων χωρίων προς άλλα και προς το εξωτερικόν. Ούτε οδοί, ούτε ημιονικοί τοιαύται, αλλά ούτε καν ατραποί υπάρχουν. Απλούστατα σημεία τινα δύσβατα και απόκρημνα, αποτελούσι την των υποζυγίων βατήν οδόν. Τα μέσα της συγκοινωνίας είνε το σπουδαιότερον και ακριβέστερον κάτοπτρον της παγίας ούτως ειπείν κακοδιοικήσεως του καταλυθέντος καθεστώτος. Ως να προεβλέπετο δε ότι θάπτον ή βράδιον αι χώραι αύται θα προσηρτώντο εις το ελληνικόν κράτος, εγκατέλειπον τα πάντα επί μακρότατον χρόνον εις την τύχην των, ουδεμίας καταβληθείσης μερίμνης διά την συγκοινωνίαν και την χάραξιν καν οδών.

Η χαρακτηρίζουσα τάσις των κατοίκων είνε το υλικόν συμφέρον και η κερδοσκοπία, ένεκα τούτου δε πλείστα όσα χωρία είνε κατ' εξοχήν αφιλόξενα, παρά την ανεγνωρισμένην ελληνικήν αρετήν της ξενίας.

Ο λαός της Ανασελίτσης είνε κατ' εξοχήν νομοταγής, σεβόμενος τας αρχάς και υπείκων τελείως τοις κειμένοις νόμοις και διατάξεσιν. Από τινος όμως ήρχισε να παρουσιάζηται το φάσμα του διχασμού και διαρέσεως μεταξύ των κατοίκων και των κατωτέρων οργάνων της αστυνομίας εξ αφορμών επουσιωδών, πλην όμως τελευταίως κατά την περιοδείαν ημών εξηλείψαμεν παντελώς την διαφοράν ταύτην τη βοηθεία των δύο αστυνομικών υποδιευθύνσεων.

Όλος ανεξαιρέτως ο λαός, αναμένει εναγωνίως την στιγμήν της ενασκήσεως των πολιτικών του δικαιωμάτων, διά να προστατεύη τα ίδια τοπικά του συμφέροντα διά των αντιπροσώπων του, οίτινες κατά 99% θα αποτελεσθώσιν εκ γηγενών Μακεδόνων και τούτο διότι πρεσβεύει ακραδάντως ότι είνε αρκετά προηγμένος λαός, ώστε να μη έχη ανάγκην διαπαιδαγωγήσεως πολιτικής. Είνε υπεράγαν εγωίσταί οι κάτοικοι και ενιαχού μάλιστα αποτολμώσι να κρίνωσι δριμέως παν ό,τι συνετέλεσε επ' ολίγον και δημοσίων τινων υπαλλήλων η στάσις και διαγωγή, επιδειξαμένων τούτο μεν υπέρμετρον ζήλον εις την εκτέλεσιν των καθηκόντων των, τούτο δε και κακομεταχειριζομένων τους κατοίκους. Ευτυχώς ήδη το χάσμα ήρξατο να επιπεδούται εκατέρωθεν επιδεικνυομένης οποιάς τινος εφεκτικότητος εκ της εν γένει ενεργείας ημών να μη γεννώνται παράπονα και μικροδιαφοραί.

Εἰς τὴν ἐπαρχίαν ταύτην λειτουργοῦσιν ἐν σχετικῇ ἀναλογίᾳ κανονικῶς πέντε δήμοι οἱ τῆς Σιατίσσης, Σελίτσης, Τσοτυλείου, Ανασελίτσης καὶ Ζουπανίου. Καὶ οἱ πέντε δήμοι παρὰ τοὺς μικροὺς αὐτῶν πόρους, ἤρχισαν νὰ κατασκευάζουν δημοτικά ἔργα χρησιμώτατα τοῖς δημόταις, τὴν πρωτοπορείαν εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν δημοτικὴν ζῦμωσιν ἔχει ὁ δήμος Τσοτυλείου.

Σωματεία υπάρχουνε ἐλάχιστα, ἐκ τούτων σημειῶ μόνον δύο φιλοπτώχους ἀδελφότητος κυριῶν, τὸ σωματεῖον τῶν συντεχνιῶν καὶ τὸ τῶν κυνηγῶν. Ἐκάλεσα ἤδη πάντα τὰ σωματεία ὅπως συμμορφωθῶσι πρὸς τὸν τελευταῖον νόμον.

Ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως ἡ ἐπαρχία εὐρίσκειται εἰς παχηλὴν στασιμότητα χωρὶς νὰ παρουσιάσῃ καν διαθέσεις προοδευτικὰς. Πάσα κοινωνικὴ κίνησις ἐκδηλοῦται εἰς τὰς πανηγύρεις εορτᾶς καὶ γάμους.

Εὐπειθέστατος
Ὁ υποδιοικητὴς Ανασελίτσης (υπογραφή)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

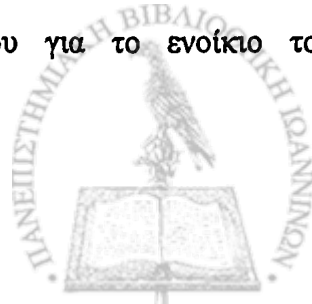
Α΄ ΠΗΓΕΣ

I. ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ

Α. Αρχείο Κων/νου Ζησόπουλου

α. Αυτά έγγραφα που χρησιμοποιήθηκαν:

1. Έξοφλητική απόδειξη για ενοίκιο χωραφιού 13 Αυγούστου 1792.
2. Βεβαίωση (τεσκερές) τιμαριούχων για πώληση χωραφιού στο Λουκόμι του Μουρτεζά Μπέη Τσοτυλίου, στον παπα-Θανάση, με ημερ. 1207 (19.8.1792-8.8.1793).
3. Ταπί χωραφιού σπαχή με ημερ. 18 Απριλίου 1796.
4. Απόδειξη σπαχή για καταβολή φόρου του χωριού Περιστερά χωρίς ημερομηνία ίδιου γραφικού χαρακτήρα με τα παραπάνω.
5. Έγγραφο οφειλής στο Ναζήραγα 10 Ιανουαρίου 1797.
6. Έγγραφο δοσιμάτων της χρονιάς του παπα-Θανάση από το Μαρτίσι (Περιστερά) 1816.
7. Απόδειξη σπαχή από το Λαψίστι χωρίς ημερομηνία.
8. Έγγραφο ακίνητης εκκλησιαστικής περιουσίας Τσοτυλίου (1895). Από τη συλλογή: Έγγραφα της Εφορευτικής Επιτροπής του ιερού ναού Αγίου Αθανασίου Τσοτυλίου.
9. Συμφωνητικό ενοικίασης 48 στρεμμάτων της εκκλησιαστικής περιουσίας του Αγίου Αθανασίου, 15 Μαρτίου 1899.
10. Έγγραφο λογαριασμών δημητριακών (δανεισμών-οφειλών) του παπα Αθανασίου Γεωργίου από την Περιστερά α) λογαριασμός με ημερ. 20 Απριλίου 1792, β) λογ. με ημερομ. 18 Ιανουαρίου 1793, γ) λογ. με ημερ. Απρίλιος 1794, δ) λογ. με ημερομ. 1795.
11. Επιστολή επιτρόπων της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου Τσοτυλίου προς τον επίτροπο της μητρόπολης Σισανίου και Σιατίστης με ημερ. 22 Μαΐου 1906.
12. Συμφωνητικό ενοικίασης βακουφικών χωραφιών της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου Τσοτυλίου με ημερ. 4 Μαρτίου 1884.
13. Συμφωνητικό ενοικίασης 48 στρεμμάτων, 750 τ.μ. και δύο κομματιών εκκλησιαστικών κτημάτων της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου Τσοτυλίου με ημερ. 15 Μαρτίου 1899.
14. Συμφωνητικό ενοικίασης βακουφικού χωραφιού μεταξύ του επιτρόπου Κων/νου Ζησόπουλου και του Οθωμανού ενοικιαστή Ραμαντά Χαμζά με ημερ. 1 Μαρτίου 1897.
15. Πωλητήριο δημητριακών του Οθωμανού Χαλήλ στον Κων/νο Ζησόπουλο με ημερ. 14 Ιανουαρίου 1890.
16. Πωλητήριο αμπελιού με ημερ. 6 Φεβρουαρίου 1861.
17. Επιστολή του μεσιτικού γραφείου Τζιατζιαπά - Σαχίνη από Θεσσαλονίκη προς τον Κων/νο Ζησόπουλο στο Λαψίστι με ημερ. 5 Φεβρουαρίου 1886.
18. Έγγραφο εντολή προς το μουχτάρη για συλλογή φόρου κρασιάτικου με ημερ. 7 Μαρτίου 1879.
19. Απόδειξη πληρωμής γιουμπρούκ (φόρου κρασιού) του Κων/νου Ζησόπουλου με ημερ. 10 Φεβρουαρίου 1887.
20. Απόδειξη πληρωμής δεκάτης Κων/νου Παπαδόπουλου για το ενοίκιο του εκκλησιαστικού κτήματος, με ημερ. 24 Σεπτεμβρίου 1901.
21. Έγγραφο μίσθωσης δεκάτης με ημερ. 10 Ιουλίου 1917.

22. Επιστολή των αδελφών Σπύρου από Σιάτιστα προς τον Κων/νο Ζησόπουλο ,σχετικά με την παραγγελία κεριών,με ημερ. 26 Σεπτεμβρίου 1890.
23. Επιστολή Θωμά Βούρου από Σιάτιστα προς τον Κων/νο Ζησόπουλο για την αποστολή 2 φορτωμάτων κηρού με ημερ. 2 Δεκεμβρίου 1905.
24. Λογαριασμός εξόδων ταξιδιού από Τσοτύλι για Αθήνα Κων/νου Ζησόπουλου με ημερ. 16 Ιουνίου 1902.
25. Επιστολή Αθανασίου Ζησόπουλου από Θεσσαλονίκη στο γιο του Κων/νο με ημερ. 22 Αυγούστου 1883.
26. Επιστολή του Σεμοέλ Αλμπάλα προς τον Αθανάσιο Ζησόπουλο στην Περιστερά με ημερ. 3 Ιανουαρίου 1883.
27. Επιστολή του μεσιτικού γραφείου Τζιατζιαπά-Σαχίνη της Θεσσαλονίκης προς τον Αθανάσιο Ζησόπουλο με ημερ. 27 Σεπτεμβρίου 1885.
28. Επιστολή του μεσιτικού γραφείου Τζιατζιαπά-Σαχίνη της Θεσσαλονίκης προς τον Κων/νο Ζησόπουλο με ημερ. 19 Δεκεμβρίου 1885.
29. Επιστολή του ίδιου μεσιτικού γραφείου προς τον Κων/νο Ζησόπουλο με ημερ. 24 Ιουνίου 1887.
30. Επιστολή του Σαμοέλ Αλμπάλα από Καστοριά προς τον Κων/νο Ζησόπουλο στο Μαρτσίστι με ημερ. 21 Μαρτίου 1890.
31. Επιστολή Αθανασίου Ζησόπουλου προς Κων/νο Ζησόπουλο από Θεσσαλονίκη με ημερ. 22 Αυγούστου 1883.
32. Αφηγηματικές σημειώσεις Κων/νου Ζησόπουλου,σ.157.
33. Επιστολή Πολυξένης και Ιουλίας Αθ.Νώννα πρὸς τον Κων/νο Ζησόπουλο για υποβολή δήλωσης κληρονομιάς με ημερ. 2-11-1925.
34. Χειρόγραφο σημείωμα του Κων/νου Ζησόπουλου χ.χ.
35. Απολογισμός του έτους 1863 για τα δύο χάνια και ένα εργαστήρι των:Βασιλείου Χρ.Νώννα και Αθανασίου Σταμουλά, με ημερ.1 Μαΐου 1863.
36. Χοτζέτι (ιεροδικαστική απόφαση),πώλησης του χανιού Βασιλείου Νώννα στο Τσοτύλι στους Κώτσο,(Κώστα) και Γιάννη ,από τη Δράμιστα (Δάφνη),με ημερ.2 Νοεμβρίου 1867.
37. Συμφωνητικό ενοικίου χανιού Βασιλείου Νώννα με ημερ. 24-7-1895.
38. Επιστολή Βασιλικής Νώννα προς τον Κων/νο Ζησόπουλο με ημερ. 11-6-1904.
39. Επίγραμμα Θανάση και Βασίλη.Το χοτζέτι από το χάνι «Τζοτλί», Τσοτύλι 1868.
40. Συμφωνητικό για διόρθωση χανιού μεταξύ Ηλία Νώννα και Νικ.Φ.Κυρατζόπουλου, με ημερ. 24 Ιουλίου 1905.
41. Κατάσταση πραγμάτων χανιού Βασιλείου Νώννα που παραδίνονται στον ενοικιαστή Ν.Κισκίνη στο Τσοτύλι με ημερ. 12 Σεπτεμβρίου 1895.
42. Συμφωνητικό ενοικιάσεως καφενείου Ηλία Νώννα με Σερίφ Ιμπραήμ από Λειψίστι,με ημερ.20-12-1905.
43. Απόδειξη καταβολής φόρου εκκλησίας Αγίου Αθανασίου Τσοτυλίου με ημερ. 14 Μαρτίου 1901.
44. Απόδειξη για βεργί , μουχτάρη Τσοτυλίου, με ημερ.29-10-18 87.
45. Ομόλογο Χαϊδάρ Κεχαγιά Δέβλας χ.χ.έ. με διορία Οκτώβριο 1912.
46. Επιστολή Κων/νου Ζησόπουλου από Θεσσαλονίκη προς τη σύζυγό του Ξανθίππη στο Τσοτύλι με ημερ. 27-9-1912.
47. Συμφωνητικό μαστόρων με τους κατοίκους Τσοτυλίου για την κατασκευή μιας βακουφικής κατοικίας ,με ημερ.3 Αυγούστου 1897.

Β. Κατάστιχον της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου και λοιπών εκκλησιών Ζουπανίου (Κώδικας).

1. Πράξη υπ' αριθ. 82 (αχρονολόγητη) .
2. Εκκλησιαστική περιουσία Ζουπανίου , σ. 222.
3. Ενοικιαστήρια των ετών:1880-81,σ.67,1883-84,σ.75,1884-85,σ.77,1891-92,σ.109,1906-07,σ.157.
4. Κτηματική περιουσία εκκλησίας Αγίου Αθανασίου Ζουπανίου αρ.9/1835.
5. Κτηματική περιουσία εκκλησίας Αγίας Βαρβάρας Ζουπανίου αρ.10/1835.
6. Λογαριασμός αρ.57/10-9-1880-10-9-1881,σ.67.
7. Λογαρ.,αρ.59/10-9-1883 έως 10-9-1884,σ.75.
8. Λογαρ.αρ.60/10-9-1884 έως 10-9-1885,σ.77.
9. Λογαρ. 1891-1892 ,σ.109.
10. Λογαρ. αρ.94/10-9-1906 έως 10-9-1907,σ.157.
11. Λογαρ. αρ.57/10-9-1880 έως 10-9-1881,σ.59.
12. Λογαρ. αρ.62/9-9-1885 έως 9-9-1886,σ.83.
13. Λογαρ.63/9-9-1886 έως 9-9-1887,σ.87.
14. Λογαρ.66/10-9-1888 έως 10-9-1889,σ.91.
15. Λογαρ.74/13-9-1891 έως 10-9-1892,σ.109.
16. Λογαρ.76,77/4-9-1895 έως 5-9-1895,σ.115,117.
17. Λογαρ.78/8-9-1895 έως 8-9-1896,σ.119.
18. Λογαρ.80/8-9-1896 έως 8-9-1897,σ.125.
19. Λογαρ.84/7-9-1897 έως 7-9-1898,σ.133.
20. Λογαρ.86/7-9-1898 έως 7-9-1899,σ.137.
21. Λογαρ.8-9-1902 έως 8-9-1903,σ.147.
22. Πράξη αρ. 61/9-9-1885,σ.79-80.
23. Λογαρ.104/1912-13,σ.181.
24. Λογαρ.98/10-9-1907 έως 10-9-1908,σ.161.
25. Λογαρ.89/1900-1901,σ.144
26. Λογαρ.92/1903-1904,σ.150.
27. Λογαρ.93/1904-1905,σ.152.
28. Λογαρ.94/1905-1906,σ.154.
29. Λογαρ.95/1906-1907,σ.168.
30. Λογαρ.98/1907-1908,σ.162.
31. Λογαρ.101/1909-1910,σ.169.
32. Λογαρ. 1912-1913,σ.182.

Γ.Κώδικας Κοινότητας Ζουπανίου.

1.Κατάσταση ποσότητας συλλογής χόρτου και οφειλών δεκάτης των 157 οικογενειών του Κάτω Μαχαλά Ζουπανίου με ημερ. 30 Ιουλίου 1890.

2.Απάντηση της μουχταροδημογεροντίας στο μουδیره Ζουπανίου για αδυναμία σύνταξης τεφτεριού συλλογής χόρτου, με ημερ. 24 Μαρτίου 1890 ,σ.23.

3.Τεφτέρι γιδοπροβάτων του Κάτω Μαχαλά Ζουπανίου,αρ.61/9-9-1885,σ.79-80.

4.Εγγυητικό Χρήστου Κατσίκα για Απόστολο Κουλαβή (14 Φεβρουαρίου 1890).

5.Εγγυητικό της Κοινότητας Ζουπανίου για τον Κώστα Νάγιου (Ζουπάν 21 Οκτωβρίου 1890).

Δ.Αρχείο Γεράσιμου Δώσσα.

1. « Βιβλίον ονομάτων με ομόλογα ,Γερασίμου Α.Δώσσα ,Τσοτύλιον» (1885-1931).

Ε.Αρχείο Αθανασίου Κανατσούλη.

- 1.Επιστολή αξιωματούχου Κοστούρ προς τους Σιατιστινούς για τις ζημίες που κάνουν στα κτήματα της Μονής Κοίμησης της Θεοτόκου Μικροκάστρου,με ημερ. 5 Σεπτεμβρίου 1832.
- 2.Συμφωνητικό γράμμα για συνεταιρισμό μεταξύ των εμπόρων Κανατσούλη Κων/νου και Μάρκου Γκίμπα (25 Ιανουαρίου 1854 Σιάτιστα).
- 4.Συμφωνητικό δημιουργίας συντροφίας μεταξύ των: Κων/νου Κανατσούλη και Νικολάου Πάπουρα (12 Ιανουαρίου 1855,Κοζάνη).
- 5.Έγγραφο ποσοτήτων εμπορευμάτων, (11 Σεπτεμβρίου 1853 Λειψία).
- 6.Εξοφλητικό γράμμα Αθαν.Κανατσούλη και Μάρκου Γκίμπα (26 Οκτωβρίου 1856 Βιτόλια).
- 7.Έγγραφο εκκαθάρισης πωληθέντων γουναρικών του Ρίζου Ιωάννη (Λειψία 18 Δεκεμβρίου 1862).
- 8.Επιστολή από Λειψία του Ιωάννη Ρίζου προς τον Δημήτριο Κανατσούλη στη Λαμία (19 Οκτωβρίου 1862).
- 9.Σημειώσεις Αθανασίου Κανατσούλη,σ.52,66-67.
- 10.Φορολογικό τεφτέρι Αθανασίου Κανατσούλη (αχρονολόγητο).
11. Έγγραφο για φορολογικά δοσίματα Δημητρίου Κανατσούλη (Κοζάνη 2 Μαρτίου 1889).
12. Φάκ. 20,Αναφορά των κατοίκων της Σέλιτσας προς τον Μιουτούρ Βέη στη Σιάτιστα(12 Απριλίου 1910).

ΣΤ.Ιστορικό Αρχείο Φιλοσοφικής σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (φάκελοι 20 και 21 με λυτά έγγραφα).

1. Επιστολή Γεωργίου Δ.Βήκα από Κορυτσά προς το θείο του Χριστόδουλο (13 Απριλίου 1896).
2. Φάκ.21 Αρχείο Χριστόδουλου Ζωγράφου,λυτά έγγραφα 5 τεφτέρι εξόδων (1870).
3. Φάκ. 21, λυτά έγγραφα 6,Διάφοροι αποδείξεις καταβολής φόρων επί τουρκοκρατίας κρασορακιών (1881-82),(1884-85),(1903-1904),Χριστόδουλου Ζωγράφου.
4. Φάκ. 20,Επιστολή ιδιωτικής φύσεως από Ζέμονα προς τον Κων/νου Λαζάρου στη Σιάτιστα (31 Μαρτίου 1798).
5. Φάκ. 21, «Ελληνικά έγγραφα και κατάστιχα 1. Ληψοδοσίας εμπόρων Κων/νου Λαζάρου και Δημητρίου Μιχαήλ.» (αχρονολόγητο).

Ζ.Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας.

- 1.Φάκ. 14. ,Γενική έκθεσις του υποδιοικητή Ανασελίτσης προς την Γενική Διοίκησιν, (αρ.3838/15 Νοεμβρίου 1914).

2. Φακ. 15, «Γενική έκθεσις περιουσίας εις Τσοτύλιον, Κωνσταντινικόν και Ζουπάνιον του υποδιοικητή Ανασελίτσης προς τον Νομόρχη Θεσσαλονίκης.» (αρ.3749/Σιάτιστα 5 Νοεμβρίου 1914).

Η. Εμπορικό Κατάστιχο Γεωργίου Παπαζήση.

Χρεωστικές σημειώσεις αγορά εμπορευμάτων .(Ντόλος 2 Ιουνίου 1892).

Θ. Αρχείο εκκλησίας Κοίμησης της Θεοτόκου Πελεκάνου.

1.Εγγραφο ακίνητης περιουσίας της εκκλησίας της Κοίμησης της Θεοτόκου Πέλκας (αχρονολόγητο).

2.Συμφωνητικό πώλησης κτήματος του Γεωργίου Χριστοδούλου προς τον Νικόλαο Κωνσταντίνο(16 Φεβρουαρίου 1879).

3.Συμφωνητικό αγοραπωλησίας (30 Σεπτεμβρίου 1897).

4.Πωλητήριο γράμμα (30 Φεβρουαρίου 1897) Χρυσούπολη.

Ι.Αρχείο Αθανασίου Σπύρου.

1. Πωλητήριο γράμμα αμπελιού (27 Μαρτίου 1845), Σιάτιστα.

2. Αναφορά 5 κατοίκων της Σιάτιστας για εξόφληση λογαριασμών έτους 1824.

3. Διάφορες ομολογίες 19^{ου} αιώνα.

Κ. Κώδικας αγίων εκκλησιών Σισανίου.

1. Κατάλογος κτητόρων αγίων εκκλησιών Σισανίου 1952.

Λ.Αρχείο Ιωάννη Καραγεωργίου.

1. Φορολογικό τεφτέρι του Κωνσταντινικού (1896)

Μ.Αρχείο Χρήστου Κατσίκια.

1.Σημειώσεις ιατρού Κοσμά Αγακίδη για την Καλογρίτσα ,σ.126.

Ν.Ιστορικό Αρχείο Κοζάνης.

1. Φ. ΚΤ 8,Επιστολή του μητροπολίτη Σισανίου και Σιατίστης Ιερόθεου υπ'αριθ.532/18 Σεπτεμβρίου 1909.Επιστολή του ίδιου μητροπολίτη προς το μητροπολίτη Κοζάνης Κωνσταντίνο (3 Μαΐου 1910).

2. Φ.ΚΤ 115,φάκελος εγγράφων και επιστολών συλλογής Κ.Δ.Τακιατζή,Κατάστιχο λογαριασμών Κ.Δ.Τακιατζή (Κατάστιχα λογαριασμών) Κ.Ν.Ατλάζη.

3. Σημείωση εξόδων των αμπελιών και χωραφιών Κ.Δ.Τακιατζή (24 Φεβρουαρίου-6 Ιουνίου 1888:Κοζάνη).

4. Φάκελος 114 .Υποφ. Β'Πωλητήριο έγγραφο Γεωργίου Μώραλη προς τον Δημ.Κοεμτζή (20 Ιουλίου 1834 ,Πέρλεπε).

5. Φάκελος ΚΤ 111,Βιβλίο Απολογητικό της Ιεράς Μονής ,Το γενέθλιο της Θεοτόκου (Ζιδανίου),(28 Απριλίου 1912 έως 15 Μαΐου 1913).

6. Φάκ. ΚΤ 118,10 τετράδια με λογαριασμούς ετών 1908-1919. Τιμές ημερομισθίων μαστόρων –εργάτη (1917).
7. Αρχείο Τσιμηνάκη. αρ.6 Υποφ.Α/16 ,Συμφωνητικό έγγραφο των: Βαγγέλη και Αναστάση (γιου) για εργασία στα κτήματα των αδελφών Τσιμηνάκη (Δημήτριο και Γεώργιο) με ημερ. 26 Οκτωβρίου 1889.
8. Φάκ.ΚΤ 89,αρ.5.,Συμφωνητικά έγγραφα ιδρύσεως Εταιρείας, «Αδελφότης Ερμής» Πρακτικό Συνεδριάσεως μελών της εταιρείας ,λογ/σμοί ,Συμβόλαιο έτος 1884-1913.
9. Φάκ. ΚΤ 89,Αρχείο Τσιμηνάκη ,Ονομαστικοί κατάλογοι χρεωστών αιτήσεις – σημειώσεις αχρονολόγητο).
10. ΚΤ 64,Στατιστική των εκλογών της Ανασελίτσης (5-10-1908).

Ξ.Αρχείο Βασ. Μιλωσίδα.

1.Απόφαση Επιτροπής Απαλλοτριώσεως Πρωτοδικείου Κοζάνης για το αγρόκτημα της Δέβλας, υπ' αριθ. 9/30 Σεπτεμβρίου 1931.

Ο.Αναφορές Δ/ντών Δημ.Σχολείων προς την Επιθεώρηση Σιατίστης :

1.Αγίων Θεοδώρων ,3/26-11-41,2.Αγίων Αναργύρων,26/23-12-1941,3.Ανθούσας,8/24-11-41,4.Βροντής,11/24-11-41,5. Ασπρούλας, 59/23-11-41, 6.Γλυκοκερασιάς, 29-11-41, 7.Διχειμάρου, 3-24-11-41, 8.Καλονερίου 11/18-11-41,3/27-11-41,12.Λεύκης,32/24-11-41, 13.Μολόχας,67/30-11-41,14.Πεπονιάς5/1-12-41,15.Νεαπόλεως177/26-11-41,16.Πλατανιάς 70/25-11-41, 17.Σταυροδρομίου,87/25-11-41,18. Τσοτυλίου16/20-11-41,19.Χειμερινού 2/26-11-41.,20.Κρουονερίου 2/28-11-41.

Π. Εκλογικός Κατάλογος της Υποδ/σεως Ανασελίτσης 1915 ,τυπογραφείον Ιωάννου Κομμένου,Θεσσαλονίκη χ.χ.έ,σ.1-228.Τη σελιδοποίηση την έκανε ο Γεώργιος Μπόντας. (Αδημοσίευτος , εκτός των τμημάτων που περιέχονται στις σελίδες:α) από 5-39 (αύξ. αριθ. 200-2067),που αναφέρονται στους εκλογείς της Σιάτιστας (μεγαλύτερο τμήμα εκλογέων της Σιάτιστας) β) από 47 έως και 55 και στους αύξοντες αριθμούς από 2523 έως και 2902 που αναφέρονται στους εκλογείς της Γαλατινής.γ) από 186-202 και στους αύξοντες αριθμούς από 9491-10293 που αναφέρονται στους εκλογείς της Εράτυρας,δ) από 213-216 και στους αύξοντες αριθμούς 10850-10959 που αναφέρονται στους εκλογείς της Ανθούσας,ε) από 180-182 και στους αύξοντες αριθμούς 9177-9264 που αναφέρονται στους εκλογείς της Περιστερας,στ) σελίδα 128 και στους αύξοντες αριθμούς 6560-6592 που αναφέρονται στους εκλογείς του Ρόκαστρου,ζ) από 183-186 και στους αύξοντες αριθμούς 9341-9490 που αναφέρονται στους εκλογείς του Ροδοχωρίου.

Ι Ι. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ

1.Αναστάσιος Χ.Μέγας, «Το αρχείον των οικογενειών Ζουπάν Μωραΐτη-Περικλέους της Μανουσειού Δημόσιας Βιβλιοθήκης Σιατίστης», *Σιατιστέων Μνήμη ,Λεύκωμα Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης* ,Επιμέλεια Αναστασίου Γ.Μέγα,Θεσσαλονίκη 1972,Α 89-128.

2.*Τρεις κώδικες της εκκλησίας και της σχολής Ντόλου (Βυθού) Βοΐου Κοζάνης (1838-1940)*,Επιμέλεια μεταγραφή κειμένων–Σχόλια–Σημειώσεις Αλέξανδρος Μπακαΐτης, εκδ.Πολ.Σύλλογος Βυθού, Θεσσαλονίκη 1992.

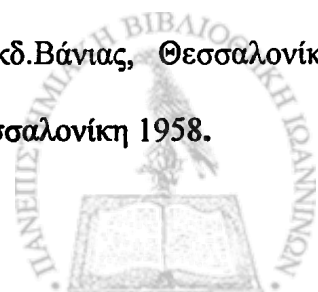

Β. ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

- «Πεντάλοφος Βοΐου», φ. 7/1996,φ.30/2000,(Κοζάνη).
 «Βόρειος Ελλάς», φ. 255/1932,256/1932 ,(Κοζάνη).
 «Μακεδονία»,22-11-1987,(Θεσσαλονίκη).
 «Αλήθεια» φ. 849/1908,875/1909 ,(Θεσσαλονίκη).
 «Εφημερίδα της Εράτυρας»,φ. 80/2000, (Θεσσαλονίκη).
 «Καστοριανή Εστία»,(Καστοριά).
 «Καστοριανός Πολίτης», 16-5-2001, (Καστοριά).

Γ. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- Αγαθαγγέλου. *Απομνημονεύματα του πανοσιολογιοτάτου και Αγαθαγγέλου, Αρχιερατικού Επιτρόπου του Σεβασμιωτάτου Αγ.Σισανίου, χ.χ.τ.έ.*
- Αγακίδης Ιωάννης, *Ζώντα μνημεία της ελληνικής γλώσσας*, εκδ.Νικόδημος, Αθήνα 1984.
- Αγγελής Κ., «Το Τσοτύλιον», *ΗΔΜ*, 1(1932), σ.137-147.
- Αγγελόπουλος Αθαν., «Η εποπτεία της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης επί της ελληνικής ορθόδοξου κοινότητας Βελεσσών», *Μακεδονικά*, 17 (1977), ΕΜΣ, σ. 139-179.
- Αδαμίδης Κων.Αλέξανδρος., *Παλιοχώρια Βοΐου Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1990.
- _____, *Η Περιστερά Βοΐου. Κοζάνης*, εκδ.Πολ.Συλλ.Περιστεράς, Θεσσαλονίκη 1996.
- _____, *Ο Κων/νος Ζησόπουλος και η προσφορά του στο Τσοτύλι Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1989.
- _____, *Η Ομαλή και η Γλυκοκερασιά Βοΐου Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1991.
- _____, *Το Δασύλλιο Νομού Γρεβενών*, εκδ.Ένωσης Δασυλλιωτών, Θεσσαλονίκη 1989.
- _____, *Επιλογή καταγραφών από εκκλησιαστικό κατάστιχο Τσοτυλίου Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1989.
- _____, *Οι Βαλαάδες και τα ανέκδοτά τους*, Θεσσαλονίκη 1989.
- _____, *Η Αγία Παρασκευή Βοΐου*, Θεσσαλονίκη 1982.
- _____, «Γρηγόριος Τσόκος, (Τσουκαντάς)», *BZ*, 147(1997), σ.15.
- Αδάμου Γιάννης., « Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα Ε'* (1994), σ.13-366 .
- Αντωνιάδης Α.Ν., *Η αγροτική ιδιοκτησία στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1994.
- Ανωγάτης-Πελέ Δημήτρης., *Δρόμοι και διακίνηση στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18^ο αιώνα*, εκδ.Παπαζήσης, Αθήνα 1993.
- Ανωύμου. , «Το Ανθοχώρι (Τσακνοχώρι)», *BZ*, 82(1986), σ.10-11.
- Αποστόλου Ιωάννης *Ιστορία της Σιατίστης*, Αθήνα 1929.
- Αραβαντινός Παναγιώτης. *Περιγραφή της Ηπείρου*, Μέρος Γ' εις μέρη τρία, Εισαγωγή Κ.Θ. Δημαρά, επιμέλεια έκδοσης Ε.Ι.Νικολαΐδου, εκδ. ΕΗΜ, Ιωάννινα 1984.
- Αραβαντινός Σπ., *Ιστορία Αλή πασά του Τεπελενλή*, εν Αθήναις 1895.
- Αρς Γκριγκόρι., *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του ΙΗ και στις αρχές του ΙΘ' αιώνα*, εκδ. GUTENBERG, Αθήνα 1994.
- Ασδραχάς Σπ., « Προβλήματα οικονομικής ιστορίας της τουρκοκρατίας», *ΟΔΒΧ*, σ.25.
- _____, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιη' και ιθ' αιών.* Εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988.
- _____, *Οικονομία και νοσοτροπίες*, εκδ.Ερμής, Αθήνα 1988.
- _____, *Ιστορικά απεικασματα*, εκδ.Θεμέλιο, Αθήνα 1995.
- Βακαλόπουλος Απόστολος., *Ιστορία της Μακεδονίας, 1354-1833*, εκδ.Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1988.
- _____, *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1958.

- _____, *Πηγές της ιστορίας της Μακεδονίας (1354-1833)*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1989.
- Βακαλόπουλος Κων/νος**, *Νεότερη ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912)*, εκδ. Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 1986.
- _____, «Πολιτική και οικονομική δομή του πασαλικιού Μοναστηρίου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα», *Μακεδονικά* 21 (1981), ΕΜΣ, σ.168-200.
- _____, *Νεοελληνική ιστορία (1204-1940)*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990.
- _____, *Ηπειρος*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992.
- _____, *Μακεδονία και Τουρκία 1830-1878*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1987.
- _____, «Μορφές ληστρικής δραστηριότητας στη Μακεδονία μετά την επανάσταση του 1878 (Διαπιστώσεις και συμπεράσματα από τη μελέτη των αρχειακών πηγών)», *Βαλκανικά Σύμμεικτα* (1983), ΙΜΧΑ, σ.127-132.
- _____, *Οικονομική λειτουργία του Μακεδονικού και Θρακικού χώρου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου*, Θεσσαλονίκη 1980.
- Βάλβι Αδριανός**, *Γεωγραφία ερμηνευθείσα υπό Κ.Κούμα και αναθεωρηθείσα Δ.Ν.Αργυριαδών*, τ.3, εν Βιέννη της Αυστρίας 1839.
- Βαρσάμης Νίκος-Γ.Καρανικόλας-Κοσμάς Χ.Καραχλές**, «Ο Αυγερινός», *BZ* 43(1980), σ.10.
- Βαρσαμίδης Ζ.Αθανάσιος**, «Αγιογράφοι Ανασέλιτσας Κοζάνης» *Χρονικά* (1987-1988) *ΜΦΑ*, τόμος Ζ, (Ανάτυπο), Θεσσαλονίκη 1988, σ.125-150.
- _____, *Η κοινωνική και οικονομική ζωή της Εράτυρας (Σέλιτσας) το 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, εκδ. Ένωση Ερατυραίων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1995.
- _____, *Συμβολή στη μελέτη της λαϊκής ζωγραφικής-λαϊκής αγιογραφίας (Δυτικής Μακεδονίας-Ηπείρου-Θεσσαλίας) 18^{ου}-19^{ου} αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1990.
- _____, «Το πέτρινο γεφύρι στον Πελεκάνο και ο τεχνίτης του», *BZ*, 90(1987), σ. 19-20.
- Βασδραβέλλης Ιωάννης**, «Το Αρχείο των αδελφών Γραμματικού», *Μακεδονικά*, 4(1955-1960), σ.163-231.
- _____, *Ιστορικά Αρχεία της Μακεδονίας, Α' Αρχείο Θεσσαλονίκης, 1695-1912*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1952.
- Βέλκος Γρηγόρης**, «Εγκατάσταση Δυτικομακεδόνων στο Καζακλάρ (Αμπελώνα) της Θεσσαλίας», (Ανάτυπο), *Πρακτικά του 1^{ου} Ιστορικού Συνεδρίου, Ο Αμπελώνας και η ιστορία του*, Λάρισα 1995, σ.55-61.
- _____, «Ο συνοικισμός των Μακεδόνων προσφύγων «Νέα Πέλλα» Αταλάντης», *Γ' Συνέδριο Ιστορίας -λαογραφίας -Γλωσσολογίας παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, δυτικομακεδονικού χώρου*, *Πρακτικά, Β.Ε.Θ.*, Θεσσαλονίκη 1982, σ.68-77.
- Βέλος Βάσος**, «Η γέφυρα Κοιλαδίου», *BZ*, 44(1980), σ.16,21
- Βεργόπουλος Κώστας**, *Κράτος και οικονομική πολιτική στον 19^ο αιώνα*, εκδ.Εξάντας, Αθήνα 1978.
- Βογιατζίδης Ι.** «Αι ελληνικά κοινότητες της Αυστροουγγαρίας» *HME* (1926), σ.71-78.
- Γ.Π.Σ.Π.**, «Οι Βαλαάδες», *ΜΗ*, (1911), σ.113-118.
- Γεωργιάδου -Κούντουρα Ευθυμία -Ζωή Γοδόση**, «Σχέσεις κοσμικής και θρησκευτικής ζωγραφικής στη Δυτική Μακεδονία», *Από τη μεταβυζαντινή τέχνη στη σύγχρονη 18^{ος}-20^{ος} αι.* *ΑΠΘ, UNIVERSITY STUDIO PRESS*, Θεσσαλονίκη 1998, σ.341-351.
- Γεωργίου Χρήστος**, *Το γλωσσικό ιδίωμα Γέρμα Καστοριάς*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1962.
- Γοδόση Ζωή**, *Παραστάσεις απόψεων πόλεων και αρχιτεκτονημάτων στην ελληνική λαϊκή ζωγραφική, (Δυτική Μακεδονία 18^{ος}-19^{ος} αι.)*, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 1998.
- Γιάγκος Χρ.**, «Αναπτυξιακό Συνέδριο Πενταλόφου και περιοχής», *BZ* 127(1994), σ.35.
- Γιαννόπουλος Γ.Ιωάννης**, «Τα τσιφλίκια του Βελή πασά υιού του Αλή πασά», *Μνήμων* 2(1972), σ.135-158.
- Γιαννούλη Δήμητρα**, «Το εγιαλέτι Μοναστηρίου (1856-1870)», *BZ* 30(1987), *Δ.Ι.Ε.Ε.*, σ.73-144.
- _____, *Το εγιαλέτι Μοναστηρίου (1856-1870), Οικονομία-Κοινωνία-Διοίκηση*, Διπλωματική εργασία μεταπτυχιακών σπουδών, Θεσσαλονίκη 1986.

Γιομπλάκης Αθαν., *Η Εράτυρα*, Θεσσαλονίκη 1985.

_____, *Η Ιερά Μονή του Αγίου Αθανασίου Εράτυρας (Σελίτσας)*, Θεσσαλονίκη 1962.

_____, «Οι χαλασμοί» της Σελίτσας (Εράτυρας)», *Μακεδονικά* 8(1968), ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1968, σ.75-81.

_____, «Ιπποκράτης Τσιολέκας .Ενας Έλληνας από την Εράτυρα έγινε πρωθυπουργός Σερβίας», *ΜΖ*,249(1987),σ.44-47.

Γκαβανάς Δημ., *Ροδοχώριον Βοΐου*, Κοζάνη 1974.

Γκανούλης Θ.Γεώργιος., «Τα αρχοντικά σπίτια της Σιατίστης του ιστ' και ιζ' μ.Χ. αιώνας», *ΜΗ* (1939) ,σ.153-159.

Γκαντώνας Νικ., *Γαλατινή: Ιστορικά - Λαογραφικά Δυτικής Μακεδονίας*, εκδ. Σύλλ.Γαλατινέων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1987.

Γκατζιάνας Νίκ., *Ο Ταξιάρχης Γρεβενών*, Θεσσαλονίκη 1980.

Γνωριμία με το Νομό Κοζάνης, εκδ. Νομαρχία Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1970

Γούναρης Βασίλης., «Δημογραφικές εξελίξεις στη τουρκοκρατούμενη Μακεδονία», *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία -ιστορία -οικονομία -κοινωνία, Α' τόμος...*, Επιμ. Ιωάννης Κολιόπουλος-Ιωάννης Χασιώτης, εκδ. Παπαζήσης - Παρατηρητής, χ.τ.χ.έ., σ.44-55.

_____, «Οικονομικές εξελίξεις στη Μακεδονία ,1430-1912», *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία ,ιστορία -οικονομία -πολιτισμός* , Επιμ. Ιωάννης Κολιόπουλος-Ιωάννης Χασιώτης, εκδ. Παπαζήσης-Παρατηρητής χ.τ.χ.έ.σ.58-83.

Δαβαλάς Δημήτριος., *Μια σκιαγραφία του Αλή πασά και του κράτους του*, Βιβλιοθήκη Ηπειρωτικής Εταιρείας Αθηνών , Αθήνα 1980.

Δαμάνης Τ. Δημήτριος, «Νιγρίτα -Σύρπα», *ΜΗ*(1911),σ.122.

Δαμασκηνίδης Αντ., *Στοιχεία οικονομικής γεωγραφίας της Ελλάδος*, Πανεπιστημιακά παραδόσεις, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1959.

Δάρδας Αναστάσιος., *Τα μοναστήρια της μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1993.

_____, *Ίδρυση και λειτουργία του Τραπαντζείου Γυμνασίου Σιατίστης με την εποπτεία της εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1977.

_____, «Οι πρόδρομοι της ελληνικής δημοσιογραφίας Σιατιστινοί αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου και η πρώτη ελληνική εφημερίδα», *Ελιμειακά* 23 (1989),σ.63-78.

_____, *Σιάτιστα αδόλωτη*, εκδ. Ελιμειακών, Θεσσαλονίκη 1983.

_____, «Η δράση της Σιάτιστας στη διάρκεια του Ιερού Αγώνα» (1821-1830), *Ελιμειακά* 5(1983),σ.88-100.

_____, «Νικητήρια στην απελευθέρωση της Σιάτιστας», *Ελιμειακά* 20(1988),σ.89-99.

_____, *Ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Δημητρίου Σιάτιστας*, Σιάτιστα 1995.

_____, «Ο ναός και το κωδωνοστάσιο των Αγίων Παρασκευής και Αικατερίνης Σιάτιστας», *Σιατιστινά* 19-20(1999-2000),σ.5-22.

_____, «Ο κανονισμός της ορθόδοξου κοινότητας Σιατίστης (1902). Τα διοικητικά όργανα της κοινότητας», *Ελιμειακά* 11(1992),σ.42-60.

Δάρδας Νικόλαος., *Ιεροί ναοί και παρεκκλήσια της Σιατίστης*, Αθήναι 1964.

Δεκάζος Α., Παναγιώτης., *Αι γεωργικαί σχέσεις της Μακεδονίας*, μέρος Α', Εν Αθήναις 1914.

Δελιαλής Ν., *Αναμνηστική εικονογραφημένη έκδοση Παύλου Χαρίση μετά ιστορικών σημειώσεων περί των εν Ουγγαρία και Αυστρία ,ελληνικών κοινοτήτων* ,Κοζάνη 1935.

Δημητριάδης Βασίλης., *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή*, Θεσσαλονίκη 1973.

_____, «Φορολογικές κατηγορίες των χωριών της Θεσσαλονίκης κατά την τουρκοκρατία», *Μακεδονικά* 20 (1980),σ.421-427.

_____, *Η Θεσσαλονίκη της παρακμής. Η ελληνική κοινότητα της Θεσσαλονίκης κατά τη διάρκεια του 1830 με βάση ένα οθωμανικό κατάστιχο απογραφής πληθυσμού*. Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997.

- Δώσσας Μιχ.Γεράσιμος.**, *Απανθίσματα και συμπεράσματα για το Τσοτύλι*, εκδ.Σύλλογος Γυναικών Τσοτυλίου, Θεσσαλονίκη 1993.
- Ζακυθηνός Δ.**, «Συμβολαί εις την ιστορίαν των εκκλησιών Αχρίδος και Ιπεκίου», *Μακεδονικά* 1(1940), ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1940, σ. 437-439.
- Ζηκόπουλος Μ.Ιωάννης.**, «Περί αγραμματοσύνης», *ΒΖ* 166(2000), σ.12-13.
- _____, «Το οικογενειακό δένδρο των Ζηκοπουλαίων Ανθούσης», *ΒΖ* , 126(1993), σ.10.
- Ζιώγου –Καραστεργίου Σιδηρούλα.**, «Το Σισάνι στην Ιστορία», *Γ' Συνέδριο Ιστορίας-Λαογραφίας-Γλωσσολογίας, Παραδοσιακής αρχιτεκτονικής δυτικομακεδονικού χώρου*, Πρακτικά ΒΕΘ, Θεσσαλονίκη 1982, σ.45-50.
- _____, «Το Σισάνι στην ιστορία», *ΒΖ*, 58(1982), σ.8-10.
- Ζώης Λεωνίδας.**, *Αι εν Ζακύνθω Συντεχνίαι*, Εν Ζακύνθω 1893.
- Ηλιαδέλη Στρ.**, «Η συμβολή των αποδήμων Κοζανιτών στην οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη της Μεσευρώπης κατά την τουρκοκρατία», *Ελιμειακά*, 28(1992), σ.3-33.
- Ηλιαδέλης Στρατής** «Οι από Κοζάνης Φον Κάραγιαν της Αυστρίας και η προσφορά τους στα γράμματα και την τέχνη» *Ελιμειακά* 23(1989), σ.21-42.
- Θεοδοπούλου Αιμιλία.**, «Μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», *περιοδ. «Ιστορικά*, εφημ. «Ελευθεροτυπία» 59(2000), σ.6-11.
- Θεοδοσιάκης Γιώργης.**, «Η Βελανιδιά παλαιό κέντρο σπηροτροφίας και παραγωγής μεταξόσπορου στο Βόιο», *Γ' Συνέδριο Ιστορίας Λαογραφίας –Γλωσσολογίας, Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής, Δυτικομακεδονικού χώρου, Πρακτικά ΒΕΘ*, Θεσσαλονίκη 3,4,5 Απριλίου 1982 σ. 165-169.
- Ιγγλέσης Νικόλαος.**, *Οδηγός της Ελλάδος*, έτος Ι, (1925-26).
- _____, *Οδηγός της Ελλάδος*, έτος Γ', τόμος Α' (1910-1911).
- Ιορδάνογλου Αναστάσιος.**, «Οθωμανικές επετηρίδες (σαλμανέ) του βλαετίου Μοναστηρίου» *Μακεδονικά* 29(1993-94), ΕΜΣ, σ.308-337.
- Ιστορία του ελληνικού έθνους**, τ.ΙΑ', εκδ.Εκδοτική Αθηνών, Αθήναι 1975, σ.108.
- _____, τόμος ΙΑ, Εκδοτική Αθηνών σ. 234-235
- Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης.**, *Το οικουμενικό Πατριαρχείο, η οθωμανική Διοίκηση και η εκπαίδευση του Γένους*, Κείμενο –πηγές 1830-1914, επιμέλεια :Ζιώγου Καραστεργίου, εκδ.Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη-Αθήνα 1998.
- Καζαρίδης Χρήστος.**, *Ο Πεντάλοφος Βοΐου*, Θεσσαλονίκη 1991.
- Καλινδέρης Μιχαήλ.**, *Σημειώματα ιστορικά εκ της Δυτικής Μακεδονίας*, Πτολεμαΐς 1939.
- _____, *Γραπτά μνημεία από τη Δυτική Μακεδονία, χρόνων τουρκοκρατίας*, Πτολεμαΐς 1940.
- _____, *Ο Κώδιξ Μητροπόλεως Σισανίου (1686-)*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1974.
- _____, *Ο βίος της κοινότητας Βλάστης επί τουρκοκρατίας*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1982.
- _____, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης επί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1958.
- _____, *Τα λυτά έγγραφα της βιβλιοθήκης Κοζάνης 1676-1808, του εκ Κοζάνης Ζήση Κοεμτζή*, Εν Θεσσαλονίκη 1951.
- _____, «Συμβολή εις την μελέτην του θέματος των Βαλαάδων», *Μακεδονικά*, 17(1977), σ.315-364.
- _____, *Αι συντεχνίαι και η εκκλησία επί τουρκοκρατίας*, Εκκλησιαστικά εκδόσεις εθνικής εκατονταετηρίδος, εν Αθήναις 1973.
- _____, *Τέσσαρες οικισμοί περί την Σιάπισταν. Αι συντροφίαι των εις πραγματείας 1688-1700*, (Ανάτυπον εκ της ΜΖ, τεύχ. 72 και 73), Θεσσαλονίκη 1972.
- Καλογερόπουλος Νικόλαος.**, *Ραντοβίτσι-Ροδοχώρι 1750-2000*, Πολ. Σύλλ. Ροδοχωριτών Βοΐου, Θεσσαλονίκη 2001.
- Καλούσιος Γ.Δημήτριος.**, «Τρικαλινά Σύμμεικτα Δ'» *Μετέωρα*, 46-47(1992-93), σ.178-208.

- Κανατσούλης Αθανάσιος.**, «Η Σιάτιστα από της εισβολής των Τούρκων καὶ εντεύθεν», *ΗΔΜ* (1934), σ.157-162.
- Κανετάκης Γεωργ.Γιάννης.** *Το κάστρο, συμβολή στην πολεοδομική ιστορία των Ιωαννίνων*, εκδ. Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1994.
- Καρανάτσης Κ.**, «Οι ετήσιες περιοδικές αγορές στην Ήπειρο (17^{ος}-18^{ος} αι.): συμβολή στη μελέτη της εμποροπανηγύρης», *Τα ιστορικά*, τόμ. 11, τχ. 21 Δεκέμβριος 1994, σ.311-338.
- Κάππος Αγγ.Ιωάννης.** *Η λειτουργία των θεσμών της εκκλησίας, της εκπαίδευσης και της κοινοτικής αυτοδιοίκησης στην επαρχία Γορτυνίας στα χρόνια της βασιλείας του Όθωνα (1862-1863)*, εκδ. Φύλλα, Τρίπολη 2001.
- Καραβίδας Κ.** *Αγροτικά*, εκδ. Παπαζήσης, χ.χ.ε.
- Καραθανάσης Αθανάσιος.**, *Θεσσαλονίκη και Μακεδονικά*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1996.
- _____, «Μακεδονικά Σύμμικτα, Συμβολή στην ιστορία της οικογένειας Λάσκαρι της Θεσσαλονίκης, (17^{ος}-18^{ος} αι.)», *Μακεδονικά*, 17(1977), ΕΜΣ., σ.55-83.
- _____, *Έλληνες λόγιοι στη Βλαχία (1670-1714)*, ΙΜΧΑ, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2000.
- Κασομούλης Κ.Νικόλαος.** *Ενθυμήματα στρατιωτικά της επανάστασεως των Ελλήνων, 1821-1833*, Εισαγ.-Σημειώσεις, Γιάννης Βλαχογιάννης, τ.Αος, εκδ. Δημιουργία, Αθήνα 1939.
- Κοκκίνης Διονύσιος**, «Ελληνικά κέντρα», *ΗΔΜ* (1932), σ.49-52.
- Κοκολάκης Μιχάλης.** *Το ύστερο Γιαννιώτικο πασαλίκι*, (διδακτορική διατριβή), Αθήνα 1993.
- Κοκόλης Κων/νος.**, «Τεχνίτες και τεχνοτροπία μαστόρων Δυτικής Μακεδονίας», *Α΄ Συμπόσιο Λαογραφίας Γλωσσολογίας, Δυτικομακεδονικού χώρου (Βοΐου-Γρεβενών-Κοζάνης)*, Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 1976, σ.157-164.
- Κολιόπουλος Σ.Ιωάννης.**, *Περί λύχων αφάς, η ληστεία στην Ελλάδα*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994.
- Κόμης Κώστας.** *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας, 16^{ος}-18^{ος} αιώνας*, εκδ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1999.
- _____, *Βενετικά κατάστιχα Μάνης-Μπαρδούνιας (αρχές 18^{ου} αιώνα). Τεκμήρια οικονομίας & ιστορικής δημογραφίας*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- _____, *Ιστοριοδημογραφικά. Μελέτες ιστορίας και ιστορικής δημογραφίας του ελληνικού χώρου*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1999.
- _____, *Τσιγγάνοι: Ιστορία, Δημογραφία, Πολιτισμός*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- _____, «Ο κατ' αποκοπήν φόρος της Μάνης, 17^{ος}-18^{ος} αιώνας», *Τα ιστορικά τόμος ένατος 16(1992)*, σ.23-37.
- _____, *Ιστορική δημογραφία του νεοελληνικού χώρου (πηγές 19^{ος} αιώνας)* εκδ. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2002.
- Κοντός Πέτρος.** *Δασική ελληνική ιστορία*, Αθήναι 1929.
- Κούγιας Λεωνίδας.**, «Το καμπαναριό Γεράνειας», *Σιαπιστέων μνήμη, Λεύκωμα Συλλόγου Σιαπιστέων Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1972, σ.Α 84.
- Κουκλιάτης Δ.Γεώργιος.** *Το αρχείο της οικογένειας Κώττα, συμβολή στην ιστορία του χωριού Πετροκέρασα (Ραβνά) Χαλκιδικής κατά τον 19^ο αιώνα*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 2000.
- Κούντουρας Α.**, «Το συγκρότημα του Αγίου Νικολάου Κοζάνης», *Η Κοζάνη και η περιοχή της*, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου, Σεπτέμβριος 1993, Κοζάνη 1997, σ.267-288.
- Κοφινάς Ν.Γ.**, *Τα οικονομικά της Μακεδονίας*, Εν Αθήναις 1914.
- Κρεμμυδάς Βασίλης.** *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας (1700-1821)*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1988.
- _____, *Συγκυρία και εμπόριο στην προεπαναστατική Πελοπόννησο 1793-1821*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1980.
- Κριμινιώτης.**, «Το Κριμίνι από το 1880 ως το 1915», *BZ*, 52(1981), σ. 18.

- Κωνσταντινίδης Απόστ.**, *Τα εν Πηλίου όρει παλαιά και σύγχρονα χριστιανικά μνημεία*, Ζαγορά., Αλεξάνδρεια 1943.
- Κωνσταντινόπουλος Γ.Χρήστος**, *Η επαγγελματική εκπ/ση την περίοδο 1828-1832*, ΟΑΕΔ, (Β' έκδοση), Αθήνα 1984.
- Κωστή Μ. Μαίρη**, «Μέτσοβο: Μεταφορές επικοινωνία κατά το 19^ο αιώνα αρχές 20^{ου}», *Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Μετσοβίτικων Σπουδών*, Επιμ. Τριαντ. Παπαζήσης, Μέτσοβο 29-31 Αυγούστου 1997, Αθήνα 2000, σ.269-314.
- Κωστής Π.Κώστας**, *Στον καιρό της πανώλης, Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου, 14^{ος}-19^{ος} αιώνας*, Πανεπ. Εκδ. Κρήτης, Ηράκλειο 1995.
- _____, *Αφορία, ακρίβεια και πείνα*, Αθήνα 1993.
- Λαζάρου Γ. Αντ.** «Σιάτιστα», *ΜΗΠΣ* 3(1910), σ.139-153.
- Λάιος Γεώργιος**, *Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1982.
- Λαΐου Σοφία**, *Πτυχές του οικονομικού και κοινωνικού βίου της Σάμου ως βακουφίου κατά την οθωμανική περίοδο 16^{ος}-18^{ος} αιώνας*, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2000
- Λαΐου Σοφία**, *Η Σάμος κατά την οθωμανική περίοδο*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002.
- Λαμπρίδης Ιωάννης**, *Ηπειρωτικά Μελετήματα* τχ. Β' ΕΗΜ, Ιωάννινα 1993, Εν Αθήναις 1887.
- Λάμπρος Σπ.**, «Σελίδες εκ της ιστορίας του εν Ουγγαρία και Αυστρία Μακεδονικού ελληνισμού», *ΝΕ* 8(1911), σ.257-300.
- Λεωνοδοπούλου Στυλιανού Ρέα**, «Το καθολικό της Μογής της Αγίας Τριάδας στο Ζουπάνω», *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την άλωση*, Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο, Σπουδαστήριο ιστορίας της αρχιτεκτονικής, Αθήνα 1979, σ.67-82.
- Λιάκος Σωκράτης**, «Λινοτόπι. Η χώρα (κωμόπολις) Αγογράφων», *ΜΖ*, 69(1972), σ.27-28.
- Λιούφης Παναγιώτης**, *Ιστορία της Κοζάνης*, εν Αθήναις 1924.
- Λογοθέτης Βασίλειος**, *Σύμμεικτα από την νεωτέραν αμπελοοινικήν ιστορίαν της Ελλάδος*, (ανάτυπο) τόμου Κ', ΑΠΘ, Επιστημονική Επετηρίδα της Γεωπονικής και Δασολογικής Σχολής, Θεσσαλονίκη 1977.
- Μάγνης Νικόλαος**, *Περιήγησις ή τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θετταλικής Μαγνησίας*, εκδ. Καραβία, Εν Αθήναις 1860.
- Μακρής Δημήτριος**, *Η Ιερά Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Δρυοβούνου-Βοΐου Κοζάνης*, Κοζάνη 1969.
- Μακρής Κίτσος**, *Οι τοιχογραφίες των σπιτιών της Εράτυρας (Σέλιτζας)*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1986.
- _____, *Ο καπετάν Στέργιος Μπασδέκης και ο γλύπτης Μίλιος*, Μουσείο Λαϊκής Τέχνης και Ιστορίας Πηλίου, Β' έκδοση, Μακρινίτσα 2000.
- _____, «Αρχιτέκτων Δήμος Ζηπανιώτης», *Περιοδική έκδοση επιθεώρησης τέχνης*, 1957, σ.15-23.
- _____, *Βήματα*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1979.
- _____, «Μεταβυζαντινή και Νεώτερη Μαγνησία», Στο συλλογικό τόμο των: Γ. Χουρμουζιάδη, Π. Ασημακοπούλου - Ατζακά, Κ. Α. Μακρή, *Μαγνησία: το χρονικό ενός πολιτισμού*, Αθήνα 1982.
- Μακρής Γ.-Στεφ. Παπαγεωργίου**, *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά Τεπελενλή*, Αθήνα 1990.
- Μακρυνγιάννη**, *Απομνημονεύματα*, Εισαγωγή-σχόλια, Σπύρου Ασδραχά, εκδ. Καραβία, χ.χ.τ.έ.
- Μαντάς Σπύρος**, «Βίος και πολιτεία μαστόρων κουδαράων, η περίπτωση των Κιουπρολήδων», εφημ. «Πεντάλοφος», 27(2001).
- _____, «Οι κουδαράιοι Κιοπρολήδες», ενθετο, «Επτά Ημέρες», εφημ. «Καθημερινή», 13-2-2000 σ.13-14.
- _____, «Στη ροή της Πραμόρτσας, τα έξι γεφύρια του Βοΐου», *ΒΖ*, 96(1988), σ.15-16.

- _____, Το γεφύρι και ο Ηπειρώτης, 24, Οδοιπορικά «Τομές» στα... Ηπειρωτικά γεφύρια, Λαϊκό Πολύπτυχο, Τεχν. εκδόσεις Α.Ε., Αθήνα 1987.
- Μάξιμος Σεραφείμ.** Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού. Τουρκοκρατία 1685-1783, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1973.
- Μαργαρίτης Η. Νικόλαος.** «Οικονομολογικά, Γεωργία – Οικονομία-εμπόριο», Η δεκάτη ενάτη εκατονταετηρίς, Εν Κων/πόλει-Εν Αθήναις 1902, σ. 293-295.
- Μαρινέσκου – Χυμού-Μαρία.** Ελληνορουμανικές πνευματικές σχέσεις, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1995.
- Μαρτινιανός Ιωακείμ.** Η Μοσχόπολις 1330-1930, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1957.
- Μάτσου Κατερίνα.** «Ο «θρύλος» της Καλογρίτσας», εφημ. «Πεντάλοφος Βοΐου», 30(2002).
- Μαυρογορδάτου-α.χ. Χαμοπυδοπούλου.** Η Μακεδονία, (Μελέτη δημογραφική και οικονομική), Θεσσαλονίκη 1931.
- Μέγας Α. Γεώργιος.** «Τα αρχοντικά της Σιατίστης», Σιατιστέων Μνήμη, Λεύκωμα Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1972, σ. Α 80-Α 83.
- Μέγας Χ. Αναστάσιος.** «Σιατιστινά σύμμεικτα», Σιατιστινά 11 (1994), σ. 34-36.
- _____, «Σχολείο και εκκλησία στη Σιάτιστα κατά το πρώτο μισό του περασμένου αιώνα», Σιατιστινά, 1(1989), σ. 29-33.
- Μέρτζιος Κων/νος.** Μνημεία μακεδονικής Ιστορίας, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1947.
- Μήλλας Ακύλας.** Σφραγίδες Κων/πόλεως, εκδ. Μνημοσύνη, Αθήνα 1996.
- Μουταφτσιεβα Βέρα.** Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (15^{ος}-16^{ος} αι.), εκδ. Πορεία, Αθήνα 1990.
- Μουτσόπουλος Νικόλαος.** Συμβολή στη μορφολογία της ελληνικής Γραφής, Λεύκωμα βυζαντινών και μεταβυζαντινών επιγραφών, Θεσσαλονίκη 1977.
- _____. Παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Μακεδονίας, 15^{ος}-19^{ος} αιώνας, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1993.
- _____. «Οι πρόδρομοι των πρώτων Ελλήνων τεχνικών επιστημόνων Κουδαραίοι Μακεδόνες και Ηπειρώτες Μαΐστορες», Πρώτοι Έλληνες τεχνικοί επιστήμονες περιόδου απελευθέρωσης, Τ.Ε.Ε., Αθήνα 1976, σ. 353-433, 449-453.
- Μπαδέμας Αθ. Στέργιος.** Η ξενιτιά του παλιού καιρού, Θεσσαλονίκη 1993.
- Μπακαϊμής Αλέξανδρος.** «Ο αείμνηστος Θεοχάρ' Κάλφας», ΒΖ 166(2000), σ. 6.
- _____. Μαστόροι και καλφάδες της Δυτ. Μακεδονίας και η συμβολή τους στην πνευματική και εθνική αφύπνιση των συμπατριωτών τους, εκδ. Σύλλογος Δυτικομακεδόνων Ν. Τρικάλων, Τρίκαλα 1982.
- _____. Ιστορία και εθνική προσφορά της Μ.Φ.Α. «ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΣ» (1871-1971), Θεσσαλονίκη 1972.
- _____. «Οι νερόμυλοι στη ζωή και τη λαογραφία της επαρχίας Βοΐου». Γ' Συνέδριο Ιστορίας Λαογραφίας-Γλωσσολογίας Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής Δυτικομακεδονικού χώρου, Πρακτικά, εκδ. ΒΕΘ, Θεσσαλονίκη 3-4-5 Απριλίου 1982, σ. 129-141.
- Μπακουνάκης Νίκος.** «Αστικές όψεις της πολιτικής συμπεριφοράς, το ανώτερο κοινωνικό στρώμα της Πάτρας και οι σχέσεις του με τους μηχανισμούς εξουσίας (19^{ος} αιώνας)», Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Νεοελληνική πόλη, οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος, Β' τόμος, Αθήνα 1985, σ. 341-351.
- Μπαντέλλας Α.-Σαββαΐδης Π.** «Μονάδες μετρήσεως μηκών και επιφανειών», Συμβολαιογραφική επιθεώρηση, ΙΔ', 6(1984), σ. 339-350.
- Μπέλλος Ζ. Αναστάσιος.** «Κώδικας Γαλατινής», Ημερολόγιο Κοζάνης, (1992), σ. 3-64.
- _____. «Οι ξακουσμένοι κτίστες της Δυτικής Μακεδονίας», Ημερολόγιο Κοζάνης (1992), σ. 65-70.
- Μπιμπίκου-Αντωνιάδη Ελένη.** Προβλήματα ιστορίας, βυζαντινά μεταβυζαντινά, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996.

Μπλιούρα Ελένη, «Μαρτυρίες από την Κοζάνη του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα Η*(1997), Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Ν.Κοζάνης, σ.279-316.

Μπόντας Μ.Γεώργιος., «Τα κρασιά της Σιάτιστας», *BZ* 113(1991), σ. 21.

_____, «Τέσσερα σχολικά κτίρια και δύο μεγαλοπρεπή κωδωνοστάσια της Σιάτιστας», *Ελιμειακά* 28 (1992), σ.61-69.

✓ **Μπωζούρ Φελίξ**, *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην τουρκοκρατία (1787-1797)*, Παρίσι έτος VII,(1800), εκδ. Τολίδη, Αθήνα 1974.

Νασιόπουλος Γιάννης., «Η οικονομική ακμή της Εράτουρας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας» (ανάτυπο), *Πρακτικά Β΄ Συμποσίου της Β.Ε Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1979, σ.97-106.

Νάτσινας Μ.Θεόδωρος, *Οι Μακεδόνες πραιματευντάδες εις τας χώρας Αυστρίας και Ουγγαρίας*, Θεσσαλονίκη 1931.

Νεοκλής Καζάζης., *Το Μακεδονικόν Πρόβλημα*, εκδ.Κυρομάνος, β΄ έκδοση, Θεσσαλονίκη 1992.

Νικήτα -Χουλιάρα-Βικτωρία-Βιολέτα., *Από το γλύπτη Μίλιο στο Βράγκα*, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2000.

_____, *Σκαρτάδου*., «Ο γλύπτης Μίλιος στον τόπο του», *Αρμολοί* 4-5(1977) σ.49-58.

Νικολαΐδης Δημ., *Οθωμανικοί κώδικες*, τόμος, 4^{ος}, Εν Κων/πόλει 1889.

Ξυγγόπουλος Ανδρέας, *Σχέδιασμα ιστορίας θρησκευτικής ζωής μετά την άλωση*, Αθήνα 1957.

Οικονομόπουλος Κλεομένης Π., «Η γούνα της Καστοριάς και της Σιάτιστας», *ΜΗ*(1979), σ.153-156.

Ομάδα έρευνας πολιτιστικού., «Ο καπνός στην Εράτουρα», περ. *Τα χνάρια* 4(1981), σ.11-20.

Π.Α.Π. *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τόμος Β΄, εν Αθήναις 1856.

Παλιούρας Αθανάσιος., *Μεταβυζαντινή ζωγραφική*, εκδ.Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2000.

_____, *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία, συμβολή στη βυζαντινή κα μεταβυζαντινή μνημειακή τέχνη με 394 εικόνες και σχέδια*, εκδ. Αρσινόη, Αθήνα 1985.

_____, *-Μίλτος Γαρίδης*., «Η ζωγραφική των Μοναστηριών του Νησιού των Ιωαννίνων», *Μοναστήρια Νήσου Ιωαννίνων -Ζωγραφική*, εκδ.Ιερών Μονών Νήσου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1993, σ.11-16.

Παλλατίδης Αναστ., *Υπόμνημα ιστοριών περί αρχής και προόδου και της σημερινής ακμής του εν Βιέννη ελληνικού συνοικισμού*, Βιέννη 1845.

Παμπούκης Τ.Ι., *Τουρκικό λεξιλόγιο της νέας ελληνικής*, τόμος Α΄ Επιμ. Κ.Γ.Κασίνης, εκδ.Παπαζήση, Αθήνα 1988.

Παναγιωτίδης Σ.Π., «Τα Καστανοχώρια», *ΜΗ* (1911), σ.133-143.

Πανταζόπουλος Νικόλαος., *Κώδιξ μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης ιζ΄-ιθ΄ αιών.*, Θεσσαλονίκη 1974.

_____, *Τα προνόμια ως πολιτιστικός παράγων εις τας σχέσεις χριστιανών μουσουλμάνων*, (Ανάτυπον), Επιστημονική Επετηρίς Νομικών και Οικονομικών Επιστημών τ.Θ, Θεσσαλονίκη 1975.

_____, *Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησίαν επί τουρκοκρατίας*, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1967.

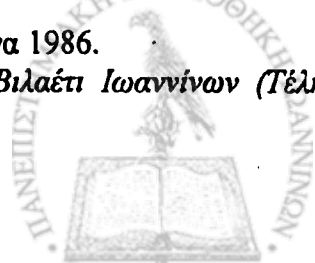
_____, *Ελλήνων συσσωματώσεις κατά την τουρκοκρατίαν*, Ανάτυπο εκ του περιοδικού «Γνώσεις», Αθήναι 1958.

Παπαγεωργίου Γεώργιος., *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο, Ζαγόρι (μέσα 18^{ου}-αρχές 20^{ου} αι.)*, εκδ.Ριζάρειος Σχολή, Ιωάννινα 1995.

_____, «Συντεχνίες: Η πορεία προς το μετασχηματισμό», περιοδ. «Ιστορικά» εφημ. «Ελευθεροτυπία», 59(2000), σ.16-20.

_____, *Η μαθητεία στα επαγγέλματα (16^{ος}-20^{ος} αι.)*, ΙΑΕΝ, Αθήνα 1986.

_____, *Οικονομικές και κοινωνικές πραγματικότητες στο Βιλαέτι Ιωαννίνων (Τέλη 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα)*, Ιωάννινα 1984.

_____, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, Διδακτορική διατριβή, εκδ. ΙΜΙΑΧ, εκδ. Β' Ιωάννινα 1988.

_____, *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληνα πραγματευτή σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα (τέλη 18^{ου}-αρχές 19^{ου} αι.)*, εκδ. Τολίδη, Αθήνα 1990.

_____, «Η επιδημία πανώλης στη Θεσσαλία, Ήπειρο και Αλβανία», *ΗΧ* 28 (1986), σ. 71-102.

Παπαγεωργίου Π.Στέφανος, *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος Αλή πασά Τεπελενλή*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1990.

_____, *Θέματα νεότερης ελληνικής ιστορίας*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2000.

Παπαδημητρίου Χρήστος, «Η σιδηροδρομική σύνδεση της Θεσσαλονίκης με την Ευρώπη και οι οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες όπως παρουσιάζονται στην εφημερίδα «Φάρος» της Μακεδονίας», 5(1999), *Επιστημονική Επετηρίδα του Κέντρου Ιστορίας του Δήμου Θεσσαλονίκης*, σ. 205-220.

Παπαδόπουλος Νικόλαος, *Ερμής ο Κερδώος, ήτοι Εμπορική Εγκυκλοπαιδεία*, Τόμος Β' Εν Βενετία 1815.

Παπαδόπουλος Στέφανος, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα την τουρκοκρατίας*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1970.

Παπαδριανός Αδριανός, «Άγνωστοι Δυτικομακεδόνες απόδημοι απόδημοι στο Βελιγράδι και στην Τεργέστη στα 1826-1845», *Ελιμειακά* 43(1999), σ. 120-125.

Παπαδριανός Α.Ιωάννης, *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου (18^{ος}-19^{ος} αι.)*, ΙΜΧΑ-210, Θεσσαλονίκη 1988.

_____, «Κοζανίτες απόδημοι στις Νοτιοσλαβικές χώρες (18^{ος}-20^{ος} αι.)», *Ελιμειακά* 34(1995), σ. 49-62.

Παπαευθυμίου Βασίλειος, *Ιστορία συνοπτική της Ελλάδος, Διηρημένη εις πρότυπα (τέλη 18^{ου}-αρχές 19^{ου})*, Εν Βιέννη της Αυστρίας, 1807.

Παπαευθυμίου Γρηγόριος, «Επεισόδιο Αλή πασά και ενός Μαγεριώτη κάλαφα», *ΗΔΜ*(184), σ. 204.

Παπαθανασίου Θωμάς, «Το κατάστιχο της Ιεράς Μονής των Παμεγίστων Ταξιαρχών του χωριού Ταξιάρχης Γρεβενών», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα*, Η(1997), Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Ν.Κοζάνης, σ. 203-207.

Παπαϊωάννου Λάζαρος, *Το μοναστήρι της Αγίας Τριάδας στο Βυθό Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1982.

_____, *Ο κάλας Βράγγας, ένας σπουδαίος λαϊκός αρχιτέκτονας και γλύπτης*, Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Ν.Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1986.

_____, *Άργος-πόλη Ορεστίδας*, εκδ. Μορφωτικός Σύλλογος Άργους Ορεστικού, «Η Ορεστίς», Άργος Ορεστικό 1996.

Παπαϊωάννου Λάζαρος-Διαμαντής Αναστάσιος, *Εκκλησιαστικά γενεαλογικά και άλλα ιστορικά της Μπόρσιας*, εκδ. Πολ. Σύλλ. Κορυφής, Κοζάνη 1997.

Παπακωνσταντίνου Μιχάλης, *Μια βορειοελληνική πόλη της τουρκοκρατίας, Ιστορία της Κοζάνης (1400-1912)*, Αθήνα 1992.

Παπανικολάου Μ.Β., «Παλιές ιστορίες με τους καλοφάδες, ο Γκρόζος και τα φιρμάνια», *BZ*, 37(1979), σ. 10.

Παπανικολάου Παναγιώτης, *Η Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης και τα εκπαιδευτήρια Τσοτλίου*, εκδ. Β.Ε.Θ., Θεσσαλονίκη 1971.

Παπανικολάου Φώτης, *Ιστορία Κριμινίου*, Θεσσαλονίκη 1959.

_____, *Γλώσσα και λαογραφία Επαρχίας Βοΐνου*, εκδ. Β.Ε.Θ., Θεσσαλονίκη 1973.

Παπαστάθης Χαράλαμπος, *Οι κανονισμοί των ορθοδόξων ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της διασποράς*, τόμος Αος εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1984.

Παπατσιούμας Ιωάννης, «Εγγραφο υιοθεσίας και διαθήκη του 1761 στον Βυθό Κοζάνης», *MZ* 229(1985), σ. 22-23.

_____, «Πελεκάνοι τεχνίτες στον Βυθό Κοζάνης και κτιτορικές επιγραφές», *MZ* 141(1978), σ.40-42.

_____, «Ο χαλασμός της Καλογρίτσας», *BZ*, 24(1977), σ.20-21.

Παπαχρήστος Χαρίλαος, *Συμβολή εις την μελέτην των βασικών χαρακτήρων της χωρικής οικονομίας της Ελλάδος*, Αθήναι 1954.

Παρανούση Χρύσα, «Οι συντεχνίες της Θεσσαλονίκης την περίοδο της τουρκοκρατίας», *Θεσσαλονίκη 2300 χρόνια*, εκδ. Σφακιανάκη, Θεσσαλονίκη 1985, σ.37-39.

Πατρινέλης Γ.Χ., «Πρώιμες ιστορικές μαρτυρίες για την Κοζάνη τη Σιάτιστα και άλλες κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας (1660)», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, 5 (1996), σ.101-137.

Παχύς Γεώργιος, *Το εν Ηπειρώ Αγροτικόν Ζήτημα*, Εν Αθήναις 1882.

Πελαγίδης Ευστάθιος, *Ο Κώδικας της μητροπόλεως Καστοριάς*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1990.

Πελαγίδης Στάθης, «Κοινωνικοί και οικονομικοί μετασχηματισμοί στην επαρχία και το Νομό Κοζάνης μετά την εγκατάσταση των προσφύγων (1923-1930)», *Η Κοζάνη και η περιοχή της, Ιστορία, Πολιτισμός, Πρακτικά Α' Συνεδρίου Σεπτέμβριος 1993*, Κοζάνη 1997, σ.471-501.

Πενταλοφίτης Κ.Κων/νος, «Μαστόροι ή κτίστες (κουδαράιοι) στον Πεντάλοφο», εφημ. *«Πεντάλοφος»* 8(1999), σ.3.

Πετρονώτης Αργύρης, «Αρχιτέκτονες και μηχανικοί στην υπηρεσία του Αλή πασά», *Ανάτυπο από τον Τιμητικό Τόμο : «ΦΗΓΟΣ» για τον καθηγητή Σωτήρη Δάκαρη*, εκδ. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1994, σ.367-389.

_____, «Τα τοπικά οικοδομικά εργαστήρια της νεοελληνικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής στην Πελοπόννησο», *Αρμολόγιο* 10 (1980), σ.53-62.

_____, «Πέτρινα γεφύρια στην Ελλάδα», *Ανάτυπο από τον τόμο: Φύση και έργα ανθρώπων*, έκδοση Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κόνιτσας, Κόνιτσα, 2001, σ.113-343.

Πιομπίνος Φοίβος, *Έλληνες αγιογράφοι μέχρι το 1821*, Β' έκδοση, ΕΕΛΙΑ, Αθήνα 1984.

Πλαστήρας Κώστας, «Δύο εκδόσεις στη Θεσσαλονίκη επί τουρκοκρατίας του εκ Κοζάνης Ζήση Κοεμτζή», *Ελιμειακά* 6-7(1983), σ.273-282.

Πλουμίδης Γεώργιος, *Γεωγραφία της ιστορίας του νεοελληνικού χώρου*, εκδ. Καραβίας, Αθήνα 1981.

Πουκεβίλ Φραγκίσκος, *Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία (άνοιξη του 1806)*, Εισαγωγή μετάφραση-σχόλια, Γιάννης Τσάρας, εκδ. Κυριακίδη χ.χ.τ.ε..

Πουλιόπουλος Θ.Λεωνίδας, *Ιστορική εξέλιξη της γουνοποιίας και ο ρόλος της Καστοριάς*, εκδ. «Καστοριανή Εστία», Καστοριά 1994.

Πουτούκης Αμβρόσιος, «Ιστορικό της Ιεράς Μονής Αγίων Αναργύρων Καστοριάς», (Ανάτυπο), εφημ. *«Καστοριανός Πολίτης»*, φ, 16-5-2001, σ.5-16.

Ράπτης Ελ.Δημήτριος, «Διοικητικοί θεσμοί επί τουρκοκρατίας στην επαρχία Κονίτσης», *Η επαρχία Κονίτσας στο χώρο και στο χρόνο*, (Εισηγήσεις στο Α' Επιστημονικό Συμπόσιο), (Ανάτυπο), εκδ. Δήμος Κονίτσας- Πνευματικό Κέντρο, Κόνιτσα 1996, σ.329-343.

Ρήγα-Καμηλάρη Μυρτώ, «Ιεραί αναγραφαι ήτοι εξέτασις των εκκλησιών παρεκκλησιών εξωκκλησιών μονών από απόψεως αρχαιοχριστιανικής και εν τοις τέως δήμοις του Πηλίου», *Θεσσαλικά Χρονικά* 4(1933), Αθήναι 1933, σ.114-144.

Ρηγάτος Α.Γεράσιμος, «Λαϊκές πίστεις και παραδόσεις», *«Ιστορικά»* 101(2001), εφημ. *«Ελευθεροτυπία»*, σ.44-48.

Ρόκου Βασιλική, *Τα βυρσοδεψεία των Ιωαννίνων. Από το εργαστήριο στο «εργοστάσιο» της βιοτεχνικής πόλης*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004.

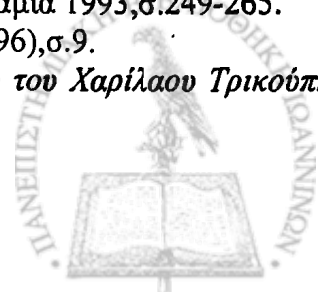
Ρούσκας Γιάννης, *Μυλοτόπια μύλοι και μυλωνάδες*, Αθήναι 1999.

Σακελαρίου Μιχαήλ, *Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, Αθήνα 1939.

Σαράντης Θεόδωρος, *Το Περιβόλι Γρεβενών*, Αθήνα 1977.

- Σαρρής Νεοκλής**, *Οσμανική πραγματικότητα, Συστηματική παράθεση δομών και λειτουργιών, Η δογματική διοίκηση*, τόμος II εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, χ.χ.έ.
- Σβορώνος Γ. Νίκος**, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18^ο αιώνα*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1996.
- Σιάσιος Γ. Δημήτριος**, «Η Σιάτιστα στην περίοδο των μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ) 1839-1856. Μια επιστολή του Γ. Νιόπλιου του 1841», *Σιατιστινά* 2(1989), σ. 25-44.
- Σιάτρας Σ. Δημήτριος**, *Οι αγοραπωλησίες ακινήτων στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1992.
- Σιγάλας Αντώνιος**, *Από την πνευματική ζωή των ελληνικών κοινοτήτων της Μακεδονίας*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1939.
- Σιμόπουλος Κυριάκος**, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, 1800-1810*, Αθήνα 1985.
- Σιορόκας Α. Γεώργιος**, *Ηεξωτερική πολιτική του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Από το Τίλσιτ στη Βιέννη (1807-1815)*, εκδ. ΕΗΜ, Ιωάννινα 1999.
- Σισυλιάνος Δημ.**, *Ελληνες αγιογράφοι 1450-1800*, Αθήνα 1935.
- Σκλαβενίτης Τριαντάφυλλος**, «Τα εμπορικά εγχειρίδια της Βενετοκρατίας και της τουρκοκρατίας», *Προσεγγίσεις στις νοοτροπίες των βαλκανικών λαών (15^{ος}-20^{ος} αι.) οικονομικές αντιλήψεις και συμπεριφορές*, εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1988, σ. 69-96.
- Σκληρός Σωτήριος**, *Η Νέα Ελλάς*, Αλεξάνδρεια 1913.
- Σπανός, Βασίλης Κ.**, «Η επισκοπή Σισανίου και οι οικισμοί της στην πρόθεση 421 της Ι.Μ. Μεγάλου Μετεώρου (1592/93-19^{ος} αι.)», *ΚΒ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο 25, 26, 27, Μαΐου 2001 Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 47-64.
- Σταλίδης Κων/νος**, *Οι συντεχνίες και τα επαγγέλματα στην Έδεσσα την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, Ομοσπονδία Επαγγελματικών, Βιοτεχνικών και Εμπορικών Σωματείων Ν. Πέλλας, έκδ. Β', Θεσσαλονίκη 1999.
- Σταμέλος Δημ.**, *Νεοελληνική λαϊκή τέχνη*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1982.
- Σταυρόπουλος Θεόδωρος**, *Ιστορική ανάλυση του Αγροτικού Ζητήματος στην Ελλάδα από Φραγκοκρατία 1267-1980*. τ. Α' εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1979.
- Στεφανίδου Αιμιλία**, «Τα χάνια της Θεσσαλονίκης», *Περ. «Επτά ημέρες»*, εφημ. «Καθημερινή», 21-10-2001, σ. 5-7.
- Συνοδινός Θωμάς**, «Μοναστήρια και εκκλησίες το μαγευτικό Πήλιο», «Επτά ημέρες», εφημ. «Καθημερινή», 30-7-1995, σ. 18.
- Σχινάς Νικόλαος**, *Οδοιπορικοί Σημειώσεις, Μακεδονίας, Ηπείρου Νέας Οροθετικής Γραμμής και Θεσσαλίας*, φυλλ. Πρώτον, Εν Αθήναις 1886.
- Τακαλιός Ανδρέας**, «Ιστορικά Πενταλόφου. Αφιέρωμα στον Ν. G. L. HAMMOND», *Μακεδονικά* 7(1997), Θεσσαλονίκη 1997, σ. 421-427.
- Ταρνανάς Ανδρέας**, *Κομμάτια πέτρας και ψυχής που χτίσαν το Ζουπάνι*, εκδ. Πολ. Σύλλ. Πενταλόφου Βοΐου Κοζάνης, 1998.
- Τζανάκαρης Βασίλης Ι.**, *Σέρρες πορεία μέσα στο χρόνο*, εκδ. περιод. «Γιατί», Σέρρες 1984.
- Τζιούφας Στέφανος**, *Το Δίλοφο Βοΐου*, Θεσσαλονίκη 1977.
- Τζιώγος Ι. Αριστοτέλης**, *Συνοπτική ιστορία Κλεισούρας*, Θεσσαλονίκη 1962.
- Τζώρτζης Βασίλειος**, *Μόρφη το χωριό μου*, Θεσσαλονίκη, χ.χ.έ.
- Τόλιος Αθανάσιος**, *Ιστορικά - Λαογραφικά Αγ. Κοσμά Γρεβενών*, χ.τ.έ., 1992.
- Τοντόροφ Νικολάϊ**, *Η βαλκανική πόλη 15^{ος} - 19^{ος} αιώνας*, τ. Α', εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1986.
- Τουμπαλίδης Μαργαρίτης**, «Σημειώματα περί της μητροπόλεως Σισανίου», *ΕΑ* 29(1899), αρ. 33(1899), σ. 252-253, 298-300.
- Τουσίμης Γεώργιος**, «Εγκατάσταση και επαγγελματικές παραδοσιακές επιδόσεις Δυτικομακεδόνων στη Φθιώτιδα στις αρχές του αιώνα μας», *Α' Συνέδριο Φθιωτικών Ερευνών, Γλώσσα-Ιστορία-Λαογραφία-Πρακτικά*, Κοινότητα Λουτρών Υπάτης, Λαμία 1993, σ. 249-265.
- Τριανταφυλλίδης Χ. Παύλος**, «Η πετρογέφυρα Κοιλαδίου», *ΒΖ* 140(1996), σ. 9.
- Τρίχα Λύντια**, *Το βιλαέτι Βιτωλίων το 1881, Στατιστική από το βιβλίο του Χαρίλαου Τρικούπη*, εκδ. Δημόσια Βιβλιοθήκη Φλώρινας, Φλώρινα 1994.

Τσαούσης Παν., «Οι Σιατιστινοί στα παζάρια» *Σιατιστέων Μνήμη Λεύκωμα Σιατιστέων Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1972, σ.Α160-Α162.

Τσάρας Γιάννης, «Το ανέκδοτο ημερολόγιο του παπα- Νικόλα Κουκόλη απ' το Λιμπόχοβο της Δυτ.Μακεδονίας (1817-1908)», *Μακεδονικά* 8(1968), ΕΜΣ, σ.245-263.

Τσιτσελίκης Κων/νος, «Ο θρύλος της Καλογρήτσας», *ΗΔΜ* (1934), σ.67-72.

Τσολάκης Πάνος, *Πολεοδομικές και αρχιτεκτονικές έρευνες στην Καστοριά*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996.

Τσόντος -Βάρδας Γεώργιος, *Ο Μακεδονικός Αγών*, *Ημερολόγιο* 1907, τόμος Β1, Εισαγωγή-Επιμέλεια -Σχόλια, Γιώργος Πετσιβας, εκδ.Πετσιβα, Αθήνα 2003.

Τσοποτός Δ. *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την τουρκοκρατίαν*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1977.

Τσοτσόρος Ν.Στάθης, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο, Γορτυνία (1715-1828)*, εκδ.Ι.Α. Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1986.

Τσότσος Γεώργιος, «Ορεινοί δρόμοι στη Βόρεια Πίνδο κατά το 18^ο και 19^ο αιώνα», *Διεθνές Συνέδριο Ιστορικής Γεωγραφίας, δρόμοι και κόμβοι της Βαλκανικής*, Θεσσαλονίκη 1988, σ.179-190.

Γαλατινή Βοΐου Κοζάνης, *Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Ν.Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1998.

Μακεδονικά γεφύρια, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1997.

Τσούμης Παύλος, «Πέτρος Γ.Λέκκος», *Ελιμειακά*, 45(2000) σ.126-135.

Τσούπη-Ρέμου Μαρία, *Το μοναστήρι της Αγίας Τριάδας Βρυσοχωριού*, *Ιστορία-τέχνη*, εκδ. Δήμος Τύμφης, Ιωάννινα 2002.

Τσούρκα-Παπαστάθη-Δέσποινα -Ειρήνη, *Η ελληνική εμπορική κομπανία του Σίμπιου Τρανσυλβανίας 1636-1848, οργάνωση και δίκαιο*, ΙΜΧΑ-246 (Διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1994.

Τσώτσης Β.Χρήστος, *Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης και το Γυμνάσιο Τσοτλίου*, Θεσσαλονίκη 1971.

Φιλιππίδης Δανιήλ-Κωνσταντάς Γρηγόριος (Δημητριάς), *Γεωγραφία Νεωτερική (1791)*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988.

Φιλιππίδης Δημήτριος, *Η Μακεδονία ιστορικώς εθνολογικώς, γεωγραφικώς, στατιστικώς*, εν Αθήναις 1906.

Φωκάς Γ.Σπ., *Ο Ζαλώνης ο Φαναριώτης και οι Ρουμάνοι*, Αθήνα 1989.

Φωτόπουλος Ιωάννης, *Ιστορία της Σελίτσης-Ερατύρας*, Αθήναι 1939.

Φωτοπούλου Ευανθία, «Τα ιστορικά γεφύρια στο Βόϊο και η αρχιτεκτονική τους», *1^ο Συνέδριο Ιστορίας-Λαογραφίας -Γλωσσολογίας -Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής δυτικομακεδονικού χώρου*, 3-4-5 Απριλίου 1982, Πρακτικά, Β.Ε.Θ., σ 220-229.

Χαλκιάπουλος Αθ., *Η Μακεδονία. Εθνολογική στατιστική των Βιλαετίων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου*, εν Αθήναις 1910.

Χαραλαμπίδης Κώστας, «Πέτρινα γεφύρια του Βοΐου», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα*, Β(1991), σ.276-280.

Χασιώτης Κ.Ι., *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.

Χατζηδάκης Μανόλης-Ευγενία Δρακοπούλου, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την άλωση (1450-1830)* ΚΝΕ ΕΙΕ, Αθήνα 1997.

Χατζημιχάλη Αγγελική, «Οι συντεχνίες τα ισνάφια» (Ανάτυπο), *Επετηρίδα της Αναπ. Σχολής Βιομηχ. Σπουδών*, τόμος Β' 1949-1950, Αθήνα 1950, σ.3-22.

Χατζηϊωάννου Μαρία-Χριστίνα, *Η Ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα κατά την τουρκοκρατία, ο Κώδικας αρ. 201 της Μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Ζάμπορδας*, ΚΝΕΕΙΕ, Αθήνα 2000.

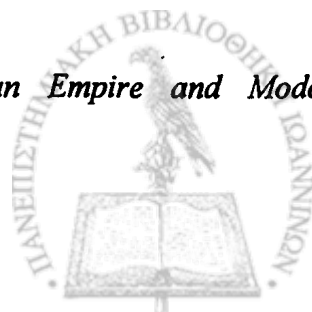

- Χλωρός Ι.**, *Λεξικόν τουρκοελληνικόν*, τόμος 2^{ος}, εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, Εν Κων/πόλει 1899.
- Χουλιάρακης Μιχαήλ.** *Γεωγραφική Διοικητική πληθυσμιακή εξέλιξη της Ελλάδος, 1821-1971*, τόμος Β' ΕΚΚΕ, Αθήνα 1975.
- Berard V.**, *Τουρκία και ελληνισμός, Οδοιπορικό στη Μακεδονία*, Έλληνες, Τούρκοι, Βλάχοι, Αλβανοί, Βούλγαροι, Σέρβοι, εκδ. Τροχαλία, Αθήναι 1987.
- Χουμανίδης Θ.Α.**, *Μαθήματα ιστορίας οικονομικού βίου*, εκδ. Παπαζήσης Αθήναι χ.χ.έ.
- Heuzey Leon.**, *Οδοιπορικό στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία το 1858*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991.
- Holland Henry.**, *Ταξίδια στα Ιόνια νησιά, Ηπειρο Αλβανία, 1812-1813*, εκδ. Τολίδη, Αθήνα 1989.
- Koprulu Mehmed Fuad.**, *Οι απαρχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2001.
- Lewis Bernard.**, *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας*, τόμ. Ι, ΙΙ, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2001.
- Mutaftsieva Vera.**, «Περί του ζητήματος των τσιφλικιών εις την οθωμανικήν αυτοκρατορίαν κατά τον ΙΔ' -ΙΖ' αιώνα», (μετάφραση Ι.Δ. Λαμπσίδη), *Δελτίο Σλαβικής βιβλιογραφίας (Ρωσικής-γιουγκοσλαβικής-βουλγαρικής)*, έτος Ζ' 29 (1970), Θεσσαλονίκη 1970, Επμ. Αθανασίου Αγγελούπουλου, Ιωάννου Α. Παπαδριανού, σ. 83-117.
- Odon Fuves** ., «Απογραφές των Ελλήνων παροίκων του νομού Πέστης. Έρευνες στα αρχεία του νομού Πέστης)», *Μακεδονικά* 5 (1961-1963), σ. 194-241.
- _____, «Επιτύμβιοι επιγραφαί Ελλήνων εις την Ουγγαρίαν», *Ελληνικά* 9 (1966), σ. 296-347.
- Peter F. Sugar.**, *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από οθωμανική κυριαρχία 1354-1804*, τ. Α' εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1994.
- Pouqueville F.**, *Ταξίδι στην Ελλάδα, Τα Ηπειρωτικά*, Πρόλογος Ελευθερία Ι. Νικολαΐδου, προλεγόμενα μετάφραση Κώστας Βλάχος, Τόμος ΙΙ, ΕΗΜ, Ιωάννινα 1996.
- Stoianovich Traian.**, «Ο κατακτητής ορθόδοξος βαλκάνιος έμπορος», *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας ιε-ιθ αι.*, Μετάφ. Ντόρας Μαρμερέλη. Εισαγωγή -επιλογή κειμένων : Σπύρος Ι. Ασδραχάς, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ. 287-345.
- Vace A.-Thompson M.**, *Οι νομάδες των Βαλκανίων* εκδ. Κυριακίδη, μετάφραση Πάνος Καραγιώργος, Θεσσαλονίκη 1989.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Brancoff D.M.**, *La Makedoine, et sa population chretienne Ave deux cartes ethnographiques*, Paris 1905.
- Enepekides K. Polychronis.**, *GRIECHISCHE HANDELSGESELLSCHAFTEN UND KAUFLEUTE IN WIEN AUS DEM JAHRE 1766, (EIN KONSKRPTIONSBUCH)*, Thessalonike 1959.
- Issawi Charles.**, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, Λονδίνο -Σικάγο 1980.
- Karpat Kemal.**, *Ottoman population 1830-1914, demographic and social, characteristics*, Λονδίνο 1985.
- Leake William Martin.**, *Travels in Northern Greece*, vol. 1, London 1835.
- Nicolaidy B.**, *Les Turcs et la Turquie contemporaine*. t. I-II, Paris 1859.
- Pora Theofan.**, *MBISHKRIME TE KISHAVE TE SHQIPERISE, AKADEMLIA SHENCAVE E REPUBLIKES SHQIPERISE INSTITUTI HISTORISE*, TIRANE 1998.
- Pouqueville F.**, *Voyage de la Grece*, t. 3, Paris 1826.
- Redhouse.**, *Yeni Türkçe -İngilizce Sözlük*, İstanbul 1991.
- Shaw J. Stanford -Shaw Ezel Kural.**, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Volume II, Gambridge University Press 1977.

SUMMARY

Economic life and professional activity in the area of Voio (19th century- early 20th century)

The objective of this study is the research, the analysis and the demonstration of the economic life and the professional activity of a particular area of Western Macedonia, the area of Voion of Kozani Prefecture, during the last centuries of Turkish occupation, more specifically, from 19th century until the early 20th century.

Most information investigated, studied and evaluated, come from unknown until now, file sources. The most important of them, are the following : (1)The file of the Saint Athanasios church, and of the rest churches of Zoupani area(Pentalofos).This is at Pentalofos, Voion.(2).The Gerasimos Dossas directory (Tsofilo).(3).The Zupani(Pentalofos) code, in Pentalofos.(4).The unpublished private directory of Ioannis Karageorgiou(Thessaloniki).(5). The unpublished private directory of Kosmas Papaioannou(Thessaloniki).(6).The unpublished directory of George Papazisis, in the private collection of Chrisostomos Gastaris in Bithos.(7).The unpublished private directory of Christos Katsikas, in the private collection of Katerina Matsou in Kozani.(8).The files 64, 89, 111,114, 115, which are part of the Kozani Historical Directory.(9). The files 20, 21 of the Historical Directory of the Philosophy School of the Aristotle University of Thessaloniki.(10).The private, bulky directory of Konstantinos Zisopoulos in the directory of the doctor Parmenion Zisopoulos.(11)The unpublished judgement of the Expropriation Commission of the First Instance Court of Kzani, for the Devla(Krioneri) ranch, in the directory of Vasilios Miliosidis in Krioneri.(12).The file 15 of the Historical Directory of Macedonia, which is part of the Historical Directory of Macedonia(Thessaloniki).(13). The private directory of Athanasios Spyrou in the private directory of Athanasios Spyrou in Siatista.(14). The directory of Zoupan-Moraitis-Pericleous, in the Public Library of Siatista.(15). The private directory of Athanasios Kanatsoulis(unpublished in its greatest part), in the private directory of Athanasios Kanatsoulis in Athens.(16). The citations of the Directors of the Elementary Schools (1941) which are in the Siatista Public Library. (17). The Vote List of the Anaselitsa Sub-command of 1915,(unpublished in its greatest part), in the Public Library of Siatista.

In this way, based on this significant information, the rare published sources and the known sources, this study was carried out, which includes : two(2) parts with five(5) chapters in Part 1 and one (1) chapter in Part 2, besides the Introduction and Conclusions.

In the introduction, efforts are made in order to understand the residential development of the geographic area of Anaselitsa, before and after the Turkish Occupation.

In the first chapter, the landowner regime is being presented, which is, in its greatest part, seigneurial and also the other factors of the economic system are determined, which were the monasteries and the few big farmers.

The second chapter deals with the agricultural production. At the beginning, the scarcity of exploitable soil, the arid character of soil, which, in combination with the mountain part of the area , determines in highest degree the harvest's yield and the financial value pro stremma(1000

m²), are stressed. Also, the activities of the cattlemen is depicted and, finally, the taxes on cattle and agricultural products are presented.

In the 3th chapter, the wealthy industrial and trade activities of the residents in the inland and mainly, in foreign countries are presented, and also the factors which determined the development of these activities.

In the 4th chapter, all the additional taxes are presented. The way of their cashing and distribution is investigated. The way of taxing the financially lower social communities is also stressed, the mechanism of helping each other and the way of getting loans either from the community, or the financially stronger, is analysed.

The 5th chapter deals with demographic evolution and the emigration. It is stressed the problem of the scarcity of adequate facts from the previous periods of time and, subsequently, the evolution is followed based on the existing facts. In parallel, the reasons for the emigration are stressed and analysed, in the inland and also the outland of the Othomanic Empire.

The 1st chapter of the second part, deals with the establishment of the corporate associations. The wages of the professionals are presented, in the middle of the 19th century. The profession of the builder is presented and analysed, based upon the existing facts, and also the profession of the painter, which is a particularity, according to the facts which were studied, as well as the profession of the millers. In addition, the professional activities of the area are presented, based on facts from the Vote List of the Anaselitsa Sub-Command in 1915, of the Christian population, which is the bigger, and also of the Muslim (Greekspeaking Balaads). Also, the routing of the various professions is followed, which is 169 for the Christian population and fewer for the Muslims. From the professional comparison of the two populations, the predominance of the profession of builder is inferred in the Christian population, and the profession of farmer in the Muslim one, which leads to the conclusion that this population, due to his intention to change religion, confected its land belongings.

So, based on facts which were studied and coded, this study was lead in interesting remarks and conclusions about the economic life and professional activities of the area in question.

Finally, in the Annex are published suggestively a few unpublished documents from file sources which were used, and also a map of the area, with the old names of the settlements.

